

1657

A MAGYAR NÉPDAL

ZENEI FEJLŐDÉSE

EZER KÓTAPÉLDÁVAL, SZÁMOS HASONMÁSSAL ÉS KÉPPEL

IRTA

Dr. FABÓ BERTALAN

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

Ára 24 korona.

Szephas. O. 1657.

A MAGYAR NÉPDAL ZENEI FEJLŐDÉSE

EZER KÓTAPÉLDÁVAL, SZÁMOS HASONMÁSSAL ÉS KÉPPEL

IRTA

Dr. FABÓ BERTALAN

BUDAPEST

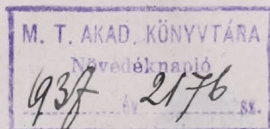
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

111092

Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság.

ELŐSZÓ.

A magyar népdalnak első, összefoglaló monographiáját veszi az olvasó ebben a műben, a melyben körülbelül öt esztendőnek rendszeres munkája van együtt. A midőn évekkel ezelőtt belekezdtem, sokan figyelmeztettek, hogy igen nagy fába vágom a fejszemet, mert az ilyen mű sikeres megírásához nem egy, de egész sereg ember kell. Sokban igazuk volt. Azonban annyira lángoltam a munka hevétől, az alkotás vágyától, hogy nem hallgattam az aggodalmaskodókra, hanem belekezdtem és — sok tépelődéssel, sok töprengéssel, egynémely fejezetnél az elégtelenségnek gyötrő érzetével, de másoknál némi büszkeséggel is — a művet befejeztem.

Legelső buzdítóm a színmagyar író Gárdonyi Géza volt. Úgy 1900. táján egy Erkel Ferenczről szóló krónikás adomáját olvasva, levelet írtam neki és megköszöntem abbeli buzgalmát, hogy halhatatlan zenészünkre vonatkozó minden legkisebb adatot megőriz. Egyúttal kíváncsnak, sőt igen szükségesnek mondtam, hogy valaki a magyar népdalt illető minden adatot összegyűjtsön és rendszeresen feldolgozzon, mert az idő mulik, minden nap vész és pusztul a régi nótakincs s a már egybegyűjtött megbízható anyag tudományos feldolgozása terén is ideje már irtani a felületességnek, szörnyű tévedéseknek sűrű dudváját. Felelete meglepett és örvendetesen zavarba ejtett. Azt írta, hogy tanács és véleményadás helyett végezzem én ezt a munkát, a melyre ő, levelemből ítélve és következtetve, engem vél első sorban alkalmasnak. Lelkesültem levelén, de kétségeskedtem is, hiszen az érzés, a sejtés tévedhet; a Szénffy példája is visszariasztott, hátha téves útra, útvesztőbe megyek. Felkerestem Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanárt, a classica philológiának és a magyar zenetudománynak érdemes művelőjét, miután előbb eljut-

tattam hozzá két kis értekezésemet. Ő határozottan biztatott, kiemelve módszeremnek az övéhez való hasonlóságát és azt az előnyét, hogy mindig tények és adatok alapján dolgozik és bizonytalan következtetéseket kerül. Most már több nyugalommal kezdtem dolgozni és az 1901. év nyarán az első résznek egynéhány fejezetét elküldtem Gárdonyinak. Dicsérettel és biztatással kaptam vissza, de ebből is kiéreztem azt, a mit már magam is tudtam, hogy az eddig megírt rész még csak tökéletlen kísérlet, csak hézagokkal teljes mozaikmunka. Jobbat akartam.

Az első részt félretéve, megírtam a második rész sok fejezetét (a palotás zene és a népdal viszonyáról, Simonffy Kálmánról, Szentirmay Elemérről stb.) s nyomban elküldtem Egerbe. Nemsokára visszakaptam több mint bőséges dicsérettel. Ez időtől kezdve »A bor« szerzőjének minden egyes levele az volt nekem, a mi az elfáradt katonának a trombitaszó: lelkesítő szózat további munkálkodásra és küzdésre.

Ilyen biztató szóra a munka nehézségei közt valóban szükségem volt. Én is szinte-szinte felkiálthattam Kazinczyval: »Nec habeo quem fugiam, nec quem sequerem« (Nincs, a kit kerüljek, nincs a kit kövessék), mert a fél kezem ujjain elszámálhatom azon érdemeseket, a kik a magyar zenének egyes részletkérdéseivel eddigelé igazán alaposan foglalkoztak; összefoglaló egészlet pedig még senkisémm nyújtott. De hát hogyan is? Végigmenni a magyar népdal sok százados történetén, felölelni egész fejlődését olyan korszakokban is, a hol forrás alig van és a hol sötétben kell nézni a gyenge nyomot, két rímhez meg kell lelni a verset és a mellett irtani a téves véleményeknek sokszor már meggyökerezett gyomját, a helyeset megindokolva, hogy gyökeret verjen, »egyik oldalra hányni a gázt, másikkra ültetni a tulipánt« (mint Gárdonyi mondta), téglát is hordani, vakolatot is keverni, épületet is emelni — mindez egy embernek nagy, majdnem teljesíthetetlen feladat. Már az akkori forráshiány mellett is éreztem, hogy a tárgy gazdag és hogy elnagyolva menjek végig rajta, azt nem engedte meg kötelességem élénk tudata és ambíció. A nehéz problémák vonzottak. Ki akartam fejteni, hogy a magyar népdal és zene elemeiben mi az eredeti, a turáni, még a pusztai őshazából való, mi a szlávság behatása, mi a középkori kereszténységé, mi a reformációé; hol és miben tűnik fel a kelet-európai rokonság, a keleti színezet, milyen új elemeket hoz abba

a magyar palotás zene stb. Mindezt úgy elmondani, hogy a közönséget érdeklő és gyönyörködtető legyen: sokszor olyan feladat volt, mint a magyar népmesében a hős dolga: kiválogatni buzából a mákot, mákból a porszemet. Sokszor az egyes elemek vegyülése olyan benső, mint a Tisza vizéé a beléje ömlő Bodrogéval: az ég alatt nincs az a vegyész, a ki a kettőt egymásból kiválassza.

Közben némi sikerek is megnyújtattak. 1902 tavaszán a Magyar Néprajzi Társaságban olvastam fel egy fejezetet (»A refrain« címűt); ugyanakkor Wlassics Gyula volt kultuszminister figyelme is ráirányult munkálkodásomra. Erős ösztönzésül szolgált nekem, hogy Szily Kálmán, a M. T. A. főttkára a művet, ha megfelelő lesz, határozottan hézagot pótlónak állította. Ugyanez évben a Szentirmay Elemérről szóló fejezetet a »Zenevilág« jubiláris cikkéül hozta, másik tanulmányomat »A magyar dalcsírákról« az Ethnographia. A következő év júniusában már a M. T. Akadémiában olvastam fel »A palotás zene viszonya a népdalhoz« című fejezetet a mindinkább érdeklődő tudományos világnak s a sajtónak ösztatlan helyeslése mellett. Közben dolgoztam, futkostam és kutattam tovább.

1903 szeptemberében a magyar népdalköltészetnek egy páratlanul értékes dokumentumát sikerült felfedeznem: az Eszterházy-féle (más néven Vietorisz-féle) tabulaturás énekeskönyvet, a mely minden valószínűség szerint Zrinyi a költő, de legfőlebb Thököly korából származik. Az írás megfejtése, a szövegek feltalálása is sikerült. Ez a lelet a magyar népdal fejlődéséről és történetéről való ismereteinknek egy óriási hézagát töltötte ki. Az ősrégi, gyönyörű dallamokat karokkal és magánszólammal a Kisfaludy-Társaságban 1903. évben december hó 16.-án mutattam be értekezés kíséretében. A kéziratot aztán átengedtük a M. T. Akadémiának.

A következő év nyarán Simonffy Kálmánnak, a dalköltőnek levelezését leltem meg és hoztam nyilvánosságra; 1906-ban a Fáy István grófét. Ugyanakkor — Seprődi Jánossal egyidejűleg — a *Kájoni* feljegyezte magyar tánczokat 1663-ból, a melyeket az év őszén a Néprajzi Társaságban mutattam be. Legujabban a *Tóth István-féle* kéziratot nótáskönyv feldolgozása és a magyar zeneirodalom bibliographiája foglalkoztat.

Közben arra törekedtem, hogy szélesebb körben, a nagy közönségnél is felköltsem az érdeklődést a magyar zene kutatása és tanulmányozása iránt. Fél százánál több nagy és apró hirlapi cikk

tészen tanúságot ezen igyekezetről. Talán értem el valamit ebben az irányban is.

Levelezésemmel sikerült vidéken megmozgatnom olyan köröket is, a mely eddig nyugodtan heverték, mint a holt víz; vagy a mennyiben dolgoztak, azt nem a magyar tudományossággal érintkezve, hanem idegen központokban cselekedték, pl. a turóczszenzmártoni tótok Prágában, az erdélyi oláhok Bukarestben. Fáradozásom gyümölcsöző volt. A tóti kutatók közül Lihard Milán Turóczszenzmártonban a tárgyhoz annyi igazi szeretettel, komolysággal és jórészben helyes nézetekkel szólott, hogy vele hálára kötelezett; így főtisztelendő Medveczky István kartali plébános úr is, a ki utánjárással beküldte a Szent Isván csatájáról szóló töredék dallamát. A román tudományosságban a dal és a daltörténet tekintetében nem találtam ugyan a tótokéhoz hasonló jártasságot, mindazáltal dr. Alexics György budapesti tanár úrnak értékes felvilágosításokat köszönhetek.¹

Általában nemcsak a nemzetiségi tudományos köröket kerestem fel, hanem mindenütt a lehető legnagyobb figyelemmel voltam a Magyarország területén élő népek dalainak és népköltészetének egymásra való hatására s az egész kelet-európai közösségekre. Ez sokaknak nem tetszett, némelyiknek nemzeti hiúságból, némelyiknek hazafias aggodalmak folytán. Szólván az oláh kölcsönhatásról, a mely Balassától (»Az oláh leány nótája«) egész a kurucz időig, de még Csermákig is (»Modto² oláh«) előfordul, egy komoly tudós, ki e tárgyban is kutató, óva intett: »Vigyázzon evvel az oláhossággal, mert majd meglássa, ez is ellenünk fog elsülni, mint sok más.« Egy másik tudós, a mikor a régi magyar (hajdú) tánczról való adataimat vele közöltem, így szólt: »Az adatok rideg mérlegelése nem czélszerű, sőt veszélyes; ezek . . . a jellemvonások nem fogadhatók el, mert nem felelnek meg a magyar nemzeti geniusznak.« Szóval úgy jártam, mint a finn-ugor rokonság hirdetői a mult század második felében: kutatásom és véleményem nem esett jól a nemzeti hiúságnak. E mű különben, azt hiszem, megczáfolja azt, mintha nem volna más »az adatok rideg mérlegelésé«-nél.

Más ellenvetések felekezeti érzékenykedésből fakadtak. Sok protestans meglepődött azon, hogy a középkori magyar katolicis-

¹ Az általam felölet és megfajtott ősrégi oláh dallamokra szintén ő hívta fel *Burada* bukaresti tanárnak figyelmét és azokat, valamint az oláh vonatkozásokat ő közölte a román tudományos világgal. ² Moderato.

musnak annyi tért szentelek és sok katolikus megütökölt azon, hogy milyen »rézrehajlón« tárgyalom a magyar reformáció és zsoldárköltészet korát. Itt is a mű maga fog arról tanuskodni, mennyire tárgyilagos igyekeztem mindig maradni. Arra a vádra pedig, hogy az egyházi ének valamelyik körét nem vettem eléggé figyelembe, az a feleletem, hogy művem csupán a népdal fejlődését öleli fel s az egyházi énekekre csak annyiban térhettem ki, a mennyiben a népdal fejlődését alapozta és megvilágítja.

Egyéb tekintetben is sokat kellett küzdenem, míg az új, vagy sokszor csak újnak tetsző nézetek (pl. dalcsira-elmélet, a primitív népdal, az újmagyar palotás zene keletkezése és méltatása, a kelet-európai kölcsönhatás stb.) számára kedvező fogadtatást biztosíthattam.

Forrásaimról és a feldolgozott anyagról az idézett művek nyújtának tájékoztatást, a mely azonban nem teljes. Nem sorolom fel a külföldi, általános zenei és zenetörténeti műveket, a melyeknek magyar vonatkozása nincsen, de nem idézem azt a rengeteg sok hirlapi cikket sem, a mit száz év óta a magyar lelkesedés összeírt — fájdalom-legtöbbször tudás nélkül. Nem tartottam szükségesnek azt a tartalom nélküli szöszaporítást mindig idézni és figyelembe venni, a mit valaki megírt 1790 körül, egy más valaki átszűrt 1820 körül, egy harmadik feltálalt 1844-ben a Regélőben, egy negyedik 1855-ben a Hölgyfutárban, egy ötödik 1873-ban a Magyarország és Nagyvilágban. Azt azonban, a mi csak legkevésbé is értékes volt, mindig figyelembe vettem, akárhol jelent is meg, nyomtatásban vagy kéziratban, ha mindjárt helytelenséggel is volt a helyes nézet keverve. A nyomós vélekedéseket mindig szerettem idézni, a téveseket megcáfолásra, a helyeseket annak bizonyosságául, hogy a bennök rejlő igazság már mily régen megvillant a magyar elmében. Nem néztem azt, hogy az én vélekedésemmel ellenkezik-e vagy egyezik-e, mert még a tévedésekből is felette sokat tanulhatni.

A jelent szeretem összekötni a multtal, mert így mélyebb a tudásunk és messzibb pillantást vethetünk a jövőbe.

E munka már nagyban és egészben készen volt, a mikor 1903 őszén megjelent Molnár Géza dr. igen érdemes műve »A magyar zene elmélete«. Nagyrészen más az én tárgyam, mint az övé; sem célunk, sem módszertünk nem egy és sok kérdésben véleményem ellenkezik az övével; sokszor egyezik is. Miután e mű első részének a sok vitatás és helyesbítés miatt úgyis túlságosan nagy a

»műhelyszaga«, nem akartam ezt még inkább fokozni: megelégszem avval, ha egyes főbb kérdésekben, a hol az elkerülhetetlen, az eltérésekre rámutatok. Úgy vélem, az idő és alaposabb megismerés még sok vitás és homályos részletet tisztáz majd.

A feldolgozott zenei anyag már meglehetősen teljes. Szemem előtt volt a palotás zenének sok eredeti kézirata és nyomtatványa, a mi tárgyat csak részben érinti; azután a Mátrai-féle gyűjtemény (1852), a Füredi-féle (1863), a Limbay-féle győri gyűjtemény (1200 dal), a Bartalus-féle (Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye (789 dal), a turóczsentszentmártoni tót népdalgyűjtemény 600 nótája (Slovenské Spevy), a Pálóczi Horvát Ádám-féle kézirati gyűjtemény (450 nóta, egy része ismétlés), a M. N. Muzeum fonograf gyűjteménye 1000 nóta, Vikár Béla és bold. Kálmán Farkas gyűjtése és azonkívül sok egyenként, vagy kis csapatban megjelent népdal, különösen az utolsó félszázadból. Ehhez hozzájárult huszonöt év óta a magam gyűjtése is: úgy, hogy legalább 6—7000 nótát és dalváltozatot hasonlítottam össze. Különös figyelemmel voltam arra is, a mire még senki, hogy az újabb, sokszor szöveg nélküli csárdások, mennyire gazdagították rhythmikailag a magyar népdalt. És érintettem sok olyan kérdést, a mely teljesen csak a magyar műzene tárgyalásában és történetében fejthető meg.

Még indokolni tartozom, hogy rendszeres, elméleti fejtegetés, osztályozás és csoportosítás helyett miért választottam a történeti tárgyalást — habár itt-ott ezt a keretet tudatosan át is törtem. Főleg azért tettem, mert a magyar népdal fejlődését így véltem legplasztikusabban szemléltethetni, jobban, mintha az egyes kategóriákban a különböző korokat összezavartam volna. Azután ezt a keretet, a magyar történetnek a keretét olyannak tartom és tudom, a melyet mindenki ösmer, a melyet senkinek külön nem kell megtanulni, a mely népszerű és a melyben legkönnyebb, nagy részben ismeretlen részleteket bemutatni. A magyar történethez és a magyar irodalomtörténethez társulva e műnek talán jobb bejárása lesz a magyar közönséghez.

Az idegen műszavakkal és fogalmakkal, mint móra, tritonus, czélhang, arsis, thesis éltem, a hol elkerülhetetlenül szükséges volt, de nem éltem velük vissza. A szakkifejezések tulságos használata talán tudakosabbá tehetné volna a művet, de nem tartalmasabbá. Művemet magyarul írtam, magyaroknak.

Végül köszönetet mondok azoknak, a kik a mű megírása és kiadása körül segítségemre voltak: első sorban a M. T. Akadémiának és Szily Kálmán úrnak, a M. T. Akadémia akkori főtítkárának, a ki több mint két éven át lelkesített a kitartó munkálkodásra. Nélküle e mű talán meg se jelent volna. Azután Heinrich Gusztáv főtítkár és Gyulai Pál osztálytitkár uraknak, a kik azt sürgősen elbíráltatták; Ponori Thewrewk Emil és Erdy Lajos uraknak, a kik azt elbírálták és kiadásra ajánlották. Hálás köszönettel adózom Beöthy Zsolt, Vargha Gyula és Szilády Áron uraknak, a kik lehetővé tették, hogy a XVII. századbeli virágénekeket a Kisfaludy-Társaságban kellő módon és keretben bemutathassam; Seprődi János úrnak buzdító és vitató leveleiért, Sztankó Béla úrnak, a miért a tabulaturás énekeskönyv megfejtésénél segítségemre volt, Jánosi Béla úrnak, ki művem igen fáradságos és igen gondos revízióját végezte és dr. Mantuano József professor urnak, a bécsi cs. és k. udv. könyvtár őrének, a ki ottani kutatásaimban segített. Bold. Tóth Béla, valamint Rákosi Jenő urak a sajtó terén voltak nagy segítségemre. Néhai Kálmán Farkas levélbeli közléseinek szintén sok felvilágosítást köszönhetek.

Ime ez a kis névsor arról tanuskodik, hogy az érdeklődés a magyar zene fejlődése iránt már szélesebb körökben is élénkké kezd válni. Más tekintetben is javulnak a viszonyok. Azelőtt, ha német vagy olasz zenetörténeti művet forgattam, az irigység keserű érzése fogott el, látva, hogy mennyi ott a zeneemlék, kézirati és tabulaturás facsimile, illustratio. Most már nekünk is van mindebből annyi, a mennyi. (Sok facsimile készítését Magyar R. Emil úr szíves és művészi készségének köszönhetem.) Sőt talán még azt is elérjük, hogy a nagyobb közkönyvtáraknak zenei gyűjteményük is lesz, mint nyugaton mindenütt és hogy a magyar kutatásnak ez a tér ép úgy területe leend, mint a régi ötvösművészet, vagy templomi építészet.

Tudom, hogy művemnek nagyon sok a hiánya és nálamnál senki sem óhajtja melegebben, hogy minden illetékes oldalról való hozzászólás segítsen a még homályos részleteket felderíteni, a vitás kérdéseket tisztába hozni. Hiszen azokat a nehézségeket, melyekben én talán megbotlottam, az engem követő játszva fogja kikerülni vagy legyőzni. Azzal biztatom magamat, a mit nagyérdemű úttörőnk, Mátray Gábor félszáz év előtt (1852-ben) mondott a M. T.

Akadémiában : »Kezdjük meg a munkát s tegyünk valamit részenként mindaddig, míg erőnk s tehetségünk engedi. Talán a nemzet nem veszi közönyösen az ügyet s fáradozásunkat nem hagyja gyámol nélkül. Ha az utókor hasonló kegyelettel fog viseltetni az ügy iránt (miről kétkedni a nemzet s anyai nyelvének forró szeretete nem is enged), bizonyosan fognak későbben ismét találatni buzgó hazafiak, kik elhalt s megmerevült ujjaik közül kiragadják a munkás tollat s folytatni fogják félbenhagyott műveinket.« (A magyar népdalok kitünőbb sajátságairól.)

Onga, 1907. augusztus.

Dr. Fabó Bertalan.

I. RÉSZ.

A RÉGI NÉPDAL.

»Valamint van összehasonlító nyelvészet, lehet összehasonlító zenészet is.« *P. Thewrenk Emil.*

»Zenénk alapja a népdal.« *Szénfy Gusztáv.*

I. FEJEZET.

Alapfogalmak. Nyelv, rhythmus, mérték, rim. Ősi forma. Ütem. Idegen népek és rhythmusok; rokon népek és rhythmusok (finn, kalmuk, csuvas, baskir, kún, török, tatár). Nyújtás és aprózás. A magyar verssorok keletkezése; a magyar népdal alapformája és szerkezete.

A magyar néplelékeknek jellemző, világszép alkotása a bűvös magyar népdalzene, csakúgy mint a költészet, a táncz, a képzőművészet s a nyelv, történeti eredmény. Tőlünk távolfekvő és homályba burkolt időkben indult kibontakozásnak és első, kezdetleges alakjából a fejlődés útján módosulva, hosszú változásfolyamat korszakai után nyerte mai alakját. A jelen megismerésének kulcsa tehát itt is a multnak ismerete. Ha népdalaink zenéjének sajátágaiba mélyebben akarunk beletekinteni és törvényeit tisztázni kívánjuk, arra kell törekednünk, hogy kifejlődésének folyamatába pillanthassunk. Nem nyugodhatunk meg abban, hogy ilyen. A tudomány azzal is törődik, hogy miből, minő okok hatása folytán és hogyan fejlődött ilyené.

Ime, ezekre a kérdésekre keresünk e műben az eddigi összegyűjtött történeti anyag felhasználásával kielégítő feleletet.

Milyen megbecsülhetetlen értékű volna, ha legalább a Halotti beszéd korából, néhány zenemaradvány állana előttünk, hogy ezeknek egybevetéséből fáradságos útunk elején biztos kiindulópontot nyerhessünk. Fájdalom azonban emlékeink nincsenek. Az első feljegy.

zések, melyeket a népdal fejlődéstörténete szempontjából értékesíteni lehet, nálunk a körmöczbányai szövegtöredék, a gyulafehérvári két soros, szöveges dallamtöredék s aztán a XVI. század krónikás énekei; régebbi világi zene- és népdalmaradványunk nincs.

Le kell-e tehát mondani minden reményünkről arra nézve, hogy a magyar népdalzene kezdetére nehezedő homályt némiképp eloszlat-hassuk? Nem. A határozott adalékok hiányában megismerhetetlent, legalább feltevés alapján a valószínűség határai közt magunk elé állíthatjuk. A későbbiből is visszakövetkeztethetünk a régre, de e mellett eljárásunkban még két fontos segítségre számíthatunk: egyrészt a magyar nyelvnek, valamint a magyar versnek, másrészt a velünk rokon népek zenéjének tanulságára. Az elsőket illetőleg arra a belső összefüggésre támaszkodunk, mely a nyelvi s a zenei rhythmus közt kétségtelenül fennáll, a másodiknál akként következtetünk, hogy a velünk fajilag rokon népek zenéjének a mi zenénkkel közös jellemvonásait ősi zenénk sajátságaiul is elfogadhatjuk.

Lássuk mit nyerünk ezekből a forrásokból egyelőre a rhythmikus és szerkezeti alapfogalmakra vonatkozólag.

A népdal egyidős a magyar néppel, egyidős a magyar nyelvvel. Épp olyan terméke a népléleknek, mint a nyelv maga. A magyar népdalnak egyetlen egy problémáját, egyetlen egy sajátságát sem lehet igazán megfejteni a magyar nyelvnek teljes és beható ismerete nélkül. És ez természetes is. Mert *a dal* maga nem egyéb, mint *színezett*, stilizált, sokszor a legprimitívebben stilizált *beszéd*; a stilizálás pedig nem más, mint bizonyos természetes jellemző sajátságoknak kifejtése.¹ A dalnak primitív rhythmusa nem egyéb, mint a szöveget alkotó nyelvnek legsajátosabb rhythmusa. Ez a dolog annyira köztudomású, hogy tulajdonképpen bizonyításra sem szorul. Mennyire más a turáni nyelveknek rhythmusa és milyen más a

¹A magyar dal és vers rhythmusának megértését mind ez ideig roppantul megnehezítette azon körülmény, hogy a tudós emberek a klasszikus (görög-római) versmértékeket tartották szem előtt, azokat keresték a magyar versben is, azokhoz mérték a magyar versnek és dalnak elemeit, szóval, hogy egy matematikai kifejezéssel éljünk, teljesen különmemű mennyiségeket vetettek egybe; természetes, hogy ebből jó nem származhatott. A görög-római műszók, fogalmak (dactylus, anapaestus, pyrrhichius) a magyar ütem és lüktetés tekintetében semmit sem magyaráznak, segélyükkel a lényegbe, a valóságba be nem hatolhatunk. Az igazság érdekében fel kell hoznunk, hogy a németek is jó későn ismerték fel a maguk nyelvének és rhythmusának természetét. Erre nézve különösen Jordán vizsgáldásai becsesek.

nyugati, pl. a germán nyelveké. Azt mondhatná az ember, hogy mindenik nyelv egy *kristályosuló anyaggal saturált* oldat; és a hogy az ásványok közül az egyik kockában jegecedik, mint a kőso, a másik meg oktaederben, meg ikositetraederben, meg negyvennyolczaljbán, mint a gyémánt: úgy minden nyelvnek vagy nyelvcsaládnak megvan a maga sajátos rhythmusa, a mely még a prózában, a kötetlen és rimtelen, de érzéstartalú beszéden is igen gyakran átérzik. »Mint Chladni üveglapján a nyirettyű által előidézett hangra mozgásba jő a ráhintett fővény s a hangzendület minősége szerint különböző, de mindig szabályos csoportokba fut össze: úgy változtatja helyét, úgy sorakozik szó és mondatrészek az indulat által rezgésbe jött költői beszédben.« Arany J.

A *rhythmus megalakulásában döntő szerepet a nyelv hangsúlya játszik*. A hangnak *erős megütése* (sohasem tévesztendő össze akármilyen hosszú és erős *nyújtással*, mert ez két különböző dolog) a *turáni nyelvekben* mindig az *első szótagra esik*; a sok rag által a szó igen meghosszabbodhatik ugyan, de a hangsúly maga nem változik. A magyar azt mondja: üt, ütök, ütlek, ütlegelek, ütlegellek, ütő, ütöttem, ütlegelő: mindig az első szótagon van és marad meg a hangsúly. Ez a sajátosság olyan erősen kifejezett, hogy ha az igét igekötő vagy igehatározó előzi meg, erre az első szótagra megy át a hangsúly, a lüktetés.¹

A sémi és indogermán nyelvekben, mert a ragozásban átalakulók, ez egészen másképp van. Például a héber, az arab, az aramaeusban

(Der epische Vers und Stabreim der Germanen.) Rossbach és Westphal ezt csak mellékesen érintik, de ugyanabban az értelemben. (Metrik der Griechen.)

Nálunk a páratlanul mélyen járó Arany János (A magyar nemzeti versidomról. A népdal az irodalomban), Greguss Á., P. Thewrewk Emil (igen becses értékeiseiben: A hang mint műanyag. A magyar zene rhythmusa), Arany László, Négyesy László óta járunk a helyes nyomon és ezen az uton haladhatunk tovább messzebbre, mélyebbre.

¹ Versben és dalban az *ütem első tagjára esik a legerősebb hangsúly*. A régiek még az értelmi hangsúlylyal is úgy egyeztetették ezt meg, hogy ezt inversio (a fontos szónak első helyre való rakása) által az ütem elejére tették, a mint erre Arany J. szép példákat idéz (A magyar nemzeti versidomról). Molnár Géza dr.-nak semmiképpen sincs igaza, midőn az ilyen ütemekben »ha bemegyek, ha benézek« a hangsúlyt az első szótagtól, a kötőszótól megtagadja és azt az ige első szótagjára helyezi. (»Bevezetés a zenetudományba«, de »A magyar zene elméleté«-ben is); éppen az általa kezdőszóban idézett nóták nem idézett dallamai mutatják az ellenkezőt.

rendesen a gyök szerint igazodik a hangsúly, de még az sem mindig; például hassomajim = az ég, hangsúly a paenultimán, az utolsó előtti szótagon; adonaj = urunk, a hangsúly az utolsón. Hogy az ó-görög nyelvben a hangsúly milyen változó és változatos, azt szinte felesleges is említenem, De így vagyunk majd minden indogermán nyelvvel (*a szláv nyelveknek egyrészét kivéve*); az az állandóság, a mely a turáni nyelvek első szótagú hangsúlyán megvan, náluk nem található. Pl. a német *schlagen* igében a hangsúly az első szótagon van, de már ebben: *geschlagen* a hangsúly a szó közepén mutatkozik.

A mennyire történelem vissza tud hatolni, Európában mindig érintkezett és vegyült a Nyugat és Kelet. A világrésznek déli és nyugati oldala kulturvilág volt részben már ezeréves műveltséggel, a mikor Európa keleti része a turáni népek és az ezekkel vérben és nyelvben folytonos vegyülésben és kölcsönhatásban álló szlávság tere és birtoka volt. Hazánk volt az a terület, a hol a Kelet és Nyugat nemcsak faunában, flórában, népcsoportokban és kulturában, hanem költészetben és dalban is érintkezett. A magyar Nyugatról átvette az *egyházi hangnemeket*, keletről hozta magáéit, Nyugatról jött volna a mesterséges, a *mértékes* verselés, de itt ellenállott neki századokon át a Kelet dala és verse, a *hangsúlyos ütemes költészet*. Milyen mértékben történt ez, látni fogjuk a következőkben.

A magyar és a rokon nyelvek emlékeinek, különösen a XIII. századból való *kún* verseknek tanúságai szerint *a legrégebb és legrövidebb magyar rhythmikus verssor az u. n. ősi nyolczas*; ebből és csakis ebből származtatható le minden más magyar verssor. Azt vehetik ellenünk: hiszen a nyolczas sor megvan Indiától Spanyolországig mindenhol, pl. a sanskrit slokában és a nyugati, középkori barátnyelczasban. De már tudjuk, hogy más a turáni nyelvek (és ezáltal befolyásolt egynéhány szláv nyelv) ősi nyolczasa, a maga állandó rhythmikájával és a hol jambikus, hol trochaikus, meg más lejtésű és ennyiben ingadozó, flottans rhythmusú nyugoti, nyolczas. A különbséget már a nyugatiak is észreveszik. Így Samassa Pál dr. a »Kölnische Ztg.« 1901. évfolyamában a szepesi németiség kiejtéséről szólva, ezt mondja: »Da seit Jahrhunderten diese Deutschen als Nebensprache auch Ungarisch gelernt haben, so ist in den Rhythmus ihrer Sprache bei ihnen auch etwas Ungarisches gekom-

men. Die Ungarn betonen den grössten Theil ihrer Worte auf der *ersten* Silbe; der Tonfall ihrer Sprache wird daher in daktylischen oder viersilbigen auf *erstsilbigen* Hauptton einhergehackten Pferde-*trab*rhythmen vorgeritten«. Tetszetős volna feltenni, hogy versütem a pusztai népeknél a lódobogásnak, a száguldásnak rhythmikus megérzéskítése. Ez azonban csak hypothesis, egyelőre nem több.¹

Arany János így szól: »Mert noha a nyolczas más népek költészetében is megvolt, különösen a deák barátrím széltségében használta:

Quid sum miser tunc dicturus
Quem patronum rogaturus
Dum vix justus sit securus

de mint fentebb kimutattam, annyira benne van az a magyar népdal s a mi még erősebb ok, a magyar *táncz* rhythmusában, hogy kölcsönöztnék nem tekinthetjük. A *nyolczas sor közepén éles szelettel a magyar nép egyik alaprhythmusának vehető*, mely már a gyermekek tánczdalaiban is kezdettől fogva uralkodik, mint az igen régi gyermekdana:

Lengyel László jó királyunk
Az is nekünk ellenségünk.

Számtalan népdal erősíti ezt. (A magyar népdal az irodalomban.)

Egy bizonyos; az *ősi nyolczas sor nem nyugati, hanem keleti termék*, mivel a sanskrit sloka már legalább ezer évvel korábban fellép, mint nyugaton a nyolczas. A turáni és némely más népeknél meg minden bizonynyal régibb, mint a nyugoti germánoknál és románoknál, a hol jó későn, majdnem csak a rimmel egyidejűleg bukkan fel. A hinduknál és perzsáknál eredetileg csak a *szótagok száma* jellemzi,² a turáni népeknél azonkívül a *végtelenül éles rhythmus* (hangsúly), mely az *ütem első tagjára* esik. A kutatás mai színvonalán azt kell állítanunk, hogy ez a verssor is, mint a rím, több népfajnál egymástól függetlenül, önállóan termett.

Nálunk magyaroknál versben is, zenében is az *ősi nyolczas sor* a legrégibb; ebben van megírva az »Ének Pannonia megvételeéről,«

¹ Kálmán Farkas lelkész azt írja erről egyik levelében: Nem hypothesis, hanem tény; csak tessék a száguldó ló dobogásának négyhangúságát megfigyelni.

² Szótagszámos verssor (silbenzählende Zeile); később áttértek valószínűleg görög hatás alatt is, az időmértékes versre: épp úgy a semita arabok is, holott a bibliai héber poesisban semmiféle mérték nincs a párhuzamos gondolatok rhythmusán kívül.

meg a dal Mátyás királylyá választatásáról, de régesrégén azelőtt is megvolt már.¹

A tizenötödik századból Szt. Katalin verses legendáját olvasva, eltelik a szívünk gyönyörűséggel a remek magyar rhythmus halatára:

Mert mint fényes menyországbán
Győzedelmes szentegyházban
Élnek menyei étkekvel
Mondhatatlan örömekel
Azonképen ez világban
Vitézködő szentegyházban
Mig világ világul leszön
Nevük dűcsőségsű leszön.

A hatos sor már a königsbergi töredékben megcsendül, de az ősi nyolczas rimelve ámbár prózában elrejtve, már a latin Anonymusnál. Erre már Arany rámutatott.

Ez az alaprhythmus a turáni nyelvekben, különösen a magyarban igen élesen jelentkezik, nemcsak a versben, hanem a dallamban is. Megint Arany Jánost idézem, ki így szól: »Éles tagoltság jellemzi a rhythmust, megfelelő a magyar zene és táncz lejtésének, határozottan különváló metszetekkel, sorokkal, versszakokkal. Ezek mindenike nem haladványos, tovább fonódó, kapcsolatos, bezáratlan, mint pl. a német zenében, tánczban és verselésben, hol a vég egyszersmind kezdete is a következőnek, hanem minden tag némi egészlet képező, kisebb-nagyobb mértékben bevégezett, bezáruló és a következő taghoz csak lazán kötött. Nagy lírai mozgalom, mondhatni *tomboló* rhythmus van benne; de nem alkalmas hosszabb fűzésre, elbeszélő költeményhez nem annyira illő. A *lengedező* lábú ütem (tactus) már maga egy kis kerek egész benne; a sormetszet

¹ Különben a külföldi tudomány régóta tisztában van avval, hogy a X. század végén fellépő barátnyolczas se nem antik eredetű, se nem egyházi származás, hanem egyenesen népi rhythmus. Minket itt első sorban az érdekel, hogy versét a magyar keletről kapta, jobban mondva hozta magával, mert az Altai hegységtől az Alpeseikig mindenütt megvan és megvolt; bizonyos, hogy már régebben, mint a germánoknál. Az ősrégi finn runók, a még régibb litván népdalok, a kalmuk, baskir, török, csuvas s kun versek is mindezt bizonyítják. Tény, hogy a XIII. században a kunban már megvolt nemcsak verselésében, hanem még *rimes és ütemes közmondásaiban* is. Mi úgy véljük, hogy mindezeket a turánság, illetve Kelet-Európa meg Közép-Ázsia maga termelte; de még ha idegen hatásra gondolunk is, inkább Indiára és a szasszanida Perzsiára gondolunk, amelyek régibb szomszédok, mint a keresztény és román-germán Nyugat.

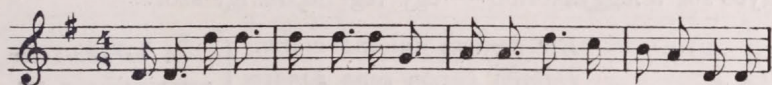

gyakran, a sor többnyire nehéz mértékkal üti rá mintegy sarokkal dobogva vagy bokázva, a rhythmus egyes tagjait; s a versszak, majd egy hosszabb, nehezebb sorral, mintegy korláttal záródik be, majd hegybe fut össze, mint a pyramis.» (A magyar népdal az irodalomban.) P. Thewrewk Emil is azt mondja: »Nemzeti dalainkban az ictus, az accentus sokkal erősebben és érthetőbben lüktet, mint egyéb idegen zenében«. (A magyar zene rhythmusa.)

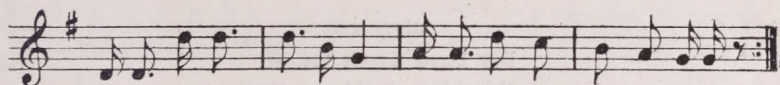
Úgy nálunk, mint rokonainknál, a *legprimitivabb és legrégebb dallamoknál* mindenütt az ősi nyolczast találjuk meg.

Vegyünk például egy kalmuk népdalt a Bálint Gábor gyűjtéséből. (Akadémiai értekezések 1876.)

Fogantyus nyelvű handsárod
Bászángin, Csókádhoz illő
A kedves lány Dsodsácskát
Butor közül hoztam elő.

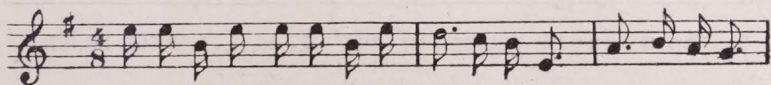
Berim. is-te khandsálesinyi Bászángin Cso-kád Zo kászte

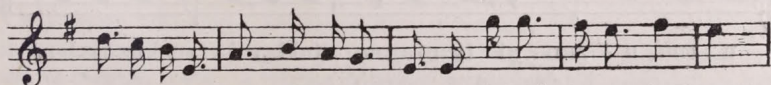
Bakhán kükun Dsod-sa-gi Bár'nászsamszugesad ab-lá-bi.

Különös, nálunk majdnem kiveszett sajátság a sorkezdő betűrim (alliteratio) szövegben is, dallamban is.

Összehasonlításul ide iktatok egy szintén hasonló sorú és rhythmusú magyar népdalt. Az első:

Es-te-le-dik, al-konyodik, Gú-lya.ménes ta-ka-rodik.

Három bojtár mig bort i-szik, A szám-a-dó károm-ko-dik.

Magam hallotta variáns:

Kesej Pista szép legény volt
 Paripája de kényes volt.
 A dolmányán réz pityke volt.
 Jaj de gyönyörű legény volt.

A nóta régi, dallama igen primitív; a második és harmadik sor egy. És mégis! Milyen fejlett, ha összehasonlítjuk, idősebb édes testvérével a bemutatott kalimik danával. Az bizonytalan ingadozó melódia; egy dal a népek gyermekkorából.

Még egy ilyen primitív magyar nóta pl. Csernátoni csendes patak (Bartalus M. N. E. Gy. I. 84. lap). Itt is az első sornak ismétlése a második, meg az egyhangúság is megvan, mind a kettő nagy régiség jele.

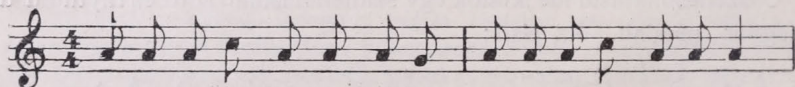
Szintén az ősi, két ütemű nyolczast zenésítik meg, a törökfajú népek is. Például az osman törökben — hol mai napság a tizenegyes sor a leggyakoribb — egy régi népdal így szól:

<i>Bir dejirmi dulbend aldim,</i>	$\left\{ \begin{array}{l} \text{(A harmadik sor} \\ \text{nem rimelő, u. n. sza-} \\ \text{bad sor, bár szinte ősi} \\ \text{nyolczas.)} \end{array} \right.$
<i>Daldim kuzum sana žandim</i>	
<i>hala göjñüm ajrilamaz</i>	
<i>dünja batsa ben dajandim.</i>	

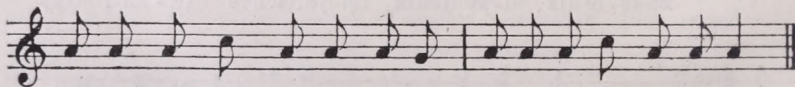
Magyarul:

Egy kerek fátyolt vettem
 elmerültem, beléd szerettem
 szívem többé el nem válhat
 világ ha süllyed, én kiállok.

Van egy eredeti *baskir* dallam a *Rybakoff* gyűjtéséből (Mémoires de l'academie imp. de St.-Petersbourg 1901; nr. 55.):

Ap a - ga-pak. jumur - ka-nu A - sa i - tem tuz-be-len

n - zun, a - zun ai tü-nyar-ne juklar i - ten küz-be-len.

Itt a nyolczas sor hatással vegyül.

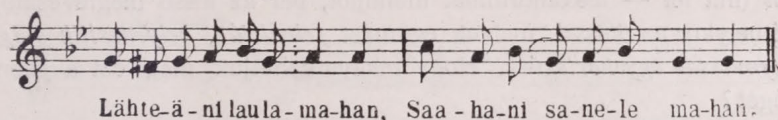
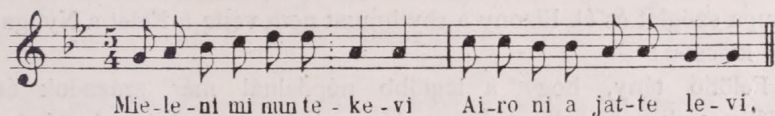
Vagy a *kazáni tatár* népdal:

*Žögöröb ciktim uramya
Tägäräb bara ber alma;
Ul almani totar ejem
Bojormadi miya alla.*

(Futva mentem ki az utcára
Gurulva jó egy pár alma
Téged, engem kettőnket
Szeretettel hozzon össze az isten.

(Bálint Gábor: Kazáni nyelvtanulmányok.)
Vagy nézzünk néhány runót a Kalevalából:

Runo-Laulu. Kalevalau alku.¹

Azonban van még egy igazán klasszikus becsű bizonyosságunk, értem a velencei kún codexben foglalt *kún* verseket, hymnus-fordításokat és egyebeket, amelyeknek turáni dobogása, rhythmusa, azért olyan jellemző, mert az eredeti latin szöveg *jambus*. Ime a példák egyike:

*Latin: Beatus auctor saeculi
Servile corpus induit
Ut carne carnem liberans
Ne perderet quos condidit.*

¹ A kalevala dallamsorok két utolsó hangját rendszeren hosszán, megnyújtva és mintegy karrefrainként éneklik; azért a finn lejegyzők ezen nyolczad sorokat rendszeren $\frac{5}{4}$ ütemben közlik; a magyar dallamsor a végén szintén meglassul, de nem ilyen sajátságosan.

*Mengu tengrining öz sözi
Keydi kuluning tenini
ten tenbile kutkaruv sap
itlämisłani tabıvsap.*

Középkori magyar
(*Temesvári Pelbárt?*)
gyarló verseléssel.

~~~~~
Öröknek bódog tevője
Szolgáló testbe öltözék.
Testet testtel hogy megváltana
Ne veszténéje kiket teremtet.

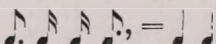
Hasonlók az ősrégi kún találós mesék:

Jazda javli tokmak jatir
Vagy: Jazda javli hays jatir.

Ezek után be kell látnunk, hogy a nyugati és keleti rhythmus között ég és föld a különbség; az egyik csupa hullámvonal, a másik csupa szöglet és él. Bizony a rhythmust nem vette a Kelet a Nyugattól kölcsön!

Felőlő tény, hogy a legtöbb népdalnál már századok óta találkozunk nemcsak az ősi nyolczassal, hanem a *hetessel*, a *hatossal* (ma fél — alexandrinnak mondják, bár az kissé megtévesztő), némelykor az *ötössel*, melyek egymást *felváltják*, *helyettesítik s így egymással egyenértékűek*. Hogy magyarázhatjuk meg ezt a jelenséget?

Ha az ősi nyolczas a legrégebb forma, *ebből kellett a többi rövidebb, vagy hosszabb sornak* és ennek két egyenletes, az első hangot megnyomó négyes üteméből a többi ütemnek származnia. Ezt már mások is belátták. Négyesy László a hatos verssornál azt mondja: »A magyar verstaktus két egyenlő idejű részre oszlik, *szabott ideig tart; álljon a magyar ütem két vagy három vagy négy szótagból, mindig egyenlő ideig hangzik*«. »Némely ütem az egyik sorban másképp van aprózva, mint a másikban. Vagyis az első ütem két hosszú tagja csak a két röviddel együtt (tehát a négy együtt) lesz olyan hosszú, mint a két ütem két lassú tagja.«

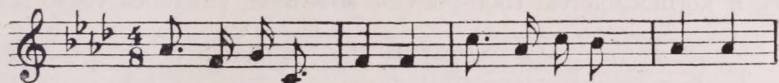
Azaz

A dallamok is erről tanuskodnak.

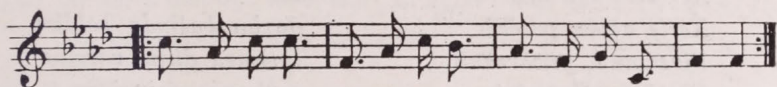
Ha megfigyelünk egy ősi nyolcz szótagú, két ütemű dallam-sort, rögtön a szemünkbe tűnik, hogy az ugyanannyi időértéket

képvisel, mint egy hatos ($4 + 2$) sor (fél alexandrin); és ugyanannyit, mint egy hetes sor ($4 + 3$). Tehát *idő- és dallamértékben* az ősi nyolczas sor = a hatossal = a hetessel. Már id. Ábrányi Kornél fejtegeti, hogy a magyar népdalsor négy rövid vagy különböző szótagot, hangot felcserél két hosszúval, azaz ugyanazon időbeli értékre, mondjuk négy negyedre veszen két hosszút, két felet; versben — —, kótában ♪ ♪; azaz ○○○○ = — —. Pl. ebben a betyárballadában:

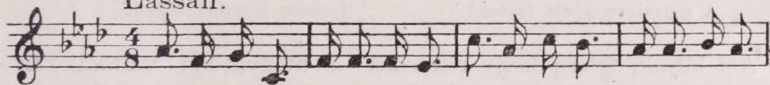
Za - va - ros a Ti - sza Nem a - kar hig - god - ni,

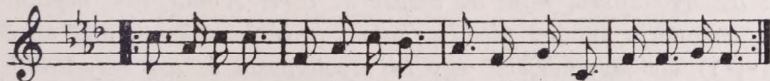
Az a hí - res Bogár Imre ál - tal a - kar men - ni.¹

¹ A példa klasszikus példa is lehet, mert ezt a dallamot az ötvenes években Simonffy Kálmán eredetileg csupa nyolczas sorokban költötte, így:

Lassan.

Beszépen szól a fu - rulya beszépbarna legény fúj - ja,

De az a - ki hallgat rá - ja százszor szebb a csárdás lánya.

A nép aztán a maga szája ize és hajlama szerint változtatta (az eredeti szöveget a Bogár Imréről szólóval felelőképpen) az első, második és negyedik sort nyolczasból hatossá, míg a harmadik nem rimelő szabad sort meghagyta az eredeti nyolczasnak; az is szembevetendő, hogy a nép dallama formában szebb és változatosabb.

Ugyanilyen típus az a sokkal régebbi népdal:

Hervad az a rózsa
Kinek töve nincsen
Elhervadok én is bizony.
Mert szeretőm nincsen.

a *harmadik* az ú. n. szabad sor, *visszaít* az *őstypusra*, az *ősi nyolczasra*, a melyből a többi lett azáltal, hogy a második ütem négy (rövid vagy közömbös) szótagja *nyújtás* által két hosszú szótaggá lett, vagyis az *ősi nyolczasból származik a vele egyenértékű hatos (fél alexandrin)*. A régi nótákban, balladákban rendszeren a harmadik, az u. n. szabad sor mutatja ezt az *őstypusra való visszaítést*. És ugyanígy vagyunk a hetes sorral ($4 + 3$) is, a mely úgy alakul, hogy a hosszú hang itt is két rövidet nyelt el magába. Pl. a körmöczbányai 1509-ből való ama híres virágének végső sora

»haj - ja, haj - ja | vi - rá - gom !«

Csuvas :

Ėr sêrê túwêbêr
Ėrlê aldân pözêbêr
Pîržêzanâ, pêwârzanâ
Vêjêž-omnâ žôrêbêr.

Török :

Bir dejirmi şal aldim
daylar başında kaldım
intisara dilim varmaz
seni mevlaja saldım.

Magyarul :

(A leányünnepet tartjuk,
A veres kakast levágjuk
A beleit meg a máját
A muzsikások elé tesszük.)

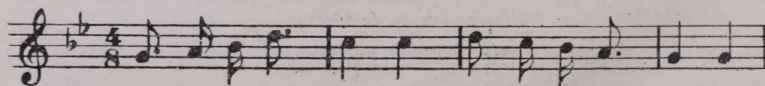
Magyarul :

(Egy gömbölyű sált vettem
Hegy tetején maradtam
Az átokra nem áll a szám,
Istenre bízalak téged.)

Azt látjuk, tehát, hogy nemcsak a magyarban változik az *ősi nyolczas* hatossá meg hetessé, hanem a finnben is és hogy az u. n. szabad sor a törökben, a csuvasban, a baskirban is *visszaít* az *ősi nyolczasra*, mint az *ivadék* az *ősre*. A magyar népdalban az alexandrin minden *félsora (hatos)*, továbbá a *hetes*, meg az *ötös* ($4 + 1$) sor *egyenértékű* egy *ősi nyolczassal* és azt *helyettesítheti*. (A magyar, valamint minden turáni [és a legtöbb szláv] népdalban a *dallamhangok száma* a verssor szerint, a *szöveg képe*re formálódik.) Sok magyar és finn népdalban vannak úgynevezett *feltételes hangok*, melyeket az egyik strophánál nem énekelnek, ezek azonban a másik strophánál, hol több szótagra aprózott szöveg van, érvényesülnek. P. Horváth Adámnál egy régi kurucz nóta így szól :

Patyolat a kurucz (6)

Gyöngy a felesége (6)

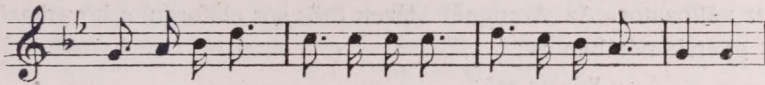

Ugyanez a dallam az erdélyi hajdutánczban:

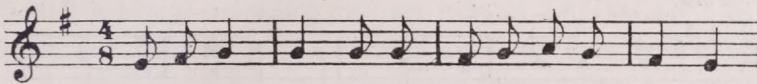
Menjen tánczba kiki köztünk (8-as)

Az ő jegyesével. (6)

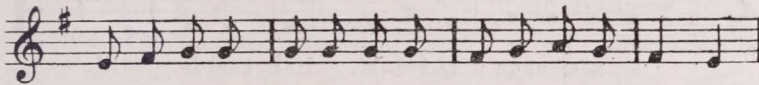
Vagy pl. egy régi népdalnál:

Azt mondják | nem adnak | engem galam | bomnak. (3 : 3 : 4 : 2).

Igen de ezt a nép így is énekli (ősi nyolczas és hatos) (4 : 4 : 4 : 2).

Még azt mondják | hogy nem adnak | engem a ró | zsámnak.

A legutolsó dallampéldán láthatjuk, hogy a hatos, illetve ha kétszer vesszük, tizenkettes sor, nemcsak 4 : 2-re tagolódik, hanem 3 : 3-ra is, akkor ebben a három hangú magyar ütemek tulajdonképen *négy hangot takarnak*, és, ha kell *visszaaprózódhatnak megint négy hanggá*, de ha kell, jobban összevonhatók kettővé, melyek szintén *négy lappangó hangot takarnak*.

Most, megleltük a nyitját annak, hogy a népköltészetben, Balassánál, Amadénál, Csokonainál, Petőfinél, Aranynál, Szabolcskánál ezek a magyar verssorok mért mennek át olyan könnyen egymásba, mért cserélgethetők és változthatók olyan könnyen. És hogy lehetnek *értékben egyenlők* Arany Jánosnál e sorok :

Jaj öcsém | Kázmér (3 + 2 = 5)

Azt nem adom | százért (4 + 2 = 6)

Menj haragszom | nem szégyelled? (4 + 4 = 8)

Félek bizony | gyász ér. (4 + 2 = 6)

Vagy az ősrégi gyermeknótában ezek :

Zöld selyem szoknya

Ipsilanti rózsa

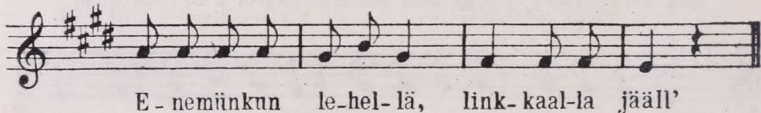
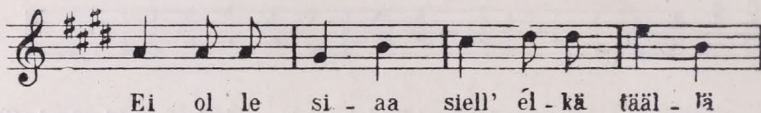
Fordulj ki már kis violám

Térjél angyal utra.

A magyar dálnak egyik legérdekesebb sajáttsága és finom szépsége, hogy *különböző számú szótagot vehet ugyanazon ütem idejére. Az időérték egy marad és a dallam, a rhythmus mégis szerfelett változatos.* Az Aranyánál idézett ötös sor előfordul a következő régi gyerek nótában is:

Esik az eső
Hajlik a vessző
Haragszik a kis katona (ősi nyolczas)
Megázik a lova.

*Pinn*¹

Ez a typus különösen gyakori a Balassa idejében és a XVII. század első felében, de megvan már a Mátyásról szóló énekben is.

Királyok közt te | lél diadalmas stb.

Greguss Ágost (»Arany János balladái«-ban) a két ötösből álló sort *lengyel* rhythmusnak nevezi. Elterjedéséhez bizonyára hozzájárul a klasszikus és lengyel hatás is, de eredete és származása azért magyar.

Van arra is példa, hogy a *két hosszú hangba való beolvadás* azaz *hangelnyelés, nyújtás* nem a második ütemben, hanem az elsőben van meg s akkor ilyen hatos sor lesz: (2:4) pl.

Jó ló | volt a fakó

Jó ló | is ellette.

A hatos sornak ez a typusa amily ritka a magyar népdalban, olyan gyakori a tótban.

Van még egy ötös sor, amely rendesen versszakvégző refrain sor, némelykor igazi sor; képlete 4 + 1. Ez az egyházi ének bizonyos ismétlődő, refraintermészetű soraira emlékeztet. (Kirieleison,

¹ Ötös finn sorok, ugyanolyan rhythmussal, mint a magyar gyermeknótákban, meg másutt.

ora pro nobis stb.; »éljen a haza« a Kossuth nótában.) Egyházi eredetű lehet, de a metszet és rhythmus magyarrá tette.

Viszont a hetes sorból ugyanígy ilyen ötös válik:

Ej! huj! (nem bánom)

(Analógia egy 700 éves kún találós mese)

Nekem is lesz | virágom

(tap, tap,) tamysik = spuma

(tamadիրան) tamysik.)

Ezeknek a soroknak összetételeiből jönnek létre aztán rendkívül változatos hosszabb sorok; leggyakoribb a 6 + 6 azaz az alexandrin, azonkívül a 13-as (8 + 5), 14-es (8 + 6), 15-ös (8 + 7) Sz. Molnár Alberttől a Himfy-stropháig, a régi tízes (5 + 5). Ha id. Ábrányi Kornél azt mondja, hogy a tizenkettes sor háromszor négyes (4 + 4 + 4 = 12), akkor ez határozottan téves, mert a tizenkettes sor, = két hatos, ebben meg burkolva két ősi nyolczas. (4 + 4 = 8 = 6, kétszer 6 = 12). Mindez nem tudatos matematikai kombináció által történt, hanem lassú, organikus, századokon át tartó fejlődés által.

Eddig azon rövidebb (5, 6, 7) és összetételeiből alakult hosszabb sorokkal foglalkoztunk, a melyek az ősi nyolczasból önmagából minden más elem nélkül származtak. De most még van három sor, a melynek megalakulásánál más elemnek is hozzá kellett járulnia.¹ Ezek a 9-es, egy *másfajta* 10-es és a tizenegyes sor. Kezdjük a legrégibbel a tizenegyesel; typusa Tinódinál:

»Ti Is - ten - nek | nagy há - lá - kat | ad - ja - tok.«

Három ütemű forma, a mely a finom érzékű Négyesy L.-nek is feltűnik, a midőn azt mondja: »A három ütemű sorok a magyar költés legsajátosabb lírai formái.« Hát rendkívül sajátos sorok, annyi bizonyos. *Alakjuk a török népdalban az uralkodóforma.* De bár mi a XVI. században bukkanunk rájuk, mégsem szabad török származásuaknak tartanunk, hanem igenis magyarnak. A XVI. századbeli dailam bizonyossága szerint az ősi nyolczashoz *járult három befefező akkord, három záró hang, tonika vagy dominante, hangszerkiséreli akkord, taps vagy kurjantás; ez a háromhangú sor-refrain észrevétlenül megszövegesedett és megszülelt a tizenegyes sor.*

A török népdalban még megvan a nyoma pl.

»Arpa enim dara çiktē — sinanaj«

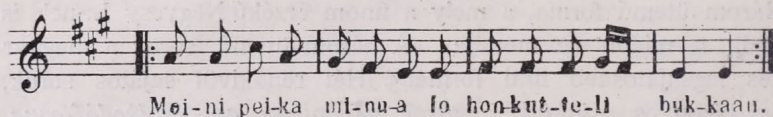
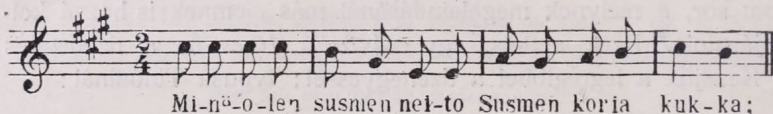
¹ Tulajdonképpen és bővebben »A refrain« czimű fejezetben tárgyaljuk őket, de a lényegesebb vonásokat már itt, az alapfogalmak tárgyalásánál meg kellett említenünk.

a sinanaj szó csak kurjantás és refrain. A magyarban is még megvan »ihaj-haj«, »csuhajhaj« formában, a mely az ősi nyolczas sorhoz oda van csapva s némelykor »csillagom, galambom«-ra szövegesedett; a legtöbbször eltűnt a két alkatrész különbsége és előállott a tizenegyes sor. (Bővebben a refrain czimű fejezetben.) A tizenegyes sorból vált szintén *összevonás*, *nyújtás* által az ujjab tizes;

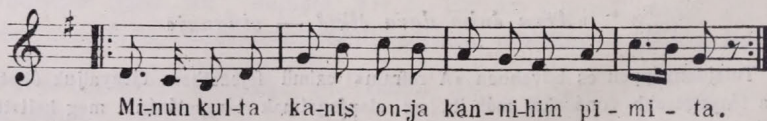
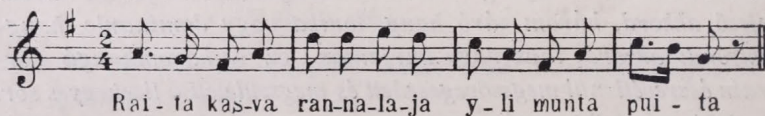
»Falu végén | rossz tetejű | csárda.« Igen régi termés. A kilenczes sor meg határozottan egyenértékű a tizenegyesvel; képlete $6 + 3 =$ »sárga csizmás | Miska | sárban jár« 1809-ből. »Ezt a kerek erdőt járom én« 1847-ből. (Ez már olyan háromhangú akkordzáradék volt, a mire bokáztak is.) A hogy a 8-as sorhoz jött 3 szótag, úgy a belőle lett és vele egyenértékű hatoshoz is jött három refrain (akkord) szótag és előállt a kilenczes; sőt tudunk rá példát, hogy az ötös sorhoz is társul refrain.

Jegyzet. Finn népdal rhythmusok a Bergreen-féle gyűjteményből.

Ősi nyolczas, hatossal váltakozva, egészen olyan rhythmus, mint a régi erdélyi táncznóta.

Ősi nyolczas hetessel, erős kezdő megütéssel és sequentia öt hanggal lejjebb mint a magyarban is gyakran előfordul.

Mint más nyelvekben, így a magyar nyelvben is megvan az ú. n. *hang-* vagy *szótag-*elnyelés, a midőn egyes gyakran használt szavakban vagy szólásokban egy-egy szótag beleolvad a másikba, a mely ezáltal — erős rhythmikus hajlammal — megnyúlik. Ha ez a sajátság, ez az elmosódás annyira megvan az élő nyelvben is, mennyire kell, hogy ismétlődjék az énekelt beszédben, kivált mikor a *dal hangjai oly közel állanak egymáshoz, mint a primitív népdaloknál*. Tényleg itt ez folyton érvényben volt és a különféle szótagszámú verssorok mindig helyettesítették és váltogatták egymást.

A nyújtás után foglalkoznunk kell az *aprózással* is. (Dr. Vikár Béla *bontás*-nak nevezi.) Ez abban áll, hogy a két- vagy háromtagú ütem visszaváltozhatik négyhangúvá. Azonban újabb időben az aprózás a műzene és cigányok hatása alatt ennyivel már nem elégszik meg, hanem még az ősi alapütem negyedeit is felbontja.

Aprózás pl. ha e helyett:

Ihaj! csuhaj! csuhajja!

ez van:

Hajjahaja csuhaj! csuhajja!

Ugyanilyen:

Hajnalba		hajnal előtt.
Hajnalbábábábá		hajnal előtt.

Megjegyezzük azonban, hogy nyolczad időértéknél rövidebb hangot az *énekelt népdal be nem fogad és meg nem szövegesít*, az már csak megmarad műzenének és cifraságnak.

Azért foglalkoztunk előbb a verssorokkal, mint a verssort alkotó ütemmel, mert a kétütemű ősi nyolczas sor az a legrégebb, legősibb természetes képződés, *rhythmikai egység, a melyet a valóságban is megtalálunk*. Ugyanis *egy ütem sohasem áll a magyar népdalban egymagában, hanem mindig legalább kettő van együtt*.¹ Ha ezt szem előtt tartjuk, foglalkozhatunk az egyes ütemmel magával is.

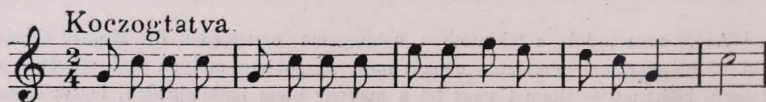
¹ Azért nem tudok e tekintetben sehogysen egyetérteni dr. Molnár Gézával, a ki »A magyar zene elmélete« című, nagy és sokban mélyen járó művében egy kéttagú, kéthangú — ütemet vesz fel a magyar ütem legkifejezőbb, legtipikusabb, példájául és felette sokat ebből vezet le, holott ez a képlet nem élő, hanem mesterségesen szétdarabolt, kiszakított és műzenében kevésbé, de igazi népdalban felette ritka productum is, tehát szerintünk csonkított, kivételes és így nem természetes képlet.

Fentebb említettük, hogy a magyar népdalban van négyhangú, háromhangú és kéthangú (igen-igen ritkán egyhangú) ütem; a kéthangú leginkább spondeus, azután trochaeus, de lehet ritkán jambus is. A háromhangú $\cup - \cup$ vagy $- \cup \cup$ vagy $\cup \cup -$. (Ritkán és csak újabban $- \cup -$, de ez már tulajdonképpen két ütem.) A négyhangú ütem már igen sokféle lehet, de leggyakoribb a choriambus.

A hangsúly a nyugati nyelvekben, pl. a németben a gyökre esik, különösen a főnév és ige gyökére, úgy hogy az értelmi hangsúly túltengése folytán egyes jelentéktelen szavak egészen mellékesek, súly nélküliek, pl. »Es *braust* ein *Ruf*, wie *Donnerhall*«; a hangsúly csak a három megjelölt helyen van (két főnév és egy ige). A franciában igen sok szónál a második éles és hosszan kitarított szótag (*heureux*, *ma belle*, *le coeur*) teljesen súlytalanná teszi az előző rövid szótagot. Ez a magyar nyelvben és népdalban elő nem fordulhat; *nincs és nem is lehet* a nótában vagy a szövegben olyan erős hangsúlyú szótag, hogy az a *többi hangot vagy szótagot súlytalanná tehesse*. Azért a magyar jambus egészen más, mint a nyugati, nem egy hangsúlytalan rövid és egy hangsúlyos hosszú szótag, hanem egy *hangsúlyozott, erősen megülött kezdő szótag* és egy hosszan megnyújtott, de *nem mindig hangsúlyozott* szótag, pl. *hazám, csikós, vigyázz!* Azért igen helyesen mondja idősebb Ábrányi Kornél (A magyar zene sajátosságai), hogy a magyar nyelvben nemcsak hosszú és rövid szótag van, hanem mindegyiknél hangsúlyozott és hangsúlytalan. Ez nagyon fontos.

Ha már mostan azt kérdezi valaki, hogy a versnek, szövegnek melyik szótagját, hangját nyújtja meg az énekhang, azt mondhatjuk: leginkább a hosszút, de nem mindig, mert bőven megvan az a szabadsága, hogy a hosszú szótagot is röviden énekelje és fordítva, pl.:

Az ismert népdalban:

Ku-tá-gas-ra szá-lott a sas, engem ró-zsám ne-csa-lo - gass.

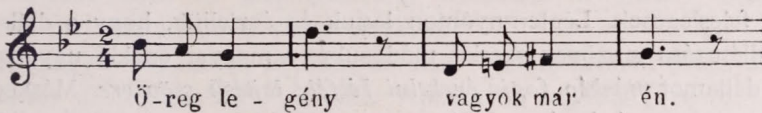
a hosszú szótagokat az ének mind rövidékké, viszont az utolsó rövid szótagokat a dallam késleltető lejtése hosszúakká teszi.

Tehát általában azt mondhatjuk: hosszút hosszan, rövidet röviden veszünk (bodor a levele), *de nem mindig*; és a *sorvéget, ütemvéget szeretjük meghúzni, megnyújtani, kitartani*.

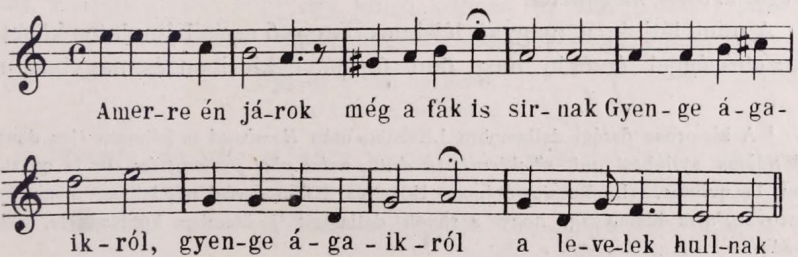
De azt kérdezik, hogy melyik szótagot hangsúlyozzuk, *melyiket ütjük meg erősen*, akkor már bátran felelhetjük: *mindig az elsőt, az ütemkezdőt*, e mellett a *szókezdőt* is. De már az értelmi hangsúlyt a magyar népdal dallama *igen kevésbé* gondolzza, *a minek a dal-kötésben sok hátránya is van*.

A késleltetés az ütemek vagy a sorok végénél igen régi sajátság, a mely természeti s egyúttal énektechnikai okokból ered, meg egyháziás sajátság is és igen alkalmas arra, hogy a sorokat s a rhythmust változatossá tegye; így pl.:

Ime, mi válik a primitív nyolczasból.

Ez a késleltetés a magyarban azért is olyan alkalmas és természetes, mert mint fentebb kimutattuk, a sorok vége gyakran hangelnyelés folytán úgy is nyújtott. Azután az *egész kelet-európai népzeneben és népdalban megvan ez a sorvégnyújtó sajátság*, a mi annál jobban kifejezett, mert az egyházi énekben is megvan. T. i. az ütemvégző és sorvégző hangok hosszan való megnyújtása alkalmas nyúgpontra, sőt sokszor kényelmes átmenet a következő éneksorhoz:

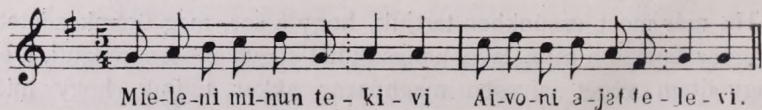
Ha már most eszünkben tartjuk, hogy a sor- még ütemkezdetet a magyar éneklő a rajta levő hangsúllynál fogva erősen megüti, a sor vagy ütem végét szívesen meghúzza: akkor tudjuk, hogy miért

olyan *uralkodó a magyar négyhangú ütemben a choriambus*. Négyesy László egy helyütt megállapítja, hogy *a magyar nyelv trochaeusi lejtésű choriambusi hajlammal*; Bartalus meg is próbálta magyarázni, mondván »nem valószínűtlen, hogy ez a (choriambusi) sajátság, egyfelől a *thesisre eső súlyponttól*, másfelől a mondat végső szótagjának sajátságos megnyújtásától származik, mint a palócoknál, de főleg a székeleyknél észlelhető pl. *egysző hó vót, hó nem vót*«. A kezdő súlypontra vonatkozólag egyetérték Bartalussal, azonban az ütem végén *előforduló nyújtást nem nyelvi eredetű, hanem inkább ének és vers-technikai saját-ságnak tartom*. Máskülönb a négyhangú ütem a kezdő hangsúlyt sértetlenül hagyva, mindenféle formájú lehet, a hogy éppen a szöveg kívánja, azért a klasszikus elnevezések semmit sem mondanak és feleslegesek. Lépten-nyomon látjuk és észleljük, hogy a dallam hullámozása a szöveg szerint módosul és a magyar éneklő ugyanazt a dallamot *másképp fogja énekelni kétféle lejtésű szövegre*. Másképp erre »sárga rigó« és másképp erre »előhívlak«; számtalan példát idézhetünk erre régi és új népdalokból egyaránt.

Ez a choriambusi hajlandóság is az emlékek tanúsága szerint (t. i. mennél régebből való dallamokat vizsgálunk, annál több bennük az *egyenletes* hangú ütem) csak lassan alakult ki a mai erejéig és gyakoriságáig. Megvan azonban *azonos okoknál fogva* más kelet-európai népeknél is, pl. a finnben, oroszban, oláhban, tótban, törökben. Kihat ez magára a nótasor, a dallamphrasis *végső hangjaira is*, úgy hogy a fentebb bemutatott két hosszú nótasor tulajdonképpen nekimenő s késlekedő, az *eleje erősen megütött, a vége erősen meghúzott*.¹

A mint látjuk, a magyar léleknek teremtvő ereje bámulatos következetességgel érzékíti meg, önti formába, kicsiben és nagyban, a

¹ A kis-orosz ősrégi dallamokra Lissenko után Rambaud is felhossa »les deux dernières syllabes qui s'achèvent en deux notes plus prolongées sur la quarte ou la quinte«. (La Russie épique.) Hogy ez a finn ősrégi népdalban mennyire megvan, arra bizonyosság, hogy a runók dallamait $\frac{3}{4}$ ütemben kótázzák le, még pedig:

magja sajátosságait. A magyar dallamphrasis, a nótasor az ütemnek kezdő erős megütésével és végző nyújtásával, késleltetéseivel olyan, mint egy erős, *vastag törzsű* szőlőtőke vagy futórózsa, a melynek ága, *indája igen messze elkúszik*; és hogy ez a némelykor choriambusi hajlandóság kicsiben és nagyban, ütemben és nótasorban annyira megtestesül: az kinek ne juttatná eszébe a magyar népies diszítést, a mely egy nagy bokréta keretében számtalan ugyanolyan stílű kis bokrétát és virágot használ fel apró tagozatul, mint amilyen az őket keretező és egybefoglaló nagy bokréta. (Huszka: Magyar ornamentika.) Hogy is mondja a magyar népmese? »Ezüst kis ládában arany kis láda«.

Még tárgyalnunk kell a magyar népdal periodusait, stropháit, szakaszait. Csak az alapfogalmakat tisztázzuk, a fejlődés egyes fokait majd aztán úgyis sorra vesszük.

A magyar népdalban is, mint minden ősköltészetben, bizonyára a *kettős* u. n. *distichalis* periodus fejlődött ki legelőbb; ez az ősi poézis, amely legelőször, mint parallelismus membrorum jelentkezik (pl. már a héberben); párhuzamosan egymás mellé rakva, a mint belső fokozás nélkül, úgy külsőleg rím nélkül is. Már Arany János kiemelte (A magyar nemzeti versidomról), hogy a rím későbbi fejlemény és megfigyelve sok népet, ennek nagy is a valószínűsége.²

Miután a primitív poézis eleinté *distichalis*, *két periodusú*, a régi rím is páros. Először jött egy tény, vagy gondolat, másodszor ugyanaz másképp mondva, vagy fokozva ez az ú. n. gondolatpárhuzam, a mely nemcsak a finnben, magyarban és más turáni népnél van meg, hanem majd minden népnél (az ókorban főleg a hébernél). Ez úgy alakul, hogy egy külső képhez (az első sorban) társul (a második sorban) a tulajdonképpeni gondolat vagy érzés; pl.:

Úgy ég a tűz, ha lobog,

Úgy a szívem, ha dobog.

A primitív, de már zeneileg eszmélni és fejlődni kezdő embernek jól esik, ha ez a két sor (periodus) összecseng, rímel; hogy a külső hangbeli, zenei egyezés értelembeli két árnyalatot, kiegészí-

² Ámbár nálunk már a próza alatt Anonymusnál megcsendül (Cum in fide fuit vanus, *Noluit* esse Christianus.) A kún nyelvben a rím már a XIII. században uralkodik; valószínű, hogy a többi turáni nyelvben is hamarabb alakult ki keleti hatás alatt, mint akár a nyugoti román, germán, akár a szláv népeknél,

tést, megfelelést vagy ellentétet takar. A mint a legprimitívabb gondolat-párhuzamból a legszebb ellentét fejlődik, úgy kellett fejlődnie a dallamnak is. A legprimitívabb gyerekjátéknál ismétlés ismétlésre következik, azután észrevehető bizonyos gyenge, halvány differenciálódás, árnyalat, végre határozott fokozatokat, szépen kialakult kemény, színes körvonalakat látunk.¹

¹ A baskir népdal csakúgy ütemes, mint a magyar és az ütemek lehetnek 2, 3, 4, 5 szótagúak, ez utóbbiak azonban — mint tudós ismerőjük dr. Pröhle V. megjegyzi — »csak a négytagúaknak ritka változatai«. Vagy — a mit mi állítunk — a négy szótagú ütem az alapütem, az alapforma; ebből *összevonódhatik kevesebbre, ebből aprózódhatik vagy bővílhet többre*, de a burkolt, lappangó alapforma mindig ugyanaz marad. Azért a baskir népdalsor ősi nyolczas, hetes, hatos (fél alexandrin) vagy ötös; a többi ezeknek összetételeiből alakul. Például hetes sorok (4+3):

Sqrē sāsēy | urēp sqł
Béz kitkändē | kurēp qql
Űpkälämä | űpkängä
Űkēnersēn | kitkängä.

Szőke hajadat fond be és ereszd le
 nézz utánam ha majd elmegyek
 ne haragudjál, hogy csókolgatlak
 busúlni fogsz, ha majd elmentem.

Azután igen gyakori népdalsor a kilenczes, azaz hatos = fél alexandrin + 3 szótag = 4 + 2 + 3. Ez tehát már fejlődéstanilag bővült összetett sor.

Sän kēčkērsay, kqkuk | karšēmda (Ha te szólasz, kakuk előttem
Törlö śäp tēšä | bqšēma. oly sok bánat fordul meg fejemben.)

Vagy az a baskir katonanóta:

Inäkājēm kulmāk tēkmähēn,
Iđūlārēn ēškä bēkmähēn;
Biš-jōd kqđak kqjtkandin huŷ
Inäkājēm hēkma — hēkmahēn.

Édes anyám inget ne varrjon
 szegélyeit ne tűzőgesse;
 ha az ötszáz kozák hazakerül²
 édes anyám azért ne sírjon.

Itt a harmadik sor *szabad sor*, amely (akár csak a magyarban) visszaüt az ősi nyolczasra.

Alliteratio csak oly gyakori benne, mint a kalmukban és a magyarban (közmondások), meg minden ősköltészetben.

Hanem az már különösen kiemelendő, hogy »a legtöbb stropha két részre oszlik: egy érzéki (természeti) képre, mely a stróphában kifejezett egyéni állapotnak vagy szimbolizálása vagy antithesise vagy egyszerűen hangulatkeltő vagy igen sok esetben a nóta születésének külső kerete.« Akár csak a magyarban!

Gyakori még a tizes sor is 4+4+2 vagy 4+2+4; szóval ugyanaz az alaphythmus és ugyanazok az összetételek, cserélések és felváltások, összevonás

² odaértendő: és én nem leszek közöttük.

Rendkívül érdekes a magyar népdalnak az a sajátja, hogy a két utolsó sort (tehát a harmadikat és negyediket), illetve a nóta második részét megismétli. Ez visszamutat abba az ősrégi, talán történelem előtti korba, a midőn a népdal gerince állandóan csak két sor (dallamphrasis) volt; a többi két sor már ismétlés, a melyet bizonyára karban énekeltek.

Ilyen szerkezetű dalt elvéve újabban is találunk. Például a P. Horváth Ádám gyűjteményében egy primitív dallam: »Fut az oláh hegyoldal, Magyar vitéz rácz parlagon«, a hol a két utolsó sor refrain »Madidalom, dilamalom sat.«, lant vagy inkább sípszó-kiséretet utánoz. Az ilyen nótára elmondhatjuk, hogy *öslény a népdalok közt.*

Említettük, hogy a magyar népdal *harmadik sora* igen gyakran vagy *nem rimelő úgynevezett szabad sor* (Arany), vagy *kurjantó refrain*, ismétlés. »Egyszer egy királyfi mit gondolt magában. Hm, hm, hm, hm, hm, mit gondolt magában« (Bartalus M. N. E. Gy. I. 19.) Ez is azt mutatja, hogy lassan nőtt ki az ősnépdal primitív kétsoros dallamgerinczéből.

Idővel mindez egybeolvadt a nóta többi elemével és megalakult a magyar népdal alapformája, a *négy ősi nyolczas, két ütemű, középső sormetszetű sorból álló strophá.* Tudjuk, hogy az alexandrinban is burkolt in két ősi nyolczas lappang s minden későbbi forma

és aprózás, mint a magyarban: csak épen a különböző sorok váltakozása szabálytalanabb. (Az adatokat a helyszínen járt dr. Pröhle Vilmosnak köszönhetem.)

A *kazáni tatár* népdaloknál (Bálint Gábor gyűjtése) szintén a hetes sorokat találjuk leggyakrabban, de a mi nagyon fontos — a harmadik u. n. rimtelen *szabad sor* rendszeren visszaüt az ősi nyolczasra. Pl.:

*Žögöröb čiktım uramya
Tägäräb kilä par alma
Sineŋ belän ikebezne
Söjöb kauıştırsın alla.*

(Futva mentem ki az utcára
gurul egy alma
hogy azt az almát fölvegyem
nem rendelte nekem az isten.)

*Tau buŋın tarı čäčtem
Čipčik ašab beterde;
Keckenä-genä katın aldım,
Käzä sözeb üterde.*

(Hegy hosszában kölest vetettem
A veréb mind megette;
Kicsike feleséget vettem
s a kecske agyon bökte.)

(Bálint Gábor: Kazáni tatár nyelvtanulmányok, A. M. Tud. Akadémia kiadása.)

is erre üt vissza. Ez a négysoros, nyolcz ütemű (s itt nem a kóttá-írást kell nézni, hanem a belső, valóságos ütemet), harminczkét hangú, középsormetszetű versszak olyan, mint egy tökéletes koczka, a mely nyolcz kisebb koczkából van összetéve. Mivel ilyen tökéletesen *symmetrikus* formából alakult, azért van meg benne az a bámulatos következetességgel kifejlesztett *részarányosság*, a mely a nyugoteurópai formákkal szemben szintén egyik legjellemzőbb sajáttsága.

A magyar népdalnak a *két első sora* tartalmilag is, zeneileg is mintegy két lépcső, a mely egy képen, meg egy érzésen vagy hangulaton át visz a *harmadik sorhoz*, a mely rendesen a hangsorban is felfelé halad és tartalmilag is, zeneileg is az *érzésnek* vagy a dalba foglalt cselekvésnek *culminatióját* mutatja; a negyedik sor a skálában sokszor lemenő, igen sokszor az elsővel teljesen egyezik. *Ez az alapforma*; a fejlődés hozza aztán az összetettebb mellékformákat, a melyek persze ettől sokban eltérnek. A népdal valóságos kis chef d'oeuvre, csak úgy, mint egy német műremek *Lied*, vagy egy franczia *chanson*. Nekünk végtelenül becses. Mert a hogy a gyémánt, kristály, akár melyik oldalára forgassuk, mindig a nap színeit veri vissza: úgy szórja és tükrözteti vissza a magyar népdal a magyar népléleknek sajátosságait.

Finn énekmondák.

A nemzeti tánczok és kantilénák rhythmusának pontos ismerete nélkül a népdal psychológiáját csak félig vagy még addig sem lehet megközelíteni. (Dr. Sebestyén Gyula: A magyar népköltészet és gyűjtői.)

»Im Anfang war der Rhythmus.«

Bülow.

II. FEJEZET.

A népdal őskora. Rhythmikus recitativ. Gyereknóta. Koldusnóta. Regös ének. Táncszó. Különféle kölcsönhatások. Primitiv népdal.

Ha a legrégibb, a primitiv népdal világába be akarunk pillantani, akkor le kell szállnunk a gyereknótákhoz. Kétszeres nagy oka is van ennek. A gyermekvilág kincse, nótája, verse, mondókája tömerek forgalomból kiesett régiséget őrzött meg s így valóságos gyűjtőtára minden ilyen törmeléknek, legyen az mysterium, bethlehemes játék, történeti ének, ballada, népszokás vagy mythologiai vonatkozás. De meg a gyermeknek igen fejletlen, igen egyszerű rhythmikai érzéke a legrégibb hang- és rhythmikai formák között mozog és így a megfigyelőnek, a kutatónak rengeteg sok, igen becses anyagot szolgáltat a fejlődés megfigyelésére. Jól mondja Montjoie: »Les nations, avant d'être civilisées sont comme les enfants. Des paroles mesurées et modelées sur un rythme très simple, voilà la première poésie et la première musique et là se trouve l'origine de la chanson«. Ez minden népnél egyforma természeti fejlődés. A primitiv népdalnak legelső jelentkezési formája a *rhythmusokba tagolt recitativ*. Ez a legelső fejlődési fokozat visszamutat a népeknek arra az ősrégi korára, a mikor minden ének és költői megnyilatkozás (vallásos ének, sirató dal, lakodalmi és szerelmi dal,

altató dal, ünnepi és vigalmi ének) valószínűleg egymástól még kevésbé eltérő faji jelleget mutattak s úgy szólva, még mind egy közös bölcsőben nyugodtak.¹

Az ünnep mulatónap is volt és az istentisztelet áldozással és áldomással is járt. Ezeket kísérte az istentisztelet alkalmával az ének és a táncz.² Ha ezen ősrégi dalokról, tánczokról és nótákról manapság magunknak valami fogalmat akarunk alkotni, akkor le kell szállnunk a *gyereknóták* és az ezzel dallamban és rhythmusban mindig, de sokszor tartalomban is rokon regős énekek közé.

Nekünk magyaroknak igen sok régi *gyereknótánk* és *kezdetleges rhythmikus recitativünk* van. Az utóbbiak között pl. a szöveg tanúsága szerint a magyar történelem legelső századaiban keletkeztek a dr. Sebestyén Gyula által felkutatott regős énekek. Egymással való rokonságuk szembetűnő. A gyereknótában és regős énekben a szegényes dallam mellett ugyanazon dallamcsírák, ugyanazon rhythmikai képletek merülnek fel. A példák ezt világosan mutatják.

A mi a rhythmust illeti, látjuk, hogy általában *egyenletes*. Nyolczas

¹ »A serdülő ifjúság gondjaira bizott népszokások költészetét a fiatal lélek éber rhythmus-érzéke szokta megóvni a pusztulástól. Mivel ez az érzék az apróbb gyermeknépnél még élénkebb, bizonyosra vehető, hogy az ő világukban szintén marad meg olyan régiség, a mit egyebütt — bár régen megvolt — többé megtalálni nem lehet. Ez a kevés figyelemre méltatott tulajdon az énekszöveg, dallam és testmozgás együttes előadásában van. A naiv költészet történetének az a leg-sötétebb régmúltja elevenedik itt meg, a melyben a rhythmus létrejöttének természetes okát keressük. A gyermek öröme izgult lelke még ma is azt a kezdet kezdetén álló költészetet élvezi, a melyben nem a tartalom a fő, mert ez nála nagyon gyakran zavaros és érthetetlen, hanem fő az önkénytelenül előtörő és az önkényt meginduló testmozgás, a mi az együttes előadásban okvetlen rhythmust teremt. A kiolvasó versek, játékrigmusok egész lömege nem egyéb, mint maga az a mindent magába olvasztó ősrhythmus, a mi már az emberiség gyermekkorában is megvolt.« (Sebestyén: A m. népköltészet és gyűjtői.) Imre Sándor is azt mondja: »Daloknak nem nevezhetők, de érdekesen mutatják a gyermeknyelv kezdetét, eredetét, vers és másféle beszéd vegyülését a kezdetleges beszédben. Miképp kezdődik ez is, mint kezdődött valaha az ősi beszédben értelmetlen hangokon, az érzéseknek homályos vonatkozású, a természettől eltanult hangzatain, hogy kezd lassankint jelölni egyet-mást. Miképpen kíséri a rhythmusos beszéd a gyermeket minden játékában, minden állapotjában.« (A népköltészetéről és népdalról 179. lap.)

² A magyar nyelvben is megvan ennek nyoma az elrejtőzés szóban és fogalomban (a regős énekekben: rejtél) és alighanem ilyen bővülő kultusznak és

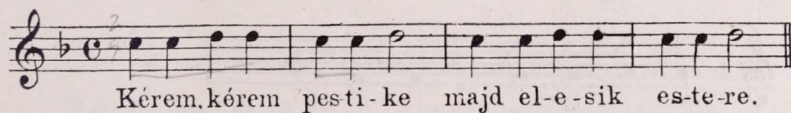

sorok s ilyeneket burkoltan tartalmazó hatos, vagy ötös sorok — mert ezek a leggyakoribbak — kevés eltéréssel majd csak mind ugyanazon motivumot és ugyanazon képletezést mutatják, a melyet akár hányszor ismételnék változatosságra való minden törekvés nélkül. A mint a vadnépek (ausztráliai, hottentot stb.) nyelvében roppant gyakori az ismétlés, ugyanazon szótagoknak ismétlése és halmozása: úgy megvan az a gyereknyelvben is mindenütt. (A németeknek erről egész irodalmuk van pl. Wölffin, Herfurth művei stb.)

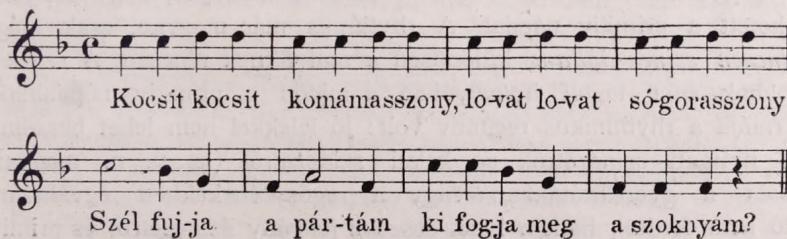
Igy vagyunk a gyereknótákkal is, a melyek roppant sokat ismételnék, az ötöd vagy hatod határát át nem lépik és az éneklőknél itt sem a dallam a fő, hanem a rhythmus. (Vesd össze Karl Bücher sok tekintetben remek kis művét Arbeit und Rhythmus.)

A magyar rhythmus szempontjából mind a gyereknótákon, mind a regős énekeken felette szemlélhetőleg láthatjuk, hogy a szöveg tagolása és aprózódása szerint tagolódik és aprózódik a különben azonos dallam is; hatosból vagy ötösből lesz hetes vagy nyolczas, vagyis a rhythmusra vonatkozó, már az első fejezetben kifejtett alapelvek itt is bebizonyulnak.

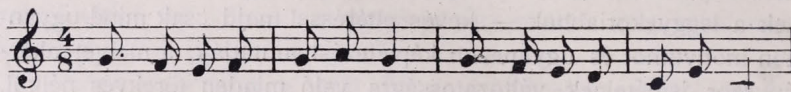
táncznak a törmeléke maradt fenn abban a magyar gyermekjátékban, mikor a gyermekek egyike-másika kilépve a körből, énekelve elkezd maga körül forogni

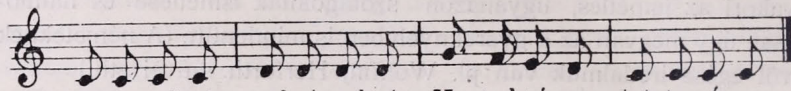
mig végre elszédülve elterül a földön. Ugyanerre a dallamra éneklék azt a szöveget is, szintén erős körforgás közben, de két új sorral és a 3. és 4. ütemben négy hangra aprózva:

Magyar gyereknóta.

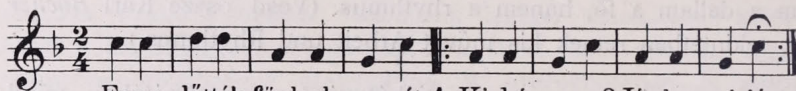

Jól meg-á-zott a szoknyád Mondtam Ka-ti nevedd rád.

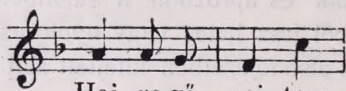

Hajja tud-ná tud-ná tud-ná Ha tud-ná nem tet-te vó-na

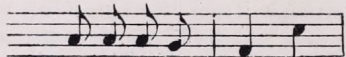
Szöveg szerint aprózódó képletek a regös-énekekben.

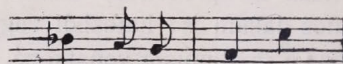
Er-re lötték fűsdnek nyomát 1. Ki há-za ez? Jámbor ej-jé
2. Jámbor ember la-kik benné.

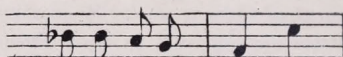
Haj re-gő rej-tem

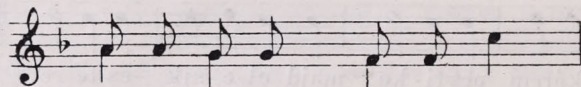
Azt is megen - ged-te

Haj re-gő rej-te

Jazt is megen - ged-te

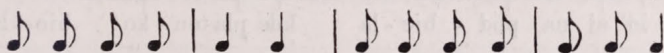
Mi se va-gyunk ör - dö - gök.
vagy: Haj re - gö raj - ta
vagy: Azt is meg-ad hat - ja.

A gyereknótákból és regös énekekből láthatjuk, hogy milyen lehetett a primitív népdal. A rhythmus már megvan, csak még *nincsen színes dallam*, különösen a mai fülnek nincsen. A századoknak ama távoli homályában, a midőn a primitív népdalnak formája a rhythmikus recitativ volt: jó lélekkel nem lehet beszélni se nyugati színezetről, se keleti színezetről (az ú. n. magyar skála a gyereknótákban vagy a regös énekekben egyáltalán elő nem fordul), hanem lehet beszélni halvány színezetről és primi-

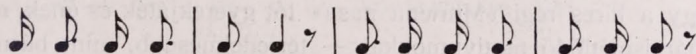
tiv rhythmusról.¹ Mindamellett az az egyhangú nóta, a mely az öt vagy a nyolcz hangnak a körét át nem lépi, a hallgatókra hatással van. A legmonotonabb dallamok, a milyeneket az ember a keleten az énekesektől, dudásoktól, tánczosoktól hall, képesek még a nyugati embert is elbódítani. Bizonyos, hogy a dallamoknak ez a primitivsége és egyhangúsága nem faji tulajdonság, hanem mindenütt a világon elterjedt jellemvonás s a régiségnek meglehetősen biztos jele. Egy korai fejlődési fokozat ez, az első lépcső, a mely a szebb, színesebb és melegebb dallamokhoz vezet. A regős énekeknek, a gyereknótáknak rhythmusa, dallama a népdalnak legelső legprimitívebb rétegeit mutatja, akárcsak a geológiában a silur, vagy a devoni réteg. Általában a primitív népdalnál feltűnő, hogy

¹ Az Ethnografia 1901. folyamában tárgyalja a Sebestyén Gyula aegise alatt gyűjtött regős énekeket Kuhaë Xav. Ferencz, a neves horvát kutató, de értekezése a magyar kutatót sehogy sem elégítheti ki, miután a magyar rhythmust hiányosan ismeri. Sokszor összehasonlításként *jambikus* menetű (délszláv) dalokat hoz fel, holott ez a rhythmus már a nyelv hangsúlyánál fogva sem egyezhet se a magyarral, se a hason hangsúlyú tóttal, melynek minden gyereknótája a magyar gyereknótának és regős dallamnak édes testvére. Már a szerkesztőség is jegyzetben megjegyzi, hogy Kuhaë egy-egy dallamot rosszul rhythmizál, miután nem veszi tekintetbe, hogy a magyar éneklésnek igen bő szabadsága van arra, hogy a különben hosszú szótagot dallam alá rövidnek és a rövidet hosszúnak vegye. Például a helyett, hogy :

Kelj fel gaz - da   kelj fel   Szál-lott is - ten   há - zad - ra

így
rhyth-
mizál :

pedig valójában így teljesen rossz és magyartalan. Megtalálhatta volna ezen dallamok ősi testvéreit, ha nem a tót gyereknótáknál, úgy az általa is idézett Kis Áron-féle (Magyar gyermekjátékok, Budapest 1891) könyvben, meg Bartalus M. N. E. Gy. III. kötetének függelékében. Ezek a regős énekek a magyar nyelv *hangsúlya ellen nem vétenek*, a hosszúság meg rövidség szabadságát már említettem, ez nem érinti a magyar rhythmus lényegét; azért a képletek nem horvát szkémák, hanem magyar és tót szkémák. (A két nyelvnek ugyanolyan lévén a hangsúlya.) Abban igaz van, hogy a dallamfrázis a rhythmus után másodrangú tünemény és hogy a regős dallamok jellemzetes tulajdonsága a felső quintre lépés, meg a felbontott dominante hangzat.

milyen kevés a dallam, milyen kicsinyek az intervallumok és milyen szűk a hangkör. A kik a régi népeknek a zenéjét kutatják, mind kiemelik, hogy a dallamok hangterjedelme éppen nem nagy s a legújabb időben kiásott zenei maradványok (delphii és más leletek) szintén megerősítik ezt a vélekedést. Úgy látszik, hogy az összes kifejezés-módok között, a melyek az emberiség körében honosak, a zene fejlődött leglassabban. Kivált a kezdetleges műveltségű népek dalain, dallamain lehet észrevenni mind azt a jellemvonást, a mely a mi gyereknótáinkon, regös énekeinken, táncszavainknak primitív dallamán első tekintetre annyira szembetűnik.

Mondottuk, hogy a primitív népdalnak a kezdetleges rhythmusa, egyhangú dallama nem faji vagy törzsi sajátosság, hanem csak egy korai fejlődési fokozat. Kitűnik ez abból is, hogy a tót gyermekjátékok dallamai és rhythmusai csaknem ugyanazokat a motívumokat tartalmazzák, a melyek a magyar gyereknótákban és regös énekekben leggyakoribbak. Így a »Dáždičku« kezdetű tót gyereknóta,

így a híres régi »Muriena nasa« tót gyermekjáték és ének, a mely — bár ismétlődő motívumokkal — terjedelmesebb, mint bármely, legtöbbször vele dallamban és rhythmusban rokon — magyar gyereknóta.

A rhythmus hasonlóságára szintén erősen ható tényező volt még az is, hogy a tót nyelvben a hangsúly éppen úgy, mint a magyarban az első szótagra esik.

Szólottunk a primitív népdalnak rhythmusáról, dallamáról, motívumairól; ezen motívumok egynémelyike századokon által végig kísérhető egész a mai napig, a mint a dallam (ugyanazon motívumon vagy dalcsirán alapulva) mindinkább színesebbé és mele-

Mu - rie - na   na - sa   kde sy pre - by - va - la?

V de - din - skun - do - me   V no - vy sto - do - le

Vy - nies - ly sme, vy - nies - ly sme   Mu - rie - an . zo vsi,

pri - nies - ly sme   pri - nies - ly sme   Moj no - v'ý   do vsy

po - se - je - me,   po - se - je - me   su - rži - cu   sov - sy:

na - va - ri - me,   na - va - ri - me   čier - ne - ho   pi - va

o - po - ji - me,   o - po - ji - me   Ke - to - ho   sy - na.

Ak ne - bu - de   pi - ti   bu - de - me ho   bi - ti

tro - ma kyjmi   ky - jo - va - ti,   za v - la - sy ru - va - ti,

dá - me - mu   da - me   Did - lo - i   ko - py - to

je - ho - že - ne,   je - ho - že - ne   si - to i   ko - ry - to.

gebbé válik, a míg csak eléri egy mai népdal formáját. Pl. az idézett gyereknóta: »Esik az eső, hajlik a vessző«:

Mérsékelten.

E - sik az e - ső, haj - lik a vess - ző

Ha-ragszik a kis ka-to-na meg-á-zik a lo - va.

előfordul a P. Horvát Ádám gyűjteményében mint »Szüreti tuss« című nóta; később a palócok közt, mint ősrégi lakodalmi dal (»Érik a szőlő« Bartalus I. 59.), míg végre a mult század hetvenes éveiben már szép, fejlett, színes népdal (»Két szem szilva duránczai. Tudsz-e reám kacsintani Angyalom Galambom.« Bővebben a »Magyar dalsírák cz. fejezetben.). Vagy a Lázár István gyűjtéséből való idézett táncszók, a mely motívum számos népdal alapmotívuma;

pl. »Csernátoni csendes patak« (Bartalus I. 26), »Jaj de bús az én életem« kezdetű dalokban s másokban. A »Sári bíró lánya« ballada azonos dallama:

Koczogtatva.

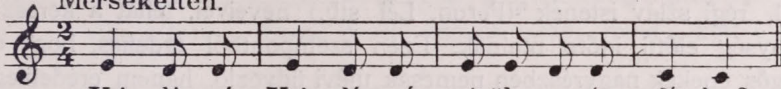
Ha-rangoz-nak dél - re fél-ti-zen-ke - tő - re

Sá-ri bi-ró hi-res lányát most teszik a föld-be.

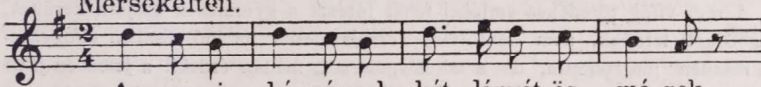
mollba változva megvan a *Hervad az a rózsza* kezdetű népdalban. A »Vajdáné, vajdáné« dallama tovább fejlődik a »Katerli, Baberli ketten egy testvérek« dallamban (P. Horváth A.), azután »Az egri kávé« nótájában (Arany A. gyűjtéséből).

Mérsékelten.

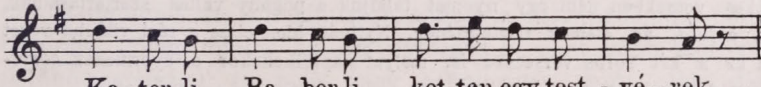

Vaj - dá - né, Vaj - dá - né mit ülsz az út - fé - len?
Mért nem mész, mért nem mész a jó ser-re, bor-ra?
Hogy men-nék, hogy men-nék mi-kor egy-pén - zein sincs!
Ad - ja - tok, ad - ja - tok szegény vaj-dá - né - nak!
Hogy men-jen, hadd men-jen a jó ser-re, bor-ra.

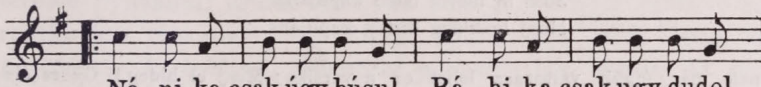
Mérsékelten.

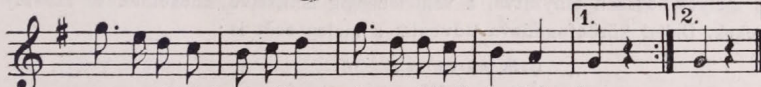
Az eg-ri ká-vés-nak két lányát ös - mé-rek

Ka-ter-li, Ba-ber-li ket-ten egy test - vé - rek.

Ná-ni-ka csak úgy búsul, Bá-bi-ka csak úgy dudol

csak úgy dudol magában A-ma felső szo-bá - ban.

Kár, hogy a gyűjtők legtöbbször a gyereknóták dallamaira nem gondolt, azokat nem gyűjtötte, pedig ezeknek ismerete a népdal fejlődéstörténete szempontjából egyenesen nélkülözhetetlen. Minden nagy kincs, a mi a mienk, de az a kincs, a mit a népdalunkban birunk, páratlanul értékes.

Ha a rhythmus és a dallam eléggé bizonyítják a gyereknóták¹ és a régis énekek ősrégiségét, nem kevésbé bizonyítja ezt

¹ »Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy ezeket a versikéket, ezeket a dalos játékokat maguk a gyermekek csinálják. Azok közt az apró, csufolódó versikék közt nyilván nem egy gyermekfejből ered, de maguk a dalos játékok, melyeknek egyes szavait ma már meg sem lehet érteni, többnyire a régi,

a szövegek tartalma is, a mely a magyar történelem régi századaira (Pl. »Lengyel László jó királyunk« kezdetű nóta Szent Lászlóra, talán I. Ulászlóra; a regős énekek »Szent István szolgái« kifejezése az Árpádok idejébe) utal sokszor vissza; a tót gyereknóták és játékdallamok sokszor tele vannak pogány mythologiai vonatkozással, régi szláv istenek (Perun, Lél stb.) neveivel, tehát a kereszténység előtti időre utalnak. Ezen szempontból érdekes, hogy a regős énekek nagyrészen nemcsak újévi üdvözlő, hanem eredetileg *bűvölő* énekek is, a melyek fiut és leányt *összeregőznek*. Ilyen bűvölés,

részben a pogányvilág töredékes emlékei. Az ősmagyarság népköltése áldozatul esett a kereszténységnek s nem egy szokás a gyermekvilág közé menekült, ott maradt meg töredékesen, megromlott formában.

A régi világ töredékes emlékei tehát jórészt a gyermekek számára kerültek, itt menedéket találtak, nem bántották. Természetesen az idő részben elfogyasztotta, részben megrontotta, de a mi megmaradt, méltán érdekli a jelen és jövő nemzedéket s mi nem mellőzhetjük a néplélek e megnyilatkozásait. Ezekben a töredékes versekben nem egy nyomát találjuk a pogány vallás szertartásainak, a nap, a föld, az elemek tiszteletének. Nyilván ide, ebbe a régi világba vezet vissza ez a két soros versecske is, melyet napfölkeltkor a gyermekek *körbefogódzva* dalolnak:

Süss ki meleg isten kapujába
Menj le hideg ördög kapujába.

Ennek már újabb változása lehet ez a versike: Menj el hideg! Gyere elé meleg, melyet hosszan elnyújtva, a végtelenségig ismételve énekelnek a székely gyermekek. Dallal körbefogódzva üdvözlük a meleg esőt is:

Esik az eső
Érik a szőlő
Bodor a levele
Le kéne szedni
Hordóba tenni.

Nap elbuváskor meg ezt a valószínűleg régi keletű dalt énekelik:

Darú, darú, menj föl égbe,
Hujjantis egyet a Jézusnak,
Hogy adjon meleget. A darunak teleket
Minekünk meg meleget.

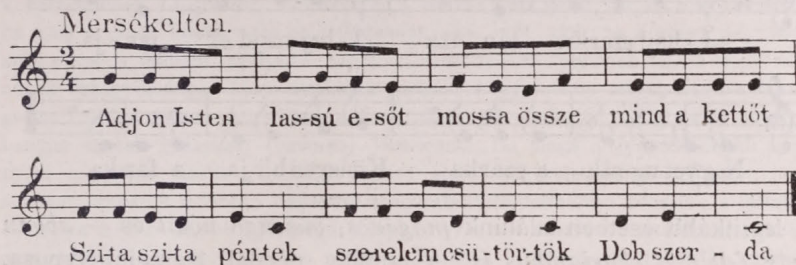
Nemkülönben ez is:

Hozd el fiam a horgot,
Hogy rántom le a napot.
Hozd el koldus a napot,
Adok egy rossz kalapot.

összeregölés nyoma van meg talán abban a magyar gyerekjáték és nótában is (Erdélyi: Népdalok és népmondák):

Mérsékelten.

Ad-jon Isten las-sú e-sőt moss-a össze mind a kettőt

Szi-ta szi-ta pén-tek sze-relem-sü-tör-tök Dob szer - da

Mielőtt a primitív népdal, főleg a gyermeknóták és regős énekek ismertetését befejezném, ki kell emelnem egy igen fontos, jellemzőt, a *choriambusnak majdnem teljes hiányát*. A hangok általában egyenletesek, kivéve, hogy az ütem első hangját erősen megütik és a dallamot a szöveg szerint aprózzák. De a negyedik és nyolczadik hangnak az a meghúzása, a mely a magyar népdal choriambusának (főleg mindig az ősi nyolczas sorokat szem előtt tartva) feltűnő sajátága, itt még vagy sehogysen, vagy csak alig-alig elvéve nyilvánul. Ennek több oka van. A legrégebb primitív népdal rhythmikus recitativje, legtöbbször szertartásos, tehát társas nóta; *legtöbbször taglejtéssel, tánczczal párosul*, lett légyen az régente akár vallásos ének, akár ünnepi mulató-nóta vagy másféle gajdolás.

Fürdés után ezt a versikét kiabálják szótagoiva:

Ó, ó, ó kerek tó,
Buj ki csiga fülemből,
Szántunk, vessünk, arassunk,
Neked is, nekem is. Még az Egyiptomnak is,
Annak adom a fejem fájását,
A ki a hajón fent van.

A két utolsó sort szaporán mondják s siet mindenik a kalapfeltevéssel.

A gyermekjátékok tele vannak, — a mint már mondtam — ma már értetetlen szavakkal s ezeket is a hány vidék, annyi-féleképpen változtatják, módosítják. Egy-egy szót, mondást pedig a helyi viszonyokhoz alkalmaznak. Az általunk ismert gyermekjátékok, azok, melyek őseredetiségre vallanak, nagyjában megvannak országszerte s ezek nem is úgy terjednek egyik vidékről a másikra, mint általában a népköltés egyéb termékei, hanem a közös ősforrásból erednek s maradtak fenn töredékesen, némi eltéréssel a vidékek szerint. (Benedek Elek: A magyar nép multja és jelene.)

Gyerekek táncznótája.

A legritkább esetben találunk *magános, búsongó nótát* és — *abban már fellép a choriambus is*. A primitív népdal legrégibb típusa, a gyermeknóta, a regös ének nem kívánja, nem szereti a hosszú, kitartott hangokat, éppen mert *társas, taglejtéses, tánczos nóta*; nem

Finn pásztorgyerek-nóta a Bergreen-féle gyűjteményből.

is találjuk azt, csak a fejlődésnek jóval későbbi folyamán. Azért azt hisszük, kimondhatjuk ama vélekedésünket, hogy a búsongó magyar népdal és annak choriambusa későbbi fejlemény.

¹ Nem lehet végeznünk a primitív népdallal, ha meg nem emlékezünk a *gyászos recitativról*, a *siratóról*, a mely éneklés szintén előfordul minden népnél (görög, római stb.) mint *naeniae*, *lamentatio*, a melyet az őskeresztény egyház is átvett és rögtön stylizált. Eredete visszanyúlik az ősvallásos és halotti cultusra. A szentírásnak van egy gyönyörű siratója, a Dávidé Jonathan felett és melyik magyar kutató ne ismerné a *húnok siratóját* Attila felett, melyet Jornandes tartott fenn számunkra. Baksay Sándor gyönyörűn írja le az alföldi magyarság siratóit (Osztrák-magyar monarchia, Magyar rész). Mi itten érdekesnek tartjuk közölni Lázár István leírását Erdelyből (Alsó-Fehér vármegye monographiája), mert az igen hű: »A siratónak megvan a hagyományos divatja is. Búcsúztató alatt zokog

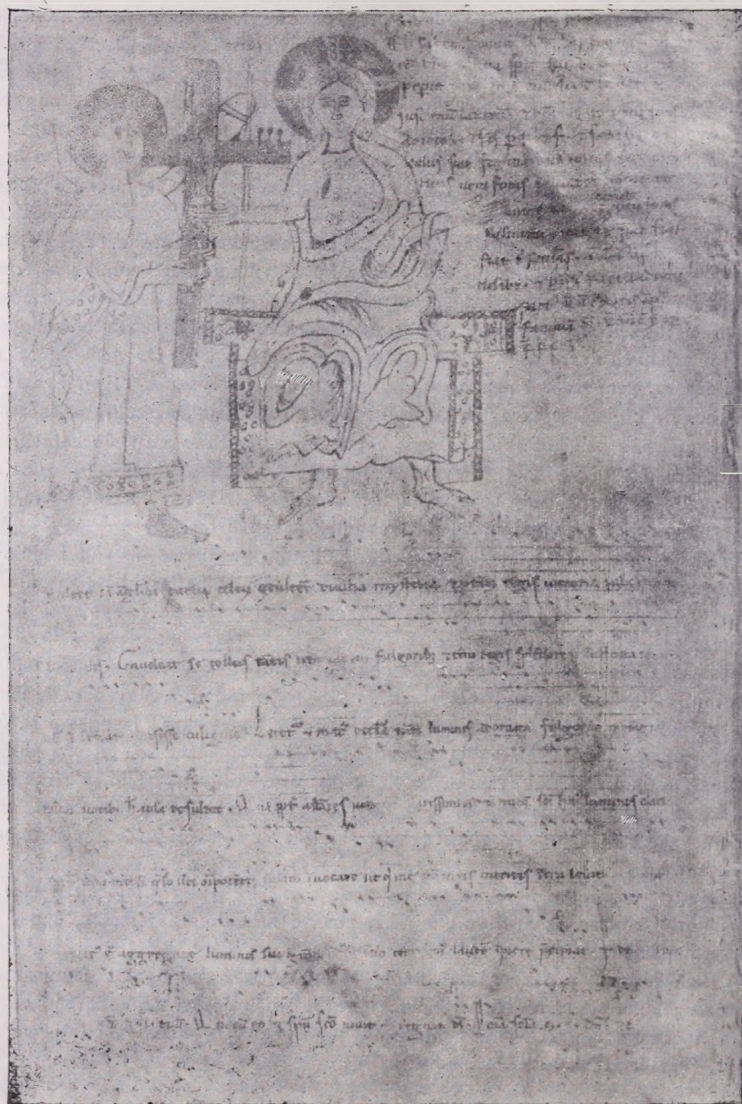
az a nő, mert férfi nem sir hangosan, a kihez a búcsúszavak intézve vannak, addig, a míg ő van soron, de leginkább nyújtóztatás, leszzegezés alatt s a templom-pitvarban szokták a halottat elsiratni; s ennek a *siratozásnak* a keserves voltából következtetnek a fájdalom mélységére. A család nőtagjaira vár ez a kötelesség s ha nem éreznek hozzá akár elég fájdalmat, akár erőt, akár, ha a gyász nagyságát még evvel is fokozni akarják: szegény asszonyokat fogadnak fel, a mint az a népek őshagyományai közt általában szokás, hogy méltón megsirassák a boldogultat. Sirás néven nem könnyezést, hanem jajveszékeltő, fájdalomtól reszkető hangon énekelt gyászdalt (naeniae) jelentenek. Ha maga a gyászos éneklő, anynyira magukon viselik a pillanat hatása alatt való keletkezésük bélyegét, hogy sokszor csupán a monoton dallamtól megszabott rhythmus van bennük; a tartalom és forma minden egyéb külsősége hiányzik. Vannak azonban költőibb természetű asszonyok; ezek és leginkább a felfogadottak a rimes rögönzésben is ügyesek, néha a *népdalban szokásos fordulatokat vegyítene*k közbe. De sem előre nem készülnek rá, sem mástól nem tanulják, hanem van nyelvüknek olyan gyakorlottsága, hogy a pillanat hatása alatt eszükbe jutott gondolatokat szokásos szólamokkal keverjék az emlékezetből. S hogy a pillanat sugallása alatt énekelnek, erre talán némi bizonyíték lehet, hogy az ethnographus temetésen kívül siratozást nem hall; vallassa bármi szép szerével a legügyesebbeket, azt a választ kapja, hogy »csak akkó lehet siratozni, mikó az embernek a szüve fáj«.

Sirítás közben bíráló megjegyzések is hallhatók, ha alapos ok van rájuk. Ha a menyecske meghalt urát nem becsülte meg, meghallhatja a háta megől: »Ne erőkegy, Pendzsi; ha könyvezni akarsz, kend meg a szemed hagymával, hadd é mő nem csál több bajt neked«.

Nem általános szokás ugyan, de annál inkább valódi és megható fájdalom nyilvánul azon siratozásban, melyet az özvegyen maradt nő vagy árva a temetőben szülője vagy férje sirjánál elzokog egy-egy temetéskor. Izenget a legújabb halottól a másvilágra; elmondja családi gondjait, tanácsot kér a sir alól; az emlékfát csókolgatja s gyakran késő estig nem tud megválni a sirhalomtól. Hallani más szerencsétlenségben is szintén a valódi fájdalom kitöréseként, mikor például valakinek mindene elégett, vagy ha szegény asszonynak egyetlen barma elpusztult.

A sirató versek, ha rimelnek, páros riműek, *ütemük* pedig általában *nyolcz szótagos*. Ének közben az első sort mindig, néha a másodikat is ismétlik, éppen úgy, mint a népdalban.

A keleteurópai népeknél mai napig többé-kevésbé mindenütt fennmaradt a siratozás; különösen szépen a románoknál (Siegescu József dr. többrendbeli közlése). Az orosz nép még ma is mindenütt éneklő az ő gyászos recitativjait, sirításait. (Rimbaud: La Russie épique.)

Hymnusrészlet a Pray-codexből. 1196 Kr. v.
(Nemzeti Múzeum.)

»A régi magyar egyházi és világi dalok jóformán egy
húron pendültek.«

Mátray Gábor :

A magyar népdalok kitünőbb sajátosságairól.

III. FEJEZET.

A magyar középkor népdala. Az egyház hatása. Egyházi (gregorianus) hangnemek. Hangok kitartása, sorok késleltetése. A sequentia. Miért honosodott meg annyira? Dalcsirák. Maradványok. Szláv hatás. A tót népdal.

A hogy a magyarság a hazába jött, két óriási és akkoriban ellenállhatatlan tényező kezdett rá hatni: az egyház és a szlávság. Az első világszerte hatott az egész nyugati világban, a másik több, mint egy ezredéve, egész Kelet-Európában. Az egyház volt a középkorban minden; ez töltötte be a népnek lelkét, szívét, ha dolgozott, ha harczolt; szellemi foglalkozása, sőt szórakozása is e körül forgott, a vásárt, bucsút, mulatságot is gyakran a templom körül tartották meg. (Rimbaud: Histoire de la civilisation française.) Az ünnepek száma nálunk is az Árpád-korban szokatlanul nagy és okleveleink a »kőtemplomot« sokkal gyakrabban emlegetik, mint a kőházat, vagy kővárat. »A templom tövéből sarjadzott ki az iskola« (Baksay) és a templomi ének hatotta át a népdalt is,¹ annyira hogy a magyar népdal kutatója az egyházi ének ismerete nélkül semmire sem mehet.

¹ De még a verspoézist is. Ha olvassuk a XVII. századbeli »Vhelyi daloskönyv«-ben szerelmes versben, hogy »Kelvén napkeletől járva napnyugatig. Hirdetem nevedet utolsó órámgig« — bizonyos, hogy a kép és gondolatmenet az őskath. hymnusnak (»A solis ortu cardinis ad usque terrae limitem Christum canamus etc.«) átültetése szerelmes verse; így volt a dallammal is. És hogy ez más nemzeteknél sem volt másképp, azt a külföldi kutatók is elismerik és hangsúlyozzák. Így Friedländer M. dr., a berlini egyetem nagyhirű tanára, továbbá V. Winterfeld: »Der evangelische Kirchengesang 1903. Giessen, valamint dr. Franz Bachmann

Mindamellett is sok időbe került, míg a mindig dolgozó néplélek az egyházi ének hangját elfogadta és dallamcsiráit népdalcsirákká tette. Mert eleinte a profán, élénk, ősnépies, sokszor tánczos, taglejtéses népdal oly távol állhatott az egyházi énektől, mint a világi népies szellem, a mely szülte, a túlvilágot néző, minden földit levetkező egyházi szellemtől. Azon, akármilyen primitív is, érzik a földillat és izgatott, szenvedélyes; ez lassú, méltóságos, hosszú hangot hosszú hanghoz fűz, mint az olvasóknak nagyszemű gyöngyeit; nem hajlik egy néphez sem, mert mindenki egyaránt az isten teremtménye; magasztos, felszálló hangjai olyanok, mint a menybetörő, hideg, csúcsíves templomok, a hol felemelkedő tömjénfüst jelképezi a térdeplő nép sejtelmes áhitatát. *Az egyház és annak éneke egyetemes volt, mindenkié és senkié egyszerre.*¹

És mégis, mihelyt az ének a templom ivei alól kikerült a napfényes szabadba, hatását mutatja a nép egyéniségének. A magasztos egyházi melódiák által az egyház, a népek tanító mestere, megismertette az embereket az antik világ hangnemeivel, az akkor

(Grundlagen und Grundfragen zur evang. Kirchenmusik 1898), a ki egy helyütt ezeket mondja: Wir sehen aus der Geschichte des Volksliedes, wie eng es mit dem Kirchenliede verwachsen war, dessen Melodie, Harmonie und Rhythmus dem letzteren durchaus verwandt war; z. B. dem Volksliede »Wie schön leuchten die Auglein« liegt offenkundig der Choral »Wie schön leuchtet der Morgenstern« zu Grunde. Nálunk Mátray és Bogisich gyengébben, Bartalus és Kálmán Farkas erősebben hangsúlyozzák, de részletesen ki nem fejtik ezt a leszármazást. Lásd a »Magyar dalcsirák« című fejezetet.

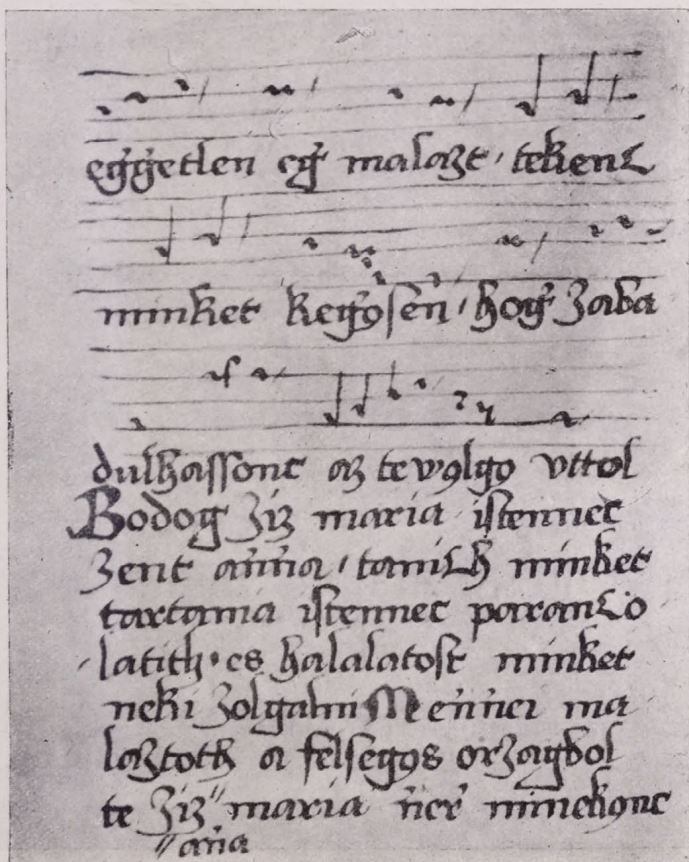
¹ »Auch Musik und Gesang konnten nicht anders, als nur die Sprache der Kirche reden; ja gerade sie wurden von dieser objektiven Gefühlsbeschränkung am unmittelbarsten getroffen. Wo aber der Gesang nur allgemeine, nicht individuelle Gefühle, also nur die Bewunderung der Geheimnisse oder Wohlthaten Gottes, den Erbarmensruf an den Erlöser, die Hoffnung auf die zukünftige Seligkeit ausspricht u. s. w., da bleibt er ausdruckslos, wird selbst allgemein und weit, bewegt sich in langsamen grossen Noten, wird gedehnt und schleppend, affektirt künstlich eine hohle Würde, er kann noch nicht lyrischer Empfindungsgesang, noch nicht Einzelgesang, noch nicht Lied werden, sondern nur übermenschlicher, seraphischer Andachtsgesang, der sich zu den epischen Gattungen der Hymnen, Psalmen, Messen, Misereres etc. verkörpert (I. 105.). Anders als auf diese Weise und unter dieser Zucht könnte der Gesang nicht entstehen und die Kirche allein ist die formgebende Macht des ganzen abendländischen Gesanges geworden.

Die Kirche ist die Mutter, die Erzieherin der Tonkunst geworden, der Gesang erwachte im Schoos der Kirche. (Schneider: Das musikalische Lied I. 107.)

úgynevezett egyházi hangnemekkel és adott nekik sok-sok dallamot. Ezeket aztán minden nép saját lelkének sugallata szerint alakította át a maga népdalaiban. Így a hangvezetés egyházi színezetű, de a rhythmus az *ősnépies formákat mutatja. Az anyag, a szál és szövet felismerhetőleg az egyházié, de a szabás idők multával a népié.*

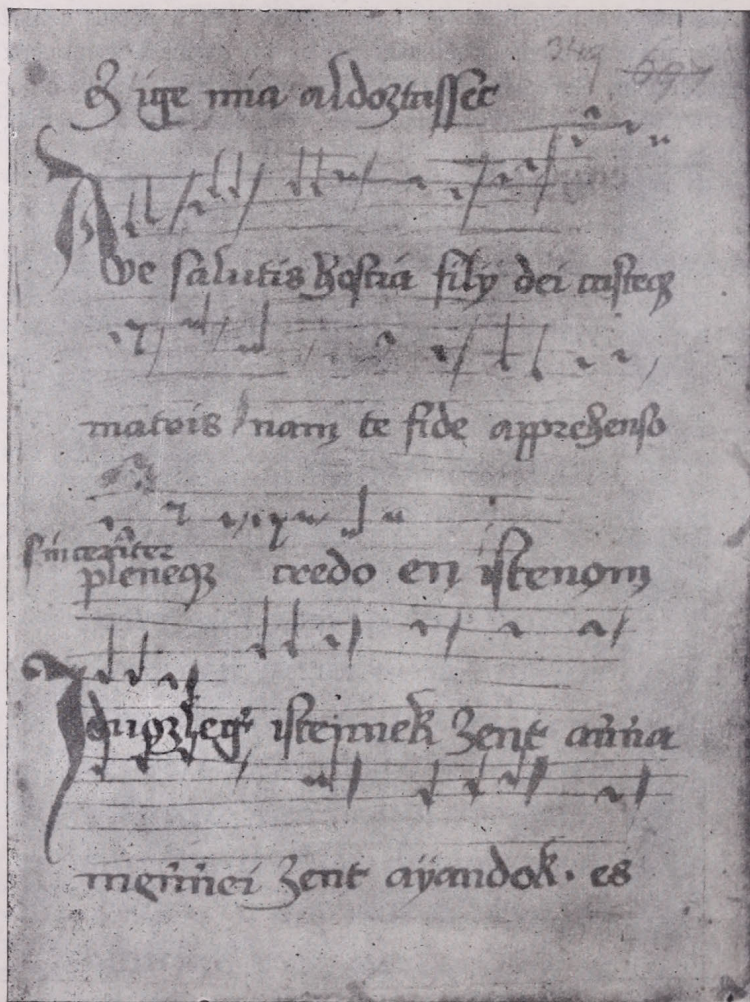
Nyugaton, a fejlettebb népeknél nemcsak az egyházi ének hatott a népénekre, hanem fordítva is és nagyon sok a népies színezetű egyházi maradvány, még a tiszta népies is. Kivált a hymnusok és barátrigmusok elevebb lüktetésén felismerhetlenül látszik a népies hatás. A mi codexeinkben mindössze (Bogisich püspök, a magyar

Mária-hymnus részlete a Nádor-codexből 1492.
(Bpesti egyetemi könyvtár.)

egyházi zene érdemes kutatója szerint) négy magyar népének van és abban is az egyházi dallam legyűri a népies rhythmust. A népies elem benyomulása az egyházi énekbe csak a reformáció után mutatható ki határozottabban, pedig már előbb is meg kellett annak lennie.

Első nyomai ott kereshetők, a hol a kezdetleges, gyarló versek-

Hymnus-részletek a Nádor-codexből.
(Bpesti egyetemi könyvtár.)

ben itt-ott a népi verselés önkéntelenül, mintegy véletlenül megcsendül. Így kerül elő néha egy-egy jó magyar népies ütemű ősi nyolczas (pl. »Csillagoknak szent szerzője« vagy »Nap őrizvén ő elnyúgtát«).

Érdekes, hogy a XIV. századbéli kún hymnus-fordítások a Codex Cumanicusban rhythmus tekintetében hasonlíthatlanul jobbak, mint ugyanazon hymnusoknak másfélszáz évvel későbbi magyar átültetései (az Apor- és Döbrentey-codexben). Volf György ezeket nem tartja verseknek, pedig azok, csakhogy végtelenül gyöngék. Pedig a magyarságnak bizonyára volt olyan fejlett rhythmus-érzéke, mint a kúnnak.

Ennek két oka van; az egyik, hogy nagyon sok szerzetesünk idegen származású volt, a kik magyarul vagy semmit, vagy csak igen keveset tudtak, hogy költhettek volna tehát ők magyar rhythmusban? A másik ok, hogy még a magyar papoknál is eleinte a fődolog a gondolat, az imádság hű lefordítása volt akármilyen döcögős versekben, formában sokszor a latin eredetihez igyekezve. A népies magyar rhythmusra megint csak a legritkább esetben gondoltak. Meg aztán idegen származású szentek legendái nem is nagyon érdekelték a magyar népet. Mihelyt őt általánosan érdeklő, nemzeti vonatkozású tárgyhoz nyúltak, mindjárt megoldódik nyelvük és elevenebb, lüktetőbb, népiesebb lesz rhythmusuk. Pl.

Bínes népnek orvossága
Tévelygőknek idvessége
Bizony rózsza tövis nélkül.

Ez tisztára egyházi népének. Vagy a szent Bernát imádságában:

Sem fáradság, sem nehézség
De vigaság és édesség
Ha kénodban őrizendlek
Körösztfádon ölelendlek.

Ma sem kell szebb és jobb verselés. Hasonlót többi codexünkben is találunk.

Határozottabb nemzeti jelleg ömlik el a mi saját eredeti hymnus-költészetünkön, melynek tárgyai a magyar népet templomon kívül is lelkesítették. Igriczeink, *regőseink*, a hegedősök, lantosok főtárgya is a szent királyok élete volt. Énekeltek szent Istvánról, szent Imréről, de valamennyi fölött szent Lászlóról, a hős királyról, a kinek

képe ott van a magyar templomban és a magyar pénzekben még Mátyás korában is, a kiből megtestesült a magyarság világtörténeti hivatása, a keresztény Európa védelme a barbár kelet áradata ellen. Szépen mondja ezt meg a szent Lászlóról való ének:

»Mert választá az szűz Mária,
Megdicsőíte sok jó ajándékkal,
Hogy te őriznéd és oltalmaznád
Néki ajánlád jó Magyarországot.
Dicsekednél te két országban,
Magyarországban és menyországban.«

Bizonyosra vehetjük, hogy a szent királyok igazi népdalban is szerepelhettek.¹

És mégis csak állítólag a XV. század végéről van egy énekünk szent István királyról. Ez is csak töredék. (R. M. K. T. I.):

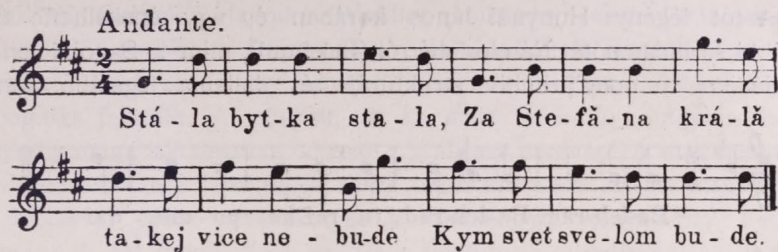
Oh dicsőséges szent jobbkéz
Melyet magyar óhajlva néz,
Drága genese népöknnek
Nagy öröme szívöknnek.

Ha ennek a versnek a dallama megmaradt volna, ezt is de megbecsülnők a szent király jobbja mellett.

Az Árpád-korból a szóbeli néphagyományban csak itt-ott bukkan fel egy-egy szó, töredék, »Szent László fűvé«-ről, »Kutyafejű tatár«-ról, »Mátyus földé«-ről. Pedig fel kell tenni, hogy például a Székelység közt, a hol még a helységek nevei is a szent királyokra emlékeztetnek, a hol a település maga is jórésztben szent László alatt történhetett, a hol az ősrégi templomok szent László falképeivel vannak tele, bizonynyal a népdalos ajka is szólt szent Lászlóról. Szólt, csak mi nem tudunk róla. Ha feljegyezték is, elseperték, megsemmisítették nyomait a háborús idők viharai. Lám a tótság kevesebb dülást szenvedve hegyei közt, kőben, szóban, meg dallamban több régi emléket őrizhetett meg. A »Szent István csatája« című töredéknek tárgya egy pogányokkal folytatott csata, melyben Szent István a győztes. Szövege és dallama a következő:

¹ Még a XVII. század végén is (1685) a magyar vitézek a csata előtt »vig és hazafias énekeket zengtek szent Lászlóról, kinek napja akkor volt« (Sutoris naplója. Hadtört. Közlemények 1896). A XVI. század végén Bornemisza P. énekes-könyvében egy éneknek felirata: »A salve benigne rex Ladislai notaiára«.

Stála bytka, stala
Za Štefana krála,
Takej vice nebude
Kým svet svelom bude.

Áll a csata, áll,
Az István királyé,
Ilyen csata (harcz) több nem lesz
Mig a világ világ lesz.

Stála bytka, staála
Vstěj uherskej zemy
Bili sa junáci
S pohanni slováci.

Áll a csata, áll,
Azon a magyar földön
Harczolnak a bajnokok
S a pogány slovákok.

Bola bytka, bola
Vyše Ostrihoma,
Červená krv tjecla
Polovicu Hroma.

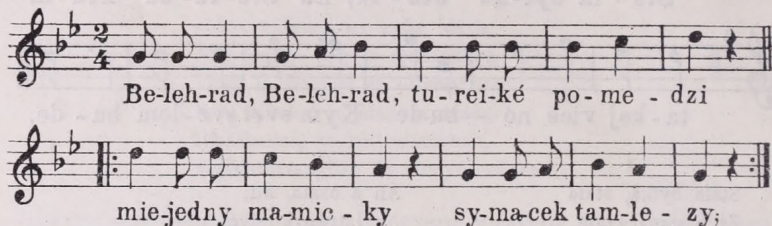
Foly a harc, foly
Esztergom mellett.
A Garam is félig
Piros vérrrel teltet.

Cervená krv tjecla
K bjelemu Dunaju,
Tych kliatych pohanov
Krestania rúbajú.

Piros vér tölti meg
Már a fehér Dunát
Hull az átkozott pogány
Keresztény csapástól.¹

¹ Szövegét Kollár közli (Národný Spievanki II.), azóta Szeberényi »Ütközet«
címen magyarra is lefordította (»Tót népdalok«). Miután én a nép ajkáról kap-
tam, némi, csakis tájszólási eltérés van az általam közölt szöveg és a Kolláré
között, de az jelentéktelen. A dallamot egyideig sikertelenül kutattam, még a
turócszentmártoniak sem tudták, míg végre Medveczky kartali plébános úr fel-
kutatta, abban az alakban, a mint azt 80 év előtt még a *gyermek*ek Liptóban és
Turóczban énekelték. Gregorian jellegű, igen különös dallam kivált a mai
fülnek, mintegy visszacsengés egy már rég letűnt világból. Nem hiszem,
hogy akár a primitív dallam, akár a minden homályossága mellett is
érdekes szöveg minden szava csakis a szent István korából származhatik; de
hogy Árpád-kori emlékezés, a pogányokkal harczoló és hitet védő és alapító szent
királyt dicsőítő, annyi bizonyos. (Miután a költeményben a magyarokkal szemben
»pohanni slováci« »pogány tótok« vannak említve, ki van zárva, hogy ez pán-
szláv csinálmány lehessen, mert akkor egész bizonyosan másképp volna.)

A tót legény Hunyadi János korában ép úgy énekelhette az alábbi siralmas nótát Nándorfehérről (Belehrad), mint a Savojai Jenő idejében; a nóta primitív strukturája és dallama legalább igen

nagy régiségre mutat. (Túróczszenzmártoni gyűjtemény I. 439. szám.)

Eddig azonban inkább csak az énekköltés tárgyáról hallottunk s a versek rhythmusát vettük figyelembe. Hátra van most annak a megállapítása, milyen lehetett a dal zenei formája. Itt ismét csak feltevésekre, valószínűségekre vagyunk utalva, mert dalemlékünk ebből az időből nincsen.

Hogy maradványunk nincsen, azt se kell restellenünk, ha mindjárt fájlalhatjuk is. Mert ime a németeknek sincs ebből az időből, pedig ők századokkal hamarabb, úgyszólván első kézből kapták a nyugoti civilisatiót. Ők is egyházi énekből, a melynek a megfejtésén is sokszor vitatkoznak, igyekeznek a szöveg segítségével kimutatni népies rhythmust (akár csak mi) és a hol ez sikerül, mint például az 1300 körüli kis lovagi induló nótácskánál, ott a szöveg nem német, hanem francia: »L'homme armé etc.« Az ő igazi német szövegű népdalaik a XV. századból maradtak fenn; nekünk száz évvel későbből. Ha mindent meggondolunk, különösen a két nép sorsát, az időkülönbség bizony elenyésző.

Szent István idejéből Szent Gellért életrajzában találjuk az első megemlékezést a magyar népdalról. »Megtörtént egyszer¹ — mondja a krónikás — hogy valamelyik hivének védelmére a királyhoz utaznék. És ezen vidéknek erdős részében, mely a sertések tartására szolgált, egy jószág feküdt, melyben délre megszálla. Ott aztán éjfél körül hallja a malomkövek zúgását, a melyeket ő egyébként nem vett vala észre. Csudálkozék, hogy az mi legyen. Legottan egy nő, ki a malmot hajtotta, énekelni kezdte. A püspök pedig elbámulva oda-

¹ Lánchy Gy. »A magyarság az Árpádok korában.«

szól Walthernek: Hallod-e Walther, miképpen szól a magyarok dudája? (*symphonia Ungarorum*)¹ és mindketten nevettek ezen az éneken. Csak ez az egy néember hajtotta a malmot, dalolása pedig magasra felszállt. A püspök, ki ez alatt lefeküdt az ágyba, még mindig maga elé nevetve odaszól: Walther, magyarázd meg nekem, micsoda dallamú éneklés ez (*quis istius melodiae cantus sit*), mely dalolásával szent olvasmányomat abbahagyni kényszerít? Feleli amaz: A dal modulatiója az (*ista modulatio carminis est*); a nő pedig, a ki dalol, szolgálója annak a gazdának, a kinél szállva vagyunk, a ki urának a buzáját őrli oly időben, a melyben ezen a földön más őrilmalmot feltalálni nem lehetne. Mire a püspök: mesterségesen jár-e vagy munkálásra? Mondja Walther: mesterségre is, erőfeszítésre is; nem ígás baromtól vontatva, hanem (a nőnek) saját kezétől körülforgatva! Oh bámulatos dolog, mondja a püspök, miképen kinlódik az emberi nem! Ha mesterség nem lenne, ki viselhetné el a munkát! Boldog ez a néember, a ki másnak hatalma alatt állva, mégis vidám s ily jókedvűen, zúgolódás nélkül teljesíti a köteles szolgálatot! Egyszersmind nem csekély értékű pénzösszeget küldött neki (t. i. szolgálónak) ajándékba.«

A magyarázók (pl. Eötvös Károly Egyetértés 1901. évf.) meg-egyeznek abban, hogy a szolgáló, kinek dalolgatása szent Gellért figyelmét magára vonta, magyar volt és így énekének adott jellemzése a fajmagyar zenére vonatkozó első határozott, bár nem egészen világos adat.

Lánczy Gyula dr. (A magyarság az Árpádok korában) erről így szól:

»Abból a makkosból a magyar köznépnek szerény, de jellegzetes képviselője lép elénk: egy módfelett dolgoz és dalos szolgáló. A mily sommásan végeznek régi krónikáink az állami és hadi események vezérképviselőivel, oly rendkívüli, hogy ekkora tér szenteltetett a jobbágyhelyzetű névtelen vászoncselédnek. Az élénk érzésű olasz megütődik az egész tüneményen, de nyilván izgatja, zavarja a soha nem hallott nóta, pedig már ekkor éveket töltött az országban. E sajtóságos rhythmusok őt és kísérőjét, a csanádi zárdaiskola magisterét, a német Walthert nevetésre fakasztják s a püspök élcel, midőn a magyarok symphoniáját emlegeti. Közel fekszik a kísér-

¹ Marcali szer. »Hallod a magyarok dalát?« Millen tört. III.

tés ezt (a kifejezést) valami magyar zenedarabra, dalra magyarázni. Ámde *symphonia* a középkori világ nyelvén *mindig és kizárólag hangszert* jelentett, melyet régi glossariumok közepes pontossággal, de fajlagosan felismerhetőleg megjelölnek. Modern jelentősége mint polyphon, zenekari szerzeményalak csak a XVI. század óta kezd képződni. Ismétlem, ez a *magyar symphonia* csak élcezelés a malomszer zugásával vegyest felhangozó énekekre, mely egy pillanatra hangszernek tetszhetett. A hely érdekessége és fontossága azon észrevételekben rejlik, melyekkel a leányzó éneklését kísérik. Kétségtelen, hogy valami specificus *magyar* dolog hallásának a benyomása alatt állanak. Beszélgetésük ennek mivoltáról elég szabatos képzetet nyújt. A püspököt megragadja a melodia sajátága, tehát a hangmenetét, a hangkövetkezés egymásutánjáé. Igen régi középkori kéziratok a *sequentia* fogalmát kötik a melódiához. Walther pedig feleletében a modulációra utal, tehát a hangesés módjára, a téma, a zenetétel (itt: carmen) különböző hangnembeli szövésére és harmonikus változataira. *Egy önálló magyar zene-rhythmusnak legelső positiv megállapítása ez az önálló magyar népzeneének történeti emléke* olyan időkből, a midőn még cigány nem volt ebben az országban.«

Ebben a fejtegetésben csak a *sequentia* belevonását kifogásoljuk. Ezt a magyar népdal csak az egyházi énekből vehette, akkor pedig még nem vehette, mert a nép zőme még pogány volt. Természetes, hogy sem a *symphonia*, sem a modulatio kifejezést a világért sem szabad mai értelemben vennünk. Ugy hiszem, megközelítjük a kihámozható igazságot, ha a püspök kérdését általánosságban *az ének tárgyára is, nemcsak jellegére és a barát feleletét egy másik nótára vagy a nótának egy másik versszakára (változatára) magyarázzuk; ámbár a megemlékezés még így is hézagos.*

Mint már előbb említettük, *az első, a mit a magyar nép az egyházi énekből átvett, a hangnem, az egynéhány egyházi hangnem volt.* Századokon át *egész a kurucz időkig az egyházi hangnemek voltak azok, a melyeken a magyarság egyházi népénekeit, krónikás verseit, históriáit és a mennyire a fennmaradt dalemlékekből ítélhetünk, még népdalait is alkotta és énekelte.*¹⁾ Csak el kell gondolni, hogy a

¹ Ez a tény ma már tagadhatatlan, de régebben ez ellen is igen berzenkedtek. Például Szénffy Gusztáv 1863-ban azzal érvel ez ellen, hogy hiszen nyugaton még virágzóbb katolikus élet és kultúra volt és még se maradt fenn úgy, mint nálunk,

középkori emberek lelki világában milyen kizárólagosan uralkodik a vallás és annak külső nyilvánulása az istentisztelet, az egyház és annak éneke. A dallamot hallja és megtanulja a nép a templomozásban, a dallamok, jobban mondva a dallamcsírák, mindig ott csengnek a fülében és ha a népből való, vagy népies érzésű és

tehát az egyházi hangnem nem nyugati egyházi, hanem ősi keleti sajáttság. Csakhogy írónk elfelejtette tekintetbe venni, hogy Nyugaton ezt a műzene megležitosten kiirtotta és hogy mégis maradt elég, pl. a francia ethnographusok még a múlt évben is közöltek ilyet Berry tartomány hegyes vidékeiből.

Mátray Gábor, Tinódi S. és a reformátorok énekeinek kiadásánál (1859) és magyarázatánál már erősen támaszkodik az egyházi hangnemekre, de 1852-ben még a magyar népdalra ezt határozottan ki nem mondja; megfigyel, de még nem következtet. Így szól: »Ki az egyházi régiebb magyar dalok melodiáit ismeri; ki honunkban az egyháznapok, ugynevezett búcsúk és vásárok alkalmával, kivált kisebb városok és falukban megjelenni szokott s részint földön csúszva, részint kétkerekű taligán húzatva és vagy egy rossz hegedű kíséréte mellett vagy a nélkül éneklő magyar koldusok dalait figyelemmel hallgatta — sok hasonlatosságot talál Tinódi dallamaiban, sőt ezeknek egész típusát véli cséngeni. Jele, hogy a régi magyar egyházi és világi, névszerint a történeti és könyört gerjeszteni akaró (vagyis a test nyomorait emlegető) dalok jóformán egy húron pendültek.« Pompás megfigyelés; csakhogy míg Mátray a Tinódi krónikáira és a koldusnótákra elismeri, sőt kimutatja az egyházi hangnemeket, azokat a korabeli (1800—1850) népdalra már nem meri kimondani; ő t. i. nem ismerte a kettő között az átmenetet és leszármazást remekül mutató csoportokat, t. i. P. Horváth Ádám gyűjteményét, a tót népdalt az ő egyházi (antik) hangnemeivel; (hogy az Eszterházy- vagy Vietoris-féle 1903-ban föllelt tabulaturás könyvet nem ismerhette, az természetes). Egyes sokkal későbbi zenészek, mint id. Ábrányi, Zimay (*»doriai hangnem«*-ről beszél egyre), Bartalus ezt már tisztára ki merik mondani. Mátray felsorolva a lágy meg kemény hangnemnek sokféle váltakozását, így folytatja: »Van egy különös keleties sajáttsága magyar dalainknak, melylyel a külföldiek s a szabályos zenéhez szokott idegen zenészek semmiképpen sem tudnak megbarátkozni. Az t. i., hogy némely dalaink, ha még oly szabatosak is, nem végződnek az uralkodó alaphangon, hanem ennek lágy vagy kemény quartján, vagy quintáján. Így nem lévén a zenének rendszeres berekesztő nyúgpontja, a fület erre mintegy várakoztatni látszik, holott az soha be nem következik, hacsak a zenekísérő rajta nem segít valamely módon. Vannak azonban még furcsábbak, olyanok t. i., melyeknek sem elején, sem folyamatán keresztül, sem végén az alaphang nem uralkodik, hanem egészen más hangnemekben látszanak barangolni s lappangó alaphangukat csak sejtíttetni engedik. E sajáttság gyakran alig enged meg határozni azon hangnemet, melyben a dalt leírni kell. Azért némely zeneíró, ki e vegyes sajátságoknak mintegy zenei vegytanilag feloldozásukhoz nem ért, ilyes dalok leírásánál valóságos hajótörést szenved.« (A magyar népdalok kitünőbb sajátságairól. Akad. Ért. 1852. 232. lap.)

lelkű ember nótát költ, megint csak a készhez nyúl, a mi már úgyis a nyelve hegyén, az ajkán van: az egyházi énekhez. És itt öntudatlanul válogat, átalakít, színez; eleinte a könnyebbet, mint a mely a primitív népnek, érzésnek, hangulatnak, meg zenei fejlett-

Ősrégi egyházi ének és annak motívumaiból fejlett igen régi magyar népdal a palócság köréből.

Bol-dog-asz - szony a-nyánk Ré-gi nagy pát-ro-nánk

Nagy in-ség - ben lé-vén így szó-lit meg ha-zánk

Szabadon léptetve.

Is - te-nem is - te-nem ké-rem szent ne - ve-det
Is - te-nem is - te-nem ké-rem szent ne - ve-det

Hogy-ha nem sér-te-ném ve - le Fel - sé - ge-det.
Add ne-kem ezt a szépgyöngy te-rem - té - se det.

ségének és izlésének megfelel; azután a szebbet, színešebbet is. Nem ijed meg a hosszabb periodustól, sőt a *sequentiatól* sem, hanem még ezzel is megbirkózik és ezt is beolvasztja, még pedig nagy előszeretettel. Az egyházi énekben a sequentia mint szoros utánzás, egy melódikus frázisnak egy másik, leginkább rokon hangnemben való ismétlése, a dallam fonásának egyik legrégibb módja.

A dallamfejlesztésnek ezt a módját elősegítette, hogy a sequentia, mint forma leginkább megfelelt a magyar népdal belső beosztásának is, a mennyiben az első két sor többnyire egy bizonyos gondolat-

A tót népdalkutatók mai nap már — mivel az ő népdaluk, a tót népdal, egyes elemeiben sokkal régibb típus — úgy beszélnek az egyes nóták antik hangnemeiről, mint egész közönséges dologról, szólnak mixolyd, lyd, dór, aeol stb. hangnemekről. Kár, hogy a magyar tudomány ezt a végtelenül fontos kérdést eddig nem tanulmányozta eléggé.

párhuzamot tartalmaz.¹ (Megvan valamennyi töröktatár népnél: a töröknél, kazáni tatárnál és a baskirnál is.) Először egy kép a külvilágból jelentkezik, a melybe azután bekapcsolódik a gondolat vagy lelki állapot rajza.² Milyen zenei forma illet volna erre jobban, mint az első sornak ismétlése.

Még a magyar népdal choriambusi hajlandóságáról is meg kell azonban emlékeznünk. Láttuk, hogy az sem eredeti, hanem csak később kibontakozó sajátság, mely a népdalzene fejlettségének bizonyos fokán jelentkezik. Némi joggal énektechnikai eredménynek tekinthetjük, a mely az őskeresztény egyházi éneknek és sok hosszú hangjának hatása alatt még jobban, erősebben kifejlődött; különben is a magyar dallamphrasisnak s ezzel összeeső verssornak a beveződése nagyobb nyúgpontot kíván meg, mint akármelyik nyugati népdal, sorvégzője. Ne felejtkezzünk meg azonban a környezetről sem, arról a tényezőről, a melyet a keleteurópai, meg középpázsiai pusztaság szül, a hol a napi távolságok otthonosak, a hol a kiáltás elhal a messzeségbe, mert nincs, a mi visszaverje. Itt a hang csak akkor hallatszik távolra, ha ez *hosszan kitartott*. Az egész sarmát sikságon nemcsak a finn és töröktatár, hanem az orosz és litván törzseknél is minden éneklés tele van hosszú és elnyújtott hangokkal. A nagy orosz írók: Turgenjev, Gorkij, Korlenko a pusztai éneklést csakugyan így írják le.

¹ A magyar népdalnak négyszáz éve uralkodó formája, hogy az *első sornak dallamát a második sor öt hanggal feljebb*, vagyis a dominans hangnemében; némelykor (bizonyára a könnyebb és kényelmesebb éneklés végett) annak alsó oktávjában is néha hangjegyről hangjegyre megismétli. Ez a dallamkötésmód eleinte nehézkesen és tökéletlenül érvényesül, később gazdagabban és fordulatossabban terem.

² »Ez egyike a legszembetűnőbb sajátságoknak«, mondja Mátrai: »A magyar népdalok kitűnőbb sajátságairól.« Ezt fejtegeti Imre Sándor igen szépen: Mondjuk, hogy az *ősrégi költés legigazibb módjainak egyike*. Mert a természetben látni oly jelenséget, a mely érzésünkre megfelel és azt hangzatosan el is mondani: ez a dalban a poézis. Így a csendes patak folydogálásában saját könnye folyásának találja mását, a csillagos égre tekintve saját bánatjára gondol, a szellőtől hajladozó nádban a leánykához való hajlandóságát, de annak is tőle lehető elhajlását, általában ingatagságát jelezve találja vagy az amott kerekedő felhőben s az abból kiszálló hollóban saját sötét végzetét szemléli: az nem szégyelve említendő sajátság, hanem igaz poezis, melylyel dicsekednünk kell. (Imre Sándor: A népköltészetéről és a népdalról. 144. lap.)

A magyar Alföld is síkság volt és ha a régi nóta előtt halljuk a hosszan elnyújtott »ej« vagy »hej« kurjantást, a keleteurópai pusztaság és annak hangjai jussanak eszünkbe.¹

Ime egy kalmük nóta első sora előtte való hosszú kiáltással.

A ki hallotta, hogy a pusztai legény vagy leány hogy kiabál át a Tisza innenső partjáról a másikra, az el fogja ismerni, hogy nem szólunk alap nélkül.

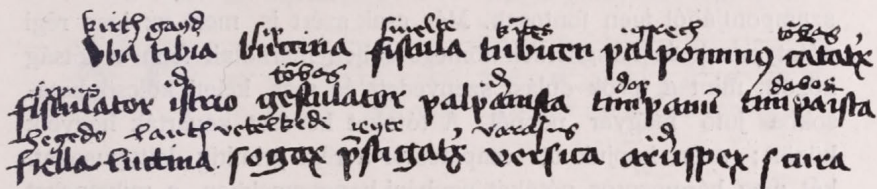
Mindebben szláv hatás sincs kizárva. Történeti adatok szólanak mellette, hogy a magyaroknak velök való legkorábbi érintkezése már a IX. században kezdődött és ezóta is folytonos volt. Mielőtt a magyarság a nyugati szlávokkal érintkezett volna, már érintkezett a szintén pusztaságlakó oroszokkal. A nyelveknek bizonyos közös sajátságai egyforma fejlődést hoztak létre és megkönnyítették a kölcsönhatást. Ilyen pl. a *hangsúly*, a mely *sok szláv nyelvben* (a tót, a cseh, a lausiczi szerb) *mindig*, némelyikben meg igen gyakran szintén *az első szótagra esik*. (Lásd Asbóth O.: A hangsúly a szláv nyelvekben.) Egyforma hangsúly igen erős tényező arra, hogy sok tekintetben hasonló rhythmusok jöjjenek létre. Az orosz rhythmus is ütemes, mint a magyar verselés (bár a nyugati formákat ők is meghonosították). Ha már mostan ehhez hozzájárul még, hogy Kelet-Európa nép-

¹ Az orosz és magyar krónikának egy helye is mélyen belevilágít a pusztai népek lelki világába. Jaroszláv, Svjatopolk fia, Kálmán király meg két püspök eljöttek a magyarokkal és Przemyslnél a Vjagr vize mellett állottak. Volodár pedig a városba zárta be magát. Szövetségese, Dávid fejedelem, azonban elment a (kúnok) palowzok földjére és ott találkozott Bonyákkal, erre Dávid visszafordult és együtt mentek a magyarok ellen. Újokban éjjel megháltak, éjféltkor pedig Bonyák felkelt, eltávozott a seregtől és farkas módjára kezdett üvölni. Csakhamar válaszolt neki egy farkas és sok farkas ordított. És a midőn visszatért, így szólt Dávidhoz: Holnap legyőzzük a magyarokat«. Így is történt. A két kún vezér Bonyák meg Altunopa, megverték iszonyúan a magyarokat »mintegy lapdázva velök, mint ahogy a sólyom űzi a csókákat«. A csalogatón megfutamodó és futásban is hátrafordulva nyilazó kúnok tudták a magyarokkal harcolni. (Pozsonyi évkönyvek ad 1100. Nestor Krónikája idézve Bűdingernél.)

zenéjében a hangnemek, a moll skálák is rokonok: akkor nem találjuk valószínűtlennek Eötvös Károly sejtését. »Érzem azt, hogy az eltűnt századok és ezredek mögött volt egy közös forrás s talán valahol még most is buzog az, a melyből egykor valamelyes dalelemet közösen és együttesen meríthetett a magyar, a lengyel, a kozák, az orosz s az oroszszá lett turáni. Nem tehetek róla, én érzem. Természetesnek találom, de történelmileg és néplélektanilag igazolhatónak is.« (Káldy Gy. jellemzése. Egyetértés 1901. évfolyam.)

A hazánk területén talált szlávsággal éppen hosszas és benső volt a folytonos érintkezés.

Hangszereknek a magyar nevei 1390 körül.

(Schlägeli codex.)

Mennyi szó s ezek közt énekre, zenére vonatkozó is tanúsítja ezt a befolyást. A magyar énekmondókat az őshazából hozott szóval *iegősöknek* nevezték, de rögtön ott van mellette a királyi énekmondók szláv eredetű neve: *igricz*. (Helységek Igriczi Zalában és Borsódban.) A schlagli szószeretben »pakocsás« — vándor énekmondó (a török »Baksa«), de a »gajdos« már szláv eredetű szó. (Gajdi duda.) Az ősmagyar hangszer a *koboz* volt, de bizony a *koboz*, *kobzár* szó és fogalom meg van ősidők óta az egész orosz és középázsiai síkságon és nehéz eldönteni, vajjon a szláv vette-e kölcsön a turániaktól, vagy fordítva. Nálunk, mint népies hangszert, még Sepsí Csombor Márton említi a XVII. század elején. A *dana*, *danol* szláv kölcsönzés, a szláv pedig azt még régebben a litvánától vette.

A Dunántúl és Duna mentén lévén a magyarság legrégibb települése és zöme, a legszomszédabb vidék a tót felvidék volt. Ide terjedtek el leghamarább a magyar királyság eszméi, intézményei, emlékei és legendái. A Szent István ütközetét már említettem. Lásunk még egy tót népdalt, a mely (2. versszakában) Istenhez és a Szent Szűzhöz könyörög magyar királyságért és háborúban segítségért:

Ked na ne sedali
Na Boha volali
Bože nám pomáhaj
V našom bojovani!

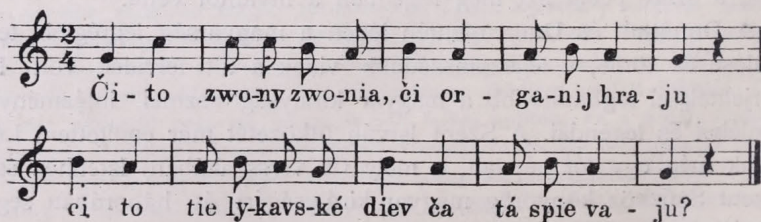
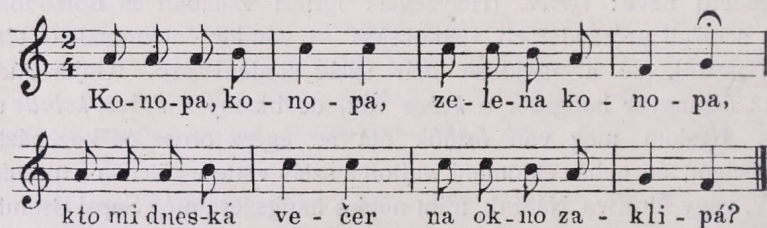
Bože nám pomáhaj
Aj Panna Mária,
Aby bola nasa
Uherska krajina!

Midőn felnyergeltünk,
Istenhez kiáltunk,
Isten! segits minket
A mi harcainkban.

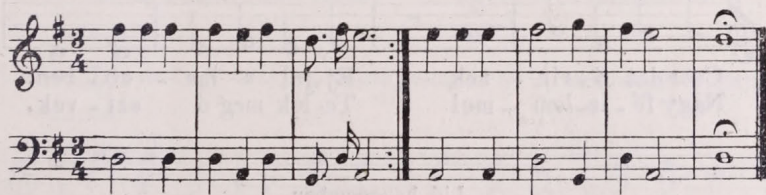
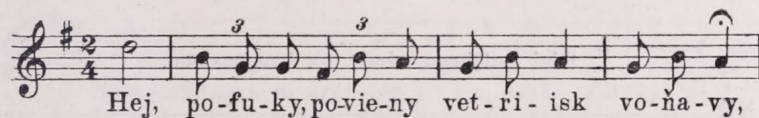
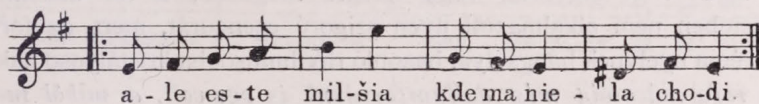
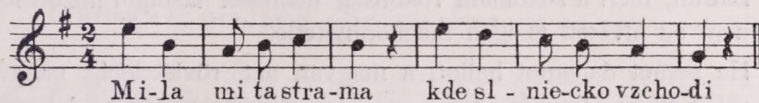
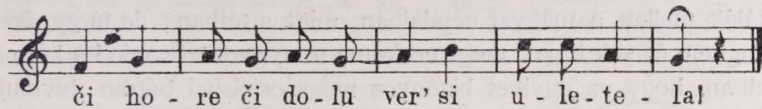
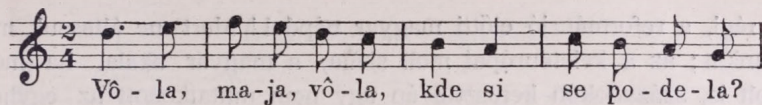
Segíts minket, Uram!
És te Szűz Mária,
Távoztass minden bajt
Magyarországtunktól!

Az együttléte és kölcsönös hatás a zenében is mély nyomokat hagyott. Ezért a tót népdalemlékek a magyar dalzene megismerése szempontjából igen fontosak. Már csak azért is, mert az igen régi nótatípusok és hangnemek tömegesebben maradtak fenn a tótság között, mint a török dulást szenvedett és más keleti kölcsönhatásokba jutó magyar népnél. A tótokat keveset zavarták hegyeik között; azért kapjuk ott csapatostól a régi primitív daltípusokat, két meg háromsoros nótákat egyházi hangnemekben, a milyeneket a magyarság között csak igen elvétve találunk.

Ime egy néhány ősrégi kétsoros alexandrin ú. n. krakoviak nóta. Kollár, meg a túróczszentmártoni gyűjtők ezeket a típusokat tartják legrégebbeknek.

Mikor látjuk és halljuk a sok primitív, egyházi hangnemű dalt, pl. olyan f-skálát, a melyben nincsen *b* (egyenesen antik hangnem), a két, meg háromsoros nótát, a melyben olyan gyakori a $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{6}{4}$ ütem, a mely a magyarból már majdnem egészen kiveszett; ha látjuk, hogy a sequentia, mely a mai magyar népdalban öt hanggal feljebb imitál, a tótban leginkább csak három hangközben indul, önkéntelenül felkiáltunk, hogy ime *nagyjában ilyen lehetett*

a régi, a reformáció előtti magyar népdal! Mert ne áltassuk magunkat; az a keleteurópai moll skála, a magyar skála, ha megvolt is, századokon keresztül ép úgy nem mutatkozott az egyházi skálák mellett a magyar népdalban, mint a tótban; de tárgy, érzés, hangnem és sok ütem, meg versforma annyira közös mind a két népdalban, hogy az egyiket bizonyos megszorítással bátran hívhatjuk segítségül a másiknak magyarázatául.

Bátran, mert a sokoldalú rokonság nemcsak hasonlót hozott létre, hanem az átvételt is igen megkönnyítette.

Ha német dallamot hallott a magyar, azt rövid ideig megtűrte s aztán vagy átgyúrta, vagy kilökte magából; a tót dallammal szemben nem alkalmazott ilyen szigorú cenzurát, mert egyforma lévén a nyelvnek hangsúlya, hasonló rhythmusokba kristályosodtak és *a reformációig még dallamforrásuk is egy volt, a miből merítették: az ősz katholikus egyházi ének.*

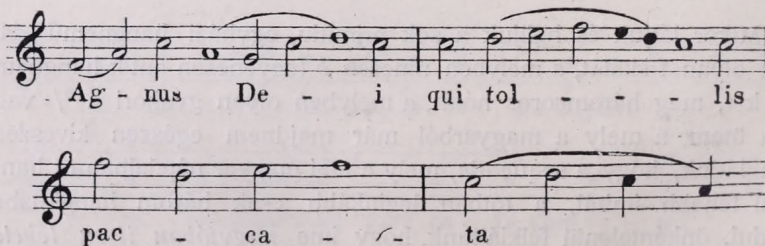
Régi betlehemes ének dór hangnemben.

Csor-da pász-to - rok   Mi - dón Bet-le - hem - be
 Is - ten an-gya - li   Jö - vé - nek mel - lé - jek

Csor dat ő - riz - nek   Ej-jel a me - ző - ben.
 Nagy fé - le - lem - mel   Te-lék meg ó szi - vek.

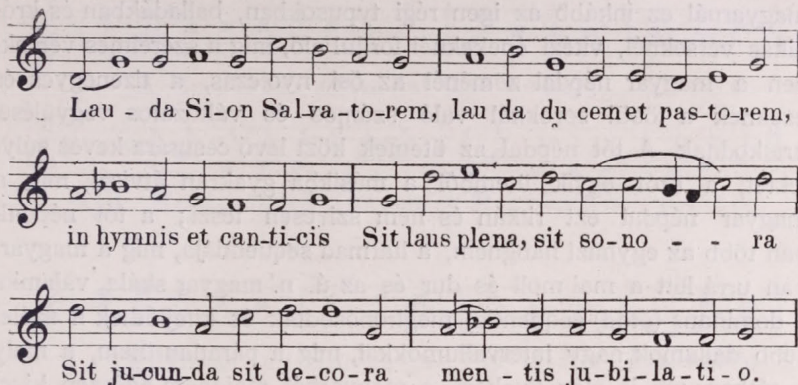
Lid hangnemben.

Ag - nus De - i qui tol - - - lis
 pac - ca - - ta

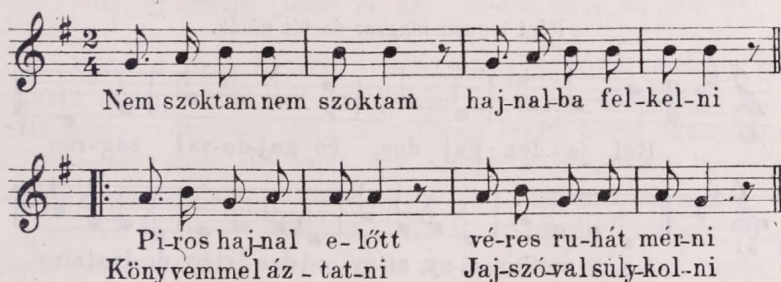
Hymnus mixolid hangnemben.

Lau - da Si-on Salva-to-rem, lau da du cemet pas-to-rem,
in hymnis et can-ti-cis Sit laus plena, sit so-no - - ra
Sit ju-cun-da sit de-co-ra men - tis ju-bi-la-ti-o.

Igen régi typusu (recitativ) nóta.

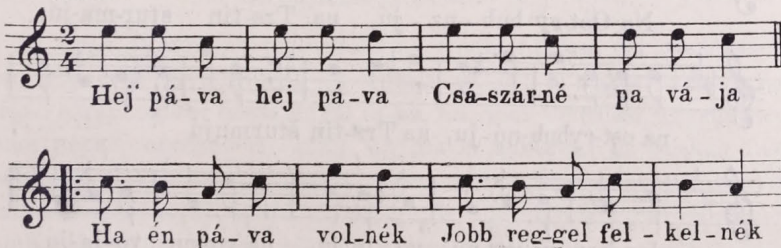
Szabadon.

Nem szoktam nem szoktam haj-nal-ba fel-ke-l-ni
Pi-ros haj-nal e-lőtt vé-res ru-hát mér-ni
Könyvemmel áz - tat-ni Jaj-szó-valsúly-kol-ni

Igen régi typusu, egy ötöd terjedelmű nóta, mely $\frac{3}{4}$ ütemben is előfordul.

Lassan.

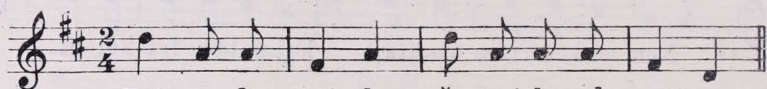
Hej pá-va hej pá-va Csá-szár-né pa vá - ja
Ha en pá-va vol-nék Jobb reg-gel fel - kel - nek

Nem szabad azonban az analógiát a két népdal között túlságig vinni.

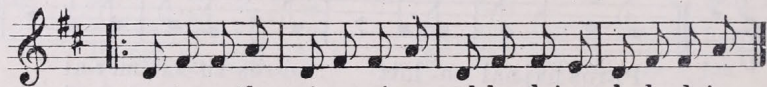
Minden rokonság mellett, *vannak a magyar és tót népdalok között nagy különbségek is.* A rhythmusnak nem mindenik fája fejlőd

dött a két népnél egyformán; a tótnál az alexandrin uralkodik, a magyarnál ez inkább az igen régi típusokban, balladákban és krónikás verseknél, vitézi énekeknél fordul elő, míg a szerelmes versekben a magyar népdal zöménél az ősi nyo'lczas, a tizenegyes és ezeknek a többi sorokkal való számos és változatos vegyülései uralkodnak. A tót népdal az ütemek közt levő cesurára kevés súlyt fektet, a szót egyik ütemből a másikba gyakran átviszi, míg a magyar népdal ezt ritkán és nem szívesen teszi; a tót népdalban több az egyházi hangnem, a harmad sequentiája, míg a magyarban urrá lett a mai moll és dur és az ú. n. magyar skála, valamint a dominans (ötöd) sequentia, meghonosodtak és kifejlődtek a szélesebb dallamok nagy intervallumokkal, míg a páratlan ütem, a mely a tótban ma is elég gyakori, a magyarból majdnem egészen kivészett. Szóval a tót népdal a régiebb, elmaradtabb típus.

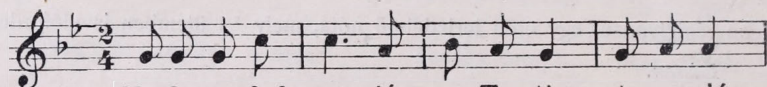
Régi típusu magyar és tót nóták.

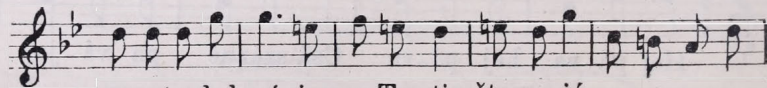
Bol je - den gaj - dos, čo gaj - do - val zag - ros

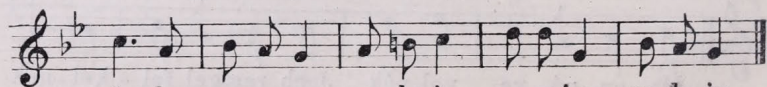
a to vsetko ci - ny, ci - ny, od dze - dzi - ny, do dzedziny.

Na Ost-ry bub - na - jú, na Trs-tin stur-mu-jú,

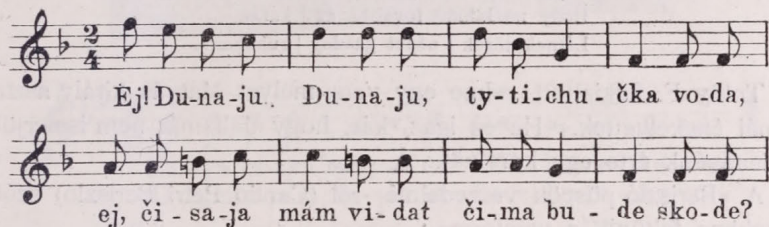
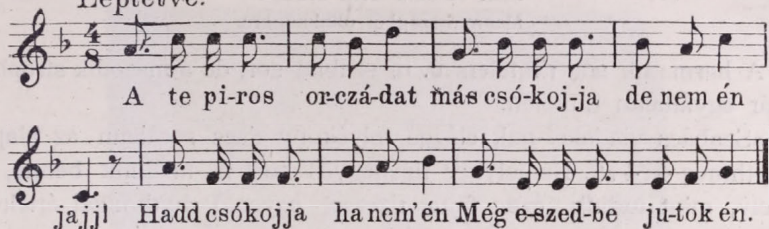
na ost-rybub-nú - ju, na Trs-tin šturmu - jú

m lon - kov na voj - nu vo - la - ju, na voj - nu vo - la - ju.

Léptetve.

Ha most a maradványok felsorolására akarunk kitérni, egy szomorú nyilatkozattal kell kezdenünk. Az egész középkoron át az emlék kevés; vers sincs sok, dallam meg éppen kevés akad. A mi szerzeteseink közt alig volt egy olyan, a ki külföldi társainak példájára egy szerelmes verset feljegyzésre méltatott volna.

A kezünk ujján számlálhatjuk elő a középkori magyar világi költészetnek maradványait, még ha az elbeszélő verseket hozzá is vesszük. De a népies rhythmus azért itt ott feltetszik. Bizonyos, hogy énekelték az ilyen eleven rhythmusokat, mint:

»Vágd fiam, vágd Forgács
Tied leszen Gimes és Gács«

Az ének »Pannonia megvételéről« szinte népies ősi nyolczasokban írva erős rhythmussal és betűrimekkel; a négyes versszakok végső sorai sokszor hosszabbak (a mi, ha nem verselési ügyetlenség, lehet népies aprózás is, mint az ma is előfordul az énekelt népdaloknál. De a magyar nyelv akkori merevsége mellett az ilyen szapora aprózás éppen nem valószínű). És nemcsak az »Emlékezünk régiekről« ilyen. Mátyás megválasztásakor a pesti iskolás gyerekek az utcán énekelték:

Mátyást mostan választotta
Mind az ország királyságra

Mert őt adta Isten nekünk
Mennysorságból oltalmunkra.

A harmadik sor rímtelen, ú. n. szabad sor, de a második strophá már egyáltalán rímtelen.

»Szabács viadalá«-nak eléggé folyékony tizes soraiban az alap-rhythmus 4:4:2. Némelykor tizenegyes sort is találunk benne, a mely, mint tudjuk, ezen fajta tízessel egyenlő rhythmikai értékű. Például:

»Hagyván benne | vitézeknek | javát,
Hogy ne látná | továbbá az | kárát,
Látnak török | népet gazdag | ruhában«.

Toldy F. felkiáltott: »Ime egy vers, melyet Mátyás király asztalánál énekelhettek.« Ha ez igaz, kár, hogy dallamát nem ismerjük, odaadnánk érte egy korvinát.

A »Beriszló püspök veszedelmé«-ről (Cantio Petri Beriszló) szóló énekben feltűnik a versforma:

»Jaj hogy veszek, szégyent vallék (8)
Én bátorságomban. (6)«

Ime az ősi nyolczasnak váltakozása a hatossal, mely száz évvel később már alaptypusa a régi erdélyi táncznótának és éneknek. (Arany is használja a »Rozgonyiné«-ban.)

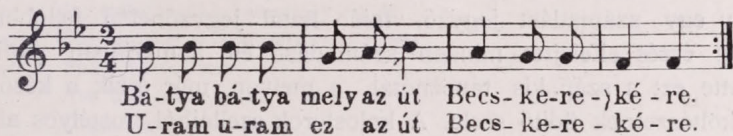
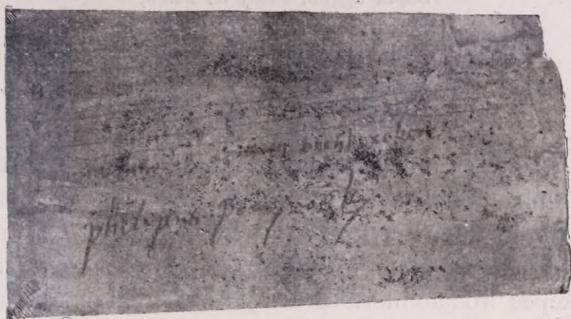
Igazi népdalt hármat találunk ezen időből, kettőt csak szövegben. Az egyik az az igen csinos kis szerelmes levél, a melyet Enyingi Török Imre küld menyasszonyának, Parlagi Krisztinának 1485-ben (R. M. K. T. I.)

»Emericus Török
Köszön Krisztinának
Legyen kenvebb ínhának
Száz »jó napot«, kétszáz »jó éjt«
Hozzája«.

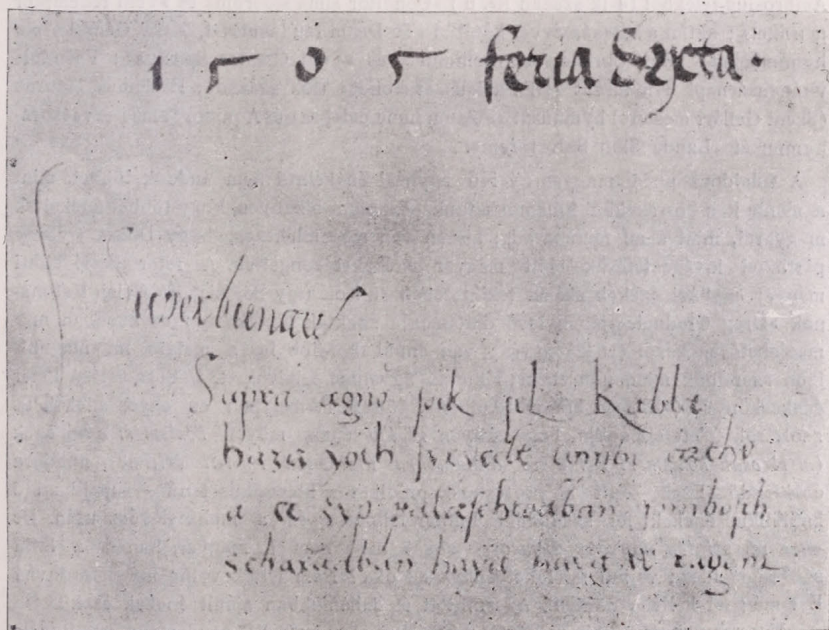
A háromszáz évvel később tömegesen felmerülő verses szerelmes leveleknek (Sebestyén Gyula dr. kutatta fel őket) ime milyen kedves elődjük van.

A másik egy negédes kis nóta 1510-ből, a melyet egy Pomilóczky Fülöp nevű szerzetes jegyzett fel egy szertartási könyv belső borítéklapjára. Pár év előtt megglelte Varju E., megfejtette és ismertette Csiky János az Ethnografia 1904. évi folyamában. Ritka becses maradvány, mert egyetlen, bár a dallam primitív.

A harmadik népdal egy vidám táncznóta; találtatott a körmőczi levéltár 1505.-i jegyzőkönyvének címlapján. Egy menyecskét biztatnak, hogy tánczczal fogadja hazaérkező urát.

Supra aggnő, szökj fel kabla,
 Hazajött firjed, tombj Kató.
 A te szíp palástodban
 Gombos sarudban.
 Haja, haja virágom!

Az utolsó sor kurjantás, biztató refrain, a melyet dallam nélkül is érezünk. Sebestyén Gy. megjegyzi, hogy a magyar népjóanságára vall, hogy még az első virágénak is egy számadáskönyv lapján maradt fenn. (»A népköltészet és gyűjtői« a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténetben.) Azt vethetjük ez ellen, hogy éppen a magyar nép poetikus ere és temperamentuma mellett szól, hogy egy számadást jegyző, talán fiatal jegyzőnél a fellobbanó tüzes érzés elfelejtet minden számadást és hamarjában papírra vetette ezt a szép kis táncznótát, a melyen már érzik a későbbi népköltészetnek üdítő szele. A kolostorok czelláiból, rostélyos ablakaiból mintha hirtelen kipillanthatnánk a magyar népre és annak színes világába, szabad levegőjébe.¹

¹ A magyar nép a középkorban főleg a következő himnusokat énekelte: Ambrosius-félekből (4-ik század Kr. u.) »Conditor alma siderum« és »Veni redemptor gentium«; aztán a kétszáz évvel későbbi »Te Deum laudamus«-t, Nagy Gergely-féle himnusokat: »Rex Christe factor omnium« és »Veni Creator Spiritus«; Theodulf virágvasárnapi himnusát »Gloria laus et honor« (IX. század); Hrabanus Maurus (Szent Gellért mestere) himnusát »Festum nunc celebra« és Aquinói Tamás úrvacsora-himnusát »Lauda Sion Salvatorem«.

A tulajdonképpeni magyar nyelvű egyházi énekekről nem tudunk többet, mint a mennyit a forrásokból kihámozhatunk. Azonban bizonyos, hogy többet énekeltek magyarul, mint a mi fennmaradt; hiszen van megemlékezés, hogy Dózsa György párthívei kivégeztetésük előtt magyar énekeket zengettek. A reformáció előtti magyar egyházi énekek száma tekintetében az írók (így Bogisich is) Geleji Katónának »Öreg Graduale«-jában levő dallamokra szoktak hivatkozni; ez azonban már meglehetősen késői (1642) forrás; van annál korábbi is, a melyre mi magunk igen szeretnők minden felekezeti kutató figyelmét felhívni, t. i. Bornemisza Péter énekeskönyve (»Enecec három rendben«, 1582), a melyben az egyes énekek és zsoltárok felett elmondja, hogy milyen *régibb* ének, milyen *közismert* régi ének (mert csak közismert nóták és dallamokra utalásnak lehetett értelme) nótájára éneklendő. Ezek — itt a protestans prédikátor klasszikus tanú — majd mind katolikus énekek fél századdal Luther fellépése és a mohácsi vész után. De — a mi szintén nagyon jellemző — sokat még nem a magyar, hanem a latin szöveggel idéz; vajjon mi lehet ennek az oka? Nem lettek volna még lefordítva? Ezt még fel kellene deríteni. Az említett és dallamukban ajánlt énekek ezek:

»Magyar Ország Siralma, nótaia: Christus jam surrexit, gaudeamus, exultemus

Más, Notaia: Magyar nyelven Mátyás vala az Predicator.

- » » Háborúsága Dávid királinac.
- Az Tedeum Laudamus.
- A Juste Index Nótaiara.
- Az O Venerabilis Virginitas Notaiara.

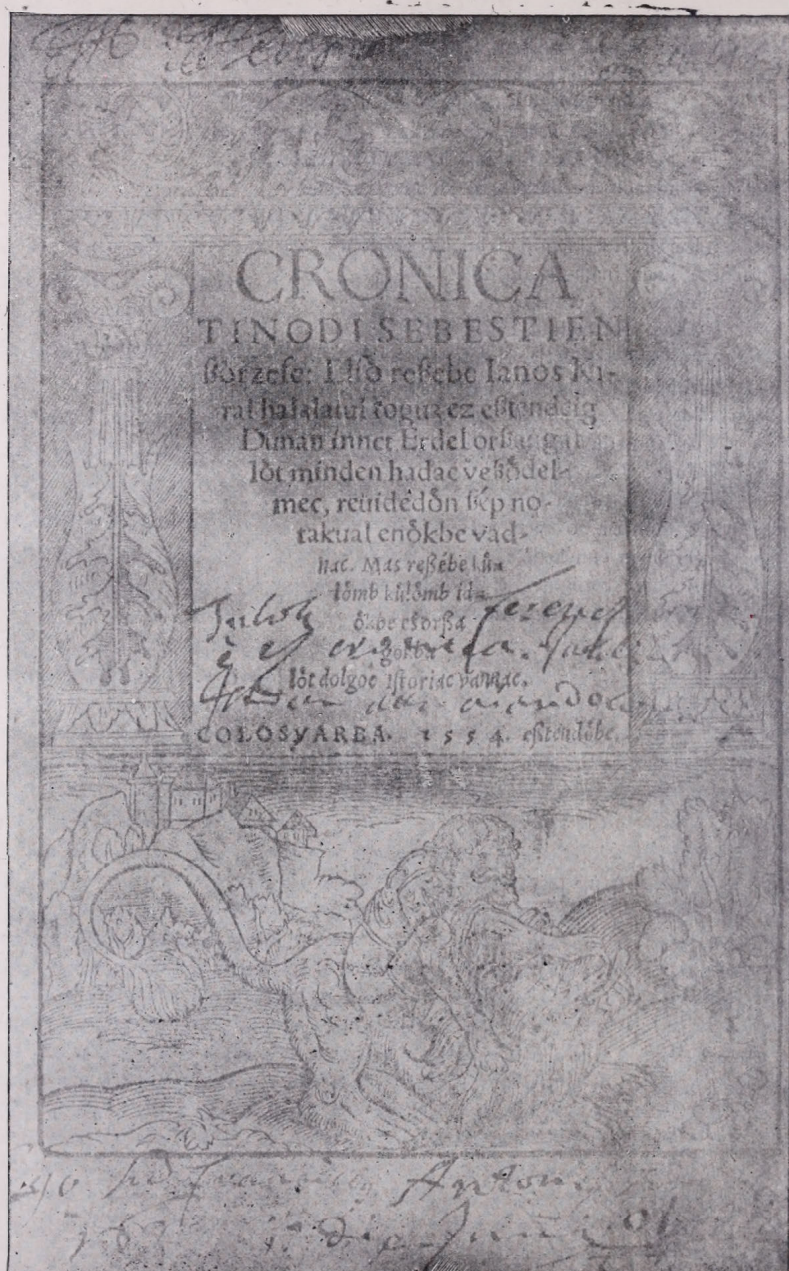
Nótaia: Mindenek meghallják és jól megtanulják.

Nótaia: Fényességes tergen (?) csillaga. (Ludovicus).

Notaia: Dicsérd az Istent, te hű Keresztén.

Notaia: A foelix namque decoris.

- » Virgo Dei genitrix.
- » Vitam qui faciunt beatorem.
- » A Patris sapientia Notaiara.
- » Valaki Christusnak Vacsoraiat
- » Jer emlékezzünk keresztyén népek.
- » Cur mundus militat sub vana gloria.
- » Tudni hatta Isten.
- » Ave fuit prima salus.
- » O gloriosa, o speciosa.
- » Siralmas énnékem.
- » A Salve benigne Rex Ladislac notaiara.
- » Veni Spiritus alme tuorum stb.

Czímlap Tinódi Krónikájából (Nemzeti Múzeum).

Az ki sidóul és görögül és végre diákul
 Szól vala rigben, szól néked az itt magyarul.
 Minden nipek az ű nyelvin, hogy minden az isten
 Törvinyin iljen, minden imággya nevit.

(Erdősi Sylvester János 1539.)

IV. FEJEZET.

A reformáció ideje. Tinódi Sebestyén.

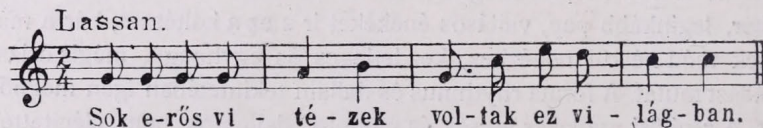
A tizenhatodik században, a reformáció idejében, a midőn az Isten magyarul kezdett szólani a magyar néphez (Erdősi verse), a hitvitázó iratok mellett megcsendül a vallásos ének. Sok literátus ember, leginkább pap, vallásos énekeket ír s ez a költészet, bár a mai fülnek mód nélkül nehézkes, kezdetleges és egyhangú, mégis óriási haladást mutat. A forma rhythmus és dallam tekintetében igen meg bővült. A régi ősi nyolczas versek és monoton dallamok nem elégtették ki többé az embereket. A szerzőket — közéjük értve Tinódi Sebestyént is — leginkább az egyházi ének ihlette meg; miután azonban a néphez akartak szólani, mindent magyarosan, magyar rhythmusban kellett megszólaltatni s ezért a népies költésnek, virágéneknek formáit vették át. Mindezek a reformátor-énekesek igazán szépet csak akkor alkottak, a mikor a népdal inspirálta őket. De némelykor még a nem népies, a *dallamcsíra is átment a népdalba és leg-régibb népdalaink egyikében-másikában is felismerhető.*

A dallamokon rajta van a komor, küzdelmes, önváddal és kétséggel terhelt kornak bélyege. A honfiakat aggasztotta a hon szomorú állapota. Tinódi egyik krónikás énekében a török területet, azaz hódoltságot avval jelzi, hogy ott »verdó helyett nebat-ot kiáltanak«. (Verdó = wer da?, nöbat = török hapták.) Másfélszáz éven át tartott a magyarnak az a rettenetes szerencsétlensége, hogy vagy verdót, vagy nöbatot kellett kiáltania.

A dallamokat Mátraival akként jellemezhetjük, hogy **menetük** »a megéneklett tárgyak sajátságaihoz alkalmazott bús és komoly. Többnyire lágy, ritkán kemény **hangnemekben** jelentkezik. Azon időszakban irattak ezek, midőn az a katolikusoknál még széltében a régi katolikus és Gergely-féle egyházszertartási dallamok divatoztak, melyek többnyire a hajdani görög hanglépcsőkön a'apulván, nagyrészt lágyhangokban mozognak. Ezeknek vegyülete világi dallamokkal látszik kitűnni a bibliai énekeknél; a mi okozza, hogy e dallamokat sem csupán egyházi, sem csupán világiaknak nevezni nem lehet, hanem azokban a régi egyházi dallamokra emlékeztető és ezeknek a bibliai énekekhez igen illő és a világi dalokhoz lassanként közeledő átmenetét találjuk fel.« (Mátrai: Bibliai és gúnyos énekek a XVI. százathól.)

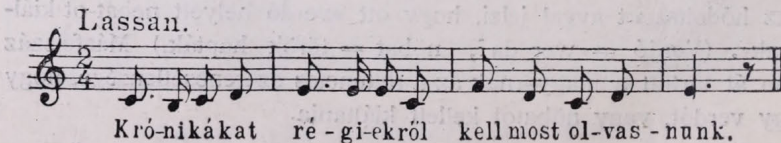
Nézzük őket sorra a Mátrai gyűjteményének sorrendjében, megállapodva kissé az érdekesebbeknél.

Ime Kákonyi Péter éneke: »Az erős vitéz Sámsonról más szép historia az Biraknak könyvéből« (évszám nincs) feltűnő sima és szabatos alexandrinekben kifogástalan sormetszetekkel.

Szerző megpróbálja a sequentiát, de nem sikerül s a dallam oly szűken telik, hogy a negyedik sor ugyanaz, mint a második. Az egyházi jelleget a végtelenül primitív dallamban az is mutatja, hogy a sorok nem végződnek az alaphangon, hanem *elcsengnek* a quinten, quarton vagy secundon. Régi, mostanában csaknem kivesző sajátság.

Bajnai Gáspár énekében »Dávid király«-ról (1549) egy ősi nyolczas meg egy (ősi nyolczast helyettesítő) ötös sornak egybekapcsolását látjuk. A dallam, bár igen egyszerű, nincs minden kellem híján; az első sor teljesen ugyanaz, mint a második.

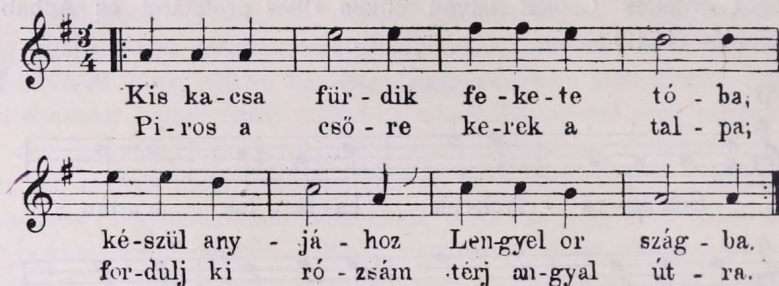

Igen érdekes Csükei István éneke »Illés prófétáról és Achab királyról« (1542):

Sok ki - rá - lyok-nak ha - lá - luk u - tán,
 A hab ki - rály lön ki-rály az u - tán.
 Ki az Is - ten - nek nem já - ra ut -ján
 de Bál Is - ten - nek szol-gá - la nyil-ván.

Mátrai szerint »első s legrégibb példája a $\frac{3}{4}$ ütemben írt magyar éneknek«; mely sajátság »a XVII. századi daloknál is gyakran fordul elő, de népdalainknál annyira ritkán, hogy az oly magyar népdal, mely $\frac{3}{4}$ ütemben éneklendő, eredeti magyar népdalnak nem is tartatik. Ellenben mai egyházi énekeink közt sok $\frac{3}{4}$ ütemű dal van s a magyar nép ezeket nagyon szereti énekelni; pl.: Imádunk szent ostya; Máriát dicsérni hivek jőjjetek, Ó Mária drága név.« Mátrai megjegyzését csak azzal bővítjük ki, hogy a magyar nép még ezeket is éneklés közben átalakítja $\frac{2}{4}$ vagy $\frac{4}{4}$ ütemre sántító alexandrinná, a mely csak a magyar alexandrinnek egy válfaja, valószínűleg lengyel hatás alatt módosulva.

Csükeinek tiszta, hullámozó $\frac{3}{4}$ ritmusú dallama elég kellemes. Ennél a nótánál feltűnő, hogy ugyanazzal a ritmussal s csak kevésbé módosított dallammal átment a népbe. Egy máig élő népdalban vagy gyermekdalban: »Kis kacska fürdik fekete tóba, készül anyjához Lengyelországba«, a ritmus szakasztott ugyanaz, a dallam némileg hasonlít. Ime milyen szívos élete van némely dalnak.

Dési András nótájában: »Az ifju Tóbiásnak házasságáról való história énekbe szerzetet« a versforma alexandrin; dallamában egy régi népballadának »A tolvaj feleségének« dallamcsiráit találjuk fel. Ezt Bartalus is közli. (M. N. E. Gy. 4. l.). Tinódinak is három ilyen dallamú szerzeménye van, »Ali basa históriája«, »Buda veszéséről és Török Bálint fogságáról« meg »Verbőczy Imre viadala Kászon hadával«. (Valamennyi közölve »A magyar dalcsirák« cz. fejezetben.) Miután Tinódi szerzeményei pár évvel megelőzik a Désiét (1550), lehetséges, hogy ez annak dallamait vette át. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy mindaketten valamely akkor elterjedt népénekből merítettek. A székely népballada valószínűleg kétszáz évvel később keletkezett. Ugyanebből a dalcsirából fejtett ki 1704-ben egy kurucz nóta: »Verd meg uram, verd meg ebadta németjét« (P. Horvát Adám kézirati gyűjteményében) és 1849-ben a fogoly magyar ifju dala, melyet Káldy közölt (Rab vagyok, rab vagyok).

A »Penitenciára intő históriá«-nak dallama egyhangú, de a dal érdekes példája annak, hogy a tizenegyes sor egy ősi nyolczasból három sorvégző hanggal alakult, mely utóbbiak ilyenkor beolvadt és megszövegesedett refrainnek vehetők.

Tinódi maga szintén ilyen stílusban irt. Dallama rendszerint neki is egyházi eredetű. A tárgy valamely szomorú, vagy tragikus hősie esemény, rendesen csata, viadal, várostrom. Rimes krónikáihoz komoly, búsongó dallamot irt, melynél egyházi lamentatiók, itt-ott primitív népdalok is csenghettek fülébe. Ő is, mint társai, *verseit leginkább egész alexandrin sorokban irta s ezek kétszer oly hosszúak, mint egy ősi nyolczas sor*. A baj csak az volt, hogy ennek a bő versformának dallamosításában ő és társai még úgy csetlettek-botlottak, mint a kis gyerek a nagyon is hosszú ingben.

Mátrai maga így jellemzi Tinódit, a zeneszerzőt: »Tinódi dallamainak stíljá észrevehetőleg különbözik a bibliai dalokétól, mert már inkább a világi zenéhez, sőt a magyar népdalokhoz is közeledik. Énekeinek némelyike nagyon emlékeztet a folyó század első tizedeiben még divatozott kesergő népdalainkra. És mégis úgy látszik, hogy Tinódi a pórias népdalok zenéjéhez egészen leereszkedni nem akart s mint tudós zenész, a világi dallam egy magasabb nemével akart fellépni, melylyel a műveltebb köröknek kedveskedhetett. Csak e nézetének tulajdoníthatom azt is, hogy némely dallamait a magyar zenével éppen nem rokon $\frac{6}{8}$, vagy $\frac{3}{8}$ ütemre is alkalmazá; tagadni nem lehet, hogy dallamaiban az egyhangúságot nem tudá eléggé kikerülni, miként közönségesen történni szokott oly művészeknél, kiknek szerzeményeik egymásután hamar szabadultak ki tolluk alól.«

»Hajlandó vagyok egyébiránt hinni, hogy ez egyhangúságot Tinódi korától kezdve, egészen jelenkorunkig folyvást divatozott versnemek, a tizenkét szótagból állott hosszú versek okozák, melyek a reájok alkalmazott dallamot feszessé, énekre kevésbé hajlékonyná s a rhythmust változatosságra alkalmatlanná teszik. Hasonló nemű versekre voltak illesztve saját korszakunkig az úgynevezett búcsúztatók, üdvözlések, balladák köréhez tartozó népdalok, a hegedű mellett kéregető koldúsok dallamai, sőt számos egyházi dalaink is, melyeknek stíljök némi rokonságban áll Tinódi egyes dallamaival.«¹

Mátrai eme szavaira megjegyezzük, hogy nem az alexandrin folytonos használata szegte szárnyait a zenei röpülésnek, hanem az, hogy a versszerzőknek egyáltalában nem igen volt feltaláló erejük. Az alexandrint igen jól lehet dallamosítani. Ezt megmutatták Balassa Bálinttól kezdve a mi nótaköltőink, de maga Tinódi is Egervár viadalában.

Id. Ábrányi Kornél (Képek a magyar zenevilágból 81.), azt hiszszük túlzottan, dicséri a »Losonczy István haláláról« szóló éneket. A krónika verse, dallama egyformán döcögős, a sormetszet mindenütt hiányzik.

»Budai Ali pasa históriája«, mely csaknem megegyezik a »Buda

¹ Hofekker (A magyar zene irodalomtörténete 1.) is ismétli Mátrai e megjegyzését.

elveszéséről és Török Bálint fogságáról» valamint »Verbőczy Imre viadala Kázon pasával« című énekekkel, már fejlettebb, tetszetősebb dallamú. Alexandrin sorokban halad, melyek közül az utolsó sor némelykor egy szótaggal megbővül.

VERBŐCZI IMREH
NEC KÁZONI HADAVÁLKO-
zari megön viadalya.

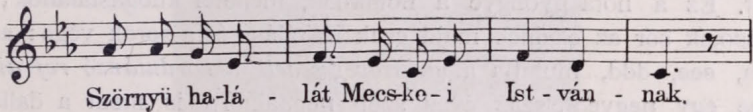
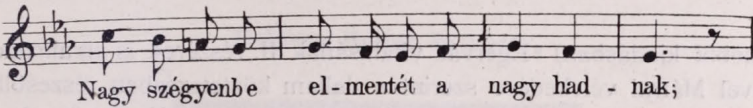
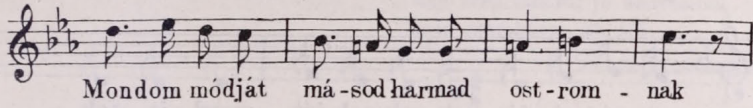
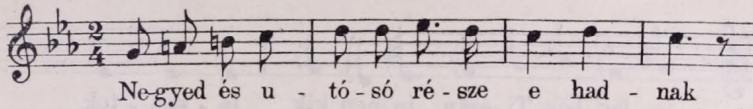

T Ifegő Magyaroc nagy öröm tinekő
Az Terec kezébe mikor foglya estő
Ot magyar vitézde lesneefegő
Kic mita szabadság hamar lesen nekő.
Io Magyar orfagban sokfor volt nagy infeg
Az Tereker mita pusztaság nagy chfeg
Soha benne nem lőn oly igaz bekefeg
Benne vialkodie mert az nagy itefeg.
Nagy loc chyuda vagyön vracitrayatoc
Enne loc infegben meg nem tanulhatoc
Mire közörettedi egy mactragiatoc
Vitező vrakat vebni akajnoc.
Oly igen io volna nekőc oly tanachoc
Kic az vitéfegre semmire ide vadtoc
Ti nagy kincy ődkben sokat kiannatoc
Vegbéli hőket azzal taplatnatoc.

Dulak

Az »Egervár viadaláról« szóló ének» negyed meg utolsó része tizenegyes sorú. Dallama itt-ott határozottan színes. Azért is nevezetes, mert ősi dalcsírája több betyárnótának, mint pl. »Engem hinak Fábián Pistának« (Bartalus M. N. E. Gy. 32. lap), »Kocs-márosné nekem halat süssék kend«, meg később a »Stiriában Ajk-faluban az történt« kezdetű balladának.

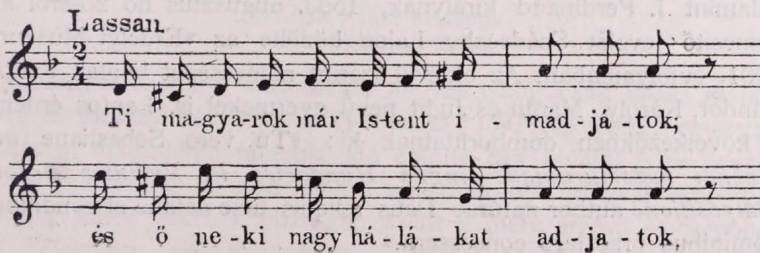

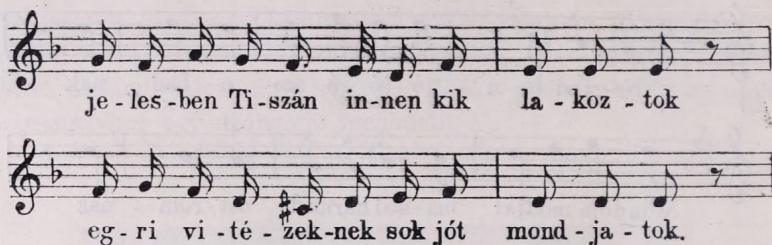

Rokon szellemű, de már határozottan dallamosabb és kerekesebb a »Carol Chyaszar hada Saxoniában«. A történet úgy látszik, azért foglalkoztatta a magyarság és így Tinódi képzelődését is, mert egy magyar huszár fogta el a szász választó fejedelmet.

Sajátságos, hogy az idegenes, a háromnegyed ütemben írt dal - lamok, Tinódinak sehogyan sem sikerültek. Ilyen gyenge műveiben távolról sem vetekedhetik Csükeivel.

Különösebb értékű Tinódinak egy nótája: »Eger históriájának I. része«, a melyet »Ennyngy Terec János vitézsége«-re és (egy

későbbi kiadásban) »Egervár vitatásának II. részére« is alkalmazott, mivel Mátrai vélekedése szerint a dallam köztetszésben részesülhetett. Ez a nóta gyöngye a nótáknak, menetei kifogástalanok; a második sor az elsőnek majd csak imitálása és a sorok vége: aaa, aaa, eee, ddd, mutatja a *megszövegesedett akkordutánzó refraint*. Ime egy negyedfélszáz éves szép népdal. Át is ment a dallam a magyarság használatába, felbukkant a napoleoni háborúk idején, mint »Már minálunk verbuválnak kötéllel« és inspirálta a palotás zene művelőit, meg Erkelt (Bánk bán: Furulyás közzene kezdete). A »Ritka buza« kezdetű dalban ma is él. A dallamot az erdélyi magyar nép között meglelte Seprődi (Ethnographia 1901).

Tinódi Sebestyénnek egy típusnak, a lantosnak utolsó képviselője szállt sirba. Ő inkább az események tárgyával, mint a feldolgozással igyekezett hatni. Hű krónikás volt, nem kimélt adatainak megszerzését illetőleg semmi fáradságot; ez a legnagyobb érdeme. De kevésbé elkényeztetett korában dallamai is tetszettek. Némely nótáját egyik úr sietett megküldeni a másiknak. Mi se feledkezzünk meg érdemeiről. Ő írta az első fennmaradt szép népdalt.

Tinódi Sebestyénnek sajátkezű nemességgérő folyamodványát, valamint I. Ferdinand királynak, 1553. augusztus hó 25-éről kelt nemesítő levelét Szádeczky Lajos közölte az »Erdélyi Muzeum« 1901. évfolyamában. Az oklevél szerint nemességet kaptak Farkas, Sándor, Károly, Margit és Judit nevű gyermekei is. Lantos érdemei a következőkben domboríttatnak ki: »Tu vero Sebastiane arte canendi historiarumque lingua Hungarica in Rythmos eleganti compositione author naturae Deus reliquis tuae aetatis et conditionis hominibus praestare concesserit.«

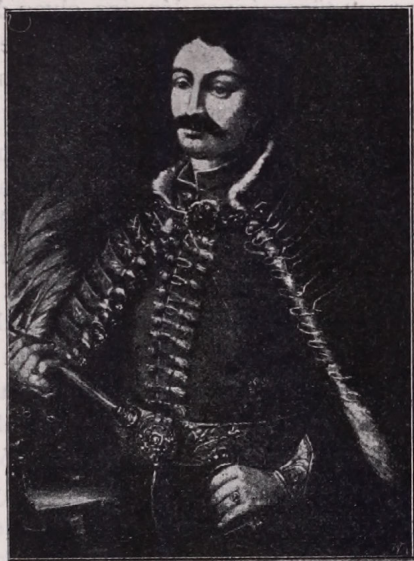

Egy szép tánczot jó kedvemből
Szép szerelmem, küldök.

(Vásárhelyi daloskönyv.)

V. FEJEZET.

Balassa Bálint és kora.

Balassa Bálint arczképe.

A Radványszky-kastélyban.

A magyar szerelmi költészetet, melyet eddig csak kevés maradvány és töredék képviselt, a XVI. század második felében egyszerre virágzása magaslátán találjuk. Ide emelte egy kiváló, Isten kegyelméből való költő, Balassa Bálint, a legnagyobb magyar lírai költő Petőfiig, kinek lelkéből gazdagon áradt a mély érzésű és csapongó dal. Főiskolája, ízlésének irányítója, tárgyainak, formáinak főforrása, a magyar népköltészet volt, honnan nagy utóda Petőfi is bőségesen merített. Ezen kívül még két más tényező hatott rá és kor-

társaira óriási módon: egyik a renaissance az ő klasszikus emlékeivel, a másik a reformáció, de az első magába felszívta a két utolsót. A renaissance nyugati, főleg olasz hőseitől, a kik lélekben teljesen pogányok voltak, abban különbözik, hogy hívő, mélyen érző keresztény volt. Verseit, jóhangzású, változatos rhythmusú formáit eléggé ismerik és méltányolják már, de dallamaikról igen keveset tudtunk eddig. Bátran kérdezhetné valaki, hogy egyáltalában zenész volt-e, játszott-e valaha valami hangszeren? Igen, játszott a világ legremekebb hangszerén, a zengzetes magyar nyelven; de ezenkívül zenész volt, éneket, nótát is szerzett. Irt az »magam gondolta nótá«-ra.¹ A mikor egy tüneményes lángész olyan dallamos verseket költ, a melyek kiállják három század időpróbáját,² a melyekből a magyar nép névtelen nótázói három századon keresztül merítenek ihletet: az ilyen költőnek és költeményeinek bizony van köze a népdalhoz.

Bizonyos, hogy a reformáció századában nálunk a virág-énekeknek (lásd Szilveszter Erdősi tanuságtételét) dallamaik is voltak. Csakhogy a világi dalt egyformán üldözte katolikus püspök és református prédikátor és mégis tanultak belőlük. Koronatanú gyanánt Bornemisza Pétert, a mi Balassa Bálintunknak érdemes nevelőjét idézhetjük, a ki egy igen szép, magyaros rhythmusú gyermeki imádságot is irt neki. (Megvan az »Énekek három rendben« című könyvében.)³ Ez az ember üldözte a népiest és a profánt, hanem azt a jó magyar rhythmust, a mely már az ő vallásos énekeiben megvan, csak a népies, meg profán rhythmusokból szerezte. Bizonyos, hogy sok ilyen nóta lehetett. Így az ő könyvében is leltem »Cyrus éneke nótáira«, »Haynal nótára«. Hát még mennyi az, a mi elveszett. Ferenczi Zoltán is gazdag népies költészetet tételez fel joggal a Balassa előtti korban, mert csak így jöhetett létre az ő költészete. Bornemisza tanítványának rhythmikai, meg zenei érzékét

¹ Tudom, hogy Balassa tudós életirója, Erdélyi Pál, ezt a »magam gondoltát« Balassa íródeákjára, Hartyáni Balázusra akarja érteni, de mi érveit nem találjuk eléggé meggyőzőknek s az előadottak alapján Balassát tarthatjuk a nótaköltőnek is.

² Nemcsak a Vásárhelyi, a Boeskor-féle énekeskönyvekben, hanem P. Horváth Ádámnál, Szirmay Antalnál, Amadénél és a népnél ma is igen sok maradt még meg.

³ »Énekecske Gyermekes regentésére kit B. P. szerzett Szulok Anna Balassá Jánosné nevelte«:

bizonyítja, hogy juhász-tánczával Pozsonyban az udvar előtt is remekelt, még igen ifjan.¹

Istenes énekei sokszor megjelentek; szerelmi dalai háromszáz évig lappangtak kéziratban a Radvánszky-család levéltárában, de azért ismerték őket. Hiszen a »Vásárhelyi daloskönyv« verseinek több mint egy harmada ő reá vall és ő tőle eredhet; hatása átmegy még a kurucz időknek, Amadénak, sőt még P. Horvát Ádámnak és a jelen századnak népköltészetébe is. (Erdélyi J. »Népdalok és népmondák«.) A bujdosó kuruczvilágnak híres nótája: »Őszi harmat után« csak az ő verseinek újrakeltése zsoltáros dallammal több mint száz évvel halála után.

Balassánál megvan az ősi nyolczas sor, az alexandrin sor kilencz soros versszakokban (úgynevezett Balassa-stropha)², a tizenegyes és a tizennégyes sor. Nála párosul a nyolczas fél alexandrinnal, vagy hetessel, vagy csonka, úgynevezett lengyel rhythmusú alexandrinnal tarka változatosságban. Pl.:

Szélyel hogy vadászám, én lelém Juliám
Egy igen szép eszerényben.

De legremekebb, mikor a tizennégyes váltakozik az igen rövidekkel, így abban a táncznótában:

- 1 Egy szép tánczot jó kedvemből szép szerelmem küldek
Kit gyakorta én magamban te nálad éneklek.

Tánczolok, veled örülök
Ugyan tetszik, hogy repülök
Nagy boldogul élek.

- 7 Tánczban orczád pirulása, mint rózsá nyílása
Ajakidnak mosolygása mint ég villámlása.

Tagaidnak hordozása
Mint vizeknek szép folyása
Csendes elmulása.

(Vásárhelyi daloskönyv.)

A kalandos Balassát minden hallott nóta megihlette. »Egy horvát

¹ Erről Istvánffy latin feljegyzése szól részletesen. Bővebben tárgyalom a »Magyar tánczok« című fejezetben.

² Érdekes dolog, hogy a Balassa-stropha a magyar népies mysteriumokban és bethlehemes játékokban sűrűn előfordul.

virágének nótájára» ir egy verset ősi nyolczasokban; többször említi »Lukretia éneké«-t, erre tizenötös sorokat ir, említ valami »Palkó nótájá«-t. Ez alighanem hatos sor. Felhoz még egy »Fejemet nincsen már« kezdetű nótát, »az régi siralmas« nóta; aztán egy »Bánja az úristen«, meg egy »Toldi Miklós éneke«-t, egy »Csak bú bánat«, »Már szintén az idő ki vala« nótát. Ez a legnagyobb valószínűséggel mind alexandrin lehetett. Azután »Egy oláh nótára«, »Öklemezkind« kezdetű török nótára, »az török Gürekmez devaj-szenz ur nótájára« »A török az biszti vegiala« nótára ír. (Ez az utolsó dr. Kunoss Ignác megfejtése szerint annyit jelent: »Az ismert nóta«). »Minap sétálni mentemben« cz. költeménye felibe odairja: »Az török »Be szejráne giderüken«; a nótája is az«. És tényleg a három magyar szó értelme ugyanaz, a mi a török szavaké. Dallamukat nem birtam felkutatni, de rhythmusuk a Balassa verseinek tanúsága szerint alexandrin lehetett. Már Balassa idejében kezdődik tehát a török hatás, mely később oly erős lesz. De van lengyel és olasz hatás is.¹ A »Pravo voj vöri« (az igaz harcz) lengyel vallásos ének fordítása tőle való. Mint látjuk Balassa rengeteg idegent megtanult és mégis szinmagyar maradt.

Hogyan vagyunk azonban dallamaival? Van-e maradvány, melyet reá, vagy legalább is az ő koráig vissza lehet vinni? Azt hiszem, meg lehetős valószínűséggel állíthatjuk, hogy van.

Ilyen pl. Pálóczi Horváth Ádám kézirati gyűjteményében egy nóta, melyet először fejték meg és közlök.

A szöveg Balassának vagy közvetlen utódainak idejére utal. A »Siralmas hatyu Meander partján« megvan Balassa költeményei közt, meg a belőlük sokat tartalmazó Vásárhelyi daloskönyvben is; a dallam színezése szintén azon időre mutat. Eme nyomozásomnak

¹ Pl. »Gianeta Padovana nótájára«, »A Siciliána nótára.« A »Padovana« olasz tánc és nóta volt, mely igen elterjedt »Pavane« rövidített formájában. Tény, hogy mind a lengyel udvar (már Sforza Bona királyné óta), mind az erdélyi (már János Zsigmond óta) tele van olasz histriokkal, tánczosokkal, muzsikussal. Ekkor próbál meghonosodni a »Passamezzó« olasz tánc is (»Passamezzo ongaro«, »paskaméta«, »passaméta«, »baxaméta nóta«), de nem tud és csak emléke marad meg János Zsigmond fejedelem maga jó zenész volt, lanton játszott, a mint azt a milánói Gromo András is megemlíti. Bakfort Bálintnak, az erdélyi (szász) származású híres lantvirtuóznak 1570-ben Oláh-Gáldon egy birtokot adományozott. (Az adománylevelet 1905. nyarán leltem meg az országos levéltárban.)

teljes bizonytságot adott Kálmán Farkas lelkész úr nagy tudása. Ő hozzám intézett levelében azt írja, hogy a dallam első részét Dávid Ferencz, a reformátor szerezte 1572-ben, a másik rész egy szintén akkori halottas ének. Ime, jó nyomon járunk. A remek nóta gyöngye régi dalköltészetünknek.¹

Lassan.

Mint sir a fe-jér haty-tyú Me-an-der vi-
ze part-ján! Mi-kor ke-ser-gi sor-sát
é-le-té-nek vég-ó-rá-ján. Így zo-kog a
bús ger-li-cze öz-vegy-sé-gé-ben aszszu
fán. Sze-relmes par-ja ha-lá-lán.

Milyen lehetett az a »hajnal nóta«, melyre Bornemisza Péter cséloz? *Hát ilyet is leltem* a P. Horváth-féle gyűjteményben.

Igen szép búsongó nóta meleg színezéssel.²

¹ Révész Kálmán, kassai ref. lelkész úr a M. Szó 1903. jun. 4-iki számában kimutatja, hogy a szöveg *Hodászi-Lukács* debreczeni pap halálára írt kesergő ének első strophája és szerzője *Szappanos* János. A bucsuztató 1613. májusban készült, de a dallam, mint láttuk, még régebbi.

² Ez egyike a régi magyar úgynevezett *hajnal-nótáknak*; rhythmusban, dallamban és gondolatban, tartalomban öse a Felső-Tiszavidéken ma is élő, többször már meg is jelent virradatra való (azaz hajnal) nótának: »Szól a kakas már« (újabb időben Csiky János és Pásztor Mihály közölték). Azonban volt még a régi magyaroknak egy másik hajnalnótája is, t. i. a tábori öröknek ébresztő-nótája, a melyről Lipsius is megemlékezik. »Pannonnes excubitores sub auroram sibi occinunt: Hajnal vagyon szép piros (hajnal)«. A szó és fogalom mint valóságos terminus technikus áment a tótba és átment a lengyel nyelvbe is, a hol »*heyнал пісен* = hajnali nótája az öröknek; a lengyelben: *eynalopis* = hajnali nóták költője, *eynalaspiev* = azaz

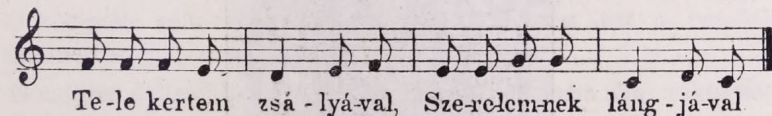
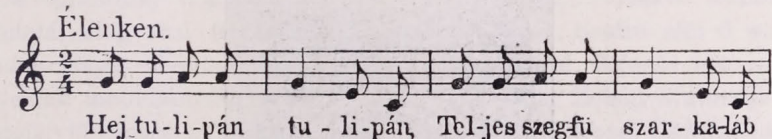
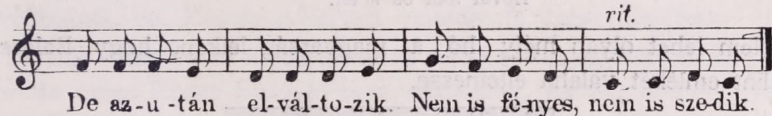
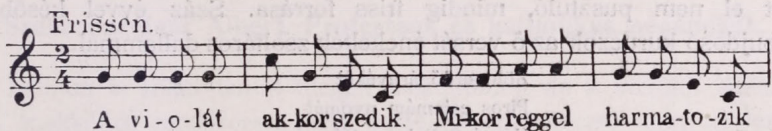
hasonlata, a mely kép azóta a népköltészetből kiveszett. (A daru, galamb ma is megvan.) De ott van a Vásárhelyi daloskönyv 31. és 52. éneke:

Édes Juliám, gyenge violám, arany almácskám,
Jó illatú és vig kedvű sólyom-madárkám
Szállj bátran én kezemre.

A másik:

Édes Juliám, gyenge violám
Piros rózsácskám, majoránnácskám,
Szép termetű és jó kedvű sólyom madárkám
Szállj bátran én kezemre, hoz örömet szívemre.

Azt hiszem, mindez minden kétséget kizáró bizonyság.
Ugyancsak a »Vásárhelyi daloskönyv«-ben van egy vers:

Ezt a szöveget és dallamot a nép ma csakis gyermeknótában énekli, a mi mindig az igen nagy régiség mellett bizonyít. Az egyszerű, de kedves dallam durban van, olyan, mint a madárcsicsergés. Ugyanezt a dallamot, csakhogy más rhythmusban, éneklik ma is egy körbe-karikába forgó, meg kigyózó gyerekjátéknál.

Igazi virágének. Bátran mondhatjuk, hogy ez a két nóta dallam s szöveg tekintetében a Balassa idejéből való.

Balassa dalaival egyedül áll.

Olyan nótaköltő zenészt, a ki az ő színvonalára emelkedett volna, a mi szegény Magyarországunk akkoriban nem szült. A népdal is lassan fejlődött, színesedett.

A zenében minden régies marad, hiszen egyház is, népdal is conservatív és a csirák csak lassan fejledeztek. Háromszáz éven keresztül a Balassa tűzláng-érzése és dalai világítottak a magyar éjszakában. Arra a török golyóra, a mely 1594-ben Esztergom alatt a Balassa életét kioltá, el lehet mondani, a mit Jókai mondott a Petőfit megölő kozák dárdára: »Egy templomot döntött le teli istenséggel.«

Mig Petőfi nyomán a megzenésítők szálló raja támadt, Balassának megzenésítői abban a keserves korban nem igen, vagy csak elvétve akadtak. De a szóköltésnek, a népdalnak harmadfél száz éven át ő lett el nem pusztuló, mindig friss forrása. Száz évvel később a bujdosó kuruczok az ő versét énekelték zsoltáros dallammal.

Zöld erdő árnyékát
Piros esizmám nyomát
Hóval fõdi be a tél.

Nem lehet olyan mély hó a magyarság lelkén, hogy Balassa Bálint emlékét valaha eltemesse.

A fritsi lantos.

»A magyar reformatusok .....
a hitvitázó irodalom terén, úgy az énekes
s zsolttáros könyvek terjesztésében roppant
munkásságot fejtettek ki.« Bogisich Mihály:
Cantionale et Passionale Hungaricum. (5. l.).

VI. FEJEZET.

Szenczi Molnár Albert. Protestans és katholikus népének.

Balassa is sokat tanult idegen dalköltőktől, de a külföldi dallam és énekköltés rendszeres, mély hatása a reformáció nagy zsolttárfordítójánál, Sz. Molnár Albertnél mutatkozik egész erejében.

Molnár husz évvel ifjabb kortársa volt Balassa Bálintnak. Bevándorolta egész Közép-Európát és tapasztalatait, gazdag tanulmányait arra fordította, hogy izlését kifejlesztve, hitét, vallásos érzését, áhitatát magyarul fejezze ki. Nagy kortársának hatása alól ő sem tudta magát kivonni. Nyelve, rhythmikája, képei Balassa költeményeinek tanulmányára vallanak, a mint Ferenczy Zoltán is mondja a rendkívül becses »Vásárhelyi dalos könyv« előszavában. Zsolttárainak 130 különféle változatú és rímelhelyezésű verse ezt a befolyást félreismerhetlenül mutatja.

Goudimel dallamai, a francia kiadásban, éppen nem tükröztetik vissza azt a magyaros rhythmust, melyet magyar fül a nép által énekelt kalvinista zsolttárokból mindig kiérez. Nála, a ki különben első zenésze volt korának, sokkal kevesebb helyet foglal el a nemzeti elem, mint későbbi zenészeknél. Még nem is francia szöveget zenésített meg, hanem latint és zsolttárainak szövegét Clément Marot és Théodore Pèse fordították le francziára. Molnár sem egyiket, sem másikat nem követte, hanem a Lobwasser német fordításából fordította a zsolttárokat. Hogyan teljesítette feladatát,

itt nem vizsgáljuk, csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a francziák zoltáraiban, vagy a Lobwasser német verseiben nem találunk olyan erős nemzeti jelleget, hangzást és érzést, mint a Molnár Albert magyar verseiben.¹ Nagy művésze a rhythmusnak, az ütemnek és a sormetszetnek. A 35. zsoltárban például mily szépen simul a magyar vers »Perelj uram perlóimmal« az egyszerű dallamhoz. Vagy a 42. zsoltárban (francia kiadásban 41.) »Mint a szép hives patakra a szarvas kívánczik« ki ne ismerne rá a Himfyversszak őseré, a melyet itt kell keresni s nem Petrarkánál.

Hogy mily hatásúak voltak ezek a népdalra, azt röviden el sem mondhatjuk. Igen sok mai népdalnak köztük van a csirája, bár a feldolgozás rendszerint nem maradt Goudimel dallamának puritán egyszerűségében, hanem a dal az idők folyamán megszínesedett, különösen a mint a magyar skála mind jobban kezdett érvényesülni.

Az a dallam, mely templomok hajójában zengett, másképp fejlődött és színesedett, mint társa odakint a magyar alföld napsütötte síkjain, de egyik sem maradt hatás nélkül a másikra. Molnár ver-

¹ Lobwassernál a 139-ik zsoltár néhány részlete így hangzik:

7. Wo soll ich hingehen für deinem Geist? Und wo soll ich hinfliehen für deinem Angesicht?

8. Führe ich gen Himmel, so bist du da; Bettet ich mir in die Hölle, Siehe so bist du auch da.

9. Nehme ich Flügel der Morgenröthe und bliebe am äussersten Meer.

10. So würde mich doch daselbst deine Hand führen und deine Rechte mich halten.

11. Spräche ich: Finsternisse mögen mich decken, so muss die Nacht auch licht um mich seyn.

12. Denn auch Finsterniss nicht finster ist bei Dir und die Nacht leuchtet wie der Tag, Finsterniss ist wie das Licht.

Szenczi Molnárnál a megfelelő helyek:

4. Lelked előtt hová mennék

Holott elrejtve lehetnék?

Előtted hova szaladjak?

Égbe menjek? ott találalak.

Ha ágyamat vetném a sirban,

Ott látnálak téged legottan.

5. Ha a hajnal szárnyát venném

És az égre emelkedném

És elröpülnek nagy messze

A külső tenger szélire:

Ott is meglelnél, Uram! engem.

Kezedet el nem kerülhetném.

6. Mondék: talán setéséggel

Betakaródzhatom éjjel

Az sem lenne használatos

Mert még az éj is világos

Mely körülöm annyira fénylik

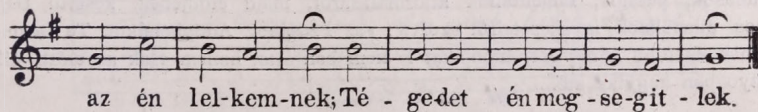
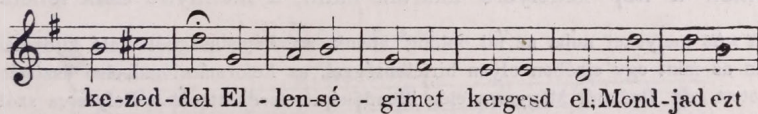
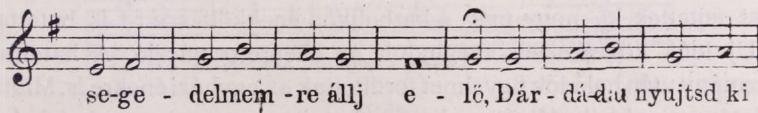
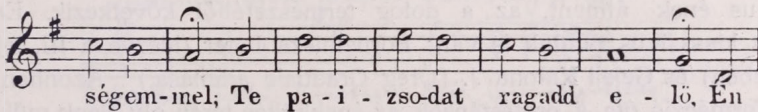
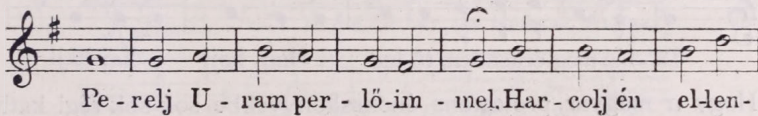
Hogy nékem fényes napnak látszik.

seivel Goudimel dallamai magyaros rhythmust nyertek s a magyar nép azután is dolgozott és dolgozik átalakításukon.

Még egy jellemvonása van Molnár zsoltárainak. Követve a régi magyar egyházi énekek hagyományos eljárását, úgy írta szövegét a dallamok alá, hogy minden hangjegyre egy szótag, egy beszédhang essék. Az éneklés természetessége (*egy zenei hangra egy szótag*) mely a magyar éneklésben, már előbb megvolt, Molnár Albert zsoltárai által is hatalmas erősséget nyert, a melyen nem vehettek erőt sem a palotás zene triolái, trillái, sem jóval később Erkel Ferencz koloraturái. Hogy a magyar éneklés természetes és az énekelt népdal szűz a cifrázatoktól, abban Sz. Molnár Albertnek is van érdeme csakúgy, mint a katolikus énekeskönyvek szerzőinek, kik ebben a tulajdonságban vele együtt a régi magyar egyházi énekek hagyományainak hív követői voltak.

Mennyire mássá, teljesen más rhythmusúvá változtak nálunk idők folyamán a Goudimel-féle dallamok és motivumok, arra vonatkozólag egymás mellé állítok egy zsoltárt és annak motivumából leszármazó két igen régi népdalt, a melyeknek részletei tisztán emlékeztetnek eredeti forrásukra. Világosan látható, hogy erős hangsúly és rhythmus-eltolódás történt.

(Bartalus I. 114. és 108. lap).

Sep-rik a szent - györ-gyi ú-czát. Vi - szik a szé -
 kely ka-to - nát. Allj meg rózsám kérd-je-lek meg.
 Hogy ha el-mégy hol kap - lak meg?
 Ki-sérj ki rózsám si-romig, az ö-rök nyugo-da-lo-mig
 i - haj haj i-haj haj. Vess rámegy két kapa földet
 Ta-lán meg érdemlem tö-led. i - haj haj! i - haj haj!

Hogy a magyar protestans énekeskönyvekbe sok-sok régi kato-
 likus ének átment, az a dolog természetéből következik. Erre
 két klasszikus tanúnk is van: Bornemisza Péter (idézve a III. feje-
 zetben) és Geleji Katona J. (Öreg Graduale ajánlása.)¹ Azonban a
 reformáció óta a protestánsok az énekköltés terén oly élénk műkö-
 dést fejtettek ki, hogy még a katolikus énekköltészetre is hatottak.

Új idők következtek, megindult az ellenreformáció. A hatalmas
 Pázmány után haladók figyelmet fordítottak az egyházi énekre is. Miután
 szintén a nép kedélyére akartak hatni, a mennyire csak lehetett,

¹⁾ »Az melyeket noha az mi boldog eleink az Pápistaságból való kijövinelek
 után az mint egy elsőben olyan hirtelenséggel, az Reformációnak első üszögében
 lehetett, az Deákbold Magyarra elég illendőképen fordítattanak.« Folytatva szól a
 hymnuszok, passziók, lamentatiók átfarmálásáról, majd elődjének, keserűi Dajka
 János püspöknek igyekezeteiről szólva: »az Prosákat, Antiphonákat, Te Deumot,
 Litániát és több kótás czeremóniákat is nem bántotta, hanem tsak az előtti álla-
 pottyokban hagyta« stb.

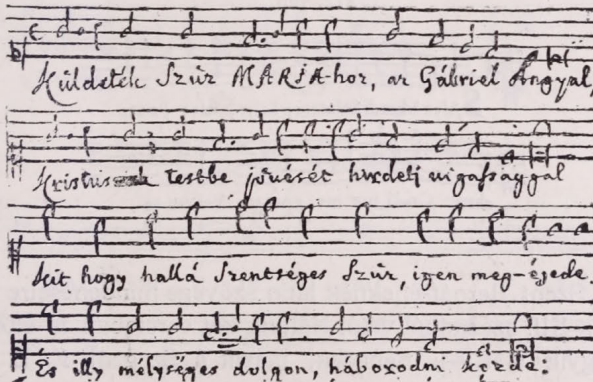

magyarosan, a nép szája íze szerint igyekeztek zengedezni és azért az ezenkori katolikus énekeskönyvek tele vannak édes, magyar (sokszor protestáns) dallammal, magyar rhythmussal, a mely sok még-manapság is élő népdalnak alkotja eredeti csiráját. Bogisich Mihály püspök érdeme, hogy két ilyen forrást: a turóczi énekeskönyvet (Cantionale et passionale hungaricum), meg a Szegedi Ferencz Lénárt püspök énekeskönyvét nagy tudással és még tudásánál is finomabb magyar érzéssel feldolgozta, bemutatván abból a legérdekesebb darabokat. Gyönyörűség nekem az ő nyomain haladnom.

A turóczi énekeskönyvben (4. lap) levő »Adventi ének»: Küldeték szűz Máriához az Gábel angyal, teljes kifejtett dal négy tizennégy szótagos sorral, szép kerek dallammal, a mely csirája a mai »Sóvári alma«, meg a hetvenes évek elejéből való: »Feljött már az est-hajnali csillag« népdalnak.

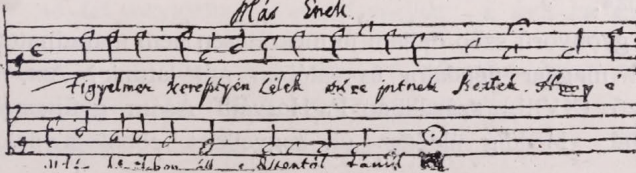
Cantionale et Passionale hungaricum. 4. lap.

Adventi Ének.
Más Ének

26. lap.

Holott Ének.
Más Ének

Egy másik szép »Halottas ének« mollban írt bánatos dallamával (lásd a kótapéldát) sok népdalnak csirája; így annak a kurucz nótának is, melyet Káldy mint »Rákóczi Ferencz imájá«-t mutatott be, azon kívül ez a dallam átment »A kénytelen menyasszony« cz. régi népballadába, valamint Bartalus M. N. E. Gy. 1. sz. a. közölt dalára és sok másra. Szegedi F. L. püspök énekes könyve is tele van sok szép magyar énekkel.

Szegedi Ferencz Lenárt püspök énekes könyvéből. 245. lap.

J Aj én szegény. gvarló fe reg, Bennemha-
lalos mérég: Vi gasz ta lá si nincsenek Félel-
mes életemnek.

Hb 3 a. Minst

272. lap.

Salve Mundi Salutare; Salve, salve J E S U
chare: Cruci tuæ me aptare, Vellem ve-
ratu

A híres Szent Bernát-éneknek latin szövege mindenesetre és talán dallama is a XII. századból való. Nálunk két versioban is előfordul a dallam; egyik a Kisdí Benedek, másik a Szegedi F. L. énekes-könyvében; az utóbbi változat a melegebb, színesebb, dallamosabb. Bogisich Mihály átiratában közlöm, a ki azt mondja róla: »Ez a (nyolczas) magyar vers magának a dallamnak is magyaros hangzást kölcsönöz«.

Ilyen gyönyörű szép dallam természetesen nem maradhatott hatás nélkül a magyar népdalra és valóban mit látunk? Azt, hogy a következő (XVIII.) században P. Horváth Ádám gyűjteményében a népdal »Meddig üldözz oh kegyetlen« ebből a dalcsirából

támadt; a két első sor *teljesen, hangról hangra* egyezik, csak a befejezés más. Ime: (L. az idézett székely népballadát Bartalus II. 4. lap.)

P. Horváth Ádám gyűjteményéből.

Jé-zus vi-lág meg-vál-tó - ja! Üd-vöz légy é -
 let a - dó - ja! Kereszt-re ment Is - ten fi - a
 Kereszted szi - vemet hív - ja Add Jé - zu - som szeres - se - lek stb
 Meddig üldösz oh ke - gyet - len? Sorsom i - lyen
 ki - mé - let - len? Hagyj bé - két már, hagyj bé - két már!

Székely népballada.

Hal - lod e te ki - rály fi - a,
 Gye - re hozzám gu - zsalyas - ba Nem megyek mer
 se - tét va - gyon; se - tét va - gyon i - gen na - gyon.

Ugyanebben az énekeskönyvben »A Krisztus kinszenvedéséről való ének« (lamentatio) gyönyörű szép siralom, $\frac{3}{2}$, azaz páratlan ütemben. Bogisich püspök átírásában közlöm.

Oh Jé - zus Jé - zus! Oh é - des Jé - zus!

Oh Isten-nek szent fi - a. Tü-rés pél dá - ja

szentség for - má - ja Oh lelkünk drá - ga di - ja.

Szép karácsonyi ének: »Szüz Anyától születik édes Jézus«, valamint egy adventi ének »Kedvesen tekint ránk édes Jézus, áldott Jézus«. Ezeknél nemcsak a szép dallam érdekes, hanem az is, hogy az »édes Jézus, áldott Jézus« megzenésítése alapját alkotja a magyar népdal egyik refrain-fajtájának, melyről később bőven lesz szó.

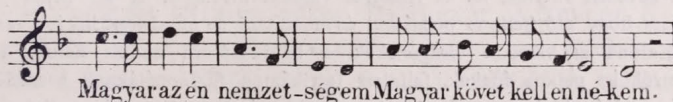
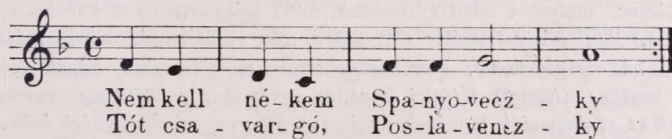
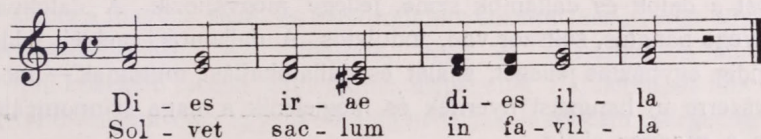
Szép kerek dallam és magyaros vers a: »Boldog asszony siralma«, valamint: »A haláltól való rettegés«.

Hasonló az adventi ének: »Jer mi dicsérjük Jézusnak szent anyját«. A dallam teljesen népies, a második sor magyaros imitálása, azaz a dominans hagnemében való megismétlése az első sornak.

Általában észre lehet venni az ezen korbéli népies egyházi énekeknel, hogy az utolsó 100 év a magyar nép rhythmikus, nyelvi és dallam-érzékének fejlődésére éppen nem volt eredménytelen. A protestantizmusnak s a katolikus egyháznak legszebb dallamait kezdi ez időben asszimilálni, mint az őserjú törzs a beléje oltott nemesfajú galyat.

Például Kájoninál (Organo missale) meg van a Dies irae-nek egy érdekes dallama. (Közlöm Bartalus átírása szerint d-mollban.) Ebből a dallamból lett egy népdalrészlet, a melyet gyerekkoromban hallottam ezzel a szöveggel: »Mikor én még ifju voltam«. Mint kortesnótát is énekelték.

A 17. század végén igen fontos fordulat áll be a magyarság anyagi és lelki életében. Másfél száz év óta igénybe vette nemzetünket a török elleni küzdelem, a protestánsokat pedig vallásuk védelme a sok támadás ellen, eme sokféle küzdelem alatt azonban mindegyik egy-

ház énekeivel, dallamkincseivel egyformán hozzájárult a magyar népdal fejlesztéséhez. Vetélkedtek egymással, hogy melyik adhat több, szebb és énekelhetőbb, tehát magyarosabb éneket a magyar népnek és bizony a zenekutató ma sem tudja eldönteni, hogy a magyar népdal dallamkincsének megteremtésében melyik felekezetenek van nagyobb része.¹ 1686-ban visszafoglalják Budát és 1697-ben a török kiűzése befejezett tény, a török veszély megszűnt; annál nagyobb a német. Az eddigi országos, belső mozgalmak inkább a vallás kérdése körül folytak. Most az elnyomó hatalom idegen s erőszaka minden vallásfelekezetre, még a katolikus magyarságra is ráneheződ. Rákóczi buzgón katolikus fejedelem s mégis védője a protestáns magyarságnak; seregében együtt harcol katolikus és protestáns és a mozgalom már nem vallási, hanem első sorban és még eddig soha nem látott mérvben, *nemzeti*.

Eddig a magyar népdal fejlődésénél az egyház dominált. Most a dalok és dallamok színe, jellege megváltozik. A daloknak szövege bánatos, sokszor vad, indulatos. A dallamok, melyek eddig mindig egyházas jelleget, skálát és dallamhajlást mutatnak — most egyszerre új hangzást nyernek és megjelenik a maga szinponpájában a *magyar skála*.

¹ Egy tekintetben a kor, protestáns és katolikus vezető embereinek súlyos szemrehányást kell tennünk. Minden módon üldözték a profán, a népies költészetet. Már *Bornemisza Péter* mondja: »Immár csak mulatságra vágyódnak, álnokul költött fabulákra, virág- és szerelem-énekek hallgatására.« (Evang. IV. 758.). *Pázmány Péter* szerint: »Azzal mutogatják éles elméjüket, hogy *undok virágénekeket* irkálnak, melyeket mind gyermekek, mind leányasszonyok kardéra tudnak.« (Préd. 204.) Egy másik felkiált: »Mi melly nagy esztelenség az atyáktól vagy férjektől, ha virágénekeket, szerelmeskedésről írt könyveket adnak feleségek, leányok kezébe« (Agend). *Ujfalvi Imre*, az egyik szép énekeskönyv szerkesztője, ezt mondja: »Felveendőkké lennének az énekes könyvbe némely világi énekek a mi neműnk kevesen vannak, ha az Amorrul valókat kiveszed. A mi nemű *fajtalanokat* nem hogy elő kellene bocsátani és mozdítani, de mindenütt inkább veszteni.« Geleji Katona is kikel a virágénekek, a hajdu-nótára dúdolt dalok, a világi szerelemről írt pajkos énekek, fajtalan lutrikámos fűzfapoétáknak beszéde ellen, mondván: »Más ének az, melyet a templomban énekelnek s más pediglen amaz, a mit a szolgálóleány danógasson, mikor a gyermeket rengeti.« (Öreg Gradual, Ajánlás.)

Hála istennek, a népköltést író törekvésük nem járt teljes sikerrel; a népköltészet továbbra is megmaradt és fejlődött. A kuruczvilág bokrétaba köti nemcsak a templomoknak fehér liliumait és hervadatlan télizöldjét, hanem az ő, a szabad népköltésnek, a magyar nótamezőnek minden vadvirágát.

»Verje lantos lantját
Hadd halljuk
Füleinket vigasztaljuk
Mesterségét magasztaljuk.
Énekes jer elől
Ne menj székem mellől.»

Pallas Eszter (Eszterházy Pál) verse.

VII. FEJEZET.

Eszterházy Pál nádor énekeskönyve.

Eddig a magyar zene- és énekirodalom emlékei igen gyéren állottak rendelkezésünkre. Azt hihetnők, hogy ez a hátrányos állapot, a mint közelebb jutunk napjainkhoz, megszűnik. Fájdalom, ez nincsen így. Forrásaink még egy jó darabig nemcsak hogy nem csörgedeznek vigabban, de sőt századokon át teljesen kiapadtaknak látszanak. Tinódi Sebestyén énekei, úgyszint a Hofgreff-féle gyűjteménynek (a XVI. század közepéről) nótás krónikái és siralmi, meg szent tárgyú énekei óta kevés a feljegyzés és biztos anyag. Balassának csak örökszép versei maradtak fenn; *egykorúan* feljegyzett *dallamaiból* egy sincs. A papság — katolikus és protestáns egyaránt — üldözte a világi szerelmes nótát. A lőcsei tabulaturás könyvben (1669.) is az egyházi zene mellett csak egynéhány táncz van, de szöveges népdal nincsen. A daloskönyveinkben pedig (Mátray codex, Vásárhelyi daloskönyv, Szencsey György stb.) csak vers van, *dallam nincs*. 1550-től fel 1813-ig, mikor P. Horvát Ádám az ő »ötöd-félszáz ó és új ének«-ét összeírta s ebben az értékes gyűjteményben a kurucz időből, sőt a Balassa idejéből is nótákat feljegyzett,¹ egyetlen *egykorú* szerelmi *dallam*-gyűjteményünk, se világi énekeskönyvünk nem volt. Kútfőink ilyen szegénysége mellett érthető az öröm, mely elfogott, midőn a szerencse egy drága kincset, egy kézirati énekgyűjteményt juttatott a

¹ »Magyar Szó« 1903. év husvétii szám.

Hasonmás az Eszterházy-féle tabulaturás énekes könyvből.

kezembe.¹ Ez a mű: Eszterházy Pál nádor énekeskönyve a XVII. század második feléből, hiteles egykorú följegyzésben igazi népdalok szép számát tartotta fenn s ezzel a magyar nótá fejlődés-történetében eddig tátongó hézagot legalább némileg kitölti.

A könyv negyedréti, sok üres lappal. Régi kótába van bekötve, a mint ez énekeskönyveknél igen gyakori. Tartalma vegyes: vannak benne magyar nóták, idegen és magyar tánczok és divatos zenedarabok, aztán szent énekek mindenféle alkalomra, részben latin, részben tót szövegkezdéssel (a mennyiben mindig csak az első sort írták ki). Az énekek és zeneművek ilyen sorrendben következnek egymásután: Az első lapon van nyolcz sor jel-, illetve időmérték- magyarázat (a mely nem mindenütt találó). Azután az első rész »Nota Hungarica Varia« (különféle magyar nóták:) Sequent Currentes et ad genus Alia (Courantok és más ilyesfélék). Az üres papirlapok egyikére beírva egy »Dobranoc« felírású tót népdal és »Hagnal« (!) nótá. 3. A tánczok következnek (Sequent Chorea), több mint 50 különféle táncz, köztük két magyar, egy oláh, több lengyel (akkoriban nálunk nagyon elterjedt) és német. 4. Adventre való énekek (Sequent cantiones de adventu). 6. De Nativitate Domini (nagy részben tót szövegjelzésű). 7. Cantiones Quadragesimales. 8. De Surrectione Domini. 9. De Ascensione Dei. 10. De Spiritu Sancto. 11. Cantiones Communes (közönséges énekek vagy köznapra valók). 12. Egy és két clarinre való darabok (60 darab).²

A mint látjuk, elég változatos a tartalom; kár, hogy a magyar nótá benne olyan kevés. A könyvnek dallamai *orgona-tabulaturával* vannak lejegyezve; az egyházi énekek között előfordul egynéhány kóta is bassus- vagy alt-kulcsban. A nóták valószínűleg virginalra (épinette) szólanak, mert a legtöbbnek magas fekvése³ (a kétvonalas a-ig) aligha kedvezett az éneklésnek. A nóták két szólamra, illetve egy szólamra és kíséretre szólanak; a kíséret igen egyszerű: legtöbbször az alsó oktáva, ritkán terc, még ritkábban a sext hang; nagy tudásról, ellenpontról nem lehet szó.

¹ A kézirat a Vietorisz könyvtárából egy budapesti antiquáriushoz került, onnan hozzám. Ma a M. T. A. tulajdona.

² *Clarín*, a klarinettek őse, egy trombitafajta volt, igen világos hanggal; a német zenetörténészek »Bachtrompete«-nek is nevezik.

³ A virginal a mai zongoránál alacsonyabbra, rendszeren öt hanggal lejjebb, volt hangolva; ezt elgondolva, igen természetessé válik az ének fekvése.

Külső és belső tartalmi okoknak egész tömege arra mutat, hogy az énekeskönyv a XVII. század utolsó negyedéből származik; erre vall a sok internacionális, akkor divatos táncz, mint a *Sarabande*, *Courante*, *Galiarda*, *Bergamasca*, *Mascaril* stb., ezt bizonyítja az írás formája s a benne előforduló magyar nóták szövegének keletkezési ideje. A legtöbbet a Szencsey Gy. daloskönyvben, a Mátray-codexben és egyet a Vásárhelyi-daloskönyvben találtam meg; továbbá bizonyítja az, hogy nem fordul elő benne a *menuette*, pedig ez a XVIII. század elején már szerte divatozott (Apor *Metamorphosis Transilvaniae*-ban már megemlékezik a *minevét-ről*) és nincs benne kuruczkorbeli töredék vagy vonatkozás. Tehát *legkésőbb* a Thököly korából származhatik. Azután fontos a következő is. Eszterházy Pálnak 1670-ből származó éneklajstromában mindössze három magyar és tót nóta van olyan, a mi a könyvben is benne van; internacionális táncz sok. Már pedig a könyvben van szerencsére egy *missilis czédula*,¹ a mely Eszterházy Pál nádor *herczegnek* szól, ki csak 1687-ben lett birodalmi herczeg. A valószínűség az, hogy evvel a czédulával neki a *könyvet visszaküldték, vagy küldték (inkább az utóbbi), mint olyant, a melyben új, divatos, előtte ismeretlen nóták is vannak.*

Ez az Eszterházy Pál nádor és az első herczeg történelmünknek egyik jelentős alakja volt, a kit nem mindig ítélték meg igazságosan. (Életrajzát megírta a magyar Történelmi Életrajzok között Merényi Lajos.) Szélső aulikus volt nevénél, származásánál és várainak, birtokainak helyzeténél, vagyis a milieu erejénél fogva. Ez azonban, mivel második felesége Thököly Éva által sógora volt Thököly Imrének, abban az időben, a midőn majdnem az egész nemzet kuruczpárti volt, bűnnek tetszett. Pedig jó magyar volt, a ki 1683-ban megírta Leopold császárnak, magyar királynak, hogy többet fog érni neki Magyarország visszahódítása, mint a császári uralom, nagyrészen csak fennhatóság, Béctől Hollandiáig.

Nagy zenekedvelő volt,² a mi különben az Eszterházyaknál csa-

¹ Így hangzik: Domino Egregio Sancti Romani Imperii Principi D. D. Paulo Eszterházy de Galantha, Perpetuo Comiti in Frakno, Regni Hung. Palatino, Judici Cumanorum, E. Esprit, Sacri. Caesar. Regie M. (aiestatis) Consiliario etc.

² 1710-ben kiadta a saját egyházi énekszerzeményeit »Harmonia Coelestis« című alatt; (ismertette Bartalus, a ki azonban még nem ösmerte a nótás listáját, se ezen könyvről nem tudott. Ha az én mesterem ezt megérhette volna!)

ládi vonás; fiatal korában azonkívül jó tánczos is. Önéletleírásában mondja: »Azon a gyűlésen (az 1647.-i pozsonyi országgyűlés) Leopoldina császárné magyar tánczot kívánt látni, engem azért fölvetvén a várba, ott kellett tánczolnom a magyarországi kisasszonyokkal a császár és a császárné előtt. Volt pedig akkor igen jó tánczos kisasszony Eszterházy Rebekka, szegény Eszterházy Pál uram leánya s mások is voltak, de azzal kellett *az oláh tánczot járnom*. Ki igen jó tánczos vala.

Annak utána két mezítelen karddal kellett a *hajdutánczot* jár-

Eszterházy Pál.

nom, kinek igen mestere voltam akkor. Azon táncz igen tetszett a császárnak s a császárnénak; voltak pedig muzsikások Forgách Ádám uramé, a hegedüst Hanslinak hívták.«

Van hátrahagyott iratai között egy jegyzék (közölve Merényinél u. o.), a mely felsorolja mindazokat a zenedarabokat, melyeket tudott; egész játékműsorát.

»Énekek. Tánczok s Nóták száma, kit az Virginán ki tudok verni :	
A *Szent Háromságnak.	Én vagyok a messze földről repülő
<i>Vitézek mi lehet.</i>	kis madár.
Ave Maris Stella.	Galiarda.
O Gloriosa Domina.	Carabella.
Stabat Mater.	Rosz Balét.
Angyaloknak Királyné Asszonya.	Második része.
Istennek Szent Anyja.	III.
Litánia.	IV.
Puer Natus in Betlehem.	Első Sarabanda.
Nekünk születék.	II.
Dieséretes az gyermek.	III.
Patris Sapientia Surrexit Christus.	IV.
Pange lingua.	Flagelot.
<i>Hajnal, hajnal.</i>	Bergamasco.
<i>Bocsásd meg Uristen.</i>	Rengető.
Omni Die.	II. része.
Hálát adjanak.	III.
Salve mundi Domina.	Trombita nótá.
<i>Virágokról való táncznóta.</i>	Salamon.
<i>Állj meg édes solymom.</i>	Csiga.
<i>Isten hozzád karvalykám.</i>	Pauren.
Vesd fel szemeidet.	Mascara.
Drága kövekről.	A fülemüle éneke.
Fényes palotában.	Isten az embernek.
Jaj én szerencsétlen. (Thaly 271. lap)	Az én lengyel tánczom.
Oh édes Istenem néked mit miveltem.	Más lengyel táncz.
Nyisd meg én torkomat.	Harmadik Homonnaié.
Oh mily boldogtalan Cupido.	Negyedik szeg. Palatinusé. Ötödik.
Mint juhász kösziklán.	Változó táncz.
Hadverésről való ének.	Hármas táncz.
Bujdosásim után.	Süveges táncz.
Szánj meg, látod rabul adtam már	Oláh táncz. Második.
fejemet.	Oláh táncz.
Oh mily nagy győtrelem vagyok én	Polepsa.
szívemben.	Tót táncz. Második. Harmadik.
A szerelem.	Dobranocz.
Titkos szerelemnek Venus indítója.	

Ez hetvenhárom különféle zenedarabot tartalmaz; bizony az akkori időket és viszonyokat tekintve, igen gazdag műsor. Az énekeskönyvben Sarabande, Courante, Galiarda (gaillarde) egy-egy Bergamasca és Mascara fordul elő, de ezek nálunk inkább hallgatni való tánczok lehettek, mert az igazi tánczok (Chorea) külön részben vannak. A könyvben levő tánczok között, csakúgy mint a lajstromban, van egynéhány lengyel táncz, egy oláh, két magyar, egy német táncz és más különféle. A magyar nóták sorozata a következő:

1. Térj meg bujdosásidból. (Szövege a Vhelyi daloskönyvben.)
2. Búm elfelejtésére. (Mátray codex. Thaly K. V. E.)
3. Sokan szólnak most én reám. (Szencsey Gy. daloskönyvében van meg a szöveg.)
4. Oh kedves fülemiléske. (Thaly K. V. E. 248. lap.)
5. Két feir hattyuokról veszek én most példát. (A szöveg még ismeretlen.)
6. Égő lángban forog szívem. (Mátray cod. Thaly V. E.)
7. Mint sir az feir hattyu. (Szövegének egy strophája és színesebb dallama P. Horváth Ádámnál; de a szöveg eredetileg Lukács pap gyászéneke volt s 1613-ban keletkezett.)
8. Széllel az a sok vitéz. (Szöveg még ismeretlen.)
9. Felírás nélkül.
10. Hova készülsz szívem tülem. (Thaly V. E. 280 lap.) Hozzá Proportio.
11. B. (Felírás nélkül.)
12. Nb. (Felírás nélkül.)
13. Vja sem osa mela od Myleka mdalena.
14. Nb. (Felírás nélkül.)
15. Nb.
16. Dobrenocz ma mila. (Szövege és színesebb dallama a t.-szt-mártoni tót gyűjteményben.)

A dallamok megfejtése csak eleinte okozott nehézséget. A hangok betűkkel vannak jelölve; a felső szólamban kis betűkkel, az alsóban nagyokkal. Az *f* hangnak jelzése olyan, mint egy *p* betű, azaz $p = f$ s mivel a félhanggal való emelést a betűhöz akasztott kis farkkal jelzi (mint Kajoni is), azért $R = fis$, $c = cis$, $g = gis$, (igen ritka). Meglepő, hogy az alsó szólamban a *cis*-t *y*-nal jelöli s még meglepőbb, hogy *y* van némelykor ott is, a hol a felső szólamban *c* van, a mi már világos hiba. $\sharp$ vagy *b* jelt az elenyésző ritka kótairástól eltekintve, sehol sem használ. A könyv első lapján megmagyarázza az idő- vagy mértékjelzéseket:

I	Tale signum unus tactus comprehenditur, litteram unam.
II	signum iterum tactus unus est et comprehendit litteras 2.
	Valet medium tactum et comprehendit litteram unam sensuum.
III	tale signum valet medium tactum et comprehendit litteras 2.
IIII	tale signum comprehendit litteras 4 et valet tactum medium.

 tale signum comprehendit litteras 8 et valet tactum medium.

 tale signum comprehendit litteras 3 et valet tactum medium.

 tale signum 3 litter. accipiunt.

Valósággal azonban a jelek értéke a következő: A hang felett

= egy hosszú hang, mondhatjuk egy egész vagy fél hangjegy,

o vagy .

 = két közepesen hosszú hang, leginkább két negyed .

 = két vagy négy rövid hangot jelez, tehát két vagy négy nyolczad , de lehet röviden vett negyed is.

 = négy rövid hangot foglal össze.

 = nyolcz rövid hangot foglal össze (idegen tánczoknál fordul elő).

 = az alatta levő hang kissé hosszabban tartandó ki; a mai pontozott kóta).

 = három egyforma hangot, $\frac{3}{2}$ vagy $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{8}$ foglal össze. (Triola jegy.)

 = korona, azaz a mai fermata; :: = ismétlési jegy.

Ezek az időmértékjelzések csak általánosságban válnak be és inkább a képletek összefoglalására jók. Előfordul, hogy a felső szólamban II, tehát kétszer $\frac{2}{4}$, vagy is $\frac{4}{4}$ ütem van és a kíséretben alatta három hang egyformán III, a triola jegye alá van foglalva, a miből sok helytelenség származik.

A könyvben levő magyar nóták legtöbbjére jobb és hasznosabb mértékjelzőre akadtam, mint a tabulatura mellett levő jelek: felkutattam a magyar nótáknak *versszövegét*; mert ez mindennél nagyobb segítség volt. Tudjuk, milyen a magyar nóta lüktetése, milyen sorvégző késleltetése, milyen erős a szöveghez való simulása. A szövegnek a dallam alá való helyezésében sehol nagyobb eltérés elő nem fordul.

A dallamok nem tagadják meg a régi magyar dallamoknak közös vonását: az *egyházias jelleget és származást*. Meglepő, hogy milyen hosszú sorokat zenésítenek meg és hogy milyen könnyen, erőltettség nélkül árad a melodia.¹ A mai fül sok szokatlant talál bennök. Legelső sorban az egyházi hangnemet és hangmenetet,

¹ Ezt a szép gördülékenységet, áradó dal'amat és magyarosságot a hasonló magyar katolikus énekeskönyvekben is igen szépen kiemeli és méltatja Bogisich Mihály püspök, kinek finom érzéke ezt mindenütt, még a hibás, nem magyaros leírás mellett is kiérzi. (Lásd az előző fejezetet.)

azután a záradékokat, a melyek nagyon gyakran nem az alaphangon, hanem az ötödön, harmadon, sőt másodon végződnek. Ez a milyen *ritka* a mai magyar népdalnál (bár a réginél gyakoribb), olyan gyakori a sokkal régiesebb típusú tót népdalnál. Átalános jellegük a búsongás, csakis az utolsó sorokban, vagy az ú. n. *proportio* részben, jön a színebb, az elevenebb lüktetés.

Ezekben a régies, vontatottan búsongó nótákban sohajtották el eleink küzdelmeiket, szerelmeiket, gyötrődésüket, halvány mécsként lobogó reménységüket a haza és a maguk sorsának jobbrafordulásán. Bánatos nótáikból az ő hős és sokszor mátyr lelkük szól, a vidámból az ő istenes reménységük.

Az első magyar nótának: »Térj meg bujdosásidból« szövegét a Vásárhelyi daloskönyvben találtam meg (megjelent a »Régi magyar könyvtár« cz. vállalatban Ferenczi Zoltán gondos rendezésében):

Az eredeti tabulatura ez:

$\frac{\wedge \quad \Pi}{d \quad d \quad e}$	$\frac{\Pi}{p \quad p \quad a \quad a}$	$\frac{I}{g}$	$\frac{\wedge \quad \Pi}{d \quad d \quad e}$	$\frac{\Pi}{p \quad p \quad a \quad a}$	$\frac{I}{g}$	$\frac{\Pi}{p \quad e \quad p}$
$\frac{\wedge \quad \Pi}{D \quad D \quad A}$	$\frac{\Pi}{D \quad D \quad Y \quad Y}$	$\frac{I}{C}$	$\frac{\wedge \quad \Pi}{D \quad D \quad A}$	$\frac{\Pi}{D \quad D \quad Y \quad Y}$	$\frac{I}{C}$	$\frac{\wedge \quad \Pi}{D \quad A \quad D}$

$\frac{\Pi}{g \quad p \quad c \quad d \quad c, d}$	$\frac{\Pi}{e \quad d}$	$\frac{I}{d \quad e}$	$\frac{\Pi}{p \quad p \quad e \quad e}$	$\frac{I}{d \quad c \quad d}$	$\frac{\Pi}{c \quad b \quad a \quad a}$	$\frac{I}{g}$
$\frac{\Pi}{G \quad A \quad A \quad D}$	$\frac{\Pi}{D \quad A \quad D \quad D \quad A \quad A \quad D}$	$\frac{I}{c \quad D}$	$\frac{\Pi}{c \quad G \quad d \quad d}$	$\frac{I}{G}$		

$\frac{\Pi}{g \quad a \quad b \quad b}$	$\frac{\Pi \quad \wedge}{d \quad d \quad c}$	$\frac{\Pi}{g \quad a \quad b \quad b}$	$\frac{\Pi \quad \wedge}{d \quad d \quad c}$	$\frac{\Pi}{b \quad a \quad b \quad c \quad b}$
$\frac{\Pi}{G \quad B}$	$\frac{\Pi \quad \wedge}{B \quad B \quad Y}$	$\frac{\Pi}{G \quad B}$	$\frac{\Pi \quad \wedge}{B \quad B \quad Y}$	$\frac{\Pi}{G \quad G}$

$\frac{\Pi}{a \quad b \quad a \quad a}$	$\frac{I}{g}$	$\frac{\Pi}{g \quad d \quad e \quad R}$	$\frac{\Pi}{g \quad c \quad b \quad a}$	$\frac{I}{g}$
$\frac{\Pi \quad \wedge}{D \quad G \quad D}$	$\frac{I}{G}$	$\frac{\Pi}{G \quad d \quad A \quad d}$	$\frac{\Pi}{G \quad C \quad G \quad D}$	$\frac{I}{G}$

Lassan.

Térj meg bujdo-sá-sid - ból És egy - szer már szába - dulj.

Bú - val e - mész - tő - dött lel - kem.

Nincs en semmi haszon már Mert szí - vemben e - sett kár.

Élénkebben.

Meg - for - dul - hat még a szél El - tá - voz - hat

a ve - szély El - tá - voz - hat a ve -

szély. Csak te is élj slégý jó e - gész - ség - ben.

Térj meg bujdosásidból
 És egyszer már szabadulj,
 Buval emésztődött lelkem,
 Nincsen semmi haszon már.
 Mert szívembe esett kár,
 Megfordulhat még a szél,
 Eltávozhat a veszély,
 Csak te is élj.
 S légy jó egészségben!
 Mert az a hű szerelem,
 Nincs vele más senkisé,em,
 Csak egyedül az jó reménység.
 Így remélhetsz hát te is,
 Szívem ha csak magad is.

Légy jó egészségben.
 Használ hát az óhajítás,
 Szívbeli könyhullatás
 A szerelem megnyerésében.
 Mondják: nehéz az katonakenyér,
 Mert nem tudja, ki vesz, ki nyér.
 Fejét próbára veti,
 De nagyobb kín szeretni
 S hogyha el nem nyerheti,
 Kit Isten azzal megvér,
 Éget a tűz, a mit ér,
 Bennünk az nemesi vér
 Meg kell szűnnek emésztődni.

A d-moll és g-moll hangnem váltakozik ebben a nótában, a melynek eleje olyan elegikus és vége olyan szilaj és szenvedélyes. Igazi bujdosó, kalandor nóta, a melynek hangulata szökdel az elbűsülés és a reménykedés közt. Igen értékes benne a tartalomhoz simuló hangulat és jellemzetesség.¹

Sokkal ósdiasabb, szokatlanabb, egyházasabb nóta »Mért sír a feir hattyú« (7 szám). Ennek már egész kis irodalma van. A szövegre való dallamot a P. Horváth Ádám gyűjteményében találjuk. Kálmán Farkas a dallamcsírák elsejét, a reformator Dávid Ferenczének (1572) vélte, a másik egy protestans gyászénekből való. Ez összevág avval, a mit nem sokkal utána Révész K. (kassai) tisztelendő a M. Szó 1903. június 4.-i számában kimutat; hogy t. i. ezen szöveg első strophája a Lukács pap nótájának, vagyis a Hodászi Lukács debreczeni ref. pap fölött 1613. évben tartott hosszú verses bucsúztatónak, melyet Stigmatopoeus Johannes (Szappanos János) szerzett s bizonyára mindjárt rá énekre fogtak és a mely nóta, legalább annak első versszaka, szerelmes nótává (virágénekké) vált. A dallam, mint mondám, könyvünkben egyházasabb, a mi fülünknek különösebb; a P. Horváth Ádámé szinesebb, melegebb. A dal következő:²

¹ A nóta második részében (g-moll) a kíséretben cis van c helyett, világos tollhiba a tabulaturában; azonkívül a végső g csak egyszer fordul elő kétszer helyett; ezen a két hangkiigazításon kívül néhol igen vigyázva rhythmikus simítást kellett végezniem.

² A Horváthét lásd a Balassáról szóló fejezetben.

$\frac{1}{p}$	$\frac{1}{c}$	$\frac{1}{d}$	$\frac{\pi}{cb}$	$\frac{1}{a}$	$\frac{1}{g}$	$\frac{\pi}{cd}$	$\frac{\pi}{ed}$	$\frac{\pi}{cb}$	$\frac{1}{a}$	:
D	A	D	cq	D	q	cd	Ad	cq	A	:

$\frac{\wedge \pi}{aag}$	$\frac{\pi \wedge}{ahc}$	$\frac{\pi}{bg}$	$\frac{\wedge \pi}{aag}$	$\frac{\pi \wedge}{ahc}$	$\frac{\pi}{bg}$	$\frac{\pi}{ep}$	$\frac{\wedge \pi}{dcb}$	$\frac{1}{a}$
$\frac{\wedge \pi}{AAq}$	$\frac{\pi \wedge}{AqC}$	$\frac{\pi}{qq}$	$\frac{\wedge \pi}{AAq}$	$\frac{\pi \wedge}{Aqc}$	$\frac{\pi}{qq}$	$\frac{\pi}{Ad}$	$\frac{\wedge \pi}{dch}$	$\frac{1}{A}$

$\frac{\pi}{ep}$	$\frac{\wedge \pi}{dcb}$	$\frac{\pi}{ag}$	$\frac{\pi}{cd}$	$\frac{\pi}{ed}$	$\frac{\pi \wedge}{cba}$

$\frac{\pi}{AD}$	$\frac{\wedge \pi}{DCG}$	$\frac{\pi}{AG}$	$\frac{\pi}{CD}$	$\frac{\pi}{AD}$	$\frac{\pi \wedge}{CGA}$

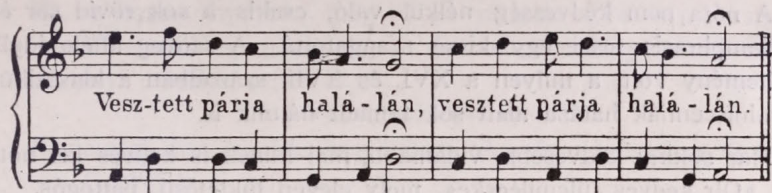
Hangjegyekben ilyen lesz:

Mért sir a fe-jér haty-tyú Ma-ande-r vi - ze part - ján
 Mi-kor ke-sergi sorsát Él-tének vég-ó - rá - ján.

Igy zo-kog a bús ger-li-cze Öz - ve-gy-sé - gé -

ben asz-szú fán öz - ve-gyen asz - szú fán

A második nóta: »Búm elfelejtésére«. Ennek szövege a Mátray-codexben van. Megjelent Thaly K. Vitézi Énekeiben.

Orgona tabulatúrája:

3 $\overline{\text{F}} \text{F} \wedge$ $\overline{\text{I}}$ $\overline{\text{F}} \text{F} \wedge$ $\overline{\text{F}} \text{F} \wedge$ $\overline{\text{F}} \text{F} \wedge$ $\overline{\text{I}}$ $\overline{\text{II}} \overline{\text{II}}$
 a a a a g p e g p e d c c h c g c d
 A A A A q DA q DA D C C H C q C D
 $\overline{\text{II}} \overline{\text{II}}$ $\overline{\text{II}} \overline{\text{II}}$ $\overline{\text{I}}$ $\overline{\text{III}} \overline{\text{I}}$ $\overline{\text{II}} \overline{\text{I}}$ $\overline{\text{III}} \overline{\text{I}}$ $\overline{\text{II}} \overline{\text{I}}$
 e p g e p e d d c e e d e p g d d c d d e :
 e D q C D D D C C C d C q D D C D C :
 $\overline{\wedge} \overline{\text{II}} \overline{\wedge}$ $\overline{\wedge} \overline{\text{II}} \overline{\wedge}$ $\overline{\wedge} \overline{\text{II}} \overline{\wedge}$ $\overline{\text{I}}$ $\overline{\wedge}$ $\overline{\text{I}}$
 c c h a g a h c d c h h a : a
 $\overline{\wedge} \overline{\text{II}} \overline{\wedge}$ $\overline{\wedge} \overline{\text{II}} \overline{\wedge}$ $\overline{\text{III}} \overline{\text{I}}$ $\overline{\wedge}$ $\overline{\text{I}}$ $\overline{\text{I}}$
 C C q A E A q A d c e A A

Kóta:

Búm el-fe-lej-té-sé-re. Jóm kö-zöl-ge-té-sé-re.
 re. Vi-rá-gos fák és vi-o-lák csak né-zé-sé-re
 Vi-rág sze-dé-sé-re Ked-vem töl-té-sé-re
 In-du-lék egy völgyben kin jö-vék sü-rü-re.

A nóta nem kedvesség nélkül való, csakis a sok rövid sor és dallamphrasis teszi egy kissé szaggatottá. A szöveg afféle idylli költemény volt, a milyen a XVI. és XVII. században a klasszikus reminiscentiák hatása alatt sok támadt nálunk is.

Már sokkal kedvesebb, vidámabb, mai fülnek is kedves kis nóta az »Oh kedves fülemilécske«, mely eleven lüktetésű, pattogós.

Eredeti lejegyzése:

$\frac{1}{e}$	$\frac{\pi}{c d}$	$\frac{\pi}{d g}$	$\frac{\pi}{p p}$	$\frac{1}{e}$	$\frac{1}{e}$	$\frac{\pi}{e d}$	$\frac{\pi}{d c}$	$\frac{\pi \wedge}{e p d}$	:
A	A D	D q	D D	A	E	E D	D C	A D	:
$\frac{1}{e}$	$\frac{\pi}{c h}$	$\frac{\pi}{a g}$	$\frac{\pi}{a h}$	$\frac{1}{c}$	$\frac{1}{c}$	$\frac{\pi}{c h}$	$\frac{\pi}{c c}$	$\frac{\pi}{b b}$	$\frac{1}{a}$
A	c q	D q	A q	C	A	C q	C C	q q	A

Kóta:

Élénken, pattogósan.

Oh kedves fü-le mi-lécs ke Zen-ge-de-

ző raj mé-hecs ke. Szépecs-ke fe-jér

menyecs ke Szánd szi-vem szin-te i-de jel

Ez az eleven rhythmus még ma is megvan egyes népdalainkban (»Gyere be rózsám, gyere be«), de van ilyen rhythmusú vers a Vásárhelyi daloskönyvben is.

»Trombita, dobszó vígan cseng.«

Régiessége daczára is kedves dallam. (A szöveg megjelent Thaly K. Vitézi Énekei közt 248. lap.)

Bánatos nóta: »Sokan szólnak most én reám«.

$\frac{\pi}{e e}$	$\frac{\pi}{d d}$	$\frac{\pi}{c h}$	$\frac{\pi}{c c}$	$\frac{\pi}{e e}$	$\frac{\pi}{d d}$	$\frac{i}{c}$	
A A	d d	C q	C C	C C	q q	C	

$\frac{\pi}{c c h a}$	$\frac{\pi}{c c h a}$	$\frac{\pi}{c d c b}$	$\frac{\pi}{a}$
$\wedge$	$\frac{\pi}{q A}$	$\wedge$	$\frac{\pi}{C d C q}$
C	q A	C	A

Kóta:

Lassan

So - kan szól - nak most én re - ám nagy ár - tat - la - nul
 Hadd kop - tassák ő nyel - ve - ket ha - szon - ta - la - nul
mindinkább késlettetve.

Rám tá - mad - tak az i - rigyek a - láz - nak rú - tul
 En - gem sem hágy én Is - tenem gyámol - ta - la - nul.

Az első sor megismétlődik a másodikban, a harmadik a negyedikben, a mely két utolsó sor D-mollba átmenő dallam, elcseng és záródik annak ötödén.

A dallam némi csekély eltéréssel előfordul P. Horváth Ádámnál is »Szűz leány jus« cím alatt:

Hányat ter - mett a mo - gyo - ró? haj li - li - om!

Ti - zet hu - szat a mo - gyo - ró haj li - li - om!

1789-ben P. Horváth Ádám maga írja Kazinczynak, hogy ezt a nótát a daloló parasztlányok ajkáról leste el épp akkor. (Kazinczy levelezése I. kötet.) Szép bánatos melódia, a mely, az első részben (A-moll) a quarten, a második részben (D-moll) a secundon zárul.

A »Két feir hattyuról veszek én most példát« nótának a szövegét még eddig nem tudtam megelni, a mi kár, mert a dallam igen eredeti és érdekes.

»Égő lángban forog szivem« szintén bánatos nóta; páratlan szótagos üteme van, melyet minden legkisebb más változtatás nélkül, csupán a szöveghez igazodva, helyesebbnek véltem páros ($\frac{4}{8}$) ütembe átírni.

$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\wedge}{\text{I}}$	$\frac{\wedge}{\text{I}}$	$\frac{\text{I}}{\text{I}}$	:
c h c	d c d	e p	e d	g g	p e	d	
$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\wedge}{\text{I}}$	$\frac{\wedge}{\text{I}}$	$\frac{\wedge}{\text{I}}$	$\frac{\text{I}}{\text{I}}$	
C C	d d	A d	A D	G G	d A	D	
$\frac{\wedge}{\text{I}} \frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{I}}{\text{I}}$		
g a g	p e	p e d	e e	a h	c		
$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{I}}{\text{I}}$		
G G	d A	d d	A A	A G	C		
$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{I}}{\text{I}}$	
c h c	d c d	e p	e a	c d	c b	a	
$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}} \wedge$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{II}}{\text{I}}$	$\frac{\text{I}}{\text{I}}$	
C G C	d c d	e d	e A	c d	c G	A	

E - gö láng-ban fo-rog szi-ve-m hig-y-jed
Mert mi - kor e - szem-be jut-nak be-szél -

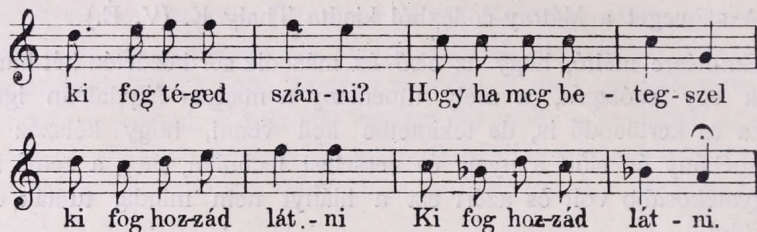
é - ret - ted Ked-vesen vé-lem el - tölt
ge-té - sed.

szép mu - lat-sá - gid Nagy gya - kor - ta

ar-czám - ra hányt szép gyön - ge csó - kid.

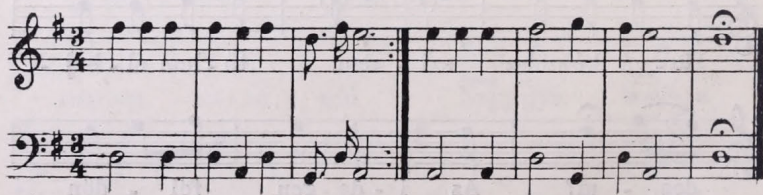
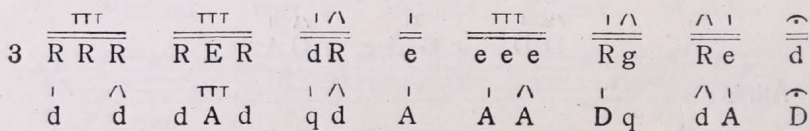

Teljes szövege:

Hova készülsz szivem tőlem elbujdosni?
 Az idegen földön ki fog téged szánni?
 Hogyha megbetegszel, ki fog hozzád látni?
 Megfogott madárhoz életem hasonló,
 Napnak fényét látom, homályba boruló
 Szép gyönyörűségem naponként elmuló.
 Sorsa állapotja, így van már fejmemnek,
 Az ki szerelmében esém egy kegyesnek,
 Soha nem lesz vége érte gyötrelmemnek.

Könyvünkben most két nóta felírás nélkül következik, azután egy szláv (tót) nóta »Ya sem noca mela ad Myleka adalena« szövegkezdéssel és megint két nóta felírás nélkül, majd több üres lap után egy tót nóta »Dobre noc, ma mila« felíráttal. Ez a nóta $\frac{3}{4}$, azaz páratlan ütemben van írva, a mi régente a magyar nótában is megvolt és a tót népdalban meg éppen nem ritkaság. Szövege meg is maradt a turóczszenkmártoni tót népdal-gyűjtemény (Slovenski Spevy I.) 13. számú nótájában. Egyrészt mellett közlöm őket:

Andante.

Do - brú-noc, má - mi-lá, do - brú - noc!
 Nech ti je tám Pánboh na po - moc!

Do-brú - noc, do-bre spi, nech sati sni-vajú sladké sny.

A mint látjuk, a régi tót nóta is úgy átalakult és csak úgy különbözik a mai tót nótától, mint az énekeskönyvben levő magyar nóták a maiaktól. Azok még szorosan összefüggnek az egyházi énekkel és első hallásra vallják egyházi származásukat. Feltűnően szemünkbe ötlük az úgynevezett »Proportio« gyakorisága is. Ez a nótának utórésze volt, csak hogy az előrésztől *eltérő rhythmusban, tehát sokszor páratlan ütemben*, ha az előrész párosban volt (és megfordítva). Zenei divat volt, hasonlatos ahhoz a ferdeséghez, a mikor a vidéki cigánybandák a szomorú hallgató nótát lassú, meg gyors csárdásnak is játszák. Ma már ez csak elvétve fordul elő.

Nem szándékozunk kiterjeszkedni a könyvben levő egyházi (latin vagy tót kezdő szövegű) énekekre, sem az internationalis tánczokra, melyeknek sem magyar multjuk, sem magyar vonatkozásuk nincsen. A XVI. századbeli passamezzo is, ez a cifraságokban bővelkedő olasz táncz, a felmerülő »ongáró« elnevezés daczára sem volt soha igazán magyar táncz; Bartalussal együtt mi is sajnálhatjuk, hogy nem lett azzá, de még se volt az. Az egész magyar irodalomban három helyütt fordul elő: Giscardo és Gismunda históriájában, a Vásárhelyi daloskönyvben és Apornál. Könyvünkben nincs nyoma.

Hanem igenis van benne öt magyar (chorea hungarica), egy avval rokon »oláh táncz«, sok lengyel táncz, a mely másfélszáz éven keresztül otthonos volt nálunk és melynek lejtése mai egyes ritka népdalaink rhythmusában is megtalálható. Ez (Apornál »lengyel változó«) díszes, változatos táncz volt és legszivesebben a lakodalmak alkalmával menyasszony-táncznak vonták és tánczolták.

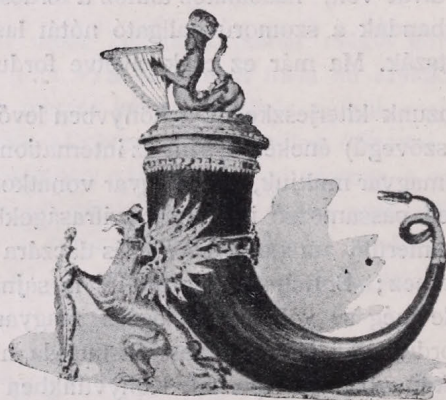
»Vonassad az lengyel tánczot,

Vigyék tánczba a menyasszonyt.« (Vhelyi dalos könyv.)

Minderről a »Magyar tánczok« című fejezet ad felvilágosítást.

Az Eszterházy Énekeskönyv gazdag anyaga ¹ ezzel nincs kimerítve, de a mondottakból is kitűnik a mű rendkívüli jelentősége. Nem mondunk le teljesen a reményről, hogy az idézett lajstromban felsorolt nóták gyűjteményét: az »Eszterházy nótáskönyvet« egykor még a jelenlegihez hasonló szerencsés véletlen napfényre hozza. Addig is becsüljük meg a mi dalosunknak és zenészünknek hagyatékát, mely különben sötét időkben világít felénk s a történeti fejlődés folytonosságának belátására segít.

¹ Köszönetünket fejezzük ki Szily Kálmán úrnak, a M. T. A. főkönyvtárosának, a ki a művet a M. T. A. számára megszerezte, a Kisfaludy-Társaságnak, a mely megengedte és lehetővé tette, hogy ezen magyar énekeket nagy énekkarral és magán-szólamokkal a Társaságnak 1903 decz. 16.-i ülésén az irodalmi világnak és a nagyközönségnek bemutatthassuk; valamint Sztankó Béla tanár úrnak, ki az énekek megfajtásánál segítségünkre volt.

Éneklő sirén.

(Az Eszterházy-kincstárban.)

»Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért.«

(Kurucz kori balladából.)

VIII. FEJEZET.

A kurucz idők dalai. Keleti elemek és hatások a magyar népdalban.

(Török és oláh hatás, cigány dallam tanúsága, magyar skála, Kurucz dalok.)

A XVI. század végétől kezdve az egyházas jellegű magyar népdalzenén egy mindinkább erősödő keleti hatás tűnik fel, melynek történeti nyomait először csak a költészetben, később aztán magában a dallamban is észlelhetjük. A magyar skála megszületett.

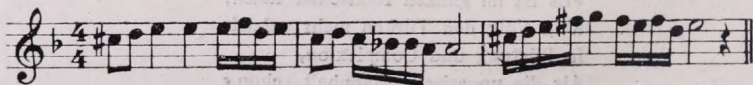
Már említettük, hogy Balassa Bálint török nótáknak melódiájára csinált verseket, például a török »Gürekmez devajzenz ur« és az »Bisti vegialá« nótára. (Dr. Kunos Ignác szíves megfigyelése szerint ez utóbbi annyit jelent, mint »az ismert nótára«); »Öklemez kint« (értelme eddig ismeretlen), »Be szejrane giderüken« (Minap sétálni mentemben) török nótára. Ettől az időtől kezdve a törökség mindenütt és mindenben hatalmasan terjedt. Bizonyos, hogy a török világ barbár világ volt, de a hatalmas, lovas török nép a szintén lovas, büszke magyar népnek hitetlensége és engesztelhetetlen gyűlölete daczára, nagyon imponált. Hiszen a XVII. század elején mondja egy egykorú metszetnek a szövege:

»Es ist im ganzen römischen Reich,
Kein Volk den Türken mehr geleich
In Rüstung und Complexion,
Als die ungarische Mannheit schon.«

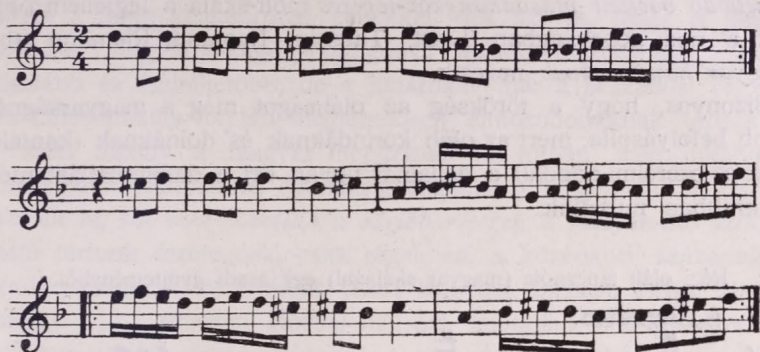
Ekkor kezdődött a magyar ruházat törökössége, a törökös kard, kantár, csótár, lószerszám használata, meg úri főknék a borotválása is; ekkor kerül bele a magyar díszítő stílus a granátalma, a magyar temetőbe a turbános fejfa. Ekkor támadnak azok a székely népballadák, melyeknek hősnője a »török császár lánya, gyenge violája« és most kerül a tót népballadába a »turecki basa« stb. A »Vásárhelyi daloskönyvben« még a török kurjantás is ott van: hajda, hop, hajda!

Ezt a hatást előmozdíthatta és megkönnyebbíthette, hogy a török nyelvnek és népdalnak hasonló hangsúlyánál és hangzásánál fogva a legtöbb rhythmikai sajátossága egyező a magyaréval; a verssorok is majd nyolczasok, majd tizenegyesek, majd alexandrinok. Aztán egész Kelet-Európában a zenei hangnem rokon. A keleti skála meg van az oroszban, a lengyelben, a dél-szlávban, a törökben, az oláhban és bizonyára meglehetősen csirájában a magyarnál is, bár történelmi nyomaink erről a kurucz idők előtt nincsenek. A XVI. századbeli és az előtti énekekben ugyanis még mindenütt ú. n. egyházi hangnem van. Hogy Tinódi Sebestyén méltán híres egeri nótájának (Eger vár diadala I. rész) a Mátrai által d-mollban átírt és megfejtett dallamában gis fordul elő, az senkit félre ne vezessen, mivel az eredetiben nincsen hangnem-jelzés és így nincs »gis« se; ezt Mátrai finom hallással, magyaros érzékkel maga alkalmazta. Lehet, hogy Tinódinak ezen egyetlen igazán népies, igazán szép nótájában üti fel fejét először a kezdődő keleti, talán török hatás. Csakhogy ez a hatás száz évig lappang és erősödik, a míg végre a kurucz dalokban határozottan megállapítható. Meg kell azt is jegyezni, hogy bár a kis orosz (lengyel zsidó), orosz, török, délszláv, oláh és tót népzene nagy a rokonsága a magyarral, mindamellett egyiknél sem fejlődött ki e skála olyan sajátos gazdagsággal és változatossággal, mint éppen a magyarban.

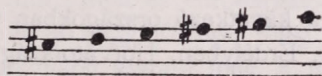
Török népdalok ú. n. magyar skálával. (Hornbostel és Miller gyűjtéséből.)

Van egy elmélet, a mely a keleti és nyugati hangrendek (skálák) eltérését, egymástól való különbözőségét avval akarja magyarázni, hogy a földközi tenger melléki és nyugoteurópai népek a húros hangszereket használták, a melyeken a tökéletes hangrendek szépen kihozhatók; ellenben az északkeleti turáni népek a fuvóhangszereket alkalmazták, a melyeken a hangrend más, kezdetleges, primitív. (Wallaschek: Primitive Musik; dr. Molnár Géza: Bevezetés a zenetudományba 182. lap.) Fel is hozzák a baskir fuvólát és azon kihozható hangsort, a mely ez:

Mi az ilyen bizonytalan feltevésektől tartózkodunk. Tudjuk, hogy egy nagy szorgalmú magyar tudós, dr. Czirbusz Géza már húsz évvel ezelőtt (»A zene az Ethnographiában.« Szeged, 1884.) megpróbálta a népfajok zenei csoportosítását és osztályozását éppen a használt hangszerek alapján, de nekünk még az ő bizonyítékai sem elegendők. Voltak fuvóhangszereik az összes indogermán törzseknek a legrégibb időkben is és volt húros hangszerük a keleti és turáni törzseknek is.

Tény csak az, hogy a keleteurópai népeknek, a keresztény (római katolikus és byzanci) egyháztól átvett skálakon kívül, voltak, vagy vannak saját moll-skáláik is, a melyek közül a kétszer

ismétlődő bővített másodhangköz-lépéses moll-skála a legjellemzőbb. Ezt a mai zenevilágban (Liszt, Taussig, Ramann, Riemann stb.) magyar hangrendnek nevezik.

Bizonyos, hogy a törökség az oláhságot még a magyarságnál előbb befolyásolta, mert az oláh korindáknak és doináknak (kantáló ének és szerelmi népdal) a dallamai ugyan ezt a dallamhajlást még gyakrabban mutatják.

Régi oláh táncznóta (magyar skálával) egy aradi gyűjteményből.

Allegretto.

Idősebb Ábrányi Kornél, a midőn az európai és magyarországi zenék földrajzáról szól, ezeket mondja: »A keleti zenecsalád Európában leginkább a következő országokban van elágazva, úgy-mint: Magyarországon, Erdélyben, Horvátországban, Szlavóniában, Török- és keleti Oroszországban. Ezek szerint a következő zenék tartoznak egy zenecsaládhoz: a magyar, oláh, szlapon (tót) s némi részben az orosz s a török is, bár ez utóbbi inkább az arab és perzsa zenéhez szít, minthogy mintegy átmenetet képez az ázsiai és keleteurópai zenéhez, az orosz a nyugoteurópai s a keleti zene-családok között.« (E tekintetben nem értünk vele egyet, minthogy mi nyugoti Oroszország zenéjét az ú. n. kisorosz (hohol) zenét szintén keletinek tartjuk; ez az orosz zenének legszebb és leg-gazdagabb ága.) Tovább a magyar zenenemet felosztja: 1. magyar, 2. székely, 3. palócz, 4. csángó zenére, a magyar zenét pedig tiszamenti és dunántuli válfajra, azonban példákkal, adatokkal ezen igen részletes felosztást nem támogatja. Mi magunk (lásd »A ma-gyar népdal földrajza« című fejezetet is) szintén állítjuk a rokon-

ságot a többi keleteurópai zenékkal, sőt azt is, hogy a keleties színezet Magyarországon nyugotról keletre fokozatosan erősebb, tisztább és észlelhetőbb, de a határokat már a százados vegyülés és kölcsönhatás folytán meglehetősen elmosódottaknak tartjuk.

Mert bizony a magyar népdalban (a tótban még inkább, az oroszban, litvánban és oláhban gyengébben) megvannak az egyházi skálák is, sőt *ezek alkotják a régibb réteget*, a melyet mi azonban nem tartunk ősrétegnek, csak régebben, a középkori századokban uralkodónak. A tót kutatók (Karl Ruppeld, Lichard Milan stb.) ezt tudják. Id. Ábrányi Kornél is ezt mondja: »E részben bő alkalom nyílik tanulmányozni a régi ú. n. egyházi, vagyis őszöngnemeket, melyek a nyugoti zenészetben csak ereklüként őriztetnek az egyházi énekekben vagy kivételesen használtatnak sajátos egyházi zöngnemekre; míg a keleti, főleg pedig a volta-képpen magyar zenében egész népdal és vallás-zenei irodalom létezik azok alapján«. (A magyar zene saj. 17. oldal.) Negyven év előtt Szénffyt ez a körülmény megzavarta. »Hogy lehet az, kiált fel, hogy Nyugaton ezek a hangnemek a népdalban és zenében nem maradtak fel, holott nálunk igen? Nem helyesebb-e ezen elemeket ősinek, autochtonnak tekinteni?« (Zenészeti Lapok 1863. 64. évf.)

Nem. Szénffy Gusztáv nem akarja észrevenni, hogy nyugaton a műzene a maga dur, moll és chromatikus skálájával mennyire áthatotta a népdalt is és hogy Közép-, főleg Kelet-Európában sok olyan régi, középkori dolog maradt meg, a mi nyugaton már kiveszett. Ilyen a népdalban a sok egyházi dallamcsira és skála.

A magyar skála keleti. Ez nem egyéb, mint a bővített másodot sűrűbben alkalmazó moll skála; a rendes, nyugat-európai mollban a »harmonikus« skála csak a felső felében használ két fél hangközt: a magyar az alsóban is.

A magyar hangsort id. Ábrányi Kornél, Káldy Gyula és Molnár Géza dr. adják. Káldy Gyula (Lavotta életrajzánál, Pallas Lexikon) így közli: a, b, cis, d, e, f, gis, a; Molnár Géza dr. és id. Ábrányi Kornél így: c, d, es, fis, g, as, h, c; mi ezt az utóbbit helyesebbnek tartjuk a Káldyénál. Csak arra nem fektet egyik sem súlyt, a mi pedig felette fontos körülmény, hogy ezt a hangsort sem a magyar népdal, sem a magyar zene nem alkalmazza következetesen és kizárólagosan; különösen a népdal felfelé irányuló

dallamsornál inkább közönséges dur, vagy mollt vesz, viszont lefelé már szívesen használja a magyar skálát az ő két bővített másodával és négy félhangközös lépésével. Dr. Molnár Géza (A magyar hangsor akusztikai világitásban) tüzetesen foglalkozik a magyar hangsor intervallumainak összhangbeli és hangtani jelentőségével. Minket inkább a skálának a népdalban való feltűnése érdekel.

A cseh és tót tudósok ezt igazán és helyesen látják, de összetett »složitou stupnica« hangsoroknak nevezik és — a mi már nem oly biztos — az antik hangnemekből magyarázzák:

Ugyanis a tót énekek dallamaiban van még egy nevezetes skála, a mely össze van téve más skálák egyes tonusaiból. Az alsó tetrachordába, még pedig kezdve a tónikán, bele van véve a dór skálának a kis harmada, a lydnek a nagy (bővített) negyede; a felső tetrachordban az aeol skálából a kis sexte s a jónból a nagy septima, úgy hogy egy oktáván kétszer fordul elő a nagyított (bővített) másodköz, pl: *c, d, es, fis, g, a, h c*; vagy *d, e, f, gis, as, hes (b), cis, d*; vagy *e, fis, g, ais, h, c, dis, e* stb. E mellett a mi régi dallamaink szerzői gyakran kötötték össze az első skálát a másodikkal, harmadikkal, negyedikkel. Ilyenképpen keletkezett a gondolatoknak, dallamoknak az a különfélesége, hogy hasonlóját alig találjuk valahol. Mi ezen összevont skálát összetett skálának nevezzük el.

Ezt a nevezetes skálát átvették a magyarok az ő vonós zenéjükbe, a melylyel ez jelenleg is kitűnik. (Turócszentmártoni gyűjtemény előszava.)

Arra, hogy keleti hatás (török, oláh és cigány) közrejátszik a magyar skála megszületésénél, nyomós bizonyosságunk van. Míg a nyugotmagyarországi igazi cigány nóták inkább egyházas jellegűek, addig az erdélyi és balkáni félszigeti cigány nótákban sűrűn vannak bővített másodok és kis hatodok. Pl. Egy Komárom-megyei cigány nóta »Na csinger man na mar man«, vagy az ugyancsak onnan való »Devla szoszke man tu margyel« egészen olyanok, mint a magyar egyházas dallamú nóták. Viszont azok a nóták, a melyeket Colocci »Gli zingari« című művében keletruméliai cigányoktól közöl, tele vannak sajátságos keleti színezettel, bővített másodokkal.

Keletruméliai cigánynóta Colocci után.

Azonkívül az is igen figyelemreméltó, hogy míg a nyugatmagyarországi cigány nótáknál csak úgy, mint a magyar nótánál egy szótagra egy zenei hang esik, addig az erdélyi és balkán-félszigeti cigány nóták csak úgy, mint az oláh és török népdalok, egy szótagra két, sőt több zenei hangot is engednek.

A skáláknak egyezésén kívül a magyar rhythmus is rokon a keleti népekével. A törökről már beszéltünk, de az oláh *doinák*-ban is feltalálhatjuk az ősi nyolczast, hetest és ezeknek vegyülését a hatossal. Az a régi nótatypus, a melyet a dallamnak és rhythmikának rokonságára, valamint a fejlődés nyomaira támaszkodva »régi erdélyies typusú *táncznótának*« nevezünk, az oláhság közt a nép *elszigeteltsége miatt jobban maradt fenn*, mint a magyarság közt, a hol a régi táncznóta-typusokat az új magyar tánczene, a verbunkos és az ebből fejlődött csárdás meglehetősen elfeledtette, vagy legalább is háttérbe szorította. Ezért egyik-másik dallam, vagy rhythmus manapság nekünk oláhosnak tűnik fel, pedig csak régies. (Arany is azt mondja egyik rhythmusra: Régies, de nem oláh.) Igen sok okmány és történeti adat tanúsága szerint a tizenhetedik század nemzeti küzdelmeiben az oláh mindenütt ott küzdött, ott bánkódott és ott vigadott a magyar mellett, a mint a nóta mondja »Nosza Radulj, tolvaj Viduj, fujd a Bagi tánczát«. Fújták is, járták is. Szóval: Kelet-Európa népdalában és tánczában rokon a rhythmus, rokon a hangnem; a dallamflora észrevétlenül, vagy nehezen észrevehető átmenettel halad nyugatról keletre: *hogy ne volna hát még inkább rokon az együtt, nemcsak szomszédul, de vegyülve is élő erdélyi magyarságnál és oláhságnál a hangnem, a dallam és a rhythmus!*

Az az oláh pásztornóta, melylyel »az oláh lány eltévedt juhait keresi« és a melynek dallamára Balassa Bálint verset ír, még ma is él az oláhság között. (Alexics dr. közlése.)

Érdekes tünemény a magyar népdalfejlődésben, hogy a rhythmikus képleteknek, motivumoknak, verssoroknak, sőt versszakoknak erős hajlamuk van a meggyorsulásra. A reformatorok idejebeli alakzatok, mint közhasználatú nótaalakzatok az idők folyamán meggyorsulnak. A XVI. században még egyházas jellegű, lassú, ájtatos ének, és verssor, vagy stropha száz évvel később már eleven tánczrhythmust

jelez, azt is bizonyítván, miként terjedt el az erdélyi oláhság közt az eredetileg magyar rhythmus.¹

Pl. a Vásárhelyi daloskönyvben :

1. Könyörű (!) triumphusát Vénusnak látom ;
Mert minden oláhot nagy vigan én látok,
Nagy felszóval azt kiáltják, az tánczot tombolván :

---
2. »Tombolom az ifjakkal, hátrahagyom az aggját,
El nem veszem az sántáját, mert elrugja az gatyát.
Szeretõmmel elindulok, megvetem az módját.

---
3. Drága szép supulynásza, lelkem szép asszonykám,
Jere velem az tánczban, édes rózsza szálacska,
Dorogjon amaz irigy, csak légy szerelmes mátkám.

---
4. »Sivalkodjék« az sipszó, dörögjön az durgó ;
Hagyjuk hátra bánatot, csak legyen tele hordó,
Erszényünkben az moneta, el ne fogyjon az mandró.

---
5. »Hoppontare hoppassa, no ugorjunk frissen ;
Mert nem látod ? higgyed, szeretõd az testben,
Csak azt várja, hogy melyitek járja ékesebben.

---
6. Ne kiméld lábadat, az föld is rengjen.
Drága pénzünkön mögvött csizmánk hadd kopogjon,
Szép piros, patkós sarunk cseregjen, csattogjon.

---
7. Az énekes elunta, mert megszáradt az torka,
Ha magára hagyjátok, higgyed csak kicsint választ,
Csak két ejteles kupát az kezében maraszt.

---
8. Megbocsássatok, nekem tü vitéz pandurok,
Ha vétettem az énekben, tü fene pajkosok ;
Nektek adom az murkot, havasi tolvajok !

---

¹) Nekünk t. i. az a véleményünk, hogy az oláh népmulatságot végignézõ és abban résztvevõ versköltõ, azt egy ott tánczolt táncz dallamára költötte, a mely tánczdallamok különben az *akkori* magyar táncznótákkal úgyis rokonok voltak.

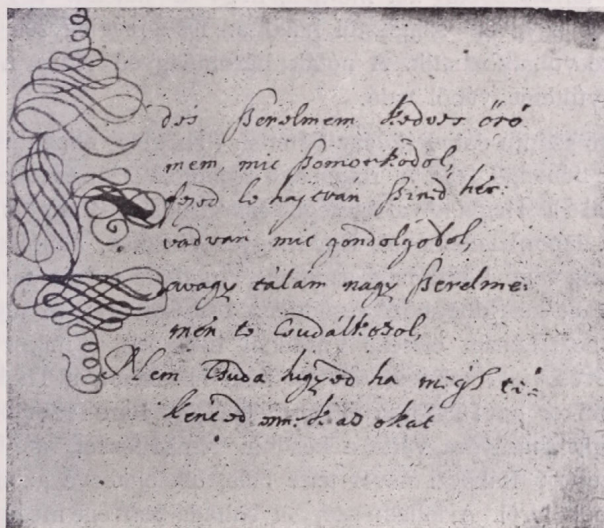

Íme a költemény híven mutatja, hogy milyen az oláhok közt is elterjedt magyar rhythmus.

A kurucz dalokon is, egyebektől eltekintve, megérzik az a keleties, igazabban mondva erdélyi zamat a rhythmikában és dallamban, úgy hogy nem egy kurucz nóta elmondhatja magáról a bujdosó katonával:

Most jöttem Erdélyből, Erdély országából.

Ebben az időben Erdély csakugyan a magyar függetlenségnek, a magyar társas életnek, mulatságnak, éneknek igazi hazája. És ha az ez időbeli magyar zenére és népdalra világot akarunk nyerni, akkor kelet felé kell fordulnunk. Ex oriente lux.

Hasonmás a Vásárhelyi daloskönyvből.

A magyar skála, termett légyen itten vagy keletibbre tőlünk s az utóbbi esetben akár egyenes török befolyásnak, akár oláh közvetítő hatásnak tulajdonítsuk, először a kurucz dalokban lép fel jellemzőleg. Megerősíti ezen időpontot Bogisich Mihály is, a ki (»Magyar egyh. népelemek a XVIII. századból«) szintén ezen időtől veszi észre az egyházi énekbe itt-ott beszivárgó magyar skálájú dallamhajlást.

A kurucz dalok kritikai vizsgálatának alapjául a Káldy gyűjteményét vesszük. 29, a függelékkel együtt 35 nótát tartalmaz, melynek összegyűjtésével, átírásával, kiadásával és országos körútain való népszerűsítésével Káldy hervadhatlan érdemeket szerzett a magyar zene kutatása és ismertetése körül. Mint Toldy Ferencznél, irodalmunk régi kincstárnokánál, úgy Káldy Gyulánál is sok minden meg volt, a mi kellett: lelkesülés, rajongás, fáradhatlan munkásság, önfeláldozás; csak egy nem volt meg kellő mértékben benne, a kritikai szem. Mindent egyformán réginek, hitelesnek vett, egyformán dicsért; a valódi gyémántot, meg a mármarosít. A szigorú bírálat sok helyesbitni valót talál, de azért elég igazi kincs van köztük. Ne féljünk a rostálástól.

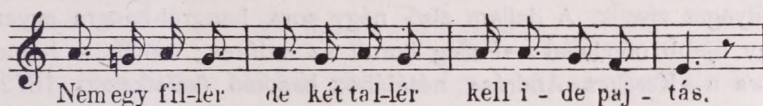
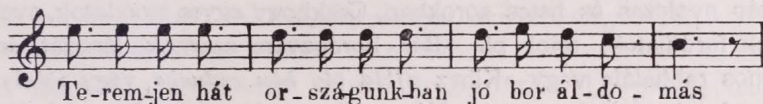
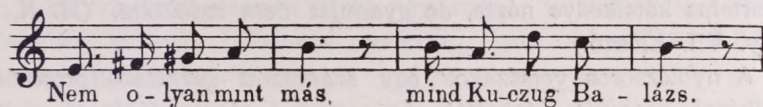
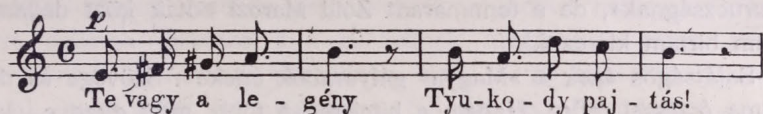
Káldy az előszóban azt mondja, hogy a dalokat egy vén cigánytól és egy vén színésztől hallotta. Ez a megjegyzés csak egy kis részre vonatkozhatik. A nóták háromnegyed része a P. Horvát Á. gyűjteményéből való.

Az első számú dal »Rákóczy Sámuel« (Thököly) elfogatásáról szól. Bánatos, búsongó dallama rokon egy Tinódinál (száz évvel előbb) előfordulóval s a »Hegyi tolvaj felesége« című ballada (Bartalus M. N. E. Gy. 1. 2. lapon) dallamával. Egy magyar vitéznek, állítólag Rákóczi Sámuelnek, vagy Lászlónak szomorú, tragikus sorsát tárgyalja. A népköltészet két különböző eseményt összezavart; az egyik volt gróf Rákóczi László elesése Váradnál 1664-ben, a mikor Thököly Imre 7 éves volt; tehát az elesett nem is lehetett a Thököly hive. Hanem mikor az 1685-ben elfogott Thököly Imre szomorú sorsát és fogságát szárnyára vette a későbbi népköltészet, az ismertebb és népszerűbb Rákóczi nevet tette bele, elfelejtkezve az igazi mártírról, Thökölyről. A dallam szép, a ballada szövege meg gyönyörű. A dallamsor képlete 4, 2, 4, 2. Meg van P. Horvát Ádám gyűjteményében 239. 1. U. o. van egy vers is Rákóczi József említésével.

A második nóta az a híres »kurucz tábori dal 1672-ből«, ¹ a mely mind szöveg, mind dallam tekintetében hiteles s a magyar népdalköltészetnek gyöngye.

¹ Bartalus már majdnem két évtizeddel Káldy előtt közölte »Jaj már mi nekünk« stb. szöveggel, de ugyanazon dallammal. I. 6. 1.

Az első és második sor teljesen egyezik; a harmadik sor a kezdő hang nyolczadán felsír, mint egy keserves panasz. Az utolsó negyedik sor csendesen visszamegy az első hangra, mint egy elhaló sóhajtás.

Ez a nóta egyszersmind fényesen mutatja, hogy a magyar ütem mindig négy hangot takar és hogy a dallam rendszerint a szöveg lüktetéséhez simul.

Az első két verssor csonka összevont alexandrin; képlete 3, 2, 3, 2; azonban miután az ütemvégző szótagok a legtöbb strophában *hosszúak* (Te vagy a legény Tyukodi pajtás; Rajtunk német ául, Rajtunk török jár stb.), azért a dallamfrázis rhythmusa is olyanná módosult, mint a milyennek e dalban ismerjük.

Mindenik sor két üteme egy ősi nyolczast, vagy egy fél alexandrint takar. A harmadik és negyedik sor már bővebb és összetettebb dallamfrázis; a 13-as sorok képlete: 4, 4, 4, 1.

A harmadik sornak panaszkodó dallama előfordul az úgynevezett *Czinka Panna-féle hallgató*-ban. Ezt azonban semmiképpen sem tarthatjuk hitelesnek. (Káldy, a ki közölte, forrását, kéziratát nem akarta megmutatni.)

A nótát énekelték Thököly bukásakor, meg a kuruczság leverése után is, pl. »Nincs becsületi az katonának; Mint volt régente az

kuruczságnak«, de a fennmaradt Zöld Marczi nóták közt dallamát nem bírtam kiérezni.¹

Sajátságos ének a »Magyar gályarabok éneke«. Szövege és dalama érzéssel teljes. Hanem a hitelessége több, mint gyanus. Már Bartalus kételkedve nézte, de gyanuját nem indokolta. (M. N. E. Gy. VII. Előszó.)

A nyolczsoros versszakok egy száműzött gályarab (protestans lelkész) keservét, kinhalálát és mennyei vigasztalását tárgyalják szép nyolczas és hetes sorokban. Csakhogy egyes mondatok, nyelvelvi fordulatok, mint pl. »Bár hordozván zsarnok lánczát, érne kinos rabhalál« vagy »Kihez *ajkid oly hön esdnek*«, vagy »Melytől olvad szív, kebel«, vagy »Végromlásra adna jelt«, a nyelvújítás bélyegét viselik. A dallam első négy sora hangról-hangra egyezik egy újabb népdallal: »Felleget borult az erdőre«; ötödik s hatodik sora a »Kerekes András« nótájához hasonló (keletkezett 1872.); szóval az egész egy *anachronismus*.

Hogy ifj. Jeszenszky Károly evangélikus lelkész közölte »Régi hangok« című művében, az nem döntő bizonyíték. Ezt az éneket nem tekinthetjük a kurucz időkből valónak.

Megint egy gyöngye a kurucz költészetnek a híres, maig élő dal.

(Pálóczi Horváth Ádám kézírata 226. lap, 279. sz. nóta):

Most jöt-tem Erdély-ből. Erdély or - szá - gá - ból

Lo - vas - tól nyer - ges - től egy nyergelt szol - gás - tól

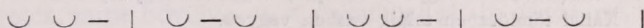
Szol - gám nak a ne - ve Hányd - el - vesd - el Gyur - ka.

Ma - gam - nak a ne - ve buj - do - só ka - to - na.

¹ Káldy t. i. azt állítja, hogy a múlt század elején avval a verssel is énekelték: Zöld Marczinak most olcsó a vére. Az Arany János gyűjtötte Zöld Marczi nóták közt ez nincs meg.

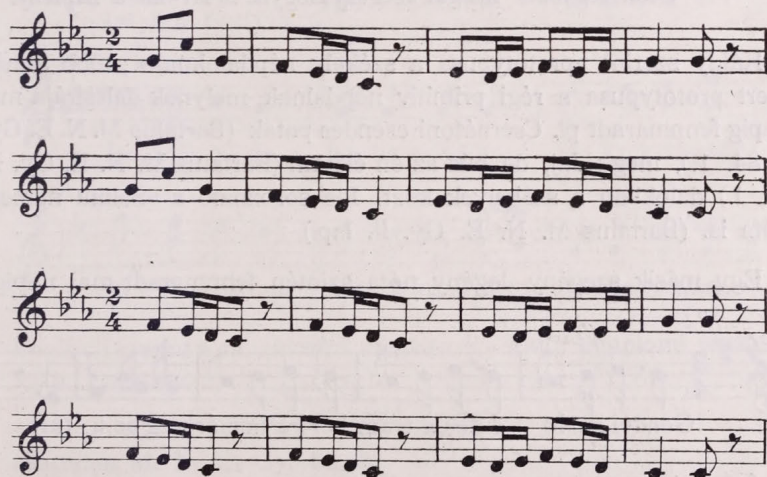
Mindenképpen érdekes és becses ez a nóta; nemcsak azért, mert dallama jellemző s a szövegnek megfelelő, hanem mert *fennmaradt dallamban* időrendben első, s így legrégibb példája annak, hogy a két ősi nyolczas sorból lett négy ütemű alexandrin sor, nemcsak szótagszáma oszlik így meg: 3 : 3 : 3 : 3 (hiszen szövegben ez már Balassánál megvan), hanem hogy a dallam ütemei is így oszlanak meg:

anapaestus, amphibrachys, anapaestus, amphibrachys. Tehát már nem lengyelesen, vagy klasszikusan, hanem tiszta magyar alakulásban fellép az úgynevezett synkopált rhythmus. Új dolog, mely ugyanekkor Gyöngyösinek szövegére énekelt nótában is feltűnik:

Jöszte vitéz, jöszte velem a csatába!

Ugyanezen dallam hajtását Bartalus így közli száz évvel későbbi, kissé eloláhosodott, tehát monotonabb formájában:

Látni való, hogy a régibb és P. Horváth Ádám és Káldy közölte dallam nemcsak magyarosabb, hanem összehasonlíthatlanul szebb is.

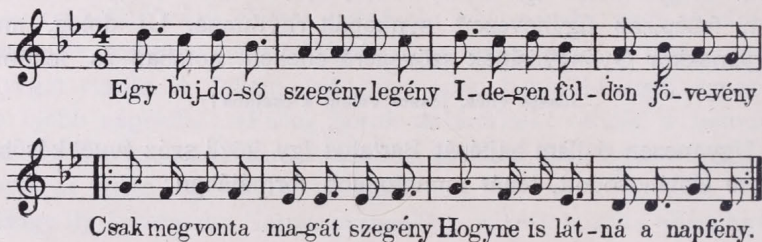
A nóta is, a szöveg is fennmaradt a mai népdalban is, mert a rabságban sinlődő, idegenben levő legény, katona mindig aktualissá tette és a parasztlány ma is énekli:

Elment az én rózsám idegen országba,
Azt üzente nékem, hogy menjek utána.

Lett belőle betyár nóta is. Gyerekkoromban Szabolcsban így énekelték:

A kállai várra, rászállott egy páva,
Sok szegény legénynek szabadulására,
Ha kérdik, hol vagyok, monddjad, hogy rab vagyok,
Kállai tömlőczben talpig vasban vagyok.

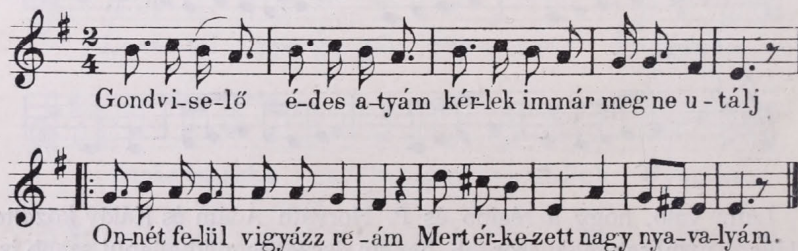
Most következik egy tiszta népdal:

Egy buj-do-só szegény legény I-de-gen föl-dön jó-ve-rény
Csak megvonta ma-gát szegény Hogyne is lát-ná a napfény.

Káldy szerint »prototypusa a székely népdaloknak«; több annál, mert prototypusa a régi primitív népdalnak, melynek dalcsirája mai napig fennmaradt pl. Csernátóni csendes patak (Bartalus M. N. E. Gy. I. 84. 1.), meg: Jaj, de bús az én életöm (Bartalus M. N. E. Gy. II. 40. 1.) dalokban a székelyek közt. Ide sorozható a »Selma német« nóta is. (Bartalus M. N. E. Gy. II. lap.)

Egy másik szegény legény nóta szintén fennmaradt mai napig:

Gondvi-se-lő é-des a-tyám kér-lek im-már meg ne u-tálj
On-nét fe-lül vigyázz re-ám Mert ér-ke-zett nagy nya-va-lyám.

Mind a szöveg, mind a dallam arra utalnak, hogy protestáns könyörgés volt az eredete. A dallam szép, kivált az utolsó sorban.

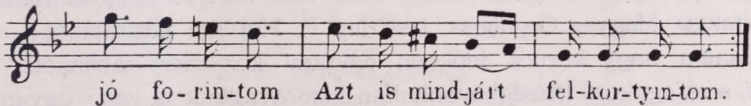
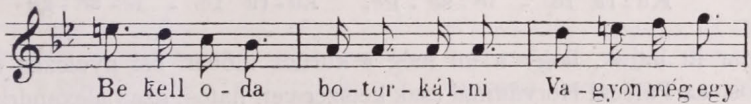
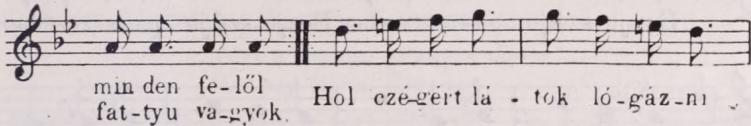

Első része hangról-hangra fennmaradt abban a népballadában:

Gyere haza, édes anyám!
Nagyon beteg édes apám.

(Bartalus M. N. E. Gy. 14. l.) Ezt a népballadát Szendy Árpád, aztán Harrach vegyeskarra is alkalmazta.

Ugyanèz a dalcsira elõjön egy másik betyárnótában, de már nyolcz sorra bővülve és a dallamhajlás is gazdagon, változatosan kifejlődve.

Bogisich szerint a dallamcsira megvan egy kath. templomi énekben a XVII. századból:

Én nemzetem „zsidó népem“.

(Bartalus M. N. E. Gy. 86. l.)

A »Gondviselő, édes atyám« nótát Szerdahelyi József Szigligeti »Szökött katonájában« alkalmazta; ma is méltán tetszik régi zamatáért.

Különben mind a két Káldy-féle szegény-legény nótának dalcsirája rokon, s a megegyezést fokozza az egyforma rhythmus és vers.

A 7-ik számú ének »Csinom Palkó, Csinom Palkó, Csontos karabélyom« táncz-nóta. Az első strophá vége: »Menjen tánczba ki-ki

köztünk az ő jegyesével.« A verssor és a rhythmus az ősi nyolczasnak és a fél alexandrinnak, vagyis a hatosnak változtatása.

Megvan a Horváth Ádám gyűjteményében is evvel a szöveggel:

Pa-tyo-lat a ku-rucz,gyöngy a fe-le - sé-ge,

He-tes vá-szon a haj-du köd a fe-le - sé-ge.

Bor-ju-szá-ju pa-raszt-ember Bor-ju-szá-ju pa-raszt-ember

Ku-ra fe - le - sé - ge, ku-ra fe - le - sé - ge

Már itt látjuk, hogy a mi még a kurucz időben ősi nyolczas és hatos, az Pálóczi Horváthnál csak kétszer vett hatos, azaz alexandrin, fényes példájául az ütem hangolvadás által létrejött módosulásának (Bartalus» Magyar Orpheus« 1-ső lap P. Horváth kéziratából.)¹

Hanem hogy kurucz időkben egyúttal közismert táncznóta is volt, arra egykorú kétségbenvonhatlan bizonyosságunk is van; ugyanis Forgách Simon tábornok 1705. szeptember 5-én írja a fejedelemnek

¹ P. Horváth Ádám gyűjteményében két strophája van és első négy sora:

Patyolat a kurucz,
Gyöngy az felesége,
Hetes vászon a hajdu,
Kura felesége

majdnem szóról-szóra egyezik a Thaly által közölt »Csinom Palkó« kezdetű vers 17. strófájával; valószínű, hogy Horváth Ádám a cenzura miatt változtatta meg a »Hetes vászon az labanczság« kifejezést »Hetes vászon a hajdu«-ra. Ezen megegyezés alapján aztán Káldy a Horváth dallamát visszaalkalmazta az egész (Bochkor-féle énekeskönyvből való) költeményre; joggal, miután a korábbi egész magában foglalja a későbbi rész-törmelékét. Láthatjuk az egész nótában, hogy a

Bercsényiről: »Csak tetszik Berchényi uramnak, hogy az muzsikási az paszpüctet (passe-pied) és az »*rajta kurucz*« tánczot el tudják vonni.« A kuruczságnak ez az általánosan ismert táncznótája lehetett Rákóczi kedves táncza (Rákóczys Leibtanz), a melyet Erdélyben még a XVIII. század végén ismertek. Ugyanis a József császár halála után feltámadó »magyar világ«-ból beszéli a szász *Heidendorf* önéletrajzában, hogy *Nemes* háromszéki főkirálybíró Rákóczi kedves tánczát húzatta magának és arra érzéssel tánczolt. (»Der Thuri scheute sich nicht, dem *Nemes* öffentlich vorzuhalten: er habe kurz vor dem Landtage in Háromszék bei der Stuhls-Congregation und dem darauf gefolgten Tanz, befohlen, ihm des *Rákóczis Leibtanz* aufzuspielen, den er dann mit grossem Gefühle getanzt habe.«

A hasonló rhythmusú ú. n. »Erdélyi hajdutáncz« dallama P. Horváth Ádám kéziratában következő verssel társul:

Telekes bocskor, gyöngyös kapcza

Járd meg lábam, járd meg

és utolsó része (3-ik és 4-ik sor) előfordul egy más szöveg alatt

hatos, hetes és nyolczas sorok milyen gyakran és könnyedén váltogatják egymást, a dallamsorok szótagszáma szerint igazodván és aprózódván maga a dallam is.

Ez a nóta, különösen egy strophája, volt a kuruczság harci- és táncznótája. Ugyanis a 12. versszak így hangzik:

Után kurucz, után!

Tied az puskája,

Enyém pedig az kanczája,

Tied az lódingja.

Rajta, Miska, rajta

(Vagy: *Rajta kurucz, rajta!*)

Az tüzes labanczon,

Mienk lészen az nyereség

Mind az derék harczon.

Az erdélyi szászok gyereknótájában így maradt fenn:

Rajta, Miska, rajta

Zabel an die Saita;

Nimm die Karbatsch in die Hand

Jag den Türken aus dem Land.

A töröknek említése megengedi azt a lehetőséget, hogy a nóta talán még a kurucz idők előtt is megvolt.

is: »Karakóra kéretének, oda sem adának. Egy vén asszonyt kerítének, Annak taszítának.« Káldy itt is a töredék dallamát alkalmazta a rokon tartalmú hosszabb (Thaly közölte) versezetre. A dallamvezetésben feltűnő különbség, hogy míg az előbbiben az egész dallam moll, addig itt a nóta második fele dur-ban van.

No - sza haj-du fir - ge var-ju jár-junk egyszép

tán-czot Nem vagy fat-tyu sem rossz hat-tyu

ki álts rá egy hop - pot Szá - jad mond-jon

Lá - bad jár-jon egy ka - to - na tán - czot.

Ezek már aránylag gyorsan énekelt tüzes táncznóták.

»Pendülj csizma, járjad anya,
Elől tollas, elől;
Toppanj gyorsan, had csoszantson,
Ne maradj bal felől«.

Ez a két kurucz nóta 150 éven át egész a népdal újjászületéséig ösképe a bővebb formájú népdaloknak. P. Horváth Ádám gyűjteménye tele van ilyen rhythmussal (pl. »Menj el, menj szegény magyar a kétség partjára« vagy pl. »Adj egy csókot rózsám, kettőt adok érte« (»Magyar Orpheus« 75. és 82. lap.)

Mindaddig, míg a körmagyar, vagy verbungos táncz lassú csárdássá át nem alakult és a régebbi tánczrhythmust csak a gyors csárdásra nem korlátozta és szorította, ilyen a magyar táncz. Ezt bizonyítják összes régebbi tánczdalaink, így az a régi magyar táncznóta is, a melyet Arany János és P. Horváth Ádám gyűjtése mentett meg a feledéstől.

Mulató kuruczok. (Thaly Kálmán tulajdonában levő kép után.)

Még azt mondják nem il-lik a táncza ma-gyar-nak

Nem, ha ne-ki ezi-pellőt, bő nad-rá-got varr-nak

De a ma-gyar dol-mánynak kó-esag tol-las fő-nek

Il-lik ma-gyar pár-tá-nak pil-lan-gószi - pó-nek.

Tudom, hogy a mai fülnek mindez a rhythmus oláhosnak tetszik, de azért ez nem egyéb, mint régebbi magyar rhythmus. Csak annyi igaz mégis, hogy Erdélyben és az oláhok között számosabb népdalban, különösen táncznótában maradt fenn, mintsem másfelé.

Ezt a régies, csak öreg embereknek való táncz- és énekrhythmust maga a nép is kifigurázza, midőn az ósdi nótát húzó bőgőst csúfolja.

»Dülj el, dülj el Péter bácsi,
Kendnek hegedülnek«.

Hogy egyébiránt ezek a hajdútánczok és a mainál régibb színezetű, a mai fülnek oláhosnak tetsző rhythmusok nem veszték ki, bizonyítja Erdélyi gyűjteményében (Népdalok és mondák) számos katona- és táncznóta, melyeknek ősi mintaképe a Káldy által bemutatott két hajdútáncz.

Tény, hogy a kurucz népdal fejlődésénél erős az oláh vegyülés. Ezt bizonyítják — a fejezet korábbi helyén felhozott versen kívül — egy hajdútáncznak következő sorai:

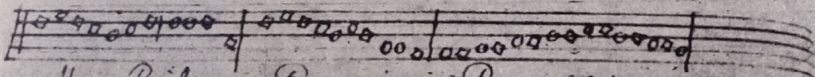
Majre csajre Moldovare,
 Fut havas alföldre.
 Ungur bungur, amaz rumuj
 Sátorát felszedte
 Szatujmare pítanajre,
 Nincs pénz, az ebverte.
 Nosza Randulj, tolvaj Vidulj,
 Fujd az Bagi tánczát.

A gyűjtemény fénypontjai a tulajdonképpeni Rákóczi-nóták.

Sokat írtak ezekről id. Ábrányi Kornél, Hajdu László, Káldy, Bartalus, P. Thewrewk Emil, de a tudományos kritikának még mindig van mondani valója.

Magát a szöveges Rákóczi-dalt Káldy három verzióban adja, az első kettőt saját gyűjtéséből, a harmadikat Pálóczi Horváth Ádám kéziratából, a mint azt már Bartalus is közölte (Magyar Orpheus első lap).

11. *Szeregi (1)*

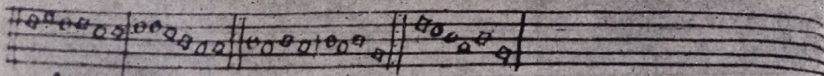

Haj Rákóczi Dicsője, Dicsője!

Magyar Vitézek Nemes Vitézei!

Hősi letelek, kovács mész! Válogatott Vitézei!

12. *Traviatli Francz Átolt. (2)*

Vere meg Uram Vere meg

A Velaz Ástolat.

Szomorú felleg, borús a táborat

Szomorú meg bens örödel,

vagy

A szöveg Thaly Kálmán gyűjtésének eredménye, mert a Pálóczi Horváthé alig pár sor. A dal kesergő panasz a Rákóczi-mozgalom lehanyatlásán és keserves feljajdulás a végzetes német uralom ellen. »E dal a kuruczvilág leghíresebb maradványa, fájdalom-kiáltása az egy szerencsétlenségtől sujtott, balsorstól vert hősi nemzetnek.« (Thaly K.)

Jaj ré-gi szép ma-gyar nép / te el-len-ség

té-ged mi-kép szak-gat stép!

Mint egy é-kes e-le-ven kép vol-tál o-lyan
Mi-re ju-tott ál-la-po-tod rom-lan-dó ese-

szép! ré-p! Ma-gyar nép! De a sas-nak

kör-me kö-zött fon-nyadsz mint a lép.

Sze-gény ma-gyar nép Mi-kor lesz már ép?

Meg-rom-lot-tál mint a cse-rép Jaj hát sze-gény

ma-gyar nem-zet Jó-ra mi-kor lép.

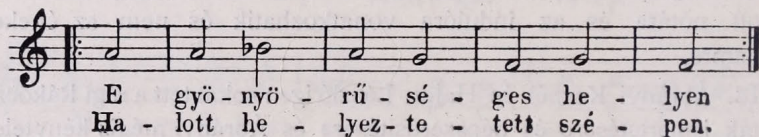
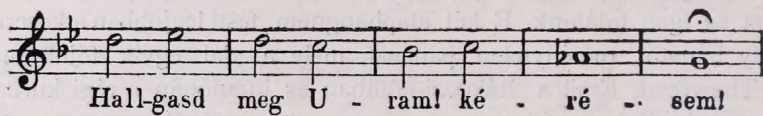
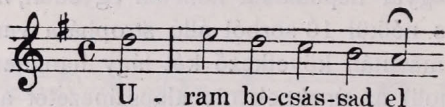
Lássuk e nóta méltatását az irodalomban. Káldy szerint »dallamát is e kor legmeghatóbb, legszebb zenei termékének mondhatjuk; nincs ehhez hasonló dalunk, hol zene és szó úgy összeillenének, mint e páratlan énekben. Zenei tekintetben még különösen azért is kiváló, mert magyar népdalaink közt az egyedüli, melynek dallama minden ismétlés nélkül 16 sorból álló strophára van végig komponálva. Az egymásután következő két lágy hangnem (átíratomban G-moll és F-moll) az éneknek oly alapszínezetet ad, melyet nemcsak magyar dalaink közt, de az általános zene legújabb termékei közt se igen találunk. E két alaphangnem festi legjobban a keserű, mély bánatot, reménytelen panaszt, mely a dal egyik főjellege«. P. Thewrewk Emil a Rákóczi-nótában és indulóban a régi kurucz lovas szignálokat sejtí; azonban ez csak a fúvóhangszeren előadott nótára és az indulóra vonatkozhatik és nem az énekelt dallamra.

Id. Ábrányi Kornél és Hajdu László igen sokat tett a régi Rákóczi-nóták ismertetésére és népszerűsítésére és Ábrányi mégis kénytelen bevallani, hogy »a Rákóczi-nóták eredetét mithosi homály fedi. Tulajdonképpen szerzője sem ismeretes s legtöbb valószínűséggel bír az a feltevés, hogy a II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza, elbukása és a fejedelem kibujdosása alatt, vagy után keletkezett egyes phrasisai s a dallam meneteinek bizonyos szöveg szavakra való alkalmazása által, melyekből aztán későbbben terjedelmesebb egész fejlődött ki.« Szól aztán a hagyományról, mely azt fenntartotta és Barna Mihályról, Rákóczi rodostói cigányáról, ki ezt unokájára, Czinka Pannára hagyta volna, míg végre Vaczek nevű zeneértő kanonok a 18. század vége felé lekottázta.

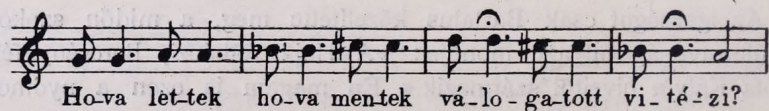
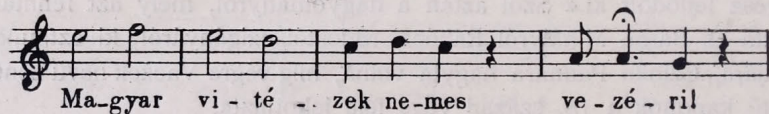
Az igazságot csak Bartalus közelítette meg, a midőn szokott szűkszavúságával azt mondja: »A Haj! Rákóczi, Bercsényi-féle nóta Kálvin hiveitől származik.« Én magam is ezen a nyomon haladtam.

Tény, hogy ezen nótának strukturája, dallamphrasisai világosan egyházi eredetre mutatnak, pl. az ilyen dallammenetek, mint a Bezéredy, vezéri, romlandó cserép, voltál olyan szép, fonnyadsz mint a lép, szegény magyar nép, mikor lesz már ép, a maguk igen sajtáságos melodiájával, dallamhajlásukkal, refrainszerűségekkel világosan mutatják a protestáns zsolnárt, sőt itt-ott a kátholikus nép-

éneket. Csakugyan, azt hiszem, sikerült megtalálnom a Rákóczi-Bercsényi nóta motivumait, a kálvinista zsoltárok között, még pedig leginkább a XXXXVIII. zsoltár 2. részében, a CII. zsoltárban és az úgynevezett Simeon énekben (177. ének.)

Az eredeti Rákóczi-nóta. (P. Horváth Á. kéziratában.)

A mi a nóta dallamfejlesztését illeti, nem helyes, a mit Káldy mond, hogy a Rákóczi-nótának dallama 16 versből álló strophára minden ismétlés nélkül van megkomponálva,¹ mert igenis első látszatra feltűnik, hogy bőven van benne ismétlés; hiszen pl. ez a dallam-

¹ Dr. Badics Ferencz Káldynak ezt az állítását idézi: »A kuruczvilág költészet« című értekezésében (Beöthy-féle képes irodalomtörténet).

phrasis »Mire jutott állapotod romlandó cserép« ugyanolyan dallamú, mint az utána következő, »Mint egy ékes eleven kép, voltál olyan szép«.

Bizonyos, hogy a dallam igen szép, s értékéből mit sem von le a zsoldáros eredet és ismétlés.

A mi nótánkat azonban a zsoldáros nyugati dallamtól teljesen megkülönbözteti ragyogón keleti színezete.

A »Hová lettek, hová mentek válogatott vitézi« már szivárványos ragyogással láttatja és bűbajos hangzással hallatja a magyar skálát. A halvány templomi virágból égő piros százszorszép lett.

A mi végre a szerzőség kérdését illeti, a hagyományban, melyet Káldy is magáévá tesz, a hiba az, hogy a fejedelem Rodostóban aligha mulatozott cigány mellett, mert Mikesünk tanúsága szerint klastromi életet folytatott; imádkozott, írt, dolgozott. Mikes is csak azt írja magáról: »Minden multságunk tehát abban állt, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára, ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival«; de cigány zenéről nem tud semmit. Az igazság az lesz, hogy a 18. század első felében minden magát megbecsülő cigányprimás Rákóczi kedvencz-muzsikusanak adta ki magát és a nép ajkán keletkezett Rákóczi-nótákat, mint Rodostóból hazakerülteket játszották. Hiszen leleményességben a cigányok mindig nagyok voltak. Rákóczi és Bercsényi zenekara nem is cigány volt.¹ Valószínű, hogy nemcsak hegedűn, hanem fuvószerszámon, tárogatón is játszották, a mire a szöveg nélküli Rákóczi-nóta egyes figurái rávállanak.

¹ Rákóczi zenekaráról hibásan állították, hogy cigány volt. Id. Ábrányi Kornél — Fay gróf után — előadja az öreg Czinkáról és Barna Miskáról szóló meséket, holott egy öreg Czinkáról se szólnak semmit a hiteles adatok, Barna Miska is később élt a XVIII. század közepe táján; Czinka Pannáról (1722—1772. az egyetlen hiteles tudósítást közöltük a »M. Szó« 1903. évi jun. 25. számában). Jókai (»Szeretve mind a vérpadig«) volt az első, a ki őt Rákóczi idejébe helyezte, azután Verő György (»Ezer év«) című színművében, valamint Bokor József »Kurucz furlang«-jában, Káldy Gyula sem volt a népies legendáknak pusztítója, Lehoczky pedig még tudományos folyóiratban (»Ethnographia« 1905. évfolyam) is feltálalta őket. A tény pedig az, hogy Rákóczinak nem volt hadi kürtösein és síposain kívül külön zenekara. Nagy alkalmakra Bercsényi Miklós híres zenekarát kérte kölcsön; így 1707-ben a körömi országgyűlésre, a midőn Sinievska lengyel hercegnő tiszteletére nagy bált adtak. Ekkor a banda 33 aranyat kapott, akkoriban fejedelmi honoráriumot. Ugyancsak ez a zenekar muzsikált az ungvári és

Mindent összevetve, kimondhatjuk véleményünket, hogy a Rákóczi-nóták egyházi énekekből származtak, a nép ajkán fejlődtek, míg végre, belevegyítve a hadi jelzéseket a tárogató, s még később a czigányok hegedűje vette át.

Ha e nóták Rodostóban keletkeztek volna, sok keletiességüket mindjárt érthetnők; csak hogy ez nem igazolható. Különben is a dallamphrasisok sajátosságai a szöveges nótával *énekekre*, a szöveg nélkülinél *tárogatóra*, a mult század elején játszott variációk tilinkó- és hegedű-technikára vallanak. Hogy miképp vált a dallam indulóvá, ismeretes.

A kurucz nótáknak egyik legbecsesebb tulajdonságuk az igaz érzés, a közvetlenség. Mindnyájukon meglátszik, hogy a pillanat, ütközet, viadal, gyász, meg vígalom pattantották ki őket.

A kifakadásoknak, a káromkodásoknak se szeri, se száma. Például:

»Verd meg, uram, verd meg ebadta németjét,
Országunk szemetjét, kutya teremtetét.«

(P. Horváth A. gyűjteményéből közölte már Bartalus »Magyar Orpheus« 2. 1.)

Egy hasonló hangulatú nóta, melyet (a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában) Szirmay Antal »Quodlibet« című kéziratában találtam, állítólag 1670-ben Böszörmény felégetésekor keletkezett:

Hajduváros Böszörmény,
A németet a köszvény
Hasogassa, gyötörje,
Kutya teremtette.

pataki farsangi bálokon. (Kassán 1706-ban városi muzsikuskok.) A banda feje, a primás »Cedron Imre uram« volt, svájci vagy francia származás és tagjai voltak: Cedron uramon kívül egy cimbalmos, Suffay, tánczos, Jankó, organista és a »két német« Hans Michel és Joseph. (Rákóczi-tár VIII. 374.) Egy más helyen a tánczos helyett egy »diskantista« van említve, valószínűleg énekes volt. A muzsikuskoknak külön asztaluk volt, de közel a többihez, hogy mindig kéznél legyenek. A többi főurak eleinte megszólalták Bercsényit a muzsikásaiért (I. Forgách Simon tábornok levelét 1704-ből), de egy évre rá már Forgáchnak is volt két muzsikusa. Cedronék éppúgy játszottak divatos idegen tánczokat, mint magyar nótát. (Forgách levele *paspüct*-et [passe-pied] és *Rajta kurucz táncznótát* említ.) Később a Cedron bandája egészen Rákóczi szolgálataiba lépett, mert Körössy György uramnak, Rákóczi kincstartójának feljegyzéseiben ott van 1709-ből: »10. Januariy Cedronnak 6 óra fizetését 6 arany, posztót item arany. Az 1710-ben rettentően dúló pestis a zenészeket sem kímélte meg, az énekes épp az asztali éneklésnél lett rosszul és nyomban meg is halt. Cedronnak és bandájának aztán nyoma vész.

Milyen közvetlen a Kassa ostrom után keletkezett hálálkodó vers (találtam a jászói prépostság egy kéziratában):

A híres Rabutin Kassa városát,
Sűrűn löveti Forgách bástyáját,
Uram segélj! és küldé az Úr szolgáját,
Esze Tamást, nem mást
S megtartá Kassát.

A legtöbbjének dallama is lehetett.¹ Soha a magyar nemzet be nem bizonyította annyira dalos voltát, mint ebben a dicső korszakban. Nemcsak nagyúri poéták, hanem papok, kántorok, író-deákok, jegyzők, kurta nemesek, katonák, tisztek és közlegények írtak nótákat.

A deákos műveltségű emberek inkább az egyházi énekekből merítettek, a katonák, hajdúk (talpas), huszárok és kis nemesek inkább a népies táncznótákból. Nyáray brigadérosnak a hadi jelentésén hevenyészett kótairás látszik (még eddig nem tudtam kielégítőleg megfejteni, valószínűleg a 80-ik zsoltár). Még magának Bercsényi fő-mársálnak egy (Rákóczihoz írt) levele végére oda van vetve a hirtelen született kurucz tábori nóta:

Búza termett
Ásd a vermet.
Szalma elig
Széna alig.
Hús, kenyér a quartély
Ha nem alszól, ne félj!
Igy él a kurucz!

A protestans prédikátorok szép költői siralmakat költöttek; a »Szomolányi ütközet emléke«, igazi czímén »Ricsány német főgenerális töredelmes gyónása« Ujváry Tamásnak, a nyittrakövesdi kántornak tollát dicséri. A honnan ez kikerült, ott bizonyára dallam is termett. Hogy mennyire érdekelték az ilyesfélék az embereket, látjuk abból, hogy Csajághy János várparancsnok Bercsényinek

¹ A kurucz versek egy része régebbi nóták dallamára készült. Például a »Ricsány generális töredelmes gyónása« megy ad notam »Csillagnéző magyar«. Mislai Andrásnak bujdosó éneke ment ad notam »Vigságnak töreték gyöngé szép üvege«; a Szatmár megvételéről való költemény »A Szent Háromságnak« nótájára. Szép példa és becses adat arra, hogy az egyházi dallamok mint mentek át világi tárgyakra. A »Mулnak esztendeim« verset »Kemény János erdélyi fejedelem nótájára« énekelték. Kár, hogy ezek a dallamok máig is ismeretlenek.

elküld egy akkor (1710.) készült éneket: »Minémő verseket fundáltanak itten Ocskairól, ime alázatosan includáltam Excellentiádnak pro curiositate.«

Tánczó kurucz. (Szendrei művéből.)

Önként feltűnik a hasonlóság a másfélszáz évvel későbbi magyar szabadságharc zenéjével, nótáival, csakhogy a régebbi körülbelül negyven évig tartó küzdelem idejében kevesebb a műköltő és erősebben érvényesül a köznemesség. A magyar szabadságharcban nemcsak népdal termett, hanem a művelt, eléggé képzett zenészek s katona-karmesterek (Müller, Zapf, Egressy B.) megteremtették a magyar indulót, vagy indulószerű népdalt. A kuruczvilágnak sajátképpen indulója nem volt (a Rákóczi-induló csak 1809-ben kelet-

kezett). De május elsején, mint régente a hadi évszak kezdetén, Rákóczi muzsikusai rendesen beköszöntőt fúttak trombitán és török sípon (tárogató) az évben való szerencsés hadakozásra. Voltak tüzes, vért forraló táncaik, mint:

Nosza rajta, jó katonák,
Gyerünk az Alföldre,
Megtöretik kezünk által
Az labancz ereje.

Szabad nekünk, jó katonák
Duna-Tisza közü,
Labanczságnak, mert nincs ottan
Sehul semmi közü.

(Csinom Palkó.)

vagy ez a másik:

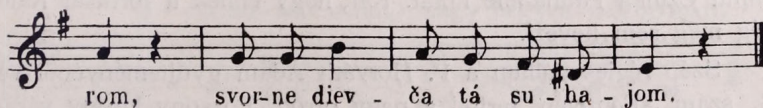
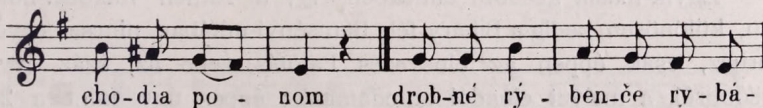
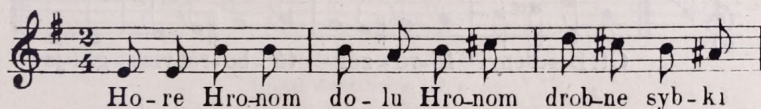
Ég a kunyhó, ég a ház,
Nem is egy, de háromszáz,
Mondtam pajtás úgy-e ládd?
Süthetsz annál szalonnát.

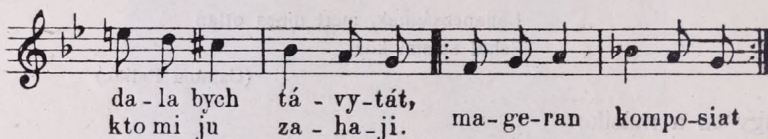
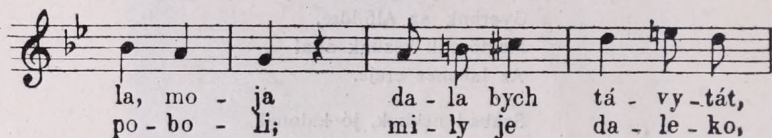
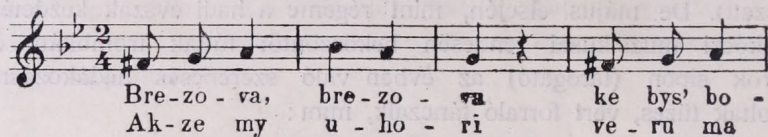
(Balogh Ádám nótája.)

Hasonló helyzetben született meg 1849-ben Komáromban ez a nóta: »Ég a kunyhó, ropog a nád«.

A keleti színezet, mely a magyar skálával a magyar népdalban ekkortájt feltűnik, határozottan észrevehető az ezen korból való tót népdalokon is, pedig ezek sokkal makacsabbul ragaszkodnak az egyházi hangnemhez.

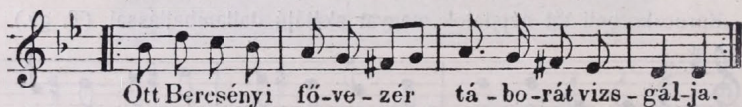
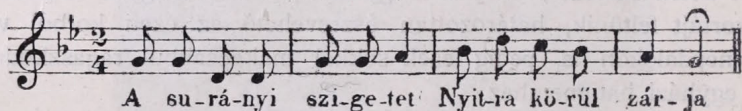
Kuruczkorbeli tót népdalok magyar skálájú dallamhajlással. (T. gy.)

A nagy-surányi hadi szemléről való nóta szintén régi népdal. Ugyanebből a dalcsirából lett az a régi magyar nóta:

Haragszik a gazda,
Hogy mi itt mulatunk;
Hej, vigye el a házát,
De mi itt maradunk.

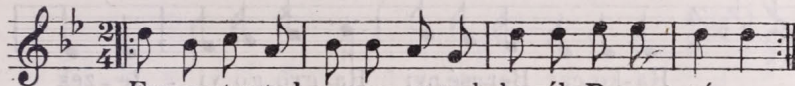

Egyik-másik későbbi emléken, így a ruthén Rákóczi-nótában, különösen pedig a Bihary-féle Bercsényi-nótában nincsen egyéb kurucz, csak éppen az elnevezés. Palotás zene az, száz évvel későbből, a melyet előadói antedatáltak; éppen úgy, mint a 23. számú Czinka Panna-féle nótát. Kár, hogy ennek a forrását Káldy még meg sem nevezi.

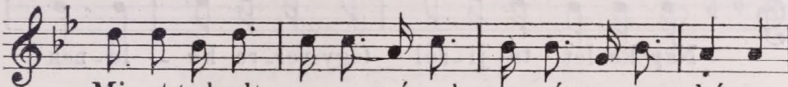
Szép régies dallam a P. Horváth Ádám gyűjteményéből vett 18. szám »Fennyen tartod a nagy orrod, Pozsony kevély vára«,

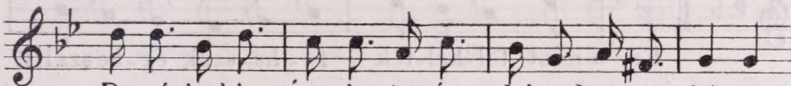
valamint Balogh Ádám nótája is. Az utóbbit Káldy átírata erősen modern rhythmusúvá teszi, pedig aligha lehetett ilyen. Ugyancsak

Fennyen tar - tod a nagy or - rod ke - vély Pozsony vá - ra
De pa - na - szos a mit e - szel no - ha pénz - ed á - ra

Mi - at - tad volt az or - szágnak nem ré - gen nagy ká - ra

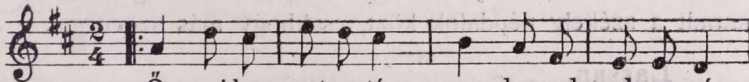
De né - ked is úgy le - het ám dol - god nem so - ká - ra

Káldy azt állítja, hogy másfél száz évvel később ebből származott a Kossuth-nóta. Mi magát a dalcsirát még sokkal régibbnek tartjuk.

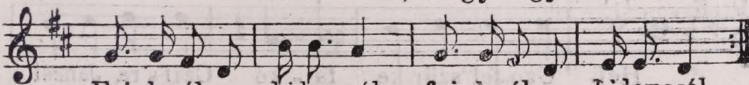
A Rákóczi kesergője (21) szintén zsoltáros eredetű, a szöveg meg teljesen népies, míg a Rákóczi Ferencz imádsága (22) katolikus dallamból eredt, a melyre már az előbbi fejezetben rámutattam.

A 20. szám a »Bujdosók éneke«, vagy másképp a »Darvak nótája«, Balassa Bálintnak gyönyörű szép költeménye, a melyre ráadták a zsoltároknak puritán dallamát. Akkoriban igen sokat énekelhették, hogy:

»Zöld erdő árnyékát,
Piros csizmám nyomát
Hóval födi be a tél,
Hóval födi be a tél.

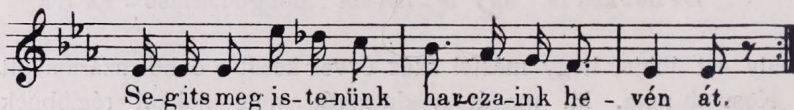
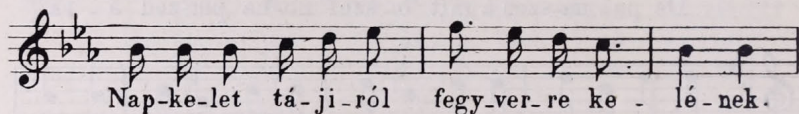
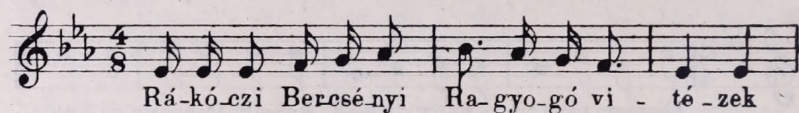

Ő - szihar - mat u - tán, nagy hegyek - nek or - mán.

Fuj - dogál a hidegszél, fuj - dogál a hidegszél.

A 24. számú érsekujvári kurucz nóta »Rákóczi, Bercsényi ragyogó vitézek« egy katolikus népénekből származik és a dal-

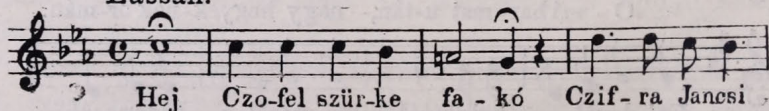
csira megvan egy mai népdalban is. (Lásd: Magyar dalsírák ez fejezetet.)

A tréfás dal, meg a gúnydal a német tánczra megvan P. Horváth Ádám gyűjteményében és nem a kurucz időkből való

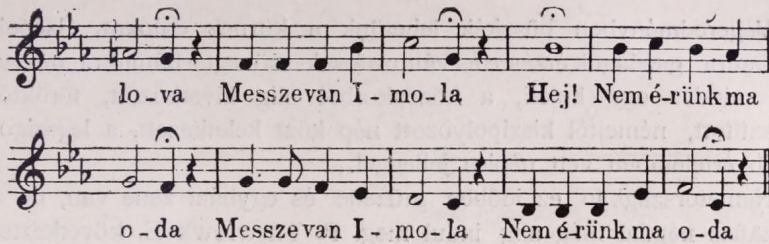
Annál régibb a »Selma német« gúnydal. Ezt nézetem szerint Káldy alaposan félreértette. Azt mondja rá, hogy félig magyar, félig német dallam, $\frac{3}{4}$ -ed taktusban írja át »Altdeutsch módra« jelzéssel. Pedig ez a dallam kevés eltéréssel az »Egy bujdosó szegény legény«-é, a mely dalt Bartalus is közli Arany János gyűjtéséből (M. N. E. G. II.), de helyes, magyar népdalszerű átírásban.

Káldy gyűjteménye függelékében még két virágdalt közöl. Mind a kettőnek a dallama majdnem egy és mind a kettő igen régi. Meg is maradt a székely népdalok közt, csakhogy más szöveggel.

Lassan.

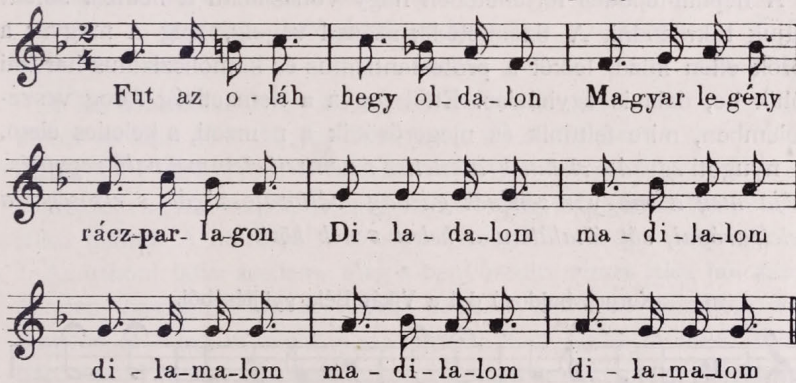

Ime egy népballadának 3 versszakos töredéke. Azonban megvan benne a következő stropa is:

»Hej búra termett idő, ködneveiő szellő,
Megemésztett engem ez az egy esztendő«.

Ez pedig már a kurucz időbeli versek közt előfordul. Ez a szakasz, meg a dallamnak ősrégi strukturája és színezete vezethette Káldyt nyomra. A dallam és szöveg különben már jóval előbb megjelent (Bartalus M. N. E. Gy. II. 10. lap).

P. Horváth Ádám gyűjteményében van még egy kurucz nóta:

Ez a nóta népdal-történeti szempontból igen nevezetes; mintegy öslény a népdalok között. T. i. a refrain a lantkiséret akkordjait utánozza, érzékíti meg, mintegy fülnek hallhatóan; azután meg a népdalnak igen régi, majdnem kiveszett formáját, a kétsoros népdalt mutatja, a melynek nyomai ma csak a találós mesékben, meg a gyermekversekben maradtak fenn. Különben már maga az is, hogy nótának két utolsó sorát ma is rendszeren megisméli a magyar nép, a két utolsó sornak későbbi keletkezésére, mintegy refrainszerűségére utal.

Végeredményben büszkék lehetünk a kurucz dalokra. Szépek dallamra, gazdagok érzésre és változatosak szövegtartalmukra nézve. És mindez egy keleti, a középkorból alig kivetkőzött, töröktől pusztított, némettől kiszípolyozott nép közt keletkezett, a legszigorúbb értelemben vett népies jelleggel.

Németországban ez időben műzene és egyházi zene van, de a hazafias népdal még alig indul meg. P. Thewrewk E. következtetése szerint az akkoriban keletkezett régi népdal »Prinz Eugen, der edle Ritter«, mely a belgrádi diadalt énekli meg, aligha nem magyar eredetű s magyar motivumot költt át.

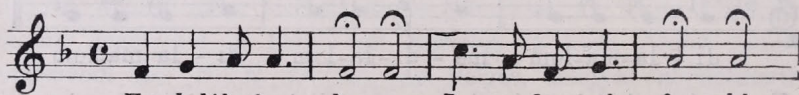
Ugyanekkor (a spanyol örökösödési háború idején) a francziák Marlborough herczegről a románczot éneklik:

Marlborough sen va-t en guerre
Ne sait quand reviendra.

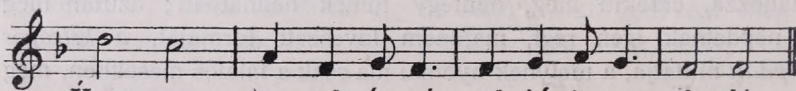
Ennek dallama a kurucz melódiákhoz viszonyítva valósággal gyereknóta.

A népdal-fejlődés történetében nagy vonásaiban a nemzet sorsát látjuk tükröződni. A tizenhetedik század végeig, míg a magyar a török ellen küzd, lelkét a protestantizmus és katolicizmus harcrai töltik be, dala is egyházas. Ettől fogva a nemzetiség forog veszedelemben, mire feltűnik és megerősödik a nemzeti, a keleties elem. A nyugoti egyházi elemnek a keleties s nemzeti elemmel való vegyülése adja meg a magyar zenének gazdag változatosságát s elsőségét a keletenrópai, sőt általában a keleti zenék közt.

Kurucz bujdosó dal a Vikár Béla gyűjtéséből.

Fordulj kedves lo-vam Lengyel-or-szág fe - lé
Szegény ha-zá - mat már Töb-bé nem lát - ha - tom

Úgy se jö - vök én már töb-bé vis-sza fe - lé.
Nin - csen o - lyan bá-nat Mint az én bá - na - tom.

»Csekélységeknek látszanak ugyan, de ezekben is láthatni a Magyar Nemzetnek elevenségét és az anyai nyelvünknek minden kifejezésekre alkalmas voltát; az én vélekedésem szerint ezeknek is kár lett volna feledékenységbe temettetni.«

Szirmay Antal (»Quodlibet« előszava, Nemz. Muz. kéziratára).

IX. FEJEZET.

A tespedés és az idegen behatások kora. A népdal a XVIII. században. Pálóczi Horváth Ádám gyűjtése.

A kurucz mozgalom lehanyatlásával a nemzet érzéketlenségbe merül és latin tudományos irodalmon kívül úgyszólván semmit sem alkot. Úgy járt, mint a lábbadozó nagy beteg, a ki lassankint összeszedi ugyan magát, de még hosszú ideig félig öntudatlan, elfásult lelkű marad. A költészet s a népdal a régiről is majd megfélekedezik.

Az itthoni latin szellem, meg a benyomuló német izlés hátraszorít minden nemzetit. Lassan-lassan feledés borít be mindent, a mi magyar és főleg mindent, a mi népies. Nem hiába mondja Altorjai báró Apor Péter a »Metamorphosis Transilvaniae«-ben: »Most talán azokat az szép magyar nótákat senki Erdélyben el nem tudná fűni.« A kurucz mozgalomban rendre származtak, vagy újra keltek a magyar népdalok; Mária Terézia trónra lépésekor, a mikor az ország fegyverbe állt, egyetlen egy nóta támad, a mely híven jellemzi a hivatalos lelkesülést:

»Készül minden vármegye
Az országnak eleje,
Mert kénytelen vele.«

Persze más dolog az, idegen országokba menni háborúskodni,

meg más, harcolni Rákóczi zászlója alatt: »Pro patria et libertate«. Csak a kurucz katona mondhatta igazán: »Meghalok én még ma magyar nemzetemért«. — Most a magyar táncz is feledésbe merült és bevonult a minét (menuette), meg a stajer táncz (később Ländler, még később Walzer).

Akadtt azonban egy ember, a ki tudott lelkesülni a régiért és erősen magyar érzésű volt: Pálóczi Horváth Ádám. Ebben a korszakban tüneményyszerű az olyan hazafias lelkesülés és történeti érzék, a mely vele ezt mondatja: »Tudni való és sokaknál egész a neheztelésig tudva van, hogy én a réginek nagy becsülője vagyok. Itt is megvallom, hogy egy olyan régi kurta darabnak, mint »Pattyolat a kurucz«, vagy »Fut az oláh hegyoldalon«, vagy »Árok-szállásánál volt egy veszedelem« károsabbnak tartom elveszését, mint a hódoltató táborból egy hatvan fontos ágyúnak.«

Egy nagy hibát mindenesetre elkövetett, t. i. azt, hogy a régi nóták nagy részének elhagyta régi szövegét és maga írt alájuk másikat. Ez menthetetlen dolog és népdaltörténeti szempontból igen fájdalmas veszteség, mert a népdalszöveg, különösen a régi, a valódi, nagyon becses és sok mindenre világot vet. Az is kár, hogy Horváth Ádám nem használ hangnem-,¹ vagy időjelzéseket kótáinál és így dalainak megfejtése igen nagy nehézségekkel jár.

Működését eddig csak az irodalomtörténet tárgyalta tüzetesen, melyben a népies iskola egyik képviselője. Valójában az ő igazi érdeme és jelentősége a magyar zene, a magyar népdal történetében van. Az a vers- és dallamkötete, melyet 1813 táján ő maga írt össze: »Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinál-mánya, ki másé« (Kézirat a m. tud. Akadémia könyvtárában), mely a modern zenésznak talán első tekintetre kevés értékűnek tetszhetik, megbecsülhetetlen kincseket rejt magában.

P. Horváth Ádám nagyon mozgalmas életet élt. A Dunántúlon születik (1760) és növekszik, Debreczenben tanul, hol az eleinte beteges gyerek nagyon erős temperamentummá ért. Majd Miskolczon

¹ Sem ütem-, sem tempo-jelzést, sem b, vagy # előjegyzést. Némi törekvés észlelhető arra, hogy a hosszabb hangokat nagyobb és szögletesebb kótafejekkel jelölje, de ebben se következetes; hosszú periodusokat, sok szót^agot foglal egy (hétszótagos) ütembe; szerencse, hogy a szöveg és dallamrhythmus mindig congruens.

assessor, aztán a Dunántúl mérnök, később a tihanyi apátságnak füredi és szántódi bérlője (1787). Vagyont is szerez, melyet egyik levele szerint tizenötezer forintnál többre becsül.

Közben egész életében, jó és rossz napokban egyaránt, mindig énekelt és mindig gyűjtötte az éneket. Sokszor a legjelentéktelenebb kis nótának úgy megörül, mintha kincset talált volna. Leírta azt is, a mire már csak hiányosan emlékezett (például a Miklós Sámuel-féle töredéket) és a mit maga alkotott. Így történt aztán, hogy ebben a 450 énekben (ámbar jó csomó közülök ismétlés), vannak dallamok nemcsak a kurucz időkből, hanem még előbből is (pl. »Mint sir a fejér hattyú«, melynek szövege 1613-ból, dal-lama 1572-ből származik); van sok történelmi és politikai vonatko-zású ének Katalin czárnőre, a lengyelországi állapotokra, II. Józset török háborújára, a budai csillagdára, a szent koronára (1790), különösen sok a napoleoni háborúkra és a magyar insurrectióra. Van régi magyar népdal, verbungos induló, melyet maga csinált, vannak egyházi énekek, a melyek közül egynéhány a református énekgyűjteményekbe is átment; bordalok magyarul és latinul, tréfás, pajos nóták, sőt olasz, francia, meg török ú. n. makkaroni-versek is. Különcz volt, de nótás különcz.

Füredről írja Kazinczy 1789. november 23-án: »Láttam Horváthot s olyannak találtam őt, a milyennek képzeltem. Nem becsülöm most kevésbé, mint azelőtt becsültem, míg csak az enthusiasmus ragadott ölelésre. Ennél többet nem mondhatok. Horváth Szántódon volt.

Elütötte vala a tizenegyet, midőn Szántódra beértem, de Horváth még fenn volt s dolgozott. Hasztalan volt föltenni, hogy nevemet egy időig eltitkoljam; nem emlékezem egyébre, hanem hogy ezt mondám: »Én vagyok Kazinczy« s mellére szorultam s ajkaink egy-gyé váltak. Összefont karral jártunk fel s alá szobájában, dolgainkat emlegettük s szívünk érezte, hogy boldogok vagyunk, hogy szerettünk. Nulla ancilla fuit, quae dicta foras evulget. Nem vala honn felesége s e szerint minden tartózkodás nélkül tettünk min-dent annyira, mintha régi ösmerősök, testvérek volnánk. Mutatta azt a helyet, hol Kazinczynak halálán kesergett, mutatta könyvei felett fityegő képét, verseit olvasgatta s *danolt, a mi neki elementuma*. Közel vala tizenkét óra éjjel, a midőn csak számára készült vacso-ráját felhozták; ettünk, danolt s lefeküdtünk.

Horváth harmincz éves, feleséges, de gyermektelen, középszerű magasságú, igen nemes képezetű, de a melyet szokatlan különösségeivel defigüriroz. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kivált fekvő homloka s nyerges orra IV. Henriknek Rubens által festett s Janinet által rézbe metszett, színekkel nyomtatni szokott képéhez, csakhogy ő ifjabb, mint a király akkor vala, mikor lefestetett. Igen fekete szálas bajusza elfedi száját, hajai pedig, melyek természetől göndörök, mind oldalról, mind czopf gyanánt hátul csombók-módra vannak megkötve; veres paszomántos nadrághoz egy tengerszínű rövid mentét vesz s egy kalpagformára metszett nyusztos s veresbársonyú süveget. Vig, pajkos, tréfás, elmés s igen alkalmas mindenre; de minden cselekedeteiből érettség, philosophiai csendesség és a mértéken túlható, de nem vak áhíthatóság látszik. Innen van, hogy ő még verseibe is valahol előhozhatja, religiosumokat vegyit; s megvallja, hogyha valamely napon imádkozni elfelejtett, retteg és magát nem tudja egyhamar megnyugtatni; innen van, hogy gondolkozásának módja azzal, a mit az oskolában beszívott és tanult, oly szorosan egyezik; s innen, hogy a halál után várt állapotról, mind verseiben oly gyakorta emlékezik, mind azt elmékedéseinek a tárgyává oly gyakorta teszi. De csakugyan távol van ő minden lavateri phantastaságtól; elméje valóságos elmékedésekhez szokott s több férfias erővel bir, mintsem hogy phantasmák által elszédíttessék. Szíve jobbíthatatlan, jóltevő, szelid, erkölcsi tiszták, feddhetetlenek s társasága igen kedves. A legkényesebb párisi izlésű dáma is elfelejti, hogy neki bajusz borítja be a száját, hogy hajai tornyokra nincsenek fürtözve, hogy dohány parfümírozta ruháit; s gyönyörködve mulat társaságában. Cancellarius gróf Teleki ő excellentiája, gr. Széchényi, septemviralista B. Ráday, a mi Rádayknak a fia; a volt tihanyi apátur őt kegyességükre és társalkodásokra méltatták.

Mennyit tudnék én még írni, a melyek az én Horváthomat közelebből ösmertetik. Férfiui érettség, elevenség, pajkosság, tréfa, tűz, a legkedvesebb szelidséggel összeszőve, az, a mi őt a néző előtt kedvessé teszi. Novembernek másodikán már tisztult vala az idő; átalvezztünk Tihanyra, néhány magyar verseket mondtunk a Balatonnak s éjszakára Füredre menénk, honnan ma délután jöttem ide...

Füreden még fél napot mulattam. Az esős idő zárva tartott,

annyira, hogy csak a fürdőhöz sem mehettem ki s Horváthnak a Balaton szélén most épülő nagy házát csak messziről láthattam. Szives elgyengüléssel váltam el karjai közül s áldottam azt a boldog órát, a mely őtet nekem s engem neki szült.» (Megjelent Kazinczy levelezése I. kötet és Magyarországi utak. 28 lap. Olcsó könyvtár.)

Kis János, a későbbi püspök így ír róla: »Horváth Ádámot Füreden már 1794-ben kerestem; de csak 1795-ben találtam, a mely alkalommal nyájasan fogadtattam s a Balaton partján akkor épült házában meg is vendégeltettem. Én nem tudóst, hanem csak danolásra s tánczolásra hajlandó világi embert véltem benne találni.«

Horváth, mint versíró és dallamköltő is figyelmet érdemel, de nem az új, az ő korabeli benne az érdekes. Gyűjteményében legbecsesebb a sok régi emlék, régi dallam.

Ez például (közölte Bartalus: M. Orph. 7. lap):

Első tekintetre balladatöredéknek látszik, magam is annak hittem; azonban a székesfehérvári püspöki könyvtárban talált kéziratból meggyőződtem, hogy az egy iskolai dialogizált búcsúztatónak töredéke. Ezt ő bizonyosan Debreczenben tanulta el dallamostul ottani deákoskodása alatt. A drámai alakú búcsúztató 1759-ben keletkezett Sárospatakon Miklós Sámuel senior távozásakor. Szerzője Varannay Mihály, czíme: »Lacrimae ab illustri Collegi Reformatae S-Patakensi . . . tempore valedictionis hui fidelis Senioris Samuelis Miklós per Michael Varannay«. A darabban mindenféle személy: diák, pedellus, hajdu, pásztor, csősz felvonul és mind versel és búcsúztat.

Az iskola ilyen hangon búcsúztatja a végzett ifjút:

Oh jaj én gyámolom,
 Ki valál istápom
 El mégy már magzatom
 El hagysz-e anyádat?
 Ki szoptattam szádat.
 S hív nevelő dajkádat.
 Hová mégy gyermekem
 Miklós Sámuelem,
 Ne cselekedd ezt velem.

Be jó fiam voltál,
 Ugy véltem, tsak halál
 Szakaszt el, de megtsalál.
 Engemet szeretnél
 Kenyeret szerzettél,
 Házat is építettél.
 Ne menj el marasztlak
 Itt meg házassítlak,
 Mert úgy élek, ha látlak.

A dült betűvel szedett sorok némi változtatással megvannak a P. Horváth gyűjteményében.

Egy másik, három versszakos, gyermekjáték-versike formájú töredék:

Vérem, vérem komámasszony,
 Majd egy marok lisztet adok
 Süri szitán szitálták
 Ugyan meg is szitálták.
 Vérem, vérem komámasszony!

Belőle Szirmay Antal kézirati gyűjteményében a »Quodlibet«-ben (Nr. 23) hét versszak van. Ennek a dallama is régi.

Általában Bartalus igen helyesen írta az általa megfejtettek és közlöttek legnagyobb része (mintegy harmincz) fölé, hogy »dallama régibb«, mint a Horváth Ádám csinálta szöveg. De van régi szövegű is.

Az is bizonyos, hogy a Mária Terézia korabeli (1741.) insurrectionális nótát ő még gyermekkorában hallhatta és emlékeiből vette be énekes könyvébe.

Meg - bo - londult a vi - lág fegy - verben az or - szág
 Ne - mes magyar nemzet is bá - na - tát u - jit - ja

El - mult a szép bé - kesség tá - madt sok el - len - ség!
 Mert ki - rály - né asszonyunk fegy - ver - be szó - lit - ja.

Ősz - sze vesz - nek ki - rá - lyok nagy ha - tal - mu
 Ké - szül mün - den vár - me - gye, az or - szágnak

csá - szá - rok ú - ri mál - tó - sá - gok
 e - le - je Mert kény - te - len vé - le.

(Először fejtem meg és közlöm.)

Horváth nótái eleinte egyformáknak, vagy legalább is hasonlóknak tetszenek. Csak figyelmesebb vizsgálat után hallik és érzik ki belőlük a különleges sajátosság.

A gyűjtemény régebbi nótái között *két főtípust* különböztethetünk meg: az egyik a búsongó, zsoltáros dallam, a melynek egyik alfaja az elbeszélő, krónikás, vagy balladás nóta, pl. »Kebelembe buvék egy nagy aspīs kigyó«, vagy »Verd meg uram verd meg, ebadta németjét«, vagy »Ne menj el gyermekem, Miklós Sámuelem«. Ilyenek »Duna vize lementében« (Magyar Orpheus 4. lap), »Gerliczeként nyögdecselek«.

Lassan.

Ger - li - cze - kén - t nyög - dé - cse - le - k Vigasz - talást
már nem le - lek Kin - csem nél - kül mint egy ár -
ván ki - et - len pus - z tá - kon jár - ván.

»Hej Rákóczi Bercsenyi« is ide tartozik (közölve Bartalusnál és bővítve Káldy: Kurucz dalok); aztán a következő csodaszép nóta:

Lassan.

Er - dő - kön me - ző - kön já - ró. Térj visz - sza
é - ke - sen szó - ló szép rá - ró Szi - vem
se - be - si - ted vig ked - vem e - pesz - ted
Kész vol - nék le - ten - ni én é - le - té - met.

A »Nehéz tudni czélját végít« dalcsírája a református XXXV. zsoltár »Perelj uram perlőimmal«. A »Meddig üldözzsz oh kegyetlen« dalnak szerzője kitörő panaszos versszakáiban:

Hát az első tévelyedés
Lett örökös kinszenvedés
Hagyj békét már, hagyj békét már.
Gyermek észszel választottam
Nem csuda ha megbotlottam
Hagyj békét már, hagyj békét már.
Menyegzőmből tört csináltál
Hóhérommal összeadtál
Hagyj békét már, hagyj békét már.
Oh de lesz-e jobb jövőendő
Mint e kínos öt esztendő?
Hagyj békét már, hagyj békét már.

szerencsétlen házaseletét zengi. Ennek a dalcsírája a Szent Bernát éneke, a mely a XVII. századbeli magyar katolikus énekes könyvekben előfordul.

Gyönyörű ének a »Láttál-e oly jeget, melybe meleg legyen«. Ennek a dalcsírája egy régi katolikus népének, a melyből származott annak a népdalnak is a dallama: »Azt mondják nem adnak engem a rózsámnak«.

Ugyanilyen egyházi leszármazással dicsekedhetik az általam megfejtettek és közlöttek közül:

»Mint sir a fejr hattyú
Meander vize partján.«

és »Három óra már, majd megvirrad már«. (Közölve a Balassa Bálint koráról szóló fejezetben.)

Azok között, a melyeket én közlök először, ilyen ez az igen szép nóta:

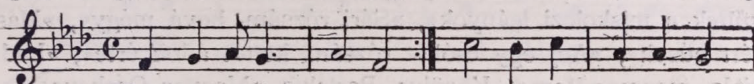
Jaj szí-ve-m mit gondolsz? Vi - o-lám mért nem szólsz?

Rit - ka bú - za rit - ka, melyben konkoly nin - csen
Rit - ka a sze - re - tet, melyben hi - ba nin - csen.

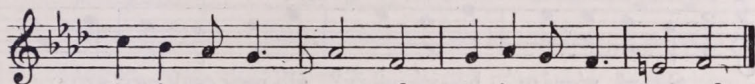
Szébbet jobbat ná - lam - nál Jaj szí-ved nem ta - lál!

Ehhez a csoporthoz tartozik még:

Most jöttem A - rad-ról Csil - la-gom asszonykám
Nem tu-dok ma - gya-rul

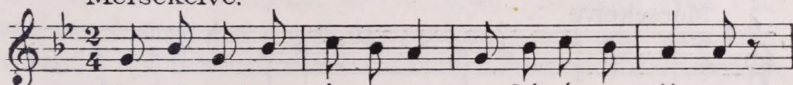

ta-nits meg ma - gya-rul ta nits meg ma - gya-rul.

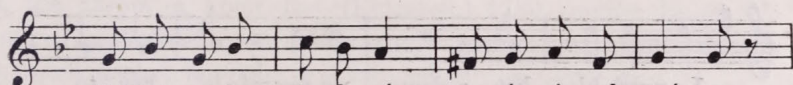
Egy régi szép dallamot, a melyet egy Teleki gróf 1818-ban is emleget, találtam meg benne.

A másik főtípusa a régi nótáknak a régi táncznóta, gyors vagy legalább is eleven rhythmussal, de leginkább mollban írva, a melyet én a *régi táncznóták erdélyi típusának* nevezek. Ilyen például a »Generalis insurrectio« (elébb közlöm), »Menj el, menj szegény magyar«,¹ »Öszvegyültek a banyák«, »Patyolat a kurucz«, »Ej

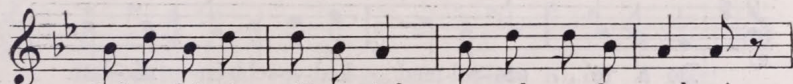
Mérsékelve.

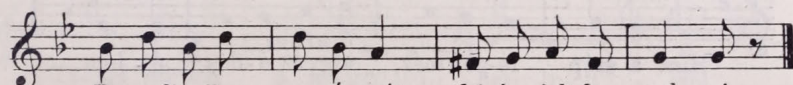
Menj el menj sze - gény magyar a kétség part - já - ra

Tekints az in - ga-do-zó reménység pol - czá - ra.

Sok a ki tűz - túl vas-tul nem tudsz megbor - zad - ni.

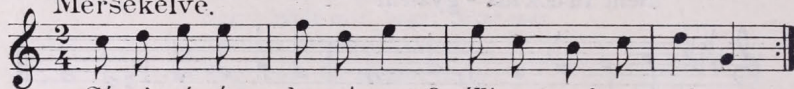

Borzadj mikor a végszót hi-deg jelt fog ad - ni.

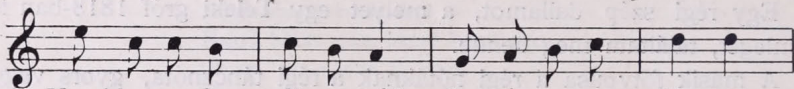
¹ Ezt a nótát »Menj el, menj szegény magyar« P. H. Á. a Hunyady János korába antedatálta, a censurának akarván evvel a figyelmét az elégedetlenkedő, sarcasticus szövegtől elvonni. Megjegyezte ezt már Bartalus is, P. Thewrewk is, Molnár Géza dr. (A magyar zene elmélete) mégis egész komolyan veszi az állítást és annak bizonyítására hozza fel, hogy ilyennek vélte és tudta P. H. Á. a Hunyady-korabeli (!) magyar zenét és hogy az tényleg ilyen is lehetett! Azonban ez tévedés; a dallam más szövegek alatt is előfordul és természetre, jellegre sem különbözik más régies típusú táncznótáktól.

haj micsoda», »Gyere be rózsám, gyere be«, »Egybe gyűltek, egybe gyűltek a miskolci leányok«, »Sári rózsám, hová mégy«, »Mások azért búsok«, »Adj egy csókot rózsám, kettőt adok érte«, »Ládd-e pajtás megmondtam«. Közölve Bartalus »Magyar Orpheus«-ában.

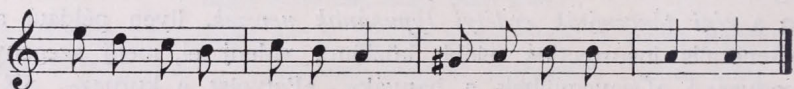
Mérsékelve.

Sá-ri rózsám ho-vá megy? állj meg csak egy szó-ra
Be ke-ser-ve - sennéz-tem szerdán az aj - tó - ra.

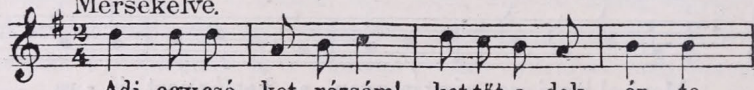

Hogy gyana-ko - dó a-nyád be-zár-ta e - lőt-tem

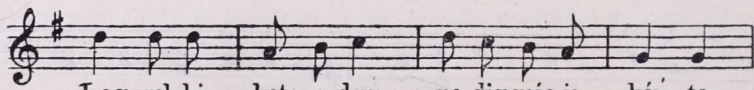

Mi-kor al-ko - nyodat-kor e - lőt-ted el - jöt - tem.

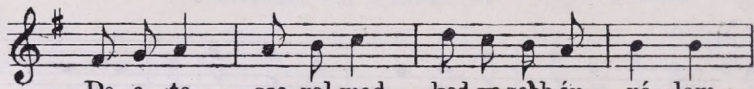
Mérsékelve.

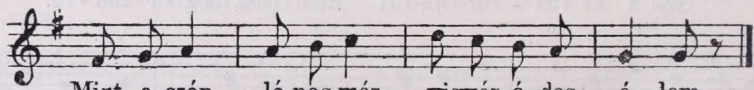
Adj egyesó - kot rózsám! ket-tőt a-dok ér - te.

Leg-szeb-bi - ket a-dom, pe-dig más is kér - te

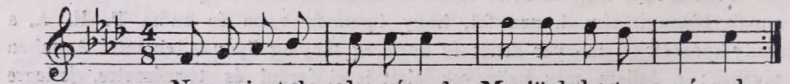

De a te sze-rel-med ked-ve-sebbén ná - lam

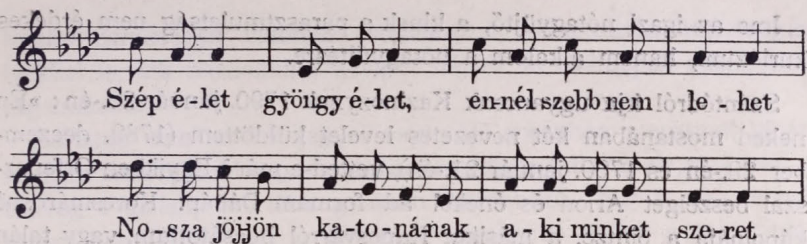
Mint a szép lé-pes méz, vigyáz é-des á - lom.

Azok között, a melyeket magam hámoztam ki, ide sorolhatók: »Adjon isten sok szerencsét annak az anyának, A ki fiát felnevelte lovas katonának« (205. lapon), »Nosza rajta legények, menjünk katonának« (222. számú nóta, Amade versének változata).

No-sza jertek le-gények Menjünk ka-to - ná-nak
Eljűk vi-gan nap-ja -it e hitváry vi - lág-nak

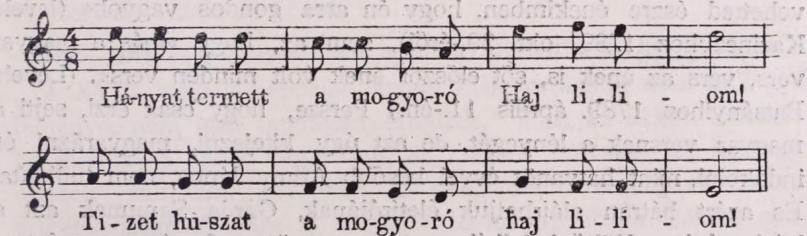

»Hej ördögös, boszorkányos« (295. számú nótá, ú. n. boszorkány-táncz), aztán »Tapsos táncz« (136. számú 207-ik lapon). Közlöm a »Magyar tánczok« című fejezetben).

Horváthot sokan különcznek tartották folytonos éneklése miatt. De hogy az éppen nem népies magyar világban a bolondulásig szereti a magyar nótát, nem hibája, hanem nagy érdeme a mi szemünk előtt. Mikor megrójják, hogy az egyik helikoni ünnepen (Keszthelyen) ebéd után nótára gyűjtött, ő mellette van a rokon-szenvünk s nem a nagynevű megrovó (Kazinczy) mellett.

1789-ben írja Kazinczynak február 18.-án: »Batsányi levele után teszek egy énekét! Ezt is csak úgy nézd meg, mint extemporeumot. Két lányka egy farsangi estve énekelte előttem gróf Szétsényinek egy áriáját: megtetszett s plajbászszal írtam reá ez magyar sorokat, ide zárom a kótát is.« (Elveszett.) 1789. május 13.-án írja szintén Kazinczynak: »A minap egy paraszt mulatságban voltam s két mezei énekét tanultam a Lyánykáktól; az egyik ez:

A másik ez:

Míg a pénzemben tartott, voltam világ fattya,

Hogy a pénzem elfogyott, lettem világ csufja.

Hej lántzos lóbogós vigyorgó Dámája

De sok szegény legénynek voltál pazérlója.

Te tudom az ilyeneket vidám szemmel olvasod, de mit mondana Batsányi, ha levelemet látná. Elcsábíthatatlan barátod Arion.»

Ime az igazi nótagyűjtő, a kinek a parasztmulatság nem érdekes kuriózum, hanem alkalom a nótagyűjtésre.

Szántódról írja ugyancsak Kazinczynak 1790. január 29.-én: »Én neked mostanában két nevezetes levelet küldöttem (1789. deczember 29.-én és 1790. január 21.-én), vetted-e már? Egyikben Orfeusz-szal beszélget Arion és énekel ad formam Dábár: Korcsmárosné kápolnája a pintze, a másikat Kaposvárról bocsátottam, vagy talán Toponárról datáltam 21. Jan., melyben én extractu a N. Somogy Vármegye gyűlésének extractusát küldöttem meg s hűségedre bíz-tam. Én pedig elandalodván a régiekre hátra s a jövődökre előre tekintgetésen: egy új magyar éneknótára ezeket kezdettem írni; de nagy kerületet csináltam neki, úgy hogy még nem láthatod, mi lesz belőle.

Örök tüzek égi Karok, legmagasabb fellegek,
Mondjátok meg mit végeztek mirólunk a Szent egek.
Közel származik hozzátok, Mind az áldás mind az átok
S mi van itt? mind látjátok.
A Teremtő segéd nélkül nézi magas székéből,
Mint reng a föld és készülget kimozdulni helyéből,
A természet tsudálkozik, Hogy nem első sem második
Hanem tsak ez változik.«

A ki mindig és mindenütt az énekre gondol, attól nem lep meg bennünket az olyan kijelentés: »Tsak arra vigyázz, hogy az ének-taktussal a quantitásnak maradjon egy kis concordantiája: mert vehetted észre énekimben, hogy én arra gondos vagyok« (levele Kazinczyhoz 1789. okt. 29.-éről), sem az, hogy »más a magyar vers, vers az ének is, sőt először ének volt minden vers«. (Levele Batsányihoz 1789. április 11.-én.) Persze, hogy csak érzi, sejti a magyar versnek a lényegét, de azt úgy kifejezni, magyarázni és indokolni, mint hatvanöt évvel később Arany János, nem tudhatta. És azért bátran aláírhatjuk életírójának, Garda Samunak azt a kijelentését: »Költőnk lelkében a magyar ütem fogalma a tudatos-ság színvonalára kezd emelkedni«. (P. Horváth Á. élete. 1890. Nagy-Enyed.)

Énekes gyűjteményének előszavában ezeket mondja: »Mert ha azon keresetlen bíró hallaná az én énekeim hangmértékének a muzsikai taktussal való egyezését, ha bennem valami különös poétai tulajdonságot nem vallana is, a magyar nyelvnek hasonlít-

hatlan derékségén valóban csudálkozna, mint történt más néme-lyekkel is, kik énekeimből keveset néztek ki eleinte, de mégis nem rágalmaztak.»

Bartalus erre ezeket jegyzi meg: »E sorokban metrumai hibát-lansága mellett szól ugyan, de állítása nem mindig alapos, mert a szöveg s dallam mértéke gyakran különböző. Egyik oka ennek abban keresendő, hogy a dallamok némelyike régibb a szövegnél; másik, hogy mint fenn mondtam, a hangírásban nem lévén eléggé jártas, akaratlanul hibázhatott.»

Mi azonban még egyebet is mernénk mondani: azt t. i., hogy a magyar zenei rhythmika a rövid szótagot hosszúnak helyén is megtűri, sőt ritkábban, még a hosszú szótagot rövid énekhangon is. (Például »Kutágasra szállott a sas« mind rövid énekhangra van.) Más dolog a hangsúly, különösen az ütemkezdő hangsúly és a sormetszet, a miben a magyar rhythmika igen szigorú. Ez ellen P. Horváth Ádám általában nem vét és ez bizony egy akkori verselőtől igen elég.

Gyűjteményében van sok idegen dallam is, például »Rábaközi stajer táncz«, »Strassburger nóta« stb. Az egyik fajtájú táncz, a *kozák* éppen az ő idejében kezdett divatba jönni; nyugaton a bálokon s nyilvános mulatságokon divatos, már tánczmesterektől tanult táncz volt, nálunk József császár török háborújában, az oláhországi és moldvai táborban harczolók közül sokan az eredetit is eltanul-ták az orosz szövetségesektől. Egy dallamot »*kozák táncz*« czímen P. Horváth Ádám is közöl.

Most még csak egyet-mást a mi gyűjtőnkről és koráról.

A XVIII. század népdalát bizony más forrásból, mint az ő gyűj-teménye, nem igen tanulmányozhatjuk,¹ mert az akkori közönség, ha művelte a zenét vagy dalt, az idegent művelte, de a magyar népdalt sohasem. 1772-ben a »Kartigam« regényben, melyet értéktelensége daczára is mindenki olvasott, csupa idegen, német dallam van. A Kármán »Urániá«-jában megjelentek is mind, mind német melódiák. Az ellenkezőre alig van példa. Klaniczay írja Kazinczynak 1789. április 1-jén egy úri hölgyről (valószínűleg B. Prónay László leányáról, Polixéna Juliáról): »Sie singt nun das

¹ Segédforrásul igen óvatosan, de azért haszonnal forgathatjuk a t.-szentmártoni tót gyűjteményt; sok szép szöveges népdalt dallam nélkül találunk Szirmay Antal »Quodlibet« című kéziratí gyűjteményében.

schöne ungarische Lied vortrefflich und die Worte »szorítsd hozzád« mit unnachahmlichem Pathos«. Az ilyesmi akkoriban már ritka nagy magyarosság volt.

Kis János írja »Emlékezései«-ben, hogy azok a magyar ifjak, a kik a XVIII. század végén (1794 körül) vele együtt Németországban tanultak, esténként csak úgy, mint a német diákok, torkuk szakadtából fújták: »Ein freies Leben führen wir« (akkor nagyon felkapott dal Schiller »Räuber«-jéből); úgy látszik Kis János és pajtásai koronként magyar vacsorát főztek ugyan, de magyar nótát nem énekeltek.

Az a nemzeti mozgalom, a mely 1790 táján keletkezett, felendítette a magyar viseletet, magyar tánczot, színészetet, irodalmat, de a népdalt az se; arra még félszázadig kellett várni.

Ezt az időt már P. Horváth Ádám nem érte meg, meghalt 1820-ban »küzdve kórral, bajjal«. Legnagyobb bánata lehetett, hogy az utolsó húsz évben ifjúkori barátja, Kazinczy elhidegült tőle. Személyi okokon kívül izlésüknek nagy különbözősége is közreműködhetett ebben. A széphalmi remete a népiességet sohase szerette, e korban legkevésbé.

Horváth egy időben egy philosophiai munkának a tervével foglalkozott, a melyben Kantot és bölcsészetét akarta tönkretenni. Kazinczy a hiradásra elképed és gúnynyal kérdi, hogy akarja Kantot legyűrni, mikor még németül sem tud. Horváth visszavág, hogy ahhoz eleget tud németül, de úgy látszik, hogy Kazinczy az eleven húsba vágott. Kettejük közt mind nagyobb lett a különbség: a vénülő Kazinczy mindig finomult és művelődött, a vénülő Horváth megrozsdásodott, elpóriasodott.

Még egyszer fellobbant a régi barátság, midőn Horváth ellen a német világra írott gúnydala miatt vizsgálatot indítottak. Kazinczy eleinte most is távol tartotta magát tőle. Mint Döbrenteivel közölte: »Mig baja el nem múlik, nem fogok neki írni, mert az mindig kellemetlen, ha az ember levelei idegenek által olvastatnak el.« Tudjuk, hogy szegény Kazinczy hetedfél évig kószolt a börtönt, hát nem volt kedve újra megpróbálni.

Később mégis levelet írt neki és örömét nyilvánította azon, hogy a verseket és nótákat legalább kinyomatja Amadé gróf, a vizsgálatot végrehajtó főispáni helytartó. »Ha ez való, úgy rendes, hogy éppen az használ, a ki ártani akart. Bár mindig így fizetne a Nemezis az árulóknak.«

Amadé grófot, meg a jó, hazafias érzésű nádort könnyű volt megnyugtadni. Már Bécsbe nyomósabb védelem kellett. Külön felküldték azt a 47 nótát, a melyet Horváth egy évtized alatt az insurrectióra és Napoleon ellen csinált. Ezek kétséggkívül beszéltek is mellette. A beteges költő nyugodtan, hazafias bátorsággal várta ügyének eldőlését.

1815. június 23-án írhatja Horváth Kazinczynak:

»Kedves barátom! Régen vagyok adósod válaszsza. Vártam a dolognak kimenetelét, melyről tudakoztál. Ha valakit vádolnak és bűnösnek találnak: hoznak ellene ítéletet, de a titkolt vádból ha semmi sem sül ki, azt nem szokta követni absolutio, — én hát világosabb kimenetelét nem is várom. Gróf A. való, hogy énekimet ki akarja nyomtattatni s azt véltem, hogy az már munkában is van; 18 Mai mentette magát, hogy még bele nem kaphatott. Ama 47 Enek (insurrectióról és Napoleonról szólók) az utolsó Investigatiókor Bécsbe fel küldetett.«

Azután már kevés a hír róla. Gazdálkodott és harmadik nejével csendeskén élt petrikeresztúri curiájában, fisharmoniumán próbálgatva a zsoltárokat, meg a régi nótákat, a melyekről már bizonyosan nem tudhatta, melyik az ő szerzeménye, melyik másé.

Olyan volt vénségére és úgy halt meg, mint azok a régi magyar különzők, a kiket kortársaik még életükben elfelejtenek és kikről csak haláluk után vesszszük észre, hogy kincseket hagytak a nemzetnek. P. Horváth Adám is hagyott kincset: az ő énekgyűjteményét.¹

¹ A szájhagyomány azt beszéli, hogy a költőt ad audiendum verbum Bécsbe idézték, ott Ferencz császárnak német megszólítására azt felelte volna: »Nix dajes, Majestät«, sőt később, a dorgatórium közben, mentésen, kalpagosan tánczra kerekedett és épp a bűnös nótára: »Hát Isten neki, kapjunk rá, szokjunk rá a német tánczra« stb., mire Ferencz császár nevetve elbocsátotta. Eredeti levelek tanúsága szerint nem így történt.

Az öreg kurucz, a »csimbókos magyar«, a mint Kazinczy nevezi, már 1814-ben Petrikereszturban éldegélt, a világtól meglehetősen elvonulva. Egyszer csak mind a zalai, mind a somogyi alispánok, még a főispáni administrator, gróf Amade is kap a Palatinus-tól egy parancsot, hogy hallgassák ki ezen lázító nóta szerzőjét és nyilvánosan, gyűléseken éneklőjét, terjesztőjét, Horváth Adámot. Az öreg poeta gróf Amadéhoz, az ő nagy pártfogójához intézett levelében igazolja magát. Mentegetőzését egypár tudakos idézet kihagyásával közöljük.

»Nagy Méltóságú Gróf! Cs. kir. belső titkos tanácsos és Fő Ispányi Kormányzó Ur! Már ma barátimtól megértettem Excellentiád kedvező vélekedését az én

elárultatásombeli bajom iránt. Azt a kedvező vélekedést volt ugyan igazam várnom Excellentiád tulajdon kinyilatkoztatásánál fogva: mert jól emlékszem, hogy nem talált Exciád énekimben olyat, a mit el ne lehetne mondani még ott is, a honnan jött a parantsolat a kéz alatt való vizsgálás iránt. Méltóztasson is elhinni, hogyha a parantsolatban csak az lett volna, hogy Horváth Ádám bujtogató éneket énekel, nyomba magam vittem volna el Ő Cs. K. Herczegségének mind azon énekemet, melyeket számosabb összejövésekben (noha kényszerítés nélkül ritkán) énekeltem; és elég bátor lettem volna, az Izléstudományra utalni. De midőn a parantsolat úgy hangzik: »publice decantari«, ez már méltó figyelmet okozhatott bennem sajnálom mindazokat és megrovástól féltennem, a kik Énekimet hallották. Magamat nem volt mit féltennem. Mert ha Tyrtäus buzdító verseivel győzedelmet és magának azzal örök hirt, tserfakoszorút nyert: az én nemesi felkeléskori és több némely alkalmatosságokra írt Énekim, melyek többek és sikeresebbek is voltak, mint ama veszedelmeseknek nevezettek, ha nem is tserfa-, legalább borostyánkoszorút érdemlettek inkább, mint nagy pirongatást vagy büntetést. Ellenálló pedig renitens se Gömörben nem lehettem, a hol sohase, se Somogyban, a hol gyűlésen 3 esztendő óta nem voltam; se Zalában, a hol a mi ellentmondásom volt (minden bizonynyal az, hogy magános segedelmet [subsidium] adni nem akarok) nyilván, de se keserűn, se gorombául nem szólottam; de e részben is, azt, hogy: ellentállók, sohase mondtam.

Nem tagadom Excellentiád előtt, hogy volt idő, hogy erős szószólója voltam annak, a mi Nemzeti, sőt még a barátokat is ahhoz mértem. De hétszer hét esztendő még a legtüzesebb vérmérsékletet is megsillapítja, megtanított, hogy a Nap nem köteles az én óráim után járni, noha nem is törődik vele, ha én azt hozzá nem igazítom.

Méltóztasson Excellentiád kitanulni jó módjával, ki lehetett az én Árulóm és arra engemet is megtanítani, nem azért, mintha bosszuállásra törekedném, hanem azért, hogy tudhassam én is, más jámborok is, kiktől és mennyire kelljen őrizkednünk. E kérésemnek megnyerhetésére nem vagyok-e érdemetlen? Merem magamat biztatni, hogy ez a kegyessége Exc - dnak olyan, a mit illő mértékben visszaadhatok s igyekszem visszaadni azzal, hogy Énekimet, melyeket Excellentiád kinyomtattni szándékozott, megfosztom attól a Posthumusságtól, melyre szántam; de nem úgy, hogy E—dat az én Árulómhoz hasonló nyughatatlanok egy gyanuba hozott Lantosnak pártfogásával rágalmazhassák; hanem hogy a Magyar Nyelv tökéletessége s mindenre alkalmas volta legyen a kiadásnak fő tárgya, melyet napfényre hozni s oltalmazni akármely Fő Méltóságú Magyarnek Ditsőség. Érzékeny tisztelettel vagyok Excellentiádnak alázatos szolgája P. Xurban 11a 9. br, 1814. Horváth Ádám.« (Eredetije az Akadémia levéltárában.)

József nádor investigáló megkeresése így hangzik:

»Relatum est Suae Serenitati in Comitatibus Zaladiensi et Sümegiensi certas cantilenas sufflaminatorias publice decantari; earumque auctorem esse Adamum Horvath, qui in Comitatu Zaladiensi residet, bona vero et in Sümegiensi possidet et qui sub novissima Congregatione Comitatus Gömöriensis notabilem renitentiam exhibuit. Hisce proinde committitur D. Vestrae, ut sub manum investiget qualis est haec ./., in illo Comitatu decantentur et an illarum auctor est Adamus Horvath dictus. De compertis relationem facturum. Josephus Palatinus.«

Mind régi dalok csuda hangmènettel.

Arany.

X. FEJEZET.

Balladák. Betyár- és pásztornóták. Katonanóták. A régi népdal vége.

A magyar epikai dal: a ballada, a népdal törzsének egyik hajtása. Eseményes költészet, de lírai hevület uralkodik rajta. Drámai képei és jelenetei a néplélek erős izgatottságában, szenvedélyes felhevülésében fogantak, míg a vers, az ütemes alak, a párbeszédes forma, a dallam közös a népdallal. Rendesen minden régi rajta: a dallam csiráit sokszor vissza tudjuk kísérni egész a Tinódi Sebestyén idejéig, régies az erkölcsi felfogás, a mely mindent megbocsát a férfinak, de semmit a nőnek és a verses forma is, a mely sokszor még rímtelen is. Van köztük historiás ének eredetű (Szilágyi és Hajmási), van mondai származású (Kőmives Kelemenné); vannak a néplélethől vett szerelmi tragédiák és végül események a betyár-, s a katonaéletből.

Dallamuk rendesen azért olyan primitív, mert java részük régiebb korok termelése, a mikor még a többi népdal dallama sem volt a mai fejlettségű, de meg aztán a balladánál a tárgy, a tartalom, az elbeszélte esemény a fő s a dallam csak másodsorban jó tekintetbe. A hallgatót nem az ének érdekli, mint a szerelmi népdaloknál, hanem az elbeszélte cselekmény. Ezekből kifolyólag azt mondhatjuk, hogy a magyar népballada dallamban a históriás ének egyenes leszármazottja, már pedig ennek egyhangú dallamára alkották ezt a szót »krónikál, kornyikál«.¹

¹ De nemcsak a magyar népballadánál van ez így. Ismeretes, hogy a délszláv népeknek a guzla mellett előadott hősi és históriás énekei milyen egyhangúak és hoszsúak, »mint a szentiványi ének«. (Jókai megjegyzése). A románok szép »corindái« meg »dojnái« nagyrészen mind igen egyhangúak. Nincs az másképp az oroszok-

Mennyi hasonlóság a magyar legrégibb népdallal, balladával és históriás énekkel! A *rhythmusba tagolt recitatif* a magyarban is minden szótagra egy énekhangot állít, a nótasornak két végső tagját rendesen emeltebb, magasabb hangon ejti és igen elnyújtja, mint pl. a finn runókban, vagy a magyar balladánál: »Balog Józsi mit gondoltál?« Különösen gyakori ez a régi hatos vagy tizenkettes sornak (fél vagy egész alexandrinnak) két végső hangjánál, a melyek úgy elnyúlnak, mint a pusztai kiáltás. Mindez, valamint a *negyeden vagy ötödon* való végződés; a dallamnak a szöveghez való simulása és idomulása; az a sok rejtett és alig észrevehető, portamentó (*une infinité des inflexions vocales*); a hirtelen rhythmus-változtatás, a kurjantás, a refrain, mintegy minden versszak után visszatérő közjáték, táncz vagy hangicsálás azt a benső és mély rokonságot mutatja, mely egész Kelet-Európa régi népies költésének és énekének termékei közt fennáll.

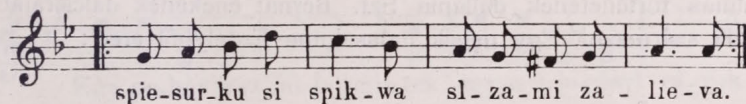
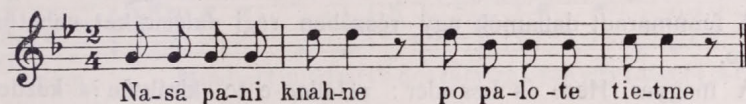
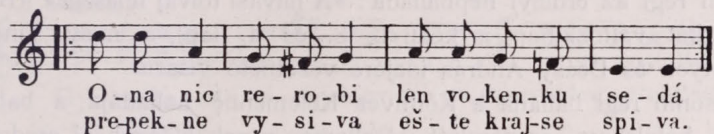
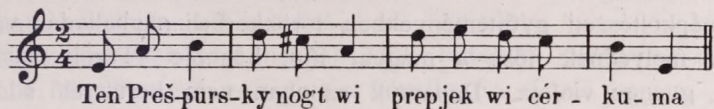
Kivált a tót népballadák mutatnak sok rokonságot a mi népköltésünk ilyen alkotásaival. Tárgyuk is érdekel minket. Van olyan, mely visszamegy a török időkre. Egynek hőse Mátyás király (A vendégként megháló vénasszony, a ki tulajdonképpen a király és kitől a lánynak fia lesz, igen régi mesetárgy, megvan a középkori »chevalier

nál sem. Azok az orosz zenészek, pl. Rybnikof, a kiket Rambaud (La Russie épique) megkért és idéz, mind egyformán nyilatkoznak. »La mélodie des bylines est assez monotone.« »Le chant des bylines est moins une chant qu'une *déclamation musicale*. Les chanteurs portent le nom de *skaziteli*, qui proprement signifie *conteurs*. A la différence des *kobzars* de la Petite-Russie, ils ne s'accompagnent d'aucun instrument« (a magyar balladát éneklő se kíséri már mai napság magát, valaha másképp lehetett itt is). »Pourtant le souvenir d'une autre temps, ou sans doute on s'accompagnait du *rèbèc* ou de la guzla, revit dans cette expression: jouer une chanson. Les airs des bylines présentent une certaine monotonie. Ce sont les nuances du débit qui leur font produire tout leur effet. Tantôt le même récitatif est très gai s'il s'agit de Stavre le musicien; mélancolique s'il s'agit de Potykolennel si l'on vient à Volga au à Mikoula.« (Mind orosz népmondai hősök.) »Mais au fond Rabinin (egy ismert énekes) n'a guère que deux airs, son rival Kouzma Romanof, que deux ou trois. Quant à les noter c'est chose presque impossible Rybnikoff l'a essayé et n'a pas réussi; des spécialistes après lui n'ont pas été plus heureux. La notation des airs petits-russiens offre la même difficulté. (i. m. 12. lap.)

Ugyancsak hasonló módon nyilatkoznak a kis-orosz balladákról és hősi énekekről: »L'air sur lequel se déclament les vers d'une ballade, présente assez peu de richesse et de variété mélodique, mais il admet une infinité d'inflexions vocales, de vibrations fugitives et insaisissables qu'il est presque impossible de noter. La

d'Ory» czímű francia románczban.) Később a dallamhoz más szöveg járul. Abból a törökkorbéli balladából »Rabovali Turci ten zvolensky zámok« (rabolják a törökök a zólyomi kastélyt), 1849 óta lett »Rabovali russi ten zvolensky zámok« (rabolják az oroszok stb.).

Fájdalom a balladák eddigi gyűjtői (Erdélyi, Kriza, aztán Arany, Gyulai, Sebesi Jób, Kálmány, Benedek, Török L.) a dallamot nem

gamme qui lui sert de base, est mineure (mol) et c'est à peine si trois ou quatre fois dans le cours d'une douma le chanteur repasse à un autre mode. Un phrase musicale se compose pour ainsi dire de deux membres: le premier est une espèce de recitatif, ou la note fondamentale de la gamme se reproduit avec insistance *autant de fois qu'il y a de syllabes* dans les paroles à chanter *sauf pour les deux dernières syllabes*, qui s'achèvent en deux notes plus prolongées sur la quarte ou la quinte; l'autre membre est à proprement parler, la phrase musicale; il est plus développé, le chanteur se plaisant à le moduler et à lui lui imprimer le caractère mélancolique, qui domine dans toute cette mélodie. Quelquefois le sentiment d'angoisse ou de tristesse, devenant tout à coup plus aigu, se traduit par un cri (a magyar vig vagy szenvedélyes kurjantás), un sanglot, en dehors de toute gamme. On conçoit qu'une musique si libre qui s'attache avant tout à suivre et à exprimer tous les mouvements de la passion, ne se laisse pas assujettir à un rythme. Le chanteur reste absolument maître de sa mesure. Quant à l'accompagnement du chant et à la ritournelle (refrain) qui reprend après chaque vers, ils reproduisent, après de chose près, la même que le chant. De toutes ces particularités il en résulte une mélodie très originale, toute particulière à la Petite-Russie: un auditeur doué du sens musical distinguera du premier coup un air ukrainien d'un air de la Grande-Russie.»

gyűjtötték. Ez igazán kár, mert abban az időben még sok meg lehetett, a mi azóta elkallódott. Legújabbán Vikár Béla phonograph segítségével gyűjtötte őket és páratlanul becses variánsokat hozott napfényre. Sok régi balladának dallama azonban elveszett.

A népköltészeti gyűjteményekben törökkorbéli népballadák vannak, a melyeknek hőse a magyar ifjú, hősnője »Török császár lánya, gyenge violája.« Dallamuk azonban nem került elő eddig.

Igen régi az erdélyi népballada: »A havasi tolvaj felesége« (Bartalus két változatban is közli I., 3. és 4. lap), a mely Tinódi Sebestyén és Deésy András idejére vezethető vissza.

Hasonló régi ballada a Kőmives Kelemenné balladája a babonából befalazott asszonyról. Dallama annak is egyházi eredetű.

A fennmaradt dallamok egy részében régi dalcsírákat vehetünk észre.

A magyar Hero és Leander: »Halod-e te királyfia?» kezdetű siralmas történetének dallama Szt. Bernát énekének dalcsírájából látszik származni. Egy másik dal szintén Erdélyből ered:

Lassan.

Ez a dallam igen régi, Káldy mint virágéneket közli a kurucz dalok 72. és 74. lapján; 1. Bartalus II. 10. lap. IV. 76. lap.

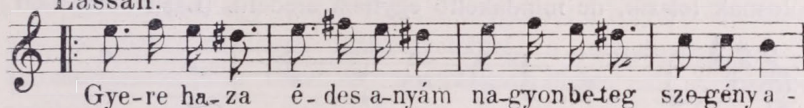
Horváth Ádám és Erdélyi János gyűjteményében alig van ballada. Sőt Erdélyi még hibásan azt is következtette, hogy a magyar népnek nincs elbeszélő tehetsége. Azóta némileg megváltozott ebben a dologban a vélemény. Ma már Kriza János, Arany, Gyulai, Benedek és Sebesi gyűjtéseiből tudjuk, hogy mennyi népballadát

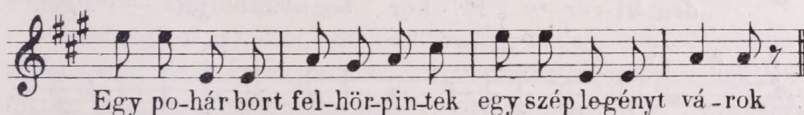
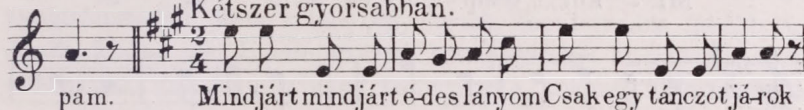
termelt Erdélyi. Az Alföldön s Dunántúl sem a tehetség hiányzott — betyárballada később elég termelt, — hanem a hagyomány. A lakosság nagy részét a török kiirtotta; az ujonnan települő idegen: sváb, szerb, tót népesség lassan honosult meg s nem folytathatta a félbemaradt munkát.

Egyik legszebb régi népballadánk búsongó melódiából és egy erdélyi táncnótából összetéve a következő:

Lassan.

Kétszer gyorsabban.

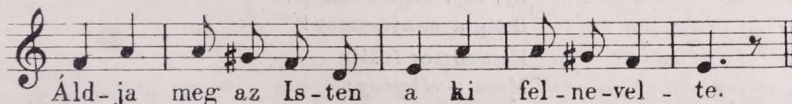
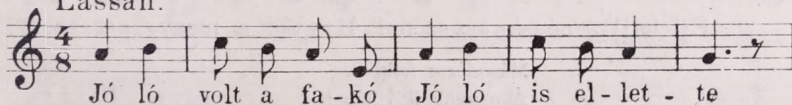
II. Gyere haza édes anyám!
Haldoklik már édes apám.
Mindjárt, mindjárt, sat.
Lesz majd más apátok.

III. Gyere haza édes anyám!
Meghalt szegény édes apám.
Mindjárt, mindjárt sat.
Van már más apátok.

(Bartalus I. 14. lap.)

Az Arany János gyűjtéséből ismeretes betyárballada:

Lassan.

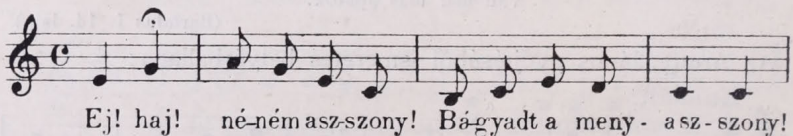
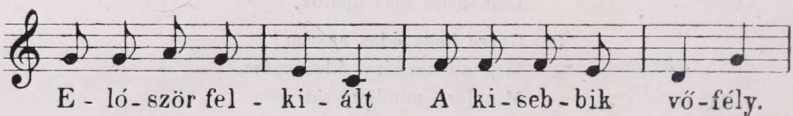
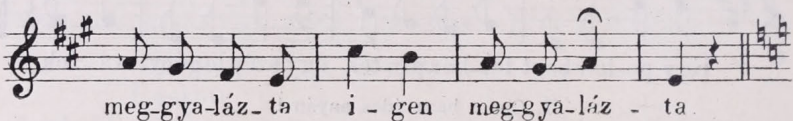
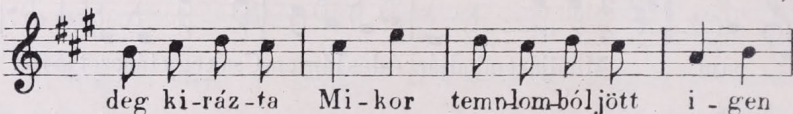
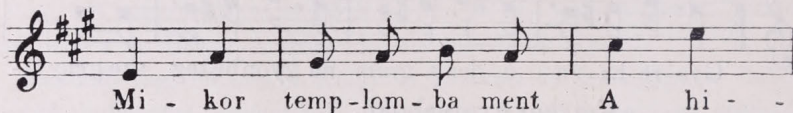

valamint a szintén a 19. század elejéről való »Angyal Bandiról« szóló nóták, melyeket 3 változatban is [közöl Bartalus (II. 8., 9. és] 10. lap.) már levetkőzték az egyházi hangsort és igen szépen

színesednek. Egészen kifejlett szép dallama van a Bogár Imre balladájának (idézzve az első fejezetben).

Itt már az első sort imitálja a második, a melyet a harmadik sor nyolcz hangra felapróz, a negyedik sor olyan, mint az első. Ez még régi népdal, de már feltűnik az új népdal dallamának a hajnalhasadása.

Egy másik népballadának »A kénytelen menyasszony«-nak dalmát — úgy vélem — elsőnek közlöm két változatban ; az első kissé tótosnak tetszik, de mindakettő egyházi eredetű. (Lásd kótapéldát.)

Másodszor felkiált.

A nagyobbik vőfély :

Ej! haj! nénémasszony!

Beteg a menyasszony!

Harmadszor felkiált

Maga a vőlegény :

Ej! haj! anyámasszony!

Meghalt a menyasszony!

A nép balladái régiebb, nemzeti, hősi, vitézi, kesergő nótáknak leszármazottjai. Melódiájuk egyházas eredetet mutat, versformájuk az

ősi nyolczason kívül leginkább alexandrin, ennek módosulásaival, a harmadik ú. n. szabad sorban az eredeti ősi nyolczasra ütve vissza. A melódia igen gyakran nem az alaphangon végződik, hanem elcseng a quinten, quarten vagy secundon. (Kár, hogy népdalszerzőink a régi magyar népdalnak ezt a szép tulajdonságát, a mely olyan alkalmas a melódia továbbfonására és sejtelmes hatásokra, annyira veszni engedik.)

A balládáknak egy külön, érdekes csoportját a betyárnóták alkotják. A régi társadalom számkivetettjei, a szegénylegények a katonafogdosás s a rettenetes igazságszolgáltatás elől menekülve, erdőkben, pusztákban rejtőztek és messze vidékek lakosságát nyugtalanították. Nem voltak orgyilkosok, nem tolvajok. Inkább bujdosók, kik az életük fenntartására szükségesekeket kicsikarták a társadalomtól. Van bennök némi regényesség, sokszor lovagiasság és emberies érzés.

Minden bokr szállítás, minden bozót, nádas, erdő buvóhelyet adott nekik, de még maga a nép is kezökre játszott, ha üldözöbe fogták őket, mert rokonszenvezett velök, sajnálta őket, büszke volt rájuk és alkalmilag sok jótéteményükben is részesült. A szegényt nem ritkán segítették, jól fizettek minden szolgálatot, jutalmaztak minden hiráást. Így a betyáréletet a népköltészetben is bizonyos nimbusz vette körül.

Régi betyárnóták.

Lassan.

Az ég a - latt a föld szi-nén nin-csen o-lyan
 ár-va mintén Si - rat en-gem a ma-dár is
 Le hajlik ér - tem az ág is le-hajlik ér - tem az ág is.

E - sik e - ső szép csen-de-sen cse-pe-reg

Cse-ho Pes-ta a csár-dá-ba ke-se-reg stb.

Ki-zöl-dült a fa te-te-je le-ve-les

Ki-nek nin-csen biz-tos he-lye mást ke-res

A kit otthon ve-tett ágygyal nem vár-nak

Min-den bo-kor szál-lást ad a be-tyár-nak.

Már P. Horváth Ádám megemlékezik egyik, a nép ajkáról szedett népdalban az elzúlló és betyárrá váló legényről:

Mig a pénzemben tartott, voltam világ fattya,
 Hogy a pénzem elfogyott, lettem világ csufja,
 Hej lánczos lobogós vigyorgó dámája,
 De sok szegény legénynek voltál pazérlója!

(Levele Kazinczyhoz 1789-ből.)

Báró Orczy is megénekli a bugaczi csárdát,¹ a mely »betyárok tanyája«. És már a XIX. század elején a népköltészetnek két hőse van: Angyal Bandi és Zöld Marczi, azután a többiek jöttek sűrű sorjában egymásután.

¹ Nagy jelentősége van a csárdának a költőknél Orczytól Petőfig. A bugaczi, hortobágyi, kondorosi, becsali, kutyakaparó, gurgyori stb. csárdák a magyar népköltészet gyakori kedves tárgyai, melyekhez számtalan regés történet fűződik. Regék egyes hősöknek a társadalomból kilépése, az ellen folyt harczai, azok szomorú vége felől. A ki elhagyta faluját, a ki »szélnek» vagy »világra ment»,

A Sobri-korszak visszhangja sok nóta, a melyet a Dunántúl énekeltek. Ezek közt figyelemre méltó (Göcseji népdalok 29. lap):

Ezernyolczszáz huszonkilenczedikbe
 Letekint az Uristen a földre,
 Körülnézte széles egész világot,
 Hogy mulatnak a szép duhaj betyárok stb.

Azután a sok nóta Sobriról, a ki Egressy Béni dalaival még a népszínművekben is szerepel. (A két pisztoly. A két Sobri) és sok más. A Bakony rengetege jó buvóhely volt.

Bátor idő vagyon ma odakinn,
 Ott a Bakony rengetegség szélén.
 Nagy a Bakony, sok fa vagyon benne
 Több a fájás itt az én szívembe,
 Nagy a Bakony, sok fa vagyon benne,
 A sok fának hullik a levele,
 A Bakonyban nincs annyi falevél,
 Hányszor rózsám engem hitegettél.
 Sok szál széna vagyon fönn a héba,
 Nincsen annyi homokszem az útba.
 Hányszor rózsám én megsirattalak,
 Hej! de többet soha sem láthatlak.

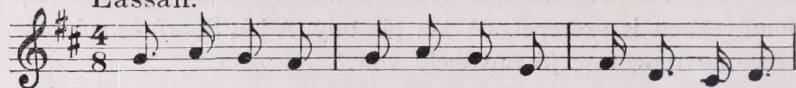
Az Angyal Bandiról szóló nóták legtöbbje (mint általában a betyárnóták) igen régies typust mutat; ilyen a »Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az Alföldre, Csikósoknak, betyároknak közibe, közibe«. Egy másikban »Kinos tömlöcz alján eltemetve sötét bú öl engem«, (később Lovassyra alkalmazták) már műveltebb dallamérzék észlelhető. Általában ezeknek a betyárnótáknak a *dallamaiban* rendszeren elnyújtott, vontatott hangok festik a keserű elbúsulást, az *egyházias hangsor mellett nem ritka a magyar skála*. A verssor és rhythmus vagy ősi nyolczas, vagy fél alexandrin (hatos) a harmadik sorban visszaütéssel az ősi nyolczasra. Az újabbnál (a mult század második harmadában) már a tizenegyes és tizes sor kezd uralkodni. Azok a balladák, a melyekben Vikár

vagy »szerencsét keresni indult«, de »nem szolgált neki a szerencse«, itt bujdoklik, itt »kujtorog«. Ezért éneкли egy magáról:

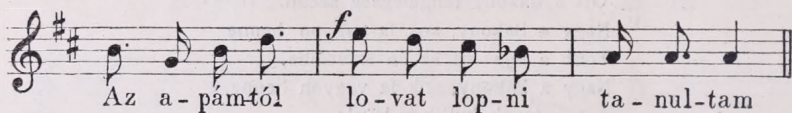
Czifra csárda az én tanyám,
 Ott szoptatott édes anyám,
 Nevelőm volt a jó Isten,
 Nyalka szegény legény lettem.

Béla gyűjtése olyan gazdag s a melyeket szóbeli közlései és phonograph előadásai alapján ismerek, szintén ilyen jelleget mutatnak, gazdagabb kifejlésben, nagyobb változatosságban. Így például »Balog Józsi mit gondoltál« dalcsirája ugyanaz, mint a »Halled-e te királyfia«, a mely viszont leszármazik a Szent Bernát-ének magyar dallamából.

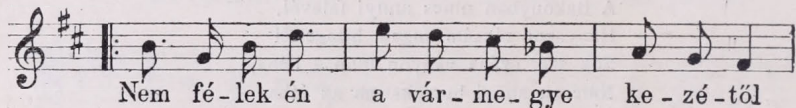
Lassan.

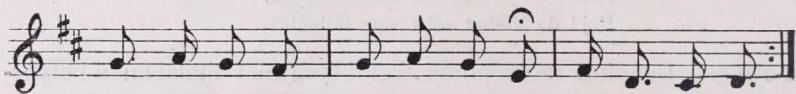
Ti-zen-hat esz - ten-dős én még nem vol - tam.

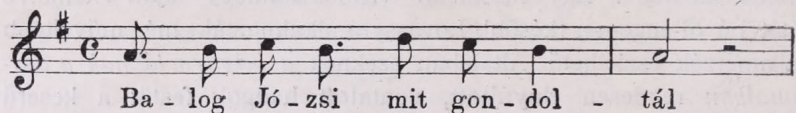
Az a - pám-tól lo - vat lop-ni ta - nul-tam

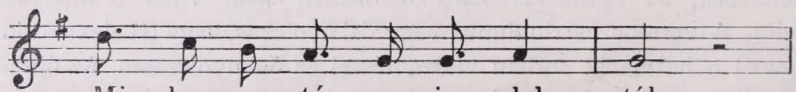
Nem fé-lek én a vár - me - gye ke - zé - től

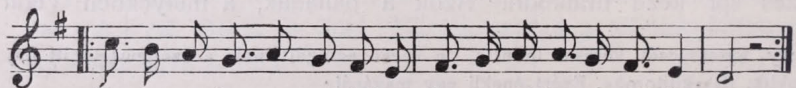
Le - ta - ga-dom a csil-la - got az ég ről.

Ba - log Jó - zsi mit gon - dol - tál

Mi - kor a tó - ra in - dul - tál

En e - gye bet nem gondoltam Szerencsétlen u - ton jár-tam

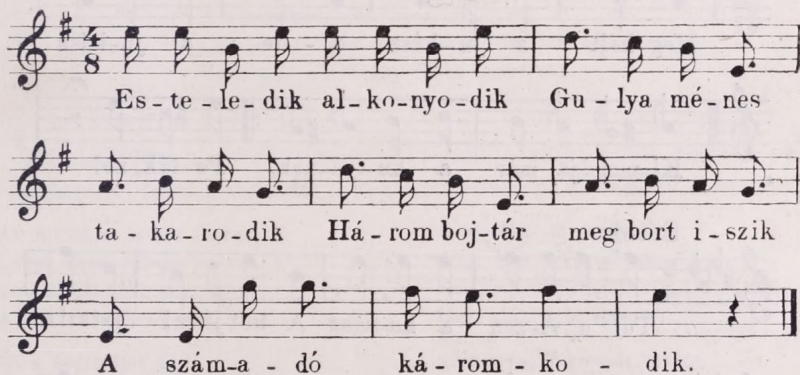
Az ősrégi balladai stílusnak és a kezdődő betyárvilág költésének egy remek példánya a híres népballada Fehér Lászlóról. (Erdélyi: Népdalok és népmondák.)

Ez a balladaszöveg a maga izgató drámaiságával valóságos műremek. Népies érzékű ember csinálta. (»Ezen nótát most csinálta

Fehér László egy barátja«); nem tudni mikor, úgy vélem a mult század legelején, ámbár az átokformula már a Vásárhelyi daloskönyvben előfordul. A dallam régies, szomorú, kesergő menetű. Érdekes, hogy Vikár Béla ezen dallamnak huszonnégy változatát szedte össze és azokból, meg más megfigyelésekből a dallam elváltozásainak a dialektusokkal való összefüggését akarja levezetni. Magam, miután igen kevés népdalnak ismerjük ennyire a variánsait, még nem merek ilyen következtetést levonni.

A betyár-nótáknak és balladáknak édes testvérei a *pásztornóták*. Ámbár mai napság az új és fejlett nótákat csakhamar még a pásztorok is eltanulják, mindazonáltal bővében vagyunk olyan nótáknak, melyeket csakis ő közöttük, vagy főképpen közöttük találunk meg. Annyira jellemzetese az ilyen pásztornóták, hogy külön válfajt képviselnek. Néha még egészen újabbkori népdalköltők is (Simonffy Kálmán, Lányi E., Dankó Pista) szereznek nótákat ilyen stílusban. Ilyen például (Bartalus I. 79.).

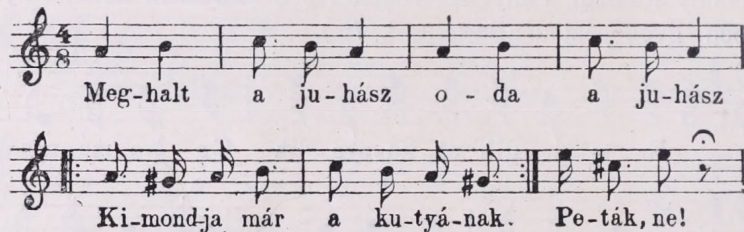
Ezen nótákat jellemzi a négy (nyolczszótagú) sor, sokszor nagyon is szűk hangterjedelem (rendesen egy oktáván nem túl); a négy soron belül egyes soroknak hasonlósága, sokszor ismétlődése; bizonyos — magyar fülnek kiérezhető — jellemzése, érzékitése a furulyaszónak és a kolompnak. Ugyanazt a hangulatot és válfajt képviselik a magyar nótában, mint a magyar műzenében az ú. n. *furulyás* idyll. (ld. Ábrányi Kornél elnevezése.) Nem beszél, csak fest, hangja a csendes érzése és nem a szenvedélyé.

Megjegyzem, hogy más kedvelt nótái vannak a csikósoknak, kik a pásztorhierarchiának első osztályát alkotják; más a gulyásoknak, kanászoknak, juhászoknak,

Többé-kevésbbé fejlett és jellemzetes dallamvezetést mutatnak a következő nóták:

Le-ve-lejött a gulyás-nak Ki lel-te a hi-deg.
 Ki-lencz-tu-loka vál-lu-nál in-ná a friss vi-zet
 E-redj boj-tár tölts vi - zet I - tasd meg sze-
 gé-nye - ket Hadd i-gya-nak friss vi - zet.

Meg-halt a ju-hász o - da a ju-hász
 Ki-mond-ja már a ku-tyá-nak. Pe-ták, ne!

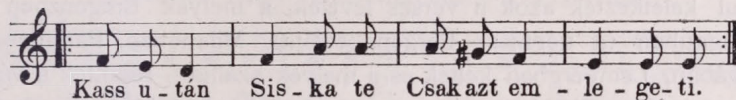
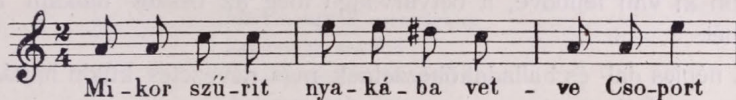
Sétálva.

Tul a vi-zen a ka-nász A bot-jával játszik
 Mel-lette a ku-tyá-ja csak a fü-le látszik.
 Meg-ismer-ni a kanászt cif-ra já-rá - sá-rul
 a fanye-lű fej-szé-rül, meg a bocsko - rá-rul.

A következő régi kanásznótát Arany mentette meg a feledéstől.

A Dunántúl sok erdősége nagyon kedvezett a kanászéletnek. A pásztorvilágnak ez a típusa is túl a Dunán fejlett ki leghamarabb. Szent György nap táján volt a változás, az új szegődés és akkor folyt bor mellett a duhajkodás, meg nótázás is.

A kertemben kivirágzott a fűzfa
Közelget a Szent György napnak hónapja
Változnak a szegény ihász legények,
Szeretőjüktől bucsuznak szegények.

Az Alföldön a csikós uralkodott; csikós akart lenni minden parasztleány, futni, száguldni a végtelen pusztán, és szabad életet élni:

Az Alföldön csikós leszek,
Lovat olcsó pénzen veszek,
Kinek sok van, attól kérek,
A sok pénztől el nem férek.

Ki a szeretőjét látja,
Nincsen annak semmi baja,
Az én szeretőm messze van,
Innen nyolczadik faluban.

Ne félj tőlem édes rózsám,
Szeretlek téged igazán.
Hogyha leszál majd a harmat,
Eléresztem a lovamat.

Drága is volt, száz forint volt az ára
Megmaradt még öt forintom csizmára
A csizmámra sarkantyút is kötöttem,
A pénzemet mind egy szálig elvertem.

A csikókat terelgetem
Erre, arra eresztgetem,
Kalapomat félrevágom,
Ugy ülök a paripámon.

Van a pej lovamon kantár,
Hol van a nyolczadik határ?
Arra, arra pej paripám,
Ott lakik a barna babám.

Lovat vettem a gyulai vásáron,
Sárga csikót, négy éves volt a nyáron.
A patkóját arany szeggel kiverték,
Sárga csikót rozsmaringgal etteték.

De megmaradott nekem az én babám,
Barna kislány meg a sárga paripám,
A lovamat a vásáron eladom,
A babámat halálomig megtartom.

A pásztorvilág költészete a románoknál is igen szépen és gazdagon ki van fejlődve, a betyárvilágé meg az összes balkáni népeknél.

A népies dal- és balladaköltészetnek más nevezetes külön hajtásai a katonanóták.

Kivált abban az időben, a mikor a magyar nép fiait elvitték a messze idegenbe, távoli garnizonokba, a magyar népköltésnek egy érdekes fajtája fejlődött ki: a honvágy (nostalgia) költészete. Százával keletkeztek azok a verses levelek, a melyek Bregenzben és Breisgauban (a népmese Bergengócziája), Milanoban, Padovában, Prágában, Lembergben keltek és a melyek szálltak, repültek a vágy szárnyain hazafelé, hírt hozva a távolban bánkódókról. (Ezeket a népies költői leveleket legjobban dr. Sebestyén Gyula gyűjtötte és ismertette.) A katonának egyébként sem volt jó dolga. A régi népdal keserves humorral mondja:

A bakancsos akkor csinos,
Ha nadrágja végig rongyos.
Térde látszik nadrágjából,
Mint a rózsza bimbójából.

A nép eleinte különbséget is tesz a régi »hajdú« és az új zsoldos katona között, zengvén:

»Hajdu volnál, szeretnék,
Katona vagy, nem szeretlek.«

Az utóbbiakért lelkesedni csakugyan nem igen lehetett oka.

P. Horváth Ádám 305. számú nóta Mária Terézia idejéből.

Generalis insurrectio.

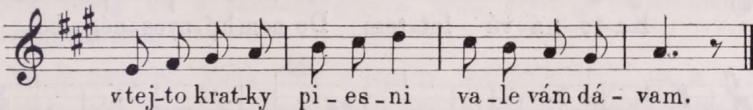
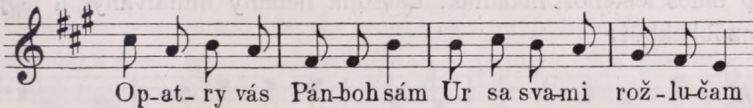
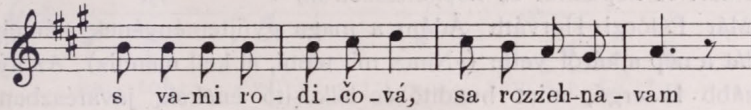
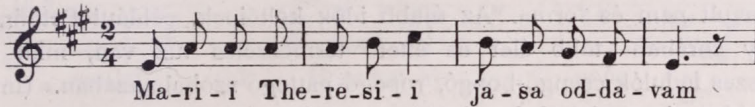
Meg-bo-londult a vi-lág fegyverben az or-szág.
El-mult a szép békesség tamadt sok el-len-ség.
Ös-sze-vesztek ki-rá-lyok nagy ha-tal-mas
or-szá-gok Ú-ri mál-tó-sá-gok.

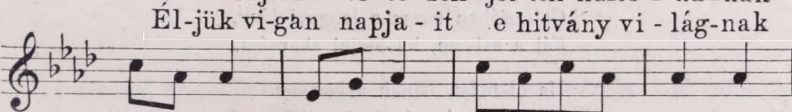
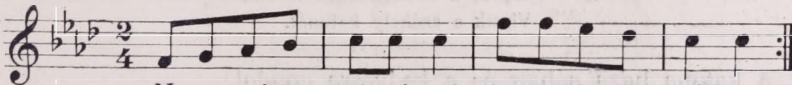
Nemes magyar nemzetünk
 Bánatát újíttja,
 Mert királyné asszonyunk
 Fegyverbe szólítja;
 Készül minden vármegye,
 Az országnak eleje,
 Mert kénytelen véle.

Ez a legrégebbi ilyen insurrectionalis ének, mely az 1741-i országos felkelés alkalmára készült.

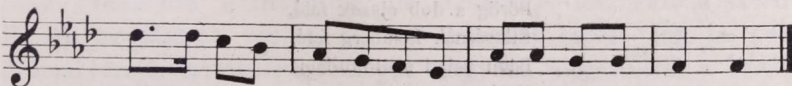
Az előbbivel rokon tót insurrectionalis nóta 1741-ből.

Egy hasonló, újabb időben Arany János dallamával énekelt katonanóta: Báró Várkonyi Amade Lászlótól »A szép vitéz katonának gyöngy arany élete.« (Régi dallama P. Horváth Ádámnál található.)

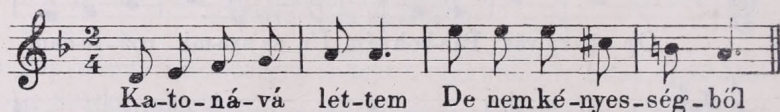
Szép é - let gyöngy é - let Annál szebb nem le - het.

A magyar nép akkoriban, a mint Imre Sándor szellemesen mondja, adott »vitam et sanguinem, *sed cantum non*«.

»A török és francia ellen készült indulók, alkalmi darabok, mondva készültek. Anapaestusokkal, dactylusokkal virtuoosan játszanak, hangutánzásokkal hathatósak, hosszabb-rövidebb sorokban riadoznak, de természetesen haza és család szerelmét, honfájdalmat, buzgóságot nem leheltek. Különösségek, melyek e mondott tulajdonokért korokban hatást tehettek, emlékezetben is maradhatnak jó darabig, de ma már nem *hallhatók*, nem is készíttetnek az egykorú formákban. Elavult nem és forma. Az újabb idők költőinek, például Petőfinek egy sorában több élet és éltető természetes tűz van, mint az összes indulók csengő-bongó, ropogó-pattogó szóhalmazában.« (Imre Sándor. A népdalról és népköltészetéről.)

Már Pálóczi Horváth Ádám a maga gyűjteményének némelyik dalát a nép ajkáról vette (»Nincs mit tenni, el kell menni«). Az ilyen inkább kesergő, mint buzdító és lelkesítő énekek, javarészen a népdalos lelkéből fakadtak. Lássunk néhány mutatóványt a legjellemzőbbekből:

Seprik a szentgyörgyi utcát,
Viszik a székely katonát.

A katona haza sóhajt és a kedvesre gondol:

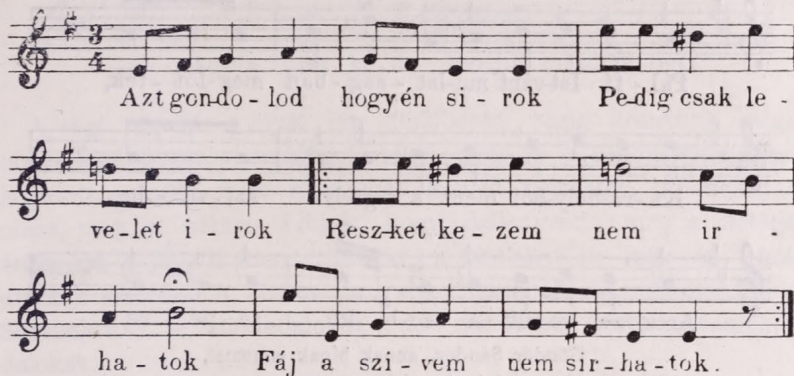
Galicziában terem a lengyel lány,
Fáj a szívem, ha ölelni akarnám.

Ha ölelném, fájnak a karjaim,
Ha csókolnám, hullnak a könnyeim.

Pörög a dob éjszak felé,
Elkisérnek Lemberg felé,
Isten veled szülőföldem,
Talán sohse láttok engem.

Kis-Körösön csak két torony látszik,
 Milanóban harminczkettő látszik,
 Inkább látnám a körösi kettőt,
 Mint Mailandban mind a harminczkettőt.

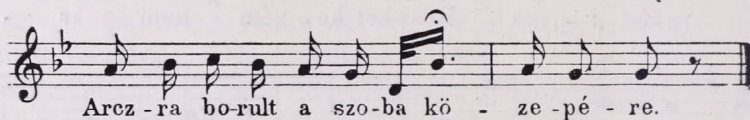
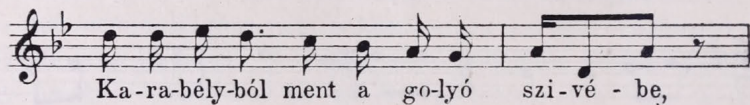
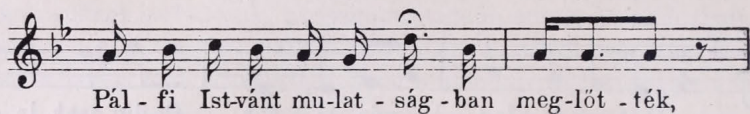
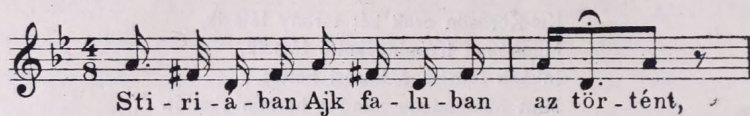

Csakis a nemzetnek idegen érdekekért folyó háborúk, a katonafogdosás, a rossz bánásmód, a messze idegenben való élet értetheti azt meg, hogy a világnak egyik legelső katonája, a magyar, népdalaiban egész 48-ig és a szabadságharcz után 1867-ig a katonaeleten folyton kesereg.

Ma is nehezen válik meg a legény szülőföldjéről; de a három év nem hat, vagy tizenkettő és nagyobb része itthon, hazai állomásokon telik el, a hova a szüle, meg szerető nem csak levelezhet, hanem el is látogathat. És szűnik a bánat és sokszor felülkerekedik a fiatal vér könnyelmű kötekedése.

Katonának születtem én,
 Én vagyok a nyalka legény;
 Hogyha megcsal a szeretőm,
 Újat szerzek új esztendőn.

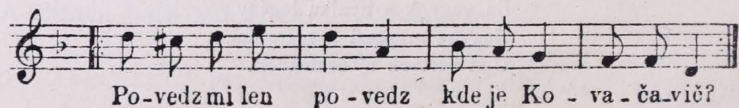
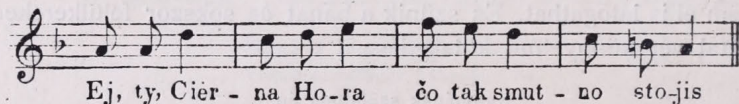
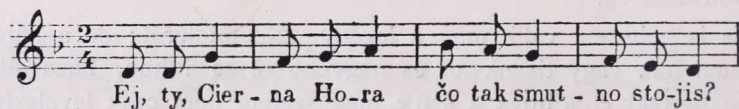
Ha eleinte aggódik is, hogy »Októbernek elsején be kell rukkolni« és siratja »Göndör haját, mely kerekre van levágva«, később nem csak beletörődik a helyzetbe, de büszke is lesz katona voltára. Ennek az életnek öröme, bánata dalokban szólal meg, ha pedig drámai erejű cselekmény szolgál tárgyául, megszületik a katonaballada. Régi dallamú, szép példány ezekből:

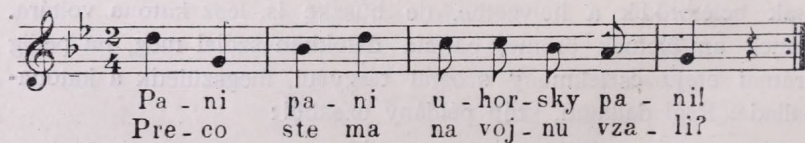
Göndör Sándor, annak hínak engemet,
Magyarul is úgy írják a nevemet.
Pálfi István szeretőmet szerette,
Pálfi Istvánt karabélyom meglőtte.

(Színpadon énekelték 1878-ban Csepreghy F. »Piros bugyellárisá«-ban.)

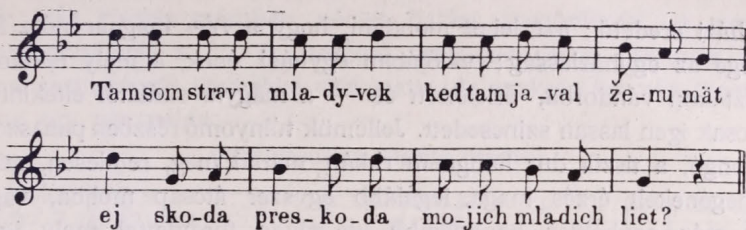
Dalmát garnizonban keletkezett tót népdal. (T. gy. II. 367. számú nóta.)

A katona-fogdosás ellen panaszkodó régi tót népdal. (T. gy. II. 1 szám.)

A régi népdal, melyet ime fejlődésén végig kísértünk, eléggé bizonyítja, hogy a magyar énekes nép, ha a zenetudásban nem is jutott annyira, mint a nyugati művelt nemzetek, különösen az olasz, meg a német. Látjuk, hogy dallamosítja meg a históriás énekeket, a halotti bucsuztatókat, a zsoltárokat, még az iskolai drámák sikerültebb részeit is (»Ne menj el gyermekem, Miklós Sámuelem«) a katonadalokat, de mindenek felett a szerelmes dalokat.

És ha a régi népdalban a zene, a dallam a szöveg fejlettségével, gazdaságával nem is áll egy fokon, ez bizonyos határig más népeknél is úgy van. A zenei nyelvet a népek általában csak nagy későre tanulják meg és egyes költészeti formáknak megzenésítésével csak az igen fejlett zene tud megbirkózni.

Mielőtt a régi népdaltól elválnánk, némileg szeretnők összefoglalni sajátosságait, különösen azokat, a melyek a mai magyar népdalban már igen kevésbé vannak meg. És itt nem a kisebb intervallumokat, a dallamnak szűkebb hangterjedelmét, a nótá kere-tén belül a soroknak gyakori ismétlődését, ugyanazonosságát értem; mert hiszen természetes, hogy a régi fejletlenebb, mint az új. Ha-nem azokat, a melyek a régi népdalnak speciális sajátosságai (füg-getlenül a fejlettségtől). Például a hangnemek váltakozása ugyan-abbban a nótában, a némelykor sajátos végződés az alaphangnem quartján vagy quintjén, az antik hangnem, a mely a mi modern fülünket sokszor bántja¹: mindezen sajátoságnak legnagyobb része

¹ »A magyar népdalok hangnemei a furcsaságok valóságos tömkelege, melyből az idegen zenész kíváncsiorogni alig tud. E tekintetben oly tarkaság, oly sokoldalúság van bennök, millyet egy miveltebb nemzet népzenejében sem találunk. A magyar dalokban annyira uralkodik a szabályos és szabálytalan hangnemek legfurcsább változatossága, hogy a szabályos zenéhez szokott fül gyakran alig képes azon alaphangot, melyet vezérhang gyanánt kell tartania, meghatározni. Megkísértem sajátosságok néhányainak ismertetését.

egyházi eredetű; azt lehet mondani, hogy a régi magyar nóta főjellege az egyháziasság; valójában egyházi ének, a mely falukon, pusztákon vándorolt, érlelődött és — a magyar skálától eltekintve — csak igen lassan szinesedett. Jellemük túlnyomó részben panaszos, busongó, a tiszta dur hangnem ritkán marad meg, rendesen, mint a megénekelt érzés maga, legalább egyszer átcsap mollba, vagy egy más egyházi hangnembe, de olyan fordulattal, mely igen egyháziasan, choralszerűen hat. A táncznóták nem változtatják annyira hangnemüket s ezért egyhangúbbak.

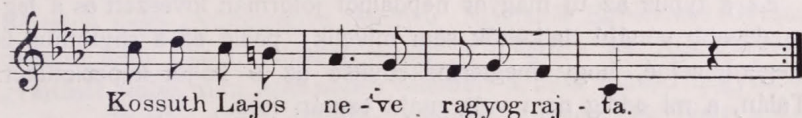
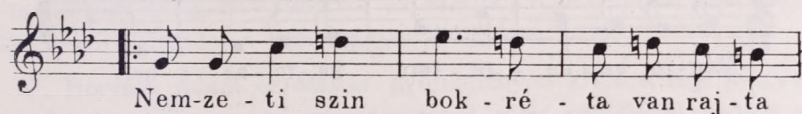
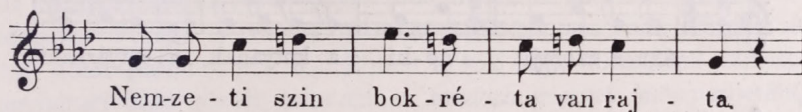
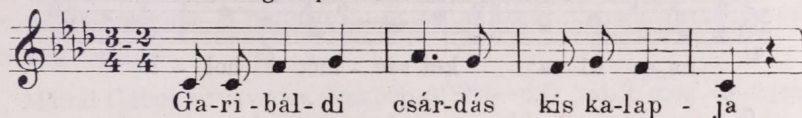
Rhythmikailag a régi magyar busongó és középfejta nóta — miután magyar nyelvünk rhythmusa ma is az, a mi régente, a mi volt minden időkben — nem különbözik oly lényegesen a maitól, mint hangnemeiben; mindazonáltal van egy fajtája, a mely majdnem csak a régi népdalban van meg: t. i. a páratlan és még inkább a felemás $\frac{3}{4} + \frac{2}{4}$ ütem (manapság sokan $\frac{5}{4}$ -ben vagy $\frac{7}{4}$ -ben írják át). Mátrai (A m. népd. kit. saj.) kiemeli őket, de eredetüket nem fejtegeti; Bartalus több helyütt *lengyel* hatásra utal. Mi a lengyel hatást elismerve, azonkívül párhuzamos *egyházi*, kisebb mérvben

-
- a) Végig kemény hangnem.
  - b) Végig lágy hangnem.
  - c) Egy vidéken kemény, másutt lágy hangnem.
  - d) Másoknak eleje kemény, közepe lágy, utolja ismét kemény hangnemű, vagy megfordítva, pl. »Az alföldön halászlégény«.
  - e) Más daloknak első része kemény, másodika lágy hangnemű vagy megfordítva, p. o. »Fakó lovam, gyors paripám«, »Jaj rózsám be szeretlek«, »Végig mentem a temetőn«.
  - f) Ismét mások egészen kemény hangnemben mozganak, csupán végök felé mennek át a rokon lágy hangnemre, p. o. »Korcsmárosné, bort ide az itczébe.«
  - g) Némelyek csaknem egészen lágy hangnemben forganak s végök legnagyobb meglepetésünkre kemény alaphanggal záratik be, p. o. »Gerliczeként nyögdecselek.«
  - h) Másokban az első rész alaphangja kemény, a második rész elugrik amannak kemény quintájára s ugyanebben végig meg is marad, p. o. »Elmentem én a kis kertbe.« Ez egyike a legszembeütőbb sajátságoknak.
  - i) Más nevezetes furcsaság tűnik fel e dalban: »Szerettelek, szeretlek is, a míg élek.« Itt a lágy alaphangnem csak a második részben tűnik elő; mert első része a lágy quinttel kezdődik s egyszerre leugrik a kemény quartra és innen ismét áttér a lágyhangnemű második részre.
  - k) Más dal ismét rokon kemény hangnemének quintájával veszi kezdetét, átmege a rokon kemény alaphangnemre s a lágy alaphanggal végződik, p. o. »A szeretőm is deák«.

tól, még kisebb mérvben német hatást veszünk fel. A magyar rhythmusérzék a $\frac{3}{4}$ és hasonló ütemeket páros (dactylus vagy anapaestusszerű) ütemekké változtatta, de gyakran felemás ütemmé. Ime egy pár példa:

Régi népdalok felemás ütemben.

l) Van egy különös keleties sajátsága magyar dalainknak, melylyel a külföldiek s a szabályos zenéhez szokott idegen zenészek semmiképpen nem tudnak megbarátkozni. Az t. i., hogy némely dalaink, ha még oly szabatosak is, nem végződnek az uralkodó alaphangon, hanem ennek lágy vagy kemény quart vagy quintáján. Így nem lévén a zenének rendszeres bérekesztő nyúgpontja, a fület erre mintegy várakoztatni látszik, holott az soha be nem következik, ha csak a zene-kísérő nem segít valamely módon. Ilyenek: »A mezsei kis pacsirta«, »Sebes az én ujjam.«

m) Vannak azonban még furcsábbak. Olyanok t. i., a melyeknek sem elején, sem folyamatán keresztül, sem végén az alaphang nem uralkodik, hanem egészen más hangnemekben látszanak barangolni s lappangó alaphangukat csak sejtíttetni engedik. E sajátság gyakran alig engedi meghatározni azon hangnemet, melyben a dalt leírni kell. Azért némely zeneíró, ki e vegyes sajátságoknak mintegy zenei vegytanilag feloldozásukhoz nem ért, ilyes dalok leírásánál valóságos hajtótörést szenved. Legyen p. o. e dal »Most jöttem Erdélyből«. Ennek első része a lenni kellő alaphang kemény quartájában jár, holott a második rész a kemény quintára megy át. Ilyenek még: »Hejh pajtás, be nevetem« és »Miről apám oly busan szólt«, melyek általán véve lágy vagyis szomorú hangnemeken alapszanak, de kemény quinttel kezdődnek, sőt végződnek is.

n) Más dalok végre az első részben kemény hangneműek, a másodikban átmennek amannak lágy quintájára s a kemény quintákban végződnek. P. o. »Irigylik a bajuszomat.« (Mátrai: A m. népdal kitünőbb sajátságai.)

Léptetve.

Jaj be hun-czut ez a szol-ga-bi - ról

Ás-sa ki a két sze - mét a hol - ló.

Azt a szentjit né-ki a kutyanak, a betyárnak!

Még-is be - vé - te - tett ka - fo - ná - nak

Ez a typus az új magyar népdalból jóformán kiveszett és a leg-
gazdagabb vénájú dalköltők sem művelik; pedig ez a rhythmus is
megérdemelné, hogy megtermékenyítse az ő költői képzeletüket.
Talán, a mi eddig nem volt, majd ezután lesz.

Említettük több ízben, hogy a régi magyar népdalnak terjedelme,
szerkezete, egyaránt szűk; verssorai és ennek megfelelőleg dallam-
motivumai rövidek stb. Ez általában igaz, de meg kell jegyeznünk,
hogy nagyrítkán kivételre is akadunk. Pl. P. Horváth gyűjtemé-
nyében a »Jaj szívem, mit gondolsz?« kezdetű, vagy az igen szép
»Erdőkön, mezőkön járó«, a melyben 4 sorból álló kezdő rész
(szakasz) után egy hasonló terjedelmű középrész s végül rövid, de
a kezdő részszel azonos befejező rész következik. (A rendes magyar
nótaformától való elütését már Molnár Géza megjegyezte: A m. zene
elmélete.) Vagy az Eszterházy-féle tabulaturás könyvben a »Bűm
elfelejtésére« s még inkább a »Térj meg bujdosásidből« kezdetű
gyönyörű nóta (az illető helyeken közölve), a melyek megszüle-
tésénél a szép fejlett dallamfonású egyházi choralok szolgálhattak
mintául. Szerencse, hogy feljegyezték őket, mert a nép az ilyen-
ket egyszerűsíti és hajlásaikat lecsiszolja. Azonban az ilyen fejlett
nóták a régi népdalban kivételek.

A régi népdal nem halt meg akkor sem, mikor az új népdal
megszületett és fejlődni kezdett, hanem élt és fejlődött avval egy-

idejűleg is. Emez lett a divatos, a felszínen levő réteg, a régi megmaradt az alsó néposztályokban, nagyban és egészben mindenütt, Erdélyben erősebben, mint nyugatabbra. Az új népdal csak a mult század közepétől kezdve szorítja mindenütt hátra. De még a műveltebb körökben is akadnak olyanok, mint Arany János, a kik nóta tekintetében a régiben élnek és az újról úgyszólva tudomást is alig vesznek.

Mátrai Gábor az ötvenes években (1852—58) kezdi meg és fejezi be magyar népdalgyűjteményét (300 nóta), a melyből a legösmeretebbeket Füredi is kiadja. (Ámbár 1862-ben az ú. n. Füredi-féle 100 nótát Bartalus írta át.) Ebben a sok régi, fülünknek sokszor egyhangú nóta között, mint színes, modern szigetek felösmerhetőleg emelkednek ki Egressy Béninek és Szerdahelyinek nótái. Így illeszkedik az új népdal a *régi* magyar nótakincs közé.

P. Horváth Ádám és Mátrai gyűjteményén kívül a régi magyar népdal tanulmányozása szempontjából még végtelenül becses a Bartalus nagy gyűjteménye (Magyar Népdalok Egyétemes Gyűjteménye) több okból. Először csakis ő dolgozta fel Arany János gyűjtését (több mint száz nóta), valamint a mult század negyvenes éveiben (Erdélyi János számára) gyűjtött Almássy- és Gyertyánffy-féle gyűjtéseknek érdekesebbjeit (maga ez a két gyűjtemény még valahol lappang); azonkívül az újabb nótáknak is a köznépből származó, az által már régiesre csiszolt variánsait közli, a mi szintén igen becses adalék.

Kéziratból ismerjük még a Böszörményi Géza-féle (Hortobágy) gyűjtést, Kálmán Farkas igen gazdag és nagybecsű gyűjtését, valamint a M. N. Muzeumnak Vikár Béla által gyűjtött phonogrammgyűjteményt.

Méltóbban nem zárhatjuk be a régi dalról szóló fejtegetésünket, mint azzal, hogy Arany Jánosnak igaz és remek jellemzését idézzük. A miket a »tamburás öreg úr« énekel:

Jegyzet: Sem Mátrai (egyet kivéve), sem Arany János nem ismerték a kurucz idők nótáit, miután nem vettek tudomást a P. Horváth Ádám dallamkincséről; azokból 44-et Bartalus közölt 1869-ben (Magyar Orpheus), de a közönség sem vett róla tudomást. Végre 1890-től kezdve a hervadhatlan érdemű Káldy Gyula a kurucz vonatkozásúakat az egész országban népszerűsítette, ezek azóta folyton termékenyítik a magyar dalköltést.

Mind régi dalok, csuda hangmenettel
Váltva kemény, lágy- s magyar a némettel
Hegyes-éles jajja, úti betyárnak
Ki hallja szavát törvényfa madárnak.

Nyers vad riadás . . . mire a leglágyabb
Hangnembe a hur lebukik, lebágyad
Ott zokog, ott csúsz kigyótesttel,
Hol végzi, ki tudná? nincs az a mester.

Majd egyszerű dal, édesdeden ömlő
— Tiszta remekké magába' szülemelő —
Pendül, melyen a táncz tétova ringat
Mint lombot a szél, ha ütemre ingat.

Olykor egy-egy ének nyújt neki vigaszt
A hitújítás kora szülte még azt;
Benne a tört szív büntvállva, leverve,
Vagy erős hittel Istenhez emelve.

A nép is ma már olyan, mint a hogy a »tamburás öreg úr« magáról mondja: »Minden nap egy nótát feled«; azért a tizenkettedik órában is meg kell indulni egy az egész országra, annak minden vidékére kiterjedő gyűjtésnek és az eddigi, meg ezutáni gyűjtések rendszeres *összefoglaló és összehasonlító* feldolgozásának. Még most is igen sok becses, régi anyag található, csak ki kell ásni az újabb rétegek alól. A multnak minden emléke egy-egy mélybe hatoló gyökérszál, a mely erőt és éltető nedvet adhat új alakulásoknak.

»Mert az oláh, a kozák, a
tót tánczra eljárhatod a ma-
gyar tánczot, de a stajerra,
minétre semmiképpen sem.«
(Gáthi István: Klavirozás
mestersége. Buda, 1801.)

XI. FEJEZET.

Magyar tánczok.

A legrégibb táncz a magyaroknál, mint a délszlávoknál s más népeknél, a társas táncz volt. Ilyenek a gyermektánczok ma is. A gyermekek körbe, karikába állanak, vagy hosszú lánczot, füzért alkotva kigyóznak és forognak. A tudtommal legrégibb magyar megemlékezés is a magyar tánczról, Apáti Ferencz feddő énekében »Tánczban serényen *futamnak* az lányok« bizonyos kör, vágy füzér-tánczra látszik mutatni.

Köztudomású, hogy a »táncz, tánczolni« szók nyugatról bevándorolt szók; de azt már kevesebben tudják, hogy a magyarnak, mint énekes, tánczos népnek, egy csomó saját jó magyar szava volt a tánczra. A körmöczbányai kis táncznótában (1505) olvassuk:

Supra aggnő, szökj fel kabla
Hazajött firjed, tombj Kató
Az te szip palástodban
Gombos sarudban
Haja, haja virágom!

»*Tombni, tombolni*« a régi magyar nyelvben tánczot jelent, pl. a Vásárhelyi daloskönyvben: »Tombolom az ifjakkal« stb. A tánczot »nyomják«, »ropják«, »rakják«, »járják«, »lejtik«, a minthogy a tánczot »lejtő« szóval is jelölik a fennmaradt feljegyzések szerint egész P. Horváth Ádámig.

Milyen lehetett a régi népies magyar táncz századokkal ezelőtt? Valószínűen hasonlóknak kell képzelnünk Kelet-Európa dalos, hadi

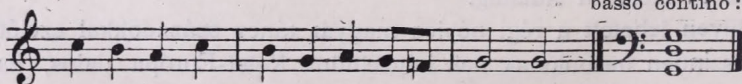
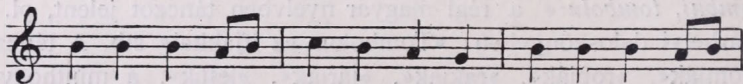
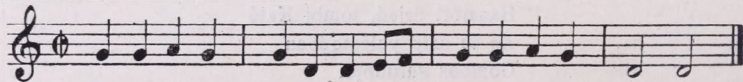
és pásztortánczaihoz, mert a nép a tánczot rendesen megszövege-síti és éneкли, még ha nem termett is együtt a dal és tánczmozgás. Eme feltevésünket a fennmaradt adatok teljes bizonyossággá emelik. Gerlach István 1573.-i naplójában ezeket említi:

»A (pozsonyi) várból lejövet a magyar tánczot szemléltük meg. A tánczos egymagára karjait csodálatosan mozgatta; hol kezét, hol lábát vetette el messzire magától. *Majd egyenesen járkált, majd ismét a földhöz lapult* s minden lépését vagy ugrását *kurjongatással kísérte*. Mikor a tánczos kifáradt, a hozzá legközelebb állót szólítja fel, hogy váltsa fel őt a tánczban s ilyesmit megtagadni roppant sértés volna.«

Balassa Bálint fiatalkori tánczáról is megemlékezik egy kortárs és szemtanu, névszerint Istvánffy: »Miután az asztalokat elmozdították, az ifjuság tánczra kerekedett s köztük egy Balassa Bálint nevű ifjú nyeré el a pálmát a táncznak azon nemével, mely a mi juhászaink tánczához hasonlít. A császár (Rudolf) a többi herczeggel együtt gyönyörködve nézte, a mint Pánt és a Szatirokat utánozva, lábait majd összeverte, majd szétvetette a földön, majd pedig hirtelen fölugrott a földről.«

A földhöz lapulást és hirtelen levegőbe ugrást feltaláljuk a kelet-európai népies tánczoknál: az erdélyi oláh pásztortáncznál (különböző elnevezéssel), de különösen az orosz és kozáktáncznál, a trepáknál, kalamajkánál stb. Nagyjában ilyen volt egész Magyarország népies táncza, beleértve az erdélyi oláht és a felvidéki tótot is. Mert rhythmusban és dallamban Magyarország népeinél mindig bizonyos rokonság állott fent.

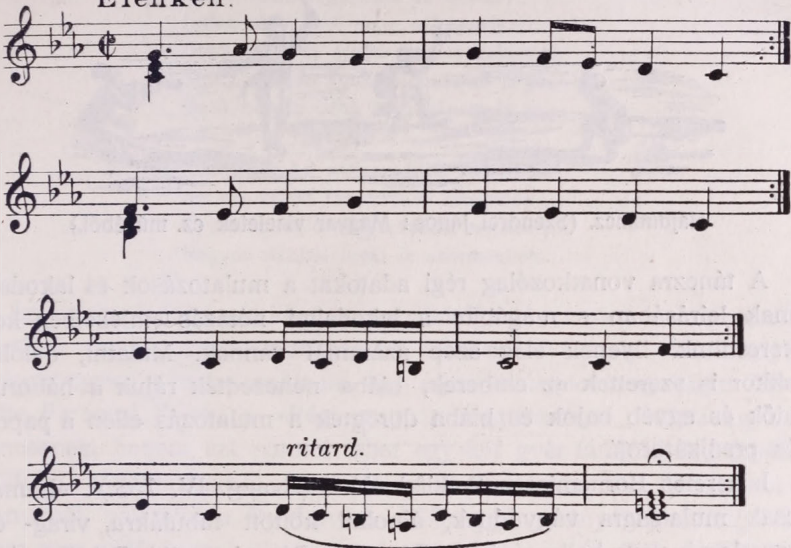
Magyar tánczok a XVI. század végéről. (Böhme: „Geschichte des Tanzes“ után.)

¹ Az utolsó sorban levő f sajtóhiba lehet fis helyett.

Elénken.

Egy csúfolódó lakodalmi nóta szerint:

Az asztaltól im mind felkelének
 És mindnyájan vígadni kezdének,
 Szépen gyönyörködnek,
 Ide s tova néznek,
 Mint az bakok, oly szépen szökdösnek.

A XVI. század végén az uralkodó táncz már megkapja a maga állandó nevét. Az eddig szétszórta portyázó, rabolható és harcoló hajduk (eredetileg összeverődött marhahajcsárok, *hajtók* [hajtones] ebből hajduk), nagy csapatokba verődnek s Bocskay őket a róluk elnevezett Hajduságban (ma Hajdumegye egyrésze) megtelepíti. Ezen időtől kezdve a huszárság mellett ők alkotják a magyar nemzeti katonaság zömét és a magyar népies tánczot ők tánczolják legszebben, legjobban, legdélcezebben. A nép szeretettel különböztette meg őket az idegen, vagy idegen zsoldban álló katonától. »Hajdu volnál, szeretnélek, katona vagy, nem szeretlek«, mondja a népdal. Az egész XVII. században a szatmári békéig, a kuruczvilág lealkonyodtáig a népies táncznak legelterjedtebb, majdnem kizárólagos elnevezése: *hajdútáncz*.

Hajdutáncz. (Szendrei János: Magyar viseletek cz. művéből.)

A tánczra vonatkozólag régi adatokat a mulatozások és lakodalmak leírásában s magában a lakodalmi nótázás emlékeiben kell keresnünk. Ilyenek elég szép számmal vannak. Mulatni, dalolni akkor is szerettek az emberek, hiába nehezettek rájuk a háborus idők és egyéb bajok és hiába dörögtek a mulatozás ellen a papok és predikátorok.

Ismeretes Bornemissza P. kifakadása (Evang. IV. 758.): »Immár csak mulatságra vágyódnak, álnokul költött fabulákra, virág- és szereleménekek hallgatására.« Pázmány Péter is említi (Prédikációk 204.) hogy »Virágénekeket irkálnak, melyeket mind gyermekek, mind leányasszonyok kordéra tudnak.«

A magyarok lelkéből a dal, az ének szeretetét semmi sem tudta kiirtani. Erősebb volt az Pázmánynál, Geleji Katonánál, Meliusnál és valamennyinél. Akadt mulatós magyar, a ki szép hegedűszóban visszavágott:

Boritalban sok a bűn, a papok mondják,
De Te ne hidd, mert lám ők is megisszák,
Kik nem isszák, oka hogy nem kaphatják,
A községet ők azzal csak bosszanták.

Erre jön a jókedvű és meggyőződésből kelt indokolás:

A bor az Istennek jó ajándéka,
Ki nem issza, az nem tudja micsoda.
De ki gyakran az nagy kupát forgatja,
Annak dolga mindenkor hejje-hujja.

Bátor legyen nyolczvan esztendőss asszony,
Mégis mozdul, indul, vidul az boron;
Ha lábával nem járhatja az tánczot
Kezével is elpróbálja a padon.

Hajja fiam, hajja fiam az boron!
 Intlek azért, hol peng a hegedűszó,
 Gyakran érjen asztal mellett kakasszó,
 Sipszó helyén gyakran énekszó is jó,
 Ének helyén néha hajdénánom is jó.

Tele kupa ha vagyon jobb kezedben,
 Az bal kezed asszonyom kebelében;
 Gyors szemeid vigyázzanak mindenben,
 Nagyot sikolts, ígyál is azonközben.

Az egykorú források közt, a melyekből a táncz történetére vonatkozólag felvilágosítást meríthetünk, értékre kiválik a »Vásárhelyi daloskönyv«, a mely majdnem egy egész századot megvilágít. (Kiadta Ferenczi Zoltán a »Régi magyar könyvtárban«.) Kótái ugyan nincsenek, hanem ezt pótolni lehet egy-két gyér tánczfeljegyzésből, külföldi gyűjteményből, aztán főleg az Eszterházy-féle tabulaturás könyvből, valamint a P. Horváth Ádám gyűjteményéből, a melyből nem egy nótát joggal vissza lehet vinni ebbe a korba. A Vásárhelyi daloskönyvet 1670 körül írták össze, de száz évről vannak benne hagyományok.

Daloskönyvünk XVI. számú éneke kedves képét adja egy lakodalmi mulatságnak. A mulattató énekesnek (talán vőfélynék) nótája felvilágosító adatok tekintetében ugyan kevésbé tanulságos, de formáját, rhythmusát és refrainjét illetőleg figyelemreméltó:

Nem vizet adnak
 Innya torkomnak.
 Ió, ió, ió!
 De tarczali bort,
 Mézes mádi bort,
 Töltsed az pohárt,
 Ne valljunk több kárt.
 Fa la la!

Az menyasszonynak
 S az vőlegénynek.
 Ió, io, io!
 Vonják az tánczát,
 Gyönyörű nótát,
 Adjatok meg módját,
 Várják jutalmát.
 Fa, la, la, la, la!

Ehhez hasonló rhythmusú a V. Dk. 71. számú szüreti vígadozó nótáé:

Éljetek vígan.	Igyunk mert ez bor,
Mostan mindnyájan.	Bizony hogy jó bor,
Szüretünk meglőtt,	Jámbor az gazda,
Jó borunk termött.	Megtölti sokszor,
Ki ad jó erőt,	Jámbor az gazda,
Tánczra gerjesztőt.	Megtölti sokszor.

Szövege s úgy vélem dallama is részben mai napig fennmaradt a palóczok között (Bartalus I.). Más rhythmusú a következő: (V. Dk. 72.).

Vonjad az hegedűt, pendítsd az lantot,
Ifjak, kik érkeztek, járjatok tánczot:
Vőlegény, vidd te elől az menyasszonyt!

Hajja! rám mely sok szép szemek tekintnek,
Félek, hogy ma engem megrészegítnek.
Talán az menyasszony mellé ültetnek,
Vőlegényné, félek, engemet tesznek.

Nem ülök oda, mert megrészegítnek,
Nézd az hegedűsök mint fenyegetnek.
Hogy egy rozsdás nótát nem pendíthetnek,
Szakadjon el húrok hegedűsöknek!

Vagy a 93. számú szintén lakodalmias nóta:

Vígan, vígan, mégis vígan! lám jól hegedülnek,
Trombitáknak, virgináknak húrjain pengenek,
Magam is az mint lehet,
Hátul éneklek;
Poharak is jó borokkal lám tele töltettek.

Ime láthatjuk és megfigyelhetjük, mint alakul ki dallamban is lassan a régi magyar táncz-nóta, a mely leginkább nyolczas, vagy hetes sornak összetétele hatossal és a melynek, a mai fültre kissé oláhos dallamai Erdélyben fennmaradtak. Mert ott és Kelet-Magyarországon volt az igazi magyar társas élet. Onnan vehette a Vás. Dk. 116. számú versének költője is (bizonyára maga Balassa) színeit a táncz hangulatos lefestéséhez:

Boldog szemek, kik ezt látják, lábak, kik ezt nyomják,
 Fejérszínű szép sarukat sarkok kik hordozzák,
 Keskeny derekat kik hordnak,
 Gyenge kart is tapogatnak
 És az mint akarnak.

Mert én szemem szemeiddel szépen üsmerkedik,
 Kezem akkor kezeidnek szépen hizelkedik,
 Tánczban lábam kedveskedik,
 Ezek mert akkor azt vélik,
 Héában nem esik.

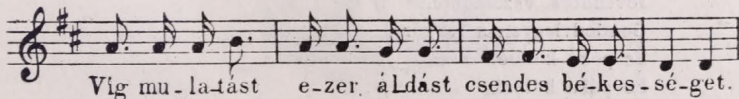
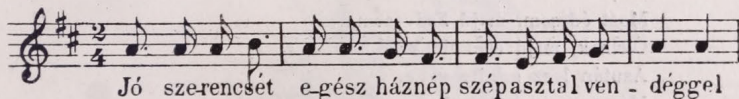
Tánczban orczád pirulása, mint rózsa nyílása,
 Ajakidnak mosolygása mint ég villámlása;
 Tagaidnak hordozása,
 Mint vizeknek szép folyása,
 Csendes elmulása.

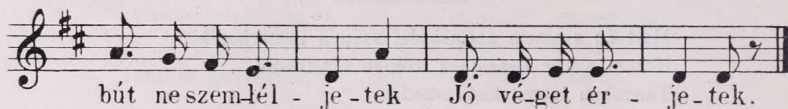
Csudálatos szép térdednek ékesen hajlása,
 Mint angyalnak még régenten földre leszállása,
 Kézhez magad szép adása,
 Nyárban mint szőlő nyílása,
 Nekiujulása.

Sebes sólyom jó kedvében magát mint mutatja,
 Repül vígan, de szárnyait vesztég, szépen tartja,
 S tánczát néki ha ki látja,
 Hogy nem mozdul, azt alítja,
 Minden úgy csodálja.

Arany Jánosig kell előre tekintenünk, a míg a táncznak hasonló szépségű leírására akadunk.

Az Erdélyben mai napig fennmaradt lakodalmas nóták közül egynéhányat Bartalus is közöl. (M. N. E. Gy. IV. 66. lap.) Belőlük látjuk, hogy milyen lehetett dallamuk.

Itt járkálva, nagy csudálva,
Hirtelen megállék!
Zengést, pengést, hippet, hoppot,
Tippet, toppot hallék.
A paripa a bárányon
Nyargal, visit igen nagyon;
Ide besétálék.

Mi dolog? itt szembe ülve,
Ily jó kedvvel hagytok,
Nagy örömmel esztek, isztok,
Párosan vígadtok,
Én magamba így gondolom:
Páros világ lakodalom,
Nincs itt aggodalom,
Nincsen itt siralom.

Na menyasszony búcsuzzál el
A gyöngyös pártától,
Szabadsággal lobogó szép
Testszín pántlikától.
Majd tarihoppo nagy kontyot,
Fejedre rakják a gondot,
Ha nincs ebéd, vacsorára
Duczot kapsz hátadra.

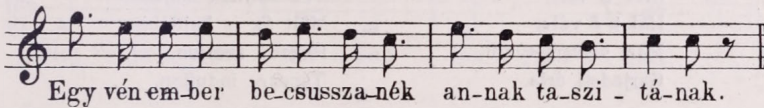
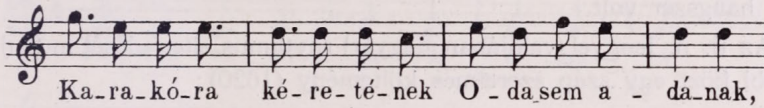
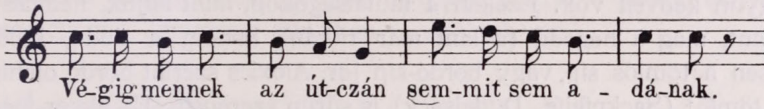
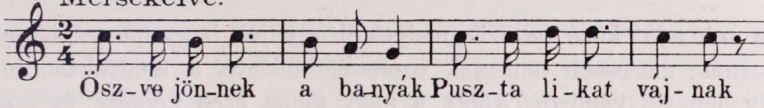
Most édesem, majd kedvesem,
Ölelnek, majd csókolnak;
Azután lesz szedte vette,
Még meg is botolnak.
Jövendőre, esztendőre,
Gondod legyen a rengőre,
És póka kötőre,
És póka kötőre.

(Bartalus IV. 66. lap.)

Ugyanaz a rhythmus csendül meg a P. Horváth Ádám gyűjteménye egyik nótájában, a mely így szól:

Mérsékelve.

A dallam utolsó négy sora ugyanaz, mint a Káldy közlésében ismert »Erdélyi hajdutáncz« utolsó négy sora.

Van azonban lakodalmias ének (döcögős) nyolczas rhythmusban, is pl. V. Dk. 25. sz.

Hallod-e, pendítsd az lantot,
Hadd járjam szépen az tánczot;
Leány, köss fel aranylánczot,
Ne tegyen közöttünk gáncsot.

Vonassad az ifjak tánczát,
Hadd fogja kiki ő társát,
Dudás, hosszan fúdd a dudát;
Ne kiméld asszonyok talpát.

Dudás a XVII. századból.

Ennek 6. versszakában e pár sor:

Vonassad az *lengyel tánczot*,
Hadd hozzák már a menyasszonyt.

ama sok adat közé tartozik, melyek bizonyítják, hogy menyasszonytáncznak, díszesebb táncznak szerették húzatni a lengyel tánczot, vagy lengyel változót (Apor), a mely táncz ezen kétszáz év alatt nagyon kedvelt volt. Ezeken a multságokon, mint látjuk, nemcsak a lant, meg a hegedű (a lant már ritkán), hanem a duda, különösen a tömlős síp, vagy bordó-síp [dr. Alexics szerint bordó oláhul = tömlő] (Sackpfeife, Dudelsack) is sűrűn szerepelt. Ez akkor még uraló hangszer volt.

Az ú. n. lengyel (valójában magyar) rhythmus elterjedését mutatja többi közt egy szép szerelmes költemény (1620):

Élek ő véle,
Halok ő véle,
Mert szívem tűzre
Gerjedett érte.

Tánczoljunk majdan,
Mint ők is hajdan,
Hegedű szóljon,
Tánczra induljon.

Repülj ölemben,
Rakj fészket bennem,
Mint egy szép kertben
És egy mezőben.

Hajda, hopp, hopp, hajda!
Minden azt mondja:
Enyim kis Kata!

Míg a lengyel táncz (menyasszonytáncz, vagy Apor lengyel változója) mindenfelé feltalálható, az olasz padovana (Balassa egyik versdallamánál), meg a szintén olasz eredetű paksaméta (passamezzo) nem volt népszerű. Ez az utóbbi összes emlékeink között háromszor fordul elő; egyszer Giskardus és Gismunda históriájában (passaméta), másodszor Apornál (Metamorph. Trans.) mint »baxaméta«-nóta, melyet az újonnan betóduló minevéttel együtt említ (de a mely az ő idejében külföldön és nálunk is a múlté volt); harmadszor a Vásárhelyi daloskönyvben:

Nagy vígasságban fárassza lábát
Nosza most nyomjad a paskamétát

Paskamétát.¹ (Vh. Dk. 39 sz.).

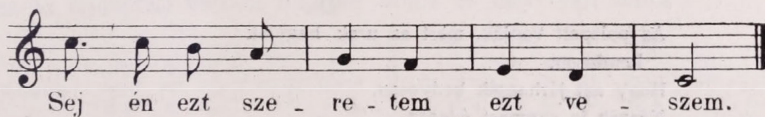
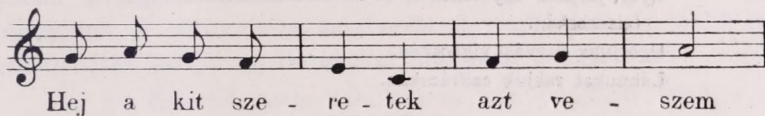
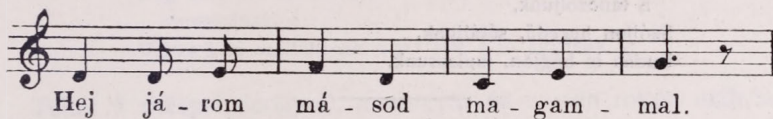
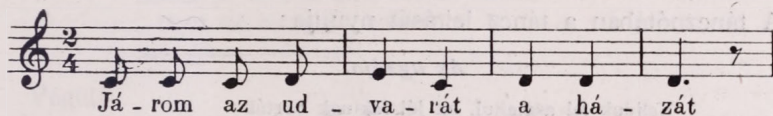
¹ Passamezzó — passo à mezzo. A mit a Nyt. Szótár, meg Bartal (A középkori latinság szótára) erről mondanak, az komolyan nem jöhet számba.

Ennek a versnek két sora :

Trombita, dobszó hadban zeng,
Tomboló sok ló csak kereng

a nyolczas sort egy igen sajátos rhythmikai tagolásban (— ◡ ◡ | — — || — — | —) mutatja be, a mely a magyar versben és népdalban igen ritka s maig csak egy gyermeknótában és két rokon dallamban maradt meg. A gyermeknóta, melyre a falusi leányok összefogózva, kigyózva, füzérben tánczolnak, ez :

Kezdetben párosan sétálva, végül tánczolva járják.

A két rokon népdal közül az egyik P. Horváth Ádámnál: »Gyere be rózsám, gyere be.« (Bartalus: Magyar Orpheus), a másik: »Nem ettem én ma egyebet.« Ezt a tagolást is a rendes nyolczas, illetve egyértékű ötös sorból lehet csak megfejtetni.

Eszterházy Pál, kinek énekes könyve a táncz történetére is becses adalékokat nyújt, ifju korában jó mulatós ember volt. E tekintetben jellemzők a kismártoni levéltárban megmaradt saját szerzésű versei. (Közölte őket dr. Merényi Lajos: Irodalomtörténeti Közlemények 1892. évf.) Sok köztük az olyan, a mihez ismert nóták és versek szolgáltak ösztönzésül, például ez : »Egy kis karvaly madárról való tánczének«, »Egy sólyommadárról való ének«, melyek

már a Balassa korában megvoltak. Ezek a nóták nótás listájában is előfordulnak (l. u. o.). De a régi magyar mulatságot legjellemzőbben mutatják be a »*Pallas Eszter* (E. P. anagrammja) *kedves táncza*« címén fennmaradt stróphák. A különben gyarló versezet első szakasza :

Fényes palotákban, ékes kőfalakban,
Vigadjunk.
Vetett asztalhoz járuljunk,
Malosa borokat igyunk.

A táncznótában a táncz leírását nyújtja :

Az ugrója.

Keljünk fel asztaltul, ha jól laktunk bortúl
S tánczoljunk.
Szóljon hegedű, sétáljunk,
Dudás is bőgjön, mulassunk.

Gyer, járjunk egy tánczot, ki ne lászon gáncsot,
Lassacsán.
Ugorjunk bizvást vígacsán,
Lábunkat rakjuk czifrácsán.

Az polepsit vonják, mert az urak hagyják
Rendesen.
Hogy azt járassák kedvesen,
Nézzék is egymást édesen.

Biztatja :

Fordítsd már az tánczot s vonj szép oláh tánczot,
Ékesen.

Aztán :

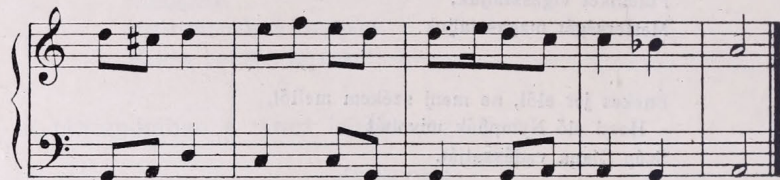
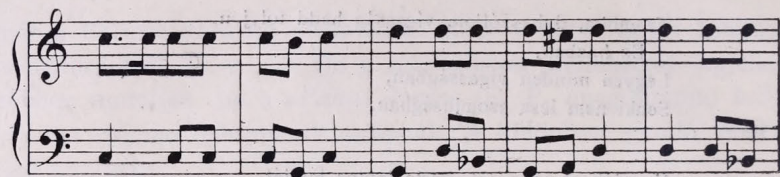
Magyar tánczot vonhatsz, te dudás is fujhatsz,
Immáron.

Majd a zenészekre, énekesekre kerül a sor :

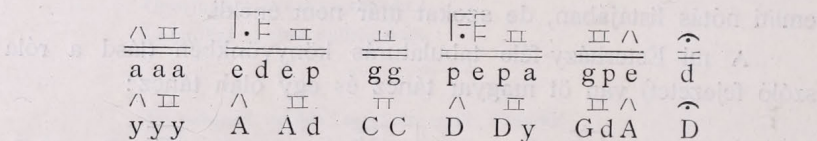
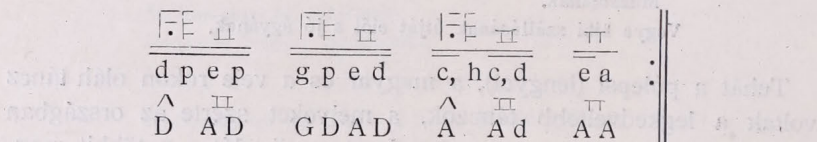
Kobzos ide járulj, engem el ne árulj,
S muzsikálj.
Pengesd húrjaidat s itt állj,
Lássad, senkit meg ne tréfálj.

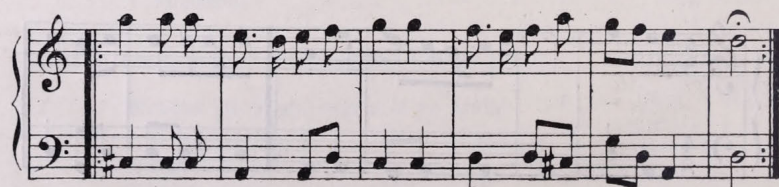
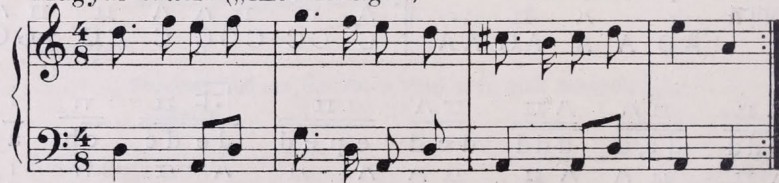

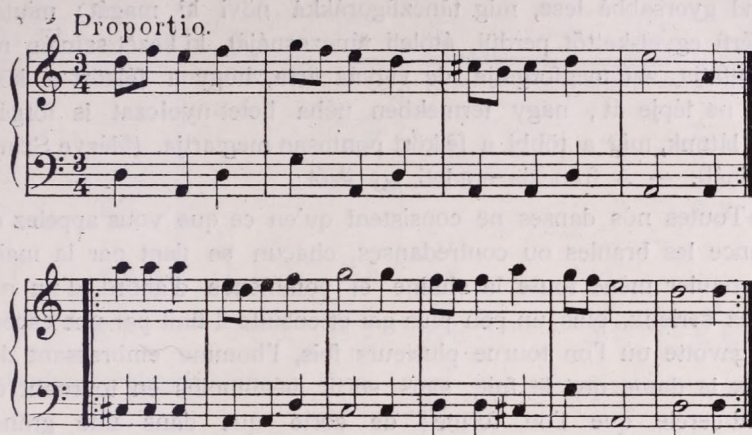
Alia Hunga:

Magyar táncz. („Alia Hunga”)

Az Eszterházy-féle tabulaturás könyvnek magyar (és oláh) táncz-nótái *lényegben* nem térnek el a más régi magyar táncznótáktól, legfőlebb, hogy még primitívebbek. Rendesen öt, vagy hat hang körében mozognak, de itt-ott kicsapnak egész a felső tonicaig; a mai fülnek ezek a dallamok se nem elég színesek, se nem elég melegek. Nevezetes náluk még az, hogy a XVI. és XVII. századoknak nemzetközi, de félszeg divatja szerint az ú. n. »*proportio*« következik, részben rhythmusváltoztatással, t. i. a páros ütemű dallamot páratlanba és viszont teszik át. (A tabulatura leírása nem mindig pontos; sokszor a felső szólam *c*-jéhez a kíséretben *c*, = *cis* járul, a mi világos hiba.)

Mint a róla szóló fejezetben említettem, a lengyel táncz annyira kedvelt volt, hogy mindenkinek volt kedvencz lengyel táncza; a minék a nótás listában is tanúsága egynehány ilyen kifejezés: »az én lengyel tánczom«, »az szegény Palatinusé«, »a Homonnaié« sat. Ebből a sok lengyel tánczból maradt fenn (meg részben egyházi hatásból is) a magyar népdalban *egynéhány páratlan vagy felemás ütemű* nóta, azonkívül a tánczolók körben állása, a mi ma már alig van meg.

Azért mondja Bethlen Miklós is életírásában (1700 körül): A mi tánczunk körbe megy, a tánczosok egymásnak adnak kezét s előtánczos van, ki az egészet vezeti; csendes léptekkel kezdődik,

mind gyorsabbá lesz, míg tánczfigurákká növi ki magát; miután a férfi egyet-kettőt perdül, átöleli tánczosnőjét, ki kezét szintén reá nyújtja, azt megforgatja, de vigyáz arra, hogy a félkört a közben ne lépje át; nagy termekben néha hetet-nyolczat is forgásban látunk, míg a többi a félkört pontosan megtartja. (Idézve Szinyeinek). — A francia eredeti így szól:

»Toutes nôt danses ne consistent qu'en ce que vous appelez en France les branles ou contredanses, chacun se tient par la main, le premier mène toute la chaine et commence d'abord d'un pas assez serieux, puis un peu plus gai et ensuite il finit par une espèce de gavotte où l'on tourne plusieurs fois, l'homme embrassant des deux la dame que le fuit, sans sortir néanmoins en tournant du demi-cercle que l'on forme; de sorte que dans une grande salle, il y a eu quelque-fois sept ou huit qui tournent avec leurs dames, pendant que les autres observent la figure du demi-cercle.«

A XVII. század második feléből a lőcsei tabulaturás könyv mutat be még magyar táncokat, a melyeket Sztankó Béla fejtett meg, írt át és részben ösmertetett (Pallas Lexikon pótkötet »Tabulatura« czímszó alatt); az ő szivességéből közölhetjük ezen E-ből való tánczot (Chorea ex E), a mely a korhoz képest gazdag kíséretű letétel daczára is világosan mutatja a népies jelleget és eredetet.

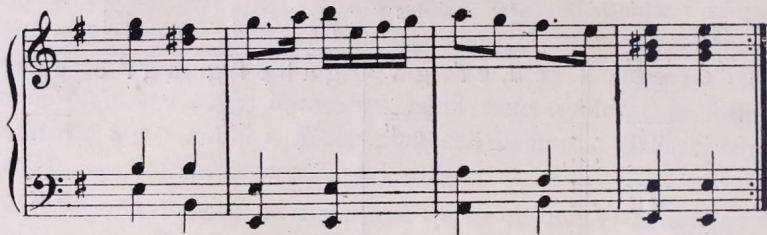
Chorea ex E. (Magyar táncz.)

	$\frac{3}{\text{c f' g a h h}}$	$\frac{+ \text{H} \text{ I}}{\text{h a h c}}$	$\frac{\boxed{\text{I}} \text{ II}}{\text{a h a g}}$	$\frac{\boxed{\text{I}} \text{ I}}{\text{f' e e}}$	$\frac{\boxed{\text{I}} \text{ 3}}{\text{g a h e f' g}}$
	$\frac{\text{g g}}$	$\frac{\text{g f' g a}}$	$\frac{\text{f' g f' e}}$	h	
	$\frac{\text{e e}}$	$\frac{\text{e a}}$	$\frac{\text{d d e}}$	g'	$\frac{\text{e e}}$
	$\frac{\text{E E}}$	$\frac{\text{E A}}$	$\frac{\text{D D E}}$	$\frac{\text{h e}}$	$\frac{\text{E E}}$
				$\frac{\text{E E}}$	

$\overline{\overline{\text{a}}}$	$\overline{\overline{\text{g}}}$	$\overline{\overline{\text{f}'\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{d}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{f}'}}$	$\overline{\overline{\text{g}}}$	$\overline{\overline{\text{f}'}}$	$\overline{\overline{\text{g}}}$	$\overline{\overline{\text{a}}}$	$\overline{\overline{\text{h}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{f}'}}$	$\overline{\overline{\text{g}}}$	$\overline{\overline{\text{a}}}$	$\overline{\overline{\text{g}}}$	$\overline{\overline{\text{f}'\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$	$\overline{\overline{\text{e}}}$
										bis											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{g}}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{d}'}}$											
										$\overline{\overline{\text{g}}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{h}}}$											
										$\overline{\overline{\text{h}}}$											
										$\overline{\overline{\text{g}}}$											
										$\overline{\overline{\text{g}}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{h}}}$											
										$\overline{\overline{\text{h}}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{a}}}$											
										$\overline{\overline{\text{f}'}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{d}}}$											
										$\overline{\overline{\text{e}}}$											
										$\overline{\overline{\text{E}}}$											
										$\overline{\overline{\text{E}}}$											
										$\overline{\overline{\text{A}}}$											
										$\overline{\overline{\text{E}}}$											
										$\overline{\overline{\text{E}}}$											
										$\overline{\overline{\text{E}}}$											

Czímtelen Tabulaturás-könyv (a lőcsei ág. ev. egyház tulajdona) után másolta
Sztankó Béla.

Megjegyzendő, hogy a prédikátorok még a kurucz időkben sem szenvedhették a táncot és szidják a tánczolókat, mint a bokrot. Így pl. egyik ref. pap (ismerteti Révész Kálmán kassai ref. pap az Irod. Közl. 1893.-i évfolyamában) kikelt azok ellen, a kik azt vallják, hogy :

»Tor az, nem vendégség,
Ugymond, dísztelenség,
A melyben nem tánczolnak.

A tánczosokat így csúfolja :

Derekát lógattya,
Fejét, nyakát rázza,
Mint rossz lovú talyiga
Süvegét konyára,
A fülére vonszta.
Ugrik, igen topog,
Azt tudja, hogy ő kong.

Mások neki örülnek.
Csúszkál, hányja lábát
Mintha volna gályát,
Ebben légyen rész ennek.
Eszében sem veszi,
Hogy sokfelől neki
Mint bolondnak örülnek.

Karjait csóválja,
Pajkos ő munkája,
Mint rongyos fársángosnak
Kezei csattognak.
Vesztég nem állhatnak
Mint pozsonyi hóhérnak.

Egy másik poéta a leányokat szidja, hogy »hányják magukat és pokolba dobálják strimflis lábaikat«.

A báró Prónay-család acsai levéltárában egy tót alispáni körlevél szidja azokat a nőszemélyeket, kik a fel-feltűnő kuruczokkal összeállva, »fortélyosan kigondolt tánczokat« járnak. Ugyanezen okmány szerint kitiltatnak a városokból »a muzsikusok, minők a hegedűsök, gordonkások és flótások, vagy bármi nyikorgók« is.

Pedig a tánczot szerette öreg és fiatal, kurucz és labancz. Koháry István a kuruczok rabságában Munkács várában felsóhajt :

Zeng a muzsikaszó,
Trombita, dob, sipszó.

Látom a farsangban
Kiki lengyel táncban.

Csak neki:

»Keserű az lejtő«, a míg mások vígan
»Ropják az szép táncot.«

Ugyanerre az időre vonatkozik, a mit Apornál Cserei¹ elbeszél Apafi erdélyi fejedelemről: »Igen kedves muzsikája volt a duda: magyar módon szép csendesén tánczolt, alig láthatta valaki a lábait, mint emeli fel a tánczban.« (A Szádeczky által közzétett verses kiadásban: »Az duda volt igen kedves muzsikája; magyar módon, igen lassú volt a táncza.«) Azt is elmondja a megemlékezés, hogy ha a fejedelem tánczolt, a többiek mind felállottak és ha előttük eltánczolt, fejet hajtottak neki.

A fejedelem tánczának emléke Erdélyben még több mint száz évvel az után is fennmaradt. A szász Heidendorf Mihály 1791-ből így emlékszik meg róla: Der Graf Gyulai tanzte nach der *allungrischen Art*, wenn der Fürst auch in *Reihen* tanzte und sein erster Minister hinter ihm d. i. er hatte ein grosses, langes spanisches Rohr in der Hand und seinen Zobelhut darauf aus Ehrfucht gegen denselben mit unbedecktem Haupte in einem weit von der Tanzgesellschaft ihm gelassenen *Kreise* um seine Dame mit vielen Verbeugungen herum« (tanzte).

A XVII. század folyamán sok adatunk a hajdutáncz virágzásáról tanuskodik. Meliusnál »A hajdut a bordó-sip az hajdutánczra indította«; Zrinyi, a költő szerint: »Némely hajdútánczot fegyverrel szökdöse.« Evvel megegyezik az, a mit Brown, az angol utazó 1669-ben a hajduk fegyveres s mint ő nevezi, »pyrrhikus« tánczáról följegyzett. »Magyarországba utazásom előtt sohasem láttam a

¹ Kőszeg város levéltárában van az 1679. évből való »Kőszeg szab. kir. városban lakó böcsületes Ifjakkak Articulusai.« Abban is a 8. pont sétálós sortánczra látszik mutatni: »Az ki az tánczban egymás eleibe rendkívül ugrik«, 25 pénzt fizet büntetést. Az első pont a választott »tánczmesterség«-re nézve úgy határoz, hogy azt egyik évben »magyar renden«, más évben »német renden levő ifjú viselje.« A 16. pont 40 pénzzel bünteti azt, »ki rókát nyúz az szobában.«

pyrrhikus tánczot, melyet hajdan a régiek gyakoroltak, most pedig a hajduk tánczolnak. Ezek meztelen karddal tánczolnak, egymás kardjára ütnek, mi által nagy csörömpölés keletkezik, forognak, a levegőben ugrálnak, meglepő ügyességgel a földhöz vágódnak, végül a magok módja szerint énekelnek, a mint azt hajdan a görögök tették.« (Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 312. lap.)¹

Érdekes, hogy ezt nemcsak férfiak, hanem velük asszonyok, lányok is járták. Kemény János, a fejedelem Önéletleírásában mondja: »Dajkám marosszéki székelyasszony volt, jó énekes, jó hajdú tánczos«.

Tánczó kurucz.

¹ A bakonyi kanászok a fejszés tánczot még a múlt században mindenütt tudták.

És az »Erdélyi hajdutáncz« is így szól: »Menjen tánczba kiki köztünk az ő jegyesével.« Ez természetes is, az elterjedt táncznak páros tánczczá kellett válnia. A hajdutánczot »toborzók« táncznak is nevezték; ez nem egyéb, mint *toporzékoló* táncz, talán mivel meglehetősen toporzékoltak is táncz közben, mint még ma is szokta a nép s a kuruczkorbeli »erdélyi hajdutáncz« mondja is: »Toppanj gyorsan, hadd csoszantson, ne maradj balfelül«. Hogy ez a »toporzékolás, toborzók, toppanj, tombolom, tombj Kató« egymással összefügg, valószínű.

Maga az »Erdélyi hajdutáncz« (szövege és dallama Káldynál a »Kuruczdalok«-ban, a szöveg Thaly K. gyűjteményében; a dallam P. Horváth Ádámnál »Telekes bockor« cím alatt) teli van igazán tomboló rhythmussal:

Nosza hajdú fúrge varjú, járjunk egy szép tánczot,
Nem vagy fattyú, sem rossz hatyú, kiálts rá egy toppot;
Szájad mondjon, lábad járjon egy katonatánczot.

Ha dallam nem maradt volna fenn belőle, a remek lüktetést akkor is kiéreznők.

Említettük már, hogy az erdélyi származású énekekben van oláh hatás nyoma is. Az oláh katona, vagy hajdu együtt harczolt, de együtt is mulatott a magyarsággal, a kurucz fölkelőkkel. Azért vannak az »erdélyi hajdutánczban« olyan versszakok is, a melyek oláh-magyar makkaroni-versek.

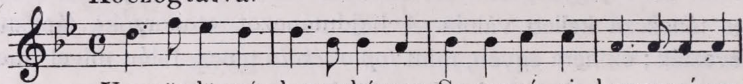
A XVIII. század folyamán aztán a hajdutáncz elnevezés feledésbe ment, de a táncz a nép között sok alakban, főkép mint *tapsos táncz* tovább élt.¹

Az Erdélyből való eredet emlékét őrzi szintén egy kis táncznóta is a P. Horváth Ádám gyűjteményében, *melyet először közlök*:

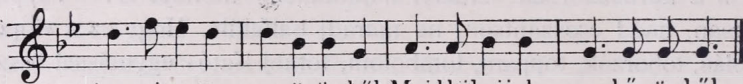
¹ Ezt már Káldy is megjegyezte. Ujabb kutatások szerint fennmaradt a »hajdu«-táncz neve. (Moldován Gergely: Alsó-Fehérvármegye monographiájában »A román nép«.)

P. Horváth Ádámnál a 295. számú nóta : boszorkánytáncz.

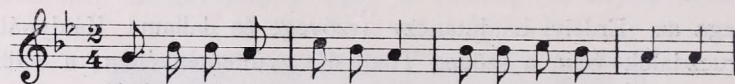
Koczogtatva.

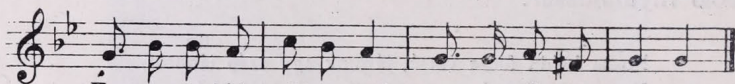
Hopp ör-döngös boszorkányos Se-ges-vá-ri koreso-má-ros

Annyitvettem az örömből Majd kibujjok a bő-römből.

Járd meg lányom a lej-tőt az-zal a ficz - kó-val

Én nya-ga-lódz-ni me-gyek a sep-rő-ko - ró-val.

A XVIII. század első felében Erdélyben egy öreg főúr élt, a ki elmondva fiatalkori megfigyeléseit, leírja a régi magyar társas életet és mulatozást is. Ez *Altorjai báró Apor Péter*, a ki a »Metamorphosis Transilvaniae«-ben valóságos »laudator temporis acti«. Alig hisszük azonban, hogy egészen igaza volna, a midőn panaszosan mondja : »Most talán azokat a régi magyar nótákat senki Erdélyben el sem tudná fujni«. Húsz évvel a kuruczvilág elmúlása után talán még tudhatták. Azt halljuk tőle, hogy »Bakszamétának híre se vala, mert kivált az, ki tudja, hogy Bakszafalva hol volna, ha mondották volna az bakszaméta-nótát, talán az tudta volna, hogy Bakszafalvára kell menni«. A passamezzo már a kurucz időkben bizony kiveszett. A menuettet is említi : »Az minevétnek híre-helye se volt ; ha éléhoztad volna az minevétet, talán más azt tudta volna, hogy azt kérdezed, ma mit evett«. »Most azt kiáltják : Vonjad az francia, német, tót tánczot«. »Az tánczolásban tudom az én értemre, hogy mikor hozzáfogtak, elsőbben sétáló, vagyis lassú tánczokat,¹

¹ Különbön sétáló táncz volt a passamezzo is »Und die Passamezzo à passando, transeundo, weil man dabei ganz langsam und douce einhergetreten.« (Gottfried Taubert : Der rechtschaffene Tanzmeister 1728). Ugyanezen időben (1726) adta a ki francia király tánczmestere Dessais »Première livre de Contre- danse à quatre,

annak utánna szaporább magyar tánczot, e mellett bundás, tőkés, siket, tolvaj, borbély, tapsi, egeres, reverentiás tánczokat nagy mulatsággal jártunk; most lengyel, stajer, német, minet, oláh és czigány-tánczokat nagy hebehurgyán járnak». A szembeállítás nem egészen helyes. A szapora magyar táncz, a mint láttuk, ugyancsak gyors és ugró volt, viszont van-e táncz, a mely inkább reverentiás volna, mint a szép régi menuette. »Kedves tánczok voltak az egeres táncz és a gyertyás táncz. Az egeres táncz ilyen volt: Egy sorjában állott kilencz vagy tiz férfi, ellenben más sorban annyi leány; egyik legény elvitte az más sorban álló egyik leányt vagy kétszer tánczczal megkerülte mind közben, mind kívül az két sorban állókat.« »A gyertyás tánczot így járták: két ifjú legény két égő gyertyát vettek kezekben, egymással úgy tánczoltak sokáig, azután oda mentenek, hol az leányok ültenek, mint az két legény szépen térdet hajtottanak, az két égő gyertyát két leánynak adták.« »Asztaltól felkelvén, tánczolni kezdetek *lengyel változót*, aztán volt a lapoczkás táncz«. »Volt süveges táncz is; az, kit annak hittak, ott a férfi egy szép süveget vett az keziben s feltartotta, egyedül kettőt, hármat tánczolva fordult, aztán a melyik leányt akarta, tánczban elvitte, kettőt, hármat fordultak; azonban az süveggel az leányt mindaddig csalogatta, az míg az süveget elkaphatta, elkapván, az leány még kettőt, hármat fordult vele, mintegy dicsekedvén a győzelmen.«

Apor Péter a letűnt erdélyi világot, a saját gyermekkori emlékeit írja, az ő ifjúsága pedig Apafi Mihály fejedelem idejében tölt el. Hogy rhythmus és dallam tekintetében milyenek lehettek ezek a tánczok, azt mind ez ideig legfőljebb hozzávetőlegesen gyaníthattuk. Most végre fölleltük egy részét ama tánczoknak, a melyekre a régi erdélyiek tánczoltak. Ugyanis Kájoni eredeti kéziratú »Cancionale«-jának végén odajegyezte egy pár táncznak a dallamát is orgonatabulaturával. (Lásd a mellékelt hasonmást). Ezekre a tánczokra 1906 májusában akadtam rá és miután részben hasonmásban, részben hű másolatban megszereztem, azokat Sztankó Béla tanár segítségével meg-

---

a six, a huit» művét, a melyben leír egy páros ütemű udvari tánczot »Cotillon Hongroise« czím alatt. Miután pár évvel előbb a kurucz emigránsok Párisban időztek (Rákóczi, Bercsényi és társaik), lehet, hogy jelenlétük adott okot az elnevezésre, mert csak ez volt abban magyar. Volt aztán Menuette à la Transilvanie is.

fejtettem és átírtam. Eme lappangó magyar tánczoknak a föllelése kiválóan szerencsés esemény, mert a kézirat *egyetlen bő* magyar táncznóta-gyűjteményünk. A magyar jellegű tánczok a következők: 1. Pajkos táncz. Kissé egyhangú, de igen eleven rhythmusú táncz. 2. Oláh táncz. 3. Táncz. Azért agyad csak. (»Azért adjad csak,« bizonyosan czélzás a kézről-kézre adásra). 4. Más olá kettő. 5. »Ötödik táncz hatodon.« Igen kedves kerek dallamú, a fülnek ma is jól esik. 6. Nyiri táncz. Sajátságos és korát tekintve, változatos rhythmusú. Azonkívül a többi lapokon: 7. Változó táncz. 8. Lupul vajdáné éneke (szintén táncznótának hallik). 9. Apor Lázár táncza. 10. Mikes Kelemen táncza. 11. Lapoczkás táncz.

Általános jellegükre, tehát rhythmusra, dallamfonásra, végződésre stb. ezen tánczok felette hasonlítanak az Eszterházy-féle tabulaturás. könyvben levő néhány chorea hungaricához és »oláh táncz«-hoz, csakhogy a Kajoni-félék a szebbek, ámbár még ezek sem olyan fejlettek és színesek, mint pl. a P. Horváth Ádámnál fennmaradt »Patyolat a kurucz«, vagy »Telekes bocskor, gyöngyös kapcza« kezdetű hajdutáncz.

Kedves, tiszta dallammal kitűnik az »Azért agyad csak« táncz, meg az »Ötödik táncz hatodon«, valamint a két oláh táncz; ezek hangnemet nem változtatnak. Már a »Lupul vajdáné éneke« d-moll és f-durban ingadozva, vége felé átmegy g-mollba és zárul annak kemény ötödén. A »Mikes Kelemen táncza« kezdődik d-durban, és különböző átmenetek után záródik az alaphang ötödén. Az »Apor Lázár tánczának a végei szerényen cifrázva, míg a »Lapoczkás táncz« páratlan ütemben éppen nem érzik magyarul talannak.

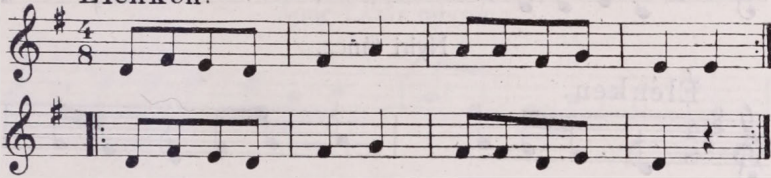
¹ Egy néhány év előtt Molnár Géza dr., »A m. zene-elmélet«-ének szerzője mondta nekem: »Hiszen fogalmunk sincsen, hogy a csárdás, illetve verbunkok fellépte előtt milyen lehetett és volt a magyarok táncza!« Én már akkor kifejeztem ama meggyőződésemet, hogy az olyan volt, mint az a régi erdélyi táncznóta típus, a mit mai fülünk és érzékünk *oláhosnak* érez; hogy olyan volt, mint a Bartalus, később Káldy közölte kurucz- és hajdutáncz és hogy ez a táncz volt az uralkodó magyar táncz. Bár neves kutató féltett attól ezen »oláhos« elmélettől (Seprődi), azóta nézetemet az újabb felfedezés segélyével bizonyossággá emeltem. Ámbár még ma is akadnak, mint pl. Prikkel Marian (Ethnographia 1905. és 1906.), a kik a dallam és rhythmus kezdetlegessége alapján mindezt és a hajdutánczot szlávnak nézik és vitatják.

A lelet rendkívül becses, tömeges documentum olyan időkből, a melyekből — a szinte csak 3 évvel ezelőtt föllelt Eszterházy-féléktől eltekintve — *egykorin feljegyzett* táncznóta nem volt. A magyar tánczoknak és táncznótáknak összefüggő története most már teljesen megfigyelhető.¹

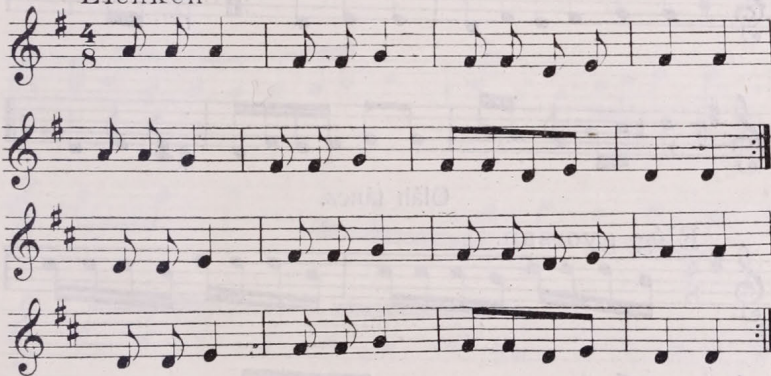
Táncz „Azért agyad csak.”

Élénken.

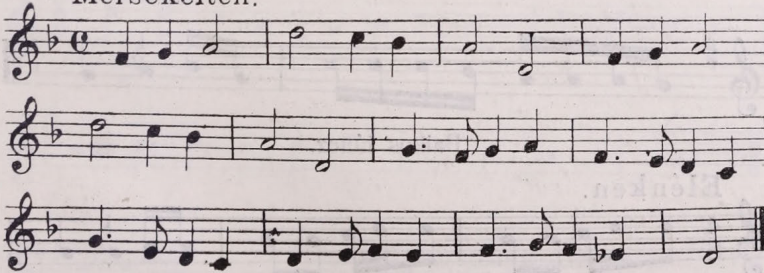
Ötödik táncz hatodon.

Élénken

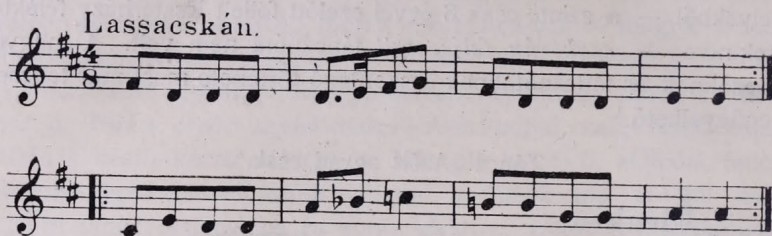

Lupul vajdáné éneke.

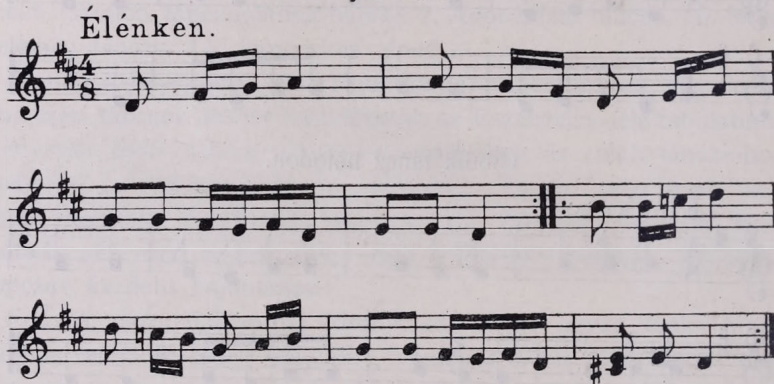
Mérsékeltén.

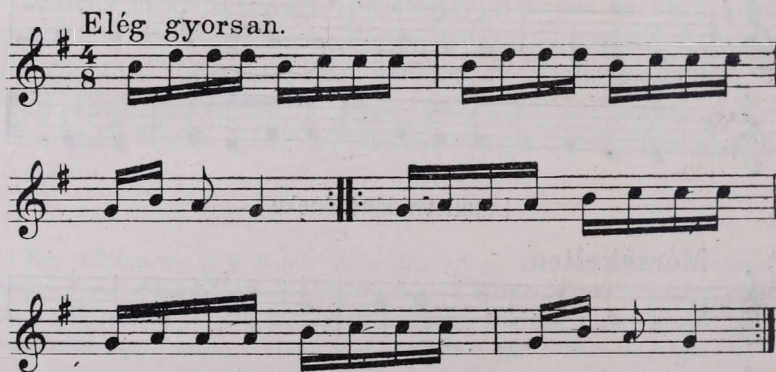
Mikes Kelemen táncza.

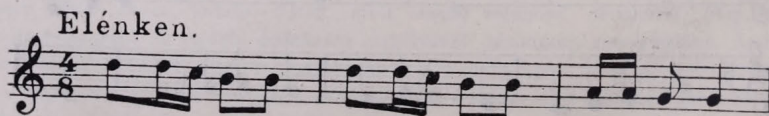
Nyíri táncz.

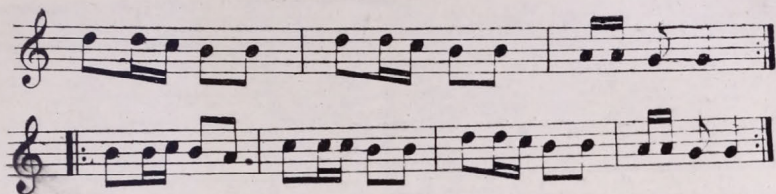
Oláh táncz.

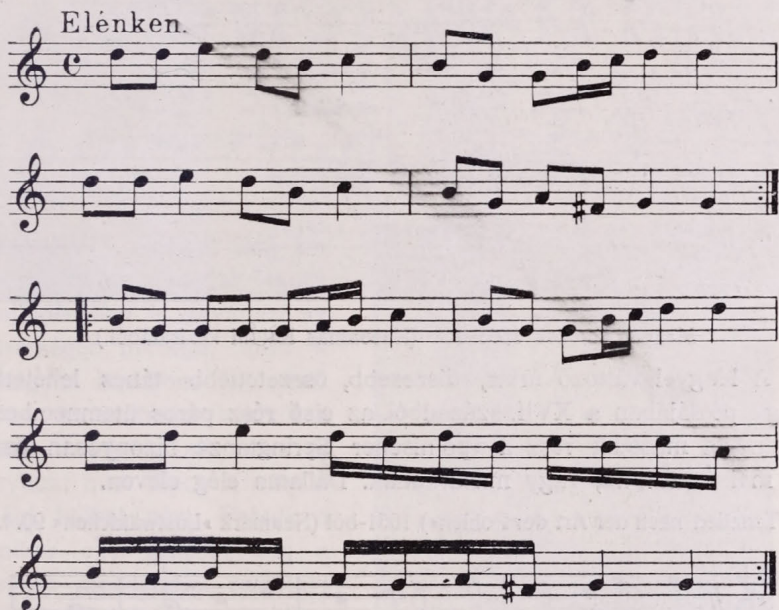
Paikos táncz.

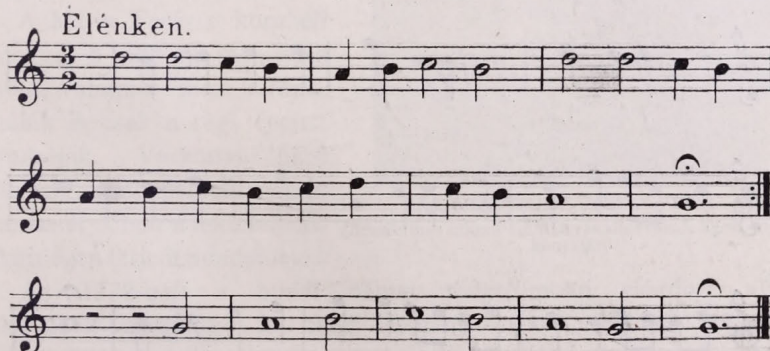

Apor Lázár tancza.

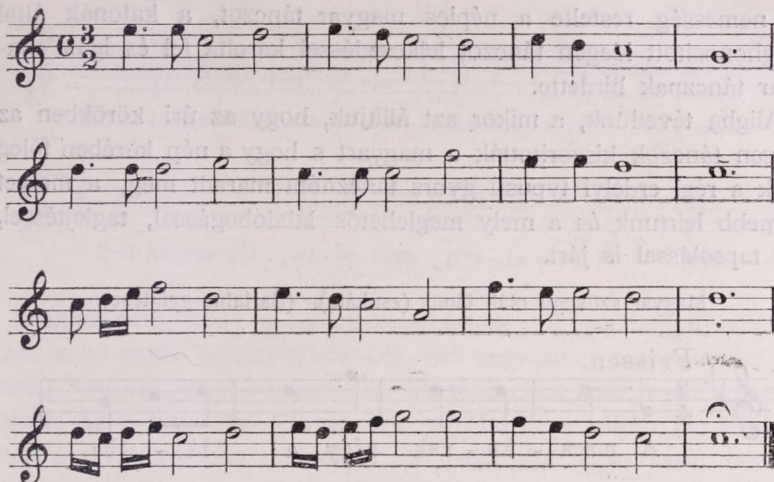

Lapoczkás táncz.

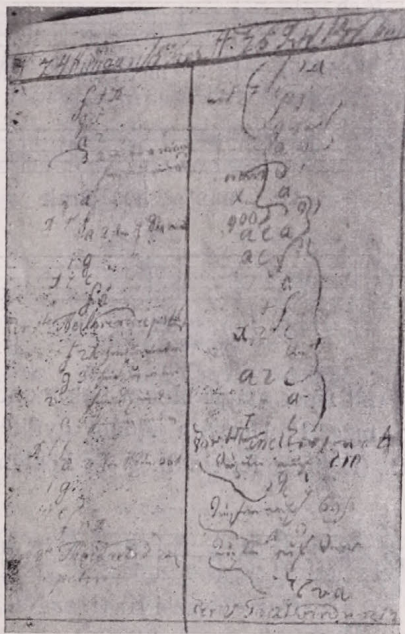

A XVIII. század első két harmada a magyar táncz fejlődésében is ugyanazt az ürességet mutatja, mint a magyar irodalom fejlődésében. A szatmári békétől a század végéig alig van új nyom; mert Apor mindig a régi idöket nézi. Faludi, a mikor egy tánczot leír, a minét mozdulatait rajzolja; bár egy másik helyen a sebes népies tánczra is czéloz.

A Mária Terézia korabeli magyar s több tót insurgens nóta, valamint más katonanóták is csak a régi typust mutatják. Várkonyi báró Amadé László sem ad semmi becseset ebben a tekintetben. Az idegen terjedt mindenfelé.

Az 1772-ben a budai német theatrumban előadott »Pas de deux hongrois« is csak czímére nézve lehetett magyar.

„Hungarischer Tanz“ 1763.
(Zimmerman czitera-tabulaturás könyvéből. Bécsi udvari könyvtár.)

A nemesség restelte a népies magyar tánczot, a katonák által meghonosított idegen tánczot lelkesedéssel karolta fel és igazi magyar tánczoknak hirdette.

Aligha tévedünk, a mikor azt állítjuk, hogy az úri körökben az idegen tánczok kiszorították a magyart s hogy a nép körében főleg csak a régi erdélyi típusú gyors táncznóta maradt meg, a melyet fennebb leírtunk és a mely meglehetősen lábdobogással, taglejtéssel, sőt tapsolással is járt.

Magyar szövegű oláh táncz (zsukáta). (Bartalus gyűjtése).

Frissen.

A macs - ká - nak négy a lá - ba,

Majd el - me-gyünk Mo - du - vá - ba.

On - nan ho - zunk o - láh fá - tát

Hogy tán - czol - ja a zsu - ká - tát.

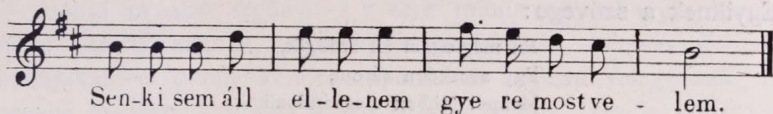
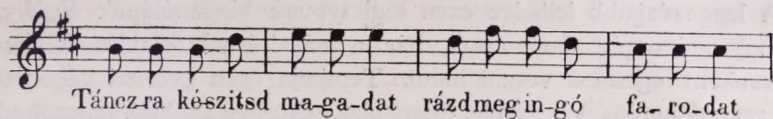
A mit Apor »tapsi táncz«-nak mond, annak egy igen becses nyoma van meg P. Horváth Ádám gyűjteményében »tapsos táncz« cím alatt. (Először fejtem meg és közlöm.)

Örse, Zsuzsi Katicza Nusi Ju-li Maris, E-vicza, Boris

Most je - le - sen se - re - gesen van e - lég bor is

Ősz-szegyűltünk ren-det űltünk

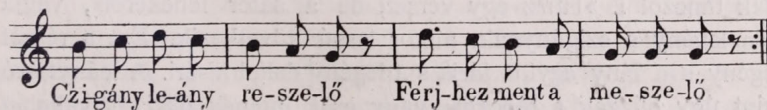
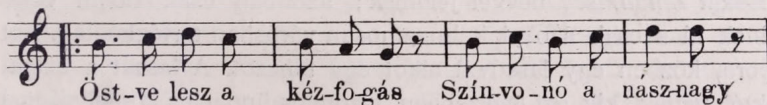
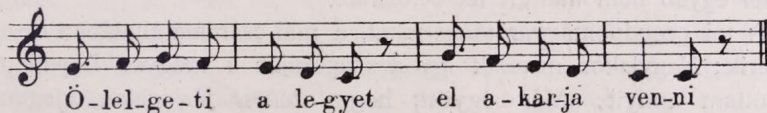
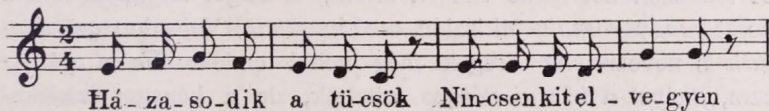

Megjegyzem, hogy a turóczzsentszmártoni tót népdalgyűjteményben is az egyik táncznótához oda van jegyezve »hajdychuje«, ez pedig tapsolva, czombütögetéssel való tánczolás, azaz *tapsos tánczot* jelent. Ez a tánczolás el volt terjedve Magyarországon, én magam még gyerekkoromban matyóktól (a palóczság egy része) láttam, ma még Erdélyben gyakori. (Lásd lejjebb Lázár István leírását.)

Ilyen régi táncznótákból sok maradt fenn P. Horváth Ádám gyűjteményében. Szövegüket sokszor ő írta, de dallamuk felismerhetőleg régibb, a mint azt már Bartalus is kiemelte. Bartalus gyűjteményében (M. N. E. Gy.) is sok ilyen van, részben a Kisfaludy-társaság régebbi, negyvenes évekből való gyűjtéséből.

Ezek közt pl. régi lakodalmas üdvözlőt találunk, melynek dalszírása gyereknótává fejlett.

(Bartalus I. 87. l.)

A leggazdagabb lelhelye ezen régi típusú táncznótának Erdély, a hol mai napig fennmaradt, bár a más irányú fejlődés folytán lassanként egészen veszni indul. Tempója őrült gyorsrá változott és »csördögölő« lett belőle. (Mert tágas csürben szokták tánczolni.)

Egyiknek a szövege:

Ha megfogom az ördögöt,
Egy zacskóba zárom,
Mennél jobban viczkádozik,
Annál jobban rázom.

(Bartalus I. 143. lap.)

Erre mondja találóan Jókai, hogy »valóságos népies orgia«. Ilyen régi módi táncznótát énekelt Jókai Strauss Jánosnak, a ki felhasználta azt a »Czigánybáró« második felvonásbeli toborzójában.

Háború van, jer öcsém,
Csapj fel katonának!

Ennek a hajdútánczból leszármazott magyar táncznak módja és formája, a mint Erdélyben még ma is sok helyütt tánczolják, egy részletes leírás szerint következő:

»A dal és táncz, mindkettő igen jellemzetes és kifejező; kifejezi a bánatos, vagy ünnepies hangulatból, az exaltált költőiségből s az őseredeti mesterkéletlen rhythmusérzékből azt, a mit az egyszerű népfia kevés szavú beszédjéből nem tud belé önteni.«

»A táncznak két neme van: a lassút, andalgót *czigányosnak*, a szaporát *magyarosnak*, Miriszlón *makányosnak*, Vajacson *csördögölőnek* is nevezik. Az öregek még néhol emlékeznek a párna-tánczra, melyet a *kővári nótára* lejtettek, de a hézagos emlékezetnél egyéb nem maradt fel belőle.«

»A mi pseudo magyar tánczunkat, a mai csárdást általában nem ismerik; Nagylakon nevezik így a szaporáját s magyar Lapadon hallottam annyit: »Már bégyütt, hogy *szököst* járjanak.« Idegen tánczokat *landarisch* névvel jelölnek; azonban csak ritkán vete-mednek rá s csak azok, kik huzamosan városban tartózkodtak. Két szapora, közben egy lassúval alkot egy tánczot. A lassút a *czigányoktól* vették, kik azt legszebben, bizonyos ünnepies komolysággal tudják tánczolni. »Húzz egy verset, de a sátor fenekéről«, vágja oda a legény a *czigánynak*, mikor lassú következik. Ezt a részét a legény s a lány együtt járja s a legény dallal kíséri. A leányt szó szerint úgy húzzák a tánczba, vagy csak intenek neki. Egyáltalán

a legény kevés figyelmet fordít a tánczosnőre, egészen elmerülve látszik a maga tánczába, egyszer-egyszer ott is hagyja s a lány hűségesen várja, míg visszatér. De helyet követel magának a szenvedélyes kedv akkor, mikor a sebeset kezdik. »Karéjba legények« — kiáltja az első legény — s erre mindegyik elhagyja tánczosnőjét, körbe állanak, felugornak s felugrás közben összetűtik bokájukat; a földön kettőt toppantanak s újra felugornak. Délcezzé magasodik ebben a tánczban a legény, kezeit kítárva s a táncz ütemét hüvelyk s gyűrűs ujjának pattogtatásával kíséri, még pedig oly erővel, hogy néha a vér is kiserked. Ha megszárad az ujj, a földhöz, vagy a csűr oldalához feni.

Ha azonban nincs hely arra, hogy karéjt alkossanak, akkor kiki a párjával marad s tipeg a sebesebb ütemre, míg a körforgás közben a cigány elé nem ér, hol tánczosát elereszti s magánosan vagy a hely szerint kettesével, hármásával »teszi ki a pantat« (pontot), azaz rakja ki a soló tánczot. Itt fejt ki az egész művészetét s egyéni tetszése szerint lejt kezét, lábát és derekát, idomítja testének minden mozdulatát, de bármennyire eltér is egyik a másiktól, a rhythmus ellen sohasem vét egyik sem. Régóta tanulják ők tagjaik mozgásával kifejezni a zene ütemét. Míg a felnőttek a csűrben tánczolnak, a csűr megett a gyermekek trenirozzák mozdulataikat. A mikor a rájuk bizott ökrök, pipék nyugodtan legelésznek vagy egyéb játékkal már felhagytak, a bokor megé állva egy-egy ügyes legény tánczát utánozzák. A czombot verik egy kézzel s utána csettintenek mindkettővel; aztán meg szétterjesztett lábbal lehajolva, a zene üteme szerint veregetik a bokájukat és czombjukat, néha a földet is; közbe összecsettintenek s kiegyenesedve jobbra-balra tapognak. Egy másik keresztbe tett lábakkal kezdi, lábait jobbra-balra kanyarítva emelgetni; majd sarkon, majd lábujjhegyen állva követi az ütemet teste mozgásában, kezével csatogat, ujjával pattogtat vagy éppen magasra ugorva a gerendát verdesi. Szenvedély, sőt bizonyos vad negédesség van ebben a tánczban, a mikor büszke fejhordozással, az őserő korlátlan szabadságával tombol a legény, szinte rengeti a földet s pusztán a zene ütemével fegyelmezteti kedve csapongását. A mikor elvégzi, nagyot toppant, rátartí kénynyel nézi a hatást, s helyet enged a következőnek, maga pedig int a várakozó leánynak s párosával forgolódik.« (Alsó-Fehérmegye monographiája.)

Magyar katonák és pandurok táncza a XVIII. század elején.
(Szendrei művéből.)

II.

A XVIII. század végén külföldi hatásra újabb változás áll be. A magyar fiatalság ezrei a külföldi tartózkodás idején (örökösödési és hétéves háborúk) megtanulják az idegen tánczokat, főként a minétet és gavotte-ot s ezeket, mint sok egyebet, haza is hozzák. Csakhogy a minét csupán addig menuette, a míg csattos czipőben, selyemharisnyában és bugyogóban tánczolják, mert a »talon rouge« nem kopog; de ha magyar huszárok és nemes ifjak sarkantyús csizmában járnak, abból magyar verbunkos lesz. A verbuválás zenészó mellett pedig annyira elterjed József császár uralkodása alatt, hogy attól visszhangzott egész Magyarország. Megemlékeznek róla a tót népdalok és az 1789.-i Magyar Kurir. Gvadányi írja a »Peleskei nótáriusban« :

A merre átmentünk, minden helységekben
Muzsikát hallottunk zengeni ezekben,
Regruták ugráltak, voltak jó kedvőkben,
Katonaság teszi, tartván verbuválást.

A verbuválás folyt az összes francia háborúk alatt, sokszor kötéllel is, mint az egykorú népdal mondja és az akkori muzsikusok széltyiben használják a kifejezést »tempo di verbungk.«

Verbunk a múlt század elején. (Bikkesy gyűjtemény. Nemzeti Muzeum.)

A szót is az egyik nyelvújító (Barczafalvai Szabó Dávid) »had-rász«-ra akarja magyarosítani, de csak harmincz évvel később találja meg Berzsenyi Dániel a helyesebb »*toborzó*« nevet. A régi táncz, a minet is megmarad még azért mellette. Erről énekel Nagy József, szanyi plébános »Farsang« című versében: Jól húzzák a minuetot, »tura, rá, rá, rá«; erről P. Horváth Ádám: (»Járjál ha tudsz, te is kurucz, mostan cifra minéteket, tégy oszt fennen, lábujjhegyen, cifra tekervényeket«). Kis lány korában Déryné is minétet tanult a táncziskolában. A Dorottya tanusága szerint minétet, mazurkát, stajert, anglus kontra tánczot, schottischt (ennek eleven lüktetése szintén igen befolyásolta a kialakuló verbunkost), kozákot jártak. (Ez az utóbbi is akkoriban igen elterjedt volt és nemcsak nálunk. Mi Moldván át akkori orosz szövetségeseinktől tanultuk és P. Horváth Ádám meg is őrizte egy dallamát épp úgy, mint a »strassbürger nótá«-ét.)

De a verbunk rohamosan terjed és tetszik mindenkinek. Csokonai lelkesülésében ezt tartja régi magyar táncznak :

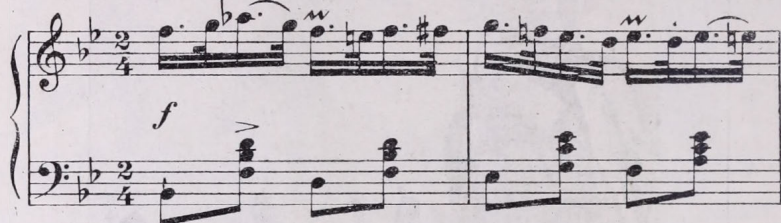
Nemes magyar tánczom, ki ősi nyelvünkkel,

Ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,

Ázsiai színben fénylik nemességed.

(Dorottya.)

Andante con moto.

Régi verbunk. (Rothkrepf gyűjteményéből.)

Pár évvel később Sándor István (Sokféle. 1801. évfolyam) hasonlóképpen a verbunkos tánczot tartja ősi magyar »nemeses« táncz-nak, míg a népiest, mely ugrós és más taglejtéssel jár, tótos-nak érzi. Pedig a magyar tánczban régente is volt lassúbb, komolyabb jellegű sétálás táncz és volt frissebb, ugrósabb, de azért ezt sem lehet tót származásnak tartani.

Gróf Hoffmansegg, a művelt német utazó ugyanabból az időből így ír a pesti bálokról: »De még magyar tánczot is járnak.« (A sok idegenen kívül.) Ez egészen sajátos táncz. A zehe minden más zenétől nagyban különbözik, igen érzésteljes, gyakran lágy, majd megindító. A cigányok híresek arról, hogy legjobban húzzák s én mindenkor nagy gyönyörrel hallgattam. A táncz hasonlít a kozákokéhoz (Finom megjegyzés!), de a sarkantyú pengése elengedhetetlen kíséretül szolgál. Sajátos az is, hogy néha *egyedül férfiak tánczolnak együtt*, ketten vagy többen is. Sok ügyesség kell hozzá, hogy a szükséges mozdulatokat megtegyék a nélkül, hogy sarkantyúikkal egymást meg ne sértsék. E táncz tehát egyik oka annak, hogy a sarkantyú még az álarczos bálon is elengedhetlen.« (A gróf 1794 táján volt Pesten.)

A »Magyar Orpheus«-ban közli már Bartalus azt a négy magyar zenedarabot, melyet 1800-ban Pozsonyból küldtek be a magyar zenei viszonyokról való tudósítás kíséretében az »Allg. Musikalische Zeitung«-nak Lipcsébe, de a tudósítást sehol sem adja közre. Mi ezt hiánynak érezve, pótoljuk. A tudósítás szerzőjéül vagy *Sándor Istvánt*, vagy — a mi még valószínűbb — *Windisch*t, a pozsonyi könyvkiadót tartjuk, mert a *W* betűs aláírás a lap egy másik pozsonyi tudósítása alatt előfordul. A lipcsei szerkesztő csak annyit mond, hogy a tudósítást és a kótaküldeményt »von einem sehr bedeutendem Manne aus Pressburg« kapta. A tudósítás, egyes — nem lényeges — részeket kihagyva, így hangzik:

»A magyar ember a zenének szenvedélyes kedvelője. Nem bir sehogysem nyugton maradni, ha nemzeti darabjainak valamelyikét játszá, hanem arra rögtön izeg-mozog és pedig vagy vele dúdolja a nótát, vagy két kezével és sarkantyújával a taktust veri. A neki tetsző muzsikának, vagy hősiesen zúgónak, vagy olvadó panaszos hangokkal elteltnek kell lennie.« (Ezen jellemvonás, úgy látszik, majd minden ázsiai származású népnél megvan.)

»Kezdőknek való zenei themát nem lehet olyan egyszerűnek elgondolni, mint a milyen egyszerű a magyar nemzeti tánczok zenéje. Én ennek okát abban lelem, hogy nem tanult zenészek termelése kótákra le sem írják. Azok a darabok, a melyeket az igazi magyarok körében játszanak, majdnem mind a fantáziának pillanatnyi szülöttjei. Ha pl. valamelyiknek nem tetszik a muzsikusoktól játszott darab, elibök áll és az épp eszébe jutó hangokat, vagy a mely nótát más muzsikusoktól hallott, addig dúdolja fülökbe és addig hegedülteti magának, a míg a virtuózok azt valamilyen egészszé formálják. (Ez bizonyára csak az énekelt és tánczolt *népdalra* vonatkozhatik. Szerző megjegyzése.) Ebből magyarázható meg az az egyformaság, a mely minden magyar hangzatot jellemez, meg az is, hogy ugyanazon zenedarab más-más bandától játszva, igen különbözően megváltozik. Ily körülmények között nem is lehetne remélni, hogy a magyarok nemzeti zenéje valamiképpen megállapodik, ha nem akadnának már képzett muzsikusok, a kik igyekeznek ezt a zenét kiragadni az emberek legmíveletlenebbjeinek, a cigányoknak kezéből. Most már dicsekedhetünk egy néhány olyan egyénnel is, a ki a nemzeti zene javítása és tökéletesítése körül érdemeket szerez és ilyenektől (Fájdalom! neveket nem említ a tudósító.) komponált zenedarab *jól előadva*, olyan érzésteljes és oly elragadóan szép, hogy csak kevés más nemzeti zenét tudok ahhoz hasonlítani. Hogy az elmondottakat részben megerősítsem, mellékelek néhány ilyen darabot, ezek egyszersmind megkönnyítik a magyar nemzeti zenéről még elmondandók megértését.« — — — — —

»Mindezen dallamok komolyságuk mellett is annyira olvadók, hogy az igaz magyar sehogyse maradhat nyugton, ha *népdalainak egyikét éneklik*, vagy *nemzeti tánczait húzzák*.¹ Úgy vélem, nincs menüette, német táncz, vagy contre-táncz sat., melyben úgy egyesülne a két tulajdonság, a mely oly kifejező, hősies és egyszerűsége mellett is mégis oly gyöngéd legyen, mint éppen a magyar nemzeti táncz.«

»A dallam rendesen moll-ban mozog; ha egyik-másik durban kezdődik is, csakhamar kitér valamely — sokszor igen távoli — mollhangnembé és a hatás mégis a legkifejezőbben harmonikus. A dallam vezetése rendszerint hasonlatos az angol tánczokhoz, a mennyiben a metszet és a súlyos kezdés (Einschnitte und Absätze) rövid ütemrészekre

¹ A kettő érezhetőleg meg van különböztetve egymástól.

esik. Csak egynéhány esetben lehet a vége felé lassítani, ha felütéssel kezdődött. Különben minden magyar nemzeti táncz vagy *lassú*, a melyet igen kedvesen *verbunk*-táncznak neveznek ; vagy friss, a melyet *nép*- vagy *zigánytáncznak* hínak. Mindakettőből mellékelek egynéhányat.« (Nem így tett, mert igazi népies tánczot nem közöl.)

»A magyar az ő tánczainál mindig kört ír le. A *verbunkos-táncznál* csakis a férfiak állnak körbe és lábaikkal a táncz ütemére mérsékelt, de rendesen jól szembeötlő mozdulatokat

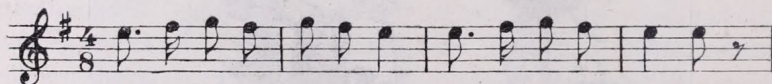

Magyar táncz a múlt század elején.

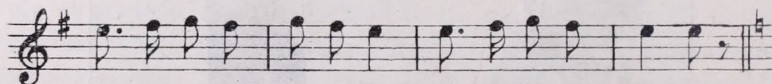
tesznek és pengő sarkantyúkkal, meg kezükkel olyan rendesen kiverik a taktust, hogy a zene jóhangzását egy cseppet se zavarják, de a táncz pathetikus jellegét csak emelik. A *friss*

tánczokban már a szép nem is részt vesz. A tánczos itt is úgy tesz, mint előbb, kezével-lábával ugyanazt míveli, ugyanazon figurákat veszi, csak hogy aránylag gyorsabban és némelykor forog. A hölgy vele szemben áll, csipőjére téve egy, vagy mindkét kezét, vigyázva nézi tánczosa lábait, a ki ily módon a magáéi által irányozza az ő menését, lépését, fordulatait. Némelykor a két személy egymáshoz közeledik, a férfi átfogja a nő derekát, ez kezét vállán nyúztatja és így forognak egyideig; némelykor meg a férfi jelzésére a nő magában is fordul, a mi egyike a legszebb tánczfiguráknak.

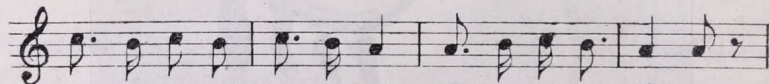
A nemesi felbuzdulás hatása ekkor sem tartott sokáig. A túlnyomóan idegen nevelésű úri asszonyok csakhamar megint leteszik a magyar divatot, elfelejtik a magyar tánczot. Ekkor fakadt ki P. Horváth Ádám új verssel a régi dallamra, melyet kis változással Arany János is megőrzött:

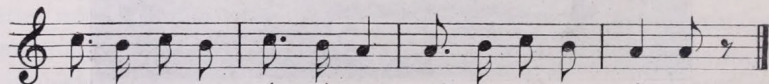
Meg azt mondják nem il - lik a táncza ma - gyar-nak.

Nem ha ne - ki ezi - pel - lőt bő nad - rá - got varrnak.

De a ma - gyar dol - mány - nak. kó - csag - tol - las fő - nek

Il - lik ma - gyar pár - tá - nak ma - gyar fő - kö - tő - nek.

A napoleoni háborúk alatt azonban még egy igen nevezetes és nagyjelentőségű változás történt a magyar táncz és a magyar táncznóta történetében. Ugyanis a verbuválás és menetelés (masirozás)

közben minden nótát verbunkos táncz-, vagy indulószerűen játszották a bandák és ezt tették sok magyar búsongó nótával is. *A mikor a magyar egyházas búsongó nótát indulószerűen, vagy bokázó záradékkal erős, egyenletes, éles rhythmusú kísérettel, a choriambusnak sokszor túlzott kiemelésével és érzéktetésével muzsikáltak, akkor már megvetették alapját egy új népies táncznak: a lassú csárdásnak.* (Nevét azonban csak 1842-ben kapta.) Mert ettől fogva mindig erősbül az irányzat és terjed a divat: a *népszerűbb búsongókat verbunkos — ütemben, éles rhythmussal táncznótának talp alá játszani.* Az első, ilyen nóta, a melyet tudomásunk szerint táncznótának játszottak, az 1809.-i insurrectionalis nóta: »Sárga csizmás Miksa sárban jár«; ezt követte a többi. Igaz, hogy a háboruk elmúltával a magyar táncz és nóta divatja igen szórványos.

Az idegen tánczokat azonban folyton járják: 1806-ban Kulcsár írat ugyan Csermákkal hat zenedarabot, melyekhez a szintén cseh születésű Chladek tánczmester állít össze valami verbunkos magyar tánczot és 1814-ben gróf Szapáry Vincze és Viczay Éva bemutatják a szövetséges fejedelmek előtt a magyar tánczot, de ez ritka kivétel volt. A nők egyáltalán nem és az úri körök legnagyobb része nyilvánosan nem tánczolta. Ez tehát gyászos hanyatlás volt az előbbi század 90-es éveinek nemzeti lelkesedéséhez képest és ez az állapot a húszas évek végéig tartott, mikor a szépen lejtett magyar táncz, mint érdekes attractió, a színpadon kezdett újra feltűnni.

A harminczas években a pesti bálokon egy-egy daliásabb jó tánczos fiatalember remekelt vele a »Raststunde« alatt a néző báli közönség előtt. Rendesen a Bunkó-féle magyar nótákra járták. (A veszprémvármegyei gyűjtemény nótáira igen bajos volt tánczolni, annyira tele voltak cifrázattal. Csodálatos, hogy Apponyi gróf párisi nagykövet 1828.-i estélyén, mégis tánczolhattak rája a magyar tánczot újonnan megtanuló arisztokrata urak és hölgyek, de ezt a kísérletet többet nem is ismételték meg. Milyen idők lehettek azok, a mikor Tomalának magyar nótákból komponált »juhászgálop«-járá tánczolniak (1834).

Ezután azonban hirtelen ismét örvendetes változás áll be; a közvélemény a sajtóban és a társadalomban is parancsolólag követeli a magyar tánczot és már nemcsak a színpadon gyönyörködnek benne. 1841-ben gróf Károlyi Györgyné és Wenckheim Lajos báró

nyilvános kaszinói bálon mutatják be »a még akkor szabályozatlan« magyart és megindul a küzdelem a tánczmesterek közt is, hogy ki tud jobban magyar tánczokat componálni. Farkas, Tury, Szöllősy, később Perei valóságos csatákat vívnak az akkori sajtóban és Rózsavölgyi kimeríthetlen gazdagságban ontja a franczia-négyes mintájára 4, majd 6 figurájú »körmagyart«. El kell olvasni az 1842.-i Regélőt, hogy méltatni tudjuk az igazán kivívt nemzeti diadalt. Országszerte elterjedt a körmagyar, utána a csárdás.

Körmagyar. (Rózsavölgyitől.)

Erélyes ütemben.

Ezeket a körmagyarokat Hajdú Ferencz így írja le:

»A tánczváltozatokat zenetaktusok, vagy hanglábak, vagy méretek szerint magyarázván, akkor először is a lassú nóta vagy sétáló alatt, mely az ismétlésekkel együtt 32 méretig terjedhetett, a férfiak, ifjak és idősbek, — mert ezek sem maradtak hátra — kik t. i. az elkezdett nótán tánczolni akartak, előre mindnyájan föl és kiállván: nemzetes tánczlépésekkel (természetes sarkantyús csizmában, néha még közbe tapsolva is) csöndes toborzót, tábor vagy hadszedő magántánczot, mint azt Kinizsi a Kenyérmezőn lejtethet (!!!), járnak körben. A reá következő 8—16 méretű trió, vagy zenész tetszése szerint közbejátszandó úgynevezett figura alatt tánczosnékat választván s a körbe bevezetvén: a főnóta ismétlése alatt férfiak és nők a magán-körsétálót folytatták; megint a trióra vagy figurára kerülvén a sor: a párok már összefogózva, csöndes fordulókat is tettek; ezután a főnóta elevenebben s tűzzel újra kezdetvén: élénkebben lejtettek, közben páros fordulókat tettek, de a tánczjárat a köralakot folyvást megtartotta; ezt követte egy fokonként élénkülő, ismét 8—16 méretű figura, vagyis átmenet. »Ránts keresztül« volt a kommandószó, mely alatt már férfiak és nők párjaikkal összefogódzva, tették a körjáratot s ezt fordulóval mintegy befejezve, jött a valódi friss vagy ugrós nóta (de csak allegro moderato 32 méretig terjedőleg), melynek 8 első mérete alatt a magán, 8 alatt a páros körfriss, 8 alatt jobbra és 8 alatt balra szinte páros forgó járatott; minden ugrós vagy friss 8—16 méretnyi figurával vagy záradékkal (coda) végződött, mely alatt szabad volt a vásár. A zenész ügyes belátása szerint játszatott az előbbihez mindenben hasonló második és egyedül a neki hevült vígadók »három a táncz« parancsára a harmadik friss, vagy ugrós s azzal bevégeződött.« (Idézve Hofekker: A magyar zeneirodalom története 29—31. lapon.)

Érdekes azonban, hogy a 40-es évek elején alighogy megalakul a körmagyarból és a népies táncz elemeiből a mai csárdás, rögtön általános a panasz a táncz féktelensége miatt. A negyvenes évek közepén a lapok (Regélő, Életképek, Honderű stb.) báli rovatai tele vannak panaszokkal és keserves kifakadásokkal a csárdás-táncz féktelenségei, duhajkodásai és az abban űzött vad kurjongatások miatt. Akár csak ma. A kedvvel túlcsapongás jár.

A XIX. század negyvenes éveiben a körmagyart és a lassút Rózsavölgyinek, Travnyiknak »magyar«-jaira és különösen Szerda-

helyinek: »Ezt a kerek erdőt járom én« nótájára, a gyors csárdást pedig friss, a nép ajkáról ellesett nótákra tánczolják. E közben beköszöntött a szabadságharcz. Ez alatt sem hallgatott a zene és pihent a táncz. A katona, a huszár mindig kitünő tánczos volt és mikor Lenkei százada ezer veszély között hazaszökik, az első magyar városban a tiszteletükre adott bálon világos virradtig tánczolnak. Még mikor rosszra kezd fordulni minden, sincs másként. A hogy Görgei a bányavárosokból, a neki állított csapdából megszabadul, másnap este már tánczolnak; mikor az orosz elől Nagy-Kálló felé visszavonul, este bál van és táncz. Csak Világos és Arad után némul el a nemzeti gyász nyomása alatt a vígasság, bár Haynau erősen biztatja tánczra a főváros polgárságát. Erre kelt válaszul — bár csak kéziratban olvasták — Sárosinak maróan keserű költeménye: »Tánczolatok, lányok, tánczolatok«.

Azonban ez a némaság sem tartott sokáig; az élet kezdte követelni jogait és a magyar — kis, inkább családi körben — újból nótázott, meg tánczolt is. »Megvirrad még valaha, nem lesz mindég éjszaka,« erre tánczoltak és a magyar költők biztatgatták, élesztettek a nemzet lelkét. Akkor hangzott el Vörösmarty jóslata is: »Lesz még egyszer ünnep a világon.« Pár évvel előbb írja le (1850) Arany János, régi időbe áthelyezve, a szép magyar tánczot. Ennek ma sincs szebb leírása:

Most a hegedű és oboj
Mélán merengő bús-komoly,
Méltóságos zenéje foly
És átrezeg a dallamon
Egy szende, lassu czimbalom.
Most elbocsájtja hölgye kis kezét
A vőlegény és halkan visszalép,
Mértékre illeszti bokáit
És mintha sugár jegyenye
Szellők dalára lejtene:
Úgy andalog, külön, sokáig.
És szembe, mindig szembe, járja
Mozdúlatit követve párja,
Ki mindenben és mindenütt
Őtöle vár, őtöle függ,
Órája néz, mint hold a napra,
Kitől szelidebb fényét kapja.

De majd élénkebb a zene,
Vidámul a táncz is vele,
Merészebb a nyirettyű s olykor
Egy réztülok mély öble horkol.
És délczegebb és vidorabb,
És majd közelb, majd távolabb
Jár a legény... míg mintegy *díjul*
A szép arával egybe simul.
Művészi lépteit kimérve
Majd bal felé, majd jobb felé
Forgatja szépét, de kimélve
Mint a zene mérsékelé.
A hölgy pedig fordul vele
De úgy lép, mintha lengene
S lábak helyett a hosszú öltöny
Redői tartanak a földön.
Egy fordulat még! és Jenő
Magára hagyja kedvesét;

Harsány zenébe tör elő
 A trombita és klarinét.
 Vidám toborzó lángja kel,
 Mitől a vér gyorsan szökell,
 A sarkantyú mértékre peng,
 A hókebel gyér fátyla reng,
 A szív siet, az arc tüzes,
 A szem ragyog, szemet keres...
 S ha majd fokonkiat a zene
 Szilaj csárdásba átmene:
 Nem lejt az ifju már külön:
 Mint villamszikra pattan át,
 S hévvel ragadja meg, ölon,
 Mosolyra gyult menyasszonyát.
 A hölgy pedig kendős kezét,
 Nyugasztja vőlegénye vállán
 És perdül — egy darabba válván.
 (És mintha része volna csak
 Vagy szárnya a gyors ifjunak),
 Mig pajkosan lebbenti szét
 A szellő suhogó mezét.
 De végre a szilaj zene
 (Mintha fáradtan dőlné le)
 Ketté szakad nagy hirtelen,
 Megcsöndesül a tánczterem
 S a hölgy, kit a legény vezet,
 Pihegve néz üldőhelyet.
 De »három a táncz« így riad,
 Pihenni most még nem szabad:
 Gyöngéden visszakészti hát
 Jenő fáradt menyasszonyát.
 Együtt feláll több hős legény
 Ugrósba víg-szökelve mén,
 S mint hajdan Róma hősei
 Vendég szabin leányokat:
 Társul magához lejteti
 Hölgyet szemel, hölgyet ragod.
 Most a kemény tölgydeszkapad
 Dübögve majd le nem szakad:

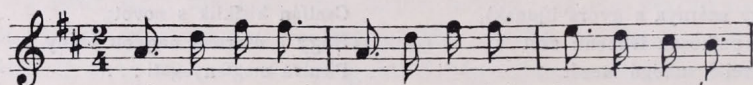
Száz pár mozog, egyszerre mind,
 Lesz véghetetlen labyrinth,
 Egy össze szőtt-font tönkeleg
 Megfoghatatlan egyveleg,
 Melyben, a hány pár, annyiféle
 A táncz alakja és szeszélye:
 Mégis azoney zene mérték
 Kormányozza mindenki léptét.
 Ennek kimért mozgása dőlly,
 Az csúszni látszik, mintha kérne;
 Amaz tüzes szemmel kísérve
 Galambját üzi, mint az ölyv;
 Itt jobbra-balra, a terem
 Hosszában egy oldallelez,
 Mint gálya csöndes tengeren
 Vagy szembe széllel, ha evez.
 Ott egy ledér ölelni tárja
 Keblét s midőn rádőlné párja,
 Csalfán kisiklik s neveti,
 Hogy a cserben hagyott leány
 Pirulva megfenyegeti...
 Kit mégis rászéd aztán.
 Ez csattogó sarkán dobol,
 Az társa helyt más nőt rabol,
 S büszkén mosolyg az elcsapott
 Félvállról, hogyha mást kapott. —
 De vajmikép irhassam én le
 Oh nemzetem, szép tánczodat!
 Búsulni és vigadni mint te
 Tud-e más nép az ég alatt?
 Ezt látni kell és érzeni
 Mint a magyar szív érezi,
 Mint érezhette egykoron
 Ama nász népe, melynek én
 Széles jó kedvét vázolom.
 »Hajrá« riad némely legény
 A másik így: »csováld, csováld!«
 A harmadik dévaj pedig
 Egy »szembe szívem«-et kiált.

Ugyanő lefesti élénken, színesen a parasztok tánczát.

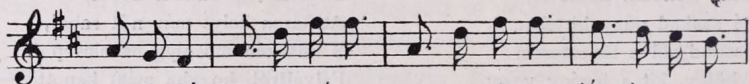
Félszáz éve, hogy a magyar táncz lényegében nem változott;
 megmaradt lassú és friss csárdásnak. A körmagyart összes figu-
 ráival tanítják ugyan a tánczmesterek; de ez, ámbátor szükséges,
 lényegében csak arra szolgál, hogy gazdag formakincséből a csár-

dástánczosok tehetségükhöz, leleményükhöz és a pillanat inspirációjához képest újra meg újra merítsenek. A verbunkosból származott úri magyar tánczoknak — nevezzék toborzónak, palotásnak, körmagyarnak — szépségük és változatosságuk mellett egy bajuk van: parancsolólag követelik a magyar ruhát és díszet azért nem válhatnak soha olyan általánossá, mint kellene és érdemelnék.

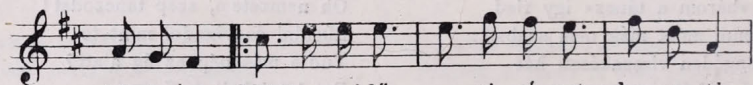
A hatvanas években a magyar világgal és ruhával együtt diadalmasan támadt fel újra a szép magyar táncz is. A bálók a magyarságnak összejöveteliei és a magyar táncznak diadalünnepei voltak. Akkoriban még a legjobbak igyekeztek a húsz év alatt »juratus magyar«-ból »jurista-csárdássá« változott tánczot édes dallammal ellátni. Akkor szólalt meg Simonffy Kálmán remek, talp alá való dallama a Vécsey Sándor versére:

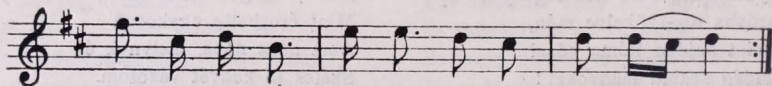
Há-rom a táncz, há-rom a táncz, há-rom a táncz

Pest Budán Hej deszéken gyö-nyö-rü-en jár - ja az a

kis le-ány Minta szel-lő a vi-rá-got len-ge - ti

Pi - czi fe - hér kis lá - ba - it úgy sze - di.

Napjainkban sikerült újra divatba hozni a palotást, mint nagy alkalmakra való díszes tánczot.

Örvendetes tény, hogy Magyarországon a magyar nótával a magyar táncz is elterjedt a nemzetiségek közt, fájjaljuk azonban, hogy a magyar táncz még eddig nem nyert külföldön általános polgárjogot, mint a német walzer, a lengyel polonaise, mazurka és nagy mazur. Ennek oka a mellett, hogy mostani magyar tánczunk mind-

Úri tánczolópár a múlt század hatvanas éveiből.

össze száz éves fejlemény, főleg az, hogy nincs magyar udvarunk. A lengyel mazurkát és a nagy mazurt már régen elfogadta az orosz udvar, mielőtt Chopin, meg Czartoryski herczeg Párisban elterjesztette volna. Nálunk Liszt Ferencz csak élete alkonyán vált vissza magyarrá és a magyar táncznak és a népdalnak ösmerete nála sohasem volt a legalaposabb. (Élete vége felé azért írt egy »Csárdás obstinée-t«). Párisban — a világ közepén — sem él a lengyelek módjára magyar arisztokratia, az udvarnál meg nem törődnek a mi világszép táncunkkal. Pedig honi operáiróinkon: Erkelen (Bánkbán balletzenéje stb.), Doppleren (Ilka), Sztojanovitson (Csárdás) kívül, elvétele a külföldiek figyelme is felé fordul. Delibes Leó, »Coppeliá«-ban magyar palotás stílusban komponált tánczenét, úgyszintén Strauss János is három operettjében (Denevér, Czigánybáró, Pázmán lovag). Reméljük, hogy a magyar zenének is el fog még jönni hírneve és diadala. Addig is itthon kell ízléssel művelnünk.

Végül ideiktatom Kazinczy Ferencznek egy jóízű, adomaszerű megjegyzését. 1831-ben Váczott lévén, meglátogatta a siketnéma intézetet, a hol két német fiucskának táblájára azt a kérdést írta, itt sem felejtván, hogy az örömben szűk életnek minden perczében örömet kell szedni s adni: Kannst Du tanzen? A két fiu elnevette magát.

A nevetés engedé gyanítanom a feleletet, de még világosabban akarám érteni, mely képet ragaszt a leírt ígéhez; s a fiu kerengést festve újjával a levegőbe. »Német az istenadta, mondtam magamban, ha magyar volnál, bokáidat ütnéd együvé!«

A megjegyzés jól jellemzi a két táncz közötti különbséget.

Ueber die Nationaltänze der Ungarn.

Der Ungar ist ein enthusiastischer Liebhaber der Musik. Er kann sich nicht entschliessen ruhig zu bleiben, sobald er eines von seinen Nationalstücken spielen hört, sondern er ist sogleich in voller Bewegung, indem er entweder ein Lied nachträllert oder mit seinen Sporen und Händen den Takt dazu schlägt. Soll ihm aber die Musik gefallen, so muss sie entweder heroisch-rauschend, oder mit schmelzenden Klagetönen erfüllt sein (ein Zug, der jeder, ursprünglich asiatischen Nation eigen zu sein scheint).

Die Instrumente bei der ungarischen National-Musik sind gewöhnlich ein, oder mehrere Violinen, eine Bassgeige und ein sogenanntes Hackbrett (Zimbal). Andere Instrumente: Fagott, Oboe, Waldhorn u. a. findet man bei derselben nie. Selten findet sich eine geringere als drey Mann und noch seltener eine grössere als acht oder zehn Mann starke Truppe Musiker beisammen, von welcher immer der Eine oder ein Paar erste Violinen, ein Anderer den Bass und die Uebrigen — den Zimbalisten ausgenommen — zweite Violin spielen. Ist aber die Gesellschaft mehr als fünf Glieder stark, so spielt eines derselben die Variation des Textes (helyesebben változatokat a théma fölött) nach Angabe seiner eigenen Phantasie und bringt dadurch einige Mannigfaltigkeit in die sonst sehr einfachen Töne. Ich sage: in die einfachen Töne, denn kein Sätzchen aus den Anfangsgründen für Lehrlinge kann man sich so einfach denken, als es die Musik in den ungarischen N.-Tänzen ist. Den Grund hiervon suche ich darinnen, weil sie weder das Produkt eigentlicher Tonkünstler sind, noch in Noten gesetzt werden. Fast alle Stücke, die in den Zirkeln der National-Ungarn gespielt werden, sind das augenblickliche Produkt der Phantasie. Da stellt sich nicht selten ein Mann, wenn ihm die Stücke der Musiker nicht gefallen, vor die Musik hin und trällert ihnen die Töne, die ihm gerade einfallen oder die er von anderen Musikern hörte, so lange vor und lässt sie sich so lange nachfiedeln, bis die Virtuosen aus denselben ein Ganzes heraus zu fiedeln vermögen. (Ez bizonyára csak az énekelt és tánczolt népdalra vonatkozhatik). Hieraus kann man sich auch das Einförmige erklären, welches allen ungarischen Tänzen eigen ist. Man sieht daraus aber auch, woher es komme, dass ein und dasselbe Stück, von verschiedenen Gesellschaften gespielt, sehr verschiedenartige Modulationen hat. Bey so bewandten Umständen könnte nun freilich die National-Musik der Ungarn zu keiner Festigkeit gelangen, wenn nicht gute Tonkünstler sich Mühe gäben, dieselbe den Händen der rohesten Klasse von Menschen, der Zigeuner, zu entreissen. Wir können uns aber jetzt doch schon einiger Männer rühmen, die sich um die Verbesserung und Vervollkommnung der National-Musik Verdienste erwerben und ein von solchen Männern componirtes Stück (Fájdalom! Neveket nem említi), *gut gespielt*, ist so empfindungsreich und so hinreissend schön, dass ich wenig andere N.-Stücke

damit vergleichen kann. Ich lege ein Paar solcher Stücke bey, zum Theil um das eben Gesagte zu bestätigen, zum Theil aber auch um dadurch auch dasjenige zu erläutern, was ich für diesesmal über die National-Musik der Ungarn sagen will.

Es ist für den Tonkünstler, der Nationaltänze richtig beurtheilen will, ein vorzügliches Erforderniss, dass er vorerst die Hauptzüge zu dem Charakter der Nation wohl kenne, deren Musik er vor sich hat.

Der Ungar ist wie der Spanier stolz und dünkt sich zur ersten Nation auf dem Erdboden zu gehören. Vorzüglich aber äussert er diesen Stolz durch seine majestätische Stellung und durch seinen gesetzten festen Schritt — eine Eigenthümlichkeit, welche man auch dem Viehirten, der nie eine Stadt sieht, nicht absprechen kann, die man aber vorzüglich an den schönen Gardisten, an dem fast durchgehends gut gewachsenen Edelmann und an dem Soldaten nicht verkennt.

Seine Kleider, die den schlanken Körperbau genau bezeichnen und den vortheilhaftesten Eindruck desselben erheben, nähren seinen Stolz und sind so national, dass er in der Kleidung eines Deutschen (seltener in der eines Engländers) eine elende Rolle spielt. Ferner ist der Ungar von Natur sehr feurig und zum Helden geschaffen, aber dabei dennoch so ganz Gefühl, dass es sehr leicht ist, seinen Willen auch für die grössten Aufopferungen zu stimmen. Die Geschichte Maria Theresias und auch unseres Franz liefern Belege genug zur Bestätigung des hier Gesagten. Diesem Zuge aus seinem Charakter sind nun alle Volkslieder und Volkstänze angemessen. (Ez nem igaz, mert a legtöbbségedes népdal dallama egyházas, tárgya pedig a szerelem; a tánczra már inkább áll, de ott is csak részben). Alle nähren seinen Stolz, indem ihre Rhythmen Stellungen und Schritte erlauben, ihre Melodien sie verlangen, — Stellungen und Schritte, welche ganz der Ausdruck jenes Stolzes sind. Alle diese Melodien sind bei Gravität doch auch so schmelzend, dass der National-Ungar unmöglich gleichgültig bleiben kann, wenn *eines seiner Volkslieder gesungen* oder *einer seiner National-Tänze gespielt wird*. Und eben in der Verbindung jener beyden Eigenschaften unterscheiden sich unsere N.-Tänze von jedem anderen; und ich glaube behaupten zu können, kein Menuett, kein Deutscher, kein Contretanz u. s. w. ist so ausdrucksvoll, so heroisch und zugleich so zart bei aller Einfachheit, als der ungarische Nationaltanz.

Seine Melodie gehet grösstentheils in der weichen (Moll) Tonart einher. Wenn N.-Stücke wirklich in der harten (Dur) Tonart ihren Anfang nehmen, so weichen sie doch sehr bald, und zwar in die entferntesten weichen Tonarten aus und ihre Wirkung ist dann die der ausdrucksvollsten Harmonie. Der Gang der Melodie hat darin meistens *einige Ähnlichkeit mit den englischen Tänzen, dass die Einschnitte und Absätze auf kurze Takttheile fallen*. Nur in einigen Fällen, dass man im Niederschlage verzögern kann, wenn im Aufschlage angefangen wird. Übrigens sind alle Nat.-Tänze entweder *langsame, die man, sehr artig, Werbungstänze* nennt; oder geschwinde, die Zigeuner- oder Volkstänze heissen. Von beiden lege ich ein Paar bei. (Nem egészen így tett, mert igazi népies tánczot nem közöl).

Der Ungar beschreibt bei seinen Tänzen immer einen Zirkel. (Ez ha igaz, a mai táncztól teljesen eltű jellemvonás). Bei dem Werbungstanz stellen sich blos die Mannspersonen in einen Kreis an, machen nach Massgabe der Tänze verschiedene, aber meistens gut in die Augen fallende, gemässigte Figuren mit den Füßen und schlagen mit ihren klingenden Sporen und mit den Händen den Takt

so ordentlich, dass dadurch selten der Wohlklang der Töne gestört, wohl aber das Pathetische des Tanzes merklich erhoben wird. An den geschwinden Tänzen nimmt auch das schöne Geschlecht Theil (tehát a *verbunkban* a nő *nem* vett részt). Hier beobachtet der Tänzer die nämliche Gewohnheit mit Händen und Füßen und macht fast eben die Figuren wie bei den erstern, nur verhältnissmässig geschwinder und mit einigen Drehern verbunden. Das Frauenzimmer steht ihm mit dem Gesichte zugekehrt gegenüber, die eine oder wohl beide Hände in die Seite gestemmt und den Blick auf die Füße des Tänzers gerichtet, der ihren Gang, ihre Stellungen und Wendungen durch seine eigenen Figuren leitet. Zuweilen nähern sich beide tanzenden Personen einander, der Mann umfasst die Taille der Tänzerin, indes diese ihre Hände auf seine Achseln legt und so drehen sie sich eine Weile in der Runde herum.

Ein andermal aber dreht sich das Frauenzimmer auf das Zeichen des Tänzers mit der Hand allein — welche Stellung eine der Schönsten ist. Ich freue mich immer, wenn ich eine schlanke Blondine mit ihrem kleinen Kopfsputze, wo oft vier bis sechs niedliche Haarflechten um eine silberne Nadel gewunden sind oder deren Locken natürlich über die Schultern fallen, deren enges, mit Gold reich geziertes Mieder die schöne Taille bezeichnet und deren runde Röcke, die am untersten Rande meistens mit einer Borde besetzt sind und nicht bis zur Ferse reichen — und die schönen Füße, welche sich beim Drehen eben nicht missgünstig zeigen, sehe.

Magyar táncz a XVIII. század elejéről.
(Nagyszébeni Bruckenthal muzeum.)

XII. FEJEZET.

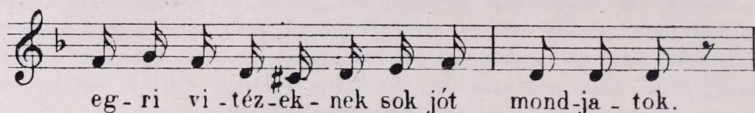
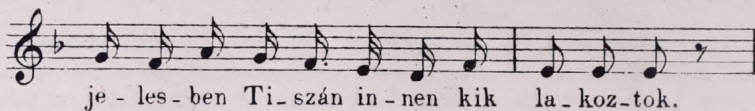
A refrain a magyar népdalban.

A költészetben, különösen a népköltészetben gyakori a refrain, vagyis olyan sor, szó vagy hang, a mely a sorok, vagy a strophák végén újra visszatér és az egésznek egységes alaphangulatot ad. A magyar népdalnak is van zenei refrainje, a mely gyakran egybeesik a szöveg-refrainnel, de sokszor egészen külön is szerepel. Néha észre lehet venni, hogy egyes hangok refrainül csak hozzá vannak függesztve a tulajdonképpeni dallamhoz, de ugyanakkor a versszöveg már nem mutatja ezt a különbözőséget, már nem érzékíti meg a zenei refraint.

A magyar népdalszöveg refrainjét fel kell osztanunk *egyszerű refrainre*, a mely csak egy szóból, sorból vagy egy pár hangból áll és *versszak-refrainra*, a mely két vagy több verssorból állva, tulajdonképpen egy ismételve visszatérő versszak. Az egyszerű refraint ismét három válfajra: a sokszor kurjantásszerű *accordutánzó* refrainre, az *egyházias* refrainre és a *verbunkos* eredetű refrainre oszthatjuk fel. Nézzük őket egymásután.

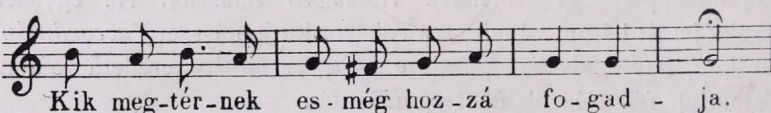
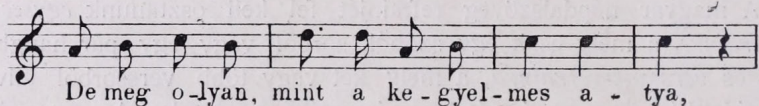
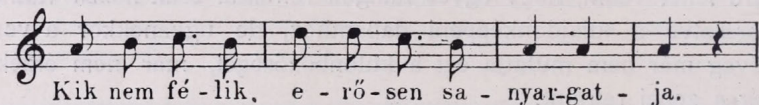
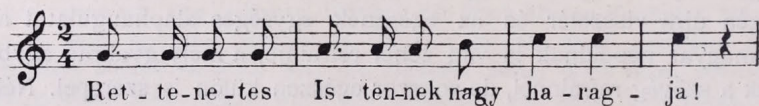
Már a XVI. századbeli reformátoroknál és Tinódi Sebestyénnél előfordul három ismétlődő és accordutánzó hang, rendesen az alaphang, vagy a dominante, mint refrain. Pl. Tinódi egri nótájában (Mátrai gyűjtemény 85. l.)

Ti ma-gya-rok már Istent i - mád - já - tok;
és ő ne - ki nagy há - lá - kat ad - ja - tok,

Itt a 11-es sor úgy alakul meg, hogy az ősi nyolczas dallamsorhoz három accordutánzó hang, mint zenei refrain csapódik hozzá. Persze a szövegben ez már nem látható, csak a dallamban. Éppen ezt mutatja a »Penitenciában való história«, melynek szerzője névtelen.

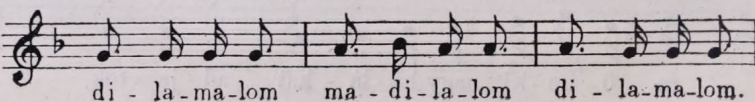
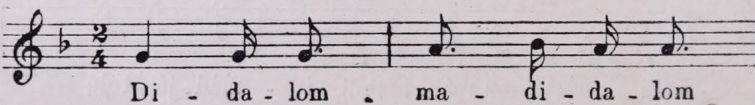
Itt a hármaz záróhang soronkint a következő: ccc, aaa, ccc, ggg.

Mi egyéb ez, mint a lantkiséret megkövesülése, megérzékítése. És csakugyan a példák minden kétséget kizárnak. Pl. ebben a kurucz nótában:

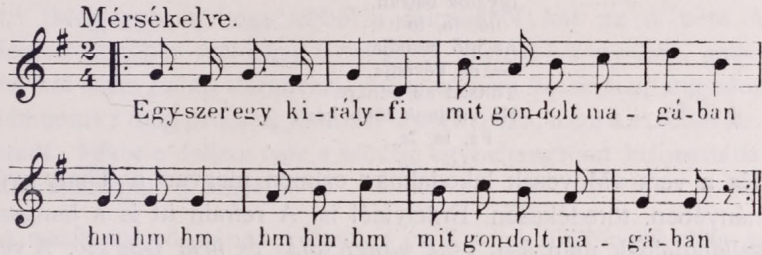
Fut az oláh hegyoldalón.

ez az ismétlődő részlet:

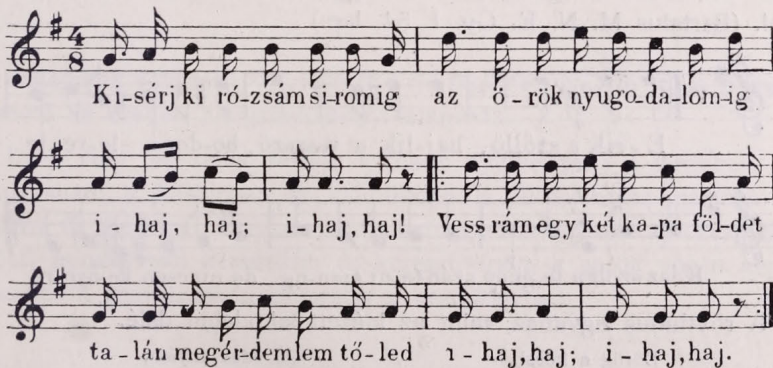

nyilván hangszerkíséretet utánoz és ebből vált refrainné. Ezt már Bartalus megjegyzi a »Magyar Orpheus« előszavában. Én ugyanezt látom ebben a dallamban: »Egybegyültek, egybegyültek a miskolczi lányok«, hol a középrefrain minden versszakban (ühü, ejha) szintén accordoknak a megérzékítése, úgyszintén az: »Egyszer egy királyfi« néprománcz hasonló hangjainál.

Jellemző még az is, hogy itt a refraineekben kevés a dallam; ezek vagy a tonica, vagy a dominante ismétlései, vagyis világos, hogy eredetők a kíséret egyhangú accordja volt. Hasonló: »Ihajla, ihajla, megbornyuzott a kajla.« (Bartalus I. 31. 1.)

Még eredetibb hangszer-intermezzonak, illetve kíséreti accordnak utánzását mutatja egy mindenképpen igen régi székely népdal, melyet egész terjedelmében kell közölnöm (Bartalus: M. N. E. Gy. I. 108. lap.)

A refrain: ihaj haj, ihaj haj, minden két sor után ismétlődik és nemcsak ez, hanem sok más példa is arra mutat, hogy a kétsoros dal régebben igen elterjedt volt, talán régebben is, mint a négysoros.

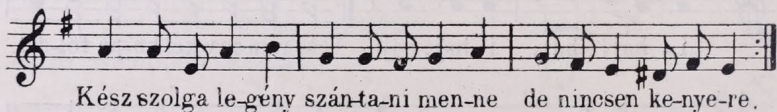
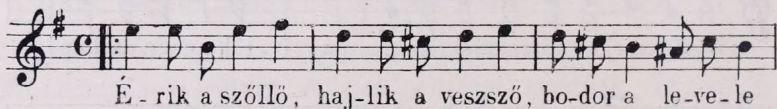
A refrain főhangja a folyton, bár egy helyütt cifrázva ismétlődő *a*, aztán *g*, vagyis a lantkiséret accordja.

A hangszert, vagy accordot utánzó refraineik mintaszerűen érdekes példájára bukkantam a Ferenczi Zoltán által kiadott »Vásárhelyi daloskönyv« 41. lapján. Itt egy lakodalmi nóta első versszaka így hangzik:

Lakjatok vígan,
Igyatok bátran.
io, io, io!
Az idő mondja,
Gazda kívánja,
Töltsed az pohárt,
Ne valljunk több kárt.
Fa, la, la,

Ez a vers »Művesek lakodalma« címen megvan a Thaly gyűjteményében, töredékesen Erdélyinél is. A refrain itt is a hangszer összhangjainak utánzása, *csak hangicsálás és nem igaz szó*. A vers különben is becses. Majdnem egyetlen fennmaradt emléke annak a daltypusnak, melyet Greguss, Bartalus, meg mások lengyel rhythmusnak neveznek. A XVI. század végéről vagy a XVII. elejéről való, mikor a magyar előkelőbb körök sűrűn érintkeztek a lengyelekkel és a lengyel »hegedő«, »Lengyel táncz«, »Lengyel nóta« nemcsak széltiben dívott, hanem az emlékek tanúsága szerint még a nép körébe is átment.

Milyen lehetett ennek az éneknek dallama? Erre két népdalunkból vonhatunk következtetést. Az egyik: »Érik a szőlő« kezdetű dal. (Bartalus M. N. E. Gy. I. 54. lap.)

A rhythmus ugyanaz, mint az idézett lakodalmi dalé.

Dörög a kocsi,
Pattog a Jancsi:
Talán értem jönnek.

Oh édes anyám,
Én szülő dajkám,
Be messze elvisznek.

Kocsira ládám,
Kocsira ágyam,
Magam is felülök.

A nép ezt ma is csak lakodalmak, vagy kézfogók alkalmával énekli. A tartalom három század folyamán jellemzően megváltozott; a mesteremberek kicsufolásából a gazda fukarságának kicsufolása lett s a panaszkodó a szegény szolgalegény. A dallamban az a változás történt, hogy a hangszer-utánzó két refrain: io, io, io és fa, la, la megkettőződött és megszövegesedett és bár a középrefrain a dominanten, a végrefrain a tonicán mozog, változatosabb is lett.¹ (Megjegyzem, hogy ebből a dalcsirából lett az a nóta is: »Megérett a góhér szőlő, kell e néked új szerető? angyalom, galambom, két szem szilva duranczai, tudsz-e reám kacsintani, angyalom, galambom«; még pedig ugyanazon a környéken, a hol az előbbi fennmaradt. Mikor a dallam meg a szöveg egybehangzóan bizonyítanak, akkor elhihetjük aényt.)

A másik accord-utánzó refraines és lengyel rhythmusú nóta ez:

Ez a kis lány o lyan kis lány sá - rid - rom

Ma-ga jár a le-gény u - tán sár-ga li - li - om.

A dallamnak egyszerű $\frac{3}{4}$ mazurka rhythmusa van, de itt is észrevehető az eredeti hangszer-acord utánzása.

Ilyen vers- és zenei refrain a rokon nyelvekben: a törökben, a csuvasban, a baskirban, a kalmükben is feltalálható; például a Bálint G. által gyűjtött kalmük dalokban (az akadémiai értekezések közt) mindig van kereszttrim és keresztrefrain, a sorok végén meg azonkívül igen érdekes alliteratio s kezdőrim is:

¹ A dallamcsira ugyanezzel a rhythmussal megvan P. Horváth Ádám kézirat-gyűjteményében »Szüreti jus« cím alatt. A turóczzsentsmártoni tót gyűjteményben szintén több változatban előfordul, mint igen régi nóta.

Nomghon bora mörencsiny, mörencsiny,
 Noszon czulburigán undsulád, undsulád,
 Nojindán khérte Dsodsági, Dsodsági,
 Nogháná türümlenyi suksulád, suksulád.

Szelid szürke paripád, paripád,
 Gyapjúvezetékét vonszolja, vonszolja,
 Fejdelem kedves Dsódságát, Dsódságát.
 Zöldülő kikeletkor elviszik.

A dallam híven megfelel a szövegnek, de igen primitív.

A török népdalban a refrain (bárma) igen gazdagon kiképződött, sokszor egész sorokból és versszakokból áll. Például a primitív, kevés hangú hangutánzó refrainre, vagyis kurjantásra, ide írok egyet dr. Kunos Ignác török népköltési gyűjteményéből:

Arpa ektim dare cekte — sinanaj
 Bir kez eldem kare cekte — sinanaj
 Kücük kezen ade cekte — sinanaj

Hajde kuzum sinanajda sinanaj
 Hajde jaurum sinanajda sinanaj.

(Árpát vetettem, dara lett — sinanaj,
 Leányt vettem, asszonynya lett — sinanaj,
 Kis leányod neve kikerült — sinanaj.)

Rajta lelkem sinanaj és sinanaj,
 Rajta fatyam sinanaj és sinanaj.)

A sorrefrainról kétségtelen, hogy hangutánzó kurjantás. Másutt ezt az »aman« (oh), a »hajde« (haj, rajta) szó alkotja.

Különben sohasem szabad felednünk, hogy a zenei refrain meg a szórefrain nem mindig fedik egymást, miután sok részlet, a mely még zeneileg megőrizte refrain jellegét, azután megszövegesedett, és a szövegen nem látszik többé. Itt hát a kutatónak igen kell vigyázni.

A kurjantó háromhangú refrainnek gyönyörű fajtája, illetve továbbképzése legújabb népköltőinknél az echoszerű refrain; ennek finom alkalmazásában különösen Lányi Ernő remekel, de Dankó Pista is.

Dankó Pista egyik echo-refrainje.

De fé - lek ró - zám hogy bű - töl - ni en - gedsz,

úgy biz a, a biz a,

A csók - e - ső - ből szom - ju - ság - ba ker - getsz

úgy biz a, a biz a.

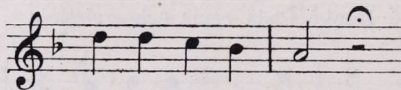
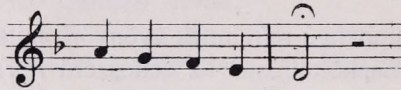
A magyar népdal zenei refrainjének másik fajtája, az öthangú refrain, lassú, *egyházias* jellegű. Eredete oda megy vissza a tizenhatodik és tizenhetedik század egyházi énekeire. A dicséreteknél, valamint a lamentatioknál előforduló bizonyos ismétlődő felkiáltásoknak (alleluja! kyrie eleison) melodiáját a nép kissé megformálva refrainképpen átvette, hasonlóképpen azokat a refrainekeket (édes Jézus! áldott Jézus!), melyeket erre a záradékokra énekeltek. Példák bőviben vannak. Ez a refrain rendszeren mollban halad a skálán lefelé és nagyon gyakori és kedvelt. Előfordul például a Kossuth-nótánál, mely egy régibb dalcsirából származik s melyben a zenei refrain (»éljen a haza«) ugyanaz, a mi kétszázhuszonöt év

előtt a Szegedi Ferencz Lénárt énekeskönyvében egy karácsonyi éneké (89. lap), meg egy adventi éneké (20. lap). Hasonló refrain van már azelőtt is igen számos protestans magyar énekben.

Protestáns énekek sorvégzői a XVI. századból :

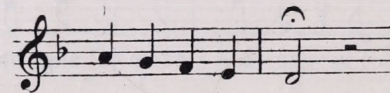
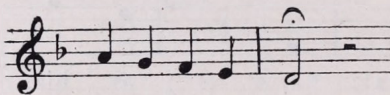
272. számú régi ének Sztáraitól.

43. sz. m. é. ¹⁾

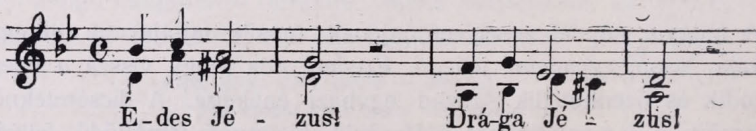
63. sz. m. é. (Péczei K.)

104. sz. m. é.

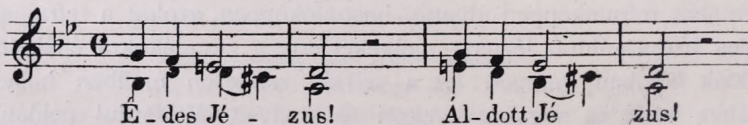

Katholikus sorvégzők a XVII. századból a Szegedi-féle énekeskönyvből
Bogisich püspök átiratában.

Karácsonyi ének.

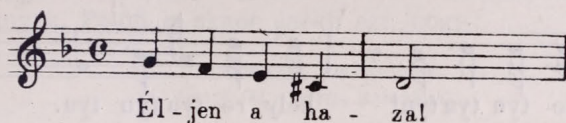
Adventi ének.

¹⁾ m. é. = mai énekeskönyv ; r. é. = régi énekeskönyv.

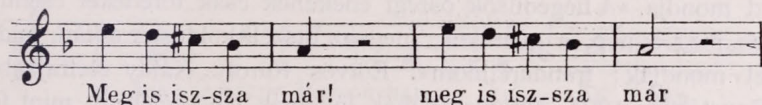
Kossuth-nóta 1848-ból.

Lehet-e azt a három szót: »Éljen a haza« szebben megzenésíteni, mint ha ráadjuk azt a templomi refraint, a melylyel Istent dicsérjük. Tudhat-e zeneköltő ennél magasztosabbat kigondolni?

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményében is találunk egyházi eredetű refraineiket, például:

Szüreti-jus; kéziratból közölve. 249. lap.

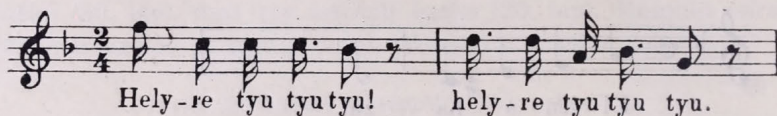

Ama régi búsongó, maig is élő népdalban: »Szól a kakas már«, a szövegből eltűnt, de a dallamban ott van a régi egyházi refrain. A mult század közepén a népdalköltők, a kik például Petőfit megzenésítették, igen szerették és alkalmazták a refrainnek ezt a formáját. Így ennél a nótánál: »Ez a világ a milyen nagy« (Egressy), a refrain »Nem adnának« egészen régi egyházas jellegű. A »Szomorú fűz hervadt lombja« népdalban a végső refrain szintén az. Ebben egy csapáson haladnak Egressy, Szénffy, Simonffy Kálmán; az utóbbi már a gyors tempójú népdaloknál is alkalmazza, a mi megfelel a magyar zenefejlődés azon tanulságának, hogy az igen kihasznált zeneképleteket az idők folyamán gyorsabban játszák és éneklék.

A XIX. század hetvenes éveiben aztán diadalra jutott hosszú küzdelem után a refrainnek egy harmadik fajtája, a melyet régente nem ismertek, és a melynek eredete a lassan megalakult magyar műzene bokázó záradékában rejtőzik, honnan a magyar lélek teremő és áthonosító ereje átvette és népdalaiban is gazdagon értékesítette.

Megszövegesítése legtöbbször ez: Sárga reczecze, heretyutyu, rárarakatom.

Zenei képlete ez:

vagy ez:

Itt azonban egy tévedést kell helyreigazítanom.

Jókai egyik elbeszélésében, a mely a tatárjárás idején játszik, azt mondja. »A hegedűsök ősrégi énekének csak töredékei csendülnek meg a nép, a gyerekek, meg az útszéli koldusok ajkán, midőn azt mondják: trandarididom«. Eötvös Károly Káldy életrajzában (Egyetértés, 1901. évfolyam), már Jókainak elbeszélésére, mint forrásra hivatkozik. Pedig Jókai antedatált. Az a refrain, a mit hol palotásnak, hol verbunkosnak, hol körmagyarnak mondtak, 1790-től 1848-ig divott a magyar műzenében. Ez a gyakori záradék a »hallgatók«-ban olaszosan, helyesebben rococo-szerűen kiczifrázódott, a tánczban pedig éles rhythmusúvá lett.

A mennyire megállapíthattam, ez az idegen származású, de utóbb már egészen elmagyarosodott záradék 1848 előtt népdalrefrainként nem fordul elő. Mint műdal-refrain már P. Horvát Ádámnál és Verseghynél feltűnik. Szerintem az első igazi népdal, melynek refrainje a toborzó záradékot mutatja, a következő:

Gyászba borul az egész Balatony e bum
Gyön az ánglus a hires vasuton e bum
Száz ezernyi van a vér mezején e bum.
Igy hát rózsám tőled elválok én e bum.

(Dallamát I. Bartalus, I. 39. 1.) A szöveg tanúsága szerint ez a dal 1849-ben keletkezett, semmi esetre sem előbb. Honnan van tehát az, hogy ekkor és ezóta terjedt el és fejtett ki annyira ez a verbunkos refrain? Ennek két oka van. Az első az, hogy a régi egyházi eredetű öt szótagú refrain abban az időben a nép ajkán és a cigányok vonóján már meglehetősen *meggyorsult*, a másik pedig az, hogy a 48-as időkben az egész országban hallhatta a

nép a verbunkost; fújták a katonabandák és húzták szerte a cigányok. Petőfi is akkor éneklé azt, hogy:

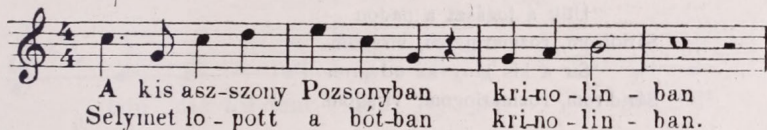
Muzsika szól, verbuválnak,
Csapj fel, öcsém, katonának.

Arany J. már előbb is, igaz, nem sokkal előbb használja ezt a refraint, a mikor így zeng:

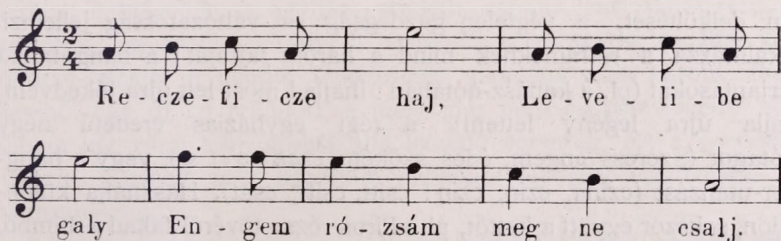
Ez a szoba, hol én most
Tillaárom haj!

Pusztítom a papirost
Tillaárom haj!

Az a refrain már akkor a levegőben volt, csak alkalmazni kellett. Példa erre az 50-es évek végén keletkezett kis nóta.

Ebben a két első sor zenei refrainje »krinolinban« teljesen egyházas (a nagypénteki »Levate«), épp így abban az 1872-ben keletkezett népdalban: »Hajnalban, hajnal előtt«. Ha mindjárt az egész országban gyors csárdásnak énekelték és tánczolták is, az ősi egyházas családja meglelhető benne. Egy másik:

E dalban mindkét fajta refrain megvan: az új (recefice haj, levelibe galy), és a régi »Engem rózsám meg ne csalj«. Keletkezésre nézve ez sem régiebb az ötvenes évek végénél. Egy más régiebb nóta refrainje: »Csillárum hopp«. Szintén ide való a »Csizmadia legények«. (Bartalus M. N. E. Gy. 106. lap.) Ez a forma azonban igazán csak a hetvenes években kezd virágozni; ekkor bőven terem a sok népdal-

Régi nóta Erdélyből cigányos dialectussal, kurjantás formájában, accord-utánzó refrainnel:

Jó haj-nal-ban el-in-dul-tam jaj jaj jaj

jaj jaj jaj E-gis fa-lut fel-kól-dul-tam

jaj jaj jaj jaj jaj jaj Min-dig csal-tam

min-dig kir-tem jaj jaj jaj, jaj jaj jaj!

Mig-is i-re-sen meg-tir-tem jaj jaj jaj jaj jaj jaj.

Kimutattuk, hogy a magyar népdalnak háromfajtájú, háromféle eredeti refrainje van. Az első a hangszer- vagy accord-utánzó refrain; a második az egyházi eredetű, csonka sor alakú refrain, mondjuk: egyházas refrain; a harmadik a verbunkos zenéből vett toborzó-refrain. A népdal fejlődésével azonban eme három alapelemből egy új faj fejlődött, a mely már nem csupán ismétlő sor, hanem két vagy több sorból álló ismétlő versszak. Ez a *versszak-refrain*. Elemeit már ismerjük, azonban fejlődése gazdagabb és változatosabb.

A versszak-refrainnek igen régi nyomát láthatjuk a magyar népdalnak ama tulajdonságában, hogy a nóta második felét, tehát legtöbbször a két utolsó sort megismétli. Ez a tünetny visszamatat azokra az igen régi időkre, a midőn a primitív népdalnak csak két sora volt dallamgerincz, vagy alapdallam, utána mindjárt következett a karban megismételt egyszerű, vagy versszakrefrain. Elvértve még ma is akadunk ilyen öslényre a népdalok közt, pl. »Fut az

oláh hegyoldalon« a »dida!om, madida!om« refrainnel, de általában ez a faj az idők és a fejlődés folyamán főleg a megszövegesedés által elmosódott. Annál jobban kifejlődött az a típus, a hol a búsongó menetű alaphoz követhet egy vidám gyorsmenetű tácznóta, mint refrain. Látszólag a sírva-vigadó magyar temperamentum nyilvánul ebben meg, de alaposabb vizsgálódás után rájövünk, hogy nemcsak a magyarnak, hanem majd minden népnek népdalában felfalálható a lassú dallamra következő vidám és gyorsabb tánczrhythmus, sokszor megszövegesedve, de sokszor csak mint tánczszó, hangicsálás, kurjantás, vagy hangszer-accordot utánzó újjongás. Pl. A stájer és tiroli népdaloknak legtöbbször tánczrhythmussal végződik, visszatérő versszakrefrain alakjában, melyet tánczolva vagy jodlizva adnak elő. Egy württembergi sváb népdal így szól:

Rosestok, Holderblüh
 Wenn i mein Dirn'dl sieh;
 Lacht mer vor lauter Freud
 Herzel im Leib.
 Holari, holari,
 Holari, ria, ria, ra.
 Holari, holari, holala, la.

Az olasz, főként a siciliai népdaloknál szintén észlelhetjük ezt. Itt a pásztor a szép búsongó nóta három vagy négy sora után refrainként elfű a pásztorsípon, vagy elkurjongat egy vidám, gyors tarantellát, vagy más táncznótát. Így szövi be a spanyol szintén refrainként a maga bolèroját, vagy fandangóját, a provençal a farandolet. A franczia népdaloknál pl. a régi Marlborough-nótában (mostani alakja 1708-ból) is megvan ugyanez:

Malborough s'en va-t-en guerre
 Mironton, mironton, mirontaine; (refrain)
 Malborough s'en va-t-en guerre
 Ne sait quand reviendra.

Itt a »mironton, mirontaine« még csak hangszert utánzó refrain, épp úgy, mint a hogy abban a szintén régi nótában:

• Il y avait une bergère
 Eh ron, ron, ron, petit patapon« (refrain)

de már ebben:

Nous étions trois filles	
Bonnes à marier,	
Nous nous en allâmes	
Dans un pré danser;	
Dans le pré, mes compagnes,	} Refrain.
Qu' il fait bon danser !	

és sok másnál világosan látszik a táncznótának refrainként hozzácsapása.

Mi magyarok olyan korból is mutathatunk fel sor- és versszak-refrainteket, a mikor a népdal még gyermekkorát élte, és dallamra alig volt több, mint *rhythmicus recitálás*. A mit Greguss Ágoston csak sejtett, mikor kimondta, hogy a ballada a népnek mintegy operája, a hol elbeszélte cselekvés, ének és táncz egyesül, a »regös« énekeknek legutóbbi felkutatása óta teljes bizonyosság.

A refrainsorokat pl. »hej rege, róma«, vagy »rőt ökör rejtem«, itt is igen gyorsan énekelték és sokszor tánczczal is kísérték. Futólagos megszemelésükből is láthatni, hogy kezd ezekenél a csak éppen rhythmusokra tagolt recitativoknál is, melyek másait ma már csak a gyereknóták töredékeinél találjuk, *a lassúbb alapnóta és a gyors táncz-rhythmus a refrain alakjában különválni*. (Mellesleg megjegyzem, hogy nem fogadhatom el Kuhač vélekedését, a ki e regös énekek dallamait a szlávok javára foglalja le. A rhythmusokra tagolt recitativ nem egy nép vagy népcsalád sajátos tulajdona, hanem minden nép primitiv dalánál előforduló fejlődési fokozat.)

Ez a különválás aztán mind erősebben kidomborodik. Az 1505 tájáról származó virágénekekben, mely világosan táncznóta is, ott van a refrain »Haja, haja, virágom«. Ez egyúttal legrégibb fennmaradt tánczszó is. A nép közt folyton termő ilyen tánczszó sem egyéb, mint a táncz közben termelt versszak-refrainnek egyik fajtája. Példaképpen idézhetünk egy párt:

»Hopp Sári sarokra,
Fogd derekam marokra«

vagy

»Hopp ide, hopp oda,
Hopp az oldalra,
Hopp erre, hopp arra,
Gyere a karomra«

A Vásárhelyi daloskönyvben is van egy versszak-refrain, a mely úgy látszik, hangszerutánczból, lantpengetésből bővült: »Fürrerum, rerum, piri, piri, sodom, sodom.«

A magyar *versszak-refrains népdalnál* a búsongó, lassú alapható dalcsirája majdnem mindig egyházas eredetű; a refrain dalcsirája népies, az ú. n. *régi táncsnóta*, a mely típus ma már kiveszőfélben van. De lássuk a példákat.

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményeiben találjuk:

Lassu.

Rá-bo-ru-la má-re-l-mu-la a nap fé-nyes vi-lá-ga

Gyors.

Gye-re bé, ró-zsám, gye-re bé, csak ma-gam

va-gyok i-de bé. Ad-dig a há-zam-ból

ki nem mégy Mig há-rom szál gyer-tyám el nem ég.

Az erdőkön, a mezőkön
Gerliczék zengedeznek:
Gyere bé, rózsám, gyere bé,
Csak magam vagyok ide bé,
Addig a házamból ki nem mégy,
Mig három szál gyertyám el nem ég.

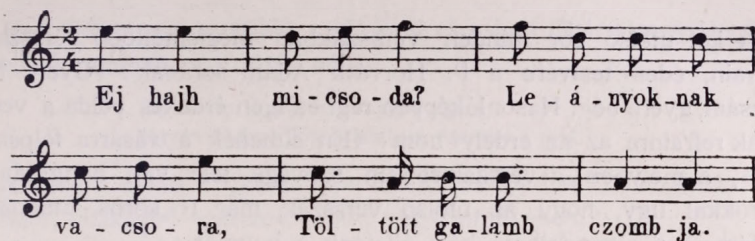
De mi éppen most másképpen
Folytatjuk dolgainkat.
Gyere bé rózsám, gyere bé,
Csak magam vagyok ide bé,
Addig a házamból ki nem mégy,
Mig három szál gyertyám el nem ég

(Közölte: Bartalus; Magyar Orpheus, 7. lap.)

Ugyancsak P. Horváth Ádám gyűjteményében van a következő töredék:

Ej hajh, micsoda?
Leányoknak vacsora,
Töltött galamb czombja.
Ej hajh, micsoda?
Legényeknek vacsora,
Tarka kutya czombja.

A dallamon és a szövegen meglátszik, hogy ez versszak-refrain, még pedig olyan nótasorbul, melyben leányok csúfolódtak a legényekkel. A versszak-refraint átvette Szigligeti »Szökött katoná«-jának megzenésítője, Szerdahelyi József, és a »Három alma meg egy fél« nótában következőleg alkalmazta:

Ej haj nem bánom,
Nekem is lesz virágom!
Ej haj, leszakasztom a nyáron.

E versszak-refrain rhythmusban ugyanaz, mint a száz évvel régebbi, de dallamban színesebb. A régi népdalokban sokkal gyakoribb a sorrefrain, mint a versszakrefrain. Különösen a komoly népdalnál. Mindazonáltal találunk itt is gyönyörű példákat. Ilyen az a népballada »Gyere haza édes anyám« (Bartalus, I. 15. lap.) Az első rész, a gyerek könnyörgése, lassú panaszos ősi nyolczas sor, melynek dalcsírája visszanyúlik a kurucz időkre és Káldy gyűjteményében meg is van, mint bujdosó legény dala. A második rész kétszerre olyan gyors, mint az első; ez a könnyelmű anyának a felelete, régi erdélyies színezetű táncrhythmusban. Az is érdekes, hogy míg a gyerek könnyörgése e-móllban van, addig a versszak-refrain a-durban, mintegy jellemezve a korcsmázó anyának jókedvét. Akárki költötte ezt a népballadát, népből való, vagy népies műveltségű ember: maga az alkotás egy kis műremek, a melyre méltán büszkéek lehetünk. Szövege, illetőleg tartalma megvan változó alakban a német és francia köznépnél is, de ilyen jellemző dallama sehol sincsen. (Közölve a VIII. fejezetben.)

Ugyancsak régies színezetéért érdemel említést:

Paprikával jó a leves paprikás,
Az az én szeretőm, az a bokrétás.
Rom te re re rere, rózsám gyere be —
Megasókollak én téged ide be.

(Bartalus, I. 26. 1.)

A két utolsó sor minden versszakban megismétlődő versszak-refrain, édes testvére a P. Horváth Ádám sorának: »Gyere bé, rózsám, gyere bé«. Hasonlóképpen régi és igen érdekes példa a versszak-refrainre az az erdélyi nóta: »Én elmenék a vásárra félpénz-zel«, a melyben a versszak-refrain szövege tele van hangutánzó sorokkal úgy, hogy az utolsó versszak már 16 soros, utánozva valameinnyi elgondolható házi állatnak a hangját.

Mindjárt ehhez sorolható ugyancsak az az erdélyi, szintén bőzd-újfalusi nóta:

Vajjon hol van, vajjon hol van
Az a kecske, kít apám vett
A vásáron félpénzen,
Fél garason? Fejd anyám, fejd.

Ez is olyan folyton szaporodó nóta, mint a másik. Utolsó verszaka szintén már 17 soros.

Ezek a nóták ethnographiai unicum számba jöhetnek. Mert széles Magyarországon a recitációnak ilyen túltengése elő nem fordul. Megalkotásához bizonyos speciális agyafúrtság kell. Hol keletkezett hát ez a két nóta, illetve azok szövege? Erdélyben, Bőzd-újfalun? Miféle nép lakik ott? Székely nép, de se nem katolikus, se nem református, hanem zsidó vallású. Ők mint az egykor igen elterjedt szombatosoknak utolsó maradékai magyarra fordították a zsidó imákat és vallásos énekeket, köztük ezt a két éneket is, a melyek, nem tudni, mi módon, már régen belekerültek a zsidó vallásos énekek közé (az egyiket különösen a husvéti pászkaünnepek estéjén szokták énekelgetni). Az itt említett énekek rhythmus és sormetszetek tekintetében magyarosak, de dallamilag ősrégi héber recitativók. Ime megint egy idegen eredetű kis folyócska, a mely beletorkollott a magyar népdal hatalmas tengerébe.

Szép versszak-refraines nóta az a Miskolcz vidékéről való: »Öreg legény vagyok már én«. Az alapnóta (az első négy sor) ősi nyolczas, a régi népdalt annyira jellemző késleltetésekkel. Az utolsó négy sor már egészen friss táncznóta. »Hej jula, jula, jula. Szól a duda, duda, duda.« Ennek dallamcsirája a palotás zenének egy gyors végző-figurája, a mely átment a cigányok vonójára, onnét a nép felkapta, egyszerűsítette, megszóvegezte.

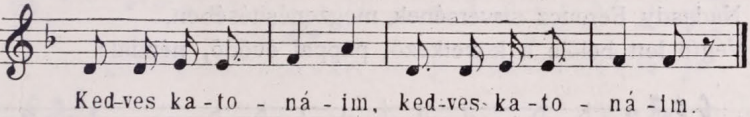
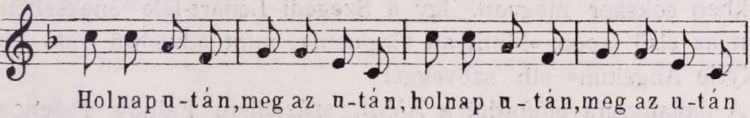
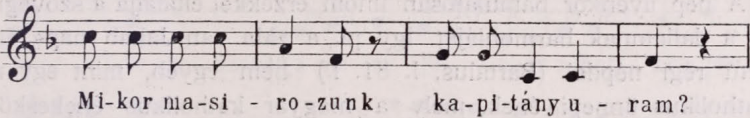
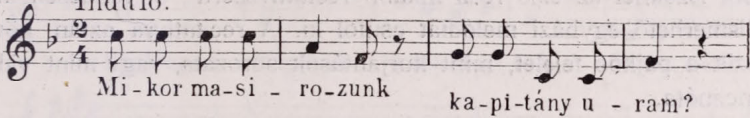
Hasonló versszak-refrain a »Fekete városban fehér torony látszik« kezdetű nótában, a szakok végén:

Jaj be kerek ég, a csillagos ég —
Ugyan kedves kis galamban, szeretel-e még?

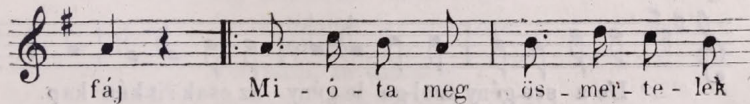
A nóta a 60-as években keletkezett; színpadon 72-ben énekelték először, Szigligeti »Strike« című népszínművében.

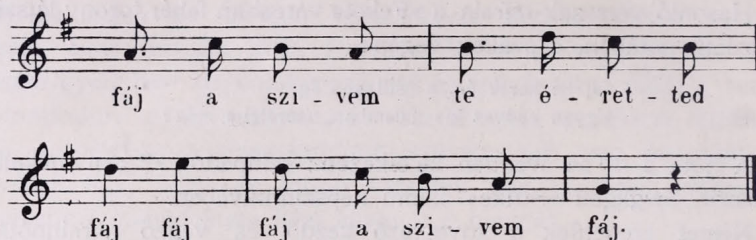
Német eredetűek a következő kezdő és végző refrainnóták:
»Fáj, fáj, fáj a szívem fáj« és

Indulo.

Az előbbi megvan P. Horvát Ádámnál, de más dallammal, min Bartalusnál. Ennek motivuma egy délnémet népdallal: »Bier her, Bier her, oder i fall um« és az »O sanctissima, o pietissima« kezdetű egyházi énekkel közös, csak hogy szabadon és jól költötték át magyar rhythmusba.

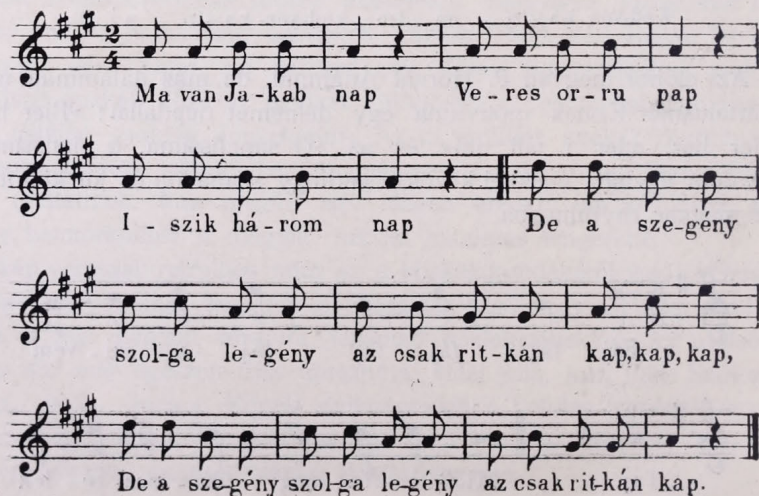

A versszak-refrain mégis a tréfás és gúnyos nótáknál leggyakrabban. Ezeknél az első rész inkább recitativszerű s rendesen még felismerhető egyházi melódiát csúfol ki. A recitativra aztán következik a pajkos felelet, mint kurjantások sorozata, vagy mint vidám táncznóta.

A nép ilyenkor bámulatosan finom érzékkel eltalálja a szövegnek és a dallamnak harmoniáját. Így pl. a »Ma van Jakab nap« kezdetű régi népdal (Bartalus, I. 81. l.) nem egyéb, mint egy régi katolikus ünnepi ének, mely a magyar katolikus énekeskönyvekben sokszor megvan. Így a Szegedi Lénárt-féle énekeskönyvben az első lapon »Mittit ad virginem«, mint adventra való ének, »Kyrie Angelum« stb. szöveggel.

A dallamcsíra előfordul a XVIII. században Faludy Ferencznél is Nádasdy Ferencz sirversének megzenésítésében.

Végül lett belőle a következő, pappal évődő, népdal:

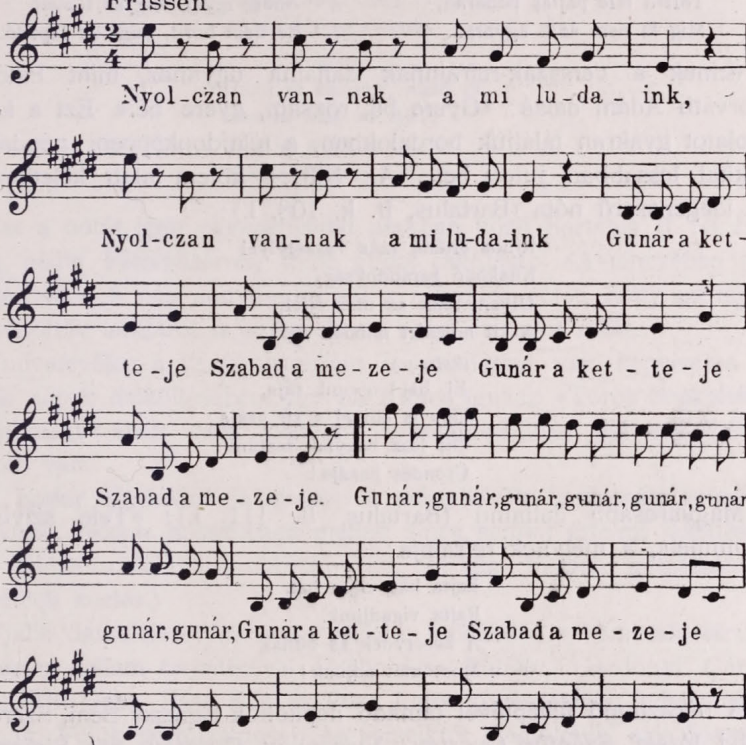

Vagy pl. a »Nyolczan vannak a mi ludaink« (Bartalus I. 120. 1.) második versszakában a következő mulatságos refrainnel:

Gére, gére, gére, gére
Jó egészségére.

Frissen

Nyol-czan van - nak a mi lu-da - ink,

Nyol-czan van-nak a mi lu-da-ink Gunár a ket -

te - je Szabad a me - ze - je Gunár a ket - te - je

Szabad a me - ze - je. Gunár,gunár,gunár,gunár,gunár,gunár,

gunár,gunár,Gunár a ket - te - je Szabad a me - ze - je

Gu-nár a ket - té - je Szabad a me - ze - je.

Ilyen az ájtatos recitativként kezdődő tréfás nóta, »Elindula Szt. Péter Rómába« (Bartalus, I. 118. 1.), melynek második része gyors menetű, vidám nóta:

Tarisznyában csutora,
Csutorában jó bora,

Iszik, mikor akarja,
Fülöpöt is kínálja.

Ilyen pl. az a csüfolódó nóta, a melyet gyerekkoromban hallottam és a mely bizonyára diákos eredetű:

Egy asszonynak három lánya,
Három lánynak egy szoknyája.
Refrain.

Ave Mária, sir conselleri,
Rozmaring viola! stb.

A verbunkos zene térfoglalásakor a versszakrefrain is gazdagabbá és változatosabbá fejlődik. Így pl. Bartalusnál (II. k. 103. l.) van egy szüreti nóta, melynek első része kissé idegenes ízű, verbunkos eredetű nóta, míg a második víg népdal:

Töltsd tele pajtás poharad,	Addig igyál, míg az temető
Míg ki nem ázik agyarad.	Bé nem borít, mint az lepedő.

Ennek a versszak-refrainnak dallama ugyanaz, mint Pálóczi Horváth Ádám daláé: »Gyere bé, rózsám, gyere bé.« Ezt a kapcsolatot gyakran találjuk bordalokban, a tulajdonképpeni népdalba sokkal lassabban jutott bele. Az 1831.-i kolera alatt keletkezett az idegenszerű nóta (Bartalus, II. k. 108. l.):

Kínos éltünk száz veszélyvel
Küzködő zarándokság,
Olyan, mint az utas éjjel,
A kit megsért minden ág.
(Refrain.)
Ej, haj! igyunk rája,
Úgy is elnyel a sír szája:
Ott lesz bágyadt testünk
Csendes hazája!

Magyarosabb dallamú (Bartalus, II. 111. l.): »Tele szívünk örömmel«, a melynek refrainje:

Rajta hát, rajta hát,
Rajta vígadjunk.
A keservnek és búnak
Most utat adjunk!

A népszínmű felléptével támadó népköltők Egressy Béni, Szerdahelyi József, Szénffy Gusztáv, Nyizsnyay Gusztáv, sőt Simonffy Kálmán is, újabban Szentirmay Elemér, Lányi Ernő túlnyomólag a búsongó és érzelgős szerelmi lyrát művelték, mely a refraint nem kedveli. Hanem a tulajdonképpeni népdal akkor is termelte a versszak-refraint. Pl.:

Recepiceze haj,
Levelibe galy,
Engem rózsám meg ne csalj.

Vagy ebben a hevesmegyei népdalban:

Elhajtánám a libát
Komáromig meztláb,
Liba láb, liba láb,
Komáromig meztláb.

Egy másik alig harminczéves nótá (eredetileg hivatásos dalköltő műve):

Sirjon-rijjon a hegedű
Búbánatos hangon,
Sírassa meg, hogy elhagyott
Az én kis galambom.

(Refrain.)

Húzd rá cigány, húzd rá,
Hosszu még az éjjel;
Vidd el a bánatot,
Nekem az nem kell.

Ezt a nótát igen egyszerűsített alakban közli Bartalus (I. 53. 1.), még pedig Pétervásárról, mint gyors csárdást: »A pinczében ég a gyertya.« A nép annyira szereti a refraines nótát, hogy azt még a műköltők lantjáról is szívesebben veszi át, mint mást.

Tudvalevőleg a versszak-refrain is gazdagon van képviselve a török népek dalköltésében. Így pl. Kúnos Ignác »Török népköltési gyűjtemény«-ében csak szerelmi versszakrefraines dal száztizenhárom van.

A baskir népdalban is gyakori a szép, kivált hangicsáló refrain, melynek sokszor hosszúsága mellett sincs semmi értelmi jelentése. Pl.: Gáliläü-rälä-j-rälilä-j-ziläjlük. (Dr. Pröhle Vilmos gyűjtéséből. Levélbeli közlés.)

Újabb dalköltészetünkben a refrain, különösen a versszak-refrain a népies dallam terjedésével Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Lampérth Géza, Sass Ede és Pósa Lajos költészetében indul virágzásnak. Velük párhuzamosan és verseiktől megihletve, egy őszerejű zenei tehetség lépett fel, a ki népiesebb minden eddigi népdalköltőnél s nemcsak a szó- és sorrefrain, hanem a versszak-refrain is zeneileg újjáteremtette és jellemzetes, kifejező dallamával művészi magaslatra emelte. Ez a nótaköltő Dankó Pista. Daltermékének garmadájából most csak egy néhányat akarok említeni. Így Gárdonyi Géának szép kanásznótáját, közepén fekvő versszak-refrainnel, a mely kitörő, jókedvű, tánczos-kurjantás:

Ihaja, itt a régi jó kedvem!
Ihaja, újra legénynyé lettem!

Egy másik nótája a fentebb ismertetett módon két különböző hangulatú részt kapcsol egybe. Az első rész búsongó, epedő, bor

között is bankódó, a második, a versszak-refrain, kitörő jókedvű, vidám táncznóta, éles ütemű, toborzószerű színezéssel. Az első versszak így hangzik :

Hét országban nincsen olyan czimbalmos,	
Mint a pesti Lányi cigány czimbalmos :	
Czédrusfából van a húros ládája,	
Gyöngyvirág a nótaverő szerszáma.	
Húzd rá Lányi Géza a nótámat,	} Refrain.
Üssük össze rózsám a bokánkat.	
Ej, haj, nem vagyok én úr,	
De azért a czimbalomra bankó hull.	

A versszak-refrain már eddig is óriási módon bővítette a magyar népdalnak zenei keretét és még fontosabb lesz akkor, a midőn dalköltőink át fognak menni — a mint ez már nyugaton mindenütt megtörtént — a versszakonként átcomponált és a szöveg arányában jellemzően tovább fejlesztett melódiára. Ekkor majd a hangszerkíséretes refrain nemcsak az alaphangulatot tartja fenn, hanem megőrzi az összefüggést is a népdal és az átcomponált dal között, mint egy folyton tündöklő arany kapocs a népdal és a műköltés között.

A magyar népdalnak sok elrejtett kincse közt a refrain sincsen még eléggé kiaknázva. Eddig a néplélek mélyében rejtőzött; alkotó költők dolga, hogy azt lelkük kohójában megolvasztva, feldolgozzák és a magyar zeneköltészet formái közt állandósítsák.

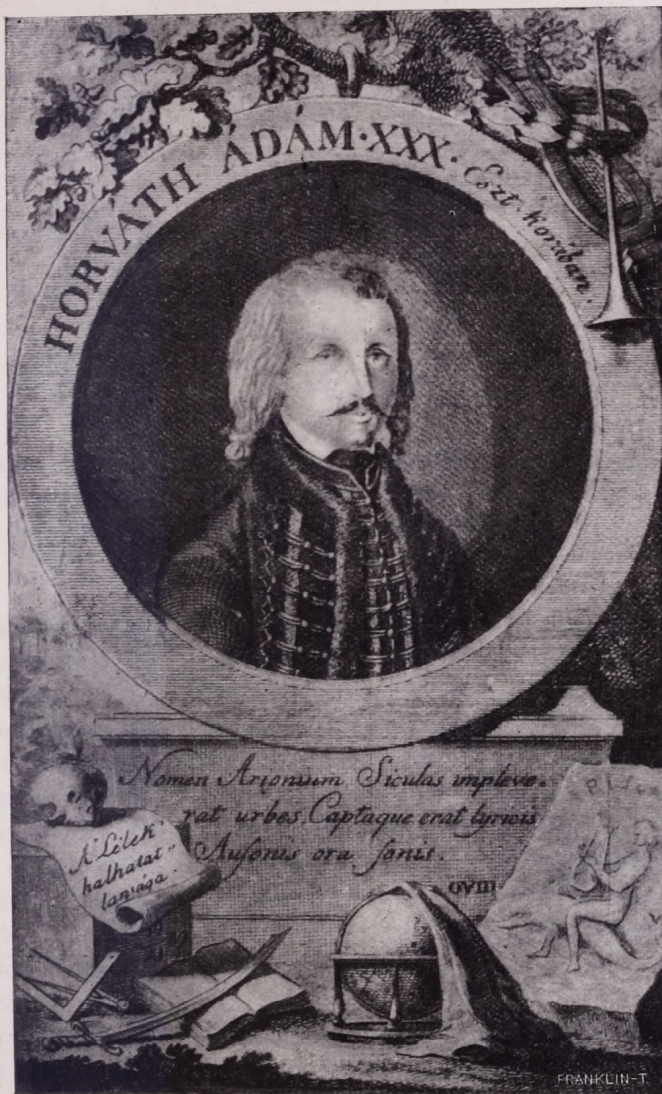

II. RÉSZ.

AZ ÚJ NÉPDAL.

Pálóczi Horváth Ádám.

(P. Horváth Ádámnak ez a képe csak újabban lett ismeretessé, azért nem foglalt helyet a róla szóló fejezetben. Álljon itt a régi s új népdal határmesgyén, melyen az ő érdemes alakja is áll.)

»Most már akadnak jobb magyar zenészek is« (Pozsonyi névtelen tudósítás 1800-ból).

I. FEJEZET.

Új elemek a magyar zenében. A palotás zene eredete, elemei, meghonosodása és megmagyarosodása. Dallamkincsek. Septimenet. Chromatika. Záradékok.

Magyarország a XVIII. században egy új honfoglalást élt át, visszaszerezte az országnak azt a kétharmadrészét, a mely másfélszáz éven át török hódoltság alatt volt. Ennek a visszanyert területnek anyagi felvirágoztatása és benépesítése eleinte sok munkát adott. A nemzeti műveltség mélyítéséről és terjesztéséről még igen kevés szó volt; a tudomány nem volt magyar, művészet meg egyáltalán semmilyen sem volt. Csak mikor a XVIII. század vége felé a nemzet a hosszú békében aránylag megvagyonosodott s a testőrök mozgalma a magyar irodalom feléledését jelezte, akkor kezdett el a zene is rügyezni és új ágakat is hajtani. Ezek a rügyek idegen oltványokon fakadtak és felette idegenszerűek is voltak. Mert nézzük csak a fejlődést.

A magyar fiatalság ezrei részt vesznek az osztrák örökösödési, meg a hét éves háborúban; a katonai zenekarok mindenütt az akkor divatos táncz-zenét játszották¹: a minétet, a gavotte-ot

¹ Minét, gavotte és écossaise (nálunk schottisch). Ezek voltak az újmagyar palotás zene lassú, verbunkos részének (tempo di verbunk) előképei; ebben a tekintetben sem a megemlékezések, sem a kótapéldák nem engednek kétséget. Nagy János, a szanyi plébános »Nyájas Muzsa« című verskötetében mondja a cigány-

és écoussaise-t, meg azt a rengeteg sok czifrázattal teli rokokós muzsikát, a mely Közép-Európában, Olaszországban, sőt még a lengyel és orosz udvarnál is uralkodott. A czifrázat kedvelése olyan általános volt, hogy még egy Haendel, meg Bach Sebestyén sem vonta ki magát alóla, és divatos izléstelenséggel rontotta legmagasabb egyházi műveit. Az új magyar palotás zene a már említett külföldi tánczenéből és külföldi virtuóz zenéből eredt, nem lehet meglepő, hogy annyi benne a sallang és czifraság. Igaz, hogy Bécsben csakhamar három, világra szóló nagy lángész támadt és Mozart, Haydn és Beethoven a szakadozó, czifra olasz zenei formák uralma alatt megteremti az örökkévalóság érzéből való nagy német zenét, de ők egy intenzív zenei kultúra alapján állottak és Bach meg Händel volt az elődjük.

A mi országunkban alig volt zenei kultúra. Volt régi katolikus és protestáns egyházi ének és volt evvel dallamilag rokon primitív népdal, meg ugyancsak primitív, gyorsabb ütemű táncznóta, a mely a mai fülnek alighanem oláhosnak — ritkábban tótosnak —

bandákról »Jól húzzák a minuettet túra rá, rá, rá!« Déryné a táncziskolában minéket tanul; Windisch pozsonyi folyóirata zenemellékletként minéket hoz és P. Horváth Ádám még a német tánczot gúnyoló nótájában is minéket említ (»Járjál ha tudsz, te is kurucz holmi lassú minéteket. Lépjél fennyen s tégy lábhegyen kigyótekervényeket«) azonképpen Csokonai is. Zenei tekintetben Csermák, Lavotta, de még a Bihari művei is tele vannak a bécsi műzenében kifejtett, menuettet jellemző triolákkal és fordulatokkal, ott van még a magyar darabok végén az elnevezés is, hogy »trio«. (A »magyar zene elmélete« azt mondja, hogy ezek nem igazi triók, pedig azok, csak hogy gyarlóbbak, mint nagy előképeik.) Nem a nagy Bach alapján fejlődött az újmagyar palotás zene (hogy egyáltalán hazánkban őt ismerték volna, arra egy adat sincs), hanem Bach Johann Christoph, Haydn, Mozart és más, apróbbak műveinek behatása alatt, mert hogy ezeket itthon úgy, a hogy ismerték, arra már igenis vannak pozitív adataink.

Más dolog, hogy a lassú verbunkos zene és táncz miért olyan tüzes, a minétnél és gavottenél sokkal erősebb rhythmusú és miért hasonlít annyira az angol tánczenéhez. (»A magyar zenében meghonosult képletek ma egyetlenegy idegen nemzetnél sem fordulnak elő oly nagy mennyiségben, mint éppen az angol-amerikainál.« A m. zene elmélete 184. lap.) A pattogó kettős trochäust »A m. zene elmélete« cz. mű az igen régi közös forrásokra viszi vissza, mi nem, mert mi azt tartjuk, hogy az angol tánczene, különösen a skót táncz közvetlenül hatott. A skót tánczot és ánglus-kontra-tánczot mint divatosat említi Csokonai és a lipcei zene-lap 1801. évi pozsonyi névtelenje tudósításában a magyar tánczról (verbunkról) szintén azt mondja: »Der Gang der Melodie hat darin meistens einige Ähnlichkeit mit den englischen Tänzen«, Rochlitz Frigyes a tudósítást bevezetőleg

vagy német, vagy francia tánczot akartak, ő egyaránt kész volt játszani bármelyiket. Hát a magyar nótát! Hej, mostan is ámul a lelkem. Azt csakugyan bűvös-bájos erővel adá.» (Ford. Thewr. E. József főherczeg Czigány-nyelvtana. Függ. 367. l.) Valószínű, hogy a játszott magyar nótát teleszőtte virtuóz cifrázatokkal. Mikor Faludy Ferencz egy tánczot leír, a minétnek mozdulatait rajzolja. Várkonyi báró Amadé László megemlékezik ugyan a magyar nótáról: »Húzzad gyöngyét az alföldi nótáknak«, de a verbunkról nem beszél. Valószínű, hogy a Magyarországon székelő ezredek a verbuválások alkalmával erősen terjesztették az idegen táncz- és induló-

mely a kapcsolat fennállását és fennmaradását bizonyítaná. Bartalus egy helyütt így szól: »A magyar palotás zene a XVII. század vége felé kezdett ilyen irányt venni. Megjegyzem, hogy miután a XVI. századon innen adatokkal nem rendelkezem, ezt a föltevést csak a jelen század elején kelt palotásokkal lehet indokolni.«

Sehogy sem lehet; nincs egyetlen adat, a mely bizonyítaná, hogy (a verbunkos) az újmagyar palotás zene egyenes, vagy csak távolibb kapcsolatot is tartana a XVI. és XVII. századbeli nálunk meghonosodni kezdő olasz mű- és tánczzenével (*Passamezzo ongaro, saltarello ongaro, balli ongaro stb.*). A tényt sajnálni lehet, de úgy van. Azért egyik követőjének (A magyar zene elmélete 1.) sehogy sincs igaza, a midőn azt állítja: »Azért a régiek a passamezzo ongaro, a saltarello, ongaro és *palotás* kifejezéseket folyton felcserélték és egymás helyett használták.« »A régi magyarok *palotás tánczai*« kifejezést Gvadányi használja Faludi F. után, a ki »palotástánczot« mond; viszont Kisfaludy Sándor az ő componálta magyar zenedarabokat (Aurora 1823, és Bartalus M. Orph.) »Ongarok«-nak nevezi (mint akkor általában »magyar nótá«-nak, vagy »magyar -nak« címeztek). De egyik sem szólt s valószínűleg nem is tudott soha semmit »passamezzo« meg »saltarello« ongaroról, a melyeket csak Bartalus ismertett meg a tudományos világgal. 1860 körül a »palotás« szó fogalmát és divatját újra felélesztette Bertha Sándor, a zeneszerző. Hát itt *felváltva használásról* szó sem lehet, mert az igen régiek, a kik passamezzo-t és saltarello-t írtak vagy tánczoltak, még nem ismerték a »palotás« szót. A magyar irodalomban három helyütt fordul elő a passamezzo szó: Giskardo és Gismondo Historiájában mint »paskameta«, a Vásárhelyi daloskönyvben »Nosza most nyomjad a paskamétát« és Apornál »baxaméta nóta«. A renaissance-kori magyar, jobban mondva olaszból átszármazó, megmagyarosodni rá nem érő mű- és tánczzenét az újmagyar palotás zenével (1790—1848) mindenáron összekapcsolni épp olyan súlyos tévedés, mintha a Nemzeti Múzeum épületének klasszikus stíljét (empire időből származó újklasszicitás) a Mátyás király budai, vagy a gyulafehérvári akkori püspöki palota renaissance stílusából akarnók származtatni, holott ez is külön jött be Olaszországból, az is 300 évvel később külön Nyugatról. Mi a különböző irányok és áramlatok világos megkülönböztetését multhatatlanul szükségesnek érezzük.

zenét. És az is valószínű, hogy a külföldi állomásokon levő magyar katonák megtanulták az idegen tánczot,¹ főleg a menuettet és gavotte-ot és szépen haza is hozták. Az itthoni katonai zenekaroktól a cigányok is eltanulták a verbunkokat és ugyanakkor támadtak fel a magyar palotás zene megalapítói is.

Ugyanis a XVIII. század nyolczvanas éveiben igen gyakori volt Magyarországon a verbuválás, mert József császárnak a török háborúhoz kellett a magyar katona és széles Magyarországon vígan folyt a toborzás.² Barczafalvi Szabó Dávid 1786-ban a verbunk szót hadráz-ra akarja magyarosítani (Magyar Hirmondó 1786. évi augusztusi szám, Kiss János emlékezései 294. lap). Nem sokkal utána 1788-ban Gvadányi »Peleskei nótárius«-ában ezeket mondja:

»Valahol átmentünk minden helységekben,
Muzsikát hallottunk zengeni ezekben,
Regruták ugráltak, voltak jó kedvökben.
Katonaság tészí tartván *verbuválást*,
Hiripi Sugárral, húzták a szárazfát,
Ámbár ezek partest nem tudnak, sem kótát,
De mégis oly rendén megvonják a nótát,
Hogy ki őket hallja, elfelejti holtát.«

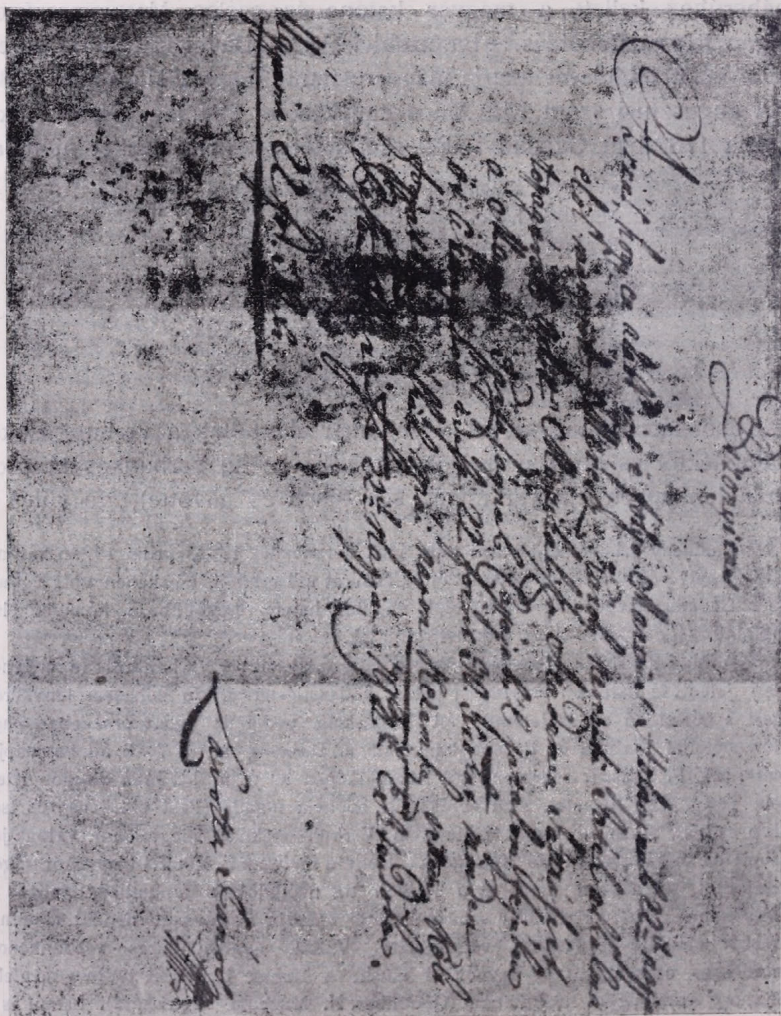
Ebből látszik, hogy a cigányok már eltanulták a verbunkosokat katonáéktól és hogy muzsikálásuk, meg az új verbunkos tánczok (tulajdonképpen magyar minét, schottisch és gavotte), vegyülvé a

¹ Kazinczy László kadét írja bátyjának Ferencznek 1782. április 13.-án katonai állomáshelyéről: »Tegnapelőtt adtam Censurát a Tántzból, másképen volt ugyan, de a Cadenza még eddig erőm felett vagyon, hanem már ebbe a hónapba első foglalatosságom lesz, hogy Taktust tanuljak.«

² A Magyar Kurir 1789-ben sokszor megemlékezik a verbunkról (a melynek első jelentése nálunk hadszedés, aztán hadszedő-táncz, de sohasem lánykérés, mert a németben ezt is jelenti). »A Huszárság pedig az egész országban nagy előmenetellel Verbual és Pozsonyban tsak a Deákság közül 7—8 áll be napjában«. »A. F. Tsászár regementjétől hasonlóképen az ú. n. *Verbunk* vagyon itten, sem Tótot, sem Németet, sem vereshajút be nem fogad« (Pest vidékén) »és tsak szép szóval, muzsikahangnál kelletik a Verbunkosoknak megjelenni, válogatják szépit az önként kezét adó ifjúságnak«. Hogy a *verbuválás* Nyugat-Magyarországon kezdődött, azt a szón kívül az e korbéli tót népdalok is tanúsítják, említve a Pozsonyban való verbuválást s csak később mondja a künsági népdal »Ferencz császár elküldte legszebbik verbunkját«. Voltak nyalka, híres verbunkosok, mindössze csak egyetlen egynek a nevét, a Kakas Gyurkáét tudtam megjelteni Szirmay Antal egyik kéziratában (Quodlibet. N. Múzeum kéziratára). Lenau is a »Werbung«-ot énekli meg.

régi hajdu s másféle tánczok egyes elemeivel, már mindenkinek nagyon tetszettek.

Ez időtől kezdve a megemlékezések szaporodnak. 1790-ben megnyílik a magyar országgyűlés Budán és a cigány muzsika lelkesülten fújja: »Hol lakik kend hugom asszony Kereszturban?« (Keresztessy naplójában.) Nemsokára rá megkezdí működését az első

Lavotta eredeti nyugtája (Pestmegyei levéltár).

magyar színtársulat is és genális karmestere Lavotta János¹⁾ megveti alapját a magyar palotás zenének. Bizonyos, hogy ez sem nem népies eredetű, sem nem tiszta magyar zene,²⁾ hanem idegen eredetű. Első része rendesen a sonatát utánozza, második része, a tánczos része a minétre s különösen a skót tánczra emlékeztet, sokszor még a »trió« elnevezés is ott van. Az utolsó rész sokszor figurává, valóságos cadentiává lesz, sokszor meg vidám, mint valami scherzo.

Elérkezett már az ideje annak, hogy az igazat meg lehessen mondani. A hirlapirodalomban Lavottát, Biharit, Csermákot rendesen mint utolérhetetlen nagyságokat emlegetik. Pedig ha tisztán szigorú zenei álláspontonról ítéljük meg, távol vannak attól, hogy a bécsi nagy zeneszerzőkkel őket össze lehessen hasonlítani; sőt ezt cselekedni nem is igazságos.

Főbajuk az volt, hogy féltudású művészek voltak s a helyett, hogy örökké dolgoztak és tanultak volna és tökéletesítették volna magukat, mindjárt fiatalon a virtuóz pályára mentek, a mely valamennyiöknél fényes sikerrel kezdődött és teljes elzúlással, gyászos pusztulással végződött. Ezért meg kell őket rónunk, még ha a műveikben rejlő csiszolatlan szépségeket meg is becsüljük. Igaz, hogy a magyar viszonyok nyomorúságosak voltak, de Mozart

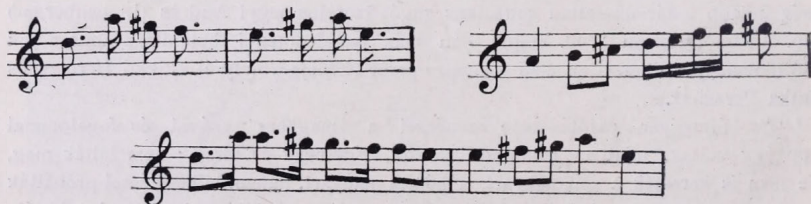
¹ Lavotta 1792 őszétől 1793 márcziusig működött a magyar társulatnál, mert utolsó nyugtája, melyet találtam, 1793 februárjáról szól. Márczius végén már, úgy látszik, bucsúképpen tartott »muzsikális akadémiá«-ért kapott 5 arany honoráriumot, azután Budán hosszú időre nyoma vész; helyébe a társulatnál Böhm Vilmos, de még inkább a fáradhatatlan muzsikus sugó Szerellemhegyi András (Liebenberger) lép. Az év tavaszán 1793. május 6-án már Szerellemhegyi betanítása alatt adják elő tüneményes sikerrel az első magyar operát (Zenéje Chudy-é) »Pikkó Hertzeg és Jutka Perzsi«-t.

² Az újmagyar palotás zene zenészei a »magyar« szóval és fogalommal épp úgy voltak, mint az irodalom vezetői, Kazinczy és társai; nem látták meg, de nem is keresték a színmagyart, a népies magyart, hanem lelkesüléssel próbálták megteremteni az idegenből a magyart, a mi aztán csak félmagyar lett. Azt hitték, hogyha valamire ráadják a »magyar«, vagy a »nemzeti« jelzőt, már az aztán igazán magyar. Így tettek Lavotta, Csermák, Chudy (»National-Singspiel«), Szerellemhegyi, Verseghy, Kócsi stb. Téves irányukat ők, mint abban élők, észre sem vették; még a tizes és huszas években is gyakori »magyar« zenedaraboknál az ilyen cím: Rondeau a l'hongroise, stb. Sőt divatos operák kedvelt dallamait is kiadták »Magyar Nóta« cím alatt, megnevezve, hogy melyik operából alakították át. Ezt a tényt Gárdonyi közlése alapján pár évvel ezelőtt Molnár Géza is felemlítette.

is fagyoskodott és Beethoven is szűkölködött eleget. Lavottát az ábrányi Ördög, meg a tiszai Papszász család dédelgette. Bihari kedvence volt a pozsonyi országgyűléseknek és sok pénzt keresett. De azért hol vannak az olyan remekművek, mint a milyent Haydn írt Eszterházán, vagy Schubert Zelizen az Eszterházyaknál. Ezek az emberek nemcsak zsenik, hanem vasszorgalmú németek, a kik tudásukat, művészetüket folyton tökéletesítették; rengeteg tudással, finom művészi érzékükkel minden művüknek megadták a tartalmi és formai tökéletességet, a mely csak tőlük telt. Művelték a zenének minden válfaját a nagy symphoniától és operától kezdve egészen az egyszerű kis dalig, minden hangszert, főképp a zongorát. Sonáták, quartettek, zenés misék, hangverseny-darabok kerültek ki lelkünknek örökké forró és kimeríthetetlen kohójából. A mieinknek is voltak remek szép dallamaik, de tudásuk — e nevet megérdemlő — nem volt; ők csak virtuóz hegedűművészek voltak és ez volt végzetes tragikumuk.

Akármilyen félbe maradt is azonban az ő működésük, egyet nem lehet tőlük elvitatni: volt természetből tehetségük és dallamerük és újat és eredetit akartak alkotni.

Fiatalabb éveikben a klasszikus nagy zenének iskoláját járták és ennek hatása alól nem vonhatták ki magukat, de származásuknak és vérmérsékletüknek megfelelőleg nótákat magyarossá akarták tenni; belevitték műveikbe a magyar skálát és a magyar choriambust, bár ezt ritkábban és akkor is felaprózva, pl. Lavottánál:

Egyes szerzeményeiket nagyobb alkalmakra írták és hangzatos címekkel látták el. Dallamuk mindig van, de technikájuk igen ritkán. Csermák kivételével mást, mint vonós hangszert nem ismernek. Bihari szerzeményeit mások teszik kótára: elgondolhatjuk, mennyi elveszett így a mű szépségeiből. Mi lett volna ezekből a dallamokból, ha nem félbe maradt képzettségű művészek dolgozzák ki!

Lavotta 1790 körül megírja c-moll nótáját; ma sem tudok ennél szebbet ebben a kis keretben. (Mikor Pablo de Sarasate a 70-es években Magyarországon járt, ezt megismerte és ebből lett aztán a »Zigeunerweisen« első része). 1792-ben megírja a »Szigetvár ostroma« című zenei képet, ez az első magyar program-zene. Szép dallamok sorozata, de gyenge kidolgozásban. A 90-es évek végén megírja a palatinális magyart, mely a nádornak volt ajánlva; 1799-ben Csokonai Somogyban is hallja a toponári zsidó bandától:

Rá rántá azonban Izsák száraz fáját
S a Palatinusnak elkezdí nótáját.

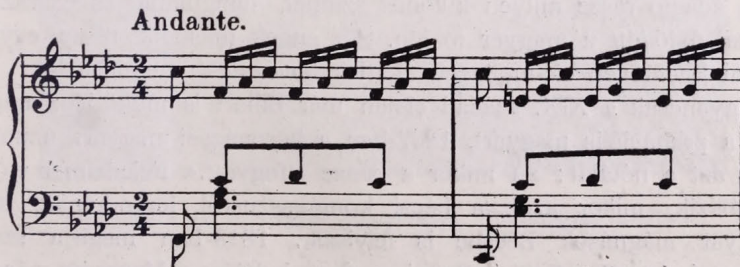
Igaz, hogy a »Dorottya« tanusága szerint tánczoltak ott mindenféle idegen tánczot is, pl. minétet, mazurkát, stayert, anglus kontra-tánczot, schottist, de már az új magyar táncz megkezdte diadalútját és Csokonai megkezdi az antedatálást:

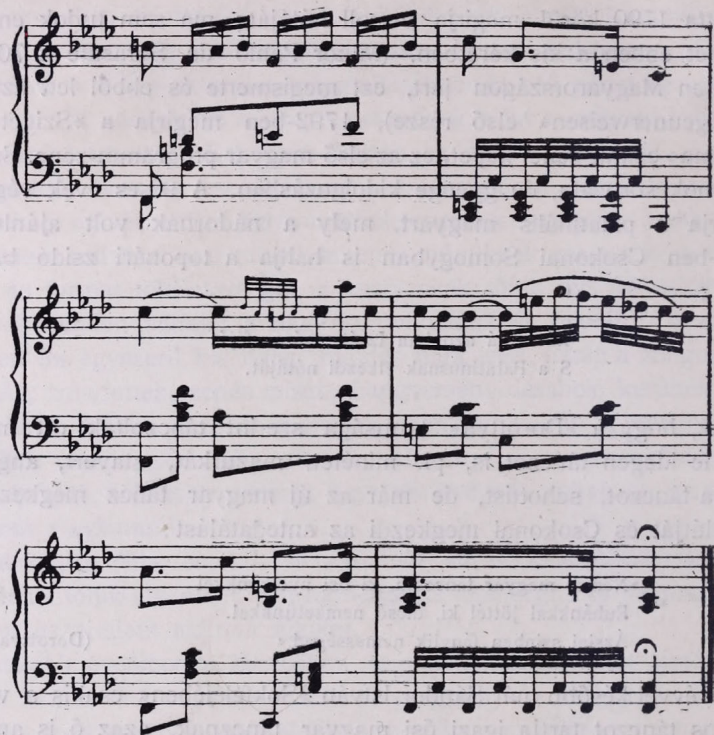
»Nemes magyar tánczom, ki ősi nyelvünkkel
Ruhákkal jöttél ki, dicső nemzetünkkel.
Ázsiai színben fénylik nemességed.« (Dorottya.)

Két évvel később már Sándor István »Sokféléljében« csakis a verbunkos tánczot tartja igazi ősi magyar táncznak, azaz ő is antedatál. (Sokféle 1801.)

Ekkor már megkezdte működését Bihari Pesten és Csermák Antal Vereben a Végh-kúriában. Csermák Antal még jobban utánozza a klasszikus zenét trioláival, dallam-menetével, de a mellett újít is.

Triolás részlet Csermák Antal F-moll magyarjából.

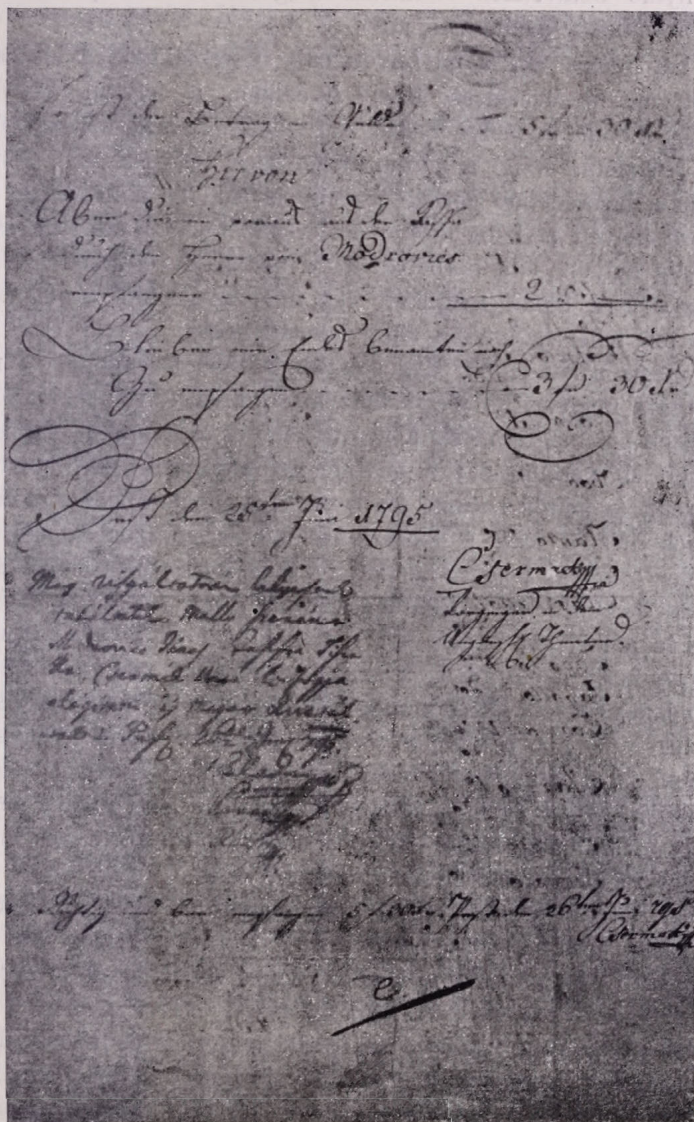

Némelykor a trio helyett azt a szláv jelzést használja, hogy »frisska« és az első, vagy középső résznél, ha az táncz alá való, azt a jelzést, hogy »tempo di verbung«. Ő különben már variációkat és kamarazenét is ír, fél tudós, de bolond. Művei címlapján avval a címmel látja el magát, hogy »Genie Musiker«. No ez nem volt. Az az F moll-ban írt magyar nótája, melyet Bartay gyűjteményében közöl, mintegy mintaképe, hogy a klasszikus sonatának andante, meg adagio része milyen különös színnel, hangulattal és cifrázatokkal fejlődött a magyar földön. Sőt ennek második része egyenesen Beethoven cis-moll sonatájának bevezetésére emlékeztet.

Ugyancsak a XIX. század elején már Bihari is működik; megírja a primaciális magyart, 1807-ben a koronázási magyart, azután meg azt a nótáját: »A mikor a pénze elfogyott.« Fejedelmek előtt is játszik, mikor azok a bécsi kongresszusról lerándulnak, sőt magyar mágnások Bécsbe is felviszik. 1818-ban megírja szép szomorú d-moll művét: »Requiem fiam halálára.« Mennyire mások

Csermák Antal sajátkezű nyugtatóványa. (Pestmegyei levéltár.)

voltak a bécsi klaszikusok requiemjei: sziklákból épített templomok, égbe nyúló boltívekkel. A mieink meg csinos kis kápolnácskák; falusi ácsmunka, gyulátlan fából.

Mi hát mégis az, a mi Lavottának, Csermáknak, Biharinak a műveit ma is élvezetessé teszi? A dallam, a folyton bugyogó, mézédessé dallam, a melynél csak azt sajnáljuk, hogy sokszor olyan rövid lélegzetű. Mind a három tehetséges művész volt, köztük Lavotta a legeredetibb és legfinomabb izlésű, de a művészet igaz kultusza helyett a dolog könnyebb végét fogták; tanulás és elmélyedés helyett — a korhelykedés a nélkül is vérükben lévén — virtuózkódásra adták magukat. Így nem nyújtották a nemzetnek azt, a mit tehetségük után várni lehetett volna.

És mégis sokat tettek. Egy sajátságos zenét teremtettek, a mely nem tiszta magyar, de mégis magyaros színezetű. A minét-ből és schottisch-ból megcsinálták a verbunkost és a tempo di marciá-ból a tempo di verbung-ot; a gavotte és schottisch rhythmusból a toborzékít (a kettős pattogó trochaeust), a sonata andante részéből, melynek jelzője még a klasszikusoknál is sokszor »quasi una fantasia« csináltak magyar hallgató nótát és a trióból — ámbár az elnevezést megtartották — figurát és cadentiát, igen változatos cifrázatokkal és némelykor népies ugrós nótának a motivumaival szöve át. Az igaz, hogy a chromatikus skálát, a triolákat, meg a mindentéle septimeknek sokszor túlságos alkalmazását idegenből vették, de viszont felvették műveikbe a bűbajos magyar skálát, a madárrepülésszerű choriambust és a magyar népdalok imitálását. Mindezt a nagyon különböző elemet igen sajátságos módon, de nem mindig tisztult izléssel olvasztották össze. Ezzel a továbbfejlődésre képes instrumentális magyar műzenét ők teremtették meg.

Erkel Ferencz nélkülök el sem gondolható és ha egyéb érdemök sem volna, mint az, hogy zeneileg az ő előfutárjai voltak és útját egyengették, akkor is hervadhatlan volna érdemök és megérdemlenék a magyarságnak örök kegyeletét.

Félsikerüket még feladatuknak óriási nagysága és módszerüknek elhibázottsága is okozta. Idegen zenét magyarrá tenni még a lángeszű Erkelnek is csak félig-meddig sikerült, hát még nekik. Felülről lefelé építeni nem lehet, mert nincs alapozás; a fa is gyökeréből nő az ég felé. Az igazi cél csak a *népzenén alapuló* magyar zenének a tudás és művészet minden vívmányaival

nagygyá való fejlesztése lehet. Kazinczy, Berzsenyi nem szereti (sőt Vörösmarty sem) a népiest. Ezért hatásuk nem lehetett az igazi. Arany, Petőfi, Jókai a népiest emeli művészi magaslatra és meggyűjtja a magyarság örök tüzeit, a melyek soha ki nem alszanak.

Még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy idegen irányokat nemzetivé tenni csak két módon sikerülhet; vagy a mindent megőrlő nép-lélek hosszú időn át való működésével, vagy egy nagy egyéniség lelke tüzével, mely idegent és nemzetit egybeolvaszt és egyéniségének bélyegével nemzeti formába önti az idegen érczet. A palotás zene művelői nem voltak ilyenek, de az utat törték, annyi bizonyos.

Baj volt még az is, hogy *a magyar zene eredetére nézve egyházi ének és népdal*, tehát *ének-zene*; Lavotta, Csermák és Bihari pedig az *instrumentális zenét* művelték, ambíciójuk lévén a klasszikus zene, magyar tartalommal.¹ Ezt azonban nem tudták megvalósítani.

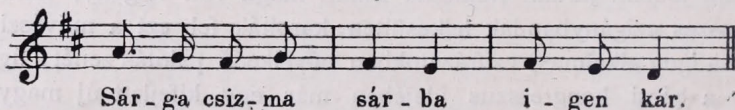
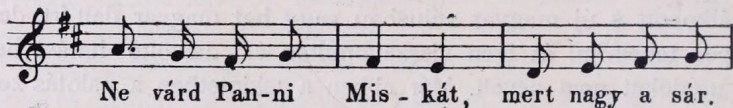
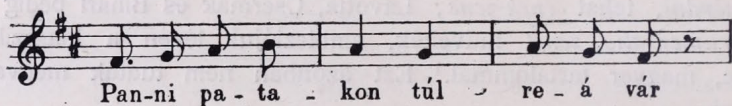
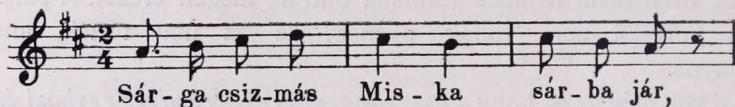
Igaz, hogy Verseghy Ferencz a magyar ének-költéssel is megpróbálkozott s új magyar stílusban vagy hat magyar dalt írt, de a közepes tehetségű és igen visszavonultan élő dalköltő hatást nem tett, utódokat nem nevelt. Már ebben a tekintetben a palotás zene művelői jobban jártak. Nemcsak Bihari maga volt cigány, hanem az összes cigánybandák lelkesülten karolták fel ezt a művészies játékra igen alkalmas, cifrázatokban bővelkedő palotás zenét; úgy, hogy a bécsi kongresszus idejében már egy kifejlett új magyar stílus van, a mely fölkelte a szomszéd külföld figyelmét is.

Egészen 1810 tájáig a magyarországiak sokat tanultak a bécsi klasszikusoktól. Pl. az 1800-ban a »Leipziger Musikalische Zeitung-ban« megjelent négy magyar zenedarab bátran mondható magyaros sonátának. Minden idegenszerűsége mellett is ez az irány annyi sajátosságot mutatott és oly gyorsan alakult ki, hogy csakhamar az osztrák zenészek figyelme ráirányult és pl. Diabelli egyes mű-

¹ A magyar zeneszerzők egymás tulajdonjogát akkor nem nagyon respektálták, sok darab mind a háromnak (Lavotta, Csermák, Bihari) neve alatt is előfordul, mert ha a hallgató, a verbunk, vagy friss nagyon tetszett, mindenik mint a magáét játszotta. Rózsavölgyi még 1845-ben keservesen panaszkodott, hogy a »Hátvágásos verbunkos«-t 1807-ben Bihari tőle plagizálta. Ki derítheti ma már ki, hogy igaz-e ez, vagy sem, mikor alig valami maradt meg eredeti kéziratban.

veiben, Beethoven hegedű-versenyében, septettjében és a G-dur hegedű-sonata fináléjában, Schubert a »Divertissement à la hongrois«-ban magyar elemeket használ. Két magyar költeményt 1794-ben még Haydn olaszosan¹ zenésít meg, 1806-ban már Versegly is az új magyar stílusban komponál.

A palotás zene művelői vetettek ugyan egy-egy pillantást a népdal felé, felhasználtak ugyan egy-egy dallamot vagy értékes rhythmust, de a nép közé csak úgy ereszkedtek le, mint a különösség-

¹ Az internationalis zenének magyar és magyaros elemeiről részletesen írt Helm Th. a bécsi »Musikalisches Wochenblatt« 1871.-i évfolyamában. Rothkrepl (a későbbi Mátrai) a »Tudományos gyűjtemény 1829.-i évfolyamában összeállítja az ekkorbeli általa ismert »magyar« zeneművek bibliographiáját. Ma már ezen, korára nézve becses összeállítást körülbelül három annyira tudnók kiigazítani, miután a bécsi korabeli kiadók kiadmányait átkutattuk.

Az a nagyjában közismert tény, hogy a legnagyobbakon kívül is egész csomó neves zenész: Hummel, Weigl, Diabelli, Wanhal stb. magyar nevű és magyaros stílusú dolgokat írnak tudatosan és szándékosan, arra készthetne bennünket, hogy mindeme, nemzeti egyéniségünket előnyösen feltüntető és dicsőségünkre való maradványokat minden áron összeszedjük és a művészettörténetbe beállítsuk; mert egyetlen zenei közönyvtárunk (a Nemzeti Múzeumé) ennek a bécsi és pozsonyi korszaknak kiadványaiból alig-alig tartalmaz valamit. Az érdeklődő ezeknek legnagyobb részét csak külföldön vizsgálhatja.

kedvelők és nem úgy, mint Antäus az anyaföldre. A népiest a művészet is — mint az akkori irodalom — felette lenézte.²

Ha végig nézünk az e korban keletkezett dalokon, akkor ugyanazt az egyenetlenséget, az *énekelhetőség elhanyagolását* látjuk, a mely legelőször Verseghy dalain tűnik fel. Ezek nem is váltak sohasem népdalokká, még a műveltebb osztály sem igen énekelte

² Kazinczy megírja ugyan a »Feketeszemű hölgyecské«-t, de ez csak egy múló fellobbanás. Pedig mintha egynéhány költői elme nyugtalankodnék és érezné, hogy milyen kincs a népiesség. P. Horváth Ádámról ez nem újság; ő dalolgtatott jártában, keltében, lefekvésében. Hanem Virág Benedekről ki hitte volna azt, hogy folyton unszolja Kazinczyt parasztdalokért és úgy lelkesedik azokért, akár csak egy igazi népdalgyűjtő 1803. szept. 3-án írja Kazinczynak: »Küldj parasztdalokat. A minapában elalkonyodott vala már a nap, ablakomnál dohányozgatván, egy tiszta torokból hallám énekelni: »Mi haszna galambom, ha előtted járok«. A hirtelen támadt zaj és kiabálás miatt többet nem érthettem. Nem tudná ezt valaki nálatok? Ha, úgy írd meg édes Kazinczym! és akármi más tréfás énekeket és neveléséges dalokat«. 1802. decz. 23-án pedig: »Egy-két strophát írj le nekem az olyan parasztdalból, melyet a csintalan szemérmesesséű lányok, mikor fonnak stb. dudolgatnak.« (Közöltem az Ethnographia 1902. évi folyamában.) Kazinczy, a ki egy Molière-darab fordítása alkalmával kuriozumként említi, hogy »megmutattam, hogy tudok én is a debreczeni szappanosok, meg a sulyomkofák nyelvén beszélni«, rá se hederít. Csokonai Virág Benedekkel egyidőben szintén gyönyörűen hirdeti, hogy a népet és a nép lelkének mindennemű megnyilatkozását szeretni kell: »Litterátorok, ne csak a külföldi iratokat olvassátok, hanem keressétek fel a robotozó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő scytha pusztáiban, hányjátok fel a gyarló énekeskönyveket, a veszekedő predicatiókat, a szür bibliolumra kiterített szennyes románczokat, hallgassátok figyelemmel a daloló falusi leányt és a jámbor puttonyost« stb. Azonban hiába gondolkozott ilyen helyesen, azért a költeményeit mégis csak vadonat idegen stilusban zenésítették meg Haydn, Fusz János, Kossovitz meg mások.

Huszonöt évvel később *Rothkrepf* szintén írja: »A magyarnak mintegy örökségül adta a természet az éneklés organumát. Nála a nemzeti énekek mai napon is divatban vannak s több esztendei figyelmezőseim szerint azt vettem észre, hogy a köznép minden esztendőben, hihető a fonóházban, vagy aratásnál, újat szokott szerezni, mely azután ugyanazon esztendőben különös kedvességgel dicsekszik a nép fiataljainak szájában. Ezen énekek valóságos fenntartói a nemzeti karakternek, sőt a hazai történetnek is egyik kútfejei. Ha tehetősebb oszlopai Hazánknek nem sajnálnák költségüket, örökös koszorút érdemelnének, ha nemzeti daljainkat értelmes művész által összeszedetnék a más nemzetek példájára kótában, a régieket a nélkül is közrebocsájtának (Tudományos Gyűjtemény 1829)«. És a valóság? Az, hogy ő, meg Ferdinánd fiére a különböző gyűjteményekben: »Veszprémmegyei nóták«, »Hunnia«, »Pannonia«, »Flóra« 97, részben saját szerzeményű palotás, vagy verbunkos nótát adtak és alig-alig egy tuczat igazi népdalt.

őket. Ellenben énekelték és játszották a »Sárga csizmás Miskát«, a primitív búsongó nótákat Angyal Bandiról, Zöld Marcziról, meg a katonafogdosásról. 1813-ban megzenésítették Csokonai két nótáját. Az egyik: »Felfogadtam száz meg százszor, nem fogok szeretni másszor« népies dallamú, de az énekhang czifrázatain meglátszik, hogy hegedülés után tették kótára; a másik a »Remény« szintén Kossovitztól. Gyönyörű szép olaszos melódia, csak hogy a sok czifrázatnak le kellett törlnődnie, — a mint hogy meg is történt, — hogy a műveltebb körök énekelhessék; a cigányok azonban rhapsodikus modorban játszva még jobban kiczifrázták. (Hogy Káldy miért keltezi ezt a dalt 1786-ból és miért nevezi Lavotta első szerelmének, érthetetlen.)¹

1822-ben tűnt fel Ruzsitskának operája »Béla futása«. Igen könnyű és népies felé hajló palotás zene, vegyülék-stilus. Kolozsvárott került színre, és bár Pesten is játszták, nemsokára letűnt. Iskolát nem csinált, a mi igazán kár.

Népdalszerű új nótát — teljesen idegen stílusúakról nem szólva — nem igen találunk a 20-as évekig. Ekkor keletkezett a »Cserebogár,

¹ Csokonai műveinek első Márton-féle kiadásában meg van említve, hogy dallamát *Kossovitz* szerezte; Bartalus már így közölte 35 év előtt a »M. Orpheus«-ban; Káldy mégis elkövette azt a gondatlanságot, hogy két gyűjteményében mint »Lavotta első szerelmé«-t közli. »Éji zene« cím alatt játszották mai napság betétül az »Ocskay brigadéros«-ban; szóval egy tévedő százat csinál. Csokonai tudta, hogy verseit, különösen a »Reményhez« címűt Kossovitz megzenésítette. Ezt bizonyítja irányában való meleg érdeklődése. Életének utolsó idejében is (1804. febr. 14) igen tudakolja Kazinczytól: »Kossovitznak állapotáról és lakóhelyéről nem tehetne a Tekintetes Ur nékem egy kevés tudósítást?« Erre a mindenről értesült Kazinczy rögtön felel: »Kossovitz Kassán lakik azelőtt gróf Andrásyné szül. Batthány kisasszony szolgálatában. Egy kis pupos hátú emberke. Karaktere igen nemes.« Ez róla az egyetlen adat.

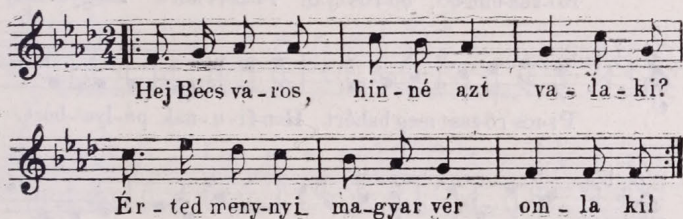
Csokonai akkor ismerkedett meg a klasszikus és az új magyar palotás (verbunk) zenével, a midőn a Dunántúl járt, mert hazájában Debreczenben mindez bizony ismeretlen volt. Már a gróf Festetichez írott versében így szól:

Ellobban a Staver remekje
S a Hajdn bájos énekje
A szellőkön elrepül.

De a mellett elég éles megfigyeléssel mondja: »A mint mai napság is idegen virtuózok csinálnak magyar Verbunkokat«. Mindamellett »Lavotta úrnak Magyarjai« igen tetszenek neki és gúnyosan kikel a sok antikizáló ellen, a midőn azt mondja: »Talán annyiban jó, hogy a régi Görög és Római Kóták elvesztek, mivel a Muzsi-

sárga cserebogár» nóta. Ennek a nevezetes nótának a keletkezése idejét meglehetősen pontosan meghatározhatjuk. A *Veszprém vármegyei gyűjteményben* nincsen meg, tehát aligha keletkezhetett 1824 előtt. Lavotta 1820-ban meghalt. A közhit neki tulajdonítja a szerzőséget; de nem valószínű, hogy élete utolsó éveiben írt volna ilyesmit. Azonkívül van egy nagy tanunk, Petőfi Sándor, a ki 1846-ban huszonöt éves korában említi, hogy mint kis gyermeknek énekelgette dajkája. A nóta dalcsírája megismerszik a kuruczkok »Te vagy a legény Tyukody pajtás« tábori nótájában, különösen annak első sorában; de természetesen az új dalban már sokkalta színesebb a dallam. Ugyancsak rá emlékeztet a »Bécs városán nyugatról keletre« kezdetű hazafias nótának második része:

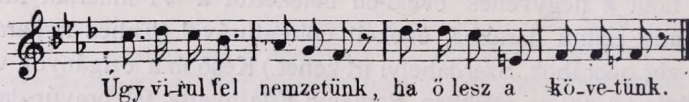
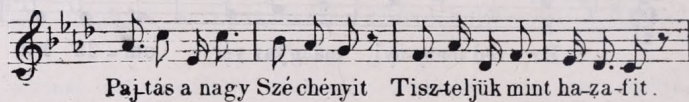
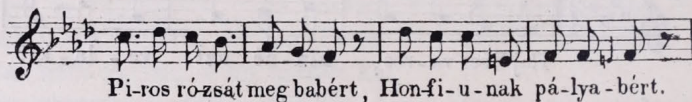
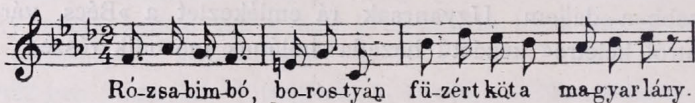

A nóta a negyvenes években belekerült a »Tündérlak Magyarhonban« című darabba, énekelt coloraturával. (Ehhez a darabhoz, mint víg operához, Szerdahelyi írt zenét.) Később a cigányok vonója cifrázta. A 60-as években Reményi Ede avatta fel bravúr-darabjának és muzsikálta országos körútjain. Nemsokára rá Mihályi Ignác dolgozta fel közepesen, három változatban zongorázók számára. Nem éppen magyarosan és helyes rhythmikai érzékkel, de a zongoratechnikának briliáns és felségesen szép felhasználásával írta át Liszt

kát is Görög Verbunkra és Római Minétre vévén, most már barbarusoknak kiáltának bennünket, ha Lavotta úrnak Magyarjait kedvelenők.» Élete végén Herder hatása alatt avval a tervvel foglalkozik, hogy írni fog »egy praefatiót a Volksliedekről«, de már arra ideje nem jutott! Művei előszavában egy helyütt azt mondja: »Kivántam még azt a híradást is tenni, hogyha az Erdemes Olvasó Urak és Asszonyágok közül némelyek az ezen írásba előforduló Daloknak kótáit maguk multságukra megkívánják szerezni, kész szíveséggel fogok szolgálni azokkal a jövőben; mert Hazánkban még muzsikához való typografia nem lévén, rézre kell metszeni a kótákat; az pedig időbe is, költségbe is sokba kerül«. (1813-i kiadás. IV. kötet előszava.)

Ferencz hatodik rhapsodiájában. Megjegyzendő, hogy a század első harmadában azokat a népdalokat kedvelték, melyeknek utolsó ütemük hármas hangú volt. Ezt, mint sorzáradékot, jól ki lehetett képezni verbunkos módra bokázó záradékká és lehetett rája táncolni is.

Mindazonáltal a palotás zene még nem birt a népdalra erősebben hatni; mindössze alig három vagy négy olyan palotás zenéből való dalthéma van, melyből énekelt nóta lett, de akkor sem tulajdonképpen népdal. Ilyen pl. az egyik a harminczas évekből:

Látszik, hogy a műveltek poézise. A dallama ennek a nótának kedves, szép, színes; mindamellet megérzik rajta, hogy a palotás zenéből, vagy a mint akkor már mondták, a körmagyarból vált kortesnótává és aztán a műveltek népdalává.

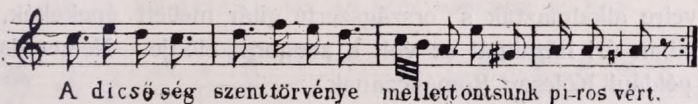
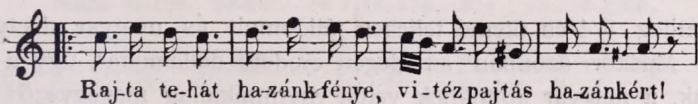
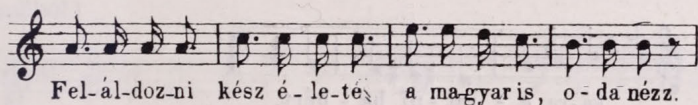
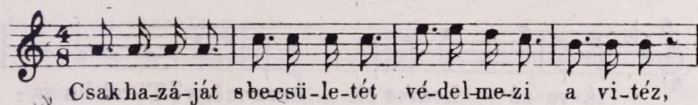
A dolog úgy van, hogy a körmagyarnak, szóval a palotás zenének sokkal fejlettebb dallamkincse, dallamhajlása és fordulatai voltak, semhogy a magyar nép még azon melegében és hirtelenében megemészhette és áthasoníthatta volna. Ha kivételesen és igen ritkán egy új magyar dallamcsirát megszövegesítettek és énekeltek, azt a műveltebb osztály tette és csak nagysokára a nép. Például Martinovics híres primásnak egy igen szép dallamú körmagyarja szélteben elterjedt, úgy, hogy a 40-es és 50-es években mindenütt erre tanultak az úri lányok és legények körmagyart táncolni.

(Bartay 30 magyar zenedarab 21. lap, Liszt átíratában.) A nép ezt megszövegesítette :

Sárga kancsó, veres bor.
Mindjárt rám kerül a sor,
Írítsd ki a kupádat,
Verd össze a bokádat,
Verd össze a bokádat.

Azonkívül megesett, hogy megzenésítettek egy-egy hazafias költeményt, különösen a francia háborúk alatt,¹⁾ de vagy idegen, vagy új magyar stílusban, — egyetlen egynek kivételével — sohasem népiesen. Például Kisfaludy Sándor következő hazafias költeményének dallama az új magyar palotás zene dallamkincséből van merítve; különösen emlékeztet Biharinak arra a verbunkosára: »Amikor a pénze elfogyott.«

¹ Kevés megszakítással több, mint húsz éven át folyt a háború hazánk és Franciaország között. Ezalatt tömérdek insurgens- és tábori nóta, főleg vers keletkezett. De hogy énekelhettek volna olyan versre: Rajta vitéz magyarok, rontsátok a francot. (Szirmay Antal Quodlibetjében, meg másutt is nagyon sok az ilyen.) Nem is énekelték ezeket, hanem igenis azt, hogy: »Már minálunk verbuválnak kötéllel«, a mely szép nóta aligha lehetett a nemesi közvélemény szája íze szerint. Jól mondja az antikizáló versekről Imre Sándor: »Alkalmi darabok, mondva készültek. Anapaestusokkal, dactylusokkal virtuózan játszanak, hangutánzásokkal hathatóság, hosszabb-rövidebb sorokban riadoznak, de természetesen hazaszeretet-honfájdalmat nem lehettek. Különösségek, elavult nem és forma. Az újabb idők költőinek, pl. Petőfinek egy sorában, több élet és éltető természetes tűz van, mint az összes indulók csengő-bongó, ropogó szóhalmazában. (A népköltészettről és népdalról. 198. lap.)

Ugyanez áll arra a lengyelekért lelkesülő indulóra »Nimen, Bug s Dvina folyóján túl lengyelek leszünk.« (Bartalus IV. 10. lap.)

Ugyanezen idő alatt német és más idegen dallamok is meghonosodtak, különösen a műveltebb osztályok körében. Egyik-másik át is alakult. Így e nótának:

Léptetve.

In-dul a csa - tá - ra az if - jú vi - téz,
Sze-rel - me-se zo-kogva u-tá-na néz. Tőlem
tá-vo-zó kedves oh hova még? Ti-rol ha-va -
sa-ra a - rat - ni ba - bért.

eredetileg 3/4-es üteme teljesen átídomult és magyar dactylussá vált. Máskor azonban az idegen eredetű dallamokat, úgy a hogy voltak, a magyar költőknek velük rhythmikailag megegyező költeményeire alkalmazták s országszerte gitár mellett énekelték, mert akkoriban úri házaknál ez volt a zongora elődje.¹ Német dallama van például Kölcsy Románczának:

Szép Lenke áll a part felett,
Csolnakján a halász. . . .

¹ A Szemerék családja és társalgása mindig a legmagyarabb volt, és mégis 1812. év okt. 3-áról írja a fiatal Szemere Pál Kazinczynak: »Szemere László Úr Bátyámmal Gomhán valék, szemben Fáy Laczi, Andris neki testvére, egy *Deutscho* komponált s én verseket penderítettem reá. Dalolásunkra az öreg Lászlók is bejöttek s a Verseket elő kelle mutatnunk. Ez vala a Penderítmény: Huss, huss, huss! Ölbe huss? Kedvesem hozzám fuss! || Rajta szép leánykám. Ölbe kis baránykám. Váltunk csókot. || Czupp, czupp, czupp! Édesebb mint a szirup. Rajta hát, czuppantsunk, Lángokat lobbantsunk, Oltogassunk. || «

Huszonkét évvel később is még Tomala Ferdinánd az egyik bábra magyar nótákkal csinál »Juhász-Galopp«-ot. Dérynének roppantul hősiesnek és magyarosnak teszik a Verseghy-Pacha-féle ének (a »Magyarok Hívségé«-ből 1809), holott bizony nem az.

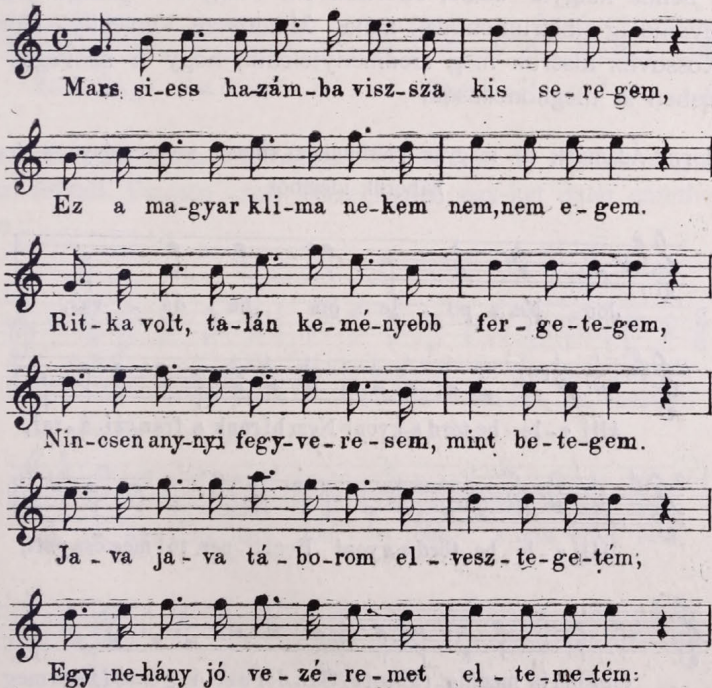

Ugyancsak mazúr-szabású dallama van annak az 1831-ben keletkezett nótának: »Búsul a lengyel.« Ennek szép dallamát Mozartnak egyik rondójából vették és alkalmazták a lengyelekért lelkesülő szövegre. Lengyel eredetű nóta: »Áll Ulán a tábor őre« (Szini 39. sz.) Idegen dallamú Bajza Románcza: »Amott a csendes völgy ölében«; lengyel dallam Csató Pál »Babet, kis Babet« dalának a nótája is (Szini 41. sz.), meg aztán a magyar Barcarola:

Képeddel alszom el,
Képeddel ébredek.

Később ez annyira elterjedt, hogy országszerte hallgatónak, különösen éjjeli zenének muzsikálták. A cigányos előadás és a sajátos éneklés hosszú fermátákkal igen megváltoztatta idegen jellegét, de el nem törülhetett.

Mint verbunkos, vagyis új magyar stílusú nóta megemlítendő Horváth Ádámnak eredeti szerzeménye a nagy Napoleon veresége alkalmából:

Mars, si-ess ha-zám-ba visz-sza kis se-re-gem,

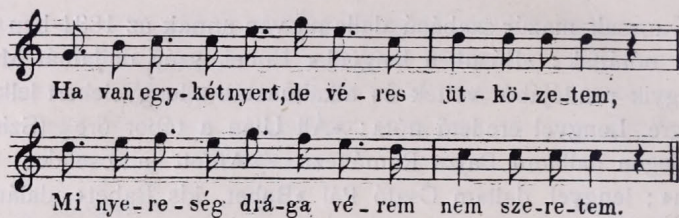
Ez a ma-gyar kli-ma ne-kem nem,nem e-gem.

Rit-ka volt, ta-lán ke-mé-nyebb fer-ge-te-gem,

Nin-csen any-nyi fegy-ve-re-sem, mint bé-te-gem.

Ja - va ja - va tá - bo-rom el - vesz-te-ge-tém;

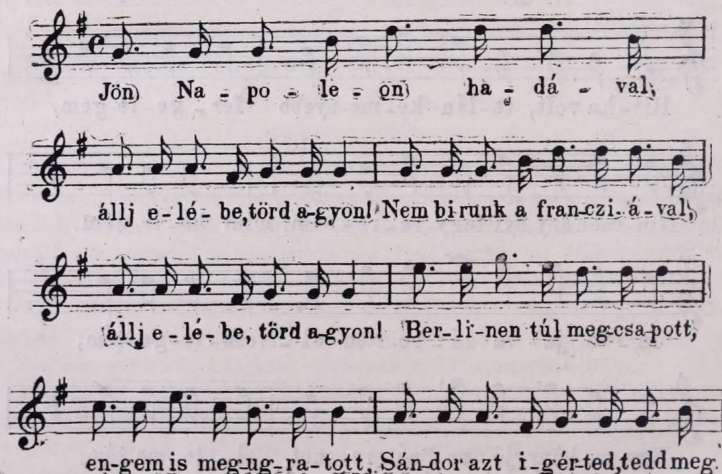
Egy ne-hány jó ve - zé - re - met el - te - me - tém:

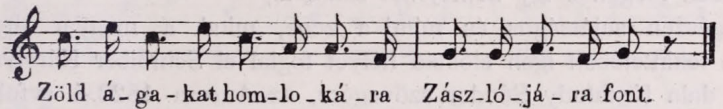
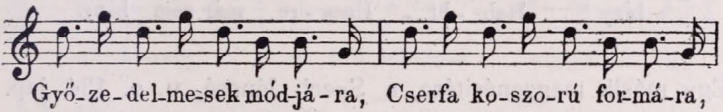
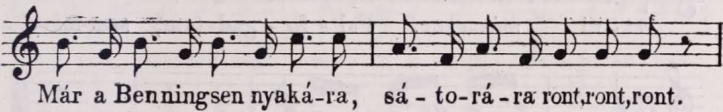
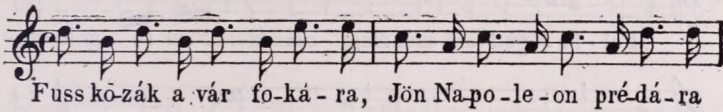
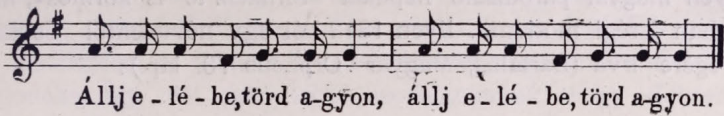
Gyenge dallam és mégis mai napig fennmaradt.

A népszínmű feltűnéséig igen ritka a tisztán népies jellemű dalszerzés. Van egy tisztán idegen, németes, olaszos, szentimentális, czikornyás, szóval czopfos zene, mely a rokokóból inkább a czikornyát, mint a gráciát örökölte. Azután van egy félig magyar zene; ez is czikornyás, sokszor érzelgős, de már átidomul és kezd gyökeret verni, meghonosodni a magyar talajban. Ez a színes, buja, keleties zene egészen sajátos, ki nem forrott jellemet mutat, mintha a nyugati rokokóból a szemünk előtt válnék keleti arabeszkké. Van benne magyar skála, choriambus, magyaros jellegű fugálás. Túlnyomólag instrumentális zene. Mindössze Verseggy, Horváth és Kossovitz kísértik meg eredménytelenül, hogy a szöveges dalköltésben is meghonosítsák.

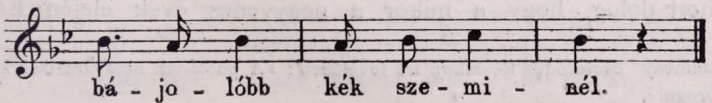
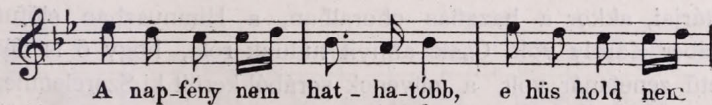
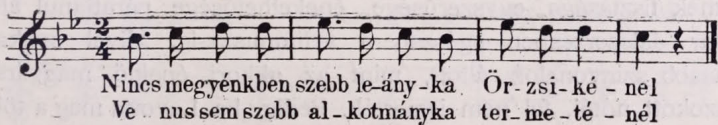
P. Horvát Ádámnak új magyar (verbunkos) stílusú szerzeménye a francia háborúk idejéből.

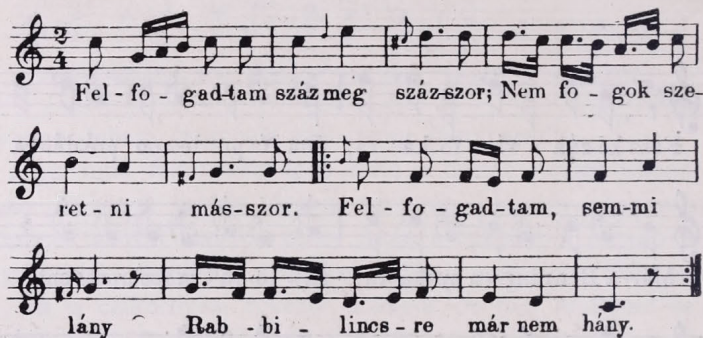

A dalformák harmadik fajtája a népies dal. A népdal még csirájában feküdt. Csupán csak Verseghynek egy-két dalát említhetjük. Ilyen:

Ilyen magyar parodizáló népdala »Sirhatsz te is kormos«, mely azonban ősrégi motívum. Ilyen 1813-ból egy névtelentől Csokona szövegére írva (Bartalus, Magyar Orpheus 73. lap.):

(Egy másik megzenésítése, a Spech Jánosé, u. o. 134. lap. Ez teljesen idegen s így nem jöhet számba.)

Egészen sajátos és mind a zene, mind a magyar rhythmus tekintetében igen előkelő helyet foglal el Schreiber Károlynak egy dala Kisfaludy Sándor szövegére, az Aurora 1822.-i évfolyamában (»Magyar nemzeti ének«, Bartalus: Magyar Orpheus 162. l.) A dallamot choralszerűleg teljesen népiesen alkotta meg, bámulatosan simulva a szöveghez, sehol egy czikornya, sehol egy zavaró idegenség. Mindössze a dallamvezetés emlékeztet kissé idegen choralra és a sorvégző accordok némileg orchestrálisok; de az egésznek tisztasága, egyszerűsége, énekelhetősége páratlanul áll a magyar dalszerzésben egészen a »Himnusz«-ig. Mivel sokkalta magasabb színvonalon állott, mint az akkori éneklő magyarság megszokott nótái, fel nem ismerték. Pedig, ha Lavotta meg a többi palotás zenészerzők voltak Erkel Ferencz instrumentális zenéjének előfutárjai, akkor a hazafias choralban, a Himnuszban előfutója Schreiber Károly volt. Csak annyit tudunk róla, hogy ő is német eredetű zenetanár volt, a milyenek sorából került ki Szerelmehgyi, Thern, Volkmann Róbert, meg sok más.

Ismert dolog, hogy a mikor a negyvenes évek elején Erkel

¹ Kazinczy csufolódik Révaihoz írt levelében: »A poetának nem Örzsikék körül kell forogni«.

Ferencz a Himnuszát megírta, annyira túlszárnyalta vele az akkori magyarság zenei ízlését, hogy műve csak 25 évvel később a közízlés fejlődésével és a dalárdák elterjedésével ment át a nemzet köztulajdonába. Így hát nem lehet csodálkoznunk, hogy Schreiber Károly magyar nemzeti énekét sem tudták megbecsülni. A szép művet előbb-utóbb felfedezik, de a szerzőre nézve éppen olyan

Lassan.

A nem-zet-nek tes-te a nép, Fe-je an-nak
a ki-rály, A nem-zet-test e-rős és ép,
Vi-rág gyümölcs kor-ban áll. Mig azt ő-si
tör-vé-nyi-nek E-rős lel-ke él-te-ti
I-dős vi-lág vé-sze-i-nek Dű-he meg-nem
dönt-he-ti. Tartsd meg Is-ten fej-del-münk-nek,
nem-ze-tünk-nek, tör-vényünk-nek há-rom á-gú
kö-te-lét, egy test-té vált lé-te-lét.

Hamarább.

Tíz szá-za-dot ki-élt s ál-lott Ár-pád né-pe
s tör-vénye, S bol-dog volt, bár vér-be szál-lott
Más nem-ze-tek nap-fe-nye, Kor-má-nyá-ban
s tör-vé-nyil-ben Él-vén, hal-ván, so-ha mast,
Nem ki-ván, mint a ré-gi-ben Bol-dog, ö-rök

Lassabban.

ma-ra-dást. Tartsd meg Is-ten nem-ze-tün-ke-t,
ki-rá-lyun-kat, tör-vényün-ke-t bol-dog e-gyes-
sé-gé-ben, e-re-jé-ben, fé-nyé-ben.

baj, ha korán érkezik, mint ha elkésik; neki idején kell érkezni, a mikor a közérzés várja; ekkor aztán megeshetik, hogy életében is megbecsülik. Az ilyesmi már megtörtént még Magyarországon is.

A palotás magyar zene tehát nem volt közvetlen és gyors hatással a népdal fejlődésére. A népdal fejlődését nem ez indította újra meg, hanem az a társadalmi és politikai változás, a mely »9 millió magyart az alkotmány sáncaiba« vett be. Előbb Széchényi István,

azután Kossuth, előbb a mágnás, aztán a tisztartó fia vezet. A fejlődés rohamosságát mutatja, hogy még a magyar társadalmi színmű megszületése előtt kifejlődik Szigligetivel a népszínmű. Ennek a műfajnak a kebelében kezdődik azután a magyar népdalnak újraszületése.

A palotás zene hallgató nótává lett és a jobb cigánybandáknak parádés műsorában foglalt helyet, a verbunkos táncz ellenben a nép között csárdássá egyszerűsödött és általánosan elterjedt. A palotás zene sajátosságai¹ a cigányok vonójáról² a zongorázók és czimbalmosok játékmódorába mentek át és csak a század 70-es éveiben jelentkeznek a tulajdonképpeni népdalban. Azok az elemek, a melyeket a palotás zene meghonosított, ötfélék. A dallam

¹ A rengeteg czifrázatot tudvalevőleg az *énekelt* magyar népdal nem fogadta be, az csakis a *kiséretbe*, a *hangszerszólamba* siklott le; itt aztán remekül kialakult az előadási és kísérő magyar stíl és ornamentika, a mely ma már (főleg Liszt révén) világszerte ismeretes. Hanem abban az időben (és futólag még az ötvenes években is) bizony rontotta, bár csak a művelteknél, még az énekszólamot is. Száznégy éve (1802.) jelent meg az első magyar zongoraiskola: Gáthy István »Kótából való Klavírozás Mestersége«. Ebben két »magyar« operarészletet is bemutat, egyet az »Arany Idők«-ből, Déryné kedves bravuros darabjából. Csupa czikornya és valóban nagy lehetett az ízlés romlása, ha Gáthy azt prédikálhatja: »Ez érzékeny szív kívánsági elmulnak« így kell énekelni: »Ehhez éhérzékeny szíhív kihihiváhánsági elmulnak« és ezt kótapéldával is bemutatja. Tovább azt mondja: »A nóta helyes czifrázása elmulhatatlanul szükséges. E nélkül igen együgyű az ének vagy nóta. Sokszor csak egy szép czifra is indulatot önt belénk«.

² Bartalus már 1863-ban felkiáltott, — Lisztnek téves nézetére célozva, — hogy nincs a magyar zenének egyetlenegy czifrázata, a melyet a cigányok csináltak volna, ők csak átvették azokat és terjesztették, népszerűsítették. A magunk vizsgálódásai ezt a felfogást teljesen megerősítik. Sőt még az is tény, hogy a cigánybandák tudása is ez időben nyugatról kelet felé terjedt, mint általában a magyar irodalom és a magyar műzene. Legelőször azok a cigánybandák kezdtek haladni, a melyek Bécshez vagy Pozsonyhoz közel, a nyugati részekben, vagy a Dunántúlon éltek s aztán Pestre kerültek. Mind német mesterektől, katonai vagy polgári zenészekről tanultak. Még Lavotta is németektől tanult Bécsben és Esztergomban. Bihari szintén Nyugat-Magyarországról került Pestre, miután Bécsben és Pozsonyban tanult; ugyanígy híres volt *Polturás Jancsi* Pozsonyban, *Pityó Győrben*, a toponári zsidók Zalában és a pozsonyi sörházakban. A vasmegyei cigányokról megjegyzi Rothkrepf (Mátray): »Némelyek már kótából is kezdenek játszani, mint Vasvármegyében Szt.-Györgyön, hol őket a kegyes uraság taníttatja és nemcsak hegedülnek, hanem fagotot, trombitát és klarinétet is fújnak.« Pedig a lipcei névtelen tudósító negyedszázaddal azelőtt (1801) a cigánybandáknál a fuvóhangszerek teljes hiányát még erősen kiemelte.

hosszabb lélegzetű, bővebb és bonyolultabb fejlesztésű lett, a septim elterjedt, a chromatikai skála nagyobb tért nyert, a pattogó kettős trochaeus, a verbunkos, vagy toborzó zenének uralkodó rhythmusa, melyet én párba csengőnek mernék nevezni, általánosabb lett, végre cifrázat honosult meg.¹ Vegyük sorra ezeket az elemeket.

A hosszabb lélegzetű dallamszövés részben a szerzők tehetségének, de még inkább az idegen hatásnak eredménye. Pl. Lavottának c-moll nótájában 1790. körül a bevezetés kettős fokozást mutat: a közölt második rész már hármas fokozást ugyanazzal az alapdallammal. A negyedik elütő dallamú sor mintegy befejező.

¹ A magyar színpadon is jó későn jelentkezik a népdal. Sőt szomorúan jellemző, hogy nem a magyar népdal csendül meg elsőnek, hanem a szerb. T. i. Balogh Istvánnak »Csérni Gyurka« cz. színművéhez az akkor még igen fiatal Rothkrepf (később Mátray) Gábor részben szerb népdalokból szerezte a zenét. Déryné így emlékezik meg róla: »A zene oly szerencsével volt megírva, hogy a darab sokáig. későbbi időig fenttarthatta magát. Én játszottam benne Ruzsiczát, egy kis rácz leányt és énekeltem benne rácz nyelven egy áriát és egy párdalt. Az áriának a textusa így hangzott:

Sto mi fajda od mladosti
Kud prebiván u zsalosztí
Sta ne mogu z dragun bití
Ni o dani ni o notyi.

Mi hasznom az ifjúságból,
Mikor bánatban élek,
Ha nem lehetek rózsámmal,
Ha se nappal, sem éjjel.

A párdal pedig így, igen vígan pattogósan a kedvesével éneklí:

Devojcsicza, devojesicza
Rusa, rumena,
Alj ne sznidím od meg brata
Dusa rogyena.

Hej te kis lány, te kis lány
Te piros rózsá! —
Nem álmodom a bátyámról
Édes lelkemről.

Ezek voltak mindeniknek első versei. Volt dicsőség, volt tapsvihár, én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban még tán senki sem. Volt minden dal végével *főrázás*, kihívások. »Maga Déryné, ki Jászberényben született és töltötte gyerekéveit, tudott magyar népdalokat is, de a városi úri körök ezeket még nem énekelték. 1838-ban aztán színre kerül a Gaal bohózata »A peleskei nótárius«. Zenéjét a német eredetű Thern idegen stilben írta, de a hortobágyi jelenetbe kuriozumként népdalokat sző be s a közönség ezeket úgy fogadta, mint a mennyei mannákat. A népdal fölkerül az ország első színpadára és többé diadalútján semmi meg nem állíthatja.

Részlet Lavotta C-moll nótájából.

A musical score for the song 'The Rose Tree'. The score is written for a piano, with a treble and bass staff. The key signature is B-flat major (two flats) and the time signature is 2/4. The melody is in the treble staff, and the accompaniment is in the bass staff. The melody consists of a series of eighth and sixteenth notes, with a final measure containing a quarter note and an eighth note. The accompaniment consists of a simple bass line with a few chords.

A musical score for the song "The Rose Tree". The score is written for a piano, with a treble and bass staff. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 3/4. The melody is in the treble staff, and the bass staff provides a simple accompaniment. The music is divided into two measures. The first measure contains the first line of the melody, and the second measure contains the second line. The melody is a simple, folk-like tune. The bass line consists of a few chords and single notes. The score is written in a clear, legible style.

A musical score for the song 'The Rose Tree'. The score is written for a single melodic line on a treble clef staff and a bass line on a bass clef staff. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The melody is simple and catchy, with a repeating pattern of eighth and quarter notes. The bass line provides a steady accompaniment with chords and single notes. The score is divided into two measures by a vertical line.

Musical score for "The Merry Widow" (No. 10). The score is written for piano (p) and features a melody in the right hand and a bass line in the left hand. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 2/4. The melody consists of eighth and sixteenth notes, often grouped in pairs or triplets. The bass line is primarily composed of chords. The score is divided into two measures, with a repeat sign at the end of the second measure.

Részlet Lavotta A-moll nótájából.

A musical score for the song "The Rose Tree". The score is written for a piano accompaniment, featuring a treble and bass staff. The key signature is one sharp (F#), and the time signature is 2/4. The melody is primarily in the treble staff, with a bass line in the bass staff. The melody consists of a series of eighth and sixteenth notes, with a final measure containing a quarter rest. The bass line consists of a few chords and a final measure with a quarter rest. The score is presented in a single system.

Ugyanilyen a dallamfejlesztés az 1800. évi Lipcsében megjelent ismeretlen szerzőjű magyar zeneműben. (Magyar Orpheus 25. 1.) A míg tehát a magyar népdalnak dallam-tagozatában az első sornak párhuzamos imitálása a második, a harmadik sornak a negyedik; vagy még gyakrabban a harmadik sor a másodiknak fejlesztése és a negyedik sor olyan, mint az első: addig a palotás zenénél legtöbbször három ugyanolyan dallamphrasisra következik a befejező sor, mint záradék.

Természetes, hogy ez idegen eredetű sajátság, a mely megvan a menüettben, a ländlerben és a walzerben is; a tulajdonképpeni magyar népdalban azonban addig az ideig nem volt meg. A míg a magyar népdal az alapphrasisát egy kicsit ugorva és átmenettel nem törődve, négy hanggal feljebb magyar imitálásban ismétli meg, addig az idegen eredetű új magyar zene az első három dallam-szálat mintegy *eredő* pontból ereszti ki és nagyon is erősen törődik az átmenetekkel.

Az átmeneteket accordok közvetítik és erre a legalkalmasabbak a septim-accordok. Csakhogy az accordok sem maradtak meg eredeti accordoknak a magyar zeneszerzőknél, hanem felbomlottak, arpeggio-k, passage-ok, futamok lettek belőlük, a melyekben a magyar palotás zene, különösen a hallgatók szerfölött bővelkedtek. Ennek az okát még eddig nem kutatták, pedig nyilvánvaló és tanulságos. A külföldi zeneszerzők főleg zongorára és zenekarra írtak és a hangok nagy bőségét szólaltathatták meg, hegedűn és cimbalmon azonban csak két hangot lehet egyszerre játszani és még ezt a kettőt se lehet gyakran megszólaltatni hozni az egyhangúság veszélye nélkül. A palotás zeneszerzők hegedűművészek voltak, cigányprimások, vagy cimbalmosok és ezért uralkodik műveikben és játékmódjukban a temérdek felbontott accord, a végtelen sok passage, úgy, hogy némelykor a dallamot befödi az ornamentika, mint a szederinda a termő földet.

Míg a magyar népdalnál a legtöbb esetben az első sornak témája a második sorban négy hanggal feljebb, *egészen más* hangnemben, a dominante hangnemében ismétlődik, addig az idegen eredetű dallamban és annak módosításában az alaphangnem megmarad. (Megjegyzem, hogy a palotás zene szerzőinél, különösen Biharinál van némelykor magyaros imitálás is.) Mindegyik dallamképző módszernek vannak előnyei; a magyar imitálás rendkívül termékeny,

mert a rövid nótába két hangnemet viszen bele. Viszont az idegen eredetű módszer igen kedvez a dallamphrasis fejlesztésének. A magyar népdal gazdagodására és fejlődésére igen nagy hatással volt, hogy benne a másik módszer is meghonosodott.

Részlet Verseghy egy dalából (erőltetett énekelt cifrázatok):

Említettem, hogy a palotás zenén meglátszik a hegedű-technika. Ez néha ugyan hatásvadászattá fajul, de általában érdekes és sok szépség forrása. Beethoven óta a világ első zenészei és művészei fel is használják a virtuóz stílust, a többé-kevésbbé gazdag és változatos cifrázatokat s az érzelmes, hosszan elnyújtott cantilénának cifrázatokkal való *sajátságos átszövését*, a mely olyan szép, ha egy művész némelykor cselekszi és olyan helytelen, ha a cigány mindig használja. Ernst darabja, az »Air Hongrois«; Brahms sok műve: Joachim »Magyar hegedű-verseye«; Sarasate »Zigeunerweise«-i; Schubert »Divertissement«-ja; Masenettől a »Scènes hongroises«; Strauss János több operettje mind ilyen hatást mutatnak. Nem lehet tehát merő ízléstelenség, a min a külföld nagyjai így kapnak.

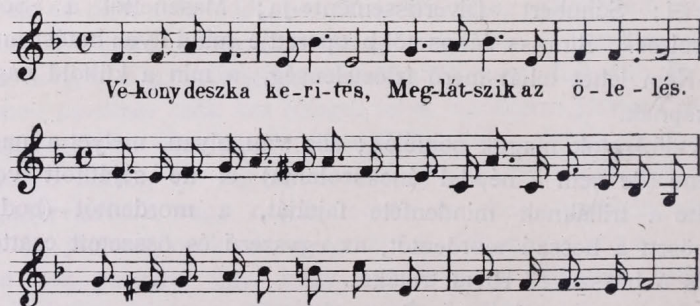
A cifrázatok maguk sokfélék; alig van olyan, melyet a magyar műzene (de nem a népdal énekszólama) el ne sajátított volna. Átvette a trilláknak mindenféle fajtáját, a mordentót (bodros), különösen a hosszú mordentót, az egyszerű és összetett csattogókat és a hosszú és rövid trillákat.

Mindezeket az ékítményeket a kótában szivesebben kiírták, mintsem jelezték; lehet, hogy a közönség kevésbé képzett lévén, a könnyebb megérthetőség okából. Azonkívül gyakran használták a triolát és a kettőzést, igen sokszor a quartolákat is.

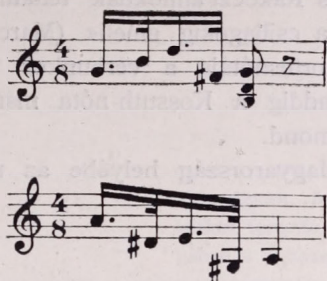
A chromatikai skálát használták cifrázatnak és összeköttetésül egy magas és egy jóval mélyebb hang között, vagy megfordítva. Annyira azonban nem bírták a dallamba beleolvasztani, mint Chopin, Moniuszko és Paderewszky a lengyel műzenébe. Erkel Ferencz szépen megkísérlette ezt, Liszt Ferencz is tömérdekszer él vele. Legújabb zene- és népdalszerzőink kezdik óvatosan és ízléssel belevinni a dallamba.

Rhythmus tekintetében a legnagyobb nyereség volt a kettős patogó trochaeusnak, párbacsengőnek meghonosodása és kifejlődése. Először is egy új heroikus induló és tánczene született meg evvel és ez a rhythmus, — persze csak jóval később, — mint a choriambus mellett megálló és változatosságot eredményező ütem gazdagította a népdalt. Gyakran két gyorsabb párbacsengő ütem egy choriambust helyettesített, tehát nyolcz nyolczad hang lépett a négy negyed helyébe. Pl.:

Ugyanilyen hatás alatt a sorok, vagy zenerészek végén levő záradékok is kétféleképpen alakultak ki. A táncz alá való részleteknél egy egész és egy záróhangot alkotó csonka *párbacsengő* bokázó záradékká állott össze. Ilyenformán:

A záradékoknak másik kifejtése gazdag, változatos, mindenféle czirádákkal, különösen hosszú mordentókkal és csattogókkal ékes. De a záradéknak alaphémája mind a két esetben a *három befejező accord*, a melyet még ma is megzendít a cigányzenekar a csárdásoknak végén. A bokázó záradékból fejlett ki a magyar népdalnak egyik refrain fajtája: a toborzó refrain (Jókai szerint: Trandarididom). Azonban mindez csak jóval később, a XIX. század utolsó harmadában történt, mert ez a zene idegen eredetű, virtuóz zene volt, a melynek soká kellett még forgolódni cigányok vonóján és urak zongoráján, a míg egyes elemeiben átmehetett a nép ajkára is. A mikor Rózsavölgyi, Martinovics, meg Svastics legszebb darabjait írta, a népköltészet régi stílusban, régi motívumokból a sok betyár-nótát és betyár-balladát termelte.

Eddig igen keveset foglalkoztak a magyar zene, különösen a magyar népdal történetével, összefüggésben az irodalmi és társadalmi fejlődéssel, pedig ez a jelenség érdekes. Az idegen eredetű palotás zene fejlődése és virágzása összeesik avval az idővel, a midőn az irodalomban a klasszikus és a romantikus iskola vezetett, a politikában felsőbüki Nagy Pál és Széchenyi István. Földrajzi szempontból nézve, Budapesttel együtt a Dunántúl jár elől, mert hiszen Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty, Széchenyi István gróf dunántúliak voltak, még Csokonainak Dorottyája is a Dunántúl játszik.

Később mindez egyszerre megváltozik. A Dunántúlnak vezető szerepét átveszi a Tisza-vidék és az irodalomban a vezetést a népies triasz: a kiskőrösi Petőfi, a mészáros fia. Arany János, a nagyszalontai jegyző és a rimaszombati református diák, Tompa Mihály. A Tiszántú! népe az, a mely Zemplén megyének szülöttét,

»Mondhatni, hogy Egressy Béni új kor-
szakot teremte a magyar népdalok vilá-
gában s a hazafi méltán kesergi az ő...
s ügytársa Szerdahelyi József kora el-
hunytát.«

Mátrai G.: A m. népdalok kitünőbb sajátosságairól.

II. FEJEZET.

A magyar népdal újjászületése. A népszínmű keletkezése. Gaál, Szigligeti, Vachott és megzenésítőik: Egressy, Szerdahelyi. A régi népdal és az új.

Hogy a magyar népdal nagyjában milyen régies maradt és hogy a palotás zenének virágzása alatt ennek elemei milyen kevésbé hatoltak be a népdalba: arról egy pillantással meggyőződhetünk, ha Mátrainak 1852-ben megkezdett nótagyűjteményét, vagy a tartalomra nem sokban különböző, de mégis valamivel későbbi Füredy-félét átlapozzuk. Még mindig csupa egyháziasság tűnik szembe, sequentia sequentiára következik, egyszerű a harmonia és dallamfűzés, kicsinyek az intervallumok. Ez az egyik fajta, a búsongó nóta. A másik a régi ugrós táncznóta, a melyet egynehányat már a Veszprém vármegyei gyűjtemény és folytatása tartalmaz. Mindkét fajta nóta simább és kellemesebb, mint azok, melyek a P. Horváth A. gyűjteményében vannak, de csak egy fokkal. Igazán modernül e két (Mátrai és Füredy) gyűjteményben csak azok a nóták hatnak ránk, a melyeknek szerzői vagy átalakítói Egressy Béni és Szerdahelyi. Tiszta dur, meleg moll van ezekben, hosszú lélegzetű dallammal, semmi vagy csak igen kevés az egyházas színezet, e helyett erős kedvelése a palotás zene végzőinek. Ezek jellemzik az új népdalt. A két gyűjtemény illető nótáinál nincs odaírva a szerzők neve és újszerűségükkel mégis mindenképpen kiválnak.

A magyar népdalnak újjászületése látszólag éppen olyan hirtelen

áll be, mint a népszínmű megszületése, pedig igazában egy fél-százados vajudásnak örvendetes befejezése.

1790-től kezdve 1837-ig, a Nemzeti Színház megnyitásáig, a magyar színműírók mind saját műveikben, mind az idegen darabok átdolgozásában gyakran megkísérlették magyar, sőt népies alakoknak a színpadra hozását, több-kevesebb sikerrel. Kisfaludy Károly a »Pártütők«-ben valóságos, még ma is gyönyörködtető népi jelenetei hozott színpadra, de a szereplők nem annyira valódi jellemek, mint inkább bájos karrikaturák voltak. A népszínmű vagy éppen népdrama nem születhetett meg olyan országban és társadalomban, a mely hazafias volt ugyan, de minden ízében arisztokrata és ósdt érzésű; a mely társadalom végzetes tévedéssel és megátalkodottsággal hitte, hogy a nemességen kívül nincs magyarság. A XVIII. század 90-es éveiben mutatkozó demokrata törekvést Martinovicsnál és társainál, a lángeszű Berzeviczy Gergelynél stb. erőszakkal hamarosan elfojtották. Szellemileg a magyarság különben is arisztokrata. A színpadon gyakori a hazafias phrasis, de igen kevés az igazi népiesség, még a népies alakok szerepeltetője sem akar a néppel együtt érezni, hanem csak rajta mulatni, vele mulattatni.

Ugyanilyen fejlődést mutat a magyar színpadi zene is. Az első magyar színtársulat zenésztehetségei, Lavotta János, Chudy, Szerlemhegyi, már a XVIII. század 90-es éveiben »nemzeti muzsikáról« beszélnek, de ez fél olasz, fél magyar, jobban mondva, magyarrá váló palotás zene volt; indulóknak, hallgatóknak, virtuóz cadentiáknak és németes, szentimentális románczoknak tarka vegyüléke; minden, csak nem népdal. Olyan, mint az egykorú magyar viselet, melyet némely akkori képeken láthatni; sarkantyús csizma, magyar nadrág és mente, viszont csipkés ingelő és hajporozott czopf. Előbb új időknek kellett jönni s a nemzet gondolkodásának meg kellett változnia, hogy a magyar nép a közérdeklődés tárgyává lehessen és a magyar népszínmű megszülethessék.

Ennek a műfajnak megteremtése Szigligeti érdeme és babéroszorúiból nem egy levél hű társát, Szerdahelyit, az első népszínműveknek megzenésítőjét is joggal megilleti.¹

¹ Mellesleg megjegyezve, a népszínmű még ma sem alakult ki teljesen, még mindig vegyes műfaj, melyből a tiszta népdramának és népies operának kellene kiválni. A mennyi stilizálást a magyar közönség sok népszínműben elbír, ugyanannyival a zenei stilizálást is elfogadhatja, a mint pl. az olaszok teszik.

Szerdahelyi József csakúgy, mint Szigligeti, keleti Magyarország, a Nagy-Alföld szülötte. 1804-ben született H.-M.-Vásárhelyen; iskoláit Nagy-Váradon végezte és gyakran láthatta és hallhatta a koronkint átránduló kolozsvári színtársulatot. Addig-addig lelkesült értük, a míg végre ő is színésznek csapott fel. Tagja volt a zenekarnak és a színészek ezért igen megbecsülték, mert vidéken akkoriban nagy ritkaság volt a jó muzsikus. Szerdahelyi pedig tudott flótázni, ügyesen pengette a gitárt és jól is énekelt. A próbaterebben álló ócska zongorán önszorgalmából a zongorázást is hamar megtanulta. Heinisch karmestertől tanult zeneszerzést és összhangzattant, úgy hogy nemsokára a zongorakivonatokat ő írta át zenekarra a színtársulat számára. Járt még Kassán, Erdélyben és sokfelé Magyarországon, míg végre 1837-ben a Nemzeti Színházhoz szerződött. Jó színész és énekes,¹ de még jobb zenész volt. Ebben a minőségében legkiválóbb alkotásai népdalai és népdalgyűjteményei. Még csak most kezdjük érdemeit kellőleg méltányolni.²

A jelen sohasem szakítható el a múlttól, és azért Szigligeti művei nem tisztán »nép«-színművek, bennök épp annyit szerepel az úri osztály, mint maga a nép. Gyakran kettős cselekvény folyik le, egy az úri osztályban, egy a népből való alakok közt, természetesen Szigligetinek ma is tanulmányozni méltó leleményes bonyolításával.

Ez a vegyes jelleg megvan a Szerdahelyi muzsikáján is: egyik része még mindig műzene, verbunkos jellegű magyar zene, a másik és túlnyomó része már igazi népdal, csak hogy a sorok záradékai sokszor verbunkos kettőzésekkel bővelkednek. A közönségnek — főleg ifjabb részének, a mely rajongott a népért, a népiességért, Petőfi-

¹ Életrajzírói (Szigligeti, Bayer, Bartalus) mondják, hogy nálánál jobb Figarót, kivált magyar földön, nem egy könnyen lehetett volna találni. »Ezek Beaumarchis vígjátékát adták elő énekelve, mintha a Français deszkáin játsztak volna« (Szigligeti szavai).

² Sok nótája nemcsak hogy a nép ajakára átmert, hanem oly természetes és magyaros dallamú, hogy iskolai példaként is szolgálhat és számos későbbi népdalnak vált eredő törzsévé. Így pl. idősebb Ábrányi Kornél tankönyvében (A magyar zene sajátosságai) ezt a nótát »Magasan repül a daru, szépen szól« mint a szigorúan keresztülvitt magyar sequentiának, illetve imitationnak példáját idézi. Ugyancsak így tesz dr. Molnár Géza (Bevezetés a zenetudományba). Kár, hogy egyik sem nevezi meg a szerzőt.

nek költeményeiért, Kossuth Lajos ígéért, a mely a népiességben látta nemcsak a magyar irodalom, de a magyar szabadság üdvét is — a népdalok tetszettek, mint a hogy Szigligeti népszínműveiben is a közönség rokonszenve a népies alakokat kísérte.

Mikor 1837-ben Thern Károly Gaál »Peleskei nótárius«-ához muzsikát írt, nem annyira az ő zeneszámai tetszettek, mint inkább a hortobágyi jelenetbe beleszótt magyar nóták. Szigligeti és Szerdahelyi nem lett volna vérbeli színész, ha ennek tanulságait fel nem használta volna.

Szerdahelyi szerzeményeinél a kutatónak annyiban nehéz a helyzete, a mennyiben ezek név nélkül jelentek meg és így inkább magukból a művekből és azok dallamából, dallamrokonságából kell kideríteni, hogy mit szerzett Szerdahelyi maga és mi az, a mit csak felhasznált.

Nézzük működését idősorban:

1839-ben Ludas Matyihoz írt zenét, mely részben eredeti, részben másból összeválogatott.

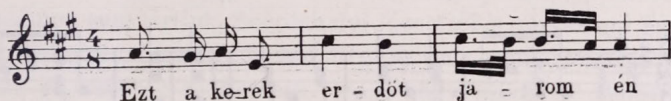
1840. júl. 11-én színre kerül a Nemzeti Színházban »Tündérlak Magyarhonban« című kétfelvonásos víg opera. Tudjuk, hogy Vachott Sándor németből dolgozta át és a mi a német vígjátékban kuriózum, a parasztpár szereplése, az a magyar színpadon földolog lett; így vált későbbi idők folyamán a zenés bohóságból magyar népszínmű. A zenéjében ott van átvételként a »Cserebogár-nóta«, mely 15 évvel régebb és ekkor került először színpadra. Szerdahelyi tehetsége legjobban tündöklök az első felvonás nagy népies együttesében, amely még ma is élénken hat. Soha se közelítették meg a magyar víg operát ennyire. Csak azt sajnálhatjuk, hogy ez tovább nem fejlődött s a népszínmű térfoglalásával a víg opera csirájában elfonnyadt. Szerdahelyi könnyedségén és dallamosságán meglátszik a gyakorlott énekes és karmester. Ma sem tudunk magyar zeneíró, a kinél a beszédjelenetek olyan természetesen mennének át az éneklésbe.

1842-ben »Nagyidai cigányok«-hoz írt zenét, meg »Az ördög naplójá«-hoz. Az elsőben sok a finom zenei ötlet. 1843-ban »A londoni koldusok«-hoz, meg Szigligeti első népszínművéhez, »A szökött katoná«-hoz írt zenét. Ahhoz a drámai lüktetésű jelenethez, mikor a kovácműhelyt körülveszik és mikor Gergely búcsúzik, ma sincs hasonló. Aztán ki ne ismerné az enyelgő nótát: »Három alma meg egy fél«.

1844-ben átdolgozta »Az ezred leányát« és maga írt hozzá zenét. Magyar Donizetti akart lenni. Végre 1847-ben megírta műveinek koronáját, a zenét Szigligeti népszínművéhez: »A csikós«-hoz. Itt aztán remekelt abban, a mit megírt abban, a mit átírt.

Tudjuk, hogy az előforduló népdalok egyike-másika nem az ő fejéből pattant ki, de azt a formát, a melyben színpadra kerültek, mégis az ő ízlése adta nekik. A dalok szövegeit ő és Szigligeti a nép ajkáról vette, de a nótákat csak részben. Így pl. a »Ne menj rózsám a tarlóra«, »Zöld asztalon ég a gyertya«, vagy »Arra menjünk, arra, merre furulyálnak« s több hasonló egyházas jellegű régi dal és egy kis utánjárással családfája egész a kurucz időkig visszavezethető. De az olyan nóta, mint »Akkor szép az erdő, mikor zöld« újdívatú bokázó záradékával már egészen az ő stíljére vall, a melyet a verbunkos tánczene annyira befolyásolt.

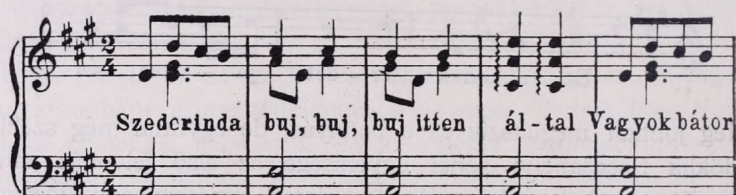

Még jobban meglátszik ez a befolyás, de egyúttal még szebben tündöklök Szerdahelyi zenei egyénisége az első felvonás táncz-jelenetében, a hol felhasználja a palotás zenének egy közismert motívumát, melylyel Erkel is élt és a mely a cigányoknál is záradékká vált, de annyi eredeti vidámsággal, ötletességgel, hogy ebben a tekintetben valamennyi elődjét felülmúlja. A tánczjelenetnek a szövege egy a gyerekjátékba besüppedt dal-, illetve balladatöredék.

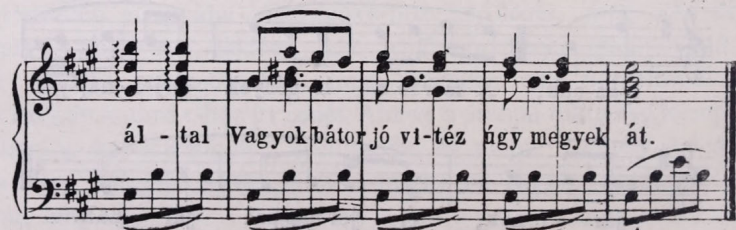
E-reszsze-tek jó ré-vé - szek. Nem e -
 résztünk, nem, nem. Mult-kor is, hogy itt jár-ta-tok,
 hidunk lá-bát el-tör-té-tek, meg se csinál - tá - tok,
 arany kulccsal kocogtatjuk, mégis megcsi - nál-juk.

Szedcrinda buj, buj, buj itten ál - tal Vagyok bátor

jó vitéz úgy megyek által Szederinda buj, buj, buj itten

ál - tal Vagyok bátor jó vi-téz úgy megyek át.

Nem ismerek magyar operai részletet, mely vidámabban, ötletesebben és jellemzetesebben volna megzenésítve, mint ez az együttes. Ugyancsak eredeti szerzeménye a harmadik felvonás előzenéje, egy szépen stilizált furulyás, mert nem csak Szerdahelyi flótázott és klarinettezett igen jól, hanem a Nemzeti Színház zenekarában ott ült a két Doppler testvér is, a kik az ilyenben világ-hírű művészek voltak. A »Csikós« nótáinak népszerűsége tanuskodik értékükről. Még mai napság a nép körében is mint igen régi nóták ösmereteseek; pedig igen kevés új nóta száll le ilyen mélyre.¹

1849-ben Szerdahelyi folytatta munkálkodását, »Liliomfy«-hoz, a legjobb magyar bohózathoz ír könnyed és kedves zenét.² 1850-ben pedig a »Bányarém« és a »Házassági három parancs« dalait írja. Azután a toll kiesik kezéből, a magyar zene pótolhatlan kárára.

A mi zenei életünk és kulturánk sivárságát semmi sem jellemzi annyira, mint hogy nagyjainkat nem tanulmányozzuk, jóformán még csak számon sem tartjuk. Szerdahelyi Józsefről is mindössze Szigligeti Bayer József és Bartalus István írt. De még ezek is milyen szűkszavúak és kevésbé részletezők. Igaz, hogy nincs is zeneértő közönségünk, mely érdeklődnék a részletek iránt.

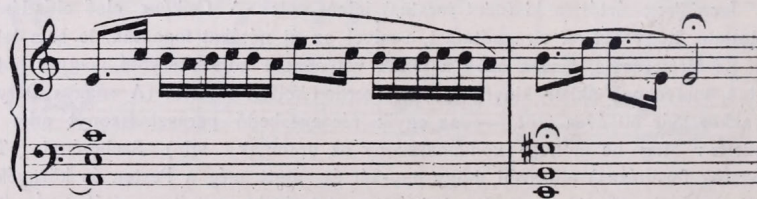
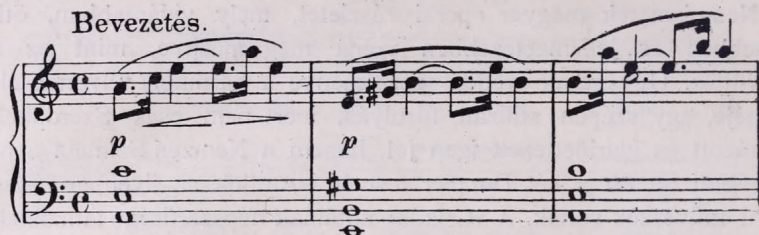
Leghíresebb dalai közé tartozik: »Ezt a kerek erdőt járom én«, mely egyike a legelső magyar lassú csárdásoknak. Az eredeti partitúrában a sorvégző záradékaiban levő hármashangok még kettőztetve fordulnak elő, mint a verbunkos zenében, ennek erős befolyását bizonyítva.

¹ Igen öreg úrtól, a ki (mint juratus) jelen volt »A Csikós« első előadásán, hallottam, hogy azt az elragadtatást, a mivel az új nótákat fogadták, le sem lehet írni. Ez természetes, hiszen azok a nóták valósággal korszakalkotó magyar nóták voltak, melyeknek akkor kinyilatkoztatásszerűen kellett hatniok. (A »nagy« Déryné — akkor már 50 éves volt — az egyik részegeskedő parasztasszonyt adta és énekelte: Meg ne mondja komámasszony az uramnak! stb.). Szeberényi (»Tót népdalok fordítása«) elbeszéli, hogy egy-két év alatt még a Pesten és környékén dolgozó tót lányok és legények is eltanulták és hazavitték a nótákat Árvába, meg Turócba. Rövid időre rá az egyik nótát Doppler is feldolgozta szép hegedűszóban »Ilka« cz. operájában. Látszik, hogy azokban egyformán gyönyörködött a nép, meg a muzsikus.

² Hogy Szerdahelyi milyen finoman dolgozott és hangszerelt, arra jellemző, hogy egyik legtehetségesebb magyar érzésű zenészünk, a midőn partitúráival megösmékedett, az abban észlelt izlésről e sorok írója előtt elragadtatással szólt. Pedig az akkori magyar zenei kultúra még nem állott ott, a hol a mai.

Részlet Szerdahelyi „Csikós”-ának közzenéjéből.

Bevezetés.

Kún László átírata.

Lassan. (*Andante.*)

ÉNEK

Ma-gasan repül a da-rú szé - pen

ZONGORA.

szól, Ha-ragszik rám az én rózsám

mert nem szól. Ne haragudj édes rózsám
 so - ká - ig, Ti - ed leszek, Ti - ed le-szek
 ko-porsómbe - zár - tá - ig. 1. 2.

Az »Ezt a kerek erdőt járom én« nótát a »Repülj fecském«-et Reményi Ede virtuóz modorban hegedűre írta át és azóta a cigány is az ő czifrázataival húzza. A legenda áthelyezte az utóbbit a Rákóczi időkbe és a hazafias színdarabokban »Czinka Panná«-val énekel-tetik, meg hegedültetik. (Csak a szöveg vezethető vissza a Rákóczi-korra. Czinka Panna majdnem félszáz évvel a kurucz idők után működött. Czinka Pannát legelőször Jókai helyezte a kurucz időkbe »Szeretve mind a vérpadig« című regényében.)

Az a nóta, hogy : »Azért, hogy kend kicsit ragyás« 1829-ből való népdal és dallama mint ilyen fordul elő Rothkrepf Mátrai Gábornak egy gyűjteményében, csakhogy a tempója inkább táncznóta. Azonban már a »Beszegődtem Tarnóczára bojtárnak« Szerdahelyinek eredeti szerzeménye, éppen úgy a tánczjelenet, a melyről már megemlékeztem, valamint a harmadik felvonás előtti közzene is. Régebb átdolgozott nóták a szép pásztornóta : »Arra járjunk arra«, aztán »Zöld asztalon ég a gyertya« és »Meg ne mondja komám-asszony az uramnak«. Ennek előképe egy népdal 1790-ből, »Hol lakik kend hugomasszony Kereszturban«, melyet Keresztessy említ a naplójában.

Ennek nótának :

Tisza partján van egy hajó kikötve,
Benne fekszik az én rózsám megölve,
Jertek lányok, öltöztessük bíborba,
Temessük el egy nefelejsbokorba.

a dallama Szerdahelyié, a szövege Tóth Lőrinczé.

Ha megemlíjtük még, hogy rendszerint Szerdahelyi kottázta le és hangszerelte Egressy szerzeményeit, akkor csak bámulhatjuk tevékenységét és sokoldalúságát.

Nem élt sokáig. A magyar színészet küzdelmes évei, meg a folytonos munkásság annyira megviselték, hogy a Nemzeti Színház csendes révében nem sokáig élvezhette a nyúgalmasabb életet. 1851-ben meghalt. Eleget élt azonban ahhoz, hogy neve a magyar zene, különösen a magyar népdal terén halhatatlan legyen. Sir-emléke, szobra sehol sincsen, csak dalai élnek tovább névtelesen, mint azok a romok közt nyiló rózsafák, a melyekről senki sem tudja, ki ültette őket.

Egressy Bénit, Szerdahelyinek nagytehetségű kortársát életében nagyobb elismerés környezte ugyan, de mégsem méltányolták őt sem úgy, a hogy megérdemelte volna. Egressy a palócságnak volt gyermeke,¹ a mely olyan poétákat hozott létre, minők Tompa Mihály,

¹ Atyja, Pál református lelkész hegedűt, fuvolát és zongorát is ügyesen játszott. Anyja Komjáthy Julianna volt; hatan voltak gyerekek. 1833. jan. 23-án Mezőcsáthon lett tanító, azután Sepsiben (Abaujmegye). A kassai Berzeviczy báró igazgatása alatt levő szintársulatnál ott játszott bátyja, E. Gábor; őt meglátogatva, ott is ragadt. »Nyelvek körül a latinon és a hazain kívül semmi gyakorlata; hangjegytannak jó, ha tán hírét ösmerte.« Később mégis francziából, olaszból tudott fordítani, »vas szor-

Tóth Ede, Kiss József és Pósa Lajos. A palóczságnak egész területe még ma is visszhangzik a nótáktól és ez a lakosság nótatermelése gazdagságában s a nótakincs szivós megőrzésében vetekedik a székelyekkel.

Egressy Béni Borsódmegyében Lászlófalván 1814-ben született. Fiatal korában elvégezve iskoláit, tanítóskodott, aztán Gábor bátyjával együtt színészkedett. De mint színész meg se közelítette lángeszű fivérét és a Nemzeti Színházban is kisebb szerepeket játszott. 1848-ban honvéd lett és a következő évben Komáromban a Klapka hadseregével kapitulált;¹ két évre rá (1851. július 19-én) meghalt. Sorsa annyiban hasonlít a Petőfiéhez, a mennyiben ő is a forradalomnak dalnoka volt; hős is, meg költő is egyszerre.

Egressy legelőször a 40-es évek elején »Komáromi emlék« című szerzeményével keltett feltűnést és ez mutatja, hogy az ő iskolája is, csakúgy, mint a Szerdahelyié, a palotás zene volt. Hanem azután áttért a czifráról és mesterkéltről az egyszerűre, a magyarosról az igazán magyarra. Az első volt azok közt, kiket Petőfinek lánglelke és népdalainak mindent elbájoló rhythmikája megihletett. Azután jött a »Szózat«, a mely annyiban nem sikerült, a mennyiben a dallam sehogy sem egyezik a szöveggel. Vörösmartynak remekszép, de jambusokban megírt versére, nem lehet ájtatosan lassú magyar

galma minden akadályt felemészített. »Szép hangja volt. »Előbb dalszínész óhajta lenni. Elveszté ezüstcsengésű hangját; e vesztés fájdalma együtt élt vele. »He! he! heptiköbe esem!« szokta mondani. Ősszel utra kelt Olaszország felé Havival. »Egy célra lelkesülten, dagadó kebellet, lohadt erszénnyel indulánk. Balaton-Füreden megállapodánk egészségi tekintetből, de a nagyobb rugó más vala: a nagy útra pénz kellett. Mi megrohantuk a játékszínt, hangversenyt hirdeténk. Felczifráztuk a czédulát minél ritkább virágokkal, falusi színésztrüppök szokásaként, hogy mindenki szemébe tűnjék s a művészetet, bocsásson meg annak isten, *most az egyszer* pénzkeresési móddá törpitők. Célunk elérésére ezenfelül némely lelkesek még 80 pengőt gyűjtének s mi azt gróf Ráday Gedeontól, mint az indítványtevőtől — tisztelet neki s a többinek — átvévők.« (Idézve E. jegyű életírójánál. Értesítő. 1852.)

¹ Ezt olvassuk róla Jókainál több helyütt, ellenben E. nevű életírója azt mondja, hogy »Kápolnánál sebet kapott s megsántult, mely tehetlen testi állapotban felgyógyultáig Borsódba Ónodra vonult egy barátjához, hol Dávid zsoldárainak orgonára tételével foglalkozott, mely művét eredeti kéziratban a Nemzeti Muzeumnak ajánlódokozta, valamint hangszerzeményeinek mindegyikéből is egy-egy példányt, hogy legalább egy hangmester legyen ott képviselve, mert kivüle más nincs.« Lehet, hogy Jókai ennyi év után tévesen emlékezett, mert a másik egy évvel halála után írt róla.

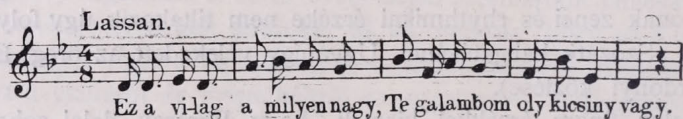
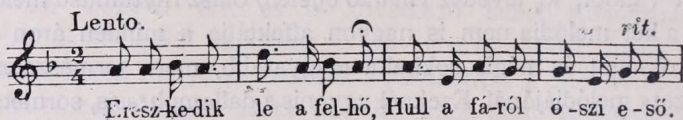
choriambusokat énekelni, kivált ha a dallamnak cesurái sohasem esnek egybe a vers sormetszeteivel és nyúgpontjaival. Az ilyen vershez inkább indulószerű, ha mindjárt olaszos jellegű megzenésítés szükséges. Erkel Ferencz ezt igen jól érezte, mert pl. a »Bánk-bán« bordalához, mely eredetileg Vörösmarty »Czillei és a Hunyadiak« drámájában fordul elő és a melynek rhythmusa (Ha férfilelkedet egy hölgyre feltevéd) ugyanolyan jambikus, mint a »Szózat« szövege, vagy »Bánk-Bán« második felvonásbeli belépőjéhez (Miként vándor, ki tévedez viharzó éjjelen) olasz rhythmusú melódiát írt. Ez a két melódia nem is nagyon affektálja a minden áron való magyarosságot és mégis sokkalta magyarabb, mert természetesebb a »Szózat« melódiájánál. Ezeknél ugyanis a dallamphrasis, sormetszet, nyúgpont, sőt hangsúly is mindig összeesik a szövegével és így a hallgatónak zenei és rhythmikai érzéke nem tiltakozik úgy folyton, mint a »Szózat« hallgatásánál. Ugyanígy vélekedett az öreg Erkel is (Gárdonyi közlése).

Bartalus finom érzékkel kiemeli, hogy Egressy dalai sohasem voltak műdalok, hanem inkább művészi népdalok. És ha kritikusan meg is róják zenei járatlanságát,¹ nekünk nagy érdemül kell

¹ Ábrányi a következőképpen ír róla: Majdnem ez időtájban jelent meg Egressy Béni: »Komáromi emlék« című hallgató nótája is egy pár friss részszel, mely az egész országban közkedvességgnek örvendő, hirtelen elterjedt s mindenfelé izgatottságba hozták vele a barna zenészek a magyar közönséget. Egressy Béni később dalaival is fellépett, melyekkel szintén egy egészen új irányt jelölt ki a magyar népdalok iránya és szellemére nézve. E szerző dalaiban megvolt az eredetiség, találó hangulat, mely a magyar közönség szívéhez szólt s ennél fogva nem is sokat törődött mással, mint magával a dallammal, melynek prosódiai s kíséreti része a mellett csak másodrendű dologgá vált. — Hofecker azt mondja: A magyar dalirodalom terén e korban első volt Egressy Béni, ki dalával utat tört magának a magyar közönséghez oly irányban, mely akkor még nem igen tartozott a népszerűbbek közé. Mint tehetséges naturalistának ösztönszerűleg nyilatkozott dalaiban is ama magasabb műdalirány, melynek bekövetkeztét ő csak sejtette, de melyet öntudatosan megalapítani ő maga nem birt elég zenészeti képzettséggel. Még a szorosan vett népdalformában írt dalai is, melyek leginkább megalapíták népszerűségét, bizonyos szokatlan és sajátos színezettel bírnak, mely akkor mint újdonság mohón terjedt s mohón talált utánzókra. A nyelvelles prosódiai hibák, az izetlen harmoniai kísérek és a primitívszerű zongorátételek különben is majd minden dalát elferdítik és kivetkeztetik eredeti bájaiból.

»Ez a világ a milyen nagy« kezdetű dala könnyen s természetesen folyik, erőszakos vagy nehezen énekelhető ugrás nem fordul elő benne. Mindazáltal távol marad a közönségestől: nemes fordulataiban a legmélyebb érzést tolmácsolja.

kiemelnünk, hogy a palotás zene czikornyái őt már teljességgel nem zavarják; ő már azok alól majdnem teljesen felszabadul. Az ő dallamkötése teljesen magyar, bár nem mindig a megszokott népies. Ez a sokat gáncsolt naturalista megérezte Petőfinek lángeszét, a melyet akkor neves kritikusok tagadtak és ő vállalkozott arra, hogy mint Schubert Heinet, ő Petőfit zenésítse meg. A nagy német zeneköltőt el nem éri ugyan, de azért örökszép népdalai zenei tartalmuknál fogva igen előkelő helyet foglalnak el a magyar nép dal-

Egressy a dalszerzést rendszeresen sohasem tanulta s e téren csak naturalista volt. »Kis furulyám szomorúfűz ága« kezdetű dalban a zene éppen nem alkalmazkodik a szöveghez. A szöveg benne a legszomorúbb érzelmeket zengi: »szomorúfűz«, »temető«, »sirhalom«, »siralom« s a zene egy virágról virágra szálló pillangó. Egyszer fordul elő benne egy ritardando; ez is a »csoda« szóra van alkalmazva s a dal vége, melynek legszomorúbbnak, legbúsabb hangulatúnak kellene lennie, a h-mollból még d-durba is átmegy; a »siralmas« szóra még egy trilla is jó sallangul, csak hogy az ellenkezés a szöveg és éneklés közt minél teljesebb legyen. »Ej! haj! félre te búbanat« kezdetű dal első köre eléggé arányos szerkezetű, nem úgy azonban a második kör. »Azt gondolom az ég borus« kezdetű dallam általános vonásaiban megegyezik a szövegben kifejezett alapérzelemmel s az eszme módosulatait szinte hiven kíséri. Kifogásolható csak a 7-ik és 8-ik ütemben a minden indok nélküli hangnemváltozás (E-mollból E-durba). »Bús vagyok én örökre« című dala egyike a legsikerültebbeknek s azon kevesek egyike, melyek akárhányszor hallva, mindig új élvezetet nyújtanak lelkünknek. »Csalogány bucsúja« című dalának második része nagyon hasonlít a »Klapka-induló« triójához.

Egressy Béni művei átmeneti hidat képeznek a múlt és az azt követő magyar zene között. Őt, — a tudomány, valamint zenei műveltség hiánya miatt, — ha új iskola alapítójának nem is nevezhetjük, de mindenesetre a dal terén új irányadónak mondhatjuk. A mi hiányos s még kívánni való — nem eléggé kiművelt zenei képzettségénél fogva — műveiben találtatik, az gazdagon pótolva van természetes költészete által, mert az ő dalai telvél finom érzést tanúsító meleg szendélyességgel.

lamkincsében. Ki ne ismerné pl. ezeket a nótákat: »Kis furulyám szomorúfűz ága«, »A virágnak megtiltani nem lehet«, »Kis szekeres, nagy szekeres«, »Ej, huj, félre te búbanat.« Azonkívül gyönyörű hallgató nótája a palotás zene stílusban írott »Komáromi emlék« és az 1849-ben szerzett, de 1850-ben közrebocsátott »Komáromi utóhangok« című induló, melyet ma »Klapka-induló« néven ismernek s a melyhez a szöveget 1864-ben Thaly Kálmán szerezte. Ez is induló formájú hazafias népdal.

Szép dala: »Ez a világ a milyen nagy«, hangulatosan kezdődik. Későbbi erős fokozása párhuzamosan halad a költemény tartalmával. Az »Ereszkedik le a felhő« mély és egyszerű, bensőségben végtelenül szép. A »Télen-nyáron pusztán az én lakásom« nótát Hollósy Kornélia az 50-es években Varsóban I. Miklós cár és udvara előtt tüneményes sikerrel énekelte. Nagy művészek is elismerték Egressy dallamainak zenei szépségét. Rubinstein Antal az 50-es évek végén Pesten járva írta »Fantaisie sur les Mélodies Hongroises« művét. Valamennyi benne előforduló dal Egressy szerzeménye. Vannak művei között kevésbé sikerültek is, a melyekben a dallamkötés nem eléggé természetes és a hangterjedelem is túllépi a népdalnak addig megszokott keretét; de ez minden újítóval megeshet, Egressy Béni pedig egyike volt az igazi újítóknak.¹

¹ »Ellenségei avval vádolták, hogy rontott a magyar nótán. Ilyen vádat pedig leginkább azért támasztottak ellene, mert a régibb magyar dalszerzők műveiben megszokott folyandóságot, merész, de soha nem szögletes fordulatot nélkülözni hitték Benjáminnál, mert igaz is, hogy szerzeményei némelyikét, mintegy derékban törte ketté, hogy aztán magasabb harmóniában egyesítse őket. De éppen ez az, a mi tartalmat öntött B. műveibe. Azok lehetnek gyakran szabálytalanok, visszaemlékezések, de igen ritkán üresek, tartalmatlanok. És ez többnyire egy-egy fájdalom, mely még inkább gyötri magát a frissek szövedelmeiben, mint a lassúakban, mert itt a maga rendes helyén van a nehéz bánat is, de amazokban öntépelődési, örülési öröm szilajságában szaggatólag dolgozik a kedélyre.« (Értesítő 1852. E. jegyű életrajzírója.)

Nyomatásban vannak tőle (E. jegyű névtelen életrőjra szerint):

1. »Vadrózsák« és »Viz hátán« két eredeti magyar nóta. Lassú és friss változattal mindkettő.
2. »Komáromi emlék« magyar nóta zongorára; andante és allegro.
3. »Keserv és viszontlátás« két magyar nóta zongorára König Róza kisasszonynak ajánlva. Három rész: Adagio, presto és allegretto
4. »Hontalan« zongorára; andante con moto, érzékeny és friss.
5. »Siralom-vigalom« magyar nóta, mérsekelve, aztán gyorsan.
6. »Bucsudal; Szüreti dal« zongorára. Az első: andante, molto cantabile, triója molto allegro. A második: andante és allegro.
7. »Részvét-búbanat« zongorára a tűzvész által károsult miskolcziak fölsegelésére; mindkettő

Dalainak érzelmi jellege tekintetében szerencsésen egészítette ki Szerdahelyit. Szerdahelyi a vidámság maga volt. Egressy érzelmes, romantikus, csapongó, de lantján nemcsak a szerelem, hanem a hazafias érzés is megszólalt. És ha könnyedségben és vidám ötletességben nem is érte el Szerdahelyit, de érzése mélyebb, zenei gondolatai mindig eredetiek és lantján a hazafias lyra is oly erővel szólal meg, mint a kurucz idők óta egyáltalában nem. Együttes működésüknek egy nagy eredménye volt. Az, hogy a palotás zene

frissel. 8. »Sirvirágok«, eredeti magyar, zongorára Szentgyörgyi Horváth Józsefnek ajánlva. Andante és allegro vivace. 9. »Honvágó« zongorára gr. Dessewffy Ágostonné szül. b. Bánffy Johannának ajánlva; andante és friss. 10. »Bölcsődal« zongorára gr. Wenkheim Lászlónak ajánlva. Andante, allegro. 11. »Országgyűlési nóta« zongorára b. Brudern Lajosnak ajánlva. Andante és allegro vivace. 12. Mézes hetek«, körmagyar zongorára Petrichevich Horváth Lázárnak ajánlva. Andalgó, lelkes, toborzó, ömledező, három a táncz, finale. 13. »Rákosi emlék.« Szentpéteri Zsigmondnak ajánlva. Halk és friss. 14. »Fogadj Isten«. Zongorára. Liszt Ferencznek ajánlva. Andante sostenuto; allegretto. 15. Tiszaparti csárdások; két dal: andante, allegro, aztán moderato s allegro. 16. »Társalgó« Veszter tánczára gróf Battyányi Kázmérnak ajánlva. Üdvözlő: moderato assai; férfias: andante; kellemző: andante con moto; séta: andante, csárdás: allegro. 17. »Pásztori hangok« eredeti csárdás. »Párisi szerencsevadászok« mazurka zongorára. 18. »Bokréta«. Körmagyar zongorára; gr. Teleki Ádámnak ajánlva: Andalgó, lelkes, toborzó, ömledező, három a táncz, kézfogó. 19. »Sárosi visszhangok«, Csárdás és friss zongorára. 20. »Ábránd«. Zongorára Csernovics Péternek ajánlva. Lassú és friss. 21. »Szózat«, költemény Vörösmartytól, díj-koszorúzott zene. Andante maestoso pianofortera és négy hangra is téve. 22. »Románcz«. Énekszó és zongora. »Repülj, repülj a partról félénk gerlicze. Andante sostenuto. 23. »Ablak alatt«. Három füzet. Eredeti dalok zongorára gróf Zichy Lászlóné szül. gróf Széchnyié Máriának ajánlva. I. »Hozzá« »Figaro leánya« cz. játékban éneкли Füredi. Szövege Egresy költeménye: *Ki lopta el szememnek álmait? Románcz: Messze, messze a zajos Páristól, az »Ördög naplójá«-ban éneкли Lendvay; andantino. II. »Apám, barátom, gyermekem!« románcz »A zsidó« cz. játékban éneкли Füredi: andante »Eljött az esti szellő« sajkadal, andantino. III. »Télen-nyáron pusztán az én lakásom« népdal (Tompá Mihály); halk énekszó és zongora. »Ereszkedik le a felhő« (Petőfi), először énekelte Farkas Károly. 24. »Korneliához« Hollósy Kornéliának ajánlva; lassú és csárdás zongorára. 25. »Téli dal«. Gróf Ráday Gedeonnak ajánlva; andante és allegro. 26. »Őszi dal«. Marczibányi Lajosnének ajánlva. andante és friss. 27. »Ez a világ, a milyen nagy« (Petőfi) énekszó és zongora, Hollósy Kornéliának ajánlva. Andante és friss. 28. »Bús vágyok én örökre« »Bujdosó« Zongorakisérettel Stéger F.-nek ajánlva. 29. »Csalogány bucsuja« »Fáj a szívem, majd megreped«. Irta és hangokra tette E. B. 30. »Komáromi utóhangok« (később Klapka-induló). Allegro, trio. 31. »Azt gondolom, az ég borus« De la Grange asszonynak írta és ajánlja E. B. 32. »Oh, ne mondj engem rózsádnak«*

fölött a népdal teljesen diadalmaskodott; hangra hang, egy szótagra egy zenei hang esett és a czirádás ének, mely még Szerdahelyinél kísért, a coloraturával, meg kettőzött záradékkal teljesen eltűnt.

1848 elején, a mikor a népies költészet, meg a népdal virágjában áll, hal meg szegényen és félig elfelejtve a palotás zenének utolsó nagysága, Rózsavölgyi Márk. Pár évre rá követték a sírba a népdal újjáteremtői, Szerdahelyi és Egressy is. Csakhogy az ő művük tartósabb volt, mint elődjüké.

Mindakettőt megilleti a költőnek babérja, de Egressyt még azonkívül a vitézség cserfakoszorúja is. Mint honvéd milliókért küzdött, mint dalnok milliókat ihletett és vigasztalt; áldassék érte emlékezte.

Ének és zongora. 33. Dalok a »Két Sobri«-ból (E. B. népszínműve). 34. »Két Sobri« Csárdás zongorára. 35. Dalok Szigeti »Szép juhász« cz. népszínművéből. »A virágnak megtiltani nem lehet; Elvennélek ha adnálak« stb.

Kéziratban maradtak leginkább 4 hangra téve:

35. Beteg leány (Uhland verse, fordította Bajza). »Kisfaludy Sándor dalünnepére (Erdélyi verse). »Üresen áll már a kancsó« (Petőfi verse). »A kancsó kézzől-kézre jár« (Vörösmarty verse »Az Áldozat«-ból). »Minden művészetnek fején a korona, a mi művészetünk« Színészdal. »Zeng dühös dal« Ellendal (Erdélyi verse). »Mért oly borus, oly néma e sereg?« Gyászdal Hubenayné emlékére. »Mindenható, ki ülsz«. Ének a »Fehérek« cz. darabban. »Rengeteg homályiban« Vadászdal. »Mi füstölög ott a síkon távolba?« (Gaal verse). »Igyál, igyál« bortal »Magyar leány az én rózsám« (Erdélyi verse). »Elmennék én katonának« (Szintén). Végül orgonára tett Szt. Dávid zsoltáraiból 53-at, és a dicséretetek közül harminczat.

Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy,
Az Atyaistennek bizony te kedves vagy.

(Szkárosi éneke a XVI. századból.)

III. FEJEZET.

A népdal a szabadságharcban. Kossuth-nóták. A politikai népdal.

Ekkor Magyarországra elérkezett az az idő, midőn vérkereszt-ségben újjá kellett születnie s a phoenix-madár legendája benne eleven valósággá vált. A nemesség, a jobbágyok, a német polgárság, a diákság, a mely latinul tanult, felvidéki tótok, délmagyarországi svábok és szepesi németek: mind, mind összeforrtak a hazaszeretetben. Isten a magyar népet tűzben aranyozta; csaták viharaiban, rettenetes sorscsapások tisztító tűzében edzette meg fényesre, tisztává, örökkévalóvá.

A magyar népdal a forradalom alatt tüzel a harcban, vigasztal a balsorsban és zeng a diadalban. Petőfi volt a szabadságharcz Tyrtaeusa, de dalolt a nép is. A csaták füstjéből kihallatszott a magyar nóta. Az egész szabadságharcz nem soká tartott. Az őszi felkelés, a téli küzködés és aztán a diadalmas tavaszi hadjárat; a moóri csatától a világosi gyásznapiig, alig tíz hónap és mennyi dicsőség, mennyi bánat termett ezalatt. Ez is, az is elmúlt idővel. De nem nyomtalanul! A mi titáni harcunk lehanyatlott, a szabadság napja leáldozott, de csak azért, hogy újra keljen s a mult emlékein lelkesül és a harcz eredményeivel él a mai egész magyarság.

A nép, mely az elvont eszmét szereti egy személyben megismerlést, a maga egyszerű gondolkozásával lelki szobrászmunkát végez. A felszabadulás nagy és magasztos munkája nem egy emberé; Széchenyi kezdte, Kossuth folytatta, a márcziusi és ápri-

lisi napok valósították meg. A nép ezt mind Kossuth nevével kapcsolta össze, a magyar szabadságot az ő személyéhez fűzte. Kossuth lett a forradalmi népdal főalakja, mint száznegyven év előtt H. Rákóczi Ferencz. Mellette a többiek háttérbe szorultak.

Ez a körülmény már soknak feltűnt. Imre Sándor mondja: »De a forradalmi háború egyes férfait és mozzanatait kevésbé énekeltek meg. A szolnoki vagy isaszegi csatának, a szabadságharczosok vezéreinek, alig némelyek kivételével, nem igen akadt megéneklőjük; Petőfin kívül alig valaki. E tekintetben szegényebbek vagyunk, mint a kuruczok korában atyáink. Ott legalább Esztergom bevétele, a koronczói és más csaták, meg Szeben ostroma stb., a hősök közül a fejedelem és Bercsényi (kik magok is énekeltek), Bezerédy, Balogh, Bottyán, de még Kerekes Izsák, Tyukodi és Kuczug Balázs is megénekeltek vagy előfordultak az énekekben. Volt pedig közöttük méltatlan és áruló is nem egy. Itt a mellett, hogy a hősök közül énekes nem vált, alig van valakiről énekekben méltó megemlékezés, ha Bemet Petőfinél nem említjük. Figyelemreméltó jelenség az utóbb elmondottakhoz képest. Nem érkeztek volna táborban és másutt a dalköltésre, vagy nincsenek feljegyezve némelyek?« (A népköltészetről és népdalról.)

Ebben a kijelentésben van némi túlzás. Nem állíthatjuk, hogy Bem és Kossuth kivételével a többi kiváló hősöknek nem akadt volna megéneklőjük. Akadt Perczelnek, Damjanichnak, Görgeinek és Nagy Sándornak is. Igaz azonban, hogy táborban és másutt nem nagyon értek rá a dalköltésre, mert az a tiz hónap igen kis idő volt. A kurucz harcok, a megszakításokat is számbavéve, több évtizedig tartottak s a nyári hadjárat után jött a téli, csak kevésbé megszakított pihenés, mikor elég idő maradt a verselgetésre és éneklésre. Ez a nyugvás most hiányzott. A rövid és jó tüzes verset azonban azért a szabadságharcz magyar népe is csak úgy megzenésítette és énekelte, mint a kurucz köznemes a maga verseit s habár a kurucz köznemesség is népies lelkű, műveltségű volt, de negyvennyolczban a daloló és harczoló tömeg maga a nép. A nótának rövidnek, könnyen fülbemenőnek kell lenni. Az igen hosszú ütköztetleirást, vagy vitézi versezetet a kurucz időkben épp úgy nem tudták énekre fogni, mint félszáz év előtt például Sárosy »Arany trombitá«-ját. Az aránylag rövid lefolyású küzdelemnek még egy hátránya mutatkozik. Vadnay Károlynak igaza van (»A

forradalom költészetéről» a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténetben) hogy sok nótának nem volt ideje az egész országban elterjedni, a nép dalos ajkán simára, kerekre csiszolódni, »mint a hogy a patak folyton folyó habjai szokták gömbölyűre csiszolni a medrükbe szögletesen került kavicsokat.«

A Dunántúl népének hőse Perczel Móricz tábornok volt. Szenttamási diadalát énekli a következő vers: (Kővári gyűjteménye 33. lap.)

Szép világa a magyarnak,
Mostan negyvennyolczt írnak,
Magam is el fogok menni,
Nyalka honvéd fogok lenni.

Puskát veszek a vállamra,
Kardot kötök oldalamra,
Megmutatjuk mi a rácznak,
Magyarok hogyan csatáznak.

Megálljuk mi a helyünket,
Nem hagyjuk el vezérünket,
Ott láttuk a Tisza partján,
Futamodott a szervíán.

El is vitte az irháját,
Teli rakta a gatyáját.
El kell Jelacsichhoz menni,
Majd ki fogja tisztogatni.

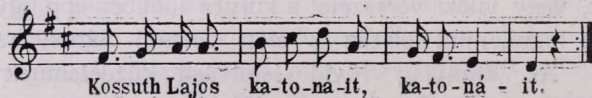
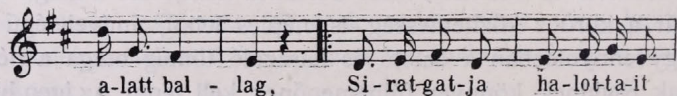
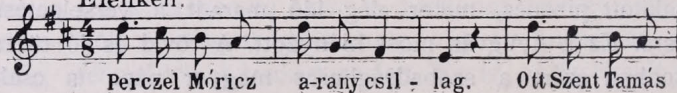
A Szent-Tamás erős helység,
Körülfogta az ellenség.
Ne féljete magyar lányok,
Nem jönnek a szervíánok.

Perczel Móricz katonája,
A falakat mind megmászta,
De sok ráczot és németet,
Mindent pokolba kergetett.

Egy másik szöveg változata:

Ráczok, ráczok, szervíánok,
Nem értek ti egy petákot,
Lám a magyar száz pengőt ér,
Panganétos puskával mén
A ráczokra.

Élénken.

Ugyancsak a Dunántúl énekelték (a Kossuth-nóta dallamára):

Kis Kanizsán a víz mellett
A szervíán vitézkedett,
Sok otthagya koponyáját,
Sok elhordta az irháját,
Éljen a magyar!

Kottorinál magas árok,
Ott vannak a szervíánok,
Éles kés van a kezükben,
Vörös sipka a fejükben,
Éljen a magyar!

Ne félj, ne félj magyar leány,
Nem rabol el a szervíán,
Perczel Móríc katonája
A nadrágjából kirázza,
Éljen a magyar!

Ezt a kis dalt egy betyár nóta dallamára vonták:

Zúg az erdő, zúg a mező,
Ugyan mi zúgatja?
Talán bizony Perczel Móríc
A lovát ugratja.
Szép ő maga, szép mindene,
Szép a paripája,
Vigan vágat a honvédek
Nyalka táborába.

Ugyancsak itt és ekkor keletkezett:

Kisütött a nap sugára
Perczel Móríc ablakára.

A táborban termett népi eredetű nóták:

Fölteszem a csákómat a fejemre,
Úgy ugratok Windischgrätznek elejbe.
Windischgrätznek paripája sántikál,
Plezúrt kapott ütközetben Szolnoknál.

Első, első, legelső,
Kossuth Lajos az első,
Második a Windischgrätz,
Kinek népe mindig vész.
Harmadik a Jellacsics,
Kinek népe soha sincs.
Negyedik a Görgei,
A németet töreti.

Ilyenek még:

»Mindenfelől harczy nótát fuj a szél.«

Vagy ez:

»Megy honvédnek, megy huszárnak,

A magyar megy katonának.«

»Nem szánt vet az égi madár,

Én is fegyvert ragadok már.«

Régibb motivumnak a felgyúlása viszont ez:

Mindig hordják a regrutát,

Verbuválják a katonát.

Ezekből is látszik, hogy nem keveselhetjük a táborban termett dalokat. Versíró bőven akadt a lelkesedéssel áthatott nemzeti seregben, melyben a hivatott dallamszerzőknek egész sora küzdött. Egressyn kívül ott találjuk a fiatal Simonffy Kálmánt, Pecsenyánszkit, Travnikot, Nyizsnyait és másokat. Hogy a hősök személyéhez fűződő nótánk még sincs nagyon sok, egyebeken kívül abból is magyarázható, hogy a tiszteknek, sőt a tábornokoknak igen nagy része német ember volt, a kik a magyar legénységgel nem nagyon pajtáskodhattak. A kurucz időkben ez is másképp volt.

Petőfinek tüzet, lángot lehelő dalait méltatni nem ide tartozik. Hogy hatása korára óriási lehetett, elképzelhetjük.

Szavai:

»Muzsika szól, verbuválnak,

Csapj föl öcsém katonának.«

bizonyára nem hangzottak el visszhang nélkül. De az igazi verbuváló még sem ő volt, hanem Kossuth, ki a horvát betöréskor 1848 szeptemberében bejárta az Alföldet, ezredeket varázsolvá elő a földből. Ekkor született a Kossuth-nóta.

Ezt a dalt, melyről annyian írtak már¹, az országnak sok vidéke tartja saját termésének. Hentaller (Egyetértés 1894.) és a Zsilinszky-féle gyűjtemény 1848 tavaszára teszi, midőn állítólag Kossuthnak Esztergomban a hajóállomáson való kiszállásakor esni kezdett az eső és azért énekelték:

Esik eső karikára,

Kossuth Lajos kalapjára,

Valahány csöpp esik rája,

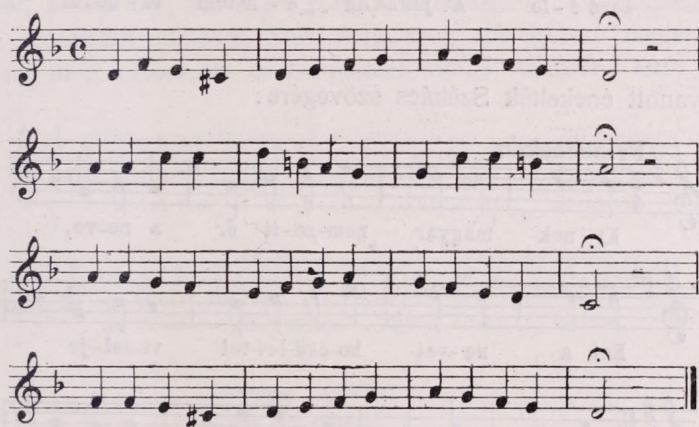
Annyi áldás szálljon rája,

Éljen a haza.

¹ Magam is tárgyaltam a »Pester Lloyd« 1902. szept. 19.-i számában.

Tömörkény István Szeged vidékére, Kálmán Farkas Gyoma környékére teszik és mindketten 1848 őszére; Jókai is erre hajlik (Egy dal keletkezése.) és mi magunk is ezt fogadjuk el, mert a dallam csirája református egyházi ének (Régi énekeskönyv 279.) és ez csak ott válhatott népdallá, a hol reformátusok laknak. Káldy egy régi kurucz nótáig viszi fel származását, melyből már Ferencz császár alatt népdal, katonanóta lett. Mi egy XVI. századbeli protestáns népénekre gondolunk. (Régi énekeskönyv 279. sz., szerzője : Sztáray.)

A Kossuth-nóta a szabadságharcz legelterjedtebb lelkesítő népdala és ez az a *közének*, *közdal*, a melyet a különben finom érzékű és nagytudású Vadnay Károly nem akart meglátni. (»Egy, a mire igazán szükség lett volna s a mi nélkül fegyverrel küzdő forradalom bajosan lehet el, nem szülemlett. Nem volt igazi közénkünk, közdalunk.«) A nóta a népnek igen szép alkotása; könnyű, egyszerű, népies s lehet zoltárosan is, meg lüktetően is énekelni; a refrain »Éljen a haza« a régi, már háromszázéves egyházi jellegű refrain.

Az elnyomatás idején ez a nóta újabb meg újabb szöveget kapott.

Más népdal-jellegű vers és dal is keletkezett az ország sok vidékén. A palócság körében maradt meg ez a nóta (Bartalus I. 49. lap.):

Csak azt mondják, ne tartsak szere-tőt, Me-gas-ta a
német a te-me-tőt. Vagy az ágyú, vagy a vas
kard é-le A' jár az én é-le-tem vé-gé-re.

Ugyanott énekelték Székács szövegére:

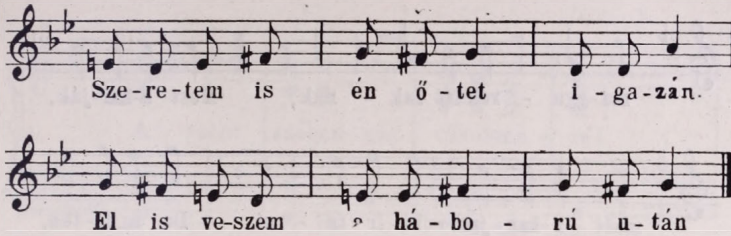
Frissecskén.

Ki-nek magyar nem-ze-ti ő, a ne-ve,
Ezt a ne-vet be-csü-let-tel vi-sel-je
Fi-ze-té-se nyolcz ga-raj-cár e-züst pénz,
U-ri mó-don él eb-ből egy köz-vi-téz.

A nagy Alföld termése (Bartalus I.):

A-zért hogy én hon-véd hu-szár va-gyok,
Bar-na kis lány sze-re-tő-je va-gyok

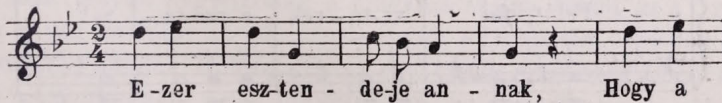

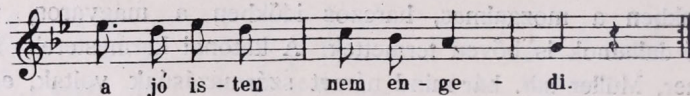
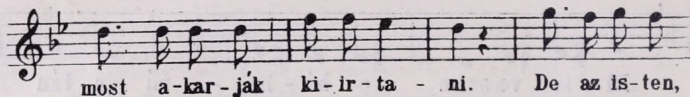
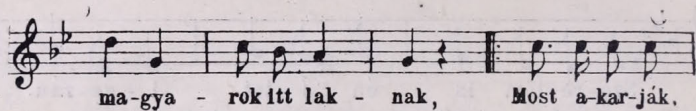
Ezekben a mozgalmas, harczos időkben a magyaros, tüzes induló-dallamok is bőven termettek. A katonai karmesterek: Zapf, Zimmer, Müller stb. bár mind német származásúak voltak, egyre-másra szerettek efféléket. Sok még azon melegében megszövegesedett, mint a Kossuth- és Damjanich-induló. Az elsőből lett:

Kértem a kapitányt,
Adjon pej paripát,
Úgy viselem gondját,
Sohse látja kárát.
Közibe vezetett
Száz remonda lónak,
Megálltam faránál
Egy kurta csikónak.
Ez a jó, ez lesz jó,
Ez a kurta csikó!
Ez a kurta csikó
Huszár alá való.

Erdélyi eredetű nóta:

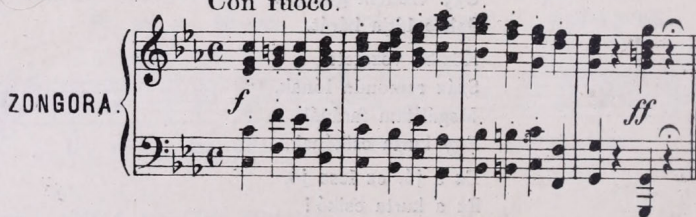

Asztalos készíts koporsót,
Egy egész nemzetre valót.
Vérbetűkkel, vérbetűkkel írd rá eztet,
Itt nyugszik a. itt nyugszik a magyar nemzet.
Ne félj pajtás a haláltól,
Az ellenség golyójától.
Harcba halni a hazáért dicső halál,
Czudar az, kit, czudar az, kit itthon talál.

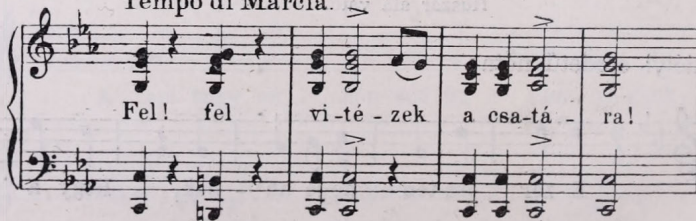
(Bartalus I. 88. lap.)

Egressy Béninek Komárom várában származott Klapka-indulójához (Komáromi emlék) — igaz, hogy csak 15 év múlva — Thaly Kálmán költött jó, tüzes szöveget. Szóval a magyar népdal igen jó úton volt arrafelé, hogy az induló rhythmusú dallal gyarapodjék.

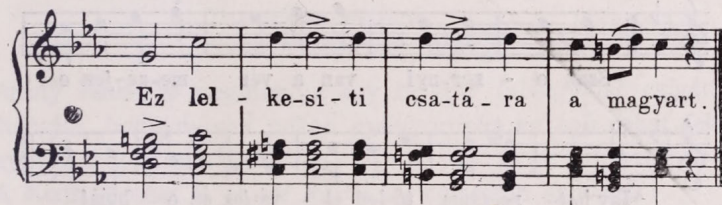
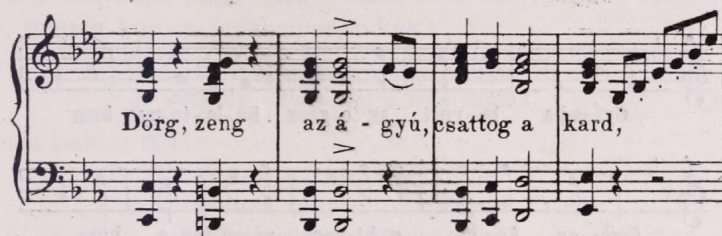
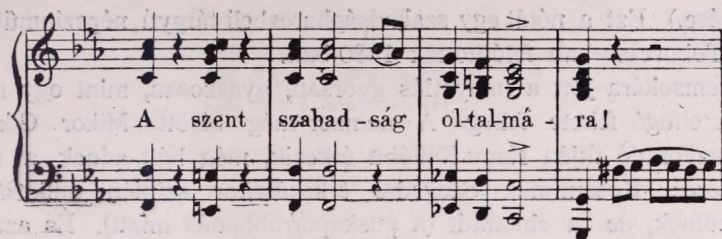
Con fuoco.

Tempo di Marcia.

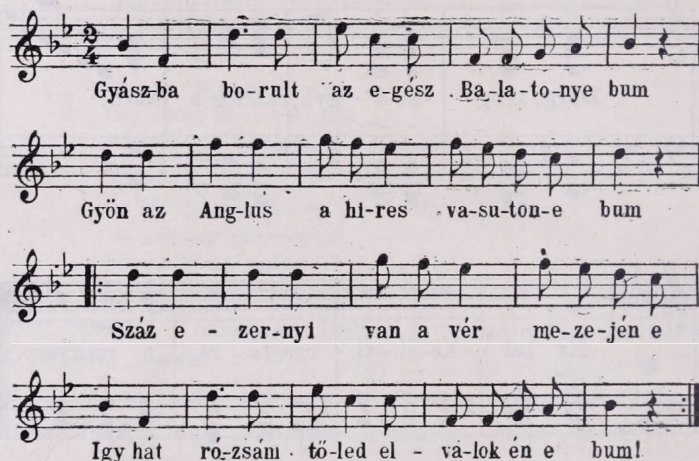

Általában a hazafias népdal ebben a lánggal lobogó korban oly dúsan fejlett, hogy a francia forradalmi népdalköltészetet számban is, de különösen valódi népiességben felülmúlja. Kivételt csak a Marseillaise nyújt. Olyan vértfórraló dallamot Petőfi »Talpra magyar«-jának Egressy, később Doppler Károly nem tudott adni.

Elvértve szerelmi nótát is hallunk. Az a friss nóta »Ég a kunyhó, ropog a nád« állítólag a komáromi ostromkor keletkezett, a midőn az osztrák golyók felgyújtották a külváros szalmaviskóit és a honvédek a vár bástyáin az ellenséges ágyúk lőtávolában mulattak és tánczoltak. Fültnak állítása szerint egy másik, igen szép búsongó nóta: »Azt mondják, nem adnak engem a rózsámnak« is ekkor keletkezett a verbászi honvédtáborban. (Kálmán Farkas levélbeli

közlése.) Ezt a nótát egy szabadságharczbeli tárgyú népszínműben, a »Toborzás«-ban felújították 1880-ban.

Nemsokára jött a hanyatlás gyorsan, gyászosan, mint egy mindent elfogó fekete felleg. A nemzet még bízott. Mikor Görgey visszavonuló útján Nagy-Kállóba érkezik, még bált adnak a tiszteletére; Kossuthnak Szegedre érkezésekor szintén mulatságra készülnek, de ez elmaradt (a puskaorrobbanás miatt). És azalatt a Dunántúl már felhangzik:

Az Alföldön pedig igazán balladai erővel éneklük meg a későbbi martyr, Nagy Sándor tábornok debreczeni katasztrófáját.

Trombitálnak, trombitálnak,
A huszárok sorba állnak,
A Nagy Sándor ármádája
Az ellenséget bevárja.

A Nagy Sándor legelől áll,
Jobb feléről meg egy pap áll,
Kereszt vagyon a kezében,
Szent ostya meg az ölében.

Édes fiaim, huszárok!
Futnak-e már a kozákok?
Hej Nagy Sándor gyeneralis,
Oda van a huszárod is!

Édes fiaim honvédek,
Futnak-e már a németek?
Hej Nagy Sándor gyeneralis,
Oda van a honvéded is!

Lehajtja a fejét ő is,
A Nagy Sándor gyeneralis,
Hullik a könny két szeméből,
A magyar ég elsötétül.

És a hanyatlás idején nem marad el a keserű gúny sem. Csak-
úgy, mint a kurucz időkben mondták:

Hol vagy mostan nyalka kurucz,
Ki oly voltál, mint a szép strucc!

fújta a palócz nóta:

Hamar érő kukoricza,
Szaladj magyar, jön a muszka.
Nem szaladok, retirálok,
Világosnál majd megállok.
Haszontalan retirálnyi,
Világosnál meg kell állnyi.

Arany János is megmondja egy helyütt (»Nagyidai cigányok«
előhangja), hogy milyen pokoli gyönyörűség az égő sebet feltépni,
hogy annál jobban fájjon.

A Kossuth-nóta is ekkor kapta legismertebb szövegét:

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje,
Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni,
Éljen a haza.

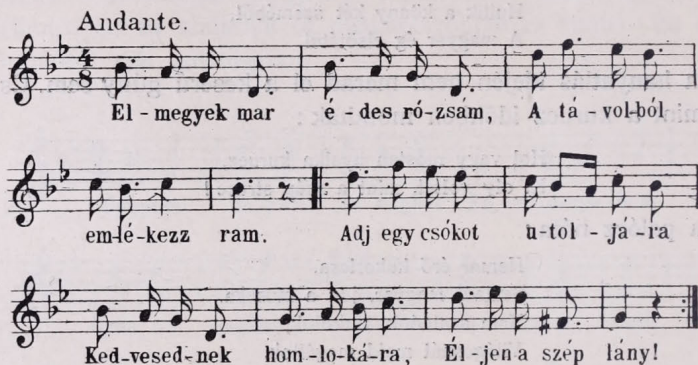
Arad után aztán elnémult a nóta a vérözön közepette és később
is félénken szólal meg. Nem volt senkinek kedve énekelni s midőn
1850-ben Haynau biztatására a pesti nők egy része bálozott, Sárosi
azzal a maró költeménynyel bélyegzi meg őket: Tánczoljatok,
lányok, tánczoljatok.

Azért azonban a nemzet elnyomatásában is szeretettel ragasz-
kodott száműzött nagyjaihoz. Különösen Kossuthot kíséri lelkével,
a midőn a tengerre száll, a midőn Angliába bujdosik:

»Elbujdosott messzire, messzire,
Angoloknak hegyibe, völgyibe.«

és regél róla, az íródeákról, a ki levelét a hajnali csillag mellett írja, a kit olyan nehéz várni. Az elnyomatás évei alatt tilos volt ez a nóta, tehát mindenféle ártatlan szövegeket énekeltek rá, mint »Friebeisz István nagy naptára«, vagy a »Két Sobri« című népszínműben 1851-ben szerelmes verseket, de mindenki értette:

Andante.

El - megyek mar é - des ró - zsam, A tá - volból
em - lé - kezz ram. Adj egy csókot u - tol - já - ra
Ked - vesed - nek hom - lo - ka - ra, El - jen a szép lány!

Árva vagyok, árva lettem,
Szerencsétlennek születtem,
Mert attól elrekesztettem,
A kit igazán szerettem,
A kit szerettem.

Voltak az akkori nóták között érzelgősök, a melyek ma már csaknem élvezhetlenek, de akkor, a mikor mindenkinek volt keseregni valója, mindenütt elterjedtek. Ilyen például a következő, a mely teljesen műköltés s csak a dallama népdal:

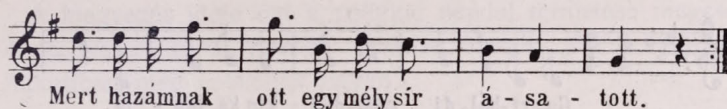
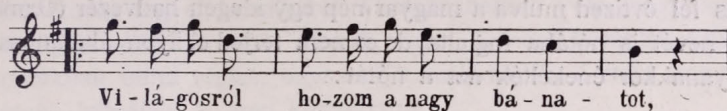
Honnan jössz te oly leverten jó pajtás,
Mért sir egyik szemed jobban, mint a más,
És arczodon mért látni oly bánatot?
Mert hazámnak egy nagy mély sirt ástak ott.

(Bartalus I. 81. lap.)

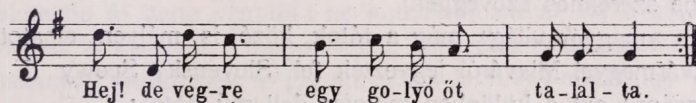
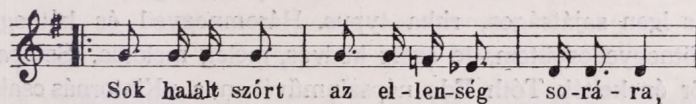
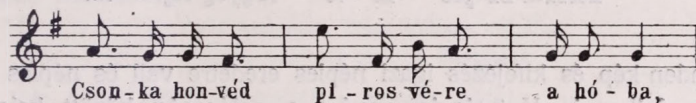
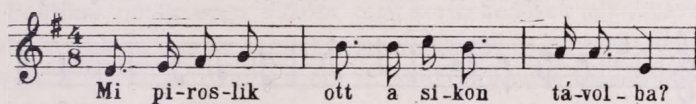

Sí - rok paj - tás, sír - ni fo - gok ö - rök - re,
Míg el - ni hagy a jó is - ten ke - gyel - me,

Aztán a tűzér temetése, szép, de kissé erőltetett dallamkötésű nóta Egressytől, a ki azt Gál szerelmes szövegére még 1837-ben megírta. Később hazafias szöveget nyert.

A politikai népdal 1860-tól kezdve, a kezdődő magyar világban vett nagy lendületet. Most Kossuth neve mellé Türr tábornok és Garibaldi került. Akkor énekelték szélteben:

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát,
Éljen Garibaldi.

Más fél évtized múlva a magyar nép egy idegen hadvezér (Ozman pasa) nevét is nótába foglalta, de ez nem terjedt el ilyen általánosan. Ugyanakkor énekelték azt a nótát:

Ga-ri-bál-di csár-dás kis ka-lap - ja.

Nem-ze-ti szín bok - ré - ta van raj - ta,

Nem-ze-ti szín bok - ré - ta van raj-ta,

Kossuth La-jos ne - ve ra-gyog raj - ta.

Minden kép és kifejezés igazi népies eredetre vall és népies eredetű a dallam is. Kutatásaim szerint a palóctság között keletkezett és igen sajátos, ritka típus. Háromnegyed és kétnegyed, azaz ötnegyedes ütem, de azért kedves, meleg melódia. (Színpadon először énekelték Tóth Ede népszínművében a »Kintornás család«-ban, de szerelmes szöveggel.)

Ez a »magyar világ« még a tótok közé is mélyen elhatott. A nyitra vármegyei Miaváról jegyezték fel (Slovensky Spewy II. rész 488. szám.) azt a különben magyar dallamú nótát:

Čardáš budzogán,
 Za hrajmi čigaň,
 Na ty husle na ty gajdy,
 Co tu nechal Garibaldi.
 Garibaldi hovori,
 Ze sa Nemca neboji
 A Nemec mu zas hovori,
 Garibaldi je chlap dobry.»

Több is lehet ilyen, a mely még gyűjtőre és feljegyzőre vár.
 Ha végig tekintünk a szabadságharc és az elnyomás dalain,

büszkeség fog el bennünket. Dicsekedhetünk vele, hogy ennyi sok és ilyen szép hazafias nótánk van. A nép körében keletkezett nótáknak mind régies, egyszerű a melódiájuk, a mint hogy a nép maga ízlésében is igen konzervatív.

A kiegyezés ideje óta a politikai népdal termelése megcsökkent. A szenvedés, tűrés, remélés poézise elmúlt, jött a munka ideje. Akkoriban még énekelték ugyan:

Kossuth Lajos levelet írt,
Hogy a történekről vett hírt,
De nem tartja ő elégnék,
A mit adtak a nemzetnek.

de a hatás már nem volt a régi. A nép és annak költészete csak vagy igen mély, vagy igen tartós hatások iránt fogékony; a rendes események, köznapi dolgok nem érdeklik.

Politikai nóták ezen idő óta csak korteskedések alkalmával teremnek és ritkán bírnak nagyobb jelentőséggel és népszerűséggel. Ilyen mégis a hetvenes évek végén a Mollináry-nóta dallamára írt baloldali kortesnóta:

Gróf Andrássy, Tisza Kálmán csinálta,
Hogy a magyart elvitték Boszniába stb.

Két évvel előbb énekelték a Plevna nótát:

Tizenkettő, tizenhárom, tizennégy,
Ozmán pasa, Ozmán pasa hová mégy? stb.

A nyolczvanas évek elején a magyar politikai és választási küzdelmekbe új hang vegyült: az antiszemitizmus. Ez a párt kortesnótákat is készített, a melyek közül ismeretes a »Zikczene zakczene« (dallama: »Átmennék a Tiszán, nincs ladik«), másik így hangzik:

Bárcsak engem Maxi zsidó elvenne,
Belőlem tekintetes asszony lenne,
Sok zsidóból lett már tekintetes úr,
Kutya zsidó kiverünk az országból.

A magyar nép azonban ez iránt sem volt valami nagyon fogékony.

A kilenczvenes évek elején a nemzetet és annak politikai köreit a polgári házasság kérdése tartotta izgalomban; azonban ez az izgalom inkább az értelmiséget hozta lázba és nem hatott le a nép legmélyebb rétegeibe. Ekkor énekelték Dankó Pista művét:

Wekerle írta törvénybe,
Ne essünk rózsám örvénybe,
Apád-megbékül,
Barát, pap nélkül
Leszel a rózsám kedvesem.

A nóta a maga egyszerű, friss, indulószerű dallamával meglehetősen elterjedt és szívesen énekelték.

Mikor aztán 1894-ben meghalt a nagy száműzött, a magyar nép őt szeretettel gyászolta meg. A hivatásos dalköltők ekkor keletkezett nótái közt kevés a jó (a Dankó Pistáié sem az), ezért Lányi Ernőnek egy 1882-ben keletkezett igen szép, magas szárnyalású nótáját »Tavaszmúlt« kapták fel, Pósa Lajosnak alkalmi szövegével:

Kossuth Lajos szent sirjára,
Rászállott egy kis madárka.

A magyar *nép maga* ellenben még mindig a régi Kossuth-nótát tudja. Kossuth még haló porában is mindig *izen* neki.

A hazafias népdalok között szép és előkelő helyet foglalnak el azok, a melyeknek tárgya a koronás király. A régi világban is szolt a népdal a »Szent királyok«-ról, Szent Istvánról, Imréről, de különösen Szent Lászlóról, a középkori magyarság hősről és védőszentjéről, azután Mátyásról (tót és magyar népdal), később Mária Teréziáról. Új királydalaink szépen példázzák a magyar nép királyhűségét és szeretetét.

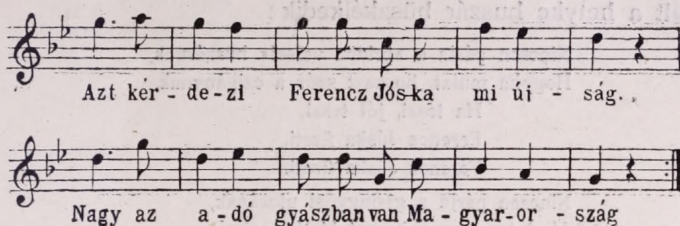
Ferencz Jóska névében Ferencz olyan családnévféle és Jóska a keresztnéve. Ő Magyarország »gazdá«-ja, a ki vigyáz az egész országra, a ki katonáinak könyvét ládájában tartja, mint a gazdaember a szolgaleányekét; csakhogy itt három esztendő az esztendő, mert ezeket a nótákat rendszeren akkor szolgáló vagy kiszolgált katonák költik régi meg új nóták dallamára. Neki panaszkodnak, ha valami nincs rendben, úgy abban az Eger vidéki népdalban:

Frissen.

Ferencz Jós-ka E-ger fe-lé u - ta - zik,

Há-rom hu-szár e-li-be ma - si-ro - zik.

Ő tudja, hogy milyen a katonaélet, mert fiatal korában maga is rekruta volt.

Ferencz Jóska ha felül a lovára,
Visszagondol a rekrutakorára...

Ő tudja legjobban, hogy ki hol, milyen ezredben szolgáljon, a mint a székely nóta tartja.

Trombita szól, a huszárok haladnak,
Ferencz Jóska lovat ad a magyarnak.
A bakkancsot hadd viselje az oláh,
Szilaj csikó kár is volna az alá.

Ha a honvágý el is fogja, mégis maradnia kell, mert:

Ferencz Jóska ládájába,
Szabadságom be van zárva.

De megvigasztalódik azzal, hogy:

Ha ősszszel az őszi rózsza kinyilott,
Ferencz Jóska kiadja az obsitot.

Milyen naiv bizalom szól ebből a dalból:

Barna kis lány levelet írt messzire,
Bosznianak a legszélső szélire.
— Ne félts engem, kis angyalom violám,
Ferencz Jóska gondot visel én reám.

A katona dicsekszik, hogy nem parancsol neki a bíró:

Majd parancsol nékem a császár,
Kinek egreczirozni muszáj.

Kivált a hetyke huszár büszkélkedik :

Nincsen párja a »princz velszi« huszárnak,
Hogyha mulat, huszast szór a cigánynak.

Ha teszi, jól teszi,
Ferencz Jóska fizeti,
Ferencz Jóska fizeti.

Nincsen párja a gyöngyösi utcának,
Jó dolga van a hevesi kislánynak.

Ott várja a párja,
Ferencz Jóska huszárja,
Ferencz Jóska huszárja.

A népköltészet a szent korona viselőjét is körülfonja a maga virágaival.

»Dalaid mindenütt visszhangra találtak
a nép ajkán.« (*Boruth levele Simonffyhoz*
1856. okt. 21.)

IV. FEJEZET.

Simonffy Kálmán és kortársai.

Az elnyomatás szomorú évei alatt csendben egy kiváló dalköltői tehetség forrt ki, a kinek dalos lelkéből gazdagon fakadt az édes dallamú, népies jellegű igaz magyar nóta. *Simonffy Kálmán* ez, a kit zeneirodalmunkban az első magyar dalköltő czímével illetetünk. Népiessé tették a körülmények s általában a kor, melybe fiatalsága esett. Az akkor mindenfelé uralkodó ízlés fejlesztette érzékét, irányította tehetségét. Megismerkedett népe lelki megnyilatkozásainak zenei és költői formáival és képessé vált arra, hogy e téren, mint alkotó művész a néplélek hivatott tolmácsa legyen.

Most a magyar irodalomban is a népiesség lesz csaknem korlátlan úrrá. Petőfi dalai visszhangoznak az ajkakon és őt követik és utánozzák a versírók. A népies irány Jókaival benyomul a regénybe, Szigligeti népszínműveivel a Nemzeti Színházba. Csoda-e, ha a bűvös magyar nóta megihleti és megtermékenyíti dalköltőnk lelkét is?

Marosvásárhelyi Simonffy Kálmán vagyonos pestmegyei családból származott, jó nevelésben részesült és lelkét már korán megragadták Petőfi Sándornak mélységesen szép népdalai. Résztvett a szabadságharcban is, aztán a nagy alkonyat után visszavonult Nagy-Abonyba és ott fogamzott meg lelkében az a sok

szép népdal, a mely azóta a magyarság közkincsévé lett.¹ Majd Vahottal együtt felcsapott impresszáriónak és összetoborzott cigány bandával bejárták az egész országot, főkép a Nagy-Alföldet.

Marosvásárhelyi Simonffy Kálmán.

¹ Tóth Kálmánnal való ismeretsége és levelezése már 1852-ben kezdődik. S. már akkor foglalkozik avval a tervvel, hogy T. K. »Vadrózsáiból« (helyesen: Szerelmi vadrózsák») egy csomót megzenésít. Junius 24-én írja neki: »A teher előleges viselésében, örökös poétai deficienciáim miatt, nem osztozhatom, utólagos pótláshoz azonban — ha Ön talán vesztene, a legnagyobb készséggel járulok.« Julius 6-án már megköszöni S.-nek, hogy a Vadrózsák közül 10-re zenét írt, a »Buza közé«-t nem tartja dalra valónak, jobb lesz az a hasonmértékű: »Nem kell nekem a világon senkise«. Czélszerű, hogy azokat csak maga S. adja ki, mert ő csak jót adhat. »Az ajánlatot Önre bízom, ha valami szép nevű szeretője van, akár annak. Verseimet én is volt kedvesemnek ajánlanám, ha nem volna oly rossz német hangzású neve.« Ezután már tegeződik vele. 1854-ben S. már »Flóra«-nak (Majthényi Flóra), a költő jegyesének is megzenésíti egy versét. 1855-ben a »Hölgyfutár« arról tudósít, hogy Egerben nagy tetszéssel énekelték S.-nak a Vadrózsák szövegeire írt nótáit. (T. K. márcz. 26.-i levele.) Ugyancsak ez év nyarán a nóták

A műsor javarészt az ő nótái alkották.¹ A nóták hamar híressé tették szerzőjüket. Egy-egy új nótájának megjelenése már az 50-es évek elején, a nótakedvelők körében valóságos esemény volt. A 60-as évek elején a kritika is a legnagyobb figyelemmel és dicsérettel szól róla.²

A költők közt, a kiknek népdalait megzenésítette, ott találjuk az 50-es és 60-as éveknek lyrikusait, főleg Tóth Kálmánt, a régiak közül pedig Czuczort, Vörösmartyt és Petőfit. Nem egy versírónak (Boruth, Avar, Nyilas, Csermelyi) nevét a lexikonokon kívül már csak megzenésítőjük, Simonffy Kálmán tartotta fent, a mint Schubert révén is sok jelentéktelen költőnek verse került bele a halhatatlanságba.

A nóták sokáig csak kéziratban és az élő ének és zene szárnyán terjedtek, csak koronként jelent meg valamely alkalomra két-három nóta. Végre a 60-as évek végén megjelent a »Dalvirágok« gyűjtemény Ábrányi Kornél zongora-átíratában, a melylyel Simonffy Kálmán magának emléket állított. Az első nótában:

»Zöld vetés közt énekel a pacsirta,
Bár a vetés bársonya eltakarta.«

melynek szövege Szelesteytől van (»Kemenesi czimbalom«), a zeneköltő még egy kissé küzködik a formával, a dallamfűzése még nem elég könnyed, természetes és némi keresettség észlelhető rajta, de a második nóta: »Szomorú fűz ága hajlik a virágra« (Boruth szövege) már mintaszerűen szép. A dallam folytonos synkopáival teljesen simul a szöveghez. Ezeket a synkopált

már az ország legelső színpadára is felkerülnek. »Édes druzsám! Bereczhez írt soraidra válaszolok. Először is a P.-ről (Pecsenyánszky) írt cikkek igen méltányos és helyes. Legközelebb kijön. A zenevilág köréből többször is vennénk hasonló cikkeket. A jövő héten éneklí Hollósy Kornélia a Vadrózsákat a »Sevillai borbélyban« (Levele 1855. június 9-éről). Meg is történt, gondolni lehet, micsoda hatással.

¹ Az országos zenés körutakat, ú. n. »dalidó«-kat Vahot Imre tervezte. 1859 április 29-én ír neki a »tervezett zenészeti expedícióról« és Fátyol Károlyról (híres cigány gordonkásról), kit a »most tavaszkor okvetetlenül nagyban kiviendő országos dalidókra« szerződttetett. Levele további folyamán említi, hogy forgó tőkéül 2000 forintot teremt össze. Pecsenyánszky János 1859. júliusában már tudja, hogy Simonffy Debreczenben van. Megjegyezzük, hogy a dalidóknak nagyobb volt az erkölcsi eredménye, mint az anyagi. A nóták »futótűzként« terjedtek el.

² Bartalus: Országtűkre 1862. 63. évfolyam, Mosonyi s a »Pester Lloyd« is.

rhythmusokat Simonffy Kálmán egyáltalában igen kedvelte. Ez a nóta hamar átment a nép ajkára. Reményi Ede már a 60-as években szép átiratban adta elő s azóta is sokan feldolgozták.

Szo-mo-rú fűz-fá-nak le-hajlott az á - ga,
Fáj a szi - vem er-ted fa-lu szép le - á - nya
Fáj a szi - vem ér-ted, De te azt nem bá - nod,
Van te-né - ked ná-lam gyönyörűbb vi-rá - god.

Lévay Józsefnek dalát¹ »Szár az ágon bús gerlicze turbékol« Simonffy dallamával később (1875.) Blaháné »A falu rossza« első

¹ 1854. január 8-án írja neki Lévay József: »Örömmre szolgáltak sorai, mert én szükségesnek látom némileg a melodiára veendő dal tükélyéhez, hogy zene- és versíró *egycértől*g működjének. Legnagyobb szerencse, hol a költészetnek ezen két ága ugyanazon egy lélektől eredhet.« Majd így folytatja: »Két dalt nevez meg ön gyűjteményemből, melyeket zenére alkalmasnak lát: »Kis kertemben« és »Fehér galamb« címűt. Az első megjárja, de az utóbbi, úgy gondolom, nem bír a népdal minden kellékével. Strophái nem alkotnak egy-egy egészet, mely legalább nyelvtani vonatkozással ne volna a legelső szókra; pedig ez a népdalban mindig hiba. Ép ezért nem tartom helyesnek, hogy a hosszadalmasságot ne is említsem, »Három a táncz« kezdetű versemnnek nótára tételét, mely tán szinte öntől van. Nézetem szerint népies melodiára legalkalmasabbak lennének gyűjteményemből következő című dalok: Déli szellő; Borulj reám; Dal, dal, dal; Arany kantár; Szár az ágon; Amott egy kis kerek tóba; Havas eső; Kis kertemben; s a »Déli báb« valamely múlt évi számában »Szerelm visszhangja« cím alatt ily kezdetű: Kifelé áll a szekere rudja«. Ha pedig románczféle, de mégsem egészen románczdallamra kívánna ön, ajánlani merném gyűjteményemből ezeket: A sajka, A szeretők-

felvonásában a zeneköltőnek azzal a másik nótájával együtt »Szállj le, szállj le kis arany pillangó« nagy tetszés közt énekelte. A Lévay versére írt nóta annyira tele van hangulattal, bensőséggel, hogy bátran versenyezhet a világ bármely népének népdalaival. Simonffy Kálmánnak egyik legjellemzőbb tulajdonsága a dallam természetes folyása, a könnyű gördülékenység. Ebben ő a Szerdahelyi utódja; Egressy-vel közös vonása inkább a mély érzés. Hanem azért az ő nótái sem maradtak meg a maguk eredeti mivoltában, a nép egyszerűsítette a dallamot, a cigány sokszor még színesebbé tette. Pl. a »Szár az ágon bús gerlicze turbékol« nóta megvan a Nagy Zoltán átiratai között is és nemcsak a modora cigányos, hanem egy-két fordulója is színesebb. A két átiratból azt is megítélhetjük, hogy mennyire fejlődött 30 év óta a magyar előadási stílus; a míg Ábrányi Kornél átirata keresetten correct és hűvösen óvatos, addig a Nagy Zoltáné teljesen szabad előadás, sok czifrázattal, hosszú késleltetésekkel, de mégis a dallamnak nagyobb lendületével.

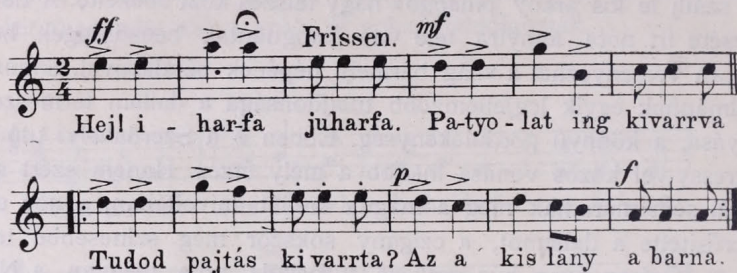
A bujdosók. Fualdes. Ha meghalok. Vándor emlékei. — Saját ízlése s ihlete határozza, vajjon a megnevezett költemények közül melyek egyesíthetők leginkább a zenével. — Áldja meg törekvéseit mind a kilencz muzsa. Én pedig maradtam önnek őszinte barátja Lévay József.

Boruth Elemér (Steiger Alajos) Nyiregyházáról ír neki, ott gazdálkodván. »Előbbi leveledben írod, hogy »Szomorú fűz ága« dalod kivívtá a köztetszést Heves- és Pestmegyében. Elhiszem, mert ha őszintén akarok szólni, meg kell vallanom, hogy eddigi dalaid mindenütt visszhangra találtak a nép ajkain s a mint tapasztalom, kedvezőbb sikerrel, mint azoké, kik szorosan egy rendszerhez ragaszkodva, gondolatjaikat feláldozzák a külfornának, mert szerintem az nem költő, de inkább olyan tudósféle ember, ki miután elhatározta magát, hogy népdalokat fog költeni, (?) maga elibe rak metrumot meg mindenféle historiát, hogy systematice dolgozhasson. Ez aztán az igazi népdalesinálás, mely ellen a versköltészetben is élethalálra küzdenek n. n. és v. (= nemes, nemzeti és vitézlő) bírálóink. Csak te dalolj, kedves Kálmánom s ne hallgass senkire!«

»Sárközynek (akkori híres cigányprimás és istentelen plagizator) általadi bepercletését a hirlapokban is olvasám. Úgy megbosszantott az átkozott cigány. No ládd, még mire vetemedik az affektált vadvirtuoz. Csak szorítsd pajtás s tépj le róla minden letéphetőt (értem a te művészeted árán szerzett babért). Egyébiránt én csak azt mondom, hogy: *édes Kálmánom, te büszke lehetsz mindezekre!*

Meghívásod folytán tavasszal bizonyosan meglátogatlak, aztán tudod mit teszünk? visszajövünk Mádra szemletartás végett a »hatputtonosok« regimentje fölött s csupa privát passióbul meg fogjuk ő kegyelméket tizedelni: sans pardon« (1856. okt. 21.).«

1856-ban komponálta Arany János szövegére :

1856. április 17-én írja neki Arany Nagyköőrösről: »Tisztelt barátom! Ime küldöm a kéziratokat. Nem valami új dolgok, már mind megjelentek itt vagy ott. Vegye Ön hasznukat, vagy dobja el, a mint akarja.«

Dicsekvőleg teszi hozzá Simonffy széljegyzetében: »Magyarország most élő legelső költője: »Hej iharfa, juharfa« című népdalát zenére tettem, melynek dallama nemcsak neki tetszett meg, de mint futótűz elterjedt az országban is csakhamar. Sőt a nép, miután Arany versét jó ideig hangoztatta, maga is csinált dallamához szöveget ekképp:

Kis menyecske, tyuhaja
Mondja meg hát, mi baja?
Nincs nekem semmi bajom,
Mert szeret a galambom.

(Simonffy K. levelezése a M. N. Múzeum kéziratárában.) Mátraí némi eltéréssel már a nép ajkáról közli egy néhány más szöveggel szintén az ötvenes évekből.

Az a nóta: »Nem vagy, a ki tegnap voltál«, igen szép, majdnem azt mondhatnók, hogy átcomponált nóta, mert kilencz soros és részenként fakad és fejlődik. Talán egy régi, szintén nyolcz soros betyárnóta: »Azt hallottam Várad felől« (Bartalus I. kötet 48. lap.) inspirálta Simonffyt ennek a nótának megírásánál. A nóta keletkezésének időpontját különben nem sikerült megállapítanom s így nem tudom eldönteni, hogy a széles mederben folyó sok soros népdalnak újabb meghonosításában Simonffyé, vagy Allagáé-e (»Befűtta az utat a hó«) az elsőség.

Simonffy Kálmánnak ez a nótája nem ment át a nép ajkára. A forma nagyon is fejlett és a szöveg is túlságosan, műveltül szentimentális.

Azóta a nyolcz soros nóta sokkal gyakoribbá lett (Szentirmay, Lányi Ernő, Dankó). Csak az a baj, hogy más kisebb rangú népdalköltőknél a bővebb forma nem párosul mindig kellő értékes tartalommal.

Különösen szép és érdekes a következő nóta, a mely sajátos módon csapongó, játszi rhythmusával a szöveghez simul. Ezt a nótát

Madár az á-gon, vi-rág a fá-kon Kap a le-
gény is a szép lá - nyon Virág a mé-zet,
szik-la az érczet Nem ör-ze - né úgy, mint én té ged

már Bartalus (I. 38.) a nép ajkáról írta le a Bodrog-közön. Én magam Szabolcsban hallottam, de már igen elváltoztatva és durhangnembben. Csak a szöveg maradt meg a réginek.

Egy másik nóta Tóth Kálmánnak azt a versét zenésítette meg: »Búra hajlik a szomorú fűz ága...« Ezt a szép, bánatos nótát csak a 80-as évek elején szorította ki Nagy Józsefnek ugyancsak Tóth Kálmánnak erre a költeményére írt nótája, bár a Simonffy-ét bensőségben és eredetiségben el nem éri. (A Nagy-féle dallam Rudolf trónörökösnek volt kedvencz nótája.) »A kéményre szállt a gólya...« című szerzemény szintén átment a nép ajkára éppúgy, mint több más dal, melynek egyes motívumai népdalok csirájává lettek.

A Czuczor szövegére írt: »Megizentem az édes anyámnak« (11. szám) más értelemben fontos. Ezt a nótát ugyanis a nép ajkán élő, igen régi motívum sugalta neki. Bizonyosan országos körútjain talált rá. A motívum a régi betyárnóták között (pl. »Engem hínak Fábián Pistának« Bartalus I. 27. lap), sőt már Tinódy Sebestyén dallamai között megtalálható.

Vörösmartynak szövegére: »Tarka kendőm lobogása« szintén kedves dallamot írt és nemesen egyszerű az a nótája is: »Búsan,

búsan szól a harang, temetnek». Hanem mégis eredetibb »Szállj le, szállj le szép arany pillangó« nótája, a melyet szintén Vörösmarty szövegére irt. Itt a dallam első sora d-mollban van, a második sor gyöngén hajlik c-durba; viszont a két utolsó sor szép érzelmességgel átmegy g-mollba. A nóta 1875-ben színpadra is került. Blaháné énekelte a Falu rosszában. Még ma is úgy hat, mint egy szerelmes sóhajlás.

Élénken.

Tar-ka ken-dő lo-bo-gá - sa lel - kem

é - des mu-la - tá - sa, Csak hogy haj! a

ken-dő a - latt ha-mis a szív, mely ko-po - gat.

Ki ne ismerné egy másik népdalát (Szelestey szövegére):

Hej! az én sze-re-tőm ez a piczi bar-na.

A - lat-tom - ban ter-mett pi-czi pi-ros al-ma.

Pi-ezi pi - ros al-ma terem minden sor - ba,

de az en sze-re-tőm nem mindenbo - kor-ba.

A nóta átment az egész magyarság tulajdonába, egyformán éneklék palotában és kunyhóban; megtalálom Limbaynál, Allaga Géza czimbalom-átiratában és Gaál Ferencz rhapsodiái közt. De milyen kevesen tudják, hogy ennek a szép dallamnak Simonffy Kálmán a szerzője.

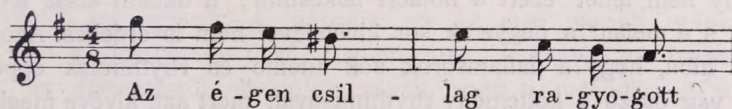
A nótának a folyton ismétlődő anapaestusok sajátos pajzán színt adnak, a mely ép oly eredeti, mint a mily bájos.

Az a nóta: »Hogy ha mulandó szerelmed«, egyszerűségében kedves volna, ha a végtelenül érzélgős szöveg nem rontaná annyira az élvezhetőséget. Általában nagy baj Simonffynál, hogy 40 nótája közül 35 felette szentimentális. E miatt az egyhangúság ki nem kerülhető. Szerzőnk dallamait az ember nem igen unja meg, de dalszövegeit már nagyon.

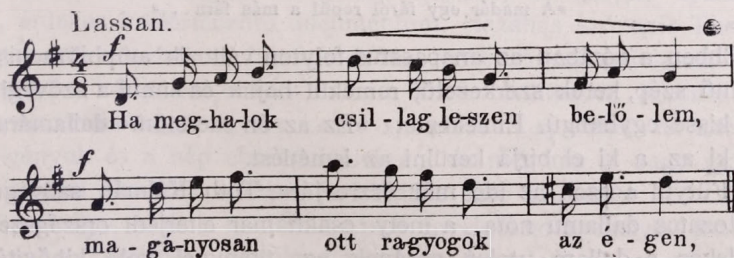
»Virágos dalos mezőben« kezdettel Atala szövegére szép meleg dallamot találunk ősi nyolczasokban. Át is ment a nép ajkára, csak hogy a nép a dallamra ezt a szöveget költötte:

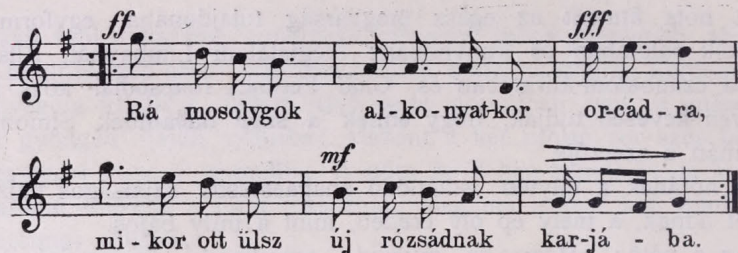
»Még azt mondják, hogy bort iszom,
Mert piroslik az én orrom,
Lám piros a liba orra,
Pedig nem is mártja borba.«

Igy is ismeretes mindenfelé. Különösen érdekes a harmadik sor szép magyar skálájú levezetése:

Egész más szépségekben bővelkedik:

A szöveg egyike Lisznyai Kálmán jobb verseinek; de még szebb a dallam. G-durban van és a második sor szigorú utánzata az elsőnek a dominanteban, vagyis *a*-hanggal kezdve d-durban. A harmadik sor levezetés nyúgponttal a *d*-n, míg a negyedik sor első üteme egyezik a harmadikkal s halad az alaphangon való befejezésig. Mintaszerűen kerek népdal; az utánzással való dallamfejlésztés Simonffynak egyáltalán kedvencz módszere.

Hires csikós-nótája Petőfi Sándornak egy szövegét zenésíti meg:

»Pusztán születtem, a pusztán lakom,
Nincs födeles, kéményes hajlokom,
De van cserényem, van jó paripám,
Csikós vagyok az alföldi rónán.«

Id. Ábrányi Kornélnak módfellett tetszik ez a nóta, úgy, hogy iskolai példának is fejtegeti. (A magyar zene sajátágai.) Pedig bizony nem lehet ezért a nótáért lelkesülni; a dallam kissé erőltetett s a mellett a negyedik sor kivételével nem is érdekes. Azonkívül hiba, hogy a dallamsorok sok üteme és rhythmusa éppen nem vág össze a költemény rhythmusával, mert azt, kivéve megint a negyedik sort, helytelenül megtördeli. Ezek a szabálytalanságok Egressynél fel nem tűntek volna, a finoman simuló Simonffynál ritka kivételképpen meglepnek. Milyen más pl. az a nóta:

»A madár egy fáról repül a más fára...«

Ebben a nótában az anapaestus folyton változik amphibrachissal. A mű szép, kerek szerkezetű, remekül hajlik és simul a szöveghez, de kissé egyhangú. Emlékeztet: »Ez az én szeretőm« dallamára is, de ki az, a ki el bírja kerülni az ismétlést.

»Fütyül a szél, az idő már ősre jár«, Tóth Kálmán szövegére, változatos dallamú nóta, a mely csakhamar elterjedt országszerte. Érdekes a dallam utolsó sorának egy ütemmel való kibővítése,

a mi az egészre az ötletes eredetiségnek bélyegét nyomja. A másik nóta: »A fejkötőd pántlikája magyaros« szintén igen változatos jellegű; a két első 11-es sor koczogtatós rhythmusú, a második sor az elsőnek az alsó dominantében való utánzása. A két utolsó sor már alexandrin sor, négyes beosztással, de eleven csapongó rhythmussal, a mennyiben az anapaestus és amphibrachis ütemek folyton felváltják egymást. Ennek a két ütemfajtnak a váltakozása Simonffy Kálmánnak igen sok nótájában ismétlődik, de mindig kellemes, mindig a szöveg hangulatához simul. Tóth Kálmánnak még egy költeményét: »Hegedülnek, szépen muzsikálnak« kedvesen megzenésítette szerzőnk, míg Lévy József versének: »Kis kertemben lilionszál virít most« dallama már kevésbé sikerült, sok benne a közhely. Ismét szép, meleg dallama van a Tóth Kálmán költeményére írt nótának: »Mátra hegye vadvirágos tövénél«. A Tóth Kálmán népdalaira neki különösen könnyű volt zenét írni, mert azokban dallam nélkül is lüktet a rhythmus. A jó szöveg olyan találat, amelyen még a gyenge nótaköltő is biztosan áll, hát még a muzsától megihletett.

Érdekes Lisznyay Kálmán »Palócz leány panasza«-nak:

»Mint a legjobb tapló a kova tűzétől,
Úgy ég a szívem a legények szemétől.«

megzenésítése. Az elbájoló kedvességű, kerek dallamban az első és utolsó sor egyezik, a második sor az első sornak utánzása, de nem a dominante felső, hanem alsó octáváján. A harmadik sor, az átvezetéstől eltekintve, olyan, mint a második. A sorok helyzete ez: $1:2 = 2:1$. Az ütemek szótagszáma pedig minden sorban: 4, 2; 3, 3. (Choriambus, spondeus, anapaestus, végül amphibrachis.) A rhythmus különösen változatos.

A 60-as évek magyar világának terméke, az »Árpád apánk« nóta, érdekes kortörténelmi documentum. Hazafias szövegét Thaly Kálmán írta. A dallam lassú csárdás, lelkesítő felbuzdulással és éles rhythmikával. Ma már a dallam kissé elváltozott, különösen a harmadik és negyedik sor kezdő spondeusait aprózták fel azóta a cigányok és a nép choriambusokra; de még ma is nagy gyönyörűséggel élvezzük a tüzes és hazafias szép melodiát.

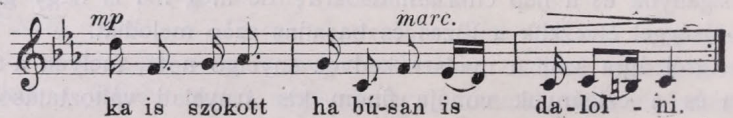
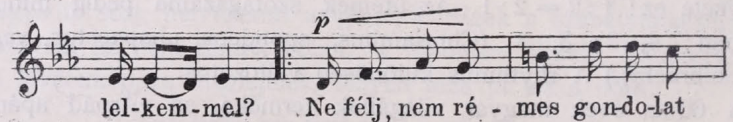
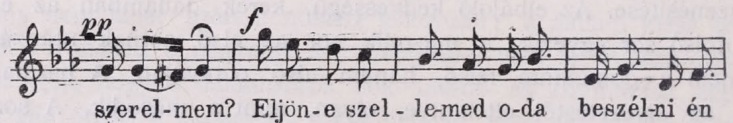
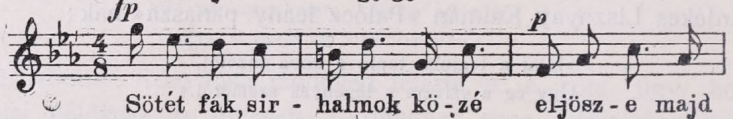
»Ágról ágra száll a madár« kedves enyelgő nóta, melyen a nép ajka és a cigányok vonója finom kis árnyalati változtatásokat

tett, úgy hogy Bartalusnak átíratá (M. N. E. Gy. I. kötet 57.) a Bodrog-közi nép éneklése után sokkal jobb, mint Ábrányi Kornél-nak és a szerzőnek összhangosítása. A néplélek nem csak teremt, hanem csiszol is.

A »Te vagy, te vagy barna kis lány« dallamában a második sor az első sor témájából bontakozik ki, de nem mint utánzás, hanem inkább mint mellékthéma. A dallamfűzés olyan fejlett, annyira modern és mégis természetes, hogy mai népköltőnek is becsületére válnék. (Ezt a nótát többen feldolgozták, így Székely Imre is egyik rhapsodiájában.)

A »Hattyú-dal« nevű nóta (szövege Melániától) igen bő és fejlett formájú, bánatos dallam, a melynek utolsó sora a maga elcsukló zokogásával megragadó. Ez a nóta volt előképe Serly Lajos nótájának: »Bánatosan zeng a madár. (Először énekelték a »Tót leány«-ban Almássy Tihamér népszínművében 1883-ban.) Csakhogy Serly nótája az eredetinek egyszerű szépségét egyáltalában el nem éri.

Lassan fájdalmas vágygyal.

Kár, hogy úgy ennek, mint »Titkon sirok, ne tudja más« nótának, melynek utolsó sorában remek a dallam fokozása és magas elcsengése, a gyarló szöveg megakadályozta elterjedését. Már a »Tarka madár« nótát segítette Petőfi Sándornak szövege. A dallam maga számos újabb és hasonló dallamoknak vált szülőanyjává, úgy hogy sok része mai napság már egészen zenei közhelylyé vált. Ez azonban természetesen nem kisebbíti a Simonffy érdemeit.

Sajátságos, de a népdalok történetében éppen nem példátlan sorsa volt egy másik nótájának, melyet szintén a 60-as években Dózsa Endrének hazafias szövegére írt.

A dal, eredeti szövegével, a következő :

Szé-kely vagyok sza-bad bércek la-kó-ja

ka-pum a-latt foly a Nyárád fo-lyó-ja.

Vi-gan foly, de ha va-la-mi ga-tol-ja

ki-ki csap a rét-re, partra, szán-tó-ra.

A nép ezt a szöveget mellőzte, hanem helyette általánosan ezt énekelte :

»Czintányéron, czintányéron pogácsa,
Fáj a szívem, fáj a szívem magára.

Én rám bizony, én rám bizony ne fájjon,
Majd elveszem, majd elveszem a nyáron.«

A Bartalus gyűjteményében új szöveggel szerepelő »Sárga rigó most hullatja a tollát«, Hevesmegyében humoros, papot csúfoló verset kapott:

»Ismered-e azt a papot Egerbe...?»

Ugyancsak mint csúfolódó kar került bele a »Falu rosszá«-ba, a hol az első felvonásban a mulató kézfogósok éneklik a színpalak mögött evvel a szöveggel:

»Szarka csörög az ereszen, nem gólya.«

Hogy a nóta ennyi szöveget szedett magára, az csak nagy elterjedtségét bizonyítja.

A szentimentalizmus divatja alól még Lauka Gusztáv sem vonhatta ki magát; megírta azt a versét: »Őszre fordul már az idő, sárgul a lomb, hull a fáknak levele«. A nóta erőltetett, nyújtott, a mi Simonffynál szokatlan, meglátszik, hogy nem önként fakadt a nótasor, hanem a szöveghez van toldva és bővítve.

Tolnay Lajos kedves kis versének:

»Kinyílt a rozmaring-szál . . .«

dallamcsirja régibb. Először Arnold Györgynek egy frissében tűnik fel 1820. körül (Bartay 30 magyar zenedarab 2. lap). Sima és septimes trioláknak a sorozata, a mely Simonffy zengő lelkében énekelni való nótává lett. Ez aztán a nép ajkán igen sajátságos szövegeket és a cigányok vonóján igen sajátságos színezést kapott.

Pl. az egyik szöveg így hangzik:

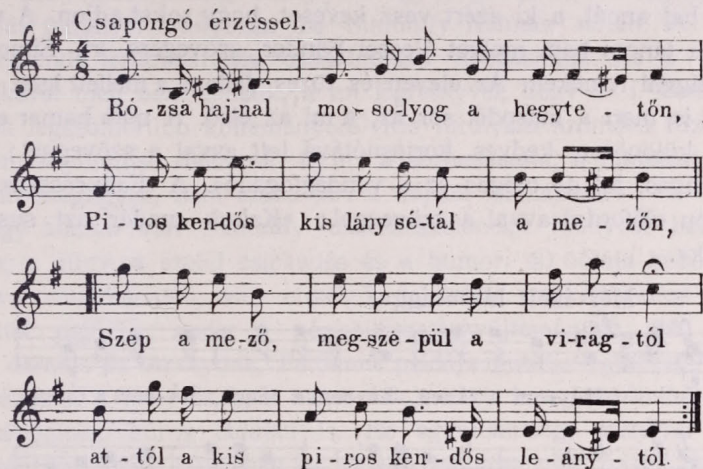
»A tepsiben sült a málé,
Nem leszek csizmadiáné,
Huparé, málé, huparé málé,
Virágos rózsaszál
Rád a szerencse vár.«

A cigány gyorscsárdásnak játszása dúrban, de némelykor a második részt moll-ban. (Közölve a »Magyar dalcsirák« cz. fejezetben.) Mind a kettőnek ez a nóta a témája. A nép körében leginkább mint lakodalmass nóta szerepel.

Az édes búnak, a bánatos szerelemnek szép kifejezése ez a nóta :

Csapongó érzéssel.

Ró - zsa haj - nal mo - so - lyog a hegyte - tőn,
 Pi - ros ken - dős kis lány sé - tál a me - zőn,
 Szép a me - ző, meg - szé - pül a vi - rág - tól
 at - tól a kis pi - ros ken - dős le - ány - től.

Ma más szöveggel ismerik :

»Kéry pusztán, az endrődi határban
 Leveledzik egy nagy hársfa magában.«

Vagy ezzel:

»Szépen legel a báróné gulyája ...«

Tárgya úri kisasszonynak szerelme a szegény pásztorlegényhez
 A nótának egyszerű a structurája és mégis csupa bűbáj, mindig
 új meg új fordulatokkal. Simonffy Kálmán ezzel az egy nótával
 is örökre beírta nevét a magyar dalköltés aranykönyvébe.

Mérsékelt lassusággal.

Be szépen szól a fu - ru - lya, Be szép barna
 legény fuj - ja. De az a ki hallgat rá - ja,
 Száz - szor szebb a csár - dás lá - nya.

Egy más egyszerű kis pástornótáján: »Be szépen szól a furulya« világosan látszik, hogy a Bogár Imre balladája után készült. Ez nem baj annál, a ki azért vesz keveset, hogy sokat adjon. A »Három a táncz«-ban, melyet Vecsei Sándor szövegére írt, Simonffy valósággal remekelt. Az eleven és tüzes dallam a mellett igen egyszerű is, mert a második sor az, a mi az első. A nóta hamar elterjedt; különösen kedves kortesnótává lett avval a szöveggel: »Jaj de magas, jaj de magas éz a vendégfogadó«. A »Falu rosszá«-ban szintén előfordul avval a szöveggel: »Kakuk madár azt susogja fiának«.

Mérsékelt lassusággal.

Há-rom a táncz, há-rom a táncz, há-rom a táncz

Pest-Budán. Jaj be szépen gyönyörű-en jár-ja ez a

kis leány. Mint a szellő a vi-rágot lenge-ti,

Pi - ci fe-hér kis lá - ba - it úgy sze - di.

Fogják is ezt dalolni, a míg csak Magyarországon nótakedvelő lesz. Ime csak nagy vonásokban méltatva Simonffy dalköltésének sajátosságai, nótáinak eredeti szépségei. Jelentőségét abban látjuk, hogy ő az első igazi nagy dalköltő. Telve van vidámsággal, mint Szerdahelyi József; telve van érzéssel, mint Egressy Béni; csak hogy az ő érzése nem küzd annyira a formával, mint Egressyé,¹ az ő dallamere szélesen és símán folyik, akár csak a Tisza vize. Ez a köny-

¹ Mikor ezeket írtam, még akkor nem ismertem Simonffy levelezését s abban Pecsényánskynak 1854. nov. 23-án kelt levelét, a melyben ezt írja neki: »Dalai és zenéje népiesebb az Egressyénél, mert egyszerű felosztás, mégis sima, egyenes változatosság, hangokbani következetesség az ön műveiben kitűnően feltalálhatók«. 1859. április 9-én pedig: »Dalbokrétájának a 4., 6., 8., 10. és 11-e pedig valóságos remeke a magyar daloknak.«

nyedség, a mely változatos, eleven és lüktető, szeles és csapongó, az a mély érzés, a mely némelykor úgy meghatja az embert, mindez csodás fénynyel aranyozza be Simonffy Kálmán nótáit. A megzenésítendő költeményhez csodálatosan hozzásimul. Az ő finom érzékével meg nem eshetik, a mi Egressyvel, hogy t. i. Petőfinek egyik legszomorúbb költeményére (Kis furulyám szomorú fűz ága) vidám rhythmusú dallamot írjon; a sormetszetet, a lüktetést gondosan megfigyeli, nem hiába járt a népdal iskolájába.¹

Egy hiánya van Simonffy dalköltészetének: hiányzik belőle a tréfa, a gúny, a szelid csipkedés és a humor. 40 nótája között felváltva van bánatos, van enyelgő, de tréfás vagy humoros nincs köztük egy se, pedig a népköltészeti gyűjtemények sok érdekes darabja és Aranyak, Petőfinek példája mutatja legjobban, hogy a tréfának, a mély és igaz humornak mennyi hangja szólalhat meg a népdalnak húros ládáján is. Ez egyoldalúság, melylyel az a veszély jár, hogy közönség és előadó művész oda fordul énekes tréféért, a hol kapja, t. i. az idegenhez. Ha nincs tréfás magyar nóta, betódul az idegen kuplé, mert a vidámság csak olyan lelki szükség, mint a komoly érzés. Nincs Simonffynál »bortal« se; pedig az elnyomatás évei alatt a bor mellett búsulás korszerű volt. Kár hogy az érzelő szentimentalizmus teljesen áthatotta a közönség irodalmi ízlését s a szerelmi bánatot zengeni annyira divattá

¹ Az érdemes Szénfy Gusztáv már koronként erős kritikával is kíséri Simonffy egyes alkotásait, bár nótáit — méltán — igen nagyra becsülte. Első leveleiben még »tekintetes ur«-azza Simonffyt, később állandó és mély barátság fejlődik ki köztük. Simonffynak sok nótáját ő harmonizálja. 1856. április 23-án írja neki: »Láttam, hogy a magyar nemzeti zene körében képességgel birandsz apostolkodni.« Midőn Simonffy őt Nyiregyházán meglátogatta, terjedtek el nótái Szabolcsban és arrább. Különösen tetszett a »Fütyöl a szél«. 1857. május 3-án így ír: »Temetesen« című dalodat harmonizálva ime küldöm. Sok észrevételem volna e körül, mert talán még nem láttam dalt, melynek melódiája s e miatt harmoniája s rhythmusa is a magyar nemzeti dallamoktól annyira eltérne, mint a szóban forgó dalod. De elnézve a magyar nemzeti zene sajátosságos kívánalmait, dalod a zene általános kívánalmainak sem felel meg. Szokjál el azon hittől, mintha az eredetiség korlátlanlanságon s így jellemtelenségen alapulnék s e helyett a generalbassus elemeivel melódia, rhythmus s harmonia tekintetében ismerkedjél meg alaposan. Te oly közel vagy Pesthez — zeneszerzőnek hivatva vagy — Te ezen pályának gond nélkül szentelheted idődet.« 1857. jun. 23-án írja: »Dalaidat is küldöm, úgy a hogy azt a melódia megengedé. A »Nővilág«-hoz mellékelt dalaidból a »Zöld vetés közt« tetszik itten; a »Szomorú fűz ága« félére azt mondja a

lett, hogy Simonffy is öntudatlanul hódolt a kor követelményeinek. Igaz, hogy az ő dallamaiban a versek aranyfüstje szinaranynya, a sok csinált virág illatos rózsává vált; az érzés igazsága, mely a legtöbb szövegben hiányzott, úrrá lett a dallamokban.

Nem kételkedünk benne, hogy Simonffy Kálmán az ő bőséges dallamerével, formáinak könnyedségével, szökellő rhythmusával, a lebegőknek és körösdiknek tarka vegyülékével a humor hangját is eltalálta volna, ha egy félszeg irodalmi divat tehetségének ilyen irányú kinyílását meg nem akadályozza. Azóta ebben az irányban is megkezdődött a pótlás. A népies humor Szentirmay Elemérnél és Lányi Ernőnél már kedves virágokat hajt, de leggazdagabban mégis Dankó Pistánál fakad. Az utóbbit népies humorú és jókedvű költőknek, különösen Gárdonyinak, versei inspirálják.

Simonffy Kálmánnak élete változatosan folyt. Birtokos nemes, honvéd volt, majd közhivatalnok (tűzoltóparancsnok), 1864-ben megnősült, később országgyűlési képviselő, a ki magyar zenei alapítványt is tett. Beutazta fél Európát¹ és csak annál nagyobb volt magyar lelkesülése. Bár volt boldog családi köre, mégis aggságában feledtségben, búskomorságban végezte életét. Két éven át élő

---

kritika, hogy tót. Szaporán próbáld meg ezen mértéket — — | — ◡ | ◡ ◡ — | — melynek minden sora hasonló lábakkól áll, hanem kemény hangnemű legyen a zöngelem! A Sóstón »Fütyül a szél« remek dalodat játszám, úgy a mint én azt szoktam s én be is tanítottam a cigányokat arra. Hallanád csak! Neked is legjobban tetszenék műveid közt!» 1857. augusztus 21-én kelt levelében írja neki, hogy legutóbbi műveiben feltűnő hibák vannak a zenei periodologia ellen, majd szüretkor megmutatja neki a hibákat, hogy aztán kerülje őket. A harmadik friss azonkívül kissé plagium, Egressy B. »Ereszkedik le a felhő«-jének gyorsítása, de hát ez — szerinte — Simonffynak első frisse. Csak a rhythmológiát tanulmányozza S. szorgalmasan, mert e nélkül nincs zene, legalább hibátlan nem lehet. 1858. április 28-án így ír neki: »Különben is már lant van a pecsétnyomódon. Hidd el, vannak dolgok, melyeket az anyatejjel nem szíhatunk magunkba s melyeknél tanulmány nélkül a természet adományai mellett is törpék maradunk. Kutyába se vedd a dicséretet, de az ócsárlással gondolj ám: mert ebben hamarabb lehet igaz, mint amabban.«

A Matók-féle pályázaton 1857-ben Egressy Samunak művét díjazták Simonffy ellenében. Erkel és Mosonyi a komplikáltabban kidolgozott mű mellett foglaltak állást és bírálótársukat, Szénfyt leszavazták.

¹ Pecsényánszky biztatja a külföldi körútra (1860): »Rajta Kálmán, nincs vesztegetni való időnk, a te neved eléggé jó ismerős magyar név, mely firma alatt nemzetiségünk mellett örömmel küzdhetünk.«

halottként tengődött a lipótmezei szomorú házban, a míg végre az 1889. év legelején szenvedéseitől megváltotta a jötevő halál.¹

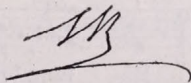
Elmulásáról alig vettek tudomást. A lapok nem hozták életrajzát, az irodalmi társaságok nem méltatták érdemeit. Mindössze két meleg visszaemlékezés jelent meg róla; egyik a »Pesti Napló« 1889. évi január 12.-i számában Szana Tamástól, ki az elhunyt barátja volt és némely írásait megőrizte, a másik Ágaiól »Por és hamu« című könyvében.

Pedig az, hogy a műfaj, melyben alkotott, nem nagyszabású, semmit sem von le értékéből. Se a természetben, se a művészetben — a mely különben is csak az előbbinek egyéni újrateremtése — nincs feltétlenül nagy és feltétlenül kicsi.

A virág, a mit keblünkre tűzünk, épp olyan szép, mint a temp'om, a melybe imádkozni megyünk és ha dicsőség valamely nagy zeneművel meghódítani az ahhoz értőket, nem kisebb annak az érdeme, ki mindenkit elbájoló népdalokat ajándékoz nemzetének. Mint a tündérékén, virág fakad az ő lába nyomán is. A hol az ő nótáját éneklik, édes dallamát muzsikálják, ott áll az ő szobra, él az ő emléke.

*

szövegbe
Mintán ~~intem~~ ^{szövegbe} szerint nagy valamin a természetben, hogy a művészetben sincs — s így egyenre magyar operát, symphonistát sem lehet kinteni (mert Ertel operát is volt magyaros születéssel híri operát, de nem magyar operát) — jelenleg kintatol ügyeinkből zennasádoi levei időt a magyar sonata, romance, ballada minifaját megterem kiserő karmatam fel. mert szerintem meg ezeket sem bírnak, hogy kintak kha's meg oly nagy szabárni alakításpat, mint egy opera?

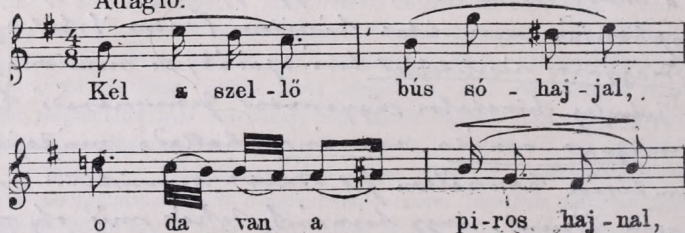

Hasonmás Simonffy Kálmán egy leveléből.

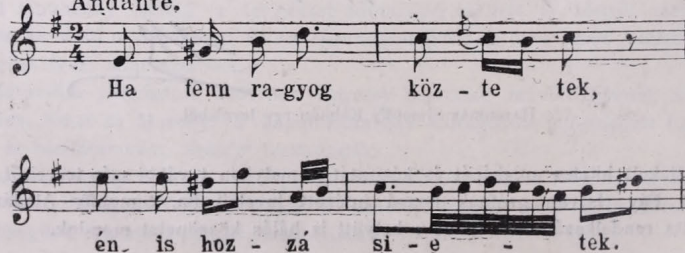
¹ Mellékelt hiteles arcképét és kéziratát, a melyben további szép terveiről szól, valamint Fáy István grófnak hozzá intézett leveleit fia, Simonffy Aladár úr bocsátotta rendelkezésemre, miért e helyütt is hálás köszönetet mondok.

Simonffy Kálmán kortársai közül messzire kimagaslik egy német származású katonai karmesternek a fia, magyar nevén Zimay László, a ki a magyar népdal legkiválóbb művelőinek egyike lett. Csodálatos a magyar zene fejlődése. Sokszor idegen talajba eresztí gyökerét és onnét szívja az élető nedvet, de a levél, a mely kizöldül, a virág, a mely kivirágzik, már magyar, már a miénk. A katonai karmestereknek közvetve sok érdemük volt a magyar műzene fejlesztésében, bár foglalkozásuknál fogva nem mindég törekedtek a legmagasabb feladatokra. Ime Zeizel Lavottát tanította, Scholl Miklós a »Rákóczi indulót« szerkesztette, Czaf Antal azt Berlioz után lekótázta, Müller a 48-as idők genális indulószerzője volt, Kéler Béla magyar nyitányokat finom ízléssel szerkesztett, Blaha, Blaháné férje, a nemzet csalogányának hangját bámulatosan kiművelte, Fahrbach, a két Dubez, meg Lehár Ferencz lelki szükségből és igazi gyönyörűséggel fejlesztették a magyar műzenét. Népdalírással azonban nem igen foglalkoztak, ahhoz még nem voltak eléggé magyarok. A népdalszerzők Szerdahelyitől Dóczi Józsefig, talán két kivétellel mind színmagyarok. Zimay László ilyen kivétel. Idegen származású, de már magyar születésű, mert Gyöngyösön látta meg a napvilágot 1833-ban. Először atyjától tanult muzsikát, de már 1855-ben Mosonyi Mihályhoz került, a hol tehetsége csakhamar meg is nyilatkozott.

Adagio.

Andante.

Előttem van egy dalfüzet, rajta egy szép, bánatos arczú, fiatal nő, kissé keresett poseban, a mi akkoriban minden arczképen megvan.

De azért mégis úgy hat az emberre, mint egy régi magyar művész-jelenség. Ez a »Hegedüsne emléke. Ábránd dal« Zimay első műve. Látszik rajta a fiatal ember nagy műgondja. A zene kissé modoros, de

érezik belőle az igazi bánat és fájdalom Hegedűsnének, Bodenburg Linának, a felejthetetlen népdalénekesnőnek korai halálán. Egyszerű a dallam és finom, egy kissé Erkelt utánzó a kíséret kidolgozása.

Sokat ő egyáltalában nem írt és a legtöbb műve a 60-as évekből való. Egyik legszebb alkotása: »Nem hallottam soha ily bús harangszót«. Ez már hatodik műve Losonczy verseire. Ugyancsak az ő szövegére írta: »Te vagy az én életem egy reménye«. A kettő közé esik egy egész dalfüzet »Szerelmi dalok« címmel. A megzenésített népdalok szerzői közt van Vécsey Sándor, Zajzoni, Szelestey, kik Petőfit nem mindég egyforma szerencsével utánozták és a kiknek verseit inkább a zenésznek dallama, mintsem saját kiválóságuk óvta meg az elfeledéstől. Megtaláljuk itt Petőfi »Boldog éjjel« című költeményének megzenésítését is. (Azonban nem a Zimayé, hanem a Simonffy Kálmáné terjedt el országszerte és vált valódi népdallá.) Zimay dalai között egy pár igen szép van, pl. »Az elvirágozott« című nóta; csakhogy Zimaynak, ha sokkal finomabb és választékosabb zeneszerző is volt, mint Simonffy Kálmán, nem minden dallama elég közvetlen és elég népies. Hozzájárult még ehhez, hogy kísérete, gondos harmonizálása nagyon is finom és magas volt az akkori magyar nagyközönségnek. (Talán még ma is az volna.) Az is igaz, hogy kíséretében tényleg sok idegenszerűség van, ez azonban akkoriban sokszor magyarosság számba ment: pl. a sorvégző három hangnak rendszeres megkettőztetése, a mi helyén lehet a palotás zenénél, de nincs helyén a búsongó népdalnál. (Megjegyezzük, hogy a La Grange ária szintén bővelkedik ilyen sorvégzőkben, de hát Erkel Ferencz még nemcsak a fél lábával, hanem úgyszólván mind a két lábával benne állt a magyar palotás zenében és ez különben is operaária volt.)

Egy másik dalfüzete: »Rózsa és tövis«. Meg van benne zenésítve Zalárnak verse: »Ne húzd, ne húzd azt a vigat«; a Csermelyi: »Nyerget tesztek almáspej paripámra«; Petőfitől: »Elvennélek én, csak adnának«; azután »Borús az ég, meggyűltek a fellegek« és »Szegény legény vagyok« báró Rudics Józseftől. Ennek az utolsónak verse legszebb emléke a magyar műnépiességnek, a mikor eltanulták a népnek minden szolamát, csak éppen a lelkét nem. Az egyik sora így szól: »Kuvaszok az őreim, cserény a palotám«. Szinte csoda, hogy Simonffy Kálmán, meg Zimay László

ilyenféle versre annyi igaz és édes melódiát raktak. Bizonyosság igazi nagy tehetségük mellett.

Szép nótája még Zimaynak Tóth Kálmán szövegére: »Naptól virit, naptól nyilik a rózsza«, de mégis, úgy hiszem, a leginkább megkapó »Nem hallottam soha ily bús harangszót«. Ha egy nóta finom ízlésű és neves zeneköltőket inspirál, akkor az bizonyára értékes elemeket tartalmaz; már pedig ez a nóta inspirálta Édes Albert református lelkészt arra a nótára: »Jaj de szépen harangoznak Tarjánban« és Szentirmay Elemért erre: »Sötétzöld a kék nefelejts levele«.

A 70-es években, de már a 60-as évek végén, úgy látszik, Mosonyinak, Lisztnek és Brahmsnak hatása alatt, miután a Pest-Budai dalárda vezetője és a Nemzeti zenedének tanára lett, ráadta magát a magyar műzene fejlesztésére, a nélkül, hogy a népdallal való contactust megszakította volna.

»Magyar zenei jellemképei«-ben ismert népdalokat dolgozott fel kis elő- és utójátékkal ellátva, eszme- és hangulatársítás révén adva mindegyiknek egy bizonyos címet, pl. a »Hős álma«, »A vidám hazatérés« stb. Jellemző az akkori idők szükségleteire, hogy valamennyi jellemkép nemcsak magyar, hanem német címmel is el van látva. Magasabbra emelkedik magyar stílusú »Nocturne«-jeiben, a hol igen tiszta formaérzék, finom és hangulatos kidolgozással párosul. Ilyen pl. a 14. műve »Éji hangok a Balatonon« Garay Jánosnak szövegére. (Érdekes, hogy a már állandóvá lett »Hullámzó Balaton« kifejezést, a magyar költészetben legelőször Garay használta.) 33. műve egy magyar ábránd, a melyben egy szép magyar népdalt: »Barna leány elszerette a legényt«, virtuóz módon dolgoz fel. Háromféleképpen fonja körül a dallamot a legváltozatosabb cifrázatokkal, bizonyoságot téve nemcsak zenei technikájáról, hanem érdekes, magyaros irányban mindég fejlődő ízléséről is. A ki valaha megírja a legérdekesebb magyar zenei műfajnak, a magyar rhapsodiának fejlődéstörténetét, az ezt a szép művet, a mely nyomjelző és mértföldmutató, nem fogja mellőzhetni.

Sok olyan népdal is, melyet mások szereztek, Zimay zongoralettelésében lett népszerű. Ilyen pl. gróf Festetich Leónak az a nótája (Petőfi szövegére) »Árvalányhaj a süvegem bokrétája«, mely sok műsoron és dalkiadványban még ma is Zimay neve alatt szerepel.

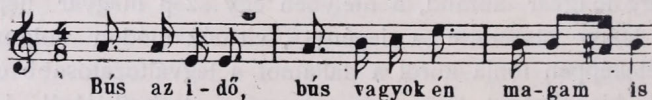
Szép diadalt ért meg Zimay, mikor karra és nagy zenekarra

írt »Honvéd-indulóját« a philharmonikusok 1872-ben Richter János vezetése alatt előadták. Figyelemreméltó, lélekkel teljes mű, melyben a népdalszerű részek élénken váltakoznak verbunkos rhythmusokkal. Általában Zimay nagy szenvedélyeket nem tolmácsol, igen magasra sohasem emelkedik, de triviálításba sem süllyed. Működése elég gazdag és változatos. Legbecsesebb szerzeményeit, eredeti népdalait akkor írta, a mikor úgyszólván csak ő, meg Simonffy Kálmán volt a magyar dalköltészet művelője. Nem szabad arról az érdeméről sem megfeledkezni, hogy a magyar dalt számos férfi- és vegyes karra való átírataival a dalos körökben páratlan hatással és eredménynyel terjesztette. Karszerzeményeit nemcsak gondos zenei ízlés és kidolgozás, hanem némelykor ritka jó ötletek és leleményesség jellemzik. Így pl. »Honvéd-indulójában« már alkalmazza a dongó kart, a mely újabb időkben sok zeneszerzeményben hatásosan szerepel.

Kár, hogy a műveit nem látta el évszámokkal és így keletkezésüket illetőleg csak hozzávetésekre vagyunk utalva. 40 művének sorszáma még a legbiztosabb vezető.

Életének utolsó éveiben csak igen ritkán szólalt meg és ez kár, mert van az élemedett kornak is mondanivalója. És olyan időkben, mikor a zenei műveltség azon a ponton van, hogy magyarrá legyen, mindenkinek közreműködésére szükség van.

A magyarság egyeteme Zimaynak nem minden dolgát ismeri, de egynehány gyönyörű népdalát mégis országszerte éneklik. Ez se kis dolog.

En nem tudom, mért pártolódnak Apolló
fiai annyit egymás közt.
(Páy István gróf Simonffy Kálmánhoz.)

V. FEJÉZET.

Az átmenetiek és idegenek. A csárdásszerzők.

Az ötvenes években több, különféle irány észlelhető a magyar zenei életben; olyan változatos és érdekes zenei irányok ezek, a melyek más, anyagilag gazdag és zenei kultúrában képzett közönség között messzeható és állandó művészi eredményeket hoztak volna létre.

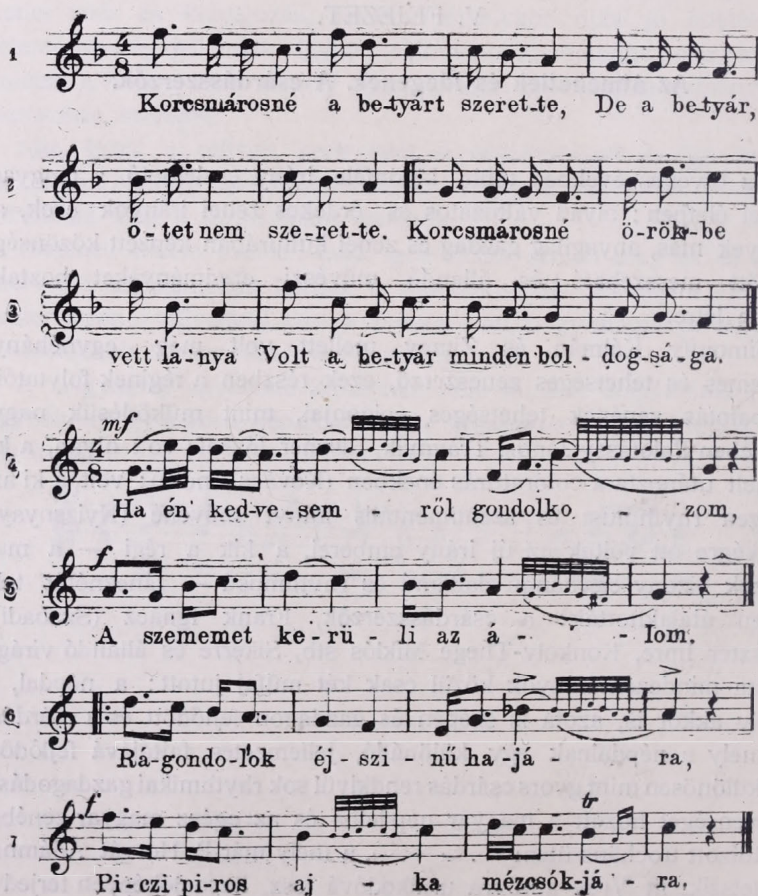
Simonffy Kálmán és Zimay mellett volt még egynéhány érdemes és tehetséges zeneszerző, ezek részben a réginek folytatói, a palotás zenének tehetséges epigonjai, mint működésük nagy részében Palotássy János, Travnyik, Riszner József; volt olyan, a ki Erkelt utánozta a coloraturás énekben (Kovács Endre); volt, a ki az idegen rhythmust és szentimentális irányt művelte (Nyizsnyay) és végre ott voltak az új irány emberei, a kik a régi — a mai fülnek bizony egyhangú dallamú és rhythmusú — táncznótát teljesen átalakították: a csárdásszerzők, Frank Ignác (Szabadi), Veszter Imre, Konkoly-Thege Miklós stb. Sikerre és állandó virágzásra mindezen irányok közül csak két műfaj jutott: a népdal, a mely akkor is, azóta is szépen és gazdagon fejlődött és a csárdás, a mely a népdalnak egy különálló, jellemzetes fajtájává fejlődött és különösen mint gyors csárdás rendkívül sok rhythmikai gazdagodást, elevenséget hozott a magyar népdalba és az egész magyar zenébe. A túlzott trochäus ütem —. —. —, a mely már P. Horvát Ádámnál feltetszik, itt $\frac{3}{4}$ -re aprózva uralkodóvá lesz, hasonlóképpen terjed a

csonka, vagy suta ütem is: 7 Így ez a látszólag kevés sikerű korszak, későbbi hatásait szemlélve, bizony nem mondható egészen terméketlennek.

Tekintsük át az embereket és törekvéseiket.

Szénfy Gusztáv (1809—1872), a kit ennek az időnek írói közül időrend szerint első helyre állítunk, nagy czélt tűzött ki maga elé: meg akarta írni a magyar zenének, főleg a népdalnak

Szénfy két nótája.

1 Korcsmárosné a be-tyárt szeret-te, De a be-tyár,

2 ő-tet nem sze-ret-te. Korcsmárosné ö-rök-be

3 vett lá:nya Volt a be-tyár minden-bol - dög-sá-ga.

4 *mf* Ha én' ked-ve-sem - ről gondolko - zom,

5 *f* A szememet ke-rü - li az á - - Iom.

6 Rá-gondo-lok éj - szí - nú ha-já - - ra,

7 *f* Pi - czi pi-ros aj - ka mézcsók-já - ra,

mindent felölelő egész rendszerét és letört, belefáradt még az előmunkálatokba. Általában a viszonyok, de meg az ő személyes körülményei különösen is kedvezőtlenek voltak ilyen nagyszabású terv végrehajtására. Messze Magyarország keletén, úgyszólván minden segélyforrás nélkül, nem lehetett véghezvinni olyan munkát, a melyhez a ma meglévő minden forrás is alig-alig elégséges. De úttörő volt, a nagy czélt kitűzte, ha nem is tudta megvalósítani.

Német nevű és származású pesti polgári családból (Kohlmann) származott; elvégezte a jogi pályát, patvaristáskodott. (Levelezésében egy helyütt azt írja, hogy 10 évig -- tehát 1845-től 1855-ig -- nem foglalkozott zenével. Ez tévedés, mert 1848-ban megzenésíti és egy röpke íven kinyomatja Petőfi költeményét: »Szabad hazának rab fia«.) Nemzetőr és honvéd is volt, de csak rövid ideig. A forradalom után Nyiregyházán ügyvédeskedett. Onnét lépett tudományos levelezésbe Mátray Gáborral és később Simonffy Kálmánnal. Különösen akkor, mikor Arany János örökbecsű értekezése: »A magyar nemzeti versidomról« megjelent, érlelődött meg Szénfyben az eszme, hogy megírja az egész magyar zene, elsősorban a népdal történetét, elméletét és rendszerét. Irt cikkeket a »Magyar Sajtó«-ba, »Pesti Napló«-ba stb., harczol, élesen vitatkozik, megbírálja Greguss Ágost »Magyar verstan«-át, végre a közelben, Büd-Szentmihályon lakó Dessewffy gróffal, az Akadémiának akkori elnökével megismerkedve, annak támogatásával hozzáfogott utazásaihoz, tanulmányaihoz. Már előbb lemásolta és fejtegetésekkel kísérve kiadni készült Tinódi énekeit. Ebben is megelőzte Mátrai Gábor. Az Akadémia kételkedéssel fogadta benyújtott próbadolgozatát és nem mert vállalkozni ilyen költséges mű kiadására.

1857-ben Erdélyben utazott, székely és oláh nótákat gyűjtván.¹

¹ 1855. júl. 30-án írja Simonffynak: »Igen szeretett barátom! Nálam a jelszó »Harcz és háború!« Harcot kell vínom azokkal, kik egy nemzet legbecesebb kincsét, művészetét meg akarják fertőztetni; harczolnom kell azok ellen, a kik emberi méltóságukról megfejtkezve, a majmolást akarják béhozni; harcz és háborút izenek mindennek, a mi a magyar nemzet művészeti terén korcs, ferde, fattyú, nemzetellenes. Ne mosolyogj ezekre, hallva, hogy nagyobb fába vágtam fejszémet, mint Botond bárdját? — Sőt még poetáinkkal is lesz dolgom, a conservatoriummal, tudós társasággal és az eddigi cosmopolitikus zene és zenészet valamennyi representansaival Európában, kikkel már »Greguss Ágost magyar verstana zenészeti szempontból« cz. értekezésemben ki is kötöttem, a mennyiben az a

Már akkor belátta, hogy a magyar népdalkutatónak a haza nemzetiségek népdalát is kell tanulmányoznia. Moldvából és Oláhországból csángó-nótákat szerez, Pecsényánszkytól eredeti cigány nótákat kér, észreveszi az erdélyi, székely és oláh nótáknak sokban való hasonlóságát, szóval jó úton van. Közben mindig küzdöklik az anyagiakkal és kénytelen nemcsak gróf Dessewffy, hanem Simonffy Kálmán segítségét is igénybe venni.¹

Wiener Musikalische Zeitungban is közzé fog tétetni. Nem hinnéd, tisztelt Barátom, mily kevés sajátosságot mutathatunk mi fel művészet dolgában: szellemi téren jobbadán mindenünk szerencsétlen utánzásokból áll — *s a mi volna is önálló sajátunk, azt nem ösmerjük* »

1857. augusztus 29-én a Matók-pályázat alkalmából, melynél a bíráló-bizottság tagja volt, írja Simonffynak: »Engemet a pályázatból az alpha, t. i. *zenénk alapja, a népdal* érdekelt kiválólag: s ime igazságos és alaposan okadatolható véleményem hogyan főzetett le? Megnézheted az ez ügyben tett véleményemet Szilágyinál avagy Tóth Kálmánnál; de ha tán meg nem akarják azt mondani, meg van nálam a párja, azaz az eredetije, a mit veled szüretkor mindenesetre közlendék. Édes komám! így a magyar nemzeti zene (a valóságost értem) sohasem fog lábrakapni és én kénytelen leszek oly drasticus eszközt használni, hogy magam is röstelni fogom. Egyébiránt mit se szólj ebbeli elégedetlenségemről, majd közibek cserdíték én, még pedig legközelebb: majd rágódhatnak aztán azon úgy a theoretikusok, mint a praktikusok. Hej! édes komám, sok van már a rováson, egyszer már csak számot kell vetnünk, hanem úgy, Isten igazában. Majd meglám, hogy nemzeti zenénk körüli elveimet nem a kisujjamból szoptam s hogy ebbeli tudományom nem ösztönszerű tétovázáson, hanem valóságos öntudat s önérzetes esmérten alapszik. Emlékezzél meg egykoron azokról, miket tavaly néked nálam mondtam.»

¹ Simonffyval fennállott meleg baráti viszonyára fényt vet a két író levelezése, mely Szana Tamás ajándékából a M. N. Muzeum kéziratárába jutott. Ebben sokat hallunk terveiről, törekvéseiről és elveiről is. Nehány szemelvény szolgáljon mindezek megvilágítására. Mikor (1856. nov. 5-én) Kálmán fia születik, Simonffyt hívja meg keresztapjának. Pesten volt és ottani benyomásairól referál. Ugy látja, hogy a magyar zene ügyében legtöbbet sejt Ábrányi Kornél; Székely előtt a magyar zene elmélete meglehetősen ismeretlen. »Rettentően el van hanyagolva ez ügy s nem is tudom, mi lesz a vége! Ha az akadémia nem tesz e részben valamit, akkor fűtyülhetünk. Alkalmasint dolgozok a télen egy kis kézikönyvet, a zene elméletét általában érdeklőleg, mert ennek nagy hiányát láttam magában Pesten is. Nem is hittem volna, hogy annyi tennivaló van.« A művet előre Müller Gyulának adta el.

1857. január 18-i leveléből kitetszőleg készül arra, hogy egy a »Magyar Sajtó«-ban a jövő zenéjéről megjelent cikk alkalmából a magyar zene ügyében a Pesti Naplóban felszólaljon: a cikk hatásától fog függeni további munkálkodása. Számot ad készülő szerzeményeiről: »6 magyar nemzeti eredeti népdalá«-ról, a

A hatvanas évek elején főleg a lángbuzgalmú Mosonyi Mihály és Ábrányi Kornél biztatására a »Zenészeti Lapok«-ban mutatott be egyes részleteket készülő nagy művéből. Mindjárt meglátszottak feldolgozásának előnyei és hiányai is: helyes alapelvek, gazdag anyaggyűjtemény, de a mellett sok-sok kitérés, ballaszt, a helyes

»megyefőnöknének« Szentmiklóssy Annának ajánlva és Petőfi »Szerелеm vándorá«-nak megzenésítéséről.

1857. május 3-án megküldi Simonffynak »Temetésen« cz. dalát harmonizálva és sok bíráló megjegyzéssel kíséri. »Még nem láttam dalt, melynek melódiaja s e miatt harmóniaja és rhythmusa is a magyar nemzeti dallamtól annyira eltérne, mint a szóban levő dalod. De elnézve a magyar nemzeti zene sajátosságos kívánalmait — dalod a zene általános kívánalmainak sem felel meg. Szokjál el azon hittől, mintha az eredetiség korlátlanlanságon s így jellemtelenségén alapulnék — s e helyett a generalbass elemeivel melódia, rhythmus s harmónia tekintetében ismerkedjél meg alaposan. Te oly közel vagy Pesthez, zeneszerzőnek hivatva vagy. — Te ezen pályának gond nélkül szentelheted idődet. Tanulmányaid közben pedig hagyj föl egészen a zeneszerzéssel, én tiz, mond, tiz évig tagadtam meg azt magamtól, pedig azt 27 éves koromtól 37. évig tevém. Fogadd el tanácsomat.« — Ugyanekkor figyelmezteti S-t két megjelenendő cikkére: »Szini Károly kis furulyája« a Magyar Néplapban és »Zeneszerzőinkről« a M. Sajtóban. »Mióta gyöngélkedem, kiválsólág a zenei mértéktannal foglalkozom, melylyel a ki jól megösmernedik, bámulni kénytelen a magyar zene és zenészet ebbeli sajátosságát s roppant mennyiségét. Csak már végezhetnék sikeresen az akadémiával, hogy lenne időm s módom megmutatni a magyar zene s zenészet eddig elrejtett kincseit; mert ha ezeket rendszerben bemutatom, mindenki kételyeit el fogják oszlatni és győzni fognak. Akkor sikeresen s csak jót várva lehet lesz pályadíjakat kitűzni, de most, mikor valóságos babiloni nyelvzavar uralkodik e téren, hogyan remélhetünk jó sikert még aranyokért is?« Simonffy tudatta vele, hogy Arany János már kíváncsian várja »a Tinódi-féle hosszabb menetű költemények daltamát«. »Azonban így felel, — a mit te óhajtasz azokban látni, azt ott fel nem találod.« Gondolja meg majd jól a Tinódiról írt ösmertetését, játszassa azokat zongorán s figyeljen minden kicsinyiségre. »Ezekből többet találsz magyar zene dolgában, mintha egy millió mostani csárdást végig játszasz«. Az Egressy Samu által tervezett zeneköltői konferenciára nem megy el, mert ő ott elszigetelten állana. »Szállja meg őket a szentlélek és végezzenek valami üdvöst. Azt bátran felhozhatod ezen tisztelt zeneköltők előtt, hogy mielőtt az ember verseket írna, tanulja az először a szókat nyelvészetiileg hibátlanul leírni s hiszem, hogy senkisé fog néked ellentmondhatni, kivéve a ki számár mert az nem szól, hanem ordít.«

1859. aug. 9-én írja: »Nekem az a véleményem a Tárogatóról, a mi a Tátosokról. Nagyon élénk fantáziájú népség vagyunk mi. Vannak íróink, a kik holmi mesés koholmányokkal összezavarják tudatlan fejünket, a helyett, hogy azt mondanák: ne sétáljunk mi holmi ingoványos lápokon, hanem csináljunk magunknak egy szilárd talajú becsületes töltést. ... Csak disszertálunk nagy képekkel zenénk fény-

arányoknak, a kellő csoportosításnak teljes hiánya.¹ Neki, legalább akkor még, nem adatott meg az, a mi Arany Jánosnak annyira sajátja volt, hogy a tények és példák rengeteg tömegéből mindig a legszemléltetőbbet, a legczélszerűbbet, a legjobbat válassza ki, hogy csak a kész és tiszta igazságok fényesveretű aranypénzét adja a közönség elé, kutatásai közben végzett fárasztó munkájának közlésével azt ne terhelje. Aranynál az illusztráló példa mindjárt ott van a vitatott állítás mellett; Szénfy példatárt függeszt művéhez, a melyből számokkal idéz. (A »Zenészet Lapok«-ban közölt részleteknél is kótapéldák helyett csakis ezen számutalások vannak.) Így világos kép nemcsak a laikus olvasóban, de még a képzetesebb érdeklődőben sem alakulhatott ki. Valószínű, hogy évtizeden át nézetei leszűrődtek és tisztultak volna nemcsak tartalom, hanem forma és előadás tekintetében is, de ő ezen idő alatt elkedvetlenedett.

Hozzájárultak ehhez még külső körülmények is. Nem volt már fiatal, mikor működése teréről úgyszólván lezorult. Tinódi énekeit 1859-ben Mátrai Gábor adta ki, igen nagy gonddal és alapossággal commentálva azokat és ha némely nézete ma már módosításra és kiegészítésre szorulna is, itt már nem akadt sok tennivalója. Ugyanakkor Bartalus a magyar zenei adalékok közlése körül fáradhatatlan munkásságot fejtett ki. (Az Ország Tükrében, később még rend-

---

pontjáról s hol magyar zenének kellene lenni, ott még sincs! Hát miért? mert nincs! Meg kell látni szegénységünket, mert bizony addig nem boldogulunk, míg ez a rettentő önhitt képzelődés s ennek alapja, a bornirt tudatlanság nem létszen megtörve s lealázva. Ne gondold, hogy talán az epém ömlött el.»

1860-ban a levelezés megszakad.

¹ Szénfy működésével szemben igen bizalmatlan Fay István gróf is, de különösen Pecsényánszky János. Fay István grófban különösen aggodalmakat ébresztett Sz-nek az újmagyar palotás zenéről való sokban elítélő vélekedése; azért írja Simonffynak: »Szénfinek szerencsét kívánok a reformokhoz, csak — vigyázzon — hogy az eredetiség azután fennyen tűnjön ki! mert ha már Bihari, Lavota, sőt a nagy Csermák is tót szelleműek, mit Pecsényánszky szerint Szénfi állított, úgy már nem tudom, mi a magyar többé! én részemről megmaradok a régi patriarkális egyszerű eredetiség mellett; és megvallom, hogy jól adva, most is jobb szeretem Rossini Tancredját, mint Meyerbeer »Próféta« Bombaszt Monstrumait! Félek — félek, — Szénfi minden nagy talentuma mellett a józan reform helyett az eredetiségen még rontani fog! megvallom a reformoktól nem sokat várok, az eddigiek mind rosszul ütöttek ki! meglehet, igen meglehet, hogy Szénfi fényesen fogja igazolni ígéreit, de bármilyen lángelme legyen is, nemzeti eredeti zenét vigyázva reformáljon, mert e szent dolog, — e nem tréfa!«

szeresebben a Budapesti Szemlében. 1864., 65. és 66. évfolyam.) Ugyanő megkezdte a 18. század második felében és a 19. század első felében lejegyzett magyar nyelvű, vagy szerzőjű zeneemlékek összegyűjtését, s ez 1869-ben a »Magyar Orpheus«-ban meg is jelent. Ilyen gondos és rendszeres munkára Szénfynek, kinek nem volt nyugalmas hivatala, s ki nagy családját anyagi küzdelmek közt tartotta fent, módja nem volt. Az ő törekvései háttérbe szorultak, kézírata később ide-oda hányódott, míg végre elveszett. Ez nagy kár, mert különösen a régi népdalt illetőleg rengeteg anyag lehetett együtt. Ha Szénfy az ország fővárosában rendszeresen dolgozhatott volna, munkássága korszakalkotólag egészítette volna ki Mátrainak és Bartalusnak alapos, de inkább egy-egy részlet-kérdésre irányuló fejtegetéseit. Ő az egészet nézte.

Mint dalköltő sem volt szerencsés; van egy-két szép nótája és átírtja, de dalainak többsége erőltetett felfogású és nehézkes is. Szép a: »Kassa felett piros az ég« és fordultatos az »Egri nóta«. Ázt már azonban nem bírtam kideríteni, hogy a bő formájú, de kissé különös gyors csárdásnak (Csillag elég ragyog fenn az égen), a mely »Szabó Pepi csárdás« (e nevű híres vidéki primadonna énekelt 1863-ban a miskolci színpadon) néven jelent meg, ő a szerzője-e, vagy csak átírója. Fél száz éve csak, hogy működött és művei mégis egészen elkallódtak.¹

Szénfynek egy igen nagy tehetségű kortársa szintén áldozata lett a mostoha külső körülményeknek, az áldatlan magyar zenei viszonyoknak. Ez a lelkesülő, küzdő, édes dallamokban bővelkedő zenész *Pecsenyánszky János* volt.

1855-ben a »Hölgyfutár«-ban egy lelkesedéssel írott czikk jelenik meg »Egy magyar zenész« címen; a ki írta, az a magyar népdalköltésnek egyik legkimagaslóbb alakja, a még akkor fiatal Simonffy Kálmán, a kiről írták: az szintén nagytehetségű úttörője a magyar zenének: *Pecsenyánszky János*. Már akkor Jászapátiban lakott, onnét nem volt túlságosan messze Abony, Simonffy Kálmán tusculanuma és így ösmerkedtek meg.

Pecsenyánszky nemes, lengyel emigrans családból származván, a negyvenes évek elején Pesten jogászkodott Travnyik Jánossal

¹ *Pecsenyánszky* a Szénfy szerzeményeivel elégedetlen: »Én azt tartom felőle, hogy a magyar dalokat illetőleg kiviteli módja aligha van olyan, mint hirlapi lármája« (1855. aug. 17-én). Egy másik levelében Sz-t »potentatornak« nevezi.

együtt; már akkoriban a felkapott új tánczok, a körmagyarok alá, »jurátus magyarokat«, meg a palotás zene stílusában magyar hallgatókat szerzett. Aztán hivatalt is vállalt valahol Fehérmegyében. A magyar szabadságharcban ő is, mint Egressy Béni, Simonffy Kálmán, meg sok más, a lantot a karddal cserélte föl, a miért utóbb bujdosnia is kellett. Végre Jászapátiban egyik rokonának közbenjárására hivatalt kapott és jegyzősködvé nyugodtan megvonulhatott és itt adta aztán magát teljesen a zeneköltésnek. A népdalhoz közeledve egyre-másra írta a sok hallgatót, sőt itt-ott tiszta népdalt is. Fejlődése sok tekintetben hasonlít a Szerdahelyiéhez; ő is még féllábával benne áll a palotás zene formáiban, de mindig tiszta és kifejező melodikája már új népies gondolatokban bővelkedik. A régi zenei keretek már új tartalmat kapnak, de még mindig nem igazi népdal az, a mit alkot.

Legelőször gróf Fáy István, a nagy zenebarát lesz rá figyelmes; megismeri műveit és mindazon magyar és osztrák fürdőhelyeken (Rohits, Radegund), a hol megfordul, zongorázza és terjeszti a magyar és külföldi társaság kitörő tetszése mellett. Igaz, hogy a szerzemények szépségén és természetes dallamszövésén kívül a sikerhez hozzájárult a briliáns előadás is. Majd az első cigánybandák (Sárközy, Patikárus) is felkapják s neve az egész országban ismeretessé válik.¹

¹ Fay István gróf írja Simonffy Kálmánnak: »Pecsenyánszky szörnyű talentum főképp a frissbe, szerzeményeiben nemzeti mysticismus van, épp úgy mint Csermák vala! Sajnálom szegényt. Sorsa, mint látszik, vaskezü eránta! pedig megérdemelné, hogy a Gavallérok — és itt már helyén volna az *unitis viribus* — közös akarattal pártolnák.« Arra írja 1855. április 20-án: »Hogyha véletlen Pestre talállok menni, azonnal stafétát küldök érkezésem felül, mind Önnek, mind Janinak, mert mondhatatlanul vágyódom Önök ösmeretségére.«

Majd így szól:

»Pecsenyánszky Barkóczy-Magyarjának C-dur trioja tele van nyugodt Idillica Lavota szellemmel, szép lassú magyar! de a frissek, megvallom, felette gyengéki; elébbi compositiohoz képest; azt nem tudom Pecsenyánszkynek megbocsátani, hogy a Patikárus neve alatt kijött magyarjait nem maga neve alatt adta ki! holott azok minden compositioi közt a legjobbak! ő csinálta és a dicsőség a cigányé! Tulit alter honores, non vobis mellificatis apes!«

Egy másik levelében (ez év végéről) így áradozik: Jani barátunk lassúja engem nagyon megbájolt, kivált azon C-dur lassú, mely Patikárus név alatt jött ki nyomtatásban, ez remek! remek a maga nemében! a többi is jó, de hiába barátom, ha az ember Pecsenyánszky frisseit hallja, akkor felejt mindent. A híres Ovidius is jól írt Elegiát, de bezzeg a heroicus versbe nem volt mása! Az Meta-

Ebből az időből származik meleg és állandó barátsága Simonffy Kálmánnal is, a ki mind zenei munkálkodásában, mind egyéb tekintetben mindig segítségére volt.¹ Mikor Pecsenyánszky szerzeményeit Patikárus eljátszotta a koronként hazaránduló Liszt Ferencnek, még ő, a kényes ízlésű zenész is lelkesült rajtuk. 1860-ban (kezdődven a magyar világ) nevét Palotássyra változtatja és foglalkozik

morphosisban felülmulja sokszor magát Virgiliust és Homért! így Jani is; az ő lassúja szép csillag, de a frisse *brillians Szirius! Braziliai gyémánt, legnemesebb magyar opál*, setét piros rubin, reményzöld smaragd, mely felejtet mindent.*

Azonban némely megjegyzésért P. megneheztelt a grófra, s lassanként megromlott köztük az eddigi jó viszony. Pecsenyánszky később S-nak ezt írja: »Csak azért nehezteltek ő reá (Fay István grófra), hogy oly híres zongorász létére tudományának bármi kis jelét sem közölte velem, pedig szívesen vettem volna, ha valamely bemutatott darabocskámnál a balkéz ízlését közölte volna. Ő, én még örömmel tanulnék, e tekintetben örömet venném az alapos utasítást, mert az eddig látottak semmi újat — miből gyanítható lehetne, hogy az csakugyan a magyar zene tanulmányozásának eredménye — elő nem tüntettek. Bogár—Mátrai (Az ezen időből való népdalgyűjtemények átirói. Szerző megjegyzése) csak olyan, mint bármelyik cseh generalbassista, a ki a magyar darabban a *legszebb hajlást is szögletesé kérgesíti*, mert azt az X (egyszeregy) szerint másként tenni nem lehet? mondják. Hiszen csak quartetben volnának a darabok kelendők, majd elűtnék az ő balfogalmuk mellett, de így bizony csak hallgatnunk kell annál inkább, mert zongorán tapasztalásunk nagyon gyenge, de azon a magyar darabok is gyengék ám — ez megrögzött itéletem. Hej, Kálmán, de sok mondani valóm volna!« (1856. jún. 18.).

¹ 1859. szept. 20-án írja: »Itt volt Elefanti Ferkó, jászberényi fi, egyébként Apponyinál a londoni követnél nevelő, most idehaza időz — az F-dur lakodalmas darabomat nagyon megkedvelte s kért, hogy ajánljam gróf Apponyinak, meg is ígertem, szeretném azt zongorára másolatban addig is, míg kinyomatnék, neki Elefanti által megküldeni. Ha te azt megtehetnéd, hogy ezen már neked átadott F-dur lakodalmas darabomat csak 20 példányban is külön valami jó címmel p. o. Alföldi lakodalmas — kinyomatnád. — A levél folytatása ez:

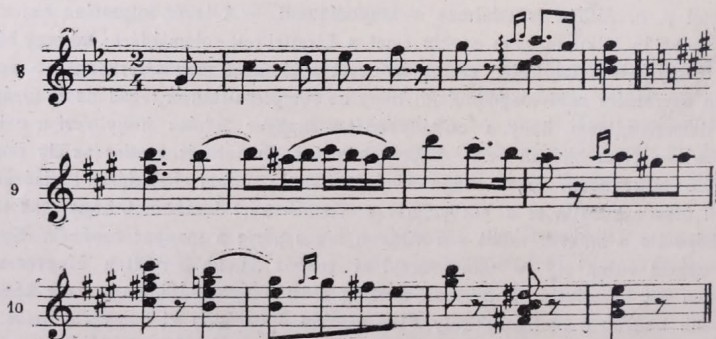
»Minden jó lelkű magyar egekig emel a Liszttel tett polemiáért; ird meg kérlek, ki a Hölgyfutár naplóírója, szeretnék ezzel a jó úrral megösmernedni — személyesen szeretném neki megmondani, hogy ne compromittáljon téged az én újságomban, demonstrálnám, hogy a cigányzenét a magyar juhász hogy veri a cigány agyába! — Nem hiában pesti embernek az okoskodása is pesties az ily magyar zeneféle tárgyakban. Liszt maga kinyilatkoztatta fülem hallatára Patikárusnak, midőn ötször húzatta el a Vörösmarty szelleméhez írt darabomat, hogy csak ilyennek képzelte a magyar nótát s a világon nincs párja a magyar zenének. Ebadda, csak nekem volna oly jó tollam, majd rá tennék én, ha ő nyíltan Magyarország szívében ezt bevallotta, hogy meri a világ előtt megtagadni, vagy csak kétségbe is hozni. Legyen ő zongorakirály s ne menjen ő tovább; ki magyarul nem tud, az a magyar szokásokat, annál kevésbbé a magyar zenéjét nem fogja megösmerni.«

avval a tervvel, hogy összes műveit kiadja; ez se sikerült. Sorsa valami keveset lendül, a midőn Jankovics biztatására Jászberénybe megy jegyzőnek és levéltárosnak.

Egy pár év múlva Mosonyi Mihály is figyelmessé lett rá. Ez a nagy képzettségű zenész, a mint a Zenészeti Lapok minden száma tanuságot tehet róla, lelkesedéssel karolta fel az igazi, bár naturalista tehetségeket, így Palotássyt és Simonffy Kálmánt is. Mikor előtte a nevetségesség netovábbjaként felhozták, hogy Simonffyt sokan a »magyar Schubert«-nek nevezik, ő nyugodtan magyarázgatja, hogy még ebben a túlzásban is több a helyes és igaz, mint a nagyképű lenézésben, vagy közönyösségben.

1861-ben megragadta figyelmét Palotássy »Galgóczi emlék« című dalfüzére. Ezt feldolgozta és később ki is adta ily cím alatt: »Magyar zene, melyet Palotássy János úr műveiből zongorára kidolgozott Mosonyi Mihály, 5. melléklet a Zenészeti Lapokhoz«. Kezdődik egy C-moll lassúval, a mely aztán egy (később »Jászsági lakodalmas«-nak nevezett) F-moll és F-dur között váltakozó szintén lassúba megy át. Azután rövid C-dur és D-dur csárdás után következik a »Misterioso« G-moll csárdás (Brahmsnál: Ungarische Tänze No. 20. E-mollban.). Csupa szép, eredeti dallam. Nem csoda, ha szerzőjük nevét lelkesedéssel kezdték emlegetni még azok a körök is, melyek tőle eddig idegenkedtek és Székely Imre is Palotássy themájára írja meg egyik kedves rhapsodiáját (»Szól a harang« 18. rhapsodia).

Két thema a »Galgóczi emlék«-ből, a melyek Brahms »Ungarische Tänze« cz. művében is előfordulnak.

Részlet a „Vén huszár“-ból.

11

12

Részlet a „Bús magyar“-ból.

p

f

Ha kérdezzük, hogy a zenész és cigánykörökben való nagy népszerűsége mellett is, miért nem terjedtek el művei szélesebb

körben és 35 év óta miért feledték el annyira, hogy csaknem újonnan kell kiásni, arra csak egy felelet van. A műfaj, melyet művelt, már nem volt korszerű. Palotás (instrumentális) zenét művelt olyan időben, a mikor az élő, a szó szárnyán terjedő zene: *az énekelt népdal uralkodott*. Quartettre átírt művei olyan művészi fokon nem állottak, hogy mint *formára is* klasszikus alkotások a kamarazenében fennmaradhattak volna, viszont gyönyörű szép dallamai nem váltak népdalokká. Kivételesen egygyel-kettővel ha megtörtént.¹ Epigon volt, mintegy utolsója a nagy palotás zeneszerzőknek. A külső körülményeken kívül még ez volt a tragikuma.

Életének vége felé (mint Ágai említi) Fehérmegyében is lakott Vereben és Martonvásáron. Vajjon a verebi hársak alatt jutott-e eszébe, hogy 70 évvel ezelőtt ott élt a magyar zenének egy régibb, idegenből szakadt úttörője, Csermák Antal? Az is küzdött, mint ő és meghalt bajban, szegénységben, mint ő.

Fia, Palotássy Gyula szintén zeneköltő volt és a nyolczvanas években működött. Első rhapsodiájában a jászszági lakodalmas, mint lassú csárdás (C-dur) van feldolgozva pompás, pattogós és fuvalaként trillázó menetekben. Mikor nézem, eszembe jut, mennyit küzdött az apa s hogy azért a rhapsodiáért a fiú 16, szóval tizenhat forintot kapott szerzői tiszteletdíjul s akkor elgondolom, hogy a magyar zene fejlődésének útján a *magyar zenei közönynek áldozataiként* hősök és martirok állanak. Hiába, a korán kelők sötétségben járnak és sokan meg sem érik, hogy megvirradjon. Mert egészen még ma sem virradt meg.

Az ötvenes években Erkel Ferencznek sikerei sok zenészt nem hagytak aludni. Akkoriban a coloraturás ének nálunk virágkorát élte, különösen a Nemzeti Színház színészei közt. A Hunyadi László operában Gara Máriának és Szilágyi Erzsébetnek kápráztató cifrázatos áriái, különösen a La Grange ária, melylyel még az idegenben is büszkélkedhettek, abban a tévhitben ringatták a magyar muzsikusokat, hogy az olasz opera énekes, meg a palotás zene instrumentális cifráságait a magyar éneklésbe belevinni igen üdvös és szép feladat; hogy ezeket a magyar ének is csak úgy megtűri,

¹ 1852-ben együtt volt fürdőn Nyilas Samuval Zemplénben, Erdő-Bényen. Ott írta Nyilas Samu versére azt a szép, szomorú nótát »Túl a Tiszán, túl a Hejón magába«, a mely aztán szeltiben elterjedt és »Bényei csárdás« czímen lett ismeretessé.

mint az olasz, vagy mint egy hangszer, pl. a fuvola. Nem eszméltek rá, hogy a magyar éneklésben az *egy hangra egy szótag* szinte dogma már Szenczi Molnár Alberttől, de már talán a katolikus középkortól kezdve. Nem vették észre, hogy a magyar szó megkívánja minden szótagjának tiszta, jelentős, az olasz nyelvhez képest talán nehézkes kiejtését és hogy a magyar fülnek jobban esik a tiszta, szövegnélküli vocalisálás, mint a magyar szövegnek kerékbetörése, hogy Erkel Ferencnek említett dallamai *sem ezért*, hanem *ennek ellenére* szépek és hogy operai formák, melyeknél az ember megszokásnál, művészeti conventionál fogva megbocsát ennyi stilizálást is. A követők dallama az Erkelével nem is vetekedhetett se színben, se ragyogásban; szövegük pedig igen sokszor népdalszöveg volt, a mit nem lehetett észre nem venni. Így hát dalköltésük igen korcs valami maradt, a mi szerencsére hamvába halt. Egressy Béni és Szerdahelyi után, Simonffy Kálmánnal egyidejűleg már nem lehetett ilyen korcs, kétlaki irányt felvirágoztatni. Az idegen plántát a concert-termek üvegházai még befogadták és óvták ideig-óráig, de kint a szabadban meg nem fogantott, el nem terjedhetett.

Bognár Ignácot is megszédítették a coloraturás ének sikerei. A Mátrai-féle (200 nóta), valamint a Füredi-féle gyűjteményben megjelent dalain rögtön feltűnik a sok idegenszerűség, a dallamnak olaszos és németes vezetése, a sok másféle cifrázat. Megzenésítette ezt a szép verset is:

Azt gondolom eső esik,
Pedig a szemem könnyezik,
A szeretőm halva fekszik,
Holnap délben eltemetik.

De a szép népies szöveget kettőztetéseivel, idegenességeivel teljesen elrontotta. Még legsikerültebbek a »Viola dalai«. Szigeti Józsefnek »Viola, az alföldi haramia« című népszínművéből. Más nótái: »Szeretlek galambom, igazán megvallom«, »Eső esik, látom én azt«, »Oh ha én azt tudhatnám«, »Juttassa az eszedbe«.

Mint népdalátírónak nagyobbak érdemei. Ő ugyanis az ötvenes és hatvanas években majd mindenik színrekerülő népszínművet (ezek akkoriban a Nemzeti Színház vasárnapi darabjai voltak) ellátott közkeletű nótákkal, melyeket hallás után leírt és a szükséghez

képest átírt, azonkívül rengeteg számú magyar nótát írt át férfikarra a daloskörök számára. Sok kézírata maradt részben családja, részben a színház archivumában, de még eddig senki sem vállalkozott arra, hogy műveit összegyűjtse, vagy kiadja. Pedig érdemes volna; ha nem is belső önálló értéküknél fogva, hanem mert híven jellemzik a magyar dalköltésnek egy, ma már feledésbe merült korszakát.

Rövid ideig szintén dicsőségben sütkérezhetett *Kovács Endre*, a Nemzeti Színház kardalosa, a ki még legjobban el tudja lesni és találni Erkel Ferencznek coloratúrás stílusát. A hagyomány szerint finom hallású énekes volt, a karnak úgyszólván lelke. 1855-ben írt egy ünnepi dalt Erzsébet császárné üdvözlésére, a melyért Albrecht főherczeg kormányzó 10⁰ aranyat juttatott neki. Négy évvel a La Grange ária létrejötte után megjelent egy szörnyen czifra dala: »A kesergő leány«, melyet Erkel Ferencz ajánlatára Hollóssy Kornélia be is mutatott. A siker nagy volt, a nóta ismertté és kelandóvvá vált. Erre egymásután írta és adta ki hasonirányú szerzeményeit, »A vigadó leányt«-t, a »Szerelmi ábránd«-ot, a melyben erre a szóra: »bájérezmény« egy egész kótasort elfoglaló szédítően nehéz coloratura esik. Ez a mód ma is ellenállhatatlanul hatna, de már csak humoros zeneelőadások alkalmával. Egyet nem lehet tőle és műveitől megtagadni: t. i. mindig volt bőséges dallama, ebben a tekintetben is hasonlított nagy előképére, Erkel Ferenczre. A nóták szerkezete azonban majd csak mind egyforma; előbb jön egy búsongó menetű, majd czifrázatokkal teleszórt nóta, többnyire lassú choriambikus lüktetéssel, a búsongást rendesen kápráztató énekbeli futamok rekesztik be, aztán jön a csárdás formájú friss, szintén bőségesen teleaggatva azokkal a fioritúrákkal, a melyeket Mozart írt az ő kedvencz énekesnőjének »für ihre geläufige Gurgel«. Csakhogy más szellem s más idő volt az. A legnagyobb dicsőség mégis, a mely Kovács Endre egyik csárdászvíg-zőjét érte, az, hogy dallamát felkapták a cigányok s aztán a nép is, azonban az élvezhetlenül érzeltgős szöveg helyett más szöveget adván neki. Így lett ez a népdal: »Még azt mondja a torma, a torma; Hogy a lány mind egyforma«. Bizonyára a szerző nem így gondolta.

Egy másik dalszerzőnk, *Travnyik János*, félig a régi világé, félig az újé. A negyvenes évek közepén jogászkodott a pesti egyetemen

Pecsenyánszkyval együtt és még jogász korában megkezdte a magyar zeneköltést. Akkoriban kezdett a magyar táncz divatossá lenni és Rózsavölgyi is akkoriban ontotta csodás termékenységgel hallgatóit és körmagyarjait.

A fiatal Travnyik Jánosnak is ő volt előképe. A negyvenes évek elején megcomponálja »Juratus magyar« című művét. Ez, a darabot melegen ajánló hetilapok megjegyzése szerint, a fiatal szerzőnek már 5. műve.

Ugyanebben az időben írta meg csodaszép nótáját: »Káka tövén költ a rucza«, a mely ma is üde és tiszta s azóta sok-sok szöveget kapott (leggyakrabban arra éneklik, hogy »Kidőlt a fa mandulástól«). A szerzőt teljesen elfelejtették. A nóta már előfordul Mátrai és Füredi gyűjteményében és azután valamennyiben. Liszt Ferencz feldolgozta egyik (VIII.) rhapsodiájában. A kilenczvenes években gr. Vay Sándor és id. Ábrányi Kornél azt a mesét terjesztették, hogy Ibrányi Feri, híres szabolcsi úr, komponálta kacsázás közben, azonban csak annyi igaz, hogy kedvencz nótája volt, a melyet az ötvenes években barátjának és házi művészenek, Székely Imrének sokat kellett zongoráznia. Mosonyi Mihály, a kit mi hitelesnek fogadunk el, mindig Travnyikot nevezi meg a dal szerzőjéül. Ugyanebben az időben írta »Hódolat« című körmagyarját, a fiatal Bohus Antoniának ajánlva.

A forradalom után hivataloskodott Pest megyénél, de művelte a zenét is. Ekkor országszerte elterjedt egy másik nótája: »Sárga csikó, sárga csengő rajta«. Ez is a magyarság törzsnótái közül való. Azután írt népdalátiratokat, egynéhányat kezdők kezéhez igazítva. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor halt meg, Mosonyi Mihály a hatvanas évek elején már mint elköltözöttről emlékezik meg róla.

Nem sokat írt és a mit írt, az se mind egyforma értékű. Hallgatóival, körmagyarjaival ebben az elsorvadó, kihaló műfajba ő sem tudott már életet önteni. Hanem a népdal újjászületésének ő is egyik indítója. Fellépése és letünése érdekesen mutatja a magyar zenének és tanának átalakulását; a mikor fellép, még a »juratus magyar« járja, a mikor kihull kezéből a toll, már a »jogászcsárdás«, az új táncznóta divatozik. Tánczait elfeledték, de két nótáját mindig fogják énekelni.

Részlet a „Hódolat“ című körmagyarból.

5

7

Travnyik két népdala.

19

Ki-dőlt a fa man-du-lás-tól, El-ma-radtam
a rózsám-tól. Ugy el-marad - tam szegénytől,
Mint a nyárfa le-ve-létől el-vá - . dik.
Sár-ga csikó, sár-gacsengő raj - ta, Ez a kis lány
hej de nagyon ár - va! Nem lesz soká, Nem lesz soká
ár - va, Esz-ten-dő-re én leszek a pár - ja.

20
21
22
23
24

A mikor 1860-ban beköszöntött az úgynevezett magyar világ, a magyar zene is fejlődésnek indul. A közvélemény magyar hangulata olyan erős és annyira átható volt, hogy még az idegen származású katonakarmesterek, mint Dubez, Farbach és Kéler Béla is magyar zenét írnak; ez utóbbi ekkor szerzi az azóta szinte klasszikussá vált Rákóczy-nyitányt. A magyar bálók és az 1861.-i jogászbál elsőrangú, mert társadalmi és hazafias esemény volt. Attilában és sarkantyús csizmában jelentek meg az ifjak, pruszlikban és gyöngös pártában a hölgyvilág. Ebben az esztendőben a jogászcárdást egy fiatal, szepességi származású jogász: *Veszler Imre* írja meg, ki később is nagy szerencsével művelte ezt a műfajt. Különösen a frisseiben lobogó temperamentum, élénk rhythmus és sokszor igen kedves dallam lep meg. Közkedveltségű alkotásait azonban csakhamar egy másik német származású író szorította ki a közönség kegyéből. Ez a tatai vendéglős, *Frank Ignác*, a későbbi Szabadi volt. Pestre jövéen, a »Komló«-ban folytatta üzletét. Főként csárdásokat írt s a gyors táncznótát, a mely azelőtt rhythmusra meglehetősen egyhangú volt, csodálatosan elevenné, változatossá és fordulatossá tudta tenni. »Csárdásainak pikáns a rhythmussa«, mondja róluk id. Ábrányi Kornél. Ő nem művelte többé a hallgató nótát palotás modorban, mint még az öreg *Riszner József*. Gyors nótáit is idővel mások szövegesítették meg.

Míg a rhythmusban eredeti és ötletes volt, dallamainak a motívumait sokszor máshonnan vette kölcsön. Így pl. Simonffy »Hej iharfa juharfa« dalának mintájára írta meg »Soh'se fájjon a szived«, illetve a »Jaj de fáj« nótát. Az is megtörtént, hogy egy idegen táncz, vagy opera-motívumot gyors csárdássá gyúrt át, a mely példátlan vakmerőségen Mosonyi Mihály, Székely Imre és id. Ábrányi Kornél rémségesen szörnyülködtek. De a közönség a szerzővel tartott. Csárdásai közül említendők az »Ilka-csárdás«, »Laura-csárdás« (ennek dallama alá tették Petőfinek költeményét: »Befordultam a konyhára«), aztán a »Kemenesi csárdás«, »Lujza-csárdás«, az igen szép »Krinolin-csárdás«, aztán »Apám nótája«, »Kisleány-csárdás«, »Korcsmáros vagyok én csárdás«, »Lőrintey-csárdás«, »Tatai emlék« és sok más.

Egyik-másik csárdása azonban csak a cigányok vonóján színesedett és vált széppé, magyarossá. (Ilyen pl. a »Korhely-csárdás«.)

Élete utolsó éveiben, a mikor már a besnyői klastromban élde-

gélt, nagy öröm érte: Massenet Gyula, a híres francia zeneszerző, hangszerelte »Plevna, vagy török-magyar induló«-ját.

Frank Ignác sokat írt, közbe jót is, újat is. Izlése sohase volt valami kényes. Vegyesen szórta a csengő aranyat, meg az érték-telen kavicsot. Hanem a magyar rhythmus gazdagodásában nagy érdeme van. Ma is érdekes tanulmány ötleit, fordulatait megfigyelni.¹

A hatvanas évek magyar világában Konkoly Thege Miklós a harmadik csárdásszerző. Kitűnő nevelést kapott, Thaly Kálmán (a tudós történetíró, akkor még fiatal ember) egyik költeményében lelkesedéssel éneklie meg remek zongorajátékát. Akkor zenésítette meg Aranynek versét: »Volt nekem egy daruszőrű paripám« ... később egy csárdást is írt ezzel a címmel: »No de se baj, több is vészett Mohácsnál.« (A nótát színpadon először 1871-ben Szig-

¹ A tatai Eszterházy gróf mellett Fáy István gróf ismerte fel benne a nagy tehetséget és rhythmikai gazdagságot. Ő védi meg Simonffy Kálmán és Pecsényánszky ellen is, a kik nem jó szemmel nézik. »Kár lesz szegény Frankot elkedvetleníteni! *Intsétek őtet, de el ne kedvetlenítsétek!* írja nekik. — 1859. január 14-éről kelt levele így szól: »Frank mellett felszólaltam épp úgy, mint egykor kegyed mellett. Istenem, ha Frank *jót ír*, azt el kell fogadni, ha rosszat, el kell csapni, én nem tudom, mit pártolódnak Apolló fiai annyit egymás közt.«

Rá egy héttel (jan. 22.): »Frank iránt én mit sem mondtam egyebet, mint azt, hogy új iskolát alapít és hogy abból, a mi nemzeties, tartsák meg, a mi nem nemzeties, csapjuk el! Hát mért van ellenem e nagy agyarkodás? hol van itt elveimhez való hűtelenség?

Régi szellemben új gondolatot már nem találnak, azt kegyed is elösmerte, nos! tehát újat kell teremteni, úgy-e? hát Nemzeti Zenénk már feljebb nem fog menni mostani állapotjánál? a népies eredetiség azért megmarad.

Amice! két Technikus Csárdás van, egyik Wind Mórtól, a másik C-durban Franktól. Hát a Trücsök csárdás, a friss, nem pompás-e Franktól?

Franknak sok darabja van, mely egy batkát sem ér, de van jó is! Avagy Biharinak van egy verbunkja, melyben egész tactusok vannak a Johann von Paris nevű operából és még is mily eredeti! Eredeti, szent, valódi eredetiség a népdalokban van.

Lehet az embernek hűnek lenni régi elveihez, de azért, a mi jó, azt az újban is el kell ösmerni!

Nem pártolódni, de dolgozni kötelességünk, ifjú öcsém! Ön buvárkodgyon mint népdalköltő, mely pályán már oly szépen fénylik, én működöm a régi magyar zene darabjaival, Pecsényánszky dolgozzon a Tán cz zenén, Szénfy a Tinódi-féle darabokon, Frank az új iskolán, kiki a magáén; így többet használunk szent nemzetiségünknek, mint evvel a sok haszontalan Polemiával!

Engedelmet őszinteségemért!•

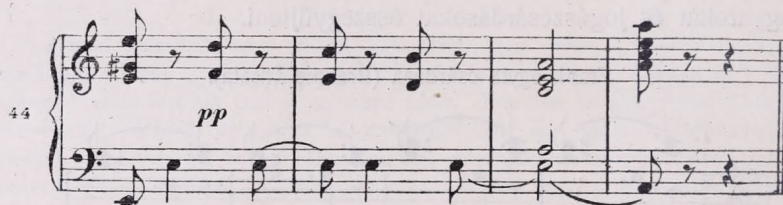

ligetinek »A strike« című népszínművében énekelték.) Azután egyre-másra következtek a csárdásai: a sok szép részletet tartalmazó »Dinom-dánom« s a »Szegény paraszt csárdás«, a mely csakhamar országsgzerte híressé lett. Volt egy jogászcsárdása is.

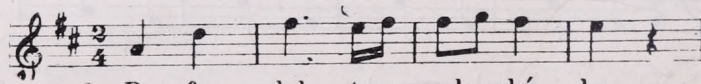
Ezek, az utóbbi néven különböző szerzőktől minden farsangkor megjelenő csárdások rendesen az illető év legsikerültebb alkotásai. Elejük többnyire valamely palotás stílusban kidolgozott hallgató nóta, mely beosztás a régi palotásokból és körmagyarokból származott át. Így pl. az 1877-i jogász-csárdásnak (szerzője Rác Pál) az első része: »Lehullott a rezgő nyárfa eziüst színű levele«, lassú dal és csak a többi része táncznóta. A 80-as években a fiatal jogász, Pete Lajos írja a legszebb jogász-csárdásokat. A kilenczvenes években azonban a műfaj igen elsekélyesedik. Az egyetemi ifjúságnak szép és kegyeletos kötelessége volna a félszáz év óta keletkezett jurátus magyarokat és jogászcsárdásokat összegyűjteni.

Frank egyik csárdása (Brahms átírata).

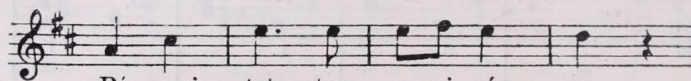

Frank „Laura csárdása.”

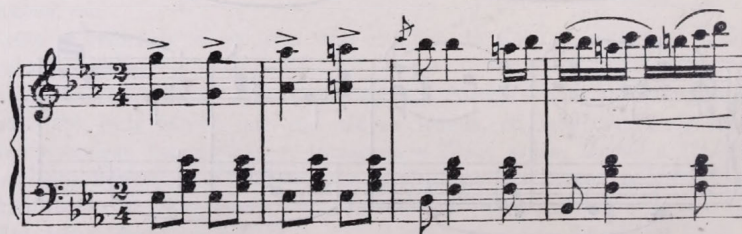

Be - for - dul - tam a konyhá - ba.

Rá-gyuj - tot - tam a pi-pám - ra.

Veszter csárdása.

First system of musical notation. The key signature has two flats (B-flat and E-flat). The music is in 2/4 time. The first measure is marked with a forte *f* dynamic. The system ends with a first ending bracket labeled "1.".

Second system of musical notation. It begins with a second ending bracket labeled "2.". The first measure of this system is marked with a forte *f* dynamic. The system concludes with a repeat sign.

Third system of musical notation. The first measure is marked with a piano *p* dynamic. The system continues with several measures of music.

Fourth system of musical notation. The first measure is marked with a forte *f* dynamic. The system continues with several measures of music.

Fifth system of musical notation. The system continues with several measures of music, ending with a double bar line.

Veszter egyik csárdása.

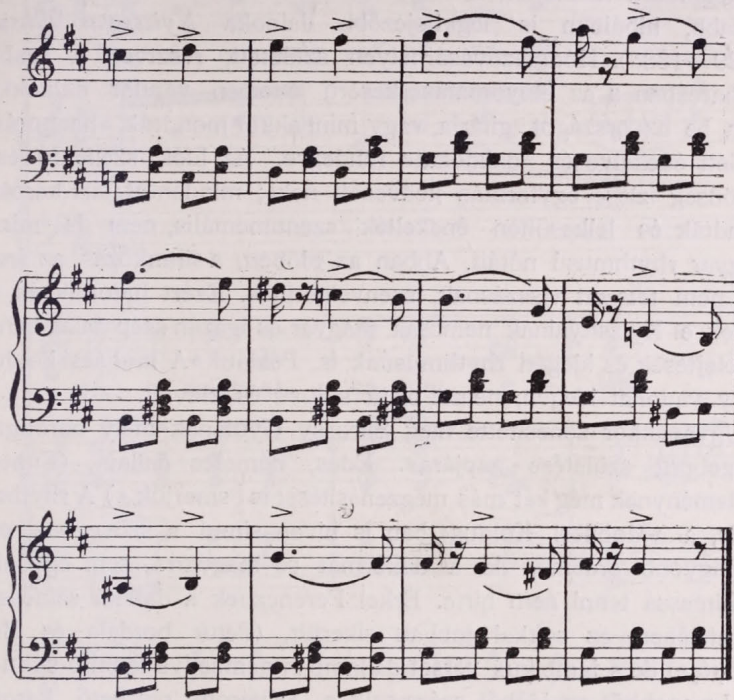
Four systems of piano music in 2/4 time, key of D major. The first system begins with a forte (*f*) dynamic. The second system includes a section marked with a 'B' and a dotted line, indicating a repeat or a specific section. The third system features a fortissimo (*ff*) dynamic in the final measure. The fourth system is marked mezzo-forte (*mf*). The notation includes various chords, single notes, and rests, with some measures containing multiple beamed notes.

Frank : Korhely-csárdás.

Gyorsan.

A single system of piano music in 4/8 time, key of D major. The tempo marking 'Gyorsan.' (Allegretto) is present. The music starts with a forte (*f*) dynamic. The notation includes eighth and sixteenth notes, with some measures featuring beamed eighth notes.

Frank: Sárközy csárdása.

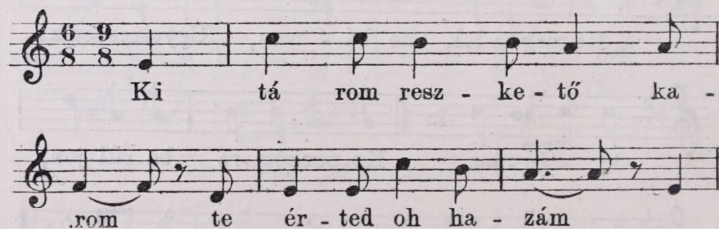
Ha meg-ha-lok se bá - nom, Ugysincs sen-ki
 ki szán - jon, Ko-por-sóm-ra bo-rúl-jon,
 Vé-ges vé-gig si-ras-son, Vé-ges vé-gig si-ras-son. ^c

A forradalom után a magyar nótaköltésben az érzelgős siránkozás uralkodott. Olyan szerzemények, mint »A tűzér temetése«

gombamódra támadtak. A nagy hazafias elbűsülés e korának legigazabb, hibáiban is legkifejezőbb dalnoka *Nyizsnyai Gusztáv* (1829—1883). Hódmezővásárhelyen született, résztvett a szabadságharcban s az elnyomatás keserű éveiben vándor dalnokként járta be az országot, gitárja, vagy mint akkor mondták, »hangorá«-ja mellett énekelve és »dalidókat« rendezve. Az idők szelleme és a közönség ízlése egyformán kedvezett neki; mindenütt tárt karokkal fogadták és lelkesülten énekelték szentimentális, nem is mindig magyar rhythmusú nótáit. Abban az időben, a siránkozás, az érzélgés nem tetszett visszásnak, szenvelgettnek. Ezért hatottak és terjedtek el Nyizsnyainak nemcsak magyar és igazán szép dalai, hanem a selejtesek és idegen rhythmusúak is. Például »A mohácsi koldus«, mely vadonat idegen, német-olasz stílusú és elavult.

Ugyanakkor zenésítette meg Sárossy Gyulának mély borongását »Ingeborg születése napjára«. Édes, németes dallam. (Ennek a költeménynek még két más megzenésítését is ösmerjük.) A rhythmus itt is, a »Mohácsi Koldus«-ban is híven simul a szöveghez, ez a legnagyobb érdeme, de a dalformát se magyarrá, sem egyénileg tartalmassá tenni nem bírta. Erkel Ferencznek a dallam színessége tekintetében ez sokkal jobban sikerült, (Petur bordala és Bánk belépője) de a jambikus verset dallamban nemzetivé tenni ő se tudta.

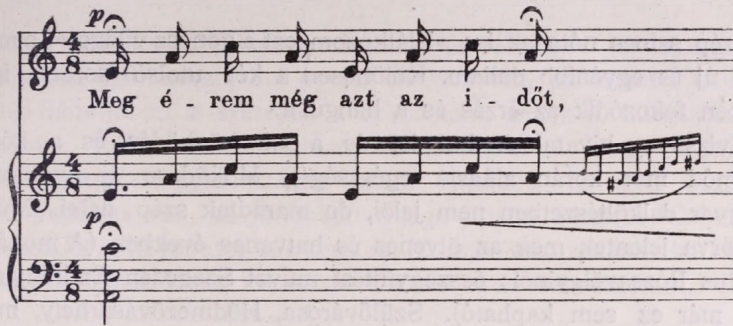
Ugyanebből az időből származik a »Kitárom reszkető karom«, vagy másképp »Kossuth végbúcsúja az ország határinál«. A Kossuthnak tulajdonított, de teljesen apokryph búcsúszózat szolgált alapjául, a melyet a forradalom után széltibe colportáltak és elhittek. A típus, dallam és hangulat ugyanolyan, mint az előbbieknél.

Sokkal igazabbak és maradandóbbak Nyizsnyai népdalai, a melyek közül nem egy gyöngye a magyar dalköltészetnek. Ilyen például: »Megérem még azt az időt«, a mely nóta régies dallamfonásával, félzáradékaival (még a végső sorban is) tele van poetikus hangulattal.

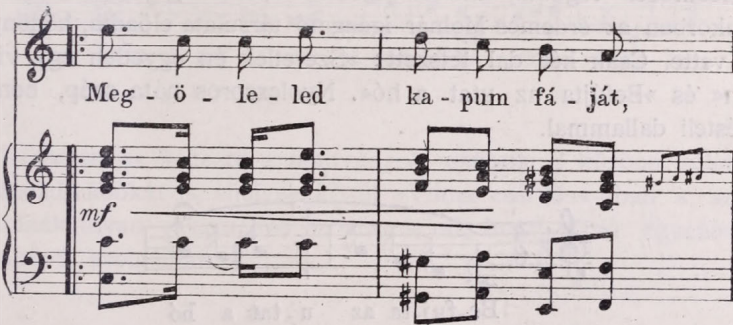
p

Meg é - rem még azt az i - dőt,

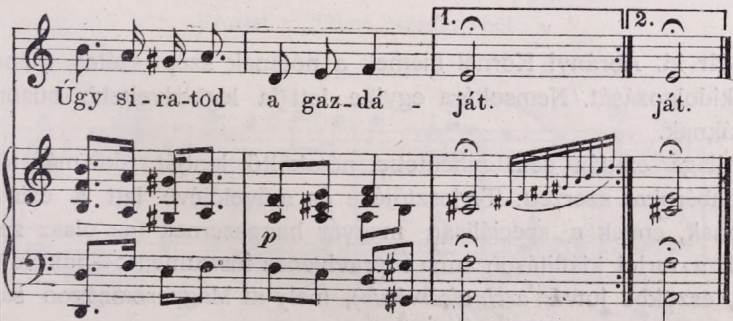
sír - va még y el ka - pum e - lőtt,

mf

Meg - ö - le - led ka - pum fá - ját,

1. 2.

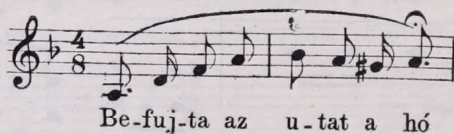
Úgy si - ra - tod a gaz - dá - ját. ját.

p

Szép színes nóta az is: »Elátkozom ezt a gonosz világot«, a mely már új és egyénibb dallam. Különösen a két utolsó sorban igen szépen fokozódik az érzés és a hangulat.

Nyizсныay hivataloskodott is, de a sok küzködés és a kóbor életmód már korán aláásta egészségét. Működése új nyomot a magyar dalköltészetben nem jelöl, de maradtak szép dalai. Művei elszórva jelentek meg az ötvenes és hatvanas években (A mohácsi koldus Rózsavölgyinél; összegyűjtött művei Szegeden Endrényinél. Ma már ez sem kapható). Szülővárosa, Hódmezővásárhely, mellszobrával emléket állítottatott neki halála után; ez a magyar dalnokok késő jutalma.

Kortársai közül messze kimagaslik *Allaga Géza* (született 1836-ban). Nem naturalista, mint a népdalköltők rendesen, hanem tanult zenész. Vasszorgalommal sajátította el a zenetudás elemeit és huszonöt éves korában »A szerelmes kántor« címmel már magyar operettet írt. (1862.) Allaga műve a magyar víg opera és operett fejlődésében érdekes kísérlet volt, de hatástalan és követők nélkül való maradt. Az a közönség, a mely Offenbachnak »Dunanan apó«-ját lelkesedéssel fogadta, ezt az úttörő kísérletet, mikor a Budai Színkörben az érdemes Molnár igazgató társulata előadta, közönyösen vette. Csak két dal tetszett: »Szeretlek én egyetlen egy virágom« és »Befújta az utat a hó«. Nyolczsoros nóta szép, benső, érzésteli dallammal.

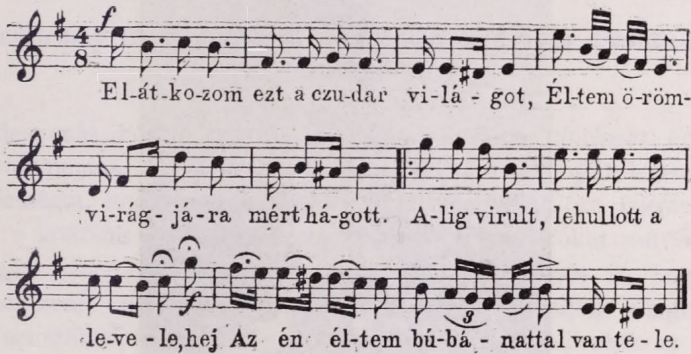

Már id. Ábrányi Kornél kiemeli a nótának szép széles menetét és kidolgozását. Nemsokára egyike lett a legkedveltebb búsongó nótáknak.

Allaga ezután sem pihentette nótaköltő lantját, de más téren is babérokat szerzett. Terjesztőjévé és művelőjévé lett a cimbalomnak, ennek a speciálisan magyar hangszernek (az olasz zeneszek a turini kiállításon »una sopravivenza strumento«-nak nevezték, eszükbe jutván a *clavicembalo*), mely itt Magyarországon saját-

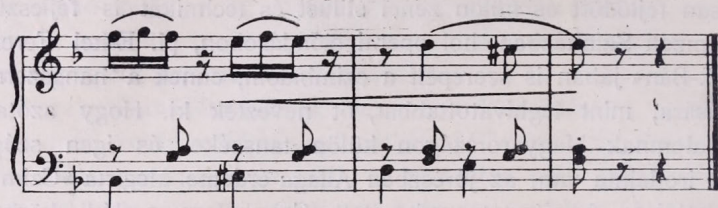
ságosan fejlődött és külön zenei stílust és technikát is fejlesztett. A Nemzeti Színházban, hol operai előadásokon, pl. Erkel Ferencz »Bánk-Bán«-jában is szerepelt a czimbalom, ennek a hangszernek játszására, mint leghivatottabbat, őt nevezték ki. Hogy azóta a czimbalomnak Magyarországon külön tanszékei és igen szépen fejlett irodalma van, az jórésztben Állaga érdeme. Megírta »Czimbalomiskoláját«, folyóíratot szerkesztett (Czimbalom családi körben), írt magyar ábrándokat, átiratokat két és több czimbalomra, con-

certdarabokat és képezte a tanítványok százait. E közben folyton írt tánczdarabokat is, melyek közül »Vilma csárdás«-ában a szép dallamnak olyan választékos szövést adott, hogy e mű egyenesen mintaképül szolgálhat.

Részlet a „Vilma csárdás“-ból.

Nyizsnyai siremléke Hódmezővásárhelyen

»Akkoriban igen sok szép nótá támadt.«

(Blaháné naplójából.)

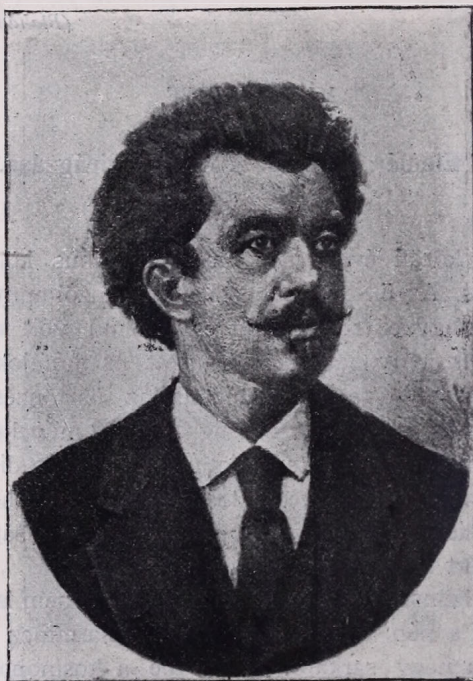
VI. FEJEZET.

Szentirmay Elemér és kora. A népdal virágzása. Blaháné.

A kiegyezés körüli években a magyar lyrikus költészet éppen nem volt népies. Az 50-es években Petőfi utánzóí annyira lejáratták a népiességet, hogy ez sokak előtt egyértelmű volt az ízléstelenséggel s költőink a nyugati versformákat és műfajokat művelték. A magyar világ eltűntével megszűnt az az ösztönzés is, hogy a magyar zenét és nótát hazafiasság okából műveljék. Szigligeti újabb színművei, bár kitűnő technikájuk még mindig dicsérte az öregedő mester kezét, nem vetekedhettek sem érték, sem hatás dolgában a 40-es évekbeliekkel, a melyekből a kornak szabadságszerető lelke és a népiességért rajongó ízlése szólott.

A főváros közönsége a nyugodtabb időkben nem is tudott többé úgy érdeklődni a nép, a népies iránt, mint harmincz évvel azelőtt. A világ mind a négy sarkáról tódult be a kosmopolitismus és a kiegyezés-korabeli gyalázatos betyárvilág, Rózsa Sándorral az élén, nem volt alkalmas arra, hogy a jóízlésű embereknel a népiesség szeretetét fenntartsa. Hegedüsne már egy évtized óta pihent a kerepesi temetőben és Budapestnek éneke, mulatása a cigányzenén kívül annyira német volt, hogy az idegen előtt ebből a szempontból kis Bécsnek tetszhetett, gyarlóbb, romlottabb kiadásban. »Der Wenzel kommt«, »Rodi, rodi, rodi« stb. hangzott itt mindenfelé s ekkor kezdte meg országos körútját a »Schneider Fáni« nótá, hogy aztán ki se lehessen irtani. Simonffy Kálmán is öregedett és úgy látszott, hogy a magyar népdalköltésnek előbb vígan csörgedező folyását a kiszáradás veszélye fenyegeti.

Ekkor újból egy, a magyarság életében gyakori ugrásszerű fejlődés következett be. Ez a mozzanat két kiváló névhez fűződik. 1871-ben felkerül a fővárosba egy Istentől áldott művésznő, a ki magával hozta ide a tiszai rétek minden virágát, a magyar földnek minden bűbáját. És Blahánét követi a magyar népdalköltők fejedelme: Szentirmay Elemér.

Szentirmay Elemér (Vadasfay és zsidó Németh János).

Érdekes, hogy Blaháné virágkorával nemcsak a népszínműnek, hanem magának a népdalnak újjászületése is összeesik. Azt ugyan nem lehet mondani, hogy a népszínműírók legnagyobbjai: Tóth Ede, Csepreghy nem lettek volna nagyok ő nélküle is, hiszen tudjuk, hogy a »Falu rosszá«-ban Finum Rózsi tulajdonképpen csak epizód-alak, melyet az ő játéka tett örökkön élővé. Hanem az bizonyos, hogy a népdal sorsára és további fejlődésére döntő befolyással volt. Része volt benne bársonysimaságú, remek szépségű hangjának, kitűnő énektechnikájának, melyet első urának, a

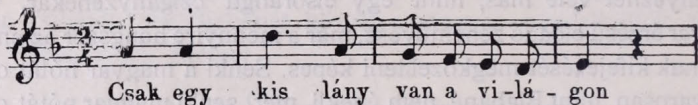
katonai karmesternek köszönhetett és bűbajos tehetségének, melylyel minden nótának megadja a maga módját, átérzi sajátosságát, fölismeri és meg is érzékíti külön egyéniségét. Ezekben a dolgokban nem versenyezhet vele más, mint egy elsőrangú cigányzenekar, vagy magyar érzésű előadó zeneművész, már a mennyire hangszer az emberi hangnak kifejezését megközelíteni képes. Senki a magyar nótát olyan magyarosan, mint Blaháné, nem énekli, mert senki magyar nótát olyan szabadon nem énekel. Rhythmusérzéke egyszerűen bámulatos; ő vezeti és ragadja magával a kísérő zenekart. A hangjegy értékét rhythmus tekintetében ő szabja meg finom magyar érzésének souverain biztosságával. A szomorú nótát ábrándosan, zokogó késleltetésekkel énekli, pattogósan a lassú csárdást és a frisseknél hangja csapongóvá lesz jó kedvében. Az addig szokásban lévő népdaléneklésnél az énekest az írott kótának szigorú és sokszor helytelen rhythmusában az egész zenekar kísérte, most ez is megváltozott és a főkiséret a magyar nótánál az egész zenekarból átment a czimbalomra, mert csak ennek a játéka simul mindenképpen a nótához. Az írott kóta helyett úrrá lett az élő érzés művészi szabadsága.

Mikor Szentirmay Elemér Blaháné után néhány évvel feltűnt, nem volt már egészen fiatal ember. A Dunántúl szülte; az a Dunántúl, a mely melegágya volt a régibb magyar életnek, a magyar íróknak és művészeknek. Abból a középnemességből származott, melyre a gondviselés igen nagy terhet rakott: a magyarság megmaradásának gondját s a mely küzdelmeiben sokszor kifáradt és vagyoniilag pusztult, de sok kiváló elmét adott hazájának és hervadhatatlan érdemeket szerzett a nemzet felvirágoztatása körül.

Elmúlt már egy negyed százada, hogy Vadosfai és Zsidi Németh Jánosból, a régi nemesből, jó gazdából, teremő művészsze: Szentirmay Elemérré vált. Termékenysége általánosan feltűnt. Azelőtt is termett magyar nóta, majd minden esztendő megtermette a maga gyümölcsseit, de ilyen garmadával az ő fölléptéig senki sem ontotta az áldást.

Szentirmay Elemérnél nem tudjuk, mit kell inkább bámulni: a kimeríthetlen dallameret, a formák változatosságát és eredetiségét, vagy az ő kényesen finom ízlését. A mikor a »Falu rosszát« 1875-ben a Nemzeti Színházban adták és Tamássy (Göndör Sándor), meg Blaháné (Finom Rózsi) előadás után össze-vissza ölelgették Tóth

Edét, volt ott még valaki, a kinek szintén kijárt volna a megtiszteltetés: Szentirmay, kinek már akkor ott szerepelt egy örökszép nótája: »Csak egy kis lány van a világon«.

A nóta maga első tekintetre nem nagy igényű; négy sorból áll, a melyek kilencz szótagosak, mint a »Sárga csizmás Miska«, meg »Ezt a kerek erdőt járom én«. De structurája új, többé nem egy fél alexandrin-sor, hozzáadva három befejező accordhangot, hanem négy hosszú, négy rövid hangból és még egy hosszúból áll.

Úgy látszik és érzik, mintha az utolsó öt hang egy verbunkos dallamrefrain volna, csak hogy tetemesen meglássítva, tehát a négy hosszúhangú első ütemeknek és az utánuk következő öt rövidebb hangnak összekapcsolása éppen nem a fél alexandrin keretében történt, hanem egészen új, eredeti módon. Ha viszont átmegyünk a négy sornak egymáshoz való viszonyára, akkor a következőket tapasztaljuk. A második sorváltozat az elsőnek dallamban és hangulatban való fokozása, mély benső érzéssel; a harmadik sor ismétlése a másodiknak, mintha a hangulattól nem lehetne megválni, nem lehetne szabadulni.

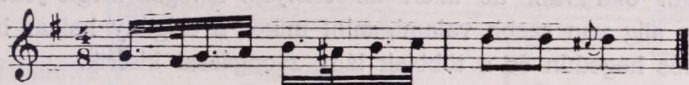
Az utolsó sor, bár némileg hasonlít az elsőhöz, de mégis más; dallamban lemenő, hangulatban lemondó. A »Falu rosszá«-ban ezzel a szöveggel énekelt Tamássy:

Alig virrad, már is alkonyul;
Fölöttem az ég is beborul.
Záporosó mossa arczomat,
De nem az én bubánatomat.

E nóta klasszikus egyszerűségű; hosszan kitartott hangjaival, édes dallamával csábítja az énekest, a hegedűst, át is ment a művészek vonójára és az éneklők ajakára. Feldolgozták magyar ábrándokban és játszák czimbalomra való passageokkal, meg sordinós hegedűkkel. A spanyol Pabló di Sarasate »Czigány dalai«-ba a Lavotta nótája mellé beleveszi ezt is. — Ugyanakkor egy másik nótájával, mely régibb nótából származik, teljesen új formát honosított meg a népdalban. Belehozza abba a verbunkos (párbacsengő)

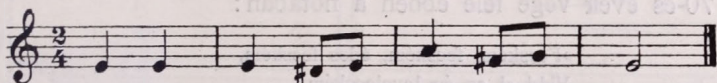

rhythmust, a mely mind ez ideig csak a zenei refrainban birt meghonosodni (mint ilyen a műdalokban, kevésbé, vagy sehogy sem sikerült kísérletképpen már Horváth Ádám ideje óta előfordul), de magába a népdal gerinczébe nem juthatott. Abonyi »A betyár kendője« című népszínművének csárdajelenetében tánczoltak rá a színpadon először; azután belevették a »Sárga csikó«-ba is, később

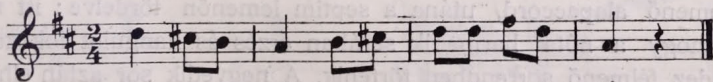
Rit-ka bu-za, rit-ka ár-pa, rit-ka rozs

igazi népdallá lett. Kedves dallamában, pattogó ütemeiben tüzes magyar lélek honol. Most végre népdalunk lett toborzó rhythmusban, a mely egyformán kitünő mint táncz- és mint éneknóta. Ez is törzsökös nótájává lett a magyarságnak, pedig a formája új volt, mérete átlépte a népdaloknak eddig megszokott terjedelmét. A négy első sor 11-es sor, de verbunkos rhythmusban; azután jön egy 18-as és egy 6-os sor, mint középrész; az utolsó két sor újra toborzó. A nótát külföldön is ismerik. Oroszországban a neve »Vengerska«. (Menter Zsófia Liszt átíratában hangversenyben játszta.)

Hul-lám - zó Ba-la - ton te-te - jén.

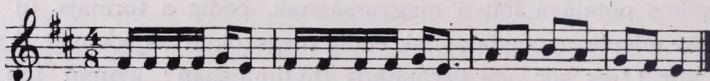
Megint új forma a »Hullámozó Balaton tetején«. A nóta a tartalomnak zeneileg is megfelel és a spondeusoknak, meg a zenei dactylusoknak lejtése jelkünk elé idézi a tó tükrén a csónaknak hullámozó ringását. A dallam lágy, sejtelmes, tele van édes zsongással. Sokan azt mondták, hogy a nóta nem népies és nem magyaros. Mind a két vélekedés teljesen alaptalan. A legelterjedtebb népdalok közt is van olyan, mely tele van dactylussal, pl. »Jár ide, jár oda, ide-oda jár«¹. Azután meg 400 éves tény, hogy a mily kevésbé fogadta be a magyar népdal a lengyel és német három-

Jár i-de, jár o-da, i-de o-da jár.

negyedes rhythmust, épp oly szívesen alakította azokat át dactylussá, pl. »Indul a csatába az ifjú vitéz«. Szentirmay nótája valószínűs magyar barcarolává lett. Színpadon először 1877-ben Lukácsy Sándor »Vereshaju«-jában énekelték. Azt mondják, hogy Blaháné (Szilaj Kata) ezt az egyetlen nótát sohasem ismétli meg, olyan bensőséggel énekli. A meg nem ismétlésnek jelen esetben különleges színpadi oka van, de azért az elterjedt felfogás mégis jellemző. Igazán alig van szebb valami, mint mikor a cigány halkán húzza sordinós hegedűn és a többiek lágy zsongással kísérik.

Nem múlt el azután esztendő, hogy Szentirmay valamely népszínműben a frissen kinyílt nótáknak egy bokrétájával be nem állított volna. A »Piros bugyelláris«-ban 1878-ban színre került nóták közül egyik bájosabb a másiknál.

Piros piros piros, háromszor is piros, pirosbort az üregbe.

Az egyiket Blaháné 1879-ben a királyi pár ezüstlakodalmán, fejedelmi hallgatóság előtt nagy tetszéssel énekelte Bécsben.

A 70-es évek vége felé ebben a nótában:

»Fecském, fecském, édes fecském,
Vidd el az én leveleském,
Vidd el, vidd el messze földre,
Tedd a rózsám kebelére.«

érdekes a modulálás és a chromatika segélyével való dallamfonás, a mely eddigelé a magyar népdalban majdnem ismeretlen volt. A modulálást a magyar dallamvezetésben ilyen tökélylyel csak Erkel Ferencz végezte még a La Grange-ária első részében. Szentirmay dala harmadik sorában kétszer modulál, előbb alsó quart alaphangra épített septim-menetben, azután a felbontott és felmenő alapaccordban. Megjegyzendő, hogy ez a harmadik sor olyan, mint az első sor, csak hogy teljesen megfordított sorrendben és felmenőleg. Ott előbb a lemenő alapaccord, utána a septim lemenőn tördelve; itt meg, minthogy a nóta harmadik sorában érzés és hangulat fokozódik, mindez felmenő sorrendben történik. A negyedik sor aztán elhalón végez. Végtelenül finom hatások végtelenül egyszerű eszközökkel.

Lassan. Átírta: NAGY ZOLTÁN.

ÉNEK.

Fecs - kém, fecském,
Ha kér - dik, hogy

ZONGORA

é - des fecs - kém,
hon - nan jöt - tél,

Vidd el az én le-velecs - kém,
Ki-nek a pos - tá-sa let - tél,

rit.

Vidd el, vidd el
Mond meg hogy egy

a tempo
pp ad. lib.

mesz - szeföld-re
ár - va szív-től,

pp ad. lib.

Tűzd a ró - zsám kebe - lé - re.
A ré - gi sze - rető - je - től.

f *ff* *pp*

Általában Szentirmayt kiválóan jellemzi, hogy szereti az új csapásokat, lehetőleg kerüli a sablont, a megszokottat. Kifogyhatatlan dallamere Isten adománya, kényes ízlése képzésnek és folytonos tanulásnak eredménye.

A chromatikai skála segítségével még egy másik nótában, a »Húzd rá cigány«-ban is igen szép hatásokat ér el Szentirmay. Szép hallgató nóta, a melyben csak annyi chromatizálás van, a mennyi a dallammal és a magyar skálával megfér. A nóta szélesesen, 15 hangú sorokban halad és a hangulat különösen a harmadik sorban ér el igen szép bensőséget. Ez a nóta a Plevna-nótával együtt jelent meg és Hubay Jenő dolgozta fel a »Scènes de la Csárda« egyik számában virtuoz hegedűelőadásra.

Ugyancsak ez a méltán megérdemelt kitüntetés érte Szentirmaynak ezt a másik dalát: »Ne menj el, ne hagyj itten engemet«. Itt a dallamfűzés szabad, a modulálás a harmadik sorban eredeti és mégis olyan természetes, hogy a dallamnak ilyen tökéletes továbbfonása után már csak egy lépés kell a nagy zenének magas műformáihoz. (A mivel azonban nem azt akarom mondani, mintha a népdal nem volna, akár általában művészeti, akár első-sorban nemzeti szempontból nekünk épp oly becses, mint akár a legmagasabb zene.)

Lásson, szabadon.

Némenj el, ne hagyj it-ten en - ge - met,

Ha elmégysz, ár - va szívem meg - re - ped.

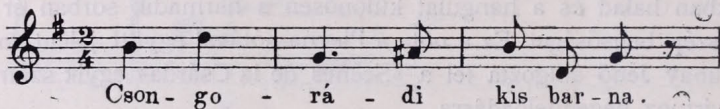
Ha elmégysz, u - tánad sír, u - tánad sír ár - va

szívem Ne menj el, ne hagyjál itt; áldjon meg a jó is - ten.

Nem kevésbé nagy és eredeti Szentirmay Elemér a vidám, tréfás nótákban. Egy végtelenül játszi, vidám, bájos szerzeménye: »Akkor

szép a kis lány, mikor kacsingat». Különösen második része csupa aranyos derű és jókedv. Szentirmay itt is újító; az ő vidám és tréfás nótái legnagyobb részben nem táncznóták, nem gyors vagy lassú csárdások, hanem éneklésre, vagy játszásra alkalmas, hallgató nóták; csakhogy hangnemük dur, tempójuk enyelgő, játsszi, jellemük vidáman pajkos.

Ki ne emlékeznék pl. a »Sárga csikó«-ból a: »Csongorádi kis barna« nótára.

»Csongorádi kis barna,
Jaj de suhog rajta a ruha,
Kényesen jár a kicsi,
Jaj a lába de piczi.«

»Ujdonsült a menyecske,
Sirna is meg nevetne,
Hej ha tudná mi vár rá,
Kipirulna az arcza.«

Sokat beszélünk a magyar couplé szükségességéről és észre sem vesszük, hogy hiszen megvan. Csakhogy a nagyközönség nálunk durva frivolságot és napi actualitást keres a coupléban. És e kettő még nincs meg a mi népdalunkban — hála Istennek.

Szentirmaynak szöveg tekintetében is nehéz álláspontja volt. Petőfinek és követőinek népdalait már az 50-es, 60-as években megzenésítették; némelykor szépen, némelykor kevésbé sikerülten, de sokan és sokat; sokszor többen ugyanazt a verset. Szentirmay nem szeretett járt uton haladni, ezért maga csinálta sokszor dalainak a szövegét is. Olyan kiváló zenei érzékű embernél, mint ő, ezek a versek sem lehettek formailag rosszak; azonban a módszerre még se merjük azt mondani, hogy követésre méltó. A költés külön ihlet dolga; a zenésznél a zenei ötlet, a dallam a fő s a jó zeneköltő nem mindig jó dalköltő is egyszersmind. Más dolog, ha egy olyan költeményt zenésít meg, a mely őt megihlette; ilyenkor egy érzést, a mit a költő rhythmikus beszéddel, rimes verssel fejezett ki, a zene eszközeivel, a dallam segélyével érzékít meg. Egy költemény megihlette, egyik másik hidegen hagyta lelkét, azért válogat a megzenésítendő versek között. A költemény csak alkalmi ok és

nem kaptafa. Ilyenkor se a költő, se a zenész nem mesterember, hanem mindegyik alkotó, mélybe látó.

Szentirmay Elemérnek egyik jellemző sajátága, hogy föltétlen ura a formának s vele könnyedén, játszva bánik. Pl. abban a nótában »Túl a Tiszán Devecserbe«, az első két sor durban van, a másik két sor hirtelen átmegy mollba, a mi nemcsak a szöveggel egyezik meg hangulat tekintetében, hanem magában véve is végtelenül eredeti és kedves hatású.

Még tovább megy ebben a tekintetben egy másik nótájában, a melyben septimeket használ. A szöveg Kriza János vadrózsáiból való.

A dallam a maga lágyágával és fejlesztése mellett is egyszerű átlátszóságával ugyanazt a naiv hangulatot árasztja, mint a szöveg.

A kis le - ány kert - jé - be
Nem tud - ja a kis sze - dó,

Ró - zsát szed az ö - lé - be.
Hogy a leg - szebb ró - zsa ó

E - szem ezt a szép sze - med,

An - nak va - gyok be - te - ge,

Hát még - az - a pi - czi / száj,

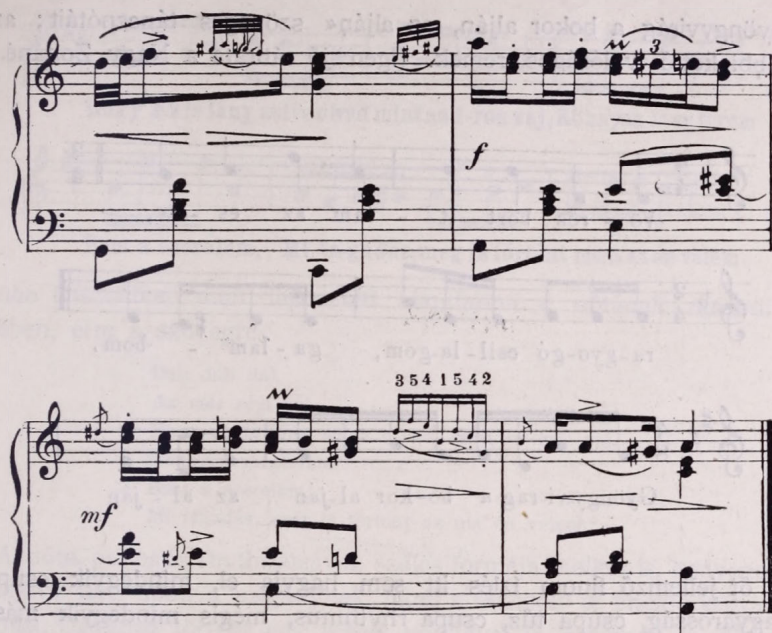
Meg gyó - gyt ha szí - vem fáj,

A „Szálldogál a fecske“ nóta.

Lassú.

The musical score is written for piano and consists of four systems of music. Each system has a treble and bass staff. The time signature is 4/8. The tempo is marked 'Lassú'. The key signature has one sharp (F#). The first system starts with a forte (f) dynamic. The second system starts with a mezzo-forte (mf) dynamic. The third system starts with a forte (f) dynamic. The fourth system starts with a mezzo-forte (mf) dynamic. The score includes various musical notations such as eighth notes, sixteenth notes, and rests, with some measures containing fingerings (e.g., 2, 1, 5, 3, 2, 2).

A szűkre szabott forma mellett is mélyebb és bensőbb a dallam abban a nótában »Akármit beszél a leány, a leány«. Itt a sor elején mindig két hosszan kitartott hang áll, mintegy a sziv mélyéből felfakadó sóhajtás; a sorok végei pedig a szerelmesnek tépelődését jelzik, kétszer megismétlődő hármashangú ütemekkel, mint egy-egy zenei refrain.

Talán épp a szabad és eredeti formák iránt való vonzódásából fejthető meg az a jelenség, hogy Szentirmay aránylag kevés táncz-nótát szerzett; ebben ugyanis sokszor egyáltalában nem az érzelmek szabad, csapongó hullámvásztát visszatükröző dallam a fő, hanem az ütem és a szigorú tactus nem engedi a gyorsításoknak és késleltetéseknek azt a szabad változatosságát, a mely a magyar hallgató nótának, vagy énekelt népdalnak annyira sajátja. Ezek a fajok különben is minden tekintetben többet érnek, mint a táncz-nóta, akár a lassú, akár a gyors csárdás. Azért azonban Szentirmay lantján ezek a húrok is megcsendülnek. Már 1875-ben megírta a »Vörösbort ittam az este« és hat évre rá »Szálldogál a fecske«

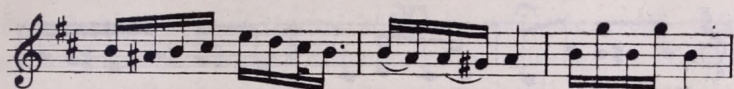
»Gyöngyvirág a bokor alján, az alján« szöveges táncznótáit; az utóbbi kettő valóságos remek. (Igen jó átírata a Nagy Zoltáné.)

Vö - rös bort it - tam az es - te,
 ra-gyo-gó csil-la-gom, ga - lam - bom.
 Gyöngy-vi-rág a bo-kor al-ján az al - ján

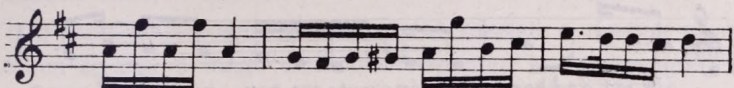
Az őt jellemző finom ízlés itt sem hagyja el, mindegyik csupa magyarosság, csupa tűz, csupa rhythmus, mégis mindegyik más-másképpen eredeti. Lassú csárdásába: »Hogy ha én a dalos madárt hallgatom« egy toborzó van beleszorítva, annak minden tűzével és eleven rhythmusával. Még a verbunkos zenének refrainje is fel van

Hogyha én a da-los ma-dárt hal-lga-tom. A nótáját a szívemben
 is hal-lom. Sze-re-lemről szól a kis ma-dár da-la.
 A szi-vemet, a szi-vemet bús szi-ve-met el-ringat-ja
 a hang-ja Da-li da-li dal, az már régi baj,

Hogy a kis lány szíve olvad mint az í-rós vaj, Könnyen megterem

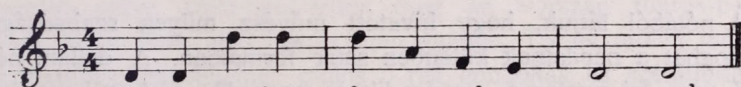

Bent a szerelem, Mi ta-gadás, meg is történt most az én velem.

benne használva, mint fejlesztett alaphéma a nótának második felében, erre a szövegre :

Dali dali dal,
Az már régi baj,
Hogy a kis lány szíve olvad, mint az í-rós vaj,
Könnyen megterem
Bent a szerelem,
Mi tagadás, meg is történt az ma én velem.

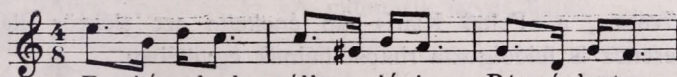
A nóta pattogós rhythmusával, széles formája mellett is, kedvencz nótájává lett mind a cigánynak, mind a tánczoló és éneklő közön-ségnek. Ugyanez történt egy másik nótájával is, a melyet az »Öreg béres« népszínműben énekeltek először :

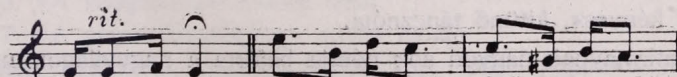
Ker-tem a - latt fa - rag - nak az a - csok

Ez is a nyolczvanas éveknek ismert, sokat énekelt nótájává lett, sőt még a nép körébe is belekerült, a mint az Bartalus gyűjteménye bizonyítja.

A 80-as évek közepén jelent meg egy gyűjteménye evvel a címmel : »Szív hullámok«. Ezek közt van a »Fehér galamb« nóta, a mely finom dallamfűzés, valamint széles kidolgozás tekintetében párját ritkítja.

Fe - hér galamb szállt a - lá - ja Ró - zsás kertem

pá - zsit - já - ra. Hi - vo - ga - tom, É - des - ge - tem

rit.

Tisz - ta bu - zá - val e - te - tem. Mért jársz oly e - gye dül
 oly ma - gad - ban? Ta - lán szerte - csa - pon - gó pá - rod van?
 Jer jer i - de, sí - mulj hozzám Tu - bi. tu - bi, tu - bi, tu - bi,
 kis tu - bi - czám! Jer, jer i - de sí - mulj hozzám,
 Tu - bi, tu - bi, tu - bi tu - bi kis tu - bi - czám.

A nótából látjuk, hogy hivatott művész milyen szabadsággal mozoghat a népdalnak különben szűk formáiban. A dallam négy első sora ősi nyolczas, a második és negyedik sorban hangulatos késleltetésekkel és némi leheletszerű chromatikai hajlammal. Az 5. sorban egyszerre művészileg alkalmazott aprózási módszer segítségével kibővülnek a sorok tíz meg tízenkét szótagúakká és gyengén verbunkosszerű rhythmust nyernek, a hangnemet tekintve pedig az ötödik sor első üteme a-mollba vezet át, a hatodik sor első üteme g-durba, míg az utolsó két sor levezet c-durba. A két utolsó sor kettőzéseivel és szaggatottságával: »Tubi, tubi, tubi, tubi kis tubiczám« a galambok hívogatását utánozza. Rátkaynak népszínművében, a »Felhő Klári«-ban énekelte ezt először Blaháné. Gál Ferencz is feldolgozta rhapsodiáinak egyikében.

Ugyanebben a füzetben levő gyors csárdása is: »A kisasszony jaj de kényes«, kítőnő táncznóta.

Szentirmaynak nagyon sok nótája bejárta a nagyvilágot, német, francia és angol fordításban is. (Utóbbiak Korbaynak átiratai

között.) Brahms magyar tánczai között is van tőle eredő téma. (Nagy az én rózsám ereje.) Érdemes volna már egyszer összeírni összes szerzeményeit, de még nem jutottunk oda, hogy kincseinket illő módon számon tartsuk.

Több mint másfél évtizeden keresztül vezetett a magyar népdalköltésben és úgy a maga működésével, mint a közönségre és a fiatalabb dalszerzőkre való hatásával nagy és igaz érdemeket szerzett a népdalnak és így a nemzeti zenének fejlődése körül. Betűszerinti értelemben nem voltak tanítványai, de a szó igazi értelmében, művészi értelemben előképül és tanítóul szolgált az egész ifjabb művésznemzedéknek, különösen Lányi Ernőnek, Pete Lajosnak és kétségkívül Dankó Pistának is.

Újabb időben a férfikar-irodalmat is míveli és mint a Liszt Ferencz zeneművész-kör elnöke, vezérszerepet játszik a magyar zenei életben. A 90-es évek óta Szentirmay bűvös hangú lantja mind ritkábban szólal meg. Pedig a nemzet még sok jót és szépet vár tőle.

Műveinek jegyzékét időrendben a következőkben próbálom összeállítani.

Legelső műve 1863-ban jelent meg az »Ország tükré«-ben, Németh János neve alatt, de ez igen gyenge. Tíz év múlva már a népszínművek dalbetéteinél csakis ő reá gondoltak és számítottak. Ime a bizonyosság. Tőle erednek:

1875. »A falu rossza« egyes dalai.

1876. »A sárga csikó« egyes dalai.

1877. »A vereshajú« összes dalai, kivéve a »Lehullott a rezgő nyárfá«-t (a mely Rácz Pálé) és egy (Veszter-féle) csárdást.

1878. »A piros bugyelláris«.

1879. »Nótás Kata« összes dalai. Valamennyi bűbájosan szép.

1881. »Öreg béres«.

1882. »Árva Zsuzska« és »A milimári« egyes dalai.

1883. »Igmándi kispap« egyes dalai.

1884. »Túri Borcsa« egyes dalai.

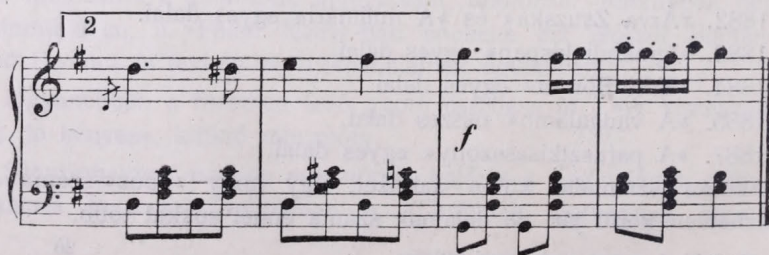
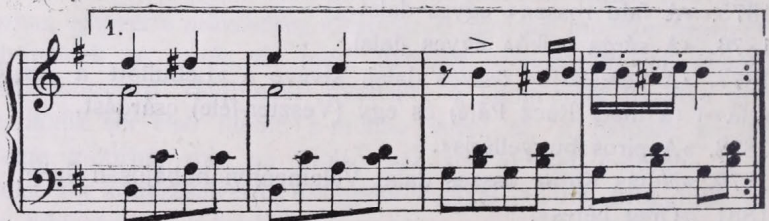
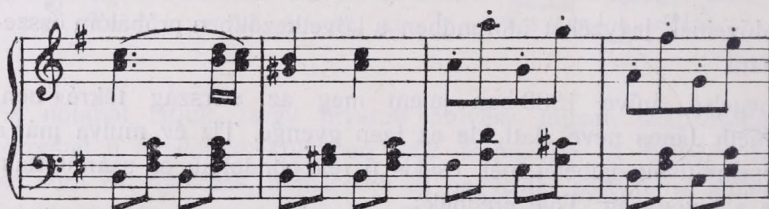
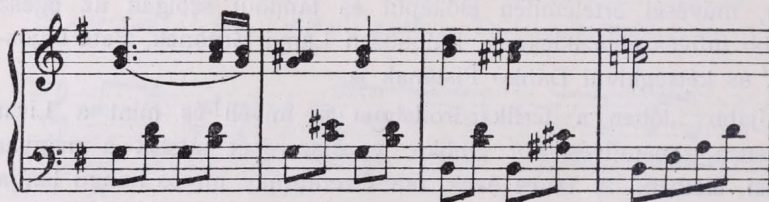
1885. »A vadgalamb« összes dalai.

1887. »A parasztkisasszony« egyes dalai.

Azután számtalan külön dalfüzet, úgy hogy »opus«-száma a százhetven körül jár, de dalainak száma ennél sokkal több.

Szentirmay Elemér egy²friss csárdása.

Friss csárdás-ütemben.

The musical score is written for piano in 2/4 time with a key signature of two flats (B-flat and E-flat). It consists of four systems of music, each with a treble and bass staff joined by a brace. The first system begins with a *pf* (pianissimo) dynamic marking. The notation includes various chords, single notes, and eighth-note patterns. The fourth system features a first ending (marked '1.') and a second ending (marked '2.'). The first ending leads back to an earlier section, while the second ending concludes the piece. The paper shows signs of age, including some staining and a horizontal line drawn across the bottom of the page.

»Van a magyarnak... Úr Krisztus! mi van?
Saját mértéke — népdalaiban.«

Arany J.

VII. FEJEZET.

A régiesek. Arany János. Bogisich Mihály.

A magyar népdalnak gazdag fejlődése, buja virágzása közben akadtak olyanok is, a kiket a régi érdekelt; az egyiket (Arany János), mert a népdal dallama tekintetében megmaradt maga is réginek, a másikat (Bogisich), mivel a régi, több száz év előtti stílust, dalköltési módot tudatosan újra fel akarta éleszteni s következetesen tovább fejleszteni.

Arany János nagy kedvelője és ismerője volt a népdalnak is. Ebből vezeti le a magyar versnek, a magyar rhythmusnak törvényeit (»A magyar nemzeti versidom«, »Népiességünk a költészetben«, »A magyar népdal az irodalomban«). E célra igen alaposan tanulmányozta a nép dalait és sokat gondolkozott mindarról, a mit lánglelkével megérezett. E munka folyamán a régi népdalnál, a táncznál eleget idéztük őt, most főleg saját dalköltői (zeneköltői) működését akarjuk közelebbről megvilágítani.

Maga elmondta, hogy önszorgalmából tanult meg énekelni, kótát olvasni és gitározni, mint ő nevezte, tamburázni; nem ritka eset a református diákoknál. Dalos lelkéből már korán kipattan egy-egy népdal, fiatal korában csak a vers, elaggva a nóta is. Maga mondja a »Tamburás öreg úr« című versben, hogy a mik fülében zsonganak, »mind régi dalok csoda hangmenettel«, »s néha egy új dalt terem önként húrja«, melyet le nem ír s később, ha eszébe jut, tűnődik rajta, álmodta-e, vagy hallotta. Örülünk, hogy az öreg úrnak tamburán szerzett dalai közül egynehány mégis papírra került és fennmaradt számunkra.

Arany János gyűjtött is nótákat. Erről tanuskodik barátja, Bartalus István, ki (Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye hét

kötetében) mind a költőnek, mind fiárak, Lászlónak gyűjtését felhasználta. Azt a régi népdalt:

„Jó ló volt a fakó.
Jó ló is ellette,
Áldja meg az Isten,
A ki felnevelte.» stb.

Arany mentette meg számunkra. Általában az Alföld betyár-nótái és népballadáit voltak azok, a melyek közül legtöbbet megtanult és a feledéstől megmentett.¹ Arany János e téren is a leggondosabb megfigyelők és megértők közé tartozik. A félszáz év előtti magyar népdalnak és táncznak, meg népies (czigányos) zenei előadás-stilusnak nincs nagyobb, alaposabb és plasztikusabb leírója, mint éppen ő, a ki eleven zenei érzékével, finom, kényes hallásával és a magyar sajátságok iránti fogékonyságával költőink közt első helyen áll s a magyar rhythmust százféle remek formában maga alkalmazza. Ő volt csakugyan arra hivatva, hogy elsőnek vizsgálja és törvénybe szedje a magyar verselés módját. Műve »A magyar nemzeti versidomról« korszakos jelentőségű. Mi is csak az ő nyomán haladhatunk.

Itt fejti ki azokat a főjellemvonásokat, a melyekben a magyar rhythmus és dallam a nyugatitól, pl. a némettől eltér (hangsúly, erős csoportosulás e körül, hosszas nyúgpontok, erős záradékok, szaggatottság stb.). Arany értekezését akkor is, azóta is méltán, mint egy kinyilatkoztatást fogták fel.

Mikor félszáz év előtt »A betyár« című dalcyklusba belekezdett, a régi ének- és nótaszerzők példájára »ad notam« jelezte a dallamot. Dallam: Bort ittam én, boros vagyok; dallam: Porcsalmai Palkó nótája; dallam: Majd elmegyünk, rózsám; dallam: Pej paripám patkószege, de fényes. Mindez mutatja, hogy tudott nótát eleget.

Már a forradalom alatt megzenésítették és széltében énekelték két nótáját; az egyik: »Háromszínű a nemzeti lobogó«, a másik: »Süvegemen nemzeti szín rózsá«. Az ötvenes években írta meg egy-néhány népdalát (verset); ilyen »Volt nekem egy fehérszőrű (a nép ajkán »daruszőrű») paripám«, melyet jóval későbbben zenésítettek

¹ A kurucz idők dalait vagy nem ismerte, vagy nem vette figyelembe; azok 1890 óta a Káldy propagandája folytán váltak közkincsé.

meg és először 1871-ben Szigligeti népszínművében a »Strike«-ban énekelték, aztán a tomboló rhythmusú »Hej iharfa, juharfa, Patyolat ing kivarrva«, a melyet nem sokkal később Simonffy zenésített meg.

1884-ben aztán nagy meglepetés érte a nemzetet. Bartalus sajtó alá rendezte Arany Jánosnak saját szerzésű nótáit. (Budapest, Révai Testvérek.) A nóták technika, dallamszöves, színesség tekintetében már nem állottak a kor színvonalán és mégis hatottak, tetszettek, úgy mint egy régi kép, egy darab meghalványodott régi brokát, a milyent ma már nem is szőnek. Van a nóták közt pásztornóta a saját versére (»Kondorosi csárda mellett«), van katonai induló

Kon - do - ro - si csár - da mel - lett,

Gu - lya, mé - nes ott de - lel - get.

Csár - da - bé - li szép asz - szony - nál

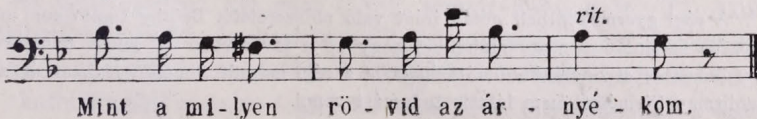
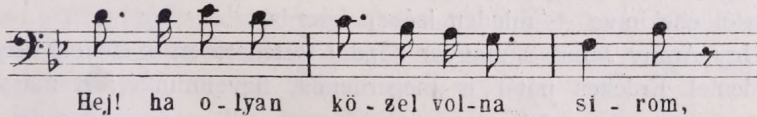
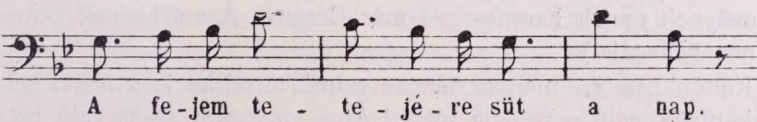
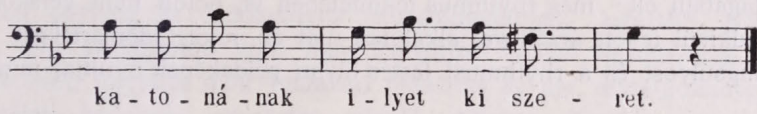
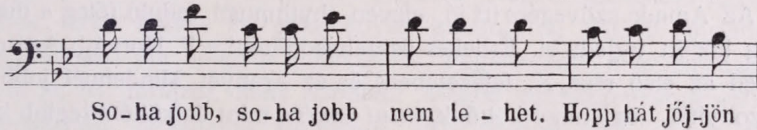
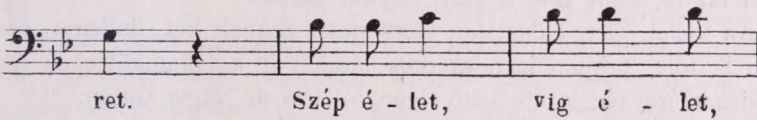
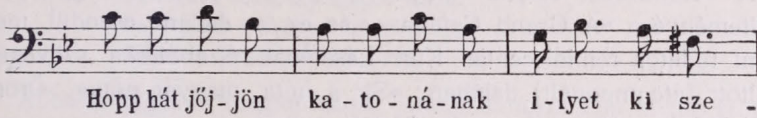
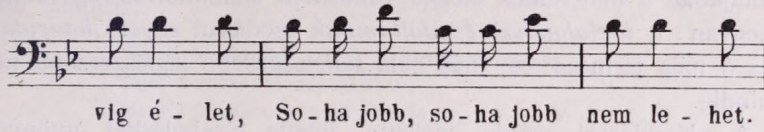
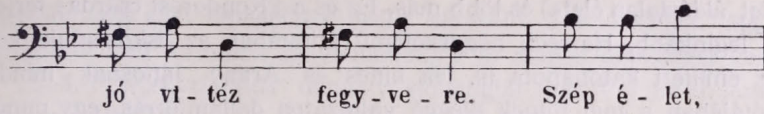
Bort i - szik az ö - reg boj - tár.

várkonyi báró Amade László szövegére (»A szép vitéz katonának gyöngy arany élete«), aztán búsongó nóta a Petőfi szövegére (»Élet,

A szép fé - nyes ka - to - ná - nak gyöngy a - rany

é - le - te, Csil - log, vil - log minden fe lől

élet áldástalan élet») és több más. Ez és a »Kondorosi csárda« terjedt el leginkább, Harrach négyszólamú átíratában az iskolásfiúk közt az említett katonanóta is. Ha nincs is Arany Jánosnak minden nótájában a mai fülnek eléggé változatos dallamforrás, egy mindig megvan: *a tartalomnak és dallamnak csodásan egyező hangulata*. Ez ő nála természetes, más nála tehetségesebb zeneszerzőnél nem mindig.

A »Kondorosi csárda mellett« ihlette Szabolcskát gyönyörű költeményére »A Grand Caféban« és ez a dallam csendül meg, mint tudatos reminiscencia Kun Lászlónak Szabolcska szövegére költött (átcomponált) dalában: »Sír a nóta, magyar nóta«. Örömmel látjuk, mint szül a szép folyton szépet.

Az »Élet, élet, áldástalan élet« nótát (ennek két dallama származik tőle) szintén igen szeretik, ámbár itt a dallamkötésben némi régies merevség is érezhető. Igen jól írta át Nagy Zoltán.

Az Amadé szövegére írt jó, eleven rhythmusú induló főleg a diákság között terjedt el. Érdekes összehasonlítani a P. Horváth Ádámét (lásd az első rész X. fejezetében) és az Aranyét. Mindennél jobban bizonyítja, hogy nagy költőnk, *mint zenész*, mint dalköltő a régibb kor világában élt¹ még rhythmus tekintetében is, holott mint versköltő rendkívül fejlett érzékével alkalmaz újat és régít, időmértékest és hangsúlyost és a rhythmusi festés olyan példaképeit nyújtja, minő:

Mint a szélvész, mint a felhő,
Mint a villám, mint a szellő.
Ugy rohanva vad haraggal,
A zsványhad messze nyargal. (Egri leány.)

a melynek remek hangfestését már Greguss Ágost kiemeli. (»Arany János balladái«.)

Költőnknek »A magyar táncz« című töredéke is a festői leírásnak utolérhetetlen példája marad és — a régibb korba való helyezésétől eltekintve — minden ízében igaz is.

Igy Arany János a magyar népdal történetében is előkelő helyet érdemel. Érdekes nótái is megérdemlik figyelmünket, a magyar

¹ A régi gyermekkorbeli nóták iránt való előszeretetét Beöthy Zsolt finom megjegyzése szerint úgy magyarázhatjuk, hogy »ő a fővárosban is falusi remeteként élt«, önkéntes elvonulásában nótavilága is a régi maradt. Simonffy Kálmánról, meg Szentirmay Elemérről nem látszik tudomást venni.

rhythmusról való fejtegetései pedig alapvető jelentőségűek. Ma is hozzájuk kell fordulnia mindenkinek, a ki alapos tájékozást keres.

1854.-i értekezésének mintegy előhangját már Vojtina II. levelében találjuk:

Van a magyarnak... Ur Krisztus, mi van?!

Saját mértéke — népdalaiban,

Melyet kitánczol a parasztleány

És Farkas Józsi oly szépen kihúz,

De a poéta (kincsek közt szegény),

Mértéket idegen mintára nyúz.

Abban, hogy ez megváltozott, Arany Jánosnak is kiváló érdeme van.

Szintén régies stílusban, de nem öntudatlanul, hanem tudatosan írta meg dalait *Bogisich Mihály* (szül. 1842-ben), a ki a magyar nótának nemcsak kedvelője és főleg a katolikus egyházi ének terén helyes és eredményes kutatója is, hanem körülbelül egy évtized óta magyar nótaköltő is. Foglalkozott a szépirodalommal is, írt útirajzot, mely azonban inkább egyházzenei visszatekintés, társadalmi vígjátékot erős szatirai éllel, élénk részt vett egyházi és tudományos mozgalmainkban, legalább addig, a míg Budapesten volt. Mint belvárosi káplán kezdte meg működését, folytatta mint budavári plébános és ma esztergommegyei székes kanonok, címzetes püspök. Mint a magyar egyháznak sok méltósága, úgy ő is a magyar tudomány díszei közé tartozik.

Kutatásait először 1880. márczius 12-én a M. Történelmi Társulatban tartott előadásban ismertette. »Az ősi magyar zenéről« beszélván, sok helyes és józan nézetet vall. Rámutat arra, hogy a magyar zene leggazdagabb a keleti zenék közt, mert nemcsak dūr és rendes moll, hanem magyar skálája is van, azonkívül tulajdonába mentek át a régi egyházi skálák is. Említi, hogy a magyar dal »felütnyit« nem ismer, hogy a hangsúly a dalban az első szóra, vagy szócsoporthoz helyezendő. Keresi, hogy milyen zöngék (első, harmad, ötöd, nyolczad), versnemek és verslábak leggyakoribbak.

Rá nem egészen két évre (1882. január 2-án) a M. T. Akadémiában a turóczi énekeskönyvről tartott felolvasást, ebben nyomonozza az egyházi népénekek eredetének kérdését. Legtöbb éneket a katolikusok részére foglal le. »Ők (t. a protestánsok) a hatod-

félszáz év óta a nemzet sajátjává lett katholicizmusból merítették első szükségletüket». Ez igaz, de mindjárt maguk is munkához fogtak és buzgóságukkal a katolikusoknál is sokkalta élénkebb munkásságot ébresztettek. Bogisich egyébiránt nem mulasztja el, hogy a magyar protestánsoknak e téren való munkásságát kiemelje. »A magyar reformátusok — mondja — az énekes és zsoltáros könyvek terjesztésében is roppant munkásságot fejtettek ki s az énekes könyvek terjesztésében és kiadásában azokat (t. i. a katolikusokat) fölülmulták «

1885-ben mutatta be szintén az Akadémiában a Szegedi Ferencz Lénárt, egri püspök, énekeskönyvét, mindenütt helyreállítva a magyar rhythmust, a hol csak lehetett. Sokan ezt az átírást nem helyeselték, mivel tudományos műben, szerintük a kutatónak a hű közlésre kell szorítkoznia. De ez nem úgy van! Ha Bogisich a $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{2}$ ütemben lejegyzett dallamot a szövegre való tekintettel páros ütemre írja át, csak azt teszi, a mit a magyar nép — bár öntudatlanul — már századok óta cselekszik. Különben is az átíró mindig megmondja, hogy milyen a dallam eredeti alakjában, tehát az érdeklődő tájékozhatja magát az eredetire nézve is. Egy ízben azt is kiemeli, hogy a dallam eredetije a francia 41. sz. (Goudimel-féle) zsoltár. Azt meg mindenütt lelkesülten említi, a hol a dallamnak szép magyaros színezetét, vagy rhythmizálását találta. Később egy értekezésben bemutatta a XVIII. század magyar katolikus népénekeit és sokat a régi énekek közül átírt férfikarra is, úgy hogy azok a katolikus papnöveldékben és középiskolákban elterjedtek, magyar érzést, magyar ízlést fejlesztve.

1893. végén jelent meg saját szerzésű 12 népdala »Virágénekek« czímen. Előszavában szerző maga mondja meg, hogy eme középmenetű »negédes« nótákkal a régi virágénekeknek magyar és népies nemben való újrakeltését célozza. A szándék kétségtávolan érdekes és dicséretes. Nézzük a megvalósítást.

Az első nóta: »Reszketően néz a csillag a földre« e-mollban indul és a végén g-dur accordon végződik. Dallamérzékünk azt súgja, hogy meg kellett volna maradnia e-mollban. Nem találjuk a modulálást indokoltnak, bár tudjuk, hogy mind a népdal, mind a régi magyar egyházi és világi ének zárul a tercen, vagy quinten is, csakhogy simán, dallamosan. »Elszállott már a kéményről a golya«

El - szál - lott már a ké - mény - ről
a gó - lya Nem va - gyok már csal - fa szi - ved
la - kó - ja. Más - nak lett az bol - dog - sá - gos
ta - nyá - ja, Más - nak vi - rul, más - nak vi - rul
pi - ros or - czád ró - zsá - ja

szintén e-moll, természetes, *egyszerű dallammenetben*. Kár, hogy jobban el nem terjedt kedves, üde dallama.

»Végig sír az őszi szél a pusztában« című dalban a két első sor igen jól eltalálja az elbeszélő, csendes panaszkodó hangot, sőt a szenvedély is jellemzően szólal meg, csak végén gyenge. Hasonló bajban szenved nem egy a többi nóták közül is.

A »Hullámszik a tiszta buza teteje« első sorával d-mollban zárul, második sora b-dúr; mólból a dúrba való lépést a magyar nótá nem szereti, mert hidegebb, színtelenebb. Hasonló átmenetelt találunk a »Zúg az erdő« és »Törött ágról« című nótákban.

A »Virágos zabvetés kellő közepében« a harmadik sorban érdekesen tagolja (3 + 2 + 1) és késlelteti a dallamphrasist. Itt a kíséretben mégis enged magának némi chromatikai futamot és felbontott cimbalomszerű accordot (passage), a mi éppen nem árt. Az utolsó 3 ütem (6 hang) jobban érvényesülne megismételve, mert így a dalnak nagyon is hirtelen vége szakad.

Sorvégzők Bogisich nótáiból.

sze-gény szí-ve-m meg-re - ped

Her-vaszt - gat - ja, her-vaszt - gat - ja

két ha - la - vány or - czá - mat.

De mit ér ha szí - ve, lel - ke

szí - ve, lel - ke szo - mo - rú.

Az, hogy Bogisich püspök az egyházas hangsorokat vissza akarja hódítani a népdal számára, a mely azoktól újabban már elfordult, dicséretes és követésre méltó törekvés. (Két igen tehetséges dalköltőnk már követi is ebben.) Olyan hangszíneket és kifejezési eszközöket kap így vissza népdalunk és dalköltészetünk, a melyek a legfinomabb árnyalatok zenei érzékítésére képesítik és rendkívül alkalmasok bizonyos bánatos, borongós hangulatok visszaadására. Az sem baj, hogy a dallamsorok nem az alaphangon zárulnak, mert ez az igen régi népdaloknál és az egyházi énekeknél elég gyakori, a tót népdaloknál ma is gyakoribb, mint a magyaroknál. Hanem felmenő hangon nótát zárni nem szokás, a három utolsó hangnak lemenőnek kell lennie, hogy fülünket megnyugtassa.

A magyar tizenegyes sorú nóta háromhangú végződése Tinódi-nál, a reformátoroknál, sok igen régi népdalnal a három accord-utánzó hang (tonica vagy dominante), pl. c-mollban vagy durban *ccc*, *ggg*; vagy három lemenő hang (utolsó az alaphang) *edc*. Néha az alaphang megkettőzését megelőzi a terc *ecc*, ha vidámu

a hangulat a quint *g g c*, de a second-dal kombinált zárlat *c d c* nagyon üres, szegényes. Az igen régi népdal szerzői a tercen, a quinten, a secondon való félzáradékokat nem érzik annak, mi igen; ők öntudatlanul használták, mi nagyon is öntudatosan bánunk vele. Nálunk a jellemzetesség adhat neki jogosultságot és igazolást. Az egyházi hangsorokat, modulálásokat, elcsengő végződéseket vissza kell hódítanunk, de mint dalköltést gazdagító és nem mint szegényítő eszközöket, vagyis azokat is kell használnunk, de nem csak azokat. Ennél a 12 nótánál egyformán ismétlődnek a megzenésítési módok, a hangnemek, azok változásai, sőt sokszor a versformák is, miért is a dalfüzetből nemcsak régies érdekesség, hanem némi egyhangúság is árad. Sokban lehetett volna a hangulatot egyházas dallamhajlással, záradékokkal változtatossá, régiessé tenni, de valamennyit nem kellett volna egyforma ruhába öltöztetni.¹ Lányi Ernő és mások is öntudatosan élnek helylyel-közzel a régi formákkal, de nem mindenütt. A mint Wallaschek Richard mondja egy helyütt: »A népdalköltő is, ha még oly népiesen akar is írni, legyen a szó valódi értelmében modern, azaz tudja érdekelni és gyönyörködtetni az ő közönségét. A szándékos és folytonos archaizálás elhibázott dolog, mert nem felel meg a kortársak érzésének.«

Nézzük Arany Jánost. Senki nálánál több régiest fel nem használ, de ő maga sohasem válik egyhangúvá. Ilosvait is idézi helyenként szószerint, de ő maga sohasem alkot, vagy versel Ilosvai módjára, hanem mindig százszorta szebben. Csak ott régieskedik, a hol a hangulatok kedvéért kell.

A magyar dalköltészetre nagy veszteség, hogy szerző érdekes kísérletét nem folytatta; pedig a füzetben is ott van a jelzés: I. füzet. Bizonyára, ha folytatta volna, nem maradt volna pusztá kísérlet, hanem értékes eredményeket mutathatna fel. De a magyar zenei viszonyok ezt is megakasztották. Szerző kijelenti előszavában, hogy öntudatos, műértő kritika előtt meghajlik. De nem jött se öntudatos, se másféle kritika. A kezdeményezés nem keltett érdeklődést. Így szerző elkedvetlenedett és dalköltői munkásságát abbahagyta.

¹ Az Esterházy-féle tabulaturás könyv magyar nótái a végükön majdnem mind a dominante dur hangnemébe modulálnak, de a dallamnak ez a hajlása ott mindig természetesnek tetszik, szokatlansága mellett is mindig jóleső.

» z a nóta hirtelen úgy feljött bennem,
hogy mindjárt le kellett kótáznom.«

(*Dankó Pista* közlése.)

VIII. FEJEZET.

A népiesek.

Rácz Pál. Dankó Pista. Pete Lajos. Dóczy József.

A magyar cigányság közt nincs sok nótaszerző. Mikor Liszt Ferencz egy igen elterjedt, hirhedt könyvében (*Les Tzigans et leur musique en Hongrie. Paris. 1859.*) azt írta, hogy a magyar zene cigányzene, abba a tévedésbe esett, hogy a reprodukáló művészt alkotó művésznek vélte.

A cigány ritkán több bámulatos népszerűsítőnél és terjesztőnél, inkább ügyes utánzó és eltanuló, mint teremő. Régente a viszonyok sem voltak olyanok, hogy a magyar nép rhythmusait, a dallam puritán egyszerűségét *teljesen* elsajátíthatta volna.

Enépfaj gazdasági és társadalmi körülményeknél fogva oly sanyarú helyzetben élt, hogy semmiféle módja és lehetősége nem volt arra, hogy a nemzeti temperamentumon alapuló poesist, zenei és rhythmikai érzést magáévá tehesse volna.

A magyar cigányság nem is volt mindig olyan zenész népség mint újabban. 450 éve már, hogy a cigányok Magyarországon megtelepedtek, de alig 150 éve, hogy a népies zeneművelésben elfoglalták azt a szerepet, a melyet azóta, nem kis dicsőséggel töltenek be. Mert abban, a mit Rákóczi Ferencznek cigányairól mondanak, igen sok a költemény és igen kevés a történeti valóság. Czinka Pannáról, a ki Mária Theresia idejében élt és működött, még szintén igen keveset tudunk. A neki tulajdonított művek hitelessége nincs bebizonyítva, stilusuk félszáz évvel későbbi időre vall.

Csak a XVIII. század vége felé kezdenek az utazók sűrűbben megemlékezni a cigányokról, a kiknek specialis foglalkozása a lopás, üstfoltozás és muzsikálás. (Townson, gróf Hoffmansegg.)

Most emlegetik mindenfelé a cigánybandákat, mikor Bihari a

pálotás zene stílusában már csakugyan szép dolgokat szerzett. Száz év óta pedig annyi sok cigányművész között alig van egynéhány, a ki mint eredeti zeneköltő komolyan számba jöhetne.

A harminczas években az öreg (a legelső) Bunkó nótáit sokat játszották, de ezek sem voltak népdalok, valamint a hatvanas évek híres cigányainak, a második Bunkónak, Patikárusnak, Bokának és Sárközynek művei sem. Szép gyors csárdások még kiteltek tőlük, de az első igazi népdalköltő az öreg Rácz Pali volt. (1830—1886.)

Az elnyomatás évei alatt besorozták és elvitték Olaszországba, a hol pájtásainak s a nőknek kegyeltjök lett. Kalandos úton megházasodott, elvett egy olasz lányt; később még kétszer nősült, egész muzsikus dinasztíának adva életet, a melynek sarjai öt világ-részben szétszóródtak.

Zeneszerzeménye nincs sok, de közöttük gyöngyök vannak. Először a hetvenes évek közepén tűnt fel egy jogász csárdása:

Ütik a jogászt a padon
Sáridirom rozmaringom virágom.

A nótának ősi nyolczas sorához egy tüzes verbunkos refrain járul, az egész élénken lüktető, pattogós rhythmusú. Ettől az időtől kezdve teljes a verbunkos rhythmus meghonosulása a magyar népdalban.

Sokan azt gondolják, hogy csak az az igaz népdal, a mi a nép ajkán terem; ime egy nóta, a mely cigány hegedűjén termett és Bartalus pár év múlva, bár egyszerűsített formában: »Igyál betyár, itt van a nyár« szöveggel, már a nép közt találja.

Az 1877.-i jogász-csárdás eleje az a csodaszép szomorú nóta: »Lehullott a rezgő nyárfa ezüstsínű levele«. Ezt nem sok idő múlva a »Vereshajú« cz. népszínműben énekelték óriási hatással.

A nótának nem széles formája, bő dallamfolyása lep meg, hanem mély érzése és a szöveg tartalmához való hű simulása, jellemzetesége. Az öreg Rácz Pál eddig csak virtuóz cigányprimás volt, ezentul már költő.

1881-ben egy új csárdása terjedt el országszerte. Először Almási Tihamér népszínművében: »A milimári«-ban énekelték.

A nóta első része mollban van, érdekesen kitartott és elkapott trochäusokban; a versszak-refrain már dúrban, néha csonka, ú. n. suta ütemekkel. Mindez érdekes és eredeti, mint Rácz Pálnak minden szerzeményében.

Mesz - sze kék - lik a Du - na,
Kék - kel nyit a vi - o - la,
A kit egy - szer meg - sze - ret - tem,
Jól megy an - nak a so - ra.

A nyolczvasas években már betegeskedett. A sok éjjelezés (akkoriban Berkes mellett ő volt a legkeresettebb cigány) megviselte egészségét és hosszas szenvedés után 1886-ban meghalt. Temetésén, az első nagy, fővárosi cigánytemetésén, társain kívül megjelent a főváros minden osztálya, a jogászság, melynek nótáit szerezte, a mágnsók, kiknek annyit húzta kedvencz nótájukat és a szép lányok, meg asszonyok, a kik muzsikájára táncoltak. Mikor sírjánál felhangzott a dal: »Lehullott a rezgő nyárfa«, úgy érezte mindenki, hogy sohase lesz többé ilyen nótaköltő cigányunk. Nem volt igazuk. Szegeden, a fodros Tisza mellett egy sápadt képű, fiatal cigány, Dankó Pista, már kezdte kipengetni hegedűjén az új nótákat, melyekkel majd egy országot bájol el.

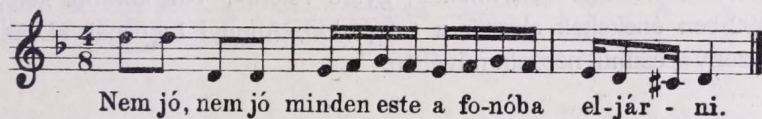
A magyar népdalköltők között talán egy sincs, a kiben a népieség olyan gazdagon nyilvánulna és olyan változatos formában öltene testet, mint Dankóban. Művészete és művészi egyénisége teljesen magyar. Még pedig népiesen magyar.

Ő is a Nagy Alföld szülötte; magyarságának, poesisének gyökere ugyanott van, a hol Petőfié, azon a végtelen szabad síkságon, melyen nem korlátozza semmi az embernek nézését, a hol buján nő az acélos buza és délcegre az ember. A szépséges Szegeden élte át fiatalságát. Élettörténetében nincs sok nevezetes. Kezdett gymnasiumba járni, a nélkül, hogy azt bevégezte volna, irogatott verse-

ket és népszínműveket, tapogatózott, kereste a maga útját. Irodalmi hajlamainak köszönheti azt, hogy mind ízlése, mind műveltsége magasan felülemelkedett a cigányokén, azonban szerencsétlenségé volt, hogy igazi tehetségét még fel nem ismervén, nem részeltette magát semmiféle zenei oktatásban és így zenei tekintetben úgy nőtt fel, mint a természetnek igazi vadvirága. Még szerencse, hogy a hangjegyírást megtanulta.

Azok a szellemi folyamatok, melyek az emberi lélekben végbe-mennek, se meg nem figyelhetők, se aprólékosan nem részletezhetők. A zenei gondolat megalakulása és kiformálása is egyike a legitim�atosabb tñneményeknek. A zeneköltő felhasznál meglevőt, mintha csak utáHzó, vagy átdolgozó volna és viszont hozzátesz a magáéból sok olyan újat és eredetit, a milyenről az emberek nagy tömegének eladdig sejtelmők sem volt. A tehetség sem mindegyiknél egyidőben jelentkezik; némelyek csodagyermek, mások csak később mutatják ki lelküknek dalos kincsét. Dankónak legelső művei még korántsem árulják el azt a gazdag temperamentumot, csapongó eredetiséget és kedves népiességet, a mely későbbi szerzeményeiben annyira gyönyörkődtette az egész magyarságot. Az elcsépelt formák, a sablon még nyugőzik tehetségét és nem engedik szabadon kibontakozni. Második művében a »Szeged polgárőrségi csárdás«-ban kevés a muzsika, az igazi dallam. Hanem a »Nem jó, nem jó minden este a fonóba eljárni« dalával (1884.)

szépen folytatja azt, a miben Szentirmay Elemér tündőklött, t. i. a toborzórhythmusnak a magyar népdalba való bevitelét. Ez a nótá országSZerte elterjedt, csakúgy, mint a 80-as évek végén megírt kis nótá: »Hallđ csak rózsám csitt, csitt, csitt«, melyet egyszerű, de kedves dallama, refrainje és különösen bájos végződése a hangulatos nótáknak egyik remekévé tesz. Ettől kezdve Dankó pályája hirtelen és folytonosan emelkedik. Nagy baj, hogy ugyanakkor a hol vidám, hol szűkös életmód tőnkreteszi egészségét és ettől fogva beteg testtel vándorol és dolgozik. Ez idő tájt támad két nótája Pósa Lajos szövegére. Az egyik a következő:

Egy csil-lag se ragyog már az é - gen,
 Ha nem sze - retsz, mért nem mondtad ré - gen.
 Nem borulna most e - lőttem egész vi-lág gyászba!
 És a szívem, szegény szívem oly nagyon nem fáj-na.

A nótát színpadon először énekelték 1890-ben Madarász Ernesztin népszínművében, az »Illés mesterben«. Ebben a nótában már kibontakozik az egész Dankó; benne van a mély elbűsülés, a keserű vád, a szilaj fájdalom és a hangoknak oly panaszos árja, a melyet csak a lélek szenvedélye és viharzó érzése adhat a zenésznek hűrjára. Különösen a nóta harmadik sorában talál a keserves fájdalom megragadó accentusokat.

A másik nótát: »Darumadár, gyere velem«, bár korábbi keletű, 1892-ben énekelték először a színpadon, Abonyi Lajosnak »Leányasszony« című népszínművében.

Da - ru - ma - dár gye - re ve - lem,
 Is - ten ve - led, vén e - per - fa

Szállje-lőttem, da-ru szállj Hul-ló csil-lag
Bol-dogságom fej-fá - ja! Hullasd,hullasd

a sze-re-lem, fáj a lel-kem, na-gyon fáj.
le - ve-le-det vándor le ány ut-já - ra.

Vigyel in-nen napke - let - re,
Ta-karja be lá-bam nyo - mát

Da - ru ma-dár en-ge - met Nem tu-dok én
 Hul-ló, sár-ga le-ve - led Ne hi-vogass,

itt ma-rad-ni, mert a szi-vem meg-re - ped.
 ne bo-lingass, mert a szi-vem meg-re - ped.

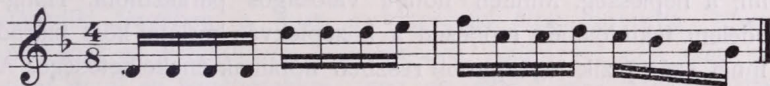
A népdalnak egyik sajátossága, hogy igen korlátolt eszközökkel tartós és mély hangulatokat tud felkelteni. Ezt kevés népdal tudja úgy, mint a magyar és a magyar népdalok közt kevés nótá úgy, mint ez a »Darumadár« nóta. Be is sorozza azt a magyarság az ő örökszép nótái közé. A »Leányasszony« teli van Dankónak sok szép nótájával, a melyekben úgy változik a hangulat, mint a tavaszi égen a felhő, meg a napsugár. Benne van »Felvégi ház, alvégi ház, ne csalogass engemet«, aztán »Béla cigány muzsikája vígan szól« és sok más.

A 90-es évek elején került fel Budapestre Dankó Pista. A sápadt képű fiatalember a Fiume kávéház egyik asztalánál jelent meg esténként. Magányosan ült, mint a pusztai madár és elgondolkozva, mint a ki lelket lát. Itt írta egy darab kottapapírosra le a pillanat inspirációja alatt az új nótát, mely néhány nap, vagy hét múlva felhangzott a cigányok vonóján. A sok nyomorúság és sok küzködés között is volt Dankónak egy nagy szerencséje is és ez az volt, hogy

a költők közt támadt egy új népies iskola (Pósa Lajos, Sas Ede, Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Lampérth Géza, Szávay Gyula stb.), mely a magyar versalakoknak egész gazdagságát újra keltette és mindenképp fejlesztette. Ezeknek a költőknek verseire gyönyörűség volt zenét írni az olyan magyar érzésű művésznak, mint Dankó. Különösen sokat köszönhet Gárdonyinak, kinek tolla nyomán a magyar genre-alakoknak egész raja (a kanász, Göre Gábor, Durbincs, Kátsa cigány) támadt s ezek, különösen mióta Dankó Pista is felruházta őket meleg dallamainak színes palástjával, úgy látszik, tartósan megtelepedtek a közönség kegyében, a mi a magyarságnak új hódítása volt.

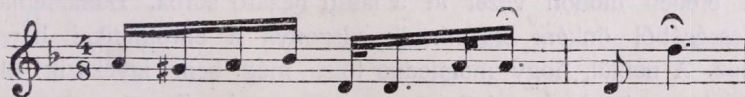
Legelőször 1891 táján a kanásznóta hozta lázba országszerte a kedélyeket. A nóta duhaj szövegével, kurjongató rhythmusával, közép és végső refrainjével, a mely mindmegannyi stilisált és mégis természetes kurjongatás, még ma is, pedig már rég elvesztette az újság ingerét, kitörő vidámságra készítet mindenkit.

Haragszik a fe-le-ségem, azért támadt kedvem nékem.

Ezután már kezdték ismerni Dankó Pistának a nevét is. 1894-ben egy nótája volt a farsangnak: »Halod rózsám Katika« és mikor megint csak Gárdonyi Géza szövegére megírta az első Göre Gábor nótát, akkor jóízű alakot állított be zeneileg is a magyar népdalba, a mely bátran kiállja a versenyt humor és őseredetiség dolgában a nyugoti népek évszázados bohó alakjaival.

Ugyanekkor fakadtak fel nála azok a nóták, melyeket manapság már az egész országban csak Göre-nótáknak neveznek. Ilyenek például: »Bús a magyarnak élete« a »Hasonló jókat kívánok« refrainnel; azután a jókedvű legenda »Szólt az Isten kedves fiam Noe«, »Bús az gólya, le van a tó csapolva«, »Durbint sógor talán lú kend«,

Szólt az Is-ten ked-ves fi-am No - é

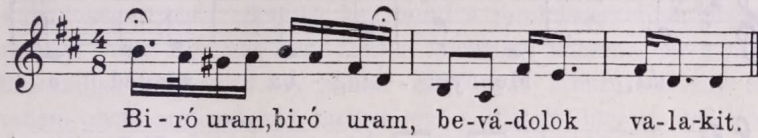
»Ha bor volna a nagy tenger«, »Esik a hó, nincsen virág«, mind a Gárdonyi szövegére. Ezek a nóták és alakok ma olyan népszerűek, hogy mulatók és az énekes kávéházak műsorából kiszorítják az idegen

nyelvű és szellemű bohóczkodást és tréfát. Nem a művelt közönség kezdette eleinte felkarolni, hanem az a lakosságréteg, a mely eddig csak a korcs és aljas művészkedés lőrétjét itta, de tiszta színborát még talán soha. Mikor egyik budapesti kávéházban az énekesek Dankó Pista szerzeményeit adták elő az ő zenekisérete mellett, a közönség ámulattal leste és hallgatta a szebbnél-szebb magyar nótákat, a melyek tiszták és üdék voltak, mint a pusztai kút vize. Mint mikor a városi társaság a zárt falak közül kirándul a szabadba, úgy szíttá magába a polgárság a nótáknak üdítő illatát.

Dankó Pista termékenysége azóta sem apadt; a formája mindig bővült és mindig erősebb lett nála a jellemzetesre való törekvés. Egyik legutolsó nótájában »Meghalok én nemsokára«, annyira fejleszti a dallamot, hogy csak egy lépés még és megvan az átcomponált dal. Azonban ezt a lépést nem tette meg.

Az első jellemvonás, a mi Dankó összes szerzeményein végigvonul, a népiesség. Minden nótája valóságos parasztnóta. Hangterjedelem tekintetében rendszeren a középfekvés korlátai közt marad és innét származik legnagyobb részben nótáinak énekelhetősége. A természetesség és népiesség okozza, hogy nemcsak nótái között sok a hasonlóság, hanem némely nótái hasonlítanak más régebbi nótákhoz is. Azonban Dankó, ha át is vett valami régebbit, azt a maga egyéniségének bélyegével látta el. Sokszor egy dallamsor, egy közbevetett ütem, egy refrain, egy jellemző fordulat teszi a nótát sajátossá, eredetivé. Pl. a »Pokol« nótában két mérsékelt lassú ütem közé egy gyors ütem van beszőve, mi által az egész teljesen eredetivé és érdekessé válik. (Kálmán Farkas megjegyzése.) Néha a nótának végén jön egy refrain, egy ötödik sor, vagy egy olyan átmeneti dallamphrasis, mely visszavezet egy bizonyos nótaszakasz megismétléséhez. Pl. Ebben a balatoni nótában »Van-e még hely halászegény csolnakodon«, az utolsó előtti sor felmenőleg igen eredeti módon vezet át a lassú bezáró sorba. Dallamainak népiességéből önként következik viszonya a chromatikai hangsorhoz. A nélkül, hogy megijedne tőle, még sem igyekszik oly öntudatosan bevinni a dallamba magába, mint Szentirmay, vagy Lányi. Dankó nem tanult zenész, de a magyar nótának elemeivel és formáival mesterien játszik. Képes a leghosszabb sorokat megzenésíteni, pl. Lampérth Géza versét:

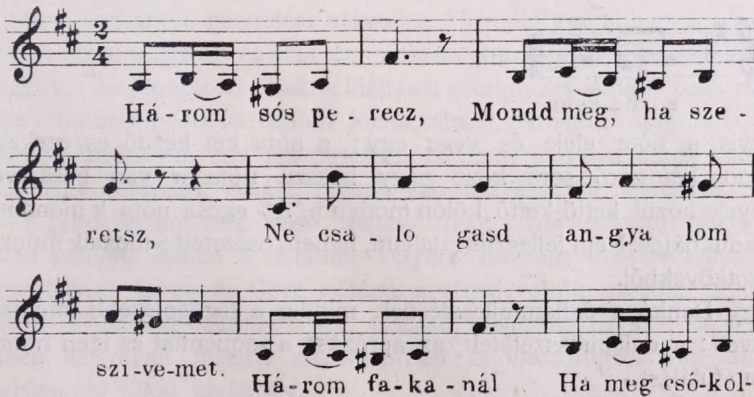

a hol a 15-ös sor dallamphrasisai és sequentiái oly természetességgel követik egymást, mintha rövid ősi nyolczas sorok volnának. A legelfelejtettebb, már-már kivesző félben levő rhythmikai formákat, pl. az 5/4-es vagy 7/4-es ütemeket is új életre kelti. (»Bús a gólya, le van a tó csapolva«.)

A másik jellemvonás, a mi nála feltűnik, a nóta gyakori összetétele. Láttá vagy érezte, hogy miként ragaszt a nép lassú sorokhoz gyorsat, bánatosokhoz vígat. A nótafejlesztésnek ez a módja, úgy látszik, kedvesebb neki, mint bármely más, mert nagyobb változatosságot, szabadabb csapongást enged. Természetes, hogy a sorok aprózását bőven használja. Szentirmay is a »Fehér galamb«-nóta második részében a 8-as sort aprózás által kinyújtja 12-esre; Dankónál ez a nótatforma mindennapos. Azonkívül igen szép hatásokat ér el az ismétlésekkel, meg az által, hogy három dallamcsirát is összeköt egy nóta keretében egy bonyolultabb, de mégis kristálytisztá és teljesen népies egészszé. Például a »Három sós-perec« nótában (szövege Sass Edétől) a dallamcsiráknak és soroknak a következő képlete tűnik elő:

a a, b b, c c a a.,

nál, Mennyor - szag - ba vinnéd a
 szi-vemet. Ne sajnáld a csókot tőlem é-des angya-
 lom! Én sem saj-ná-lom te-tő-led ö-le-lő ka-
 rom. Ha a vi-rág le-hull a rét-ről,
 a rét-ről. Min-den csil-lag le-fut az ég-ről,
 az ég-ről. Ez a sze-re-lem é-des ked-ve-
 sem Nem fogy az el szívünk-ből
 stb.
 so-ha-sem

vagyis a nóta eleje és vége egy; a nóta két kezdő és ezekkel azonos két záró sora közé négy hosszú nótasor van beékelve, melyek közül kettő-kettő külön motivum. Az egész nóta kimondhatatlanul bájos. Nem fejlesztett dallam, hanem összetett; mozaik munka drágakövekből.

Így Dankó a dallamfejlesztésnek mindig a legnépiesebb módjait kedveli: a dallamösszetételt, az aprózást, a sequentiát és igen ritkán a modulálást.

E mellett eléggé eredeti. Természetesen nála, rendkívüli ter-

mékenysége miatt többnek kell lenni a reminiscenciának, mint Simonffy, vagy Egressy Béni sokkal kevesebb dalában, de a régít is átfőmálja, újjáteremti. A nótája nem újra kitisztított régi érem, hanem olyan aranypénz, a melyet régi stilusban ugyan, de ő maga vert ki.

Mint igazi népköltőt jellemzi az is, hogy a pillanat hatása alatt költi nótáit és hogy nem annyira tudás segélyével, mint inkább intuitió, megérzés segélyével dolgozik. »Ez a nóta úgy feljött bennem, hogy rögtön le kellett kótáznom« mondá egyszer. Népdalgyűjteményekben egyáltalában nem búvárkodott és mégis öntudatlanul rájött a régi, legelrejtettebb dallami és rhythmikai formákra és azokat újra életre keltette. Természetes, hogy a hozzá hasonló impressionista költőnél a finom ízlés nem állhat mindig annyira őrt, mint például az igen öntudatos Lányi Ernőnél, vagy Szentirmay Elemérnél.

Az is népies tulajdonság Dankónál, hogy a refraint sűrűen alkalmazza. Felhasználja mindenféle fajtáját, sokszor ugyanabban a nótasorban kétfélét is alkalmaz egyszerre, különösen gyakran a kettőzést, vagy ismétlést.

Példa bőven kínálkozik. Ilyen az egyik már említett nótának accordutánzó refrainje: »Csitt, csitt, csitt«. Egy másikban:

»A tárkányi leányok, cina, cin, cin,
Szüret óta soványok, cina, cin, cin,
Azért olyan soványok, elmentek a huszárok,
Cina, cin, cin«.

Itt a sarkantyú-pengetést utánozza. Hasonló van abban a nótában »Úgy biz'a, a biz'a,« és »Ha én mostan kakukmadár lehetnék, kakuk, kakuk.« Az utóbbiban a kakuk kiáltását alkalmazza ismétlő refrainként. Az onomatopoeia itt finom jóhangzással párosul. Ugyancsak erős hangutánzás van egy kis pásztornótájában, a hol a béres kiáltása, az ökor nógatása, »csalé, hajsza« van művészettel befonva.

Egyházas eredetű, lassú menetű négy- vagy ötszótagú refrain van például abban a nótában »Gyere hozzám édes rózsám; csak azért se«. Az egyik Göre nótánál a végző refrain mindig egy négy hangból álló késleltetési sor, például »Szegény Kátsa«. Ez a jelleg még az olyan hosszú dallamsorban is visszatükröződik, mint a »Hasonló jókat kívánok«.

Verbunkos refrain: »Csak egy csipet volt, csak egy csipet volt«. Ugyanilyen hármass accordutánzóval együtt, például »Rózsabokorba, bokorba«, azonkívül a felkiáltásoknak, kurjantásoknak és táncszóknak rengeteg nagy tömegét alkalmazza, hol kezdő, hol végző, hol közép refrainként.

mf

Há-zad e - lött já - rok, Gyakran meg meg

ál - lok Ga - lam bom.

mf

Bojtos os - to - rommal Na-gyo - kat su - hintok

A - szon - dom Hejh! E - lé Da - ru,

Ren-des Hejh! fogd rá Szi-laj, Osendes,

U - gye kis ga - lam-bom, hogy ren - des.

Igen gazdagon fejtett ki nála a versszak-refrain. Dallamerének buja bősége ebben is reá vall. Így például a »Kanász« nótában a kurjantással párosult kétsoros középrefrain:

»Ihaja, itt a régi jókedvem,
Csuha, újra legénynyé lettem«.

(A szöveg a Gárdonyié.)

vagy pedig a négysoros és verbunkos rhythmusú visszatérő versszak-refrain.

A nóta első része tizenegy sorú búsongó szerelmes nóta, a melyre aztán remekül bevág az említett versszak-refrain. Az egész nóta (ez is Gárdonyi Géza szövege) egy kis műdarab, melyben tökéletesen fedí egymást szöveg, dallam és rhythmus.

Húzd rá Lá-nyi Gé - za a nó - tá - mat

Üs - sük ösz - sze ró - zsám a bo - kán - kat

Ej, haj! nem va - gyok én úr,

De a - zért a cim - ba - lom - ra pen - gő hull.

A dallamfejlesztésnek egyéb eszközei közül a sequentiát igen szerencsésen alkalmazza, a modulálást kevésbé.

Dankót öntudatlanul is működő népies érzéke segíti abban, hogy rendesen megtalálja a jellemzetest. Így pl. a Göre Gábor legelső nótáját kocogtatós rhythmusban kezdi, aztán segélyül veszi a késleltetéseket és az utolsó sorok dallamsorait megint lassan kocogtatja, gondja lévén rá, hogy a dallam hangjai a középfekvésben s a fordulatok könnyen énekelhetők maradjanak. Dankó jól megérezte, hogy a tréfás szövegeket beszélve és színezve kell előadni és így nem szabad abba énekbeli nehézségeket halmozni. Most említett

tréfás nótájában, pl. az első két sor lassú, krónikás menetű, elbeszélő hangú; a harmadik, negyedik sorban a rhythmus fokenként elevenebbé és gyorsabbá válik, úgy, hogy az ötödik sornak a tempója már valósággal lassú csárdás, igazi duhajkodó nóta, a mi megint a versek tartalmának felel meg. Kevésbé sikerült ez a komoly nemből, a »Bakalevél«-ben Gárdonyitól, mely egyhangú, nem eléggé színes és változatos. Hogy Dankó hogyan ért a dallamfejlesztéshez, mutatja a következő nótája, a melyet San-Remoból küldött haza 1900-ban.

Meg - ha - lok én nem - so - ká - ra,
Hul - ló gyöngyvi - rág mód - já - ra, Meg - si - ratsz még
en - gem. Meg si - ratsz még ke - ser - ve - sen
Hűt - len - né vált szép ked - ve - sem, Mert nem ta - lál sz
so - ha o - lyat, a ki így sze - res - sen.

Ebben a nótában nem kevés jellemző erő mutatkozik. Heves fájdalom szólal meg ebből a felkiáltásból: »Megsiratsz még engem!« s a második versszakban a kérdésből: »Mért hagytál el engem?« A nóta harmadik sorában is a gondolat remek fokozással van megérettítve. A 90-es évek közepéről származik következő nótája (szövege Pósa Lajosé):

Pe - hely volt a te sze - rel - med,
Ván - do - rol a da - ru ma - dár,

El-fút - ta a szel - lõ. Úgyel-fút - ta,
Szo - mo - ru - an kru - gat. A merremegy,

hogy én hoz - zám so - ha visz - sza
sir a ha - tár, Sár - ga lom - bot

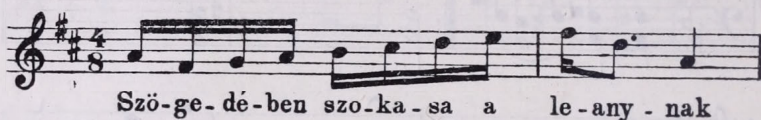
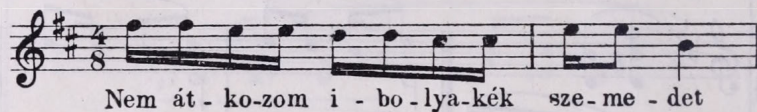
nem jő.   Ki tud-ja hogy ho-va vit-te,
hul-lat.   Da - ru ma-dart meglát -juk még,

Mely vi-dék-re fűt-ta,   De tu-dom, hogy
Ha a ta-vasz meg-jő,   Hejcsak a te

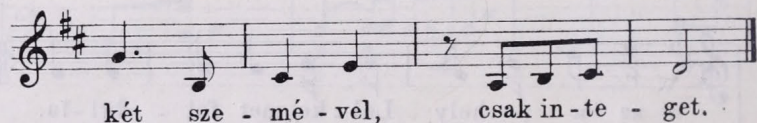
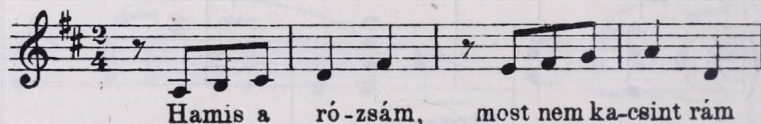
az a pe-hely   Lel - ke-met fel - dul - ta.
sze - rel - me - det   Fűt - ta el a szel - lő.

Ennek a nótának két első sora csupa esengő búsongás és panaszkodás, a harmadik sor hangosabb szavú, de negyedik sora olyan mély fájdalmat, olyan őszerejű kifakadást tolmácsol, a melyre bármely zeneszerző büszke lehetne.

Lassú csárdásai közül temlíthetjük a következőket: »Nem jó, nem jó, minden este a fonóba eljárni«, »Még azt mondják, nincs Szegeden boszorkány«, »Nem átkozom ibolyakék szemedet«, »Torockói«, »Szögedében szokása a leánynak«. Mindegyiket melegség,

természetes dallamkötés és népies rhythmus jellemzi. Az aprózások, ismétlések természetesek s a dallamot igen változatossá teszik. Frissei közt is, bár dallamuk néha nem elég újszerű és eredeti, sok kedves nóta akad, pl. »Egy cica, két cica«, vagy a már említett »Három sósperec«. Érdekes csonka ütemmel kezdődő nótája:

Megpróbálkozott Dankó itt-ott idegen stílusú műdallal is, de ez nem az ő kenyere. Magyar indulói már jobban sikerültek.

A mint látjuk, nincsen a magyar népdalnak olyan faja, a melyet Dankó Pista sikerrel ne művelt volna. Habár néhány nótaköltőnk dallamvezetésben, ízlésének tisztaságában elhagyja, egy sincs, a ki annyi temperamentumot, olyan eredetiséget és gazdag változatosságot mutatna. A többiek is érdekes egyéniségek s a magyar nótának fejlesztéséhez más-más oldalról szintén hozzájárultak. Egressy Béni az érzelmes nemből, Szerdahelyi a vidámból, Simonffy mind a kettőben kitűnő; Szentirmay a formának feltétlen ura s finom ízlésű dalköltő; Lányi Ernő új csapásokat keres s az ódai

szárnyalásig emelkedik. De Dankó Pista igazi paraszt és igazi cigány e szónak nemes értelmében, igazán népies és a mellett eredeti tehetség és alkotó művész.¹

Az ő legnagyobb erőssége: a minden ízében való népiesség. Ebből folyik magyarossága. Míg másoknak, például Lányi Ernőnek lábai alól is ki-kisiklik némelykor a népies talaj, addig Dankó mindig tiszta népies érzésű marad. Erre pedig a dalköltőnek feltétlenül szüksége van. Kell alapos, művészi tudás, de kell ősi, eredeti, népies érzés is, úgy, a mint ez nagy népies költőinknél (Aranyánál, Petőfinél) megvan. Dankóban az elsőből kevesebb volt meg, annál több a másiktól. Ő az egyszerű népleleknek szép és eredeti kinyilatkoztatója volt. Fájdalom, csak volt.

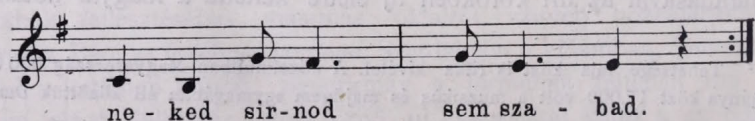
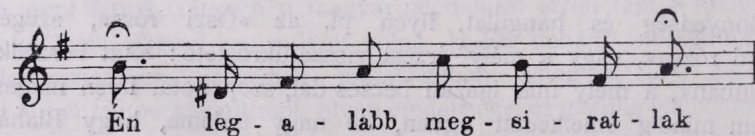
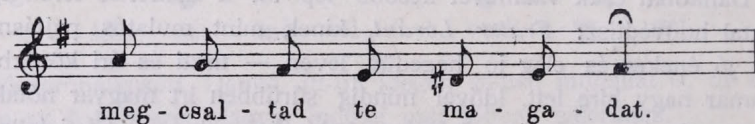
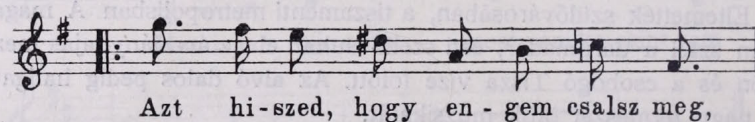
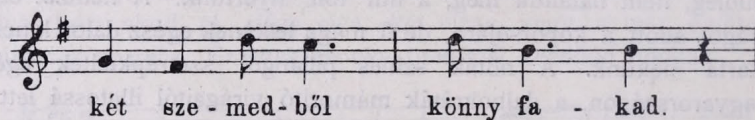
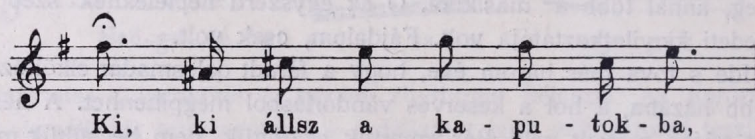
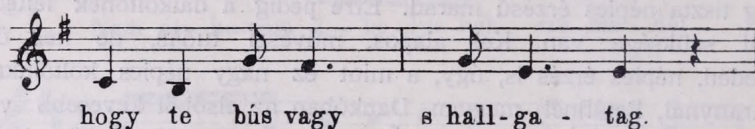
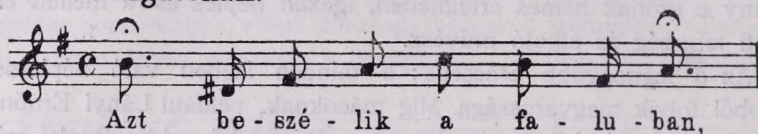
Ide s tova már három éve, hogy a fáradt dalosmadár elköltözött jobb hazába, a hol a keserves vándorlásból megpihenhet. A nemzet adója maradt neki. Bár ismertük, szerettük, nem becsültük meg kellőleg, nem háláltuk meg, a mit tőle nyertünk. A nemzet csak virágot adott a koporsójára, de ő maga lelkének egész dalos kincsét kitárta nekünk. A nóták színes pillangói szétrepkedtek egész Magyarországon, a dalbokrétaik mámorító virágaitól illatossá lett a levegő.

Eltemették szülővárosában, a tiszamenti metropolisban. A magasban száll a darumadár, esti szellő suhan el az árvalányhajás mezőkön és a csobogó Tisza vize fölött. Az alvó dalos pedig hallgatja a nagy természet örök muzsikáját.

Dankónál csak valamivel később lép föl a dalköltés terén egy fiatal honvédtiszt *Frater Lóránt*, kinek mint mulatós pajtásnak — jó énekes és elég jó hegedűs lévén — tiszti és úri körökben hamar nagy híre lett. Idővel mindig sűrűbben írt magyar nótákat is, a melyekben mindig volt kedves, behízelgő, sokszor eredeti dallam, könnyedség és hangulat. Ilyen pl. az »Őszi rózsa, szegény őszi rózsa«, vagy a mély érzést visszatükröztető: »Azt beszél a faluban«, a mely már igazán becses dal, szép nóta. Ilyen magasra nem mindig emelkedett ugyan, de nagy érdeme, hogy Blaháné elfáradásával az úri körökben új életre keltette a magyar nótának

¹ Tehetsége faja közt is ritka kivétel. A közelmúltban Magyarország 300.000 cigánya közt 17.000 volt a muzsikussal és majdnem egymagában áll közöttük Dankó Pista.

Hallgatónak.

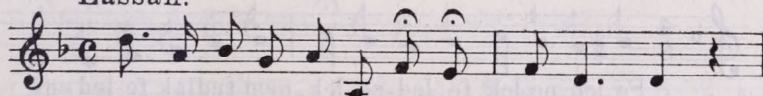

kultuszát. Legújabbán századosi ranggal nyugalomba lépven, teljesen a daléneklésre adta magát és nemcsak saját nótáinak, nemcsak a magyar népdaloknak, hanem a magyarossá színesedni kezdő magyar műdaloknak, Székács, Tarnay Alajos, Kern, Kálmán Imre, Farkas Ödön szerzeményeinek is országos körútjain nagy népszerűséget szerzett. Úgy hiszszük, hogy pályája még minden irányban emelkedőben van.

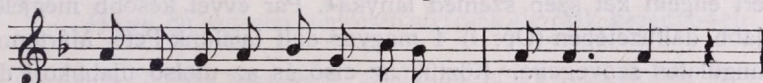
A nyolczvanas években egy ideig divatos volt báró *Bánffy György* is, a »Kék nefelejts«, »Volt nekem egy szép kedvesem« és más sentimentális népdaloknak ügyes, de sem nem elég mély, sem nem elég változatos szellemű szerzője. Később elbetegesedett és meghalt, mielőtt egyénisége igazán értékesse fejlődött volna.

Sokkal változatosabb volt a magyar, bár nem magyar zenéjű operettnek vidám vezére *Konti József*. Az a könnyedség, eleven rhythmus, csapongó változatosság, a mely operettjeiben található, megvan saját szerzeményű népdalaiban is, milyent sokat szerzett a nyolczvanas évek népszínműveibe, mint a Népszínház karmestere. Vidámság, változatosság, népdalban szinte merész hangterjedelem és rhythmus van ugyan nótáiban, de sok reminiscenciával és kevés mélységgel párosulva. A vidám pillanatnak embere volt. Talán legszebb, igaz hangulatú bús nótája az 1887-ben megírt: »Érted, érted, érted epeszt a bánat«.

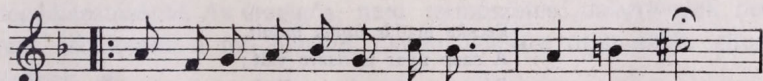
Lassan.

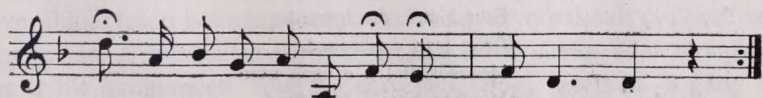
Ér - ted, ér - ted, ér - ted e - peszt a bá - nat.

Meg - ha - lok én kedves babám u - tá - nad.

Meg - ha - lok én kedves babám te ér - ted

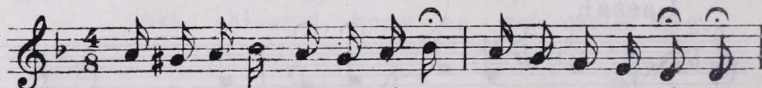
Si - rok ri - vok éj - jel, nappal é - ret - ted.

Fellépése idejét tekintve, Dankó után következik még néhány dalszerző, kiket az ő példája ösztönzött munkálkodásra. Ezek közé tartozik Pete Lajos (szül. 1863-ban). Mint fiatal jogász, ki még alig nőtt ki a »golya«-sorból, írt egy jogászcárdást, a melyről a közönség s a cigányok egyaránt elragadtatással nyilatkoztak s a mely az »1886. évre való jogászcárdás« név alatt (Festetich Tasziló grófnőnek szül. Hamilton Mária hercegnének, a bálányának ajánlva) jó ideig uralkodott a táncztermekben és úri szalonokban.

A mű eleje tüzes, éles rhythmusú lassú csárdás, a második, némileg Konkoly-Thegének egykor híres »Szegény paraszt« csárdására emlékeztető, ügyesen cifrázott rész átvezet az élénk csárdásba (g-moll), a mely az egész műnek legeredetibb része, gyors, mint a forgósél és csengő, mint a sarkantyúpengés, fordultatos és változatos. Az utolsó rész gyengébb, éppúgy, mint a következő évi (1887.-i) jogászcárdás.

Annál szebb azonban kis bánatos nótája: »Páros csillag az ég alján« K. L. szövegére. A művön meglátszik Pete Lajosnak minden jó tulajdonsága. A dal formája választékos, a dallamfonás természetes és az egész művecske mély bensőséget árul el.

A kilenczvenes évek elején megjelennek: »Legújabb somogyi nóták« (a kaposvári hölgyeknek ajánlva), köztük országosan elterjedt a »Felednélek, felednélek« Noszlópy Tivadar szövegére és »Meg-

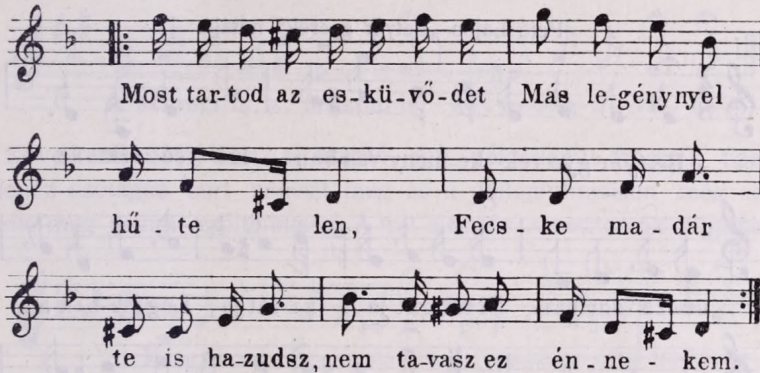
Fe-led-né-lek, fe-led-né-lek, nem tudlak fe-led-ni

vert engem két szép szemed lányka«. Pár évvel később megjelent újabb dalfüzetében (Op. 9) 4 magyar dalt találunk Pete Mártonnak hangulatos szövegeire. Köztük az első és az utolsó újabbkori dalköltészetünknek kiváló terméke.

Fecske madár útnak indult,
A szép nyár is ősze vált;
Búcsut vettem én is tőled,
Fájt a szívem, nagyon fájt.
Esküdöttél, megígérted,
Örök lesz a hűséged,
Megcsókoltál s e csók után
Mindent hittem én néked.

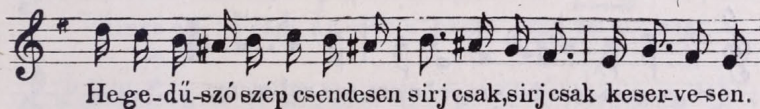

Fecske madár itt van újra,
Tavaszt hirdet boldogan;
Visszajöttem, vissza én is,
Hejh! nem jöttem hasztalan.
Most tartod az esküvődet
Más legénnyel, hűtelen!
Fecske madár te is hazudsz,
Nem tavasz ez én nekem!

A második sor az elsőnek magyar sequentiája s a harmadik sor egy előbb magasra felmenő s aztán lemenő helye (g f e b) igen jól érzékíti meg zeneileg a fájdalom kitörését és az azt követő elbúsulást.

Szintén igen értékes ezen füzetnek utolsó dala:

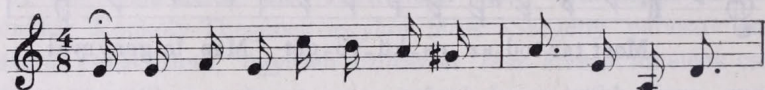
Az újabb időben megjelent »Balatoni nóták« dallamban szépek, finomak, de a dalköltőnek jobban kellene vigyázni dalszövegeinek megválasztásánál. Az érzelgős, nem természetes dalszövegek nemcsak csökkentik a mű hatását, hanem sokszor útját állják elterjedésének is.

Pete Lajos már évek óta Somogy vármegye aljegyzője. Egy néhány éve Budapesten is ünnepelték, mint magyar nótáknak művészi zongorázóját. A közönségben, melyet magyaros játéka által elragadott, az a hit gyökerezett meg: Lehetetlen, hogy ereiben cigány vér

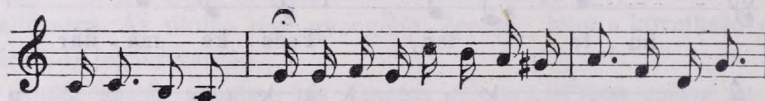
ne folyják. (Tisza Kálmán ki is fejezte ezt.) Pedig tősgyökeres dunántúli gentry-családból eredt.

Pete nem túlságosan termékeny, de figyelmet érdemlő költő. Működése még nem érte el delelőjét, így hát pihenésétől sem kell egyelőre félnünk. A magyar dalköltésnek szerencséje, hogy a mikor egyes nagyok (Dankó) kihalnak, mások (Szentirmay) előregednek, fiatal erők támadnak, a kik lelkesen és hivatottsággal folytatják a munkát.

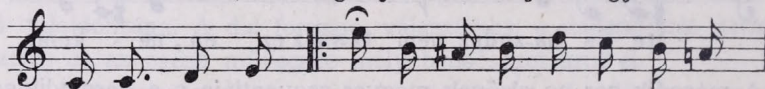
Pete Lajos „Betyár gyerek” nótája.

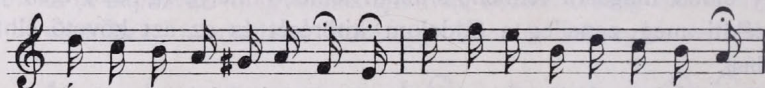
Be-tyár gye-rek ke-mény vas-ban Ki - sé - rik az

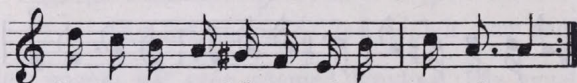
ut-cza sor-ban, Si-rat-gat-ja a ki lát-ja, Leg-job-ban a

szi-ve pár-ja. Betyár vol-tam, rab-bá let-tem,

Én is - te-nem, mi-vé let-tem. Csak te ér-ted sir a lel-kem,

Sir-ass, si-rass hű szer-rel-mem, sze-rel-mem.

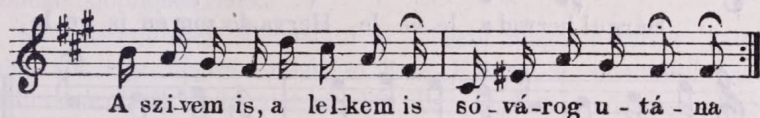
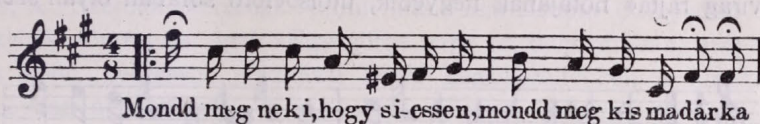
Ilyen Dóczy József, Kacziány Géza népszínművének: »A rozsályi malom«-nak dalszerzője is, egy eleven arcú, daliás termetű és teljesen őszhajú fiatal ember.

Egy évtizeddel ezelőtt vált két nótája az egész országban ismeretessé. Az egyik lassú csárdás: »Nádfedeles kis házikóm leégett a nyáron«, a másik búsongó dal: »Felednék, felednék, de nem tudlak feledni«.

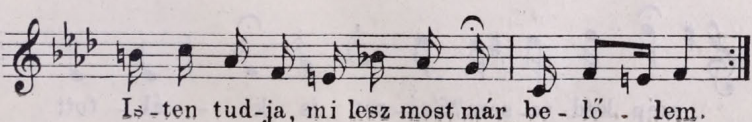
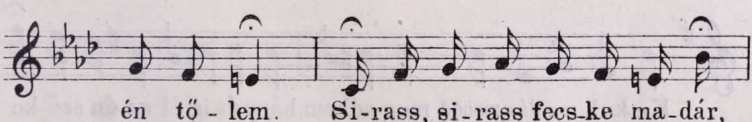
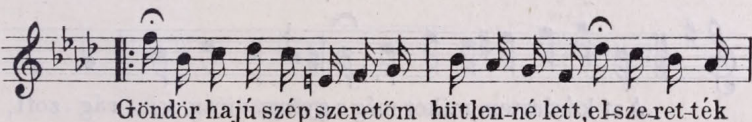
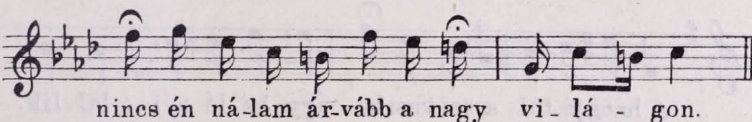
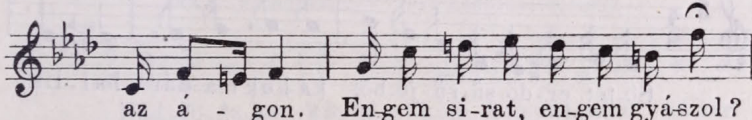
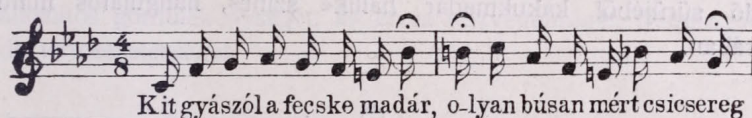
Dóczy szereti a bővített formákat, a hosszú (14—19) szótagú dallamsorokat, mintha érezné, hogy a népdal fejlettsége mai fokán

megkövetelheti a dallamnak bővebb ruháját. Hasonló kedves dallam a »Fecskemadár, mért hagytad el kicsi puha fészked?« Ennek második fele:

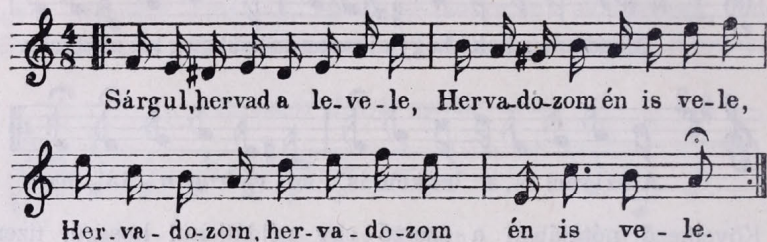

Következő nótájában a szerző egy példátlanul hosszú, tizenkilencz szótagos sort zenésít meg és a dallamphrasison még sem érzik meg semmi erőltettség. A mit a tudós zeneszerzők állítanak,

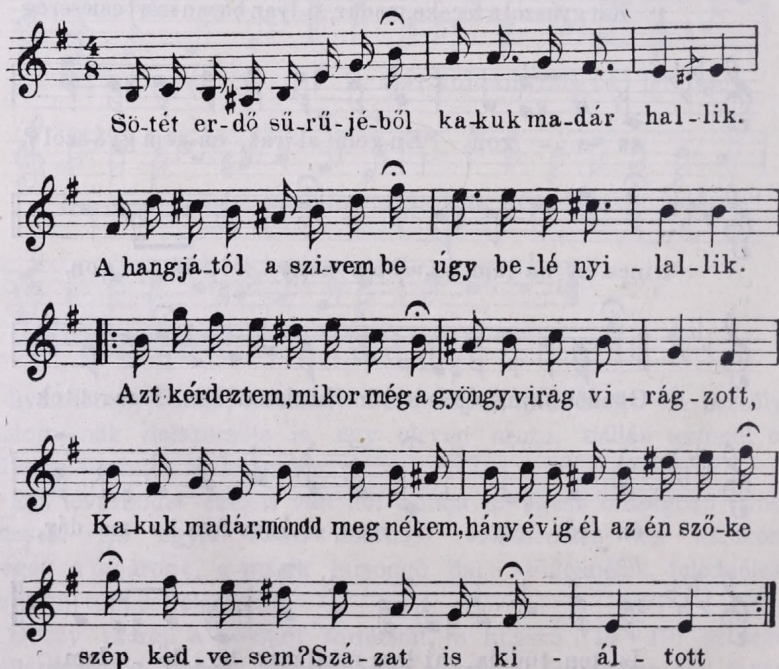
hogy a magyar dal nem szenved a hosszabb dallamphrasist, azt itt a népdalköltő fényesen megczáfolja.

A kifejezésnek is mestere. »Elhervadt a mandulafa, de kevés a virág rajta« nótájának negyedik, utolsóelőtti sorában olyan szen-

Sárgul, hervad a le-ve-le, Herva-do-zom én is ve-le,
Her-va-do-zom, her-va-do-zom én is ve-le.

vedélyes feljajdulás van, a melyet kevés népdalban találunk. A »Sötét erdő sűrűjéből kakukmadár hallik« színes, hangulatos minden sorában.

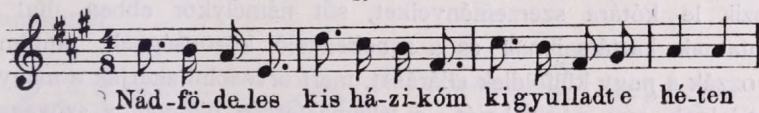
Sö-tét er-dő sü-rű-jéből ka-kuk ma-dár hal-lik.
A hangjá-tól a szí-ve-m-be úgy be-lé nyi-lal-lik.
Azt kérdeztem, mikor még a gyöngyvirág vi-rág-zott,
Ka-kuk madár, mondd meg nékem, hány év-ig él az én szó-ke
szép ked-ve-sem? Szá-zat is ki-ál-tott

Nagyobb számú népdalát nemrég a debreczeni Csokonay-kör adta ki. Nem mind sikerült. Különösen kisebb nótáiban nincs mindig érdekes, értékes zenei gondolat. Ezért, bármennyire elterjedt legyen is, a »Szeretőt keresek« című lassú csárdásnóta (színpadon énekelték Almási és Ágai »Egy görbe nap« cz. bohózatában) nem való a költő becsesebb alkotásai közé. Legsikerültebbek a hosszabb, bővített népdalformák, a melyekben bőséges dallamszövvő ereje legjobban kibontakozhatik.

Mint Szentirmay Elemér, ő is sokszor maga ír verset dallamai alá, sőt egy népszínművét »Liliom Klárit« is előadták. Jelenleg Temesvárott él és hivataloskodik. Az a frissen és bőségesen buzogó dallamér, mely benne van, az a széles folyás, mely dallamphrasisaiban nyilvánul, arra jogosít, hogy a fejlesztett és teljesen átcomponált dallam mezején sikert jósoljunk neki. Ma legjobban becsüljük dalaiban a dallamnak még műköltőnél is ritka hosszú lélekzetét, változatos gördülékenységét, az érzés közvetlenségét, frissességét és üde természetességét.

Dóczy Józsefnek egy lassú csárdás részlete.

»Kedvezőtlen körülmények késleltethetik,
de el nem fojthatják (nemzeti zenénk)
teljes kifejlését.« *Bartalus István akad.*
székfoglójában.

IX. FEJEZET.

Az újítók és fejlesztők. A jellemzetes népdal.

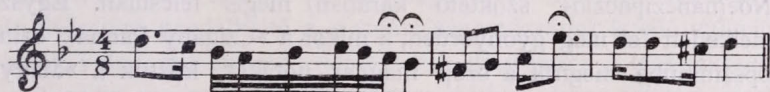
Egy néhány — nem egészen egyforma tehetségű — népdalköltőt foglalunk itt együvé olyan jellemvonások alapján, a melyek mégis mindnyájukban megvannak. E dalköltők, öntudatosan újítók, tudva, akarattal az új csapást keresik. Tanult zenészek, a kik maguk teszik le kótára szerzeményeiket, sőt némelykor ebben útat is mutatnak kartársaiknak és a zenekedvelő közönségnek, tanulmányozzák a nagy külföldiek eljárását, mert orvosolni akarják a magyar népdalnak egy nagy baját, a jellemzetesség hiányát, a szöveggel való összefüggés lazaságát. Ők tudatosan a jellemzetességre törekednek, a mennyire nálunk lehet, már illusztrálnak, már aláfestenek. Tanult zenész létükre azonban öntudatosan gondolkodnak s nem válnak a külföldet utánzókká. Modernségre való törekvésük fejleszti előszeretettüket a chromatika iránt mind a dallamfonásban, mind a kíséretben; tömörebb harmoniára, sokszor kettős vagy többes szólamvezetésre törekesznek. Azt mondhatná az ember, hogy míg régente a magyar nóta élénk, tiszta színekkel csak a nagy körvonalakat festette ki, ők a szövegnek, a tartalomnak minden rovátkájába belemélyedve, valamennyi gyengébb árnyalatot, az átmeneti színeknek egész skáláját felhasználják nemcsak a díszítésben, hanem magában a dallam továbbfonásában is és igyekeznek megteremteni a magyar declamáló stílust. Mindezzel még nem birkóztak teljesen meg, de lankadatlanul küzdenek; példakon látjuk meg majd, hogy miként.

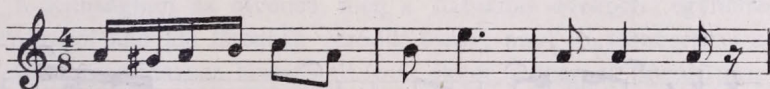
Egy oly művészegyéniség áll a sor élén, a ki szépen indult, de fájdalom, nyugtalan élete miatt eddig nem váltotta be mindazokat a reményeket, miket működéséhez fűzni lehetett.

Serly Lajos 1855-ben Rimaszombatban született, tehát a palóczság körében, a hol Egressy Béninek, Tóth Edének, Pósa Lajosnak s Kiss Józsefnek bölcsője ringott. Szülei iparosnak adták, 1875-ben legénynyé is lett, de vágya és ösztöne nem hagyta nyugodni; beiratkozott a budapesti kir. zeneakadémiába és annak iskoláját el is végezte, olyan tanárok keze alól, mint Liszt, Erkel, Volkmann rendes tudással és nem kis ambícióval került ki. Azután a népszínháznál lett karmester 1885-ig és itt érte el legnagyobb sikereit.

Első operettje és népszínműhöz írt zenéje tehetséges kezdőnek munkája, annyit azonban már itt is észre lehetett venni, hogy keresi az új csapásokat, sokszor idégenszerűségek árán is. 1882-ben támadt országra szóló sikere, midőn Almási Tihamér népszínművéhez »A tót leány«-hoz a dalokat írta. Néhány hónap múlva a főváros, majd az egész ország dalolta a »Hanka« nótáit, hogy »Bánatosan zeng a madár, vesztett párját siratja«, vagy hogy »Mire ragyog a sok csillag az égen«. Az utóbbi dal igazán tele van magyaros hangulattal.

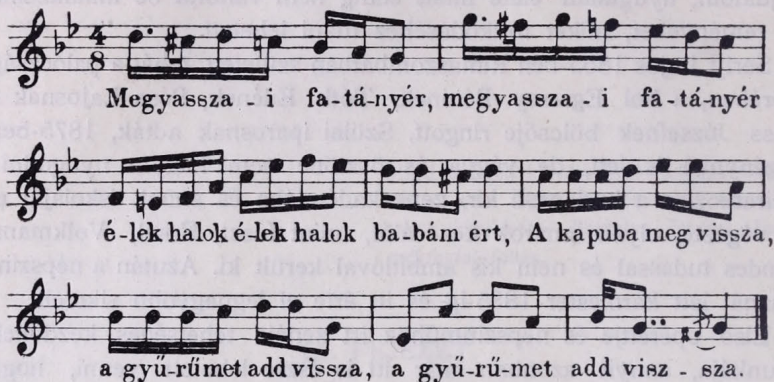
Bá-na-fosan zeng a madár, vesztett párját si-rat - ja,

Mi-re ra-gyog a sok csil-lag az é - gen.

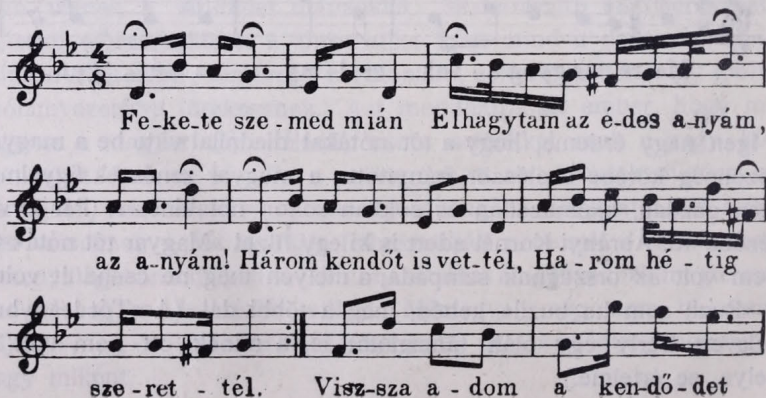
Igen nagy érdeme, hogy a tót nótákat diadallal vitte be a magyar közönség körébe s először irányította a magyar zenészek figyelmét ezen gazdag, kiaknázatlan és sokban rokon nótakincsre. (Pár évvel később id. Ábrányi Kornél adott is ki egy füzet »Magyar tót nótá«-t.) Nem volt az országnak színpada, a melyen meg ne csendült volna a »Buzil som ka buzil« kettős, meg a többi dal. (A »Tót leányba« belevett Serly egy oláh táncznótát is, a minek ott nem volt se helye, se értelme.)

Időközben megírta — népies motivumok után — lassú csárdását:

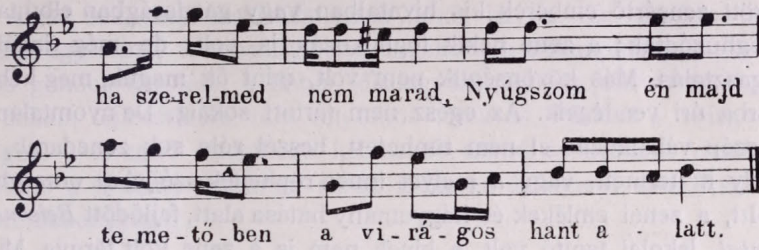
Megyassza - i fa-tá-nyér, megyassza - i fa-tá-nyér
 é-lek halok é-lek halok ba-bám ért, A kapuba meg vissza,
 a gyű-rűmet add vissza, a gyű-rű-met add visz - sza.

Midőn Bláháné ott hagyta egy időre a népszínházat s a színház Pálmai Ilkát szerette volna helyébe állítani, számára a »Csókon szerzett vőlegény«-be, meg a »Nőemancipáció«-ba (mindkettő Szigeti Józsefé) Serly írta a zenét, tarkán, könnyelműn, felületesen; beletéve indulót, tót nótát, lándlert, körmagyart, nem nagyon becsülve meg sem a zenét, sem a maga tehetségét, a mely itt-ott (pl. a »Nőemancipáció« szöktető karában) mégis felcsillan. Egyszer emelkedett fel még gyönyörűen, a mikor a »Czigány Panna« című népszínműbe megírta a szép magyar nótákat, köztük a »Magyar románcz«-ot. (Szövege egy évtizeddel előbb cigányból lefordított néprománcz.)

Fe-ke-te sze-med mián Elhagytam az é-des a-nyám,
 az a-nyám! Három kendőt is vet-tél, Há-rom hé-tig
 sze-ret - tél. Visz-sza a-dom a ken-dő-det

Igen szép, jellemzetes, fejlesztett népdal, a milyenhez szerzője ritkán emelkedett. Ugyanebben a népszínműben kiválik még: »A ki téged csak egyszer is meglátott«, meg aztán »Czigány Panna nagy a híred«, mely utóbbi másfél évtized múlva Kolozsvárról támadt fel és terjedt el újra.

1885-ben eltávozott a Népszínháztól s külföldre ment; Párisból jött a hír, hogy operán dolgozik. Művét (»Marcia, világszép aszszonya«), előadták a Népszínházban, kevés sikerrel. Azután nagyobb-szerű polgári zenekart alakított, melylyel külföldre ment s a magyar dalnak a nagy külföldöt akarta meghódítani. Az 1896.-i kiállításakor itthon szerepelt, aztán megint kiment Londonba és végig vándorolt Európán.

Kár, hogy nem ismerte fel tehetségének természetes határait és míg elsőrangú népdalköltő s a vidám zeneműzsának kiváló művelője lehetett volna, minden áron operaszerző akart lenni. A legértékesebb, a mit eddig nyújtott, néhány magyar nótája, de ez azután igazán szép.

A Kúnságban az ötvenes, meg a hatvanas években egynehány zenészből álló kis társaság verődik össze, az ú. n. jászberényi kör. Feje az öreg Riszner József volt (már akkor is öregnek hívták); tagjai voltak Palotásy (Pecsenyánszky) János, Travnyik, Tarnayék, az Abonyból koronként átránduló, már akkor országos híré Simonffy Kálmán és többen. Quartettet is alakítottak s a magyar Alföld közepén játszottak klasszikus, meg magyar műzenét, különösen a Fay Lőrincz, vagy mint ők mondták, a »Fáy Lenczi« által összegyűjtött darabokat. Olyan tünemény volt ez, mint mikor valami tropikus növény magvai idegen égélj alatt véletlenül a mezőre jutnak s a buja televényes földben megfogannak, kihajtanak, de a plánta csak egy nyáron át él; a téllal daczolni, élő gyökeret verni nem bír. Jászberényben a magyar szabadságharcban hajó-

törött zeneértő emberek kis hivatalban, vagy gazdaságban elbújtak, meghúzódtak; a zene nekik foglalkozás is volt, de még inkább vigasztalás. Más közönségük nem volt, mint ők maguk, meg hébe-korba úri vendégeik. Az egész nem tartott sokáig. De nyomtalanul a szép vállalkozás el nem tűnhetett, beszél róla sok zenedarab, a mely itt termett, vagy a melyet innen röpitettek széjjel az országba.

Itt, a zenei emlékek és hagyomány hatása alatt, fejlődött *Beleznay Antal*. Iskolai tanító volt, a kinek nem is a zene volt tárgya. Mint autodidacta fejlődött annyira, hogy ma karmester a nagyváradi székesegyházban (Dittersdorf utódja) és a magyar népdalköltők között is a tudatosan haladók között foglal el igen előkelő helyet.

1890 táján kezdé a hir országszerte szárnyára venni, a mikor ismeretessé lett szép nótája: »Édes rózsám, ha elmegyek messzire« (színpadon először énekelték 1890-ben Madarász népszínművében »Illés mester«-ben). Az érdeklődők már akkor megérezhették, hogy a dal szerzője jeles nótaköltő.

É-des ró-zsám, ha el-me-gyek mesz-szi - re,

Ju-tok-e még va-la-ha az e - szed - be?

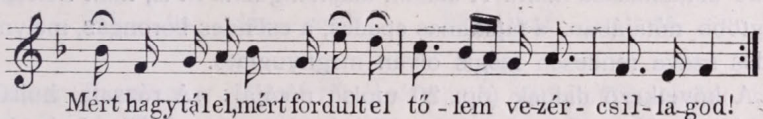
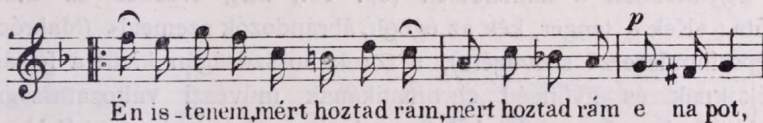
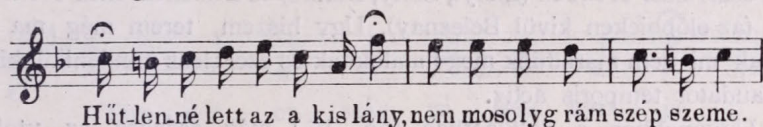
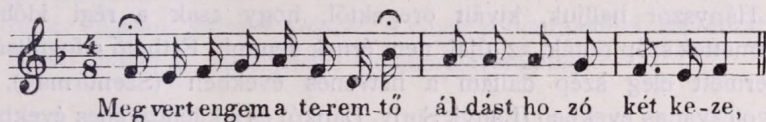
mf
Gon-dolsz - e még én re - ám majd

e - des ró-zsám, ked-ve - sem? Vagy el-fe-lejtsz,

mint-ha nem is lát - tál vol - na so - ha - sem?

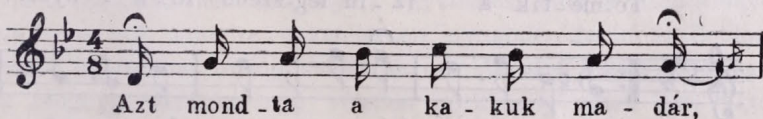

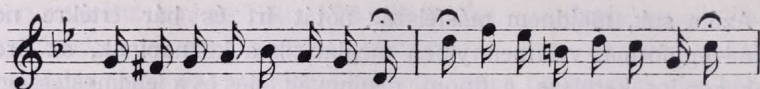
Azóta sok, majdnem másfélszáz nótát írt és bár értékre nem mind egyforma, valamennyiben meglátszik a köznapinak, az üresnek gondos kerülése, a finom, distingvált ízlés és a jellemzetességre, a dallam fejlesztésére való folytonos törekvés. Például a »Megvert engem a teremő áldást hozó két keze« című és kezdetű dalában feltűnő a hosszú, fejlesztett sorok mellett a dallamnak sima, kedves gördülékenysége.

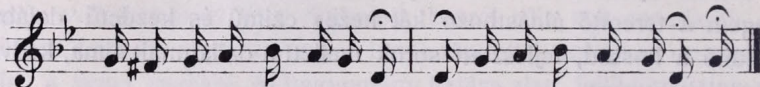
Csak az a baj, hogy keresetten sentimentális szövegét sem a nép, sem a magyar középosztály egészséges érzéke nem fogadja be.

Egészen másképp hat Sebők szövege (szintén ebben a dalfüzetben) »Azt mondta a kakukmadár: Nem sokáig élek én már.« Az egész csupa gyöngéd epedés, szerelmes sóhajtás.

Szi-ve-m szakad meg u-tá-nad, Sir-ba viszen a bu-bá-nat,

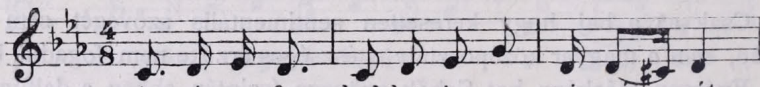

Szi-ve-m szakad meg u-tánad, Szi-ve-m szakad meg u-tánad.

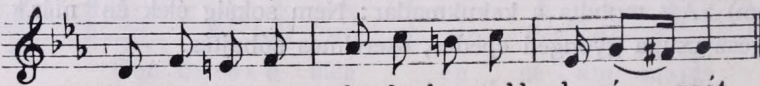
Hányszor halljuk, kivált öregektől, hogy csak a régi időben termettek szép nóták, az újak nem érnek semmit. Érthető elfogultság. Termett elég szép dallam a hetvenes években (Szentirmay), a nyolczvanas években (Lányi, Serly, Dankó) és a kilenczvenes években is (az előbbieken kívül Beleznay). Úgy hiszem, terem még ma is, csak mi nem maradunk meg fiataloknak és ezért lesz mindenikünkbl »laudator temporis acti«.

Ugyanebben a dalfüzetben (op. 16.) még érdekes az utolsó nóta: »Kék a tenger, kék az égbolt, ábrándozók szemeid« (Makrőczy népszínműszerző szövegére), a sorok hosszúságán kívül a félzáródékoknak és gyöngéd chromatikának művészi változatossággal való alkalmazása miatt. A dallam alaphangulata itt is, mint Beleznay legtöbb nótájában, a fájdalmas epedés, a csendes borongás, melynek édes szava rendesen mégis olyan megnyugtató.

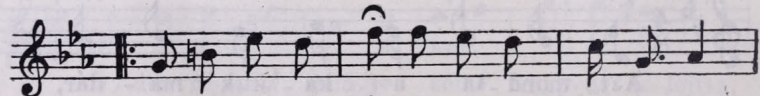
A következő dalnak (op. 20 utolsó nótája): »A rózsafa hullatja a virágát, Temetik a falu legszebb leányát« szövegét Pósa Lajos írta.

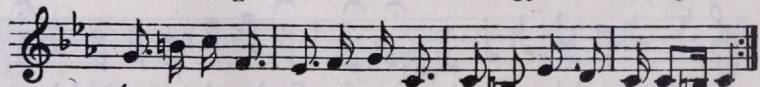
A ró-zsa-fa hul-lat-ja a vi-rá-gát,

Te-me-tik a fa-lu leg-szebb le-á-nyát.

Há-rom ga-lamb hú-z-a a nagy ha-ran-got,

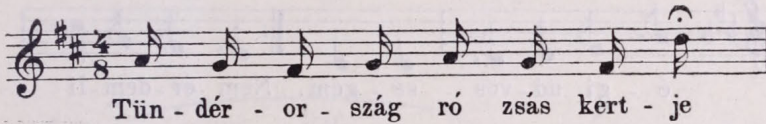
Úgy temetik a ne-gyedik, a légszebbik ga-lam-bot

Figyelemreméltó, hogy Beleznay nem szereti túlságosan a sequentiát, az imitativit, ebben is kerüli a sablont; inkább ugyanabból a dallamkezdetből fejleszti a második sort másképpen, mint az elsőt. Szóval dallamfonásában is önálló és lehetőleg a maga útját járja.

Enyelgő, tréfás nótáiban (pl. »Jó annak, ki feleséges«) még van bizonyos egyszerű kedves báj, de a táncznótákhoz nincs elég lobogó temperamentuma.

Írónk teljesen képzett zenész, a kinek zongoraletétei, kar-átiratai és egyéb művei a legteljesebb elismerést érdemlik.

Mikor Szentirmay Elemérről szólottunk, kifejtettük, hogy ha betűszerinti értelemben nem is, de a lényegét tekintve a legújabb magyar népdalszerzők az ő tanítványai voltak, a kik formáit tovább fejlesztették, a gyengébb tehetségek teljesen a mester nyomaiba lépve, az önálló egyéniségek, az eredetibb tehetségek nem utánozva őt, hanem újítva és alkotva. Az utóbbi eredeti tehetségek közül való Lányi Ernő is (született 1860-ban), a 80-as évek óta magyar dalköltészetének egyik legkiválóbb képviselője.

Az ő fejlődése nem volt olyan egyenletes, mint a Szentirmayé, élete sem volt annyira egyenletesen nyugodt, derült és boldog; sokszor gyötrelmes utakat kellett járnia. Az első lökést tehetségének megnyilatkozására egy véletlen körülmény adta. Igen fiatal korában Miskolczon egy kissé könnyelmű, de igen finom ízlésű és igen tehetséges zenetanárral, a brilláns zongorázóval és hivatott dalköltővel: Papp Dezsővel ismerkedett meg, a kinek különösen egy jellemzetes, búsongó nótája keltett akkortáiban feltűnést: »Gyöngéd

volt az én szerelmem». Ez inspirálta Lányi Ernőt arra, hogy megírja első nótáját:

Volt nekem egy szép sze-re-tóm, nem is o-lyan
ré-gen. Ő volt az én bol-dog-sá-gom,
é-gi üd-vös-sé-gem. Nem ér-dem-li
sze-rel-me-met. Az bántja vér-ző szí-ve-met.
Mért kell még to-vább sze-ret-ni, mért is nem le
rit. het fe-led-ni, mért is nem tu-dom fe-led-ni.

Ez már elárulja Lányi Ernőnek kipattanó egyéniségét. Már meglehetősen túllépi a korabeli népdalnak keretét és közeledik a műdalhoz.

Formája úgynevezett bővített népdal, a melyet már Simonffy, Allaga, meg Szentirmay is művelt, azonban Lányi Ernő újszerűen alkalmazza és a nótá hatodik, meg hetedik sorában a dallamot merészen szövi és fejleszti. Bár a nótá a miskolci dalárdisták és a református diákság között csakhamar kedvelté vált és széles körökbe is útat talált, mégsem ez, hanem egy másik tette szerzőjét országosan ismertté.

mf *rit.*
Ta - vasz el - mult, a ró - zsá - nak

mf *rit.*

rit. *p*
Le - hul-lott a szép vi - rá - ga.

mf *rit.* *p*

rit. *rit.*
Ne sírj, ne sírj Kossuth La-jos, Lesz ha-zád-nak

a tempo

sza-bad-sá - ga. Mi ne-ked fáj,

ne - künk is fáj, Könnyünket vi - sel-ni ba jos,

ff poco rit.

De Is-te-nünk se - gít-ni fog, Ne sírj, ne sírj

poco rit.

ff

Kossuth La - jos. - jos.

rit.

Ennek a széles nótának látszólag egészen népdalszerű dallam-folyásában olyan mély bensőség, a dallamban és szövegben olyan egybehangzás, erős jellemzetesség és magas, szinte hymnusszerű szárnyalás uralkodik, hogy ellenállhatlanul megragad. Olyan, mint egy templomi choral, ha az a századok folyamán népdallá válik. Tényleg sok népdalunknak ez a fejlődéstörténete, csak hogy ez a nóta nem az idők hosszú folyamában, hanem egy tehetségnek lelke kohójában ért meg.

Láttuk, hogy az egyházas templomi jelleg a régi magyar népdalnak mennyire sajátja, de hogy Lányi Ernő a formát ilyen jellemzetesen és magas szárnyalással használja, bizonyítja, hogy azt, a mit a tudós kikutat, az igazi tehetség sokszor öntudatlanul megérzi. A hazafias népdalnak, vagy hymnusnak zenei formája rokonságot kell hogy tartson a templomi énekkel, mert a hazaszeretet is hitvallás és Erkel Ferencz szerint is, a mikor az ember hymnust ír, a harangok zengésére, az orgona zúgására kell gondolnia. Nem tudom, hogy a nagy száműzött hallotta-e valaha ezt a dalt, de hogy mostanság minden magyar az első »Kossuth-nóta« mellett ezt a másodikat is ismeri, az bizonyos.

A 80-as években Lányi Ernő Székesfehérvárra került templomi karmesternek. Sorsában ez nem volt üdvös változás, mert a Dunántúl levegőjét nem tartjuk a magyar népdaltermelésre olyan éltetőnek, mint keleti Magyarországot, illetve a Tisza vidékéét. Azonkívül Lányi Ernő sem származásánál, sem nevelésénél fogva nem bővelkedett a magyar és népies benyomásoknak azzal a teljességével, mint a többi népdalköltő és így mindig hasznára voltak a népies-

ségnek újabb ösztönzései. Szerencsére nem sokára visszakerült Egerbe, majd Miskolcra. Közbe, a nyomorúság és a vándorélet közepette is sok szép nótát termelt, melyek közül meg kell említenünk kedves búsongó nótáját:

Szabadon lassan.

mf El-men-nék én, de nem tu-dom ho-va,

p *mf* ho-va. Boldog én itt úgysem le-szek

pp *mf*

mf so-ha, *p* *mf* so-ha Ha az utezán

mf *trem.* *mf*

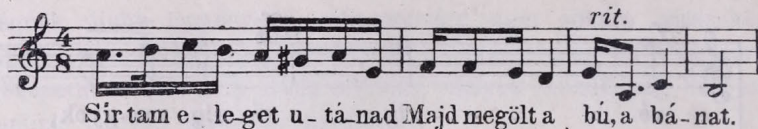

vé - - - - - gig, vé - gig me - gyek,

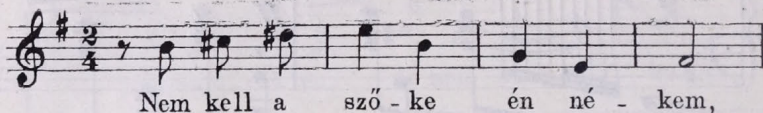
Uj-jal mu-to - - - - - gat rám,

mu-to - gat rám minden gye - rek

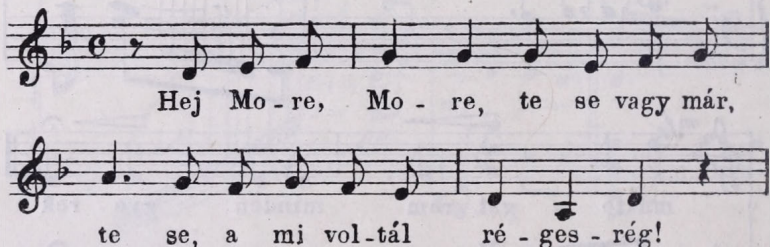
melyet a dallamnak hosszan kitartott hangjai nagyon alkalmassá tesznek a magyar stílusú zenei előadásra is, és az erősebb indulatot és szenvedélyt tükröző másikat:

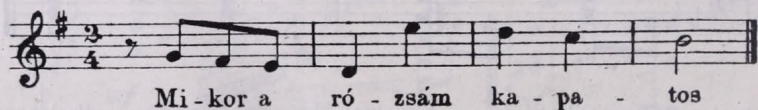
Különösen a nótá második felében lüktet erősen a viharzó érzés. Még ismertebb egy, tréfás kis nótája:

Az elől csonka ütem, melylyel a dallamsorok kezdődnek, ha nem is egészen ismeretlen a magyar népdalban, de mindenesetre igen ritka. Nem felütés, mert ez természeténél fogva súlytalan, holott a magyar nyelvben s a magyar népdalban se a sor eleje, se az ütem eleje, se a szó eleje nem lehet soha hangsúlytalan, hanem mindig hangsúlyos, erősen megütött, vagy megnyújtott, mint a jelen esetben is a sorkezdő csonka ütem. Ezt a szokatlan formát Lányi később is alkalmazta a szintén csonka ütemmel kezdődő: »Hej, More, More« nótában Először énekelték 1892 elején Vidor Pálnak

az »Apja leánya« című népszínművében. A feltűnést keltett dal valósággal egyike a legeredetibb formájú és tartalmú borközi nótáknak. Vidám hangulat van abban a nótában is:

Ezek a friss hangulatú dalok csak kis részét alkotják Lányi Ernő működésének. Mélyebben is szántott ő. Legtöbb művében meg-

látszik folytonos törekvése a jellemzetiesre, de nagyon sokszor meglátszik egyúttal bizonyos küzdelme a formával. Erős vonzódása a fejlesztett melodia felé azt eredményezi, hogy némely népdala inkább műdal, mint népdal, sőt bizonyos idegenszerűségekkel hat, a melyeket néha nehéz megokolni. Nem a chromatikus skálának túlzott használata teszi ezt, mint pl. Gárdonyi Géza állítja; ezt a skálát ízléssel és mérsékelten már régen behozták a magyar népdalba, hiszen pl. Szentirmay Elemérnek »Fecském, fecském, édes fecském« kezdetű nótája már idestova több, mint negyedszázados. A chromatikus skála ma már benne van a levegőben, hozzászokott a magyar fül is, ámbár ez talán a világon a legconservativebb. A magyar népdalnak, ha új csapásokon akar haladni és finom hangulatokat, subtilis érzéseket akar ébresztetni, a mint mai napság már ébreszt is, nem szabad a félhangoknak és gyöngéd átmeneteknek oly szükséges eszközétől magát megfosztani. Különben is a magyar melodiának változhatatlan, örök törvénye nincsen, csak az az egy, hogy bármennyire újszerű legyen is, a magyar nyelv hangsúlyához, rhythmusához kell igazodnia. És itt, azt hiszem, hogy Lányi nem mindig vigyáz arra, hogy az újszerű fordulatot elég kedvessé, magyarossá, népiessé, fülünkbe olvadóvá tegye. Itt nem segíthetne más, mint a népdalnak folytonos megvigyázása. Lányi nagyon is művelt, nagyon is modern zenész, azért kell az ő lelkének a népiességben újra meg újra megfürödni; némely dallamának, motivumainak kissé városi halványságát hadd pirosítsa meg a napsütötte puszták forró levegője.

A XIX. században a magyar fül is rendkívül sokat fejlődött és mindenesetre mást kíván dallamban, zenei összhangban, énekben és instrumentális zenében, mint pl. a Balassa Bálint, a kurucz háborúk, vagy akár a Pálóczi Horváth Ádám idejében is. A régi zenei színvonal ma már csak a nép között maradt fenn, a hol még meg is figyelhető; ellenben az úri közönség ízlését a zeneirodalom újabb fejlődése erősen átalakította, a minek nyomai a népdalíróknál is feltűnedeznek. Csak az igazi nagy német mesterek Bach, Händel, Beethoven, Wagner hatása hiányzik, miért is a mi melodiánk még minden gazdagsága mellett is népies s a némettel, a modernnel szemben kezdetleges. Dalköltészetünk még nem érte el Schubertet, ha a dallam fejlesztését tekintjük, hogy lehetne hát egyszerre oda emelni, a hol Schumann, Brahms áll.

Az övök igen művelt és zenészközönségnek való dalköltészet, a mienk népdal a szó igazi értelmében, a nép millióinak zenei és lelki tápláléka.

Lányi 33 magyar nótája közt feltűnik egy tartalmas, jellemzetesen fejlesztett nóta Pósa Lajosnak szövegére:

Ver - je meg az Is - ten mind a két ke -
Ver - je meg az Is - ten min - den por - ci -

zé - vel, A ki csak e - nye - leg,
ká - ját, A ki el - csá - bit - ja

ját - szik a le - gény nyel. Egy nap meg - i - gé - zi,
más - nak a ró - zsá - ját. Ver - je meg, ver - je meg

más - nap el - fe - lej - ti Har - mad - nap
fá - jó gyöt - re - lem - mel É - ge - tő

ö - rö - kös bú - bá nat - ba ej - ti!
po - kol - lal, gyá - szos sze - re - lem - mel!

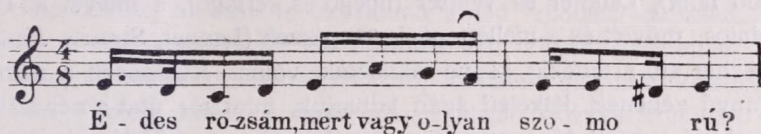
Érdekes a harmadik sornak várakozásteljes fokozása és szünetelése egy sejtelmes félhangon (ais); de az utolsó sorban, mintha hiányoznék a harmadik sor gyönyörű fokozásának megfelelő fájdalmas felkiáltás. Még sokkal eredetibb és feltűnően újszerű a következő nótája:

Bu - súlsz ró - zsám, hi - á - ba a sza - vam

A dallama igen sajátos. Vannak olyan ütemei, a melyeket a magyar fül eleinte erőltetetteknek érez (h, g, b) és csak később veszi észre, hogy milyen kifejezők és hangulatosak. És bár a harmadik sor a negyediknek ismétlése, az utolsó sor fájdalmas felkiáltása erősen a szívünkbe markol.

A 90-es évek legelején megjelent »Új bimbók« című dalfűzet egy nótája:

mintája lehet a természetessége mellett jellemzetes dallamnak, a mi azt mutatja, hogy a népdal hangját kevés eszközzel is jól el lehet találni. Nem szólok a fejlődéssel járó újszerűség és bonyolultabb szerkezet ellen. Elismerem, hogy sok mai igazi népdalunk Gyöngyösi István, vagy Horváth Ádám idejében nagyon is nehéz, bonyolult dallamkötésű és éppen nem népies műdalnak tűnt volna fel. Hanem az is bizonyos, hogy a magyar nem vágyik merész, szokatlan modulatiókra, csinján lépked a megszokott ösvényen és új töretlen csapások helyett inkább a régit bővíti. Ezt kell tenni minden népdalköltőnek, ha még oly eredeti és még oly modern is. Abból bajosan válik népdal, a mit nemcsak a nép, hanem még a magyar nótát kedvelő középosztály sem fogadhat be, mert zenei fogékony-ságát mérhetetlenül meghaladja. Bizonyára jaj volna a költőnek, de a dalköltésnek is, ha mindig ott kellene maradnunk, a hol a kálvinista zsoltárok, meg a kurucz nóták voltak, de viszont a külföldi fejlett zeneirodalom eszközeivel a népdal körében ovatosan kell bánnunk. Más a mi fejlődésünk és más pl. a németeké. A magyar nóta a mezőknek vadvirága, napsütötte pusztákon, virágos réteken termett és úgy került bele, az eredetileg idegen kulturájú városokba, hogy tavaszt varázsoljon az idegen kövek közé. Németország az Alpesektől a tengerig tele van várossal, a városi népességnek, a művelt és régen gazdag középosztálynak intenzív kulturájával, mely már a XVIII. században bámulatos műzenét teremtett s ez, ha meg is tartotta nagyjában kapcsolatát a népköltészettel, mégis szabadabban, önálló fejlődés útjain jár. Igaz, hogy azért akárhány nagy német zeneköltő, csak Schubertet említjük, a népdaltól sokat tanult

s néha maga is valóságos népdalokat írt (mint pl. a »Heideröslein«, a »Forelle«, vagy az ő bűbájos »Ländler«-jei).

Abból, hogy a svájci, bajor, tirol, steyeri, karinthiai és osztrák népdal a német tánczenének, kuplénak és dalköltésnek milyen kimeríthetetlen forrásává vált, mi is okulhatunk. Nincs az Alpes-vidék népdalának és népies zenéjének egyetlen egy ága sem, lett legyen az Jodler (havasi kurjongató), G'stanzi (táncszó, csipkedő nótá), Ländler és Walzer (tipegő és keringő), a melyet az öntudatos, művelt és a mellett népies zenészek (Lanner, Strauss János, Koschat stb.) fenéig ki ne aknázták volna. Különösen a német könnyű zenének délkeleti ágán láthatjuk, mint tör utat a népdal és az abból termett tánczene a zeneirodalomba. A fejlődésnek iránya ebben a tekintetben párhuzamos a magyar zene fejlődésével, csak-hogy ő nekik nem kellett a városoknak idegen zenéje ellen küzdeni, mert a német városok műzenéje ebben az időben már szintén túlnyomólag német volt. Újabban milyen nagy utat tett meg a német zene! Azok az egyszerű alapaccordon és septimen himbálózó délnémet dallamok, azok az igénytelen kis áriák, a melyek a múlt század elején a német népies daljátékokban előfordultak (Schweizerhaus, Tiroler Knabe, stb.) és még Schubertnek is rövid lélegzetű Ländler-jei és Walzer-jei a zenének milyen kezdetleges naiv elindulásáról regélnek. És hogy haladtak! Már Lanner 16 üteművé fejleszti a keringő témáját és Strauss János felvonásokon át tud beszélni ezen a mindig világos és mindig dallamos nyelven. Ezt — de aztán csakis ezt — el lehet tőlük tanulni. Különben az olasz, spanyol, meg franczia dalköltészet is jobban támaszkodik a népdalra, mint a hogy mi gondolnók. — A mi dalköltészetünk még sokáig lesz népies és ennek csak örülhetünk.

A német műdal fejlődését előmozdította, hogy nagy közönsége volt. A hol a dalt kedvelő és dalt művelő középosztály milliókra rug, a dalköltő a szép műdal útján is bizton szólhat nemzetéhez. Nálunk még nem, mert igen kevesen értik meg. Nálunk a mindenkítől megértett zenei szózat még csak a népdal. Ez pedig a nép hangján kell, hogy szóljon, tehát conservatív, lassan halad, magyar és népies. Ha egy dalköltőnek csapongó lelke nem tud megmaradni a szokott korlátok között és túlcsapong rajtuk, szépet is, nagyot is alkothat, de népdalt aligha. Nálunk a népdal útja országút kell, hogy legyen, a melyen dalköltők haladjanak ugyan elől, de úgy, hogy

őket az egész daloló magyarság könnyen követhesse, mert a műdal meredek ösvényein nincs még, a ki nyomukban járjon.

Ahhoz, hogy Lányi Ernő műdalaiban formákat széttörve újít és alkot (»A magyar nyelv«, »Egy sir«), neki joga van, ha azonban népdalnak nevez valamit, akkor ebben az újításnak mégis a népies lélektől megihletettnek kell lenni. Úgyis lehet alkotni és újítani.

A népdalnak, ha nem is okvetlenül a nép fejlődési fokozatát, de mindig a nép érzésvilágát, lelke járását kell visszatükröztetnie. Ez a fődolog és nem a különböző, változó, időnként más-más külsőség. Például Füredy László a múlt század elején (idézve Kollárnál és Szeberényinél), igaz, hogy főleg a tót népdalokat tartva szem előtt, azt mondta, hogy a népdal rendesen egy hangnemben mozog, ha több a hangnem, akkor az már műdal. Ez a magyar népdalra egyáltalában meg nem állhat, mert ott a legtöbb nótában az alap-hangnem mellett a második sor a dominante hangnemében mozog. Mindig a magunk fejlődését, a magyar világot kell nézni. Hogy a kis formában is lehet mélyen érezni és szépet alkotni, arra éppen Lányi Ernő szolgáltat nem egy példát. Így legutóbb megjelent nótái közt a magyar dalköltészetnek valóságos gyöngyei vannak. Például »Olyan vagyok, mint a virág«, vagy »Piros a te kendőd, lobog is«. Az utóbbi költeményt Egressy B. is megzenésítette. Hasonlítsuk ezt össze a Lányi-féle nótával s meglátjuk, mennyit haladt a magyar népdal félszáz év alatt.

vá - gyom, Szá - le - tem mé - gis mindig

sö - tét - ség - be já - rom.

Nem vi - lá - git ne - kem semmi, csak egy é - gő

molto espressivo

ba - nat, Ab-ban is a lel-kem ég el,

f molto espress

dim.

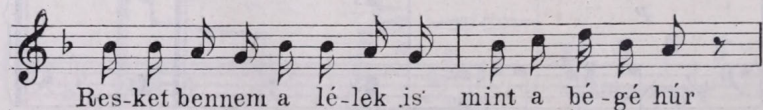
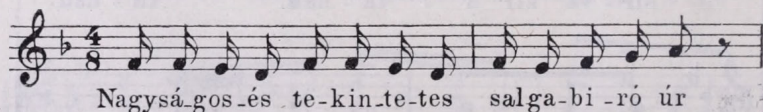
mi - kor fá - jó ke - ser - vé - vel

sír - va sír u - tá - nad. tá - nad.

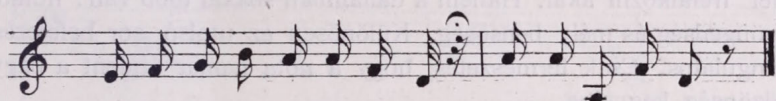
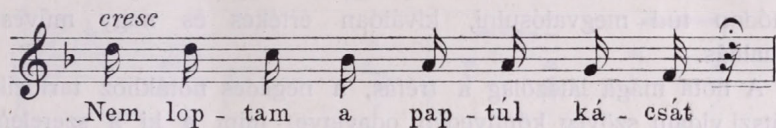
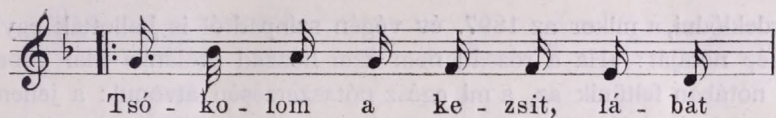
p

Ime, a hol a költő a népies behatás alatt áll, milyen szerencsével teremt. A hosszabb lélegzetű dallamformák, minőket a kezdetben idegen nyomon haladó magyar palotás zene tanulmányozása után pl. Erkel Ferencz alkotott, az újabb népdalköltőknél (Szentirmay, Dóczy József, Pete, sőt még az annyira népies Dankónál is) már nem ritkák s nem ártanak a népies jellegnek, ha más tekintetben a hangsúly, a sormetszet és dallamvezetés terén a magyar vers szabályait követik. Manapság a leghosszabb, 17—19 szótagos sorokkal is szépen megbirkózik a magyar népdal és azért még sem válik műdallá, hanem művészi magaslatra emelt népdal marad, mely a szabadban nő és melynek talaja az egész haza földje. Lányi dalai nem mind ilyenek.

A magyar népdalok közt már régi időktől fogva képviselve van a vidám, tréfás, könnyed és beszélgető hangulat és stílus is, a melynek fejlesztése elsőrangú szükség. Az utolsó 25 esztendőben a magyar népdalszerzők a magyar népdalnak ezt a képességét és hajlékonyságát felhasználják arra, hogy a kuplét magyarrá tegyék, jobban mondva, hogy a népies magyar kuplét megalkossák, mert a fővárosi élet fejlődése annyira kedvezett itt is az idegen ízlés terfoglalásának, hogy a népszínművekben, életképekben vagy boházatokban a tréfás nóta (kuplé, chanson de jour) mindig idegen köntösben, legtöbbször bécsiben jelent meg. Nem vették észre, hogy legtermészetesebb mintája itt van a közelben, nem is kell érte messzire kalandozni, csak falúra, mezőre kell menni, hol a vidám magyar csúfolódó nóta mindig élt és fennmaradt. A mint Szentirmay és Dankó, úgy Lányi is sejtette ezt s Gárdonyi Géza szövegére megírta az országszerte elterjedő magyar kuplét: »Kátsa nótáját« Ez, bár egyes ismert elemek hatása benne észrevehető, kedves, könnyed nóta, mely középhangon tartott dallamával könnyen énekelhető és

Be - ki - sért a sa - már bakter nagy ár - tat - la - nul

a parlando előadható. Hogy ezekből a törekvésekből kibontakozik-e egyszer a magyar víg operának az a természetes és igazán népies stílusa, a mely Szerdahelyi halálával megszakadt, az még egyelőre a jövő titka.

Lányi Ernőnek népdalátírói és népdalfeldolgozói igen jelentős működéséről később szólnunk.

Nálánál egy évtizeddel fiatalabb, de vele sok tekintetben egyirányú és hozzá hasonlóan mindig új utakat kereső, eredeti egyéniség *Kún László*.

Az Alföldön, Békésmegyében született és már kicsi gyermekkorában teleszívhatta magát a nagy magyar Alföldnek minden poesisével és a gyermekkori benyomások mélyen belevésődhettek lelkébe és emlékezetébe.

Miként a muzsikuskok legtöbbje, ő is igen hamar elárulta feltűnő zenei tehetségét. Megtanult czimbalmozni s a környéken úgy emlegették, mint zenei csodagyermeket. Szerencséje volt, hogy nem maradt meg annak, hanem fiatal korában felkerült Budapestre és a zeneakadémián megszerezte azt az alapos zenei képzettséget is, a melyet gyakran igen tehetséges magyar népdalszerzőknél is hiába keresünk. Aztán hivatásos zenész lett, jelenleg zenetanár és az egyik fővárosi színház első karmestere.

Nem egészen egy évtizede, hogy magyar népdaloknak szerzésével megpróbálkozott. A közkezen forgó gyűjteményekben számos dal van letéve az ő finom és minden ízében magyaros átírásában. A nagyközönség azonban csak akkor kezdett iránta melegebben

érdeklődni, a mikor az 1897. év végén színpadról is hallották egyik szép nótáját: »Ha a rózsád nem akar hozzád szólani.« Már ebben a nótában feltűnik az, a mi egész nótaszerzésén átvonul: a jellemzetességre való törekvés. Ez pedig, ha egy dallamban sikerült módon tud megvalósulni, kiválóan értékes és nagy művészi minőség.

A nóta maga látszólag a tréfás, a negédes nótákhoz tartozik; játszi vidám szöveg könnyedén odavetve, mint a ki a szerelemmel tréfálkozni akar. Hanem a dallamban sokkal több van: humor, gyöngédség és mély bensőség. Különösen az utolsó sor befejezése hangulatos. Csak természetes, hogy a nóta hamar átment a nagyközönség kegyeibe.

Egy évre rá egy másik nótája bájolta el a hozzáértőket. Ez a »Gerle-nóta« volt. A női kar énekelt az oly korán meghalt Makai Emilnek darabjában, a »Hatvani professor«-ban. A kísérlet érdekes már azért is, mert a magyar népdalban felette ismert, tíz szótagos verssorokat nem a megszokott sablon szerint, hanem egészen új, igen sajátos és mégis végtelenül könnyed formában mutatja be: az utolsó négy-négy hangot nyújtja meg hosszúra. A bezáró sor nyolcz szótagú, de a két legutolsó szótag az arányosság kedvéért ugyanoly hosszúra van nyújtva, mint az előző sorokban a négy utolsó hang. Érdekes az is, hogy a sorok végét félzáradékokon nyugtatja, de a dallam akkor már átmegy egy rokon hangnemre. A harmadik sorban meg magyaros mollban modulál, míg végre a végsőben visszatér a befejező alaphangra. A fővárosi jobb cigányzenekarok széltiben játszásk és a közönség igazán élvezi, kíváncsi, ha a sordinás hegedűnek hosszan kitartott hangjait a cimbalom quartolás floriturákkal fonja körül. Szélesebb körben való elterjedésének azonban meglehetősen nagy akadálya, hogy szövegét igen kevesen ismerik és ezt a szöveget nem is tekinthetjük igazi népdalszövegnek.

Különösen vidám dalokban Kún kitünőket tud alkotni. Így például a Benedek Elek »Többsincs királyfi«-jában a tündérkirálynőt váró gyerekek kara magyar verbunkos stílusú muzsika, de benne mennyi a finomság, eredetiség. Imént Lányinál a magyaros kuplékkal kapcsolatban megemlékeztünk a magyar víg dalműstílus megalkotásának szükségességéről és eléggé bizonytalan kilátásairól. Úgy érezzük, hogy Kún megalkothatná az igazán népies,

Jer le, jer le, jer le,
Lán - got lán - got vet - ve

sempre arpeggiato

Mint a ger - le Tur - bé -
A szi - ved - be Szom - ju -

kol-ni fogsz ma ná - - lunk.
sá-got el nem ol - - tunk.

víg magyar operát és dicsően folytathatná azt, a mit félszáz évvel ezelőtt Szerdahelyi József megkezdett s utódai oly kevésbé folytattak. Miért nem lép rá erre a meglehetősen töretlen, járatlan útra?

A komoly, hosszabb lélegzetű népdal terén szintén megpróbálkozott. Nem mindig egyforma szerencsével járt, de mindig avval a vágygyal és igyekezettel, hogy egyénit, önállót, újat alkosson. Némelykor újítási vágya ugyancsak ránehezedik a formára és keretre. Így a »Rózsa, rózsza, nyiló rózsza« című nótában, a mely d-dur és h-mollban mozog, van a harmadik sor végén egy hosszan kitarított a, mely nincs se zencileg, se a hangulat szerint előkészítve, vagy megindokolva. Itt a jellemzetesre való törekvés túllőtt a célon.

mi - nek ten-nék hogyha te - het - nék is

Azonban az ilyen eset nála csak elszigetelt jelenség.

A magyar népdal nem fejlődhetik a melódianak elhanyagolásával. Míg Németországban Wolf Hugó írhat olyan német dalokat, a

melyeknél annyira a jellemzetesség a fő, hogy a melodia másodrendű jelentőségűvé válik, sőt sokszor majdnem semmi, úgy hogy e szerzeményekben az énekszólám akár el is maradhatna s a bonyolult remek kíséret még akkor is bámulatosan tükröztetné a megzenésített költeménynek zeneileg érzékíthető tartalmát és sokszor változó, színes hangulatát, addig mi magyarok még benne vagyunk s jó darabig benne is maradunk a dallam szeretetében és arra kell igyekeznünk, hogy ezt megegyeztessük a jellemzetességnek követelményeivel.

Mikor Kún László hosszabb lélegzetű és mégis népies ízű dalmot fon, néha igen szerencsés leleménnyel jár el. Így alkotta meg népdalainak egyik legszebbikét, a mely jellemzetesség tekintetében is ritkítja párját. Ez a nóta: »Lehullott az őszi rózsza levele« Erdélyi Zoltánnak szép költeményére. Az első két sor csendes panasz, egyszerű elbeszélő hangon; egy bánatos szózat telve lemondással és reménytelenséggel. Jellemző benne egy helyütt, hogy bár a nóta *a*-mollban van, mégis a *gis* helyett, a mit várunk, *g* van. Ez azonban a magyar fülnek éppen nem esik rosszul, mert gyönyörű, régies jellemvonás. A régi magyar egyházi énekekben és az ezekkel rokon, vagy ezektől származó, ma már igen ritka népdaloknál, sokszor felcsillan ehhez hasonló inódon egynémely egyházas jellegű skála. Szóval itt a hangok egyúttal színek is, még pedig régies, halványuló tompa tónusok. A nóta második felében azonban megszólal a szenvedély, kitör a keserűség is a kétségbeesésnek ellenállhatatlan erejével. Az intervallumok közé egy-egy terjedelmesebb lép be, a hosszan kitartott hangok mind gyakrabban ismétlődnek, mindmegannyi szenvedélyes zokogás; a jellemzetesen fellépő septimmetek közt itt-ott gyengén chromatizáló dallamhajlás jelentkezik mintegy odacsapott magyaros ornamentika. Mindez annyi színt, zamatot, meg hangulatot áraszt a nótára, hogy az ember benne és főleg a szép és jellemzetes fokozásban nem győz eleget gyönyörködni. Az ilyen nóták magasabb nézőpont előtt is megállják helyüket, mert nemcsak forma van bennök, hanem tartalom is, nemcsak kedves dallam, hanem jellemzetesség is. A különböző, egyenként is becses és teljes figyelemre méltó művészi sajátságoknak ilyen együttes előfordulása teszi pedig az alkotást tökéletessé. A nagyképűsködők — nálunk több van, mint bárhol — persze felkiáltanak: Hiszen az egész

rit.

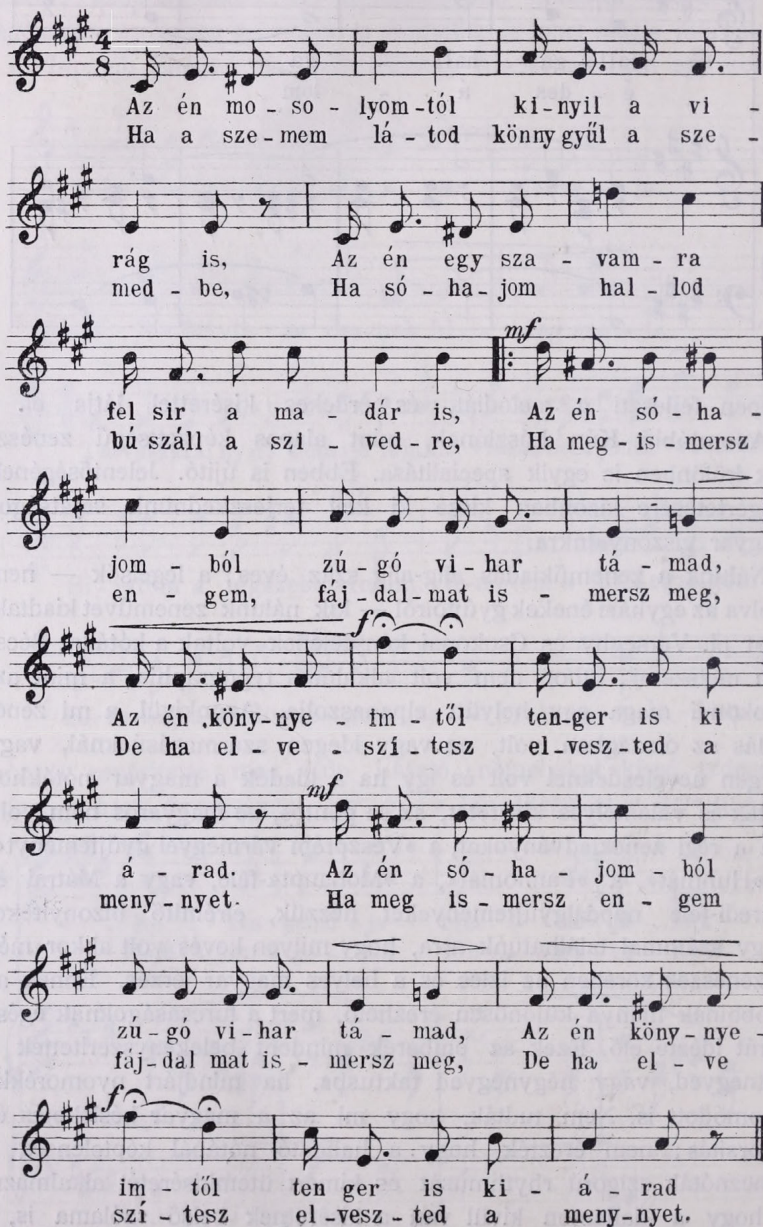
Hall - ga hall - ga
é - des á - lom

szépen fejleszti a melódiát, és érdekes kísérettel látja el.

Az utóbbi Kún Lászlónak, mint alapos képzettségű zenésznek különben is egyik specialitása. Ebben is újító. Jelentőségének megértésére azonban kissé ki kell terjeszkednünk sajátos magyar viszonyainkra.

Nálunk a zeneműkiadás alig-alig száz éves; a legelső — nem szólva az egyházi énekek gyűjtőiről — kik nálunk zeneművet kiadtak, mint pl. Verseghy és Csokonai kénytelenek voltak a kótákat Bécsben metszteni; itthon nem volt alkalmas typographia, a mint azt Csokonai maga egy helyütt elpanaszolja. Azonkívül, a mi zenei tudás az országban volt, az vagy idegen származásúaknál, vagy idegen nevelésűeknél volt és így ha a kiadók a magyar nótákhoz adtak is valamelyes kíséretet, az se pontos, se magyaros nem volt. Ha a régi zenekiadványokat, a »Veszprém vármegyei gyűjteményt«, a »Hunniát«, a »Pannoniát«, a »Mohaupt«-féle, vagy a Mátrai és Füredi-féle népdalgyűjteményeket nézzük, elrémítő bizonyítékot nagy számmal találhatunk arra, hogy milyen kevés volt akkor még a zenészek körében az ízlés és a helyes magyar érzés. Ennek az utóbbinak hiánya különösen érezhető, mert a furcsaságoknak egész sorát idézte elő. Ezek az emberek mindent belekényszerítettek a kétnegyed, vagy négynegyed taktusba, ha mindjárt nyomorékká nyomódott is. Nem tudták, hogy mi az a magyar késleltetés és gyorsítás; nem érezték, hogy a hallgató nótánál képtelenség a táncznóták szigorú rhythmusát és kimért ütemkíséretét alkalmazni s hogy a dallamon kívül van a kíséretnek belső szólama is, a

A másik „Lia dal”.

Az én mo - so - lyom - tól ki - nyíl a vi -
Ha a sze - mem lá - tod könny gyűl a sze -
rág is, Az én egy szá - vam - ra
med - be, Ha só - ha - jom hal - lod
fel sir a ma - dár is, *mf* Az én só - ha -
bú száll a szí - ved - re, Ha meg - is - mersz
jom - ból zú - gó vi - har tá - mad,
en - gem, fáj - dal - mat is - mersz meg,
Az én köny - nye - im - től *f* ten - ger is ki
De ha el - ve - szí - tesz el - vesz - ted a
mf á - rad. Az én só - ha - jom - ból
meny - nyet. Ha meg is - mersz en - gem
zú - gó vi - har tá - mad, Az én köny - nye -
fáj - dal mat is - mersz meg, De ha el - ve
f im - től ten ger is ki - á - rad
szí - tesz el - vesz - ted a meny - nyet.

mely megadja a dallamnak a maga háttérét, de egyuttal némi önállósággal maga is érvényesül. Némiképpen menteni is lehet azonban őket. Nehogy igazságtalanok legyünk, el kell ismerni, hogy a közönség tudatlansága, vagy sokszor nemcsak idegen, hanem ferde képzettsége is ólomsúlylyal nehezedett kiadóra és zeneíróra egyaránt. Nagy baj van ott, a hol a közönségnek legnagyobb része kezdő, vagy a kezdőnél csak igen kevésel magasabb képzettségű zongorázó. Külföldön az énekhangra és zongorakiséretre letett dalokat különösebb nehézség nélkül játszásként éneklés helyett kevésbé módosított kísérettel zongorán. Nálunk ez másképpen van. Általában azt kívánják, hogy a zongorarészben legyen benne a dallam is s a letét nagyon könnyű legyen, hogy az egész kezdők is megerőltetés nélkül játszhasák. A 70-es és 80-as évek nagysikerű népszínműveinek nótakiadványain rendszeren a füzet homlokán ott ragyogott a megjegyzés: »E dalok akként vannak zongorára alkalmazva, hogy a zongorarész a dallamot is magába foglalja és külön éneklés nem szükséges.« Ez az eljárás nálunk hosszú időn át megőljője volt minden finomabb kíséretnek. Az anyagra máskülönben olyan becses Limbay-féle gyűjtemény pl. 1200 nótát nyújt olyan letétben, a mely gyerekeknek való, talán azoknak sem.

Igy aztán nem csoda, ha a jobb és magyarosabb érzésű zongorázók a cigányoknak hegedű- vagy cimbalomtechnikáját vették át, a mely technika számos szépségben bővelkedik ugyan, de egyoldalú és nem is mindig ízléses.

Megbecsülhetetlen előnye, hogy a szomorú és hallgató nótákra pompásan beválik, jól lehet mellette énekelni, nem unjuk meg és a mi fő, mindenképen magyar. Baja, hogy cigányos ornamentika túlon túl van benne, míg harmoniai háttér (balkezes szólam és kíséret) a szükségesnél is kevesebb. Ennek az iránynak főképviselőjéül Nagy Zoltánt tekinthetjük, a kinek csárdásai és hallgató nótái a magyar zenei díszítő és játszási stílusnak mintaképei. Igaz, hogy az idegen játékost a sok ornamentika zavarba hozza és csak a magyar érzésű játzó képes rajta eligazodni, de hiába, ez így van. A jövő magyar zenének is figyelembe kell ezt vennie, ha mindjárt az egész csak egy fejlődési foknak nézi is. Nagy Zoltán 1875-től 1885-ig írt; azóta nemcsak a magyar zenetudás, hanem még a magyar zenei hallás és érzék is meglehetősen fejlődött

és mindakettő kívánja a tömörebb harmoniai háttérrel, a rhythmikai árnyalatok változatos sokaságának kótával is megérezkíthető kifejezését és polyphoniából is annyit, a mennyit lehet. A cigányos és a modern irány a mai átmeneti korszakban meglehetősen szemben áll egymással, a vége compromissum lesz; belejön a tudás és megmarad a magyarosság. (Megjegyezzük, hogy a cigányos irány is igen nagy haladás volt a külföldi, vagy internacionális virtuóz és a hazai teljesen tudatlan feldolgozáshoz képest.)

Az utolsó két évtizedben végre azonban felmerült az a régóta érzett törekvés, hogy a magyar nótának lüktetését, hullámozását, késleltető, majd nekiiramodó menetét ne csak nagyjában, legdurvább körvonalaiban, hanem minden ízében, legkisebb árnyalataiban is híven, vagy legalább is a megközelítésig híven adják vissza, viszont pedig tömörebb hangzatokkal, magasabb színvonalú zenei kidolgozással olyanná tegyék a magyar nótát, hogy ne csak a műkedvelő és nótázó nagyközönség mérsékeltebb igényeit, hanem a modern és képzett muzsikusnak kényesebb ízlésű fülét is teljesen kielégítse.

Természetes, hogy különböző irányoknak összeforradása nem történhetik meg se könnyen, se megtévedések nélkül, mindazonáltal végbemegy, mert végbe kell mennie. Hogy a fejlődésnek egy példáját a sok helyett megemlítsem, felhozom Lányi Ernőnek egy nótáját: »Jaj istenem teremtőm«, melyet még a 80-as években írt. A nótához a balkéz tizenhatodokból álló quartolás ütemeket vesz kíséretül és a modern kíséretet így és ezen a helyen még erőltetettnek érezzük. A magyar fül még mai napság sem feltétlenül modern fül. A dalköltészet terén mégis — Hubaytól és Kern Auréltól eltekintve, mint a kikben kevesebb a népies ér — főleg Lányi Ernő és Kún László azok, a kik a régi kincset, új keretekbe akarják beleilleszteni. A kíséretek most már biztatóbbak, még pedig két okból: először, mert a rhythmikai árnyalatokra finom füllel vigyáznak, azután meg, mert a mi hallásunk is jobban tűri, sőt talán már kedveli is a tömörebb és bonyolultabb harmóniát és hanghatást. Kún Lászlónak egy friss nótájában: »Sohsem nyit igazán virágot a cserfa«, a kíséret teljesen modern, a nélkül azonban, hogy magyarosságát elvesztené. A dallamot közrefogó accordok a dallam rhythmusát semmiképpen sem zavarják, sőt annak igen jó harmóniai háttérrel adnak. És mégis

akadnak, a kik azt mondják, hogy nem hatásos, nem eléggé magyaros, hiányzik belőle jó csomó czimbalomszerű passage, meg skála, futam, chromatizálás is, meg septim is, szóval a megszokott czigányos modor. Mások szerint a magyar népdal ilyen erős kiséretet nem bir meg, általa a nóta nehézkesse és idegenszerűvé válik. Az utóbbi ellenvetés sem alapos. A dalköltőnek az a törekvése, hogy még a kiséretben is igazán haladjon, csak dicséretet érdemel.

Annyi bizonyos, hogy mennél több a magyar dalköltőnek népies érzéke, annál bátrabban haladhat a maga lelkével az új utakon; a népdal ismerete, vagy beható tanulmánya nélkül azonban könnyen megtéved és erőltetetté, idegenszerűvé lesz.

Kún megzenésítette Szabolcska Mihálynak örök szép költeményét a »Grand Cafében«. A tárgy követeli a jellemzetességet és mindamellett a költeményben olyan erős magyar érzés, sőt pusztai hangulat uralkodik, hogy modern, de idegen stílusban megzenésíteni kész nevetség lett volna. Magyarul sir tehát a nóta és hullámszik a bánatos érzés, de a mellett mindég jellemzetes marad. Közbe-közbe megcsendül a tartalomhoz híven a »Kondorosi csárda« nóta, de csak gyengén, mint a lehelet, vagy mint a távolból hangzó pusztai harangszó s belopja lelkünkbe a költemény édes melancholiáját. Ime az igazi magyar műdal. Műalkotás, de színmagyar!

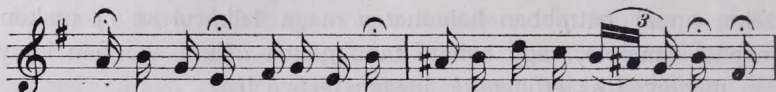
Lampérth Gézának »Rodosto« című darabjában énekelték egy másik notáját, a »Rákóczi búcsúja« néven ismert régi kurucz szövegre Thaly gyűjteményéből. Két stropha az egész, de olyan viharzó érzés, szenvedélyes fájdalom és erős jellemzetesség van benne, hogy valósággal drámailag hat. Aligha tévedünk, ha a dalköltőt hivatottnak tartjuk arra is, hogy a szélesebb és bonyolultabb műfajokkal megbirkózzék.

Kún Lászlónak nagy szerencséje, hogy teljesen magyar levegőben született, nevelkedett és művészetében is magyarnak maradván, igyekszik modern tudásúvá lenni. Nem kellett neki idegenes neveléssel, idegenes tanultsággal az újra magyarra válásért olyan nehéz küzdelmet folytatni, mint nagytehetségű kortársának, Lányi Ernőnek. Legnagyobb hibája, hogy eddig keveset írt. A magyarságnak mindenüvé kell rátermett ember, de talán sehova se annyira, mint éppen a magyar zenéhez. Nemzeti és művészeti érdek egyaránt követeli, hogy sok régi mulasztást jóvá téve biztosítsuk a jövő helyes fejlődését.

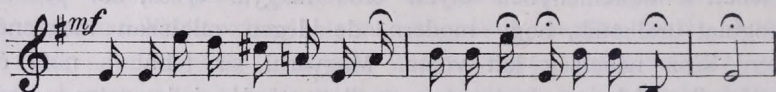
A Grand Café-ban.

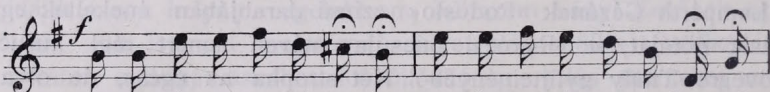
Sír a nó-ta, magyar nó-ta Muzsi-kál-nak es-te ó-ta
Mennyi ér-zés, mennyi bá-nat, Szi-ve van-tán a nó-tá-nak
A te-rem-nek min-den lán-gja Mintha pásztor tűz-zé vál-na

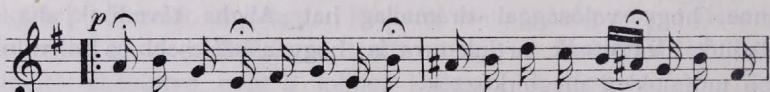
Mesz-sze, meszsze, i-de-gen-ben, Me-se-be-li tűn-dér kertben,
Oly szo-mo-rún sirdogál-ja Mi-ben áll a mu-lat-sá-ga
Csak itt lent a czifra lá-nyok Fé-nyes u-rak asz-szonysá-gok

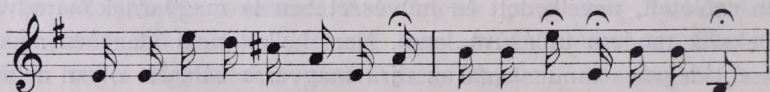
Egy pá-ri-si fo-ga-dó-ba; Fo-ga-dó-ba fo-ga-dó - ba!
Kon-do-ro-son a bojtárnak A bojtárnak, a bojtár - nak!
Nem figyel-nek a nó-tá-ra A nó-tá-ra a nó-tá - ra!

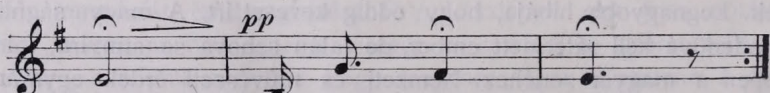
Ne-vet-gél-nek, be-szél-get-nek, De ők ar-ról nem te-het-nek,

Tud-ja a jó min-den-ha-tó, Mi is a-zon sir-ni va-ló

Hogy a mé-nes ott de-l-el-get Va-la-hol egy csárda mel-

lett, Csár-da mel - lett!

„Dobos már dobolhat.“

Lassan.

Piano introduction in B-flat major, 4/8 time. The piece begins with a mezzo-forte (*mf*) dynamic, featuring a melody in the right hand and a bass line in the left hand. The melody is composed of eighth and sixteenth notes, with some chords. The piece concludes with a piano (*pp*) dynamic, showing a final chord in the right hand and a sustained bass note in the left hand.

First vocal entry and piano accompaniment. The vocal line is in B-flat major, 4/8 time, starting with a piano (*p*) dynamic. The lyrics are: "Do-bos már do-bol-hat, Rá-kó-czi ún-szol-hat". The piano accompaniment is in B-flat major, 4/8 time, starting with a piano (*p*) dynamic. The piano part features a melody in the right hand and a bass line in the left hand, with some chords and a final cadence.

Second vocal entry and piano accompaniment. The vocal line is in B-flat major, 4/8 time, starting with a mezzo-forte (*mf*) dynamic. The lyrics are: "Raj-ta, raj-ta, raj - ta!... A tá-bor, a tá - bor". The piano accompaniment is in B-flat major, 4/8 time, starting with a mezzo-forte (*mf*) dynamic. The piano part features a melody in the right hand and a bass line in the left hand, with some chords and a final cadence.

Zászló-it le-hajtja A majthényi páston, Szegény kurucz

ta - bor... Hajh, Károlyi Sándor! Hajh, Károlyi

mf *emeltebb hangon* *mf*

sf *mf*

Sán-dor, Ká-ro-lyi Sán-do-rom! Ho-vá lött, ho -

cresc. *ismét szomoruan* *f*

cresc. *f*

vá lött Az én szép tá - bo - rom?

pp *perdendosi*

pp *perdendosi*

»A dalok divatozásainak évszámait s helyiségeit habár mindenütt teljes bizonyossággal adnom nem lehetett is, de legalább megközelítém; miért, ha előbb nem, legalább évszázad múlva némi elismerésre igényt tarthatok: miután eddig ilyesmire nem volt tekintet.«

Mátrai: *M. népdalok egyetemes gyűjteménye. Előszó. 1852.*

X. FEJEZET.

A magyar népdal történeti földrajza.

A mai magyar népdal igen sok elemből verődött össze, de nagyjában és egészében egységes maradt. A rengeteg idegen behatás és gazdag változatosság mellett is magyar és egységes bélyegét megtartotta számára a magyar nyelv. Ennek egyéni törvényei, sajátos rhythmusa a legrégibb időktől maig megszábták egységes jellemét és fejlődésének módját, irányát, határait. Egyébként is a közös és egyforma eredményt előidéző tényezők száma nagyobb, mint a különbségre dolgozóké.

A magyar nyelvben is vannak pl. nyelvjárások, de ezek korántsem olyan eltérők, mint más nagy területeken elterjedt népeknél, vagy népfajoknál. Az irodalom nyelve a nép előtt sem idegen, a göcsei paraszt megérti a székelyt, a palócz a szegedit. Ezért a magyar népdal dallamában a nyelvjárási különbségek elenyészően csekélyek s a különböző tájak dalai nem tüntetnek fel olyan nagy eltéréseket, mint pl. Franciaország egyes vidékeinek népdalai. Nálunk a különbségek inkább tartalmiak, mintsem formaiak (dallam, structura, rhythmus). A hol ilyen van, ott már idegen (allophil) behatás mutatkozik.

Mikor a magyarság ez országba bejött, az *egyház*, valamint az itt élő *szláv*ság hatása alá került. Ennek az időszaknak homályában csak tapogatózva haladhatunk. Segítségül kell hívnunk a

nyelv- és a történettudományt, hogy legalább a kereteket kijelölhessük a további kutatás számára. Annyi bizonyos, hogy az Árpád-kori magyarságnak magva és zőme a Dunántúlon volt és a többi országrész ide gravitált, sőt azt hiszem, innét colonisáltattak nagy részben magyarrá. Ehhez az országrészhez legközelebb a nyugati felvidék esett, az úgynevezett Mátyusfölde, a melynek a lakossága morva-tót volt.

A dunántúli magyarságnak régi népköltészetéről,¹ verseiről, rhythmikájáról, dallamairól eddig nagyon keveset tudtunk. Csak legújabban történt itt örvendetes változás. A régi magyar regös énekek, melyeket dr. Sebestyén Gyula kutatott fel és gyűjtött össze, szöveg és dallam tekintetében olyan régi kezdetleges korszakba visznek vissza, a milyenről eddig fogalmunk sem volt. A dallamok a primitív melodiának azt a típusát mutatják, a melyet *rhythmikus recitativnak* nevezhetünk. És habár a szláv hatás kétségtelen, de azért kölcsönzésről nem lehet beszélni, mivel a *rhythmusba tagolt recitativ* minden nép primitív népdalának általános és mindenütt előforduló *formája*. Ezen dallamhoz hasonlót ma már csak a legelfeledtebb *gyereknóták töredékeinél* találhatunk.

Ezek a regös énekek a Dunántúlnak nyugati határszéli és hegyközi falvaiban maradtak fenn, a mint általában egyes néptörzsek, meg néprajzi sajátosságok, hatalmasabb, népfajok és kulturai tényezők elől határszéli, félreeső vidékeken bújnak meg.

Ha a Dunántúlnak mostanában kiásott *regös énekei* a gyermeknótáknak primitív structuráját mutatják, úgy a reformáció előtti magyar népdalnak átlagos típusát a Mátyusföld népdalában találjuk meg, a mely nagy részben a *tót népdal*. De sohasem szabad elfelednünk, hogy a *tót népdaloknak nagyobb része egyúttal magyar népdal is*, mert sok közös mind a két népnél. A tót népdaloknak egy nagy része pedig egy olyan középkori hatást tükröztet vissza, a mely a legrégebb magyar népdalokban is már csak csak gyengén csillámlik fel, t. i. az ős katolikus egyházét, az *ős katolikus egyháznak gregorianus énekeiét*. Ezt az érdekes tüneményt mindenki hangsúlyozta, a ki csak a tót népdallal kutató módjára foglalkozott. (Füredi László, Kollár, őket idézve Szeberényi; önállóan és igen érdekesen

¹ Nevezetesebb források: Kővárynak »Göcseji népdalok« című gyűjteménye, Vikár Bélától »Somogy megyei népdalok« a Kisfaludy-társaság gyűjtésében és Sebestyén Gyula dr. dunántúli gyűjtése.

Lichárd Milán turóc-szt.-mártoni nyomdász és Medveczky Antal plébános.)

A magyar tudományosság még, úgyszólván, meg se kezdte ennek a gazdag anyagnak kiaknázását, pedig mind a Kollár-féle, csak szöveges dalgyűjtemény, mind a turóc-szent-mártoni dallamokat is közlő gyűjtemény (»Slovenski spevi«) páratlanul becses. Kollár gyűjtése, mely az ország egyharmad részére Eperjestől Pozsonyig és Budapesttől Árvaig kiterjedt, a múlt század elejéről származik, a mikor még se a kultúra, se a cigányok útján behatoló új magyar zene nem szorította ki és nem formálta át a görbe országnak hegy-völgyeiben megmaradt emlékeket. A turóc-szent-mártoni gyűjteményt a 80-as és 90-es években szedték össze és sok a múlt században keletkezett magyar nóta van benne.

Az északnyugati országrész azért őrzött meg dallamban és szövegben is annyi régi maradványt, mert népessége nem pusztult ki soha. Ez az országrész sohase volt török hódoltság, főúri osztálya részben, középnemessége egészben mindig magyar volt, habár koronként tótul beszélt is. Magyarországnak keleti harmada (Erdély), meg keletről délnyugatig elnyúló felső íve volt, az úgy a hogy épségben maradt rész. Ezért a régi magyar népdalnak máig élő maradványait Erdélyben s a palóctság földjén kell keresnünk. Ott már Vikár és Seprődi, itt Bartalus igen sok eredménnyel kutatott is. De a szövegben és dallamban régi rétegek feltárásánál a tót népdalnak mélyen alányúló kincses bányájába is mulhatatlanul le kell szállnunk. Ezt a rendkívül fontos körülményt nem hangsúlyozhatom eléggé. Kollárnak minden délibábos feltevését a mai tudás el nem fogadhatja. Azt az erőlködését pl., hogy a tót népdalt az indogermán nyelvrokonság alapján az ó-görögre vigye vissza, képtelennek kell mondanunk. De annyi bizonyos, hogy az ő könyvében a gyűjtött kincs nemcsak tót, hanem magyar szempontból is becses.

A tót népdal, jobban mondva hazánk észak-nyugati részének népdala, történeti reminiscenciákban sokkal gazdagabb, mint hazánknek bármely más vidéke, Erdélyt sem véve ki. Nemcsak a kurucz időkről és kurucz háborúkról szólnak némelyek, hanem, mint láttuk, Mátyás királyról, sőt még Szent Istvánról is. Ezt a régi — ha nem is Szent István korabeli — töredéket még a turóc-szent-mártoniak se tudták közölni. Én elsőnek közlöm. (Lásd a III. fejezetet.)

Mátyás király hadakozásaiban nagyon sokat járt északnyuga-

ton és csakugyan a tót népdalban olyan szerepet játszik, mint IV. Henrik a francziáknál. Valóságos »vert galan«. Azonkívül a tót népdalban erősen érezhető az a középkori katolikus szellem, mely a reformáció előtt annyira eleven volt és a magyar szenteknek, különösen a szent királyoknak és Szűz Máriának erős kultuszát üzte.

A tót népdalokban az ős katolikus jellegű melódiákon kívül is sok régiesség van. A sólyom sűrűn szerepel bennök, holott ez a magyar népköltészetből Balassa Bálint óta kiveszett és más szók és kifejezések is régi századokra vetnek hirtelen fényt.

Ha a regős ének a Dunántúlra s a tót népdal az Északnyugati Felföldre mutat, akkor ez csak összevág a történelmi fejlődéssel. Az Árpádok alatt tényleg a Dunántúl volt a magyarság magva s az a körülmény, hogy a regős énekek a székelység közt is elég jól megmaradtak, fontos bizonyíték a mellett az elmélet mellett, mely a székelységet, vagy egyrészét Árpád-kori a Dunántúlról történt telepítésnek tartja.

A tót népdal kelet felé és dél felé lassan átmegy a tiszta magyar, sőt keletmagyarországi népdalba, észak és nyugat felé pedig átmegy a cseh és morva népdalba, miként az Északnyugati Felföld hegy-völgyeinek hímes takarója is sok tekintetben ugyanaz, mint a Sudetek vidékéé s más oldalról dél felé és kelet felé lassan-lassan beleolvad a magyar Nagyalföld flórájába. Ezt a tót kutatók hangsúlyozzák¹ és én magam is észreveszem. A néptörzsek és népfajok itt sincsenek egymástól szigorúan elhatárolva, hiszen századokon át éltek egymás mellett, sőt egymás között.

A XVI. században a nyugati hatás erősödik, mert a reformator énekszerzők Csükeitől és Sztáraitól egészen Bethlen Gáborig és Szegedy Ferenczig, meg az ellenreformáció nyomában támadt katolikus énekeskönyvek mind nyugati hatás alatt állanak és egyházi hangnemeket használnak, habár aránylag hosszabb lélegzettel. Tinódi Sebestyén sem kivétel, legfőlebb egyetlen egy népiesen keleties ízű dallamában. Ilyen nyugateurópai, egyházi jellemű dallamok aztán meghonosodtak széles Magyarországon és lassankint magyarokká váltak.

Ezekkel a törekvésekkel ellentétben idővel mélyreható változás áll elő: fellép a profán, népies és egyúttal keleties hatás,

¹ Lichard Milán neves, tót népdalkutatónak levélbeli közlése.

vissza-visszaesve és mindig újra neki indulva, míg végre a kurucz időkben a magyar skálában teljesen érvényre jut. Ezeknek a tüne-
ményeknek színhelye keleti Magyarország, vagyis Erdély és a Tisza
felső vidéke.

A népies és keleties áramlat már Balassa Bálintnál világosan mutatko-
zik. Nála más befolyásokon és mintákon kívül kimutatható a délkeleti
Európában lakó népek költészetének hatása. Ő török, oláh, horvát,
lengyel nótára írt verset. Viszont a protestans keleti Magyarország az,
a hol ez az irány a nép közt is elterjedt, ámbár a protestans
papság a profán költéssel hivatalosan nem vállalt semmi közös-
séget. Pl. a »Vásárhelyi daloskönyv« tele van Balassára emlékeztető
költeményekkel és a sok oláh czélzás és vonatkozás mutatja, hogy
a XVII. században Erdélyben a magyar versek és dallamok már
az oláhság közé is behatoltak. Ez a népies behatás ugyanabban
az időben történik, mikor a protestantizmus védelme alatt az első
nyomtatott oláh könyvek Erdélyben megjelennek.

Szintén ebben a korban jut keleti Magyarországon és Erdélyben
uralomra a magyar skála és fejlődik ki a régi magyar táncznóta,
melyet erdélyinek is merek nevezni, bár messze Erdély határain
túl is közkedvelté vált.¹

Az bizonyos, hogy a magyar skála nem elszigetelt tüne-
meny, hanem megtalálható egész délkeleti Európa népdalköltészetében, a török,
délsláv, moldvai, kisorosz, lengyel népzenében is. Azt lehet mondani,
hogy ez a délkelet-európai flora Magyarország területén találko-
zik és keveredik nyugati Európa dallamflorájával. Kétségkívül ne-
héz és nagy óvatosságot igénylő dolog a dallamoknak külön-

¹ Az Eszterházy-féle tabulaturás könyvben és a Kájoni kéziratos Cancionaléja
végén levő magyar tánczok mind rhythmusban, mind dallamban teljesen rokonok,
pedig az első gyűjteményt Csiksomlyón, közel a keleti országhatárhoz, a másikat
meg Nyugot-Magyarországon írták le.

A kuruczköltészetnek magyar skálái, dallamai is keletre utalnak. Már P. Hor-
váth Ádám az ő természetes, de finom érzésével megsejti s meg is jegyzi, hogy
a dunántúli városokat megverselő kurucz nótá: »Fennyen tartod a nagy orrod kevély
Pozsony vára«, alighanem »erdélyi travestia« és Thalynál (Adalékok) meg is van
az erdélyi versio. Azért a Szencsei daloskönyve, melyet a Dunántúl írtak össze,
mondhatni az egész akkori Magyarországra érvényes. A Vásárhelyi daloskönyv-
ben is, pedig erdélyi, ott van a töredék a kassai leányzóról:

Ötven, hatvan katonának szállást adok én,

A kassai főbírónak lánya vagyok én.

Az új nóta akkor különösen a száguldó kurucz lovasok útján gyorsan terjedt*

választása, az egyes sajátosságos fajok jellegének, származásának meghatározása. Ha néha sikerül is kimutatni a különböző elemeket, a kutató nem igen tud a homályba behatolni. Csak a szövegnek, a tartalomnak és egyéb körülményeknek gondos összevetése hozhat hébe-korba rendkívül becses eredményeket elő.¹ Így pl. a P. Horváth Ádám gyűjteményében levő nóta: »Mért sír a fehér hattyú Meander vize partján« a maga klasszikus vonatkozásával Balassa Bálint idejére utal, midőn a renaissance antik képeivel és hivatkozásaival még a magyar népies költészetet is áthatotta. És csakugyan a »Vásárhelyi daloskönyv« legelején találjuk szintén a mythologiai képet: »Siralmas hattyú Meander partján«. Mindez keleti Magyarországra és Horváth Ádám koránál 200 évvel régebbi időre mutat. Ezt a feltevést a dallam is támogatja. Ez ugyanis azt a fejlődésfokot képviseli, a mikor az egyházi csira magyar melegséggel eltelve, színesedni kezd, tehát a Balassa körüli időt. Azóta Kálmán Farkas lelkész helyeselve hozzátéteemet, kimutatta, hogy a szép dallamot Dávid Ferencz 1571-ben szerzette. Ez a reformátor Erdélyben és keleti Magyarországon működött. Révész Kálmán tiszteletes pedig rájött, hogy a szöveg 1613-ban Debreczenben, mint funerale keletkezett.

Horváth Ádám gyűjteménye sok régi magyar táncznótában bővelkedik, melyeknek jellegét szívósan megőrizte az erdélyi oláh-ság is. E nóták magyar eredetét mutatja, hogy egyéb hasonlóság mellett rhythmusuk eléggé különbözik mind a nagyoláh és moldvai, mind a kisorosz népfajokétól.

Néha egy-egy név és valami helyi vonatkozás elárulja és megőrzi a származás nyomát. Így a P. Horváth-féle gyűjteményben ennek a nótának: »Összegyűltek, összegyűltek a miskolczi lányok«, gazdagabb egy száz évvel későbbi változata: »Összegyűltek, összegyűltek a harkányi leányok.« Takta-Harkány, a hol ezt a dallamot gyermekkoromban találtam, két órányira van Miskolcztól. Mindez bizonyosság arra, hogy ez a nóta itt termett, ez a nóta ennek a vidéknek törzsnótája.

¹ Kelet és Nyugat érintkezésére igen jellemző példa a magyar vándorezigányság cigány szövegű dallamkincse. E nóták közül a nyugati magyarországiak inkább egyházas, míg az erdélyiek keleties jellegűek, sőt az utóbbiak egy szótagra két vagy több zenei hangot is alkalmaznak, a mi a balkáni és kelet-európai népdalnál gyakori, a magyar népdalnál azonban mindig igen-igen ritka.

P. Horváth Ádám egy másik dunántúli régi típusú táncz-nótájában:

Hopp ördögös boszorkányos
Segesvári koreszmáros

Segesvárnak előfordulása rámutat az erdélyi eredetre.

A XVI. században és a XVII. elején főleg északi és északkeleti Magyarországon a lengyel rhythmus hódított. Nyomai nem annyira a sinkopált rhythmusban és a csonka (lengyel) alexandrinban, mint inkább a $\frac{3}{4}$ és $\frac{5}{4}$ ütembeosztásban mutatkoznak, ámbar az egyházi népének közt is volt sok ilyen. A lengyel behatást leginkább a tótság és a palócság között, azonkívül az Eszterházy-féle énekeskönyvben lelhetjük fel.

A kurucz idő után az egyházas jellegű búsongó nótá fejlődésében megakadt. Az általános elnemzetlenedés folytán nem találkozott mivelője és főntartója. A régi táncznóta pedig, bár a parasztság énekelt és gyakran eltánczolta, veszedelmesen közeledett ahhoz az egyhangúsághoz, mely a különben szép keleteurópai gyorsabb népdalt és tánczenét olyan hátrányosan jellemzi. A magyar népdal a XVIII. század végén csak úgy szomjuza az új, üdítő áramlatot és termékenyítő nedvességet, mint a magyar irodalom. Az új áramlat azonban egyelőre a nótában csak úgy nem volt üdvöthozó, mint az irodalomban. A francziás, a klasszikai, vagy a németes iskolának csak nyelve és szókincse volt magyar, formái és mintái idegenek. A korbéli magyar palotás zene költői is idegent utánoztak,¹ ámbar magyar színezést használtak. Zenéjük félbe-maradt műzene, új magyar, ha úgy tetszik, olasz-magyar stílus. 1790-től 1838-ig úgy uralkodott a magyar palotás zene, mint a klasszikus és a romantikus költészet s ez a zene a népiességet nem kedvelte, sőt elnyomta, lenyűgözte, félreszorította. Csak a népszínművek feltűnésével kezdődik a népdalnak virágzása. A palotás zenének formái vívmányai csak a 70-es évektől kezdve kezdtek átmenni és teljesen beolvadni a tulajdonképpeni népdalba. Hiába a népdal, mint a nép maga, végtelenül conservatív. Aztán meg a népdalzene nem talált egy Petőfire vagy Aranyra.

¹ Verseggy például teljesen az idegen vagy az új magyar stílus rabja; két tucsat nótája közül 18 teljesen idegen, 5 új magyar stílusú és csak egyetlen egy népdal. (»Nincs megénkben szebb leányka Erzsikénél«) Lásd a II. rész első fejezetét.

Most változik a földrajzi szintér is. A palotás zenének keletkezési és fejlődési helye csak úgy nyugati Magyarország volt, mint nagyjában az egykorú irodalomé is. Gondoljunk csak a két Kisfaludyra, Berzsenyire, Vörösmartyra stb., aztán Lavottára, az öreg Ruzsicskára, Csermákra, Biharira, Rózsavölgyi Márkra és a sok idegen származású magyar muzsikusra. Arany és Petőfi korában a Dunántúl helyett lassanként az Alföld, a Tisza-vidék lesz a költészet és népdalzene termőföldje.

A Nagy-Alföld középső és déli része kevésbé volt önálló daltermelő; akadályozta ezt a török hódoltság, a magyar népesség kicsiny száma és a rengeteg idegen település. Sőt itt nem volt nemesség sem, melynek még a Dunántúl is volt némi tradíciója. Ez a vidék azonban átvette Erdélynek és a felső Tisza-vidéknek dalköltészetét és ebben énekelte meg saját tárgyait: a betyárvilág eseményeit és érzelmkörét. Így keletkezett az Alföldön az a sok betyárnóta, betyár-ballada és pásztornóta, mely gyakran ugyancsak régi dalcsiráknak színes fejlesztése. Keletkezésük ideje a múlt század első két harmada, Angyal Banditól Rózsa Sándorig. Igen sokat Arany János gyűjtése mentett meg a feledéstől.

A nótaköltés terén újabban szembetűnő szerepcsere ment végbe. A régi időkben a nép, vagy a népies műveltségű elem szerezte a népdalt és a dallamforrás — bár legtöbbször öntudatlanul — az egyházi ének volt. Mai napság hivatásos népdalköltők, zenészek írják az új nótákat, a melyek cigánybandák útján és az úri körökből indulva terjednek el a mélyebben fekvő néprétegek közt.¹ Csakhogy a milyen gyorsan elterjed egy új divatos nóta a Hansaságtól a székelységig az úri körökben és a cigánybandákban, olyan nehezen honosodik meg a nép száján. Seprődi János (Ethnographia, 1901.) túloz ugyan, midőn azt mondja, hogy ezer új nóta közül csak öt ver gyökeret a nép közt, de tény, hogy az ilyenek az összes termelésnek csak igen kis hányadát teszik. Az új nótákat meghallgatja a nép, a legények éneklik is, de aztán minden vidék visszatér a maga megszokott dallamkincséhez, tősgyökeres nótájához. Így van ez a székelységnél, a palóczságnál, a felső Tisza-vidéken. Az is megállapítható, hogy a napi nóták (chansons de jour) leggyorsabban terjednek a Nagy-Alföldön és a Dunántúl;

¹ K. Reuschl az ilyen lesüppedő népdalokra ezt a kertészeti műszót használja: »Absenker«. (Hajtás, mely lefele gyökeret ereszt.)

nem csak azért, mert ez a két legnyitottabb országvidék, hanem valószínűleg a nép itt a legmódosabb és legfejlettebb. A palóctság, a székelység, a felső Tisza-vidék sokkal conservatívabb. Megjegyzendő, hogy a nép a meghonosuló nótákat sem veszi át eredeti formájukban, hanem lecsiszolja róluk a szokatlanabb fordulatokat, dallamkötéseket, modulálást s ezzel az egészet egyszerűbbé és régiesebbé teszi, hogy az ő fejletlen zenei ízlésének megfeleljen. Rendesen az egyszerű, zsoltáros dallammenetet, a hosszan kitartott hangokat kedveli. Az első hallásra régiesnek tetsző nóták közül nem egy ilyen régiessé tett modern nóta.¹ A nép különben sem a legbővebb formájú és bonyolultabb dallamfűzésű nótákat veszi át, hanem mindig az egyszerűbbeket, mert azok közelebb esnek az ő zenei ízlésének fejlettségéhez. E tekintetben érdekes példákat szolgáltatnak Bartalusnál azok a népdalok, a melyeket ő a nép ajkáról gyűjtött. Ezek között soknál ráösmernék Simonffi Kálmán, Szentirmay Elemér, Dankó Pista dalaira. Néha gyors csárdássá alakult át valamely hallgató nóta. Pl. Bartalus gyűjteményében: »A pinczében ég a gyertya« (I. 59.) nótának eredetije: »Sírjon, ríjjon a hegedű búbanatos hangon«.

A nép nemcsak nálunk conservatív. A francia is az egyszerűbb és régiesebb dallamokat kedveli, melyek »Ronde villageoise« vagy »Ronde enfantine« néven ismeretesek. Így van ez Délnémetországban is (Északnémetország igen kevésbé termékeny a népdalköltészet terén), azzal a különbséggel, hogy a németeknél a köznépnek is fejlettebb a zenei érzéke, mint nálunk és azért a folyton énekelt nóták között is sokkal több a műköltészetből belekerült »Lied« (különösen Schuberttől, Koschattól stb.), mint nálunk. Ebben része lehet annak is, hogy ezek a német dalköltők mūdalaikban is közel állottak a népdal formáihoz és minden ízében német zenét írtak.

A magyar népdalköltészetben nagy helyet elfoglaló tréfás és gúnyos nóták vidékenként különböző jellegűek. A túlnyomóan katholicus palóctság és székelység között a nép magán mulat, kicsü-

¹ Ezt a tapasztalatunkat megerősíti Vikár Béla phonograph gyűjtése. E daloknak kótára tevője, Kereszty István megütöközt a sok ismert nótának felmerült rossz s elforgatott variánsain. Örömkre ugyanezen felfogást találjuk meg K. Reuschlnek 1903-ban megjelent id. művében (Volkskundliche Streifzüge), hol ilyen felülről benyomuló dalokra mondja: »Natürlich hat man es sich zurechtgesungen«

folja a szegénységet, a szomszédait, vagy a szomszédfalubelieket, de papot, felsőbb osztálybelieket ritkán csipked. Már egészen más, szabadabb a hang a kálvinista vidékeken, a Bodrog-közben, Szabolcsban s a Dunántúl egyes részein. Itt aztán garmadával teremnek a papot, jegyzőt, zsidót, németet kigúnyoló nóták, a melyeknek melodiája rendszeren valamely katolikus népének, vagy kálvinista zsoltár. Már P. Horváth Ádámnál előfordul a következő:

»Uram, büntesd meg a tormát,
Miért keserű,
Lám a répa milyen édes,
Ha megfőzöd disznólábbal
Vagy orrjával,
Az apád is megeheti.«

Ugyancsak a református népesség közt keletkezik sok humoros, víg alkalmi nóta és bordal névnapra, szüretre, disznótorra. Igaz, hogy ezeknek szerzőit nem annyira a nép, mint inkább a népies hajlamú és műveltségű körök, a kántorok, rektorok, deákok, tanítók közt kell keresnünk, de a nép e dalokat befogadja és megőrzi, tehát ez is népköltészet.

Még egy igen érdekes kérdés merülhet fel. Az t. i., hogy a dallamalkotásban nem mutatnak-e a magyarságnak egyes vidékei jellemző eltérést, vagy hasonlóságokat. Ehhez hozzászól dr. Vikár Béla »Élő nyelvemlékek« című felolvasásában. Bemutatott egy táblázatot, a mely Fehér László balladájának szövegben és dallamban mintegy 22 változatát tünteti fel az ország különböző vidékeiről és kiemelte, hogy a dallamhajlás dialectus szerint változik és ennek értelmében a Fehér László dallamának székely variánsai legjobban közelednek a palóczság variánsaihoz, míg az alföldi és dunántúli változatok ezektől legmesszebb állanak. Csakugyan valószínű, hogy a dialectus és dallamhajlás között kell valami összefüggésnek lenni és ha ez nem mutatkozik még feltűnőbben, onnan van, hogy mind a székelység, mind a palóczság közt a katolikus népének századokon keresztül befolyásolta a népdalköltést és a zenei közizlést. E nemű kutatásunk még csak a kezdet kezdetén van, de a gondolat érdekes és a behatóbb vizsgálódást megérdemli.

Ez nagy vonásaiban a magyar népdalnak történelmi és földrajzi fejlődése.¹ És itt feltűnik, hogy a szászság fejlett kultúrája

¹ A nóta földrajzáról már P. Horváth Ádám tud, de nem foglalkozott vele. Először Mátray Gábor fektetett rá súlyt, a midőn gyűjteményében minden nóta

és zenei élete mellett is milyen kevés befolyást gyakorolt a magyar népdalra. Alig, alig, hogy egy dallamcsirában (A borbély-legény románcza) vagy egy-egy refrainban érezhetni ritka kivételként a hatását, holott olyan kis szögletben, mint a székeleyknél, nyilvánul zsidó, a Rába-közön stayer, északon lengyel hatás. A magyarországi svábság és szerbség sincs semmi befolyással a magyar népdalra.¹

Ma földrajzilag a magyar népdal el van terjedve az anyaország egész területén, úgy hogy a nemzetiségi határok népdalra nézve nem állanak fenn. Pl. a tótság népdalainak nagy része már egyúttal magyar népdal is, azaz a közös eredetűeken kívül már nagyon is sok olyan van, melyet kimutathatólag a tót a magyarból vett kölcsön. Hasonlóképpen áll a dolog a délvidéken, a hol a magyar népdal uralma sokkal mélyebb és sokkal messzebb terjed, mint a magyar nyelv. Erdélyben az oláhságnál a legrégebbi nóták, a mint azok a hegyvidéki primitív életmódú lakosságnál fennmaradtak, régi típusú táncznóták és rhythmusuk teljesen ugyanaz, a mi a régi magyar táncznótáé, pl. az erdélyi hajdútánczé. Ezek mellett aztán vannak egyhangú, hosszan elnyújtott pásztornóták, igen régi egyházas

mellé odajegyzi a lelet helyét és idejét. Valószínűnek tartjuk, hogy a Nemzeti Múzeumban levő Erdélyi-féle »Népdalok és népmondák« egyes darabjai alá szintén Mátray jegyezte oda azok helyét. Reménye, hogy »száz év múlva ennek becsét mások is föl fogják ösmerni,« — korábban teljesült. Már Bartalus mindig feljegyzi a nóta lelőhelyét, ugyanígy tett Kálmán Farkas gyomai lelkész és a Néprajzi Társaságnak valamennyi gyűjtője is. Hogy a lelőhelynek és elterjedésnek megfigyelése is nagyon fontos, azt hangsúlyozni talán felesleges is. Nem érdektelen, ha pl.: a Mátrai gyűjteményeiből láthatjuk, hogy Simonffynak két nótája, mint Pest és Heves megyékben, aztán a Jászkunságban elterjedt van megjelölve. Pár évre rá már Nyiregyházán is ismerik, de Erdélyből még 1857-ben is azt írja Szénfy Gusztáv, hogy ott ösmeretlenek. Akkor még a legszebb nóta is lassan terjedt. Merjük állítani, hogy tematikai fejlesztés megismerésének nincs tanulságosabb forrása, mint egy népdalthéma vándorlásainak és elváltozásainak megfigyelése, mert minden változása és változata magyar, eredeti és természetes.

A németeknél a limburgi chronika szerzője már 1359-ben feljegyezte az egyes nóták feltetszését és elterjedését s azóta rengeteg az adatunk. L. Karl Reuschl: Volkskundliche Streifzüge. A munkát még csak megkezdjük.

¹ Maguk a szász tudósok elismerik, hogy népüknek »szoros értelemben vett népdalai, dallamban és szövegben az erdélyi szász nép eredeti saját alkotásai, nincsenek«. (Weinrich Frigyes Alsófehér megye monographiájában »A szász nép«.) Hanem a német népdalokat ők is a saját népi ízlésük és módszerük szerint változtatják. (Lásd G. Brandschnak és A. Schullerusnak idevágó értekezéseit.)

dallamcsírákból, azonban már rendesen keleties moll-ban. Mennyire áthatott ide is a magyar rhythmus, érdekesen mutatja az, hogy a »Destepate Romane« című oláh nemzeti nótának rhythmusa és dallama teljesen magyar és az újabb oláh tánczok is mind a verbunkos és a csárdás behatása alatt állanak.

Nem mindig volt ez így. Volt olyan idő, a mikor a magyar nóta még a magyarság nyelvterületét sem hatotta át, mert még ennek körében is úgy álltak a városok, mint idegen nyelvű sziklaszigetek. Nem szólva a nyugati határszélről, mely tele volt németiséggel, még az ország középső és keleti részének városaiban is idegen volt a magyar népdal.

Kazinczy Ferencz 1789-ből említi, hogy Kassán nem értették a magyar szót, az alsó néposztálytól, az úri nép németül beszélt. De még a nemzetiségek közt lakó magyarságnál is ritkán hangzott a magyar nóta. Kiss János visszaemlékezéseiben azt mondja, hogy ő a szülői háznál mást, mint zsoldáros éneket, nem hallott, pedig parasztszülők gyermeke volt. A pesti magyar színpadon 1810 körül elébb csendül meg a szerb népdal, mint a magyar.

Ma a magyar népdal ellenállhatatlanul terjed, még pedig két úton, az úri cultura és a népies érintkezés útján. Az a sváb, vagy tót fiú, a ki magyar ezredékben szolgált, talán nem sajátítja el a magyar nyelvet, de magyar nótát mindig viszen haza. Sokszor szerb; tót, vagy német szöveget csinál hozzá, de a dallam és rhythmus mégis csak magyar. A Szepességnek igen régi a műveltsége, polgársága és parasztsága német, ezeknek igen szép német dalaik vannak és mégis nemcsak, hogy éneklik a magyar nótákat, hanem még német beszédjüknek a hangsúlya is magyarossá válik, a mint azt a német utazó bosszúsan constatálja (Kölnische Zeitung 1901. évfolyam)¹ Nagy-Szebenben a szász gyerekek, ha az utcán bikát látnak, a következő gyereknótát éneklik:

»Bika, bika bömbölöm,
Nim mi uf de Herner.«

Vagy nézzük a cigányságot, nem a megtelepedettet, mely a magyarságba olvadt, hanem a vándorlót, mely még külön nemze-

¹ A szepességi német költők közt például a boldogult Lindtner egész kötet német (Zipserdialektus) verset írt magyar rhythmusú sorokban.

tiség. Nótáik, ha nem is ugyanazok, de ugyanolyanok, mint a magyar nóták; nyugaton inkább egyházasak, keleten inkább törökösek, vagy oláhosak. Az is érdekes, hogy a cigány nyelvnek hangsúlya, mely eredetileg a gyökre esik, Magyarországon az első szótagra ment át. Újabb időben a cigányok útján is terjed a magyar nóta. A fővárosban feltetszik egy új nóta: játszásk az első cigánybandák, két hét múlva már Debreczen, Kassa és Kolozsvár minden előkelő bandája és kis időre rá a vidék úri közönsége is tudja, egy fél év lefolyása alatt pedig eljut a legfélreesőbb vidékekre is. Az alsóbb osztályokban nem terjed ugyan gyorsan, de pár év alatt azért ott is sok megragad. Legkönnyebben ver gyökeret a Nagyalföldön s a Dunántúl és mindig a városokban. Míg azelőtt a városok idegen szigetek voltak, addig ma góczpontjai a magyarságnak. Mindegyikből, mint egy meleg kisugárzás, terjed a magyar nóta.

Az idegen befolyás mindig érvényesült Magyarországon. A fővárosban és előkelő körökben ma is hódít a klasszikus német zene, a középosztályban az operett és a keringő, a dunántúli parasztlányok »padra katát« is tánczolnak, de a magyar népdal diadalát semmi sem tartóztathatja fel. Nyomul az mindentüvé, mint a magyarság előfutárja. Adja Isten, hogy gazdája kövesse.

»Érdekes volna a magyar nóták
családfáját összeállítani.«

Bartalus.

XI. FEJEZET.

Magyar dalcsírák (motivumok) s azoknak elágazásai. Miből terem a népdal?

»Ki ülteti a mezők virágait?
Ki tanítja a pacsirtát énekelni?
Ki teremti a népdalt?

Honnan jönnek e zengzetes sajátosságos
énekek, miknek verse és dallama egy-
szerre látszik születve lenni, senki sem
tudja, hogy kitől? (Jókai: A népdalok
hőse.)«

Nagy regényírónk gyönyörű szavai — melyeknek folytatásául a magyar népdal poetikus jellemzése következik — megragadó hatásúak, de nem elégíthetik ki tudásvágyunkat. A sejtés helyébe a tudás világosságát szeretnők állítani. A mint kémlelő szemmel fordulunk a természet bonyolult jelenségei felé: úgy az emberi szellem alkotásait is gonddal kell nyomoznunk s vizsgálgatnunk. Bizony ma már megfigyelik a felhők járását; keresik, honnan jönnek, tudják hogyan és miből támadnak.

Igy vagyunk a népdallal is. Nem elégedhetünk meg azzal a kijelentéssel, hogy a népdal terem. Néprajzi, lélektani és történeti vizsgálódás útján arra kell igyekeznünk, hogy keletkezése módját és körülményeit lehetőleg tisztába hozzuk. Minden azt mutatja, hogy a népdal csakúgy mint a vers, egyes dalos tehetségek lelkéből tör elő; a nép, a nagy tömeg csak változtat, csiszol, simít rajta, mint — Erdélyi szerint — a patak habjai a beléjük került kavicsra. A hogy versben népdalt költ Petőfi Sándor, meg némely parasztleány, úgy nótát is alkot Szentirmay Elemér, meg valamely énekes diákgyerek; az egyik a magából ad többet, a másik emlékeiből, hallomásaiból, abból a dallam- és rhythmuskincsből, a mely benne és körülötte él, lelkében és fülében zeng.

Természetes, hogy ilyen határok között a nótaszerzésnek végtelen sok és változatos fokozata van: alul, azaz a nép legalsó osztályainál többnyire reprodukтив, gyűjtő, utánzó, eltanult tevékenység; fent sokszor a legnagyobb műgonddal a legtudatosabban alkotó működés. A két szélsőség között középben foglal helyet egy bizonyos tanultsággal és zenei ismeretekkel bíró, de teljesen népies érzésű társadalmi réteg, a falusi tanítók, diákok, rektorok, kántorok és itt-ott cigánymuzsikuskok. Így a mi összességében a nép, valójában egyeseknek végtelen sorozata.

És a hogy a mesék, a regék és mythosok világában a tárgy, a mese magja, vagy csirája vándorol egyik nemzedéktől, sőt egyik néptől a másikhoz, sokszor egyik világrészből a másikba, úgy szállnak az egyszer megszülemlett, kialakult zenei dallamcsírák is. A jövő tudománya talán foglalkozni fog egykoron a népdalcsírák nemzetközi vándorlásával, mi mostan megelégedhetünk azzal, hogy ezeknek fejlődését, megmaradását, átalakulását és gazdag elágazásait hazánk területén belül kísérvük végig. Meg fogunk győződni arról, hogy a magyar dalcsíráknak bámulatosan szívós életük van és századokon át fennmaradnak, fejlődnek, alakulnak. Nem meglepő-e pl., hogy Tinódi Sebestyénnek azt a szép, meleg színezésű népdalát Egervár viadaláról (I) többször látjuk felbukkanni a következő századokban, még a napoleoni háborúkban is és hogy Seprődi János legújában a dalcsírákat csaknem teljes eredetiségében megtalálta a nép között (Ethnographia 1901).

Tinódi :

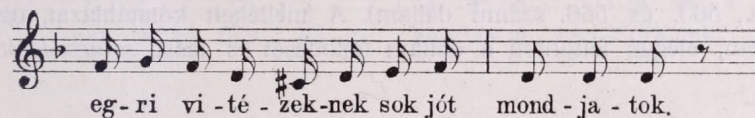
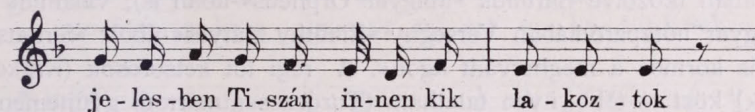
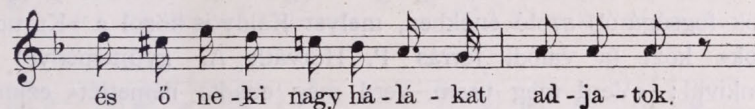
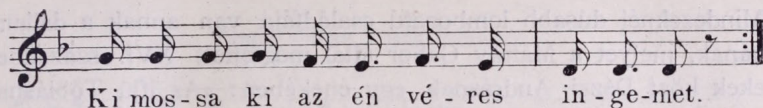
Népdal :

É - des a - nyám so - kat in - tett a jó - ra

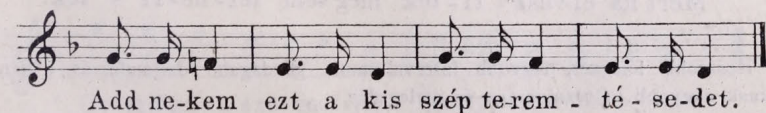
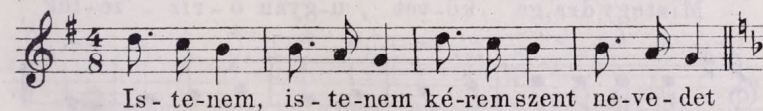
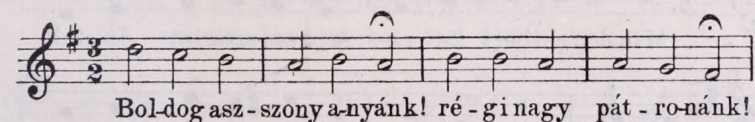
Hogy ne menyjek szombat es - te fo - nó - ba

Mert bé - tö - rik az én gyen - ge fe - je - met

Épp ilyen érdekes, hogy a »Boldogasszony anyánk« régi egyházi ének rhythmusa és dallammenete felhangzik a nógrád- és borsodmegyei palócz népdalban:

Mindezeknél dúsabb lombozatú családfája van annak a dallamcsírának, melyet a Mátray Gábor által megfejtett XVI. századbeli énekek közt Dézsi Andrásnak egy énekében: »Az ifjú Tóbiásnak házasságáról« találunk. Említettük, hogy ugyanez a dallam igen kevés változtatással háromszor fordul elő Tinódinál is, annak jeléül, hogy mind a ketten valamely széltében elterjedt népies dallamcsírárt dolgoztak fel. A dalsíra felüti fejét a XVII. század második felében a Rákóczy Sámuel fogságáról (igazabban a Thököly Imre török fogságáról) szóló énekben, melyet Káldy is közöl a »Kurucz dalok« közt (a valódi forrás P. Horváth A. gyűjteménye) s ezenkívül: »Verd meg uram, verd meg ebadta németjét« című nótában (közölve Bartalus »Magyar Orpheus«-ában is), valamint a magyar nótaparódiában Verseghy »Rikóthy Mátyás«-ából: »Sirhatsz te is kormos a meghervadt ágon«. A régi tót kétsorosok (Krakoviak) közt is több ilyen található (Turóczszentmártoni gyűjtemény 559., 563. és 566. számú dallam). A mellékelt kótatáblázat, úgy vélem, eléggé feltünteti a dallam fejlődését és lassú *színese*dését.¹

• Dézsi András éneke „Az ifjú Tóbiásnak házasságáról“.

Min-den em-bert ar-ra szí-vem sze-rint in-tek

Hogy a mely-szent i-gét Is-ten-től vet-te-tek

Mint egy drá-ga kö-vet u-gyan ő-riz-zé-tek

Mert ha el-vesz-ti-tek meg sem lel-he-ti-tek.

¹ Hosszabb lélegzet, nagyobb intervallumok, gazdagabb dallamforrás, a hangoknak nagyobb változatossága és melegsége.

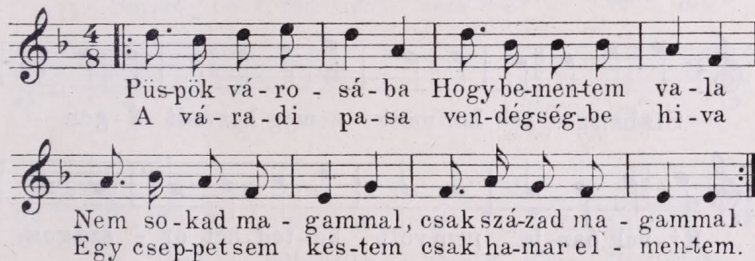

Timódi éneke Török Bálintról.

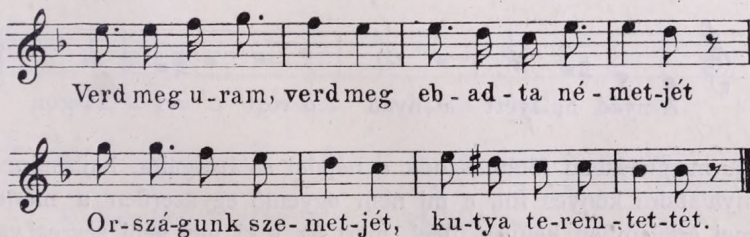
Si-ra-lom a - da-ték sok rendbe-li nép-nek,
 ki hi-ré-vel le-szen a föld ke-rek - ség-nek;
 most vé-ge lőn im-már mi vig é - le - tünk-nek,
 ezt te-vé fog - sa-ga ke-gyes ve-zé - rünk-nek.

Ének Rákóczi Sámuelről. (P. Horváth Ádám).

Püspök vá-ro - sa-ba Hogy be-men-tem va-la
 A vá-ra-di pa-sa ven-dégség-be hi-va
 Nem so-kad ma - gammal, csak szá-zad ma - gammal.
 Egy csepp-etsem kés-tem csak ha-mar el - men-tem.

Kuruczokbeli gúnydal a németre.

Verd meg u-ram, verd meg eb-ad-ta né-met-jét
 Or-szá-gunk sze-met-jét, ku-tya te-rem-tet-tét.

Régi népballada P. Horváth Ádámnál.

A-mott ke-re - ke-dik egy fe-ke-te fel-hő

Ab-ban tol-lász - ko-dik egy fe-ke-te hol-ló.

Várj meg hol-ló várj meg hadd i - zen-jek tő - led

A-pam-na ka - nyám-nak jegy-bé-li mát-kám-nak.

Magyar nótaparódia Verseghy „Rikóthy Mátyás“-ából.

Sir-hatsz te is kor-mos! e meg hervadt á - gon

Ki - nek pár - ja nem volt he - ted-hét or - szá-gon

Kontrálj még zo - ko-gok ily ne-mes vi - rá-gon

A-nyád he-lyett a-nyád ő volt e vi - lá-gon.

A megítélésben főtámaszunk a népdal sajátosságaira, hajlásaira és árnyalataira kényes fül, a mi nem egyenlő egyszerűen a modern zenei értelemben kényes füllel, mert az, a ki mei seni, sèvreszi vagy

japáni porcellánban nagy műértő, nem kell, hogy a primitív, történelem előtti cserepek kora és származása felől is eligazodjék. Ehhez külön érzék és tudás szükséges. Akár P. Horváth Ádám gyűjteményét, akár a turóczszenzmártoni tót népdalgyűjteményét, vagy a régi nótákat, Arany János, vagy Kálmán Farkas gyűjtését üsse fel a mai ember, vagy modern zenész, a primitív dallamok első hallásra roppant egyhangúak, egyformák lesznek, csak később kezdi észrevenni az egyéni különbségeket is.

Némelykor a históriás ének még mélyebbre süpped és gyermeknótává válik. A Tinódiról szóló fejezetben is közöltük Csükei Istvánnak bibliás énekét és a vele rokon gyermek-nótát »Kis kacska fürdik fekete tóba«. Ezt a dalsírárt látom még P. Horváth Ádám gyűjteményének a következő dalában is.

Horváth Á. politikai nótája.

Ládde ma - gyar hogy én még is é - lek
Sorsot vé - led most sem cse - ré - lek.

A szol - ga jár - mot ed - dig ha tür - tem

a ré - gi polez - ra uj - ra fel - ül - tem.

Csükei bibliás éneke.

Sok ki - rá - lyok - nak ha - lá - luk u - tán,

A - hab ki - rály lön ki - rály az u - tán.

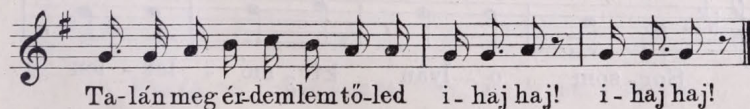
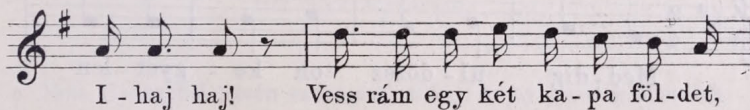
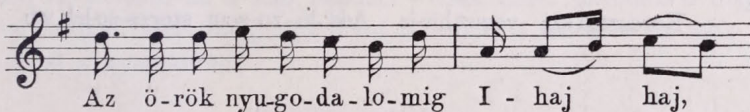
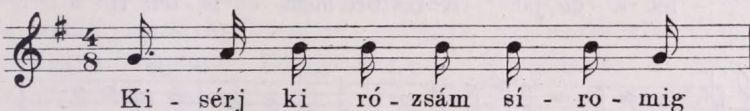
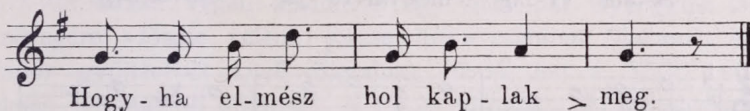
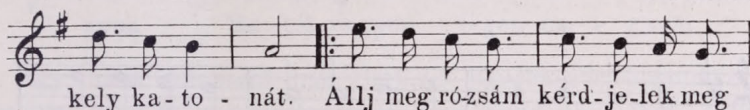
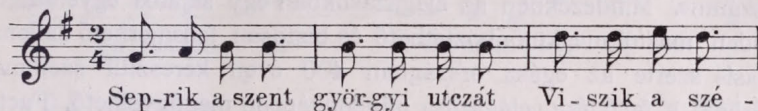
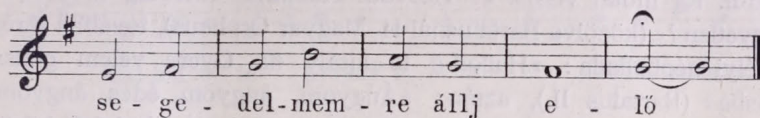
Ki az Is - ten - nek nem já - ra út - ján
de Bál Is - ten - nek szol - gá - la nyil - ván.

Kis ka - esa für - dik fe - ke - te - tó - ba;
Pi - ros a cső - re ke - rek a tal - pa;
ké - szül any - já - hoz Lengyel or - szág - ba.
for - dulj ki ró - zám térj an - gyal út - ra.

Egy másik dalsíra bukkan fel abban a — Seprődi János tanúsága szerint — valóságos útszéli és koldusnótában, melyet az Ethnographia 1901. évfolyama (Marosszéki dalgyűjtemény 9. számú nóta) közöl. Ugyanez a »Seprik a szentgyörgyi utcát«, továbbá »Kisérj ki rózsám siromig« kezdetű székely népdalokban is előfordul, valamint a régi tót népdalok közt is. Az eredeti dalsíra a Goudimel-Szenczi Molnár-féle harminczötödik számú zsoldár: »Perelj uram perelőimmal«. Természetesen a népdalokban a motívum magyaros hangsúlyozással és ütembeosztással fordul elő. Ime a kótapéldák:

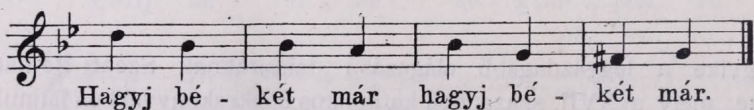
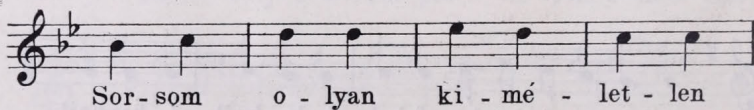
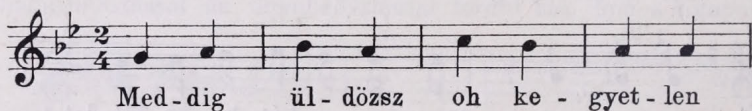
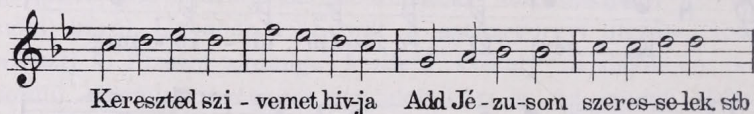
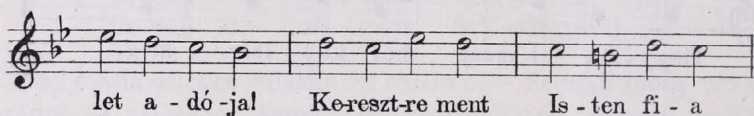
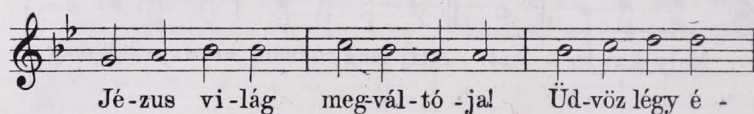
Pe - relj u - ram per - lö - im - mel. Har -
czolj én el - len sé - gim - mel. Te
pa - i - zso - dat ra - gadd e - lö En

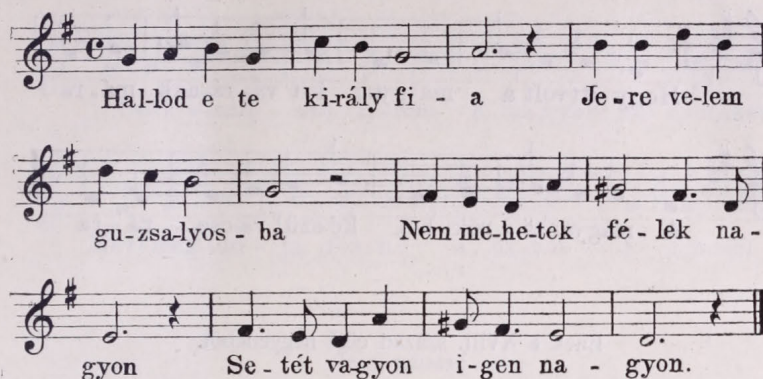

Egyike a leggazdagabb elágazású dalcsiráknak Szent Bernát éneke, mely a XVII. századbeli katolikus énekeskönyvekben latinul mindenikben, Kisdynél és Szegedynél magyar szöveggel is elő-

fordul. Rá mutat vissza P. Horváth Ádámnál »Meddig üldözzsz oh kegyetlen?» (közölve Bartalusnál is. Magyar Orpheus), továbbá a régi erdélyi népdallada: »Halod-e te király fia, Gyere velem guzsaljosba« (Bartalus II.), aztán: »Ángyom, ángyom, édes ángyom« somogymegyei népdal (Bartalus II.) és a régi tót népdalok között is számos. Mindezekben az elágazásokban egy sajátos egyéniségű, minden mástól megkülönböztethető és biztosan felismerhető dallamphrasis szerte az egész országban 400 éven keresztül szemmel kísérhető s fejlődése, elágazása mindenképpen megfigyelhető. Facta loquuntur!

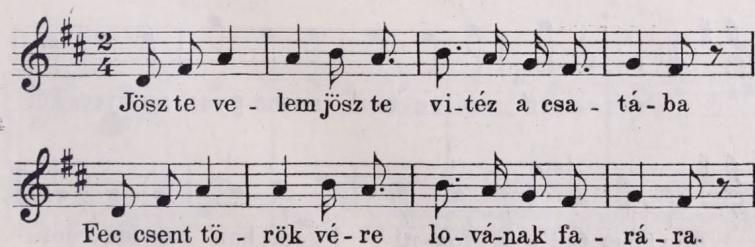

Egy másik dalcsírára már Bartalus figyelmeztet bennünket »A palotás zene és a népdal« című igen rövid vázlatában. Ugyanis a XVII. század végén keletkezik egy vitézi dal Gyöngyösi István szövegére »Jöszte velem, jöszte vitéz a csatába« (dallamát Arany János gyűjtéséből közli Bartalus). Ebből lett a XVIII. század elején »Budát oh Hunnia! A török elrontja.« A székelyek közt felmerül ebben: »Meg es házasodnám, Nem tudom, mit tegyek« és aztán már rhythmusban erősebb módosulással: »Kalapom szememre vágom«. Eddig Bartalus is elkísérte a dallamát; azonban van ennek még több közelebbi és távolabbi hajtása is. Például az a régi népdal: »Csak azért szeretem a magyar menyecskét. Mert megtudja főzni a babot, a lencsét« és több régi népdal s gyereknóta:

Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani stb.

Nóta Gyöngyösi István szövegére (1690.) Arany János gyűjtéséből.

Hogy itt volt a ma-gyar kit vá-rá-nak má-ra

A magyar tö-rök-ből ké-szül va-cso - rá - ra

Ének a XVIII. század első negyedéből.

Budát oh Hun-ni - a A tö-rök el-ront-ja

Szép fe-hér vá-ro-dat e - gé-szen le-ront-ja.

O - da lesz Esz-ter-gom o - da Vi - seg-rád is

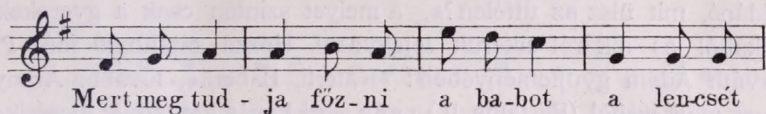
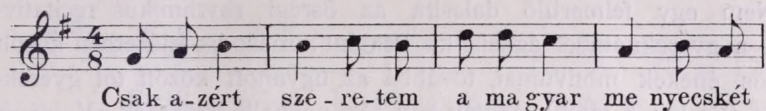
O - da Vesz-prém o - da Nán-dor-fe - hér-vár is.

Régi népdal (Bartalus gyűjtése).

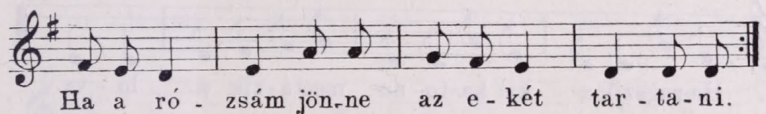
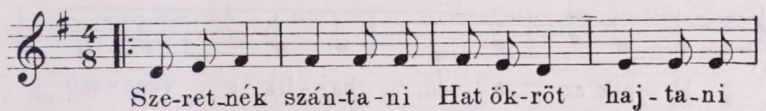
Csak a-zért sze-re-tem a ma-gyar menyecs-két

Mert megtud - ja főz-ni ha-já-ban a len-csét.

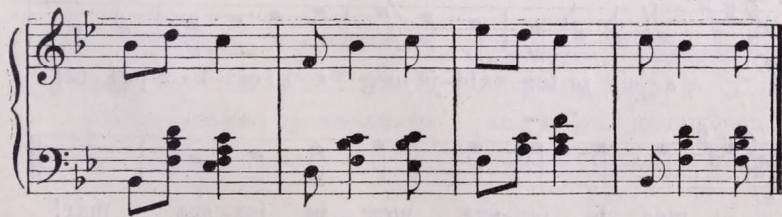
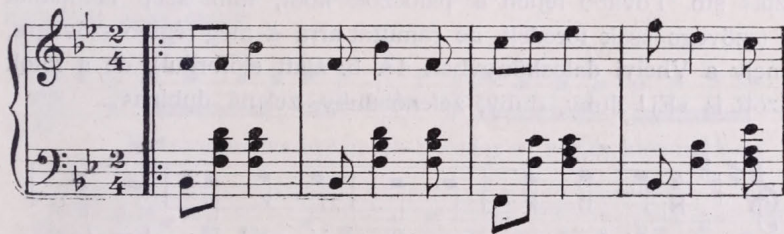

Régi népdal.

Régi népdal Rothkrepf gyűjtéséből.

Nem egy felmerülő dalsíra az ősrégi rhythmikus recitativból, a gyereknótából ágazik ki. Például a második fejezetben közölt regős énekek motivumai, továbbá az ugyanott közölt tót gyereknóta (Kralovna játék), azután egy régi népballadatörödéek »Vajdáné, Vajdáné, mit ülsz az útfélen?«, a melyet szintén csak a gyerekek játékaiból és ajkáról sikerült lejegyezni. Hozzá társítható még P. Horváth Ádám gyűjteményében: »Katerli, Baberli«, továbbá Arany János gyűjtéséből (Bartalus II.): »Az egri kávé két lányát dicsérik« és több más.

Egy másik ősrégi gyereknóta:

Mérsékeltén.

E - sik az e - ső, haj - lik a vesz - sző

Ha-ragszik a kis ka-to-na meg-á-zik a lo - va.

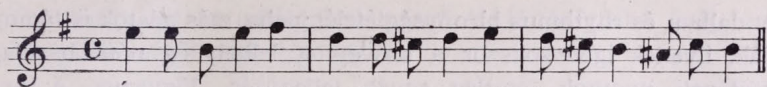
Ugyanez a dalsíra a XVI. vagy XVII. században már meglehetősen megszínésedett. P. Horváth Ádámnál a fejlettebb hajtás »Szüreti tuss« czímen fordul elő: »Jó bor ez gazda, Jó szőlő hozta« stb. Tovább fejlett a palóczok közt, mint szép lakodalmi dal (szövege csak töredék, de rámutat arra a még régibb szövegre, a mely a Vhelyi daloskönyvben 47. b. alatt előfordul), de a tótok között is »Ej! duby, duby, zelené duby, zelená dubina«.

Jó bor ez gaz - da, jó szől - lő hoz - ta,

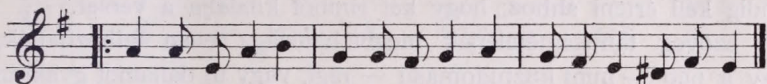
az úr is - ten áld - ja meg a kiezt ka - pál - ta;

meg is isz - sza meg is isz - sza már!

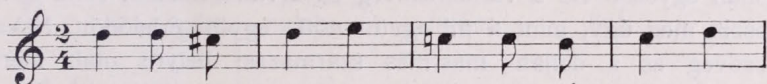

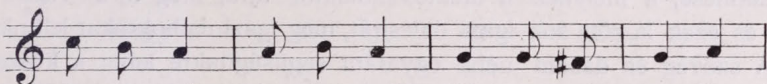
É-rik a szől-lő hajlik a vesz-sző bo-dor a le-ve-le

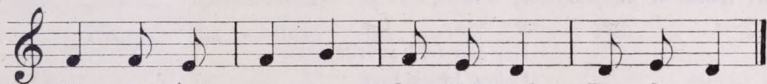
Kész szolgál-ge-ny szánta-ni menne, de ninesen kenyere.

Ej du-by du-by ze-le-né du-by

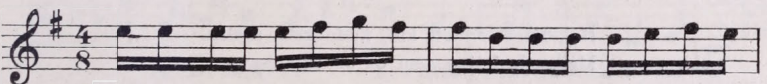

ze-le-ná du-bi-na! Pi-se-mi mi-ly

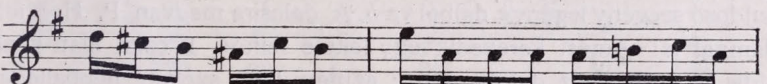

lis-to-cek ma-ly ho-re-od Bu di na.

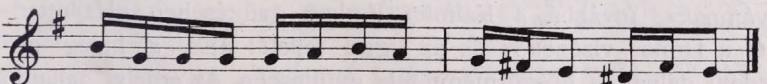
Ebből a dalsírából származott ugyancsak a palócság közt a hetvenes évek elején :

Kétszemszilvadurán-cza-i tudsz e re-ám kacsin-ta-ni

an-gya-lom ga-lam-bom Meg-é-re-tt a fe-hér szől-lő

kell e né-ked új sze-re-tő an-gya-lom ga-lam-bom.

A dallam és rhythmus bizonyágtételét néha más adatok is támogatják. Ilyenek igen sokszor a szöveg, a lelhely, a nótázás, a történeti nyomok, esetleg egyéb feljegyzés. Vigyázva, a legkényesebb óvatossággal kell haladnunk, de a magyar kutatónak mindig kell érteni ahhoz, hogy két rimből kitalálja a verset.¹

A szöveg tanuságtételének megbízhatósága ellen felhozhatják, hogy a nép — mint köztudomású — régi, vagy új dallamot gyakran reá húz más olyan versre is, a mely avval szótagszámban és rhythmusban egyezik. De a vándorszöveg és a vándordallam soha sem ülepszik meg úgy, mint a mi együtt nőtt, együtt érlelődött. Néha a szöveg és a dallam más-más származási helyre utal, mert minden vidéknek megvannak a maga gyökeres nótái, van törzsnótakincse, a melyhez a divatos nótáktól újra, meg újra visszatér és ezek között sok igazi dalcsirát, meg igazi dalbokrokat lelünk.

A szöveg és dallam néha egyaránt segítségünkre lehet a közös származási hely kiderítésénél. Például: Bartalus régibb gyűjtések után közli a székelység közül azt a népballadát:

Hej czo fel! szürke fakó
Czifra Jancsi lova
Messze van Imola
'/.Nem érünk ma oda'/.

Ebben a népballadában, melynek dallammenete ősrégi, egyházas, van egy stropha:

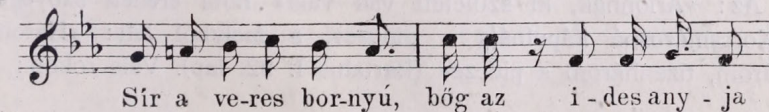
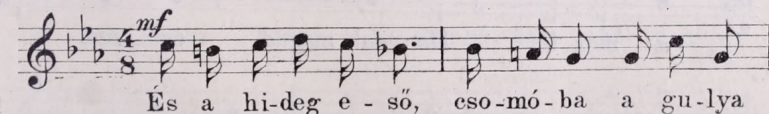
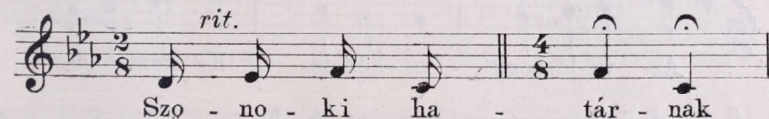
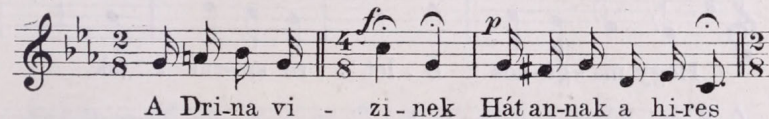
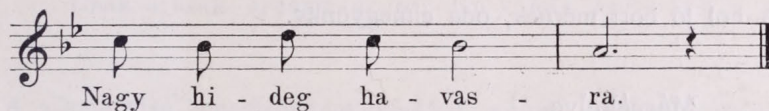
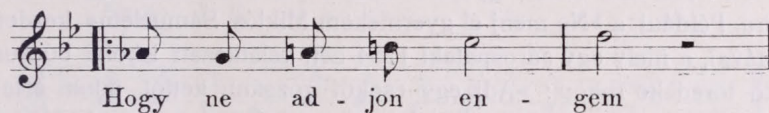
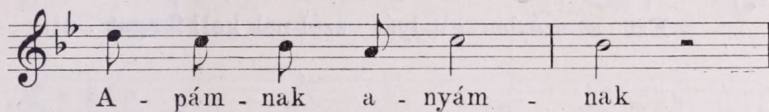
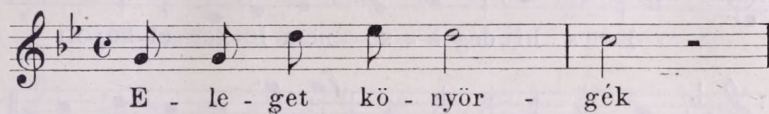
Hej, búra termett idő, ködnevelő szellő,
Megemésztett engem ez az egy esztendő.

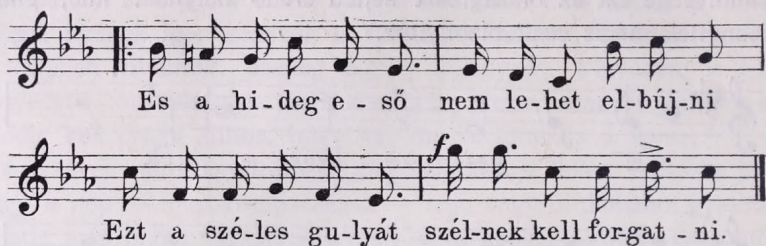
Ez a versszak (közölve Thaly gyűjteményében) egy kuruczkorbeli »Bujdosó szegény legény« dalból való. A dalcsira megvan P. Horváth Ádámnál is: »Amott kerekedik egy fekete felhő«. E cím alatt közli Káldy is a »Kurucz dalok« közt; azután két székel népballadában: »Megmondtam apámnak« és: »Eleget könyörgék én szülő anyámnak«, továbbá a Kálmán Farkas gyűjtésében »Hallottad-e hírét a Drina vizének?« és az igen fejlett: »És a hideg eső« kezdetű dalban a Böszörményi-féle gyűjtésben. Az erdélyi dallamok

¹ A vizsgálat eredményességét néha kétséggé teszi az a körülmény, hogy a dalcsirák és dallambokrok más dalcsirákkal és dallambokrokkal elegyülnek, összepárosodnak. Ezért gondos figyelemre és nagy óvatosságra van szükség.

primitívsege ezt az országrészt sejteti eredő helynek. Ime, ennyi bizonyíték mégis csak bizonyíték.

A P. Horváth Ádám gyűjteményében is számos az egyező dalsíra. Például a »Ne menj el gyermekem Miklós Sámuelem« kezdetű nótával, a mely egy sárospataki 1754-ben keletkezett iskolai búcsuzató töredéke rokon: »Adj egy csókot rózsám, kettőt adok érte«. Ezzel egyezik: »Mások azért búsok«, a miből lett a mai népdal: »A hol jó bort mérnek, oda elmegyünk«.

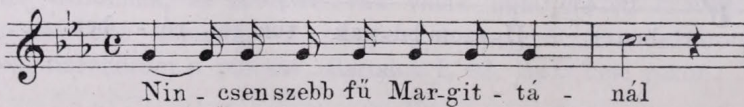
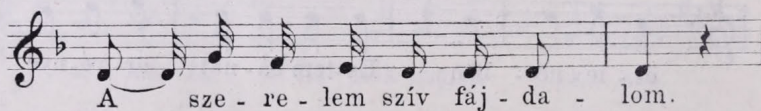
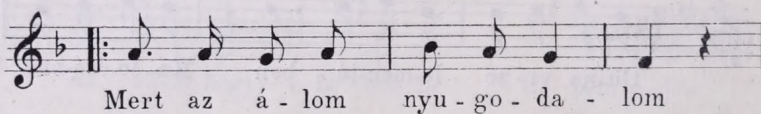
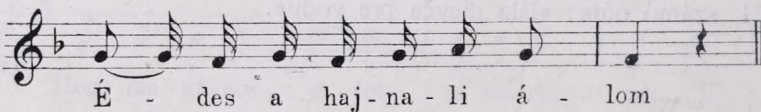
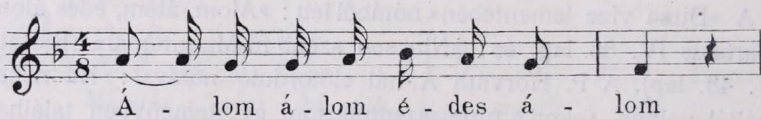
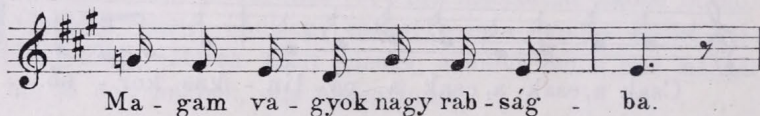
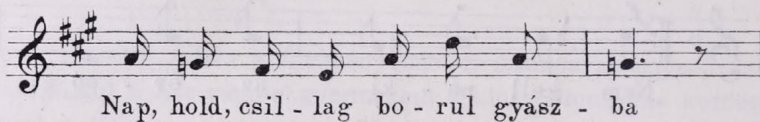
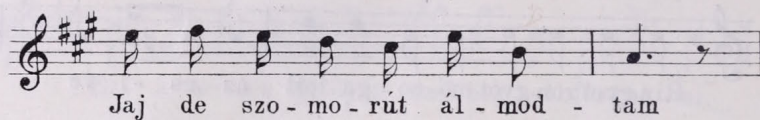
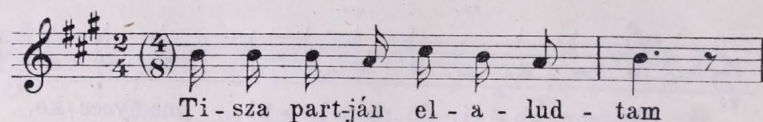
Az: »Arionnak, ki született vak vala« nóta eredeti szövege: »Korcsmárosné kápolnája a pincze«, a melyből lett: »Három, három, tizenhárom a pincze« (Bartalus I. 92. lap). Vele rokon:

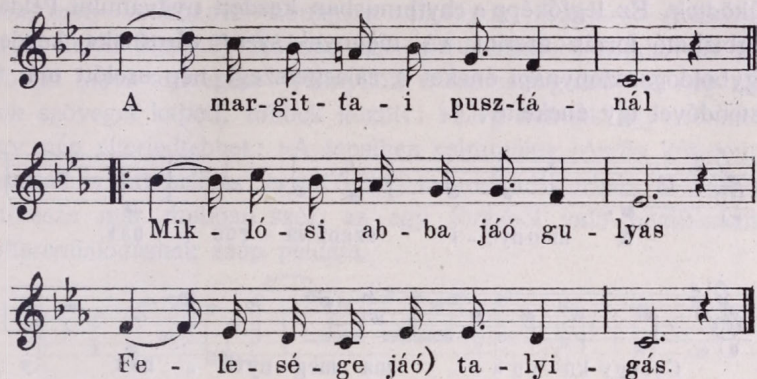
mf
Do-mon-ko - si, do-mon-ko - si me-nyecs-ke,
Ring-yet ron-gyot mo-so - ga-tott az es - te
Nem kell né - ki az or - só
Csak a, csak a, csak a pá - lin - kás kor - só.

A »Duna vize lementében« nótából lett: »Álom, álom, édes álom« (Bartalus IV. 86. lap) és: »Nincsen szebb fű Margittánál« (Bartalus IV. 48. lap). A P. Horváth Á.-nál előforduló nótával: »Ha nekem szóltál volna«, rokon a turóczszenzmártoni gyűjteményben található 271. számú nóta: »Išlo dievča pre vodu«.

Du-na vi - ze le-men-té - ben Ka-lo-csá-nak
el - le - né - ben Es-tem bá - nat ör - vé-nyé
ben Ú - szom bú - nak ten-ge - ré - ben.

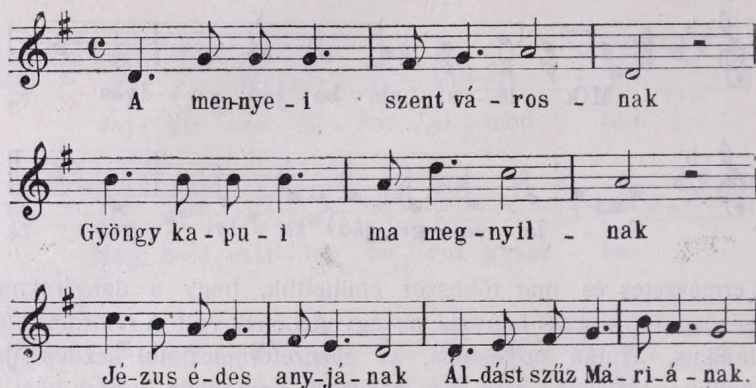

Természetes és már többször említettük, hogy a dalcsíráknak leggazdagabb kincses bányája az egyházi ének volt. A reformációig katolikus, azután protestáns, az ellenreformációtól kezdve újra katolikus a dallamforrás, bár az utóbbi katolikus énekek közt is sok a protestáns eredetű. Tinódi és Farkas, Dézsi, Sztárai, Szegedi, Bornemissza mellett főleg a Goudimel-Szenczi Molnár-féle zsoltárok hatottak. A katolikusoknál első sorban a remek Mária-énekek jönnek figyelembe. Gyakran merítettek a nagypénteki »Levate«-ból, »In dulci jubilo« és »Mittit ad virginem«-ből. (Az utóbbiból lett a paródikus: »Ma van Jakabnap«), stb.

Bartalus írja már idézett vázlatában a következőket: »A protestánsok Goudimel költői szép dallamait utánozták, napjainkig puritán egyszerűségekben maradván, de ilyenek voltak Geleji Katona István korában is, ki az orgonát s általában az egyházi hangszeres zenét nem tűrte. A két egyház hatása annyira felismerhető, hogy a régi melódiákat illetőleg nagy valószínűséggel ki lehet mutatni azok egyházi eredetét. Például a »Hej Rákóczi, Bercsényi«-féle nóta Calvin hiveitől származik, ellenben a Kádár Istvánról szóló históriás ének, melynek keletkezése 1660-ra tehető, Rákóczi imádsága, melyet a fejedelem végleges eltávozása alkalmával a székely nép énekelt, tisztán népies hangulatuk mellett is a róm. kath. egyház jellegét viselik. Van azonban a két egyháznak egy közös jellemvonása: az egyházi hangnemek közösek mindkét felekezet énekeiben. E hatások koronként egészen megszűntek s az első lépés érdeme a felekezeti kántoroké, kik ünnepi alkalmakra, főleg temetési bucsúztatókra készített énekeikben inkább a nép, mint az egyház szellemében

működtek. Ez legfőképp a rhythmusban kezdett nyilvánulni. Például megbízható forrás szerint »A mennyei szent városnak« kezdetű nagyboldogasszony napi éneket a zalaegerszegi nép ezelőtt már 80 esztendővel így énekelte:

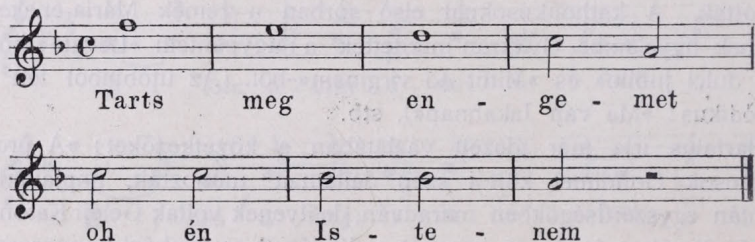

A men-nye - i szent vá - ros - nak

Gyöngy ka - pu - i ma meg - nyil - nak

Jé-zus é-des any-já - nak Al-dást szűz Má - ri - á - nak.

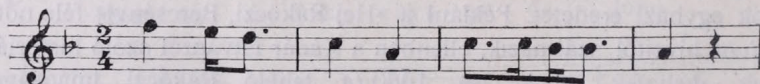
»Ettől, más oldalon a helvét hitvallásúak sem maradtak el. Goudimel következő dallamából, melyet a XVI. zsoltárra írt:

Tarts meg en - ge - met

oh én Is - te - nem

népdalt csináltak, mely aztán a cigányok vonóján ilyen csárdássá alakult:

Eddig Bartalus. A hasonló példák sorát mi még hosszúra nyújthatnók.

Nem kell különben azt hinni, hogy a katolikus és protestáns egyházi ének kizárólagos forrása a magyar népdal dalcsíráinak. A mult század folyamán merített a nép a palotás zene dallamkincseiből is. Például Arnold György szabadkai zenészerző megírta a mult század harminczas éveiben egyik zeneművét (Bartay: 30 régi magyar zenedarab, első szám). Annak frisse (f-dur) egy témát

hoz, mely csakhamar átment a cigányok vonójára. A hatvanas évek elején Simonffy Kálmán egy csárdásmenetű népdalt írt belőle Tolnai Lajos szövegére: »Kinyilott a rozmaringszál«. A nép ajkán sok szöveget kapott, többek között: »Elég nekünk egy csónak« és egy még elterjedtebbet: »A tepsiben csiramálé«. Azóta két pompás csárdás is lett belőle; egyik végig megmarad durban, a másiknak utórésze már mollban szól, az egy törzsből való elváltozásnak, differenciálódásnak szép példája.

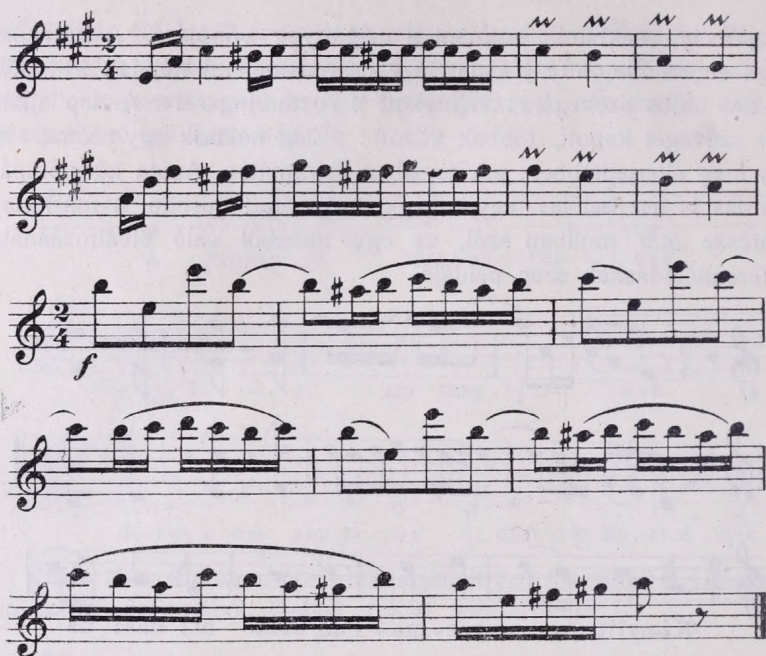
The musical score is presented in two systems, each with two staves. The first system is in Durban (D major, 2/4 time), and the second system is in Moll (D minor, 2/4 time). The lyrics are written below the first staff of each system.

Durban version (first system):

Kinyilt a roz-ma-ring szál. Mi hasz-na
an-nak is már Kicsiny vi-rá-ga Se-hol ma-
gá-ba, Hej a sze-re-tőm, de nem ban-ja.

Moll version (second system):

The second system is in D minor, indicated by a key signature of one flat (Bb) and a key signature change to two flats (Bb, Eb) for the second staff. The lyrics are identical to the Durban version.

Most kísértünk meg a dalsíra fogalmát meghatározni. Kiindulunk a dallambokorból. Azoknak az egyedeknek, nótáknak csoportját, amelyekben akár egyidejűleg, akár hosszabb időn [át visszamenőleg *dallamban*] és *rhythmusban* határozottan kidomborodó közös azonos jellemvonásokat, sajátos típust, egymáshoz való rokonságot, de más nóták és nótacsoportokkal szemben feltűnő különbséget, valamennyiben egy uralkodó dallamot, vagy vezérmotivumot veszünk észre: egy dallambokornak, egy nótabokornak nevezzük. Azt a jellemző dallamphrasist pedig, azt a vezérmotivumot, a mely a csoport valamennyi egyedében jellegzetesen előfordul, *dalsírának*, ősdallamnak vagy dallamok ősenek nevezzük, mert ez a legegyszerűbb, legrégebb, legmesszebbre visszanyomozható dallamelem, a melyből ilyen nótabokor származik.

Hogy milyen vigyázva kell haladnunk a dallamok társításánál és leszármaztatásánál, azt már hangsúlyoztuk, de kellő óvatossággal igen is meg kell éreznünk és fel kell ösmernünk a fejlett, változott nótában is azt az őst, azt az örökölt családi vonást, a mely egy régebbi, vagy egy sokkal primitívebb nótában megvan. A magyar nótáknak is családfájuk van.

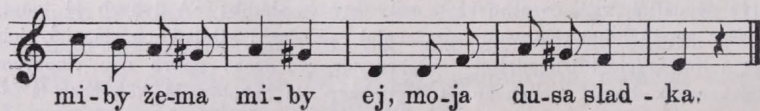
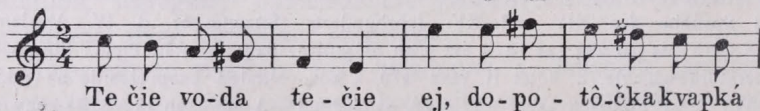
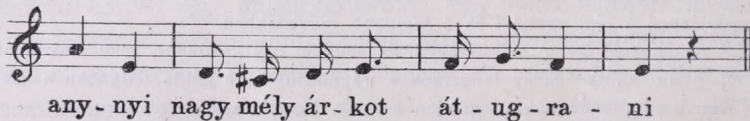
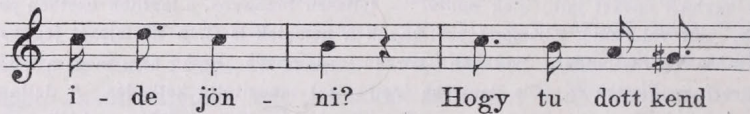
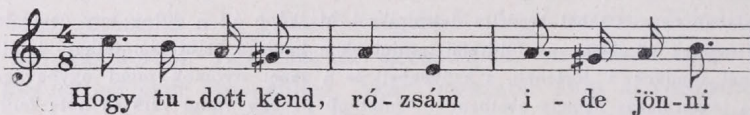
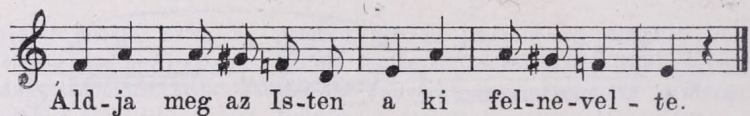
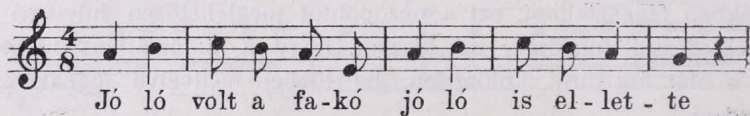

Nálunk Bartalus már tudta és érezte a dalcsirák jelentőségét, ha nem is fejtette ki részletesen az elméletet; a többiek közül eddig csak Kálmán Farkas határozott híve. Az ő szivességéből közölhetek egynéhány háromszázéves protestáns dallamsírárt. (»A m. zene elmélete« egy helyütt mintha utána indulna [140 lap], más helyütt inkább Tappert után megy és a tisztán mechanikainak nevezhető elméletnek a híve.)¹ Külföldön a berlini egyetem tudós professora, Friedländer Miksa dr. több idevágó értekezésében, felolvasásában és azonkívül 1902-ben megjelent kétkötetes művében »Das deutsche Lied im XVIII. Jahrhundert« ezt a felfogást mindenütt diadalra viszi.² Nálunk még, a mint személyes érintkezésben és levélbeli vitákban tapasztaltam, ezt a nézőpontot meglehetősen hűvösen és kételkedéssel fogadják, de hiszem, hogy a tudományos igazság itt is utat fog törni, különösen, ha többen vállvetve fognak érte küzdeni.

¹ A dallamok hasonlóságát pusztán hangtani és fizikai alapon tárgyalja *Tappert V.* (több értekezésében) és nálunk Molnár G. dr. is (*A m. zene elmélete*). De ugyanegy akkordnak, vagy képletnek lehetséges 29-féle feldolgozása közül valamelyikben való megegyezés tisztán mechanikai dolog, véletlenség, a melynél általában nem is lehet beszélni dalcisirákról. Másképp áll a dolog egy nemzetnek egy népnek körében, egy földrajzi területnek a határán belül kimutatható találkozásnál, a mikor a történeti, a szövegbeli és a zenei nyomok mind egybevágnak és a leszármazás némely esetben — mint pl. ha egy világi vers és nóta felirata egy egyházi éneket jelöl meg *nótául* — teljesen bizonyos, a legtöbb esetben pedig több, mint valószínű. Elismerik ezt maguk a németek is (I. a III. fejezet jegyzetét) különösen Friedländer. Szűkebb körben nyomozva nem áll meg a *későbbi Tappert és Rietsch H.* (*Die deutsche Liedweise*) tanúsította kétkedés. A dallamok népvándorlására még nem sok az adatunk, ámbár igen érdekes példák erre is vannak éppen a régi egyházi és a legújabb műzenékben.

² A németeknek zenei maradványai és emlékei oly gazdagon buzognak minden korból, hogy náluk igazán tengersok a rappsansul ható példa, ellenben a csehek még ennek a tudománynak a legelején vannak. A módszerük nekik sem más — csak épp feltevésekkel telibb, mint a mienk. Pl. *J. Peřalík* *Altcechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts* (Sitzungsber. d. W. Akademie B. XXXIX) és *Jireček* (az 1879. évi cseh »Casopis«-ban); azután Pipin: *Slawische Litteraturgeschichte*, 2. kötet II. rész 479. s köv. oldalon csoportosítja az addig (1884.) elért eredményeket; pl. a 16. századbéli »A kdybych já věděl« egy új morva népdallal van összehozva, a mely így kezdődik: »A dybych já smutný věděl«. Az 1576-ból (Kurwaldi cancianale) származó: »Dobrá noc, má milá, dobrá noc« a Kollár-féle tót népdallal: »Dobru noc, má dusa! dobru noc vinusyem«. Megjegyezzük, hogy ez megvan az Eszterházy-féle tabulaturás könyvben is és a turóczt-szt.-mártoni gyűjteményben dallamostul.

A felhozottak kiegészítésére lássunk még egy pár jellemző példát. Ismeretes az alföldi népballada: »Jó ló volt a fakó«. (Arany János jegyezte föl). A motívum már jobban aprózódik és tagozódik ebben: »Hogy tudott kend rózsám ide jönni?« (Bartalus gyűjteménye), ugyanez színeződik a közölt tót népdalban, míg végre teljesen meleggé érlelődött ebben: »Sej, Lucza Panna megy az útra, megy az útra«. (Kálmán Farkas gyűjtése). A nóta eddig ismeretlen volt, csakis Eötvös Károly említi meg: »Lucza Panna dévaj nótáját«; a dalama azonban nem dévaj, hanem busongó. E nótabokornak mind rhythmikai képletezése, mind dallamkötése igen sajátosságos, ritka alakulást mutat.

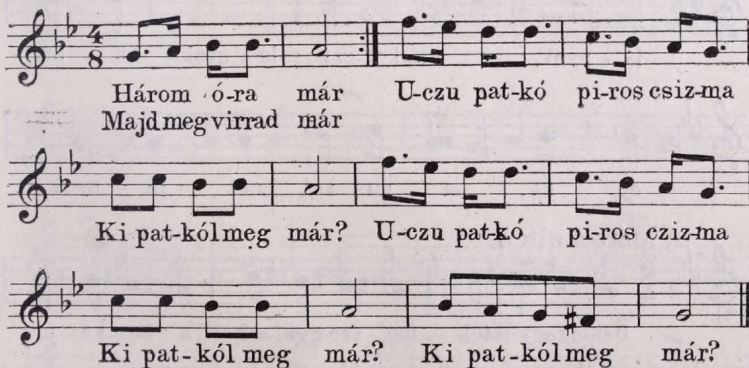

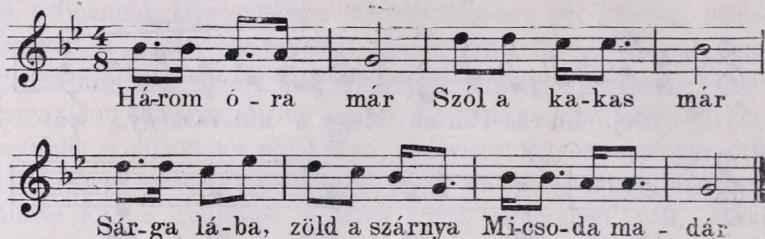

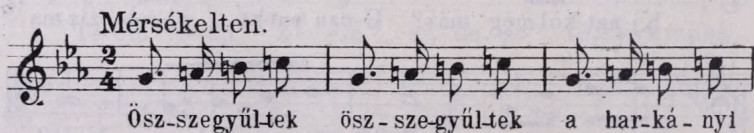
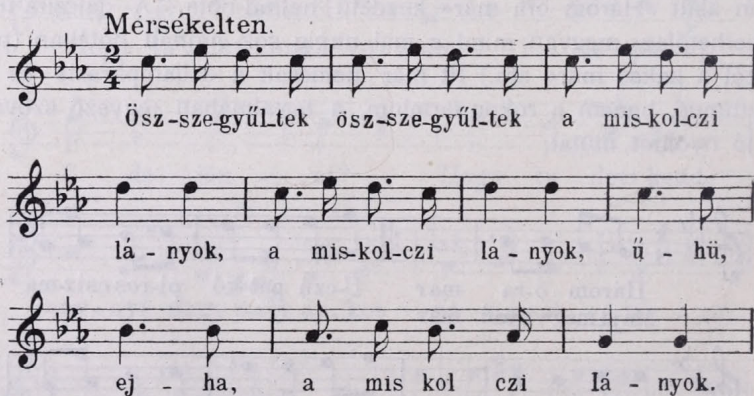
Az Eszterházi-féle tabulaturás könyv nótája: »Sokan szólnak most én rólam nagy ártatlanúl« rá egy századra felcsendül egy nótában, a melyet P. Horváth Ádám, Kazinczyhoz intézett levele szerint, a nép ajkáról gyűjtött. A két nóta nem egyezik ugyan hangról-hangra, de a magyar fül ki fogja érezni mindkettőből nemcsak a teljesen egy rhythmust, hanem a zenei gondolatnak testvér voltát is.

P. Horváth Ádám gyűjteményében van: »Menyecske tuss« cím alatt »Három óra már« kezdetű hajnal-nóta. A dalcsira felismerhetőleg megvan mind e mai napig sok hajnali nótában (pl.: »Szól a kakas már« stb.) Itt már nemcsak a dallamphrasis és a rhythmus, hanem a rokon tartalom, a tartalmában egyező szöveg is jó nyomot mutat.

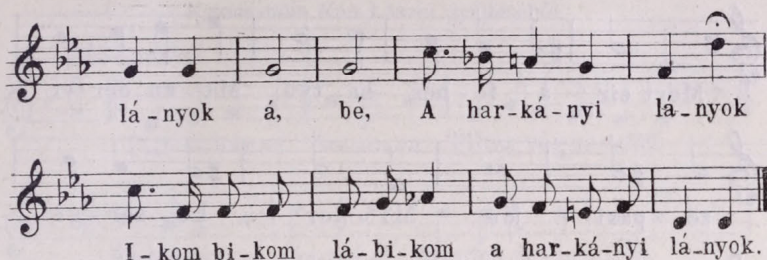

De legklasszikusabb példája a dalcsíra fejlődésének és egy vidék törzsnótája megmaradásának a következő, P. Horváth gyűjteményében megőrizett nóta: »Összegyűltek, összegyűltek a miskolci lányok«. (Közölte Bartalus: Magyar Orpheus.) Ő ezt valószínűleg miskolci tartózkodása alatt tanulhatta. E nóta még gyermekkoromban élt Takta-Harkány vidékén, két órányira Miskolcztól, de ma már nem ösmerik. Az utóbbi nóta sokkal gazdagabban tagolt és színesebb, mint a P. Horváth Ádámé. A két egymásból fejlett nóta structurájára annyira unicum és az egy motívumból való fejlődése annyira feltűnő, hogy eme példájával dicsekedhetünk.

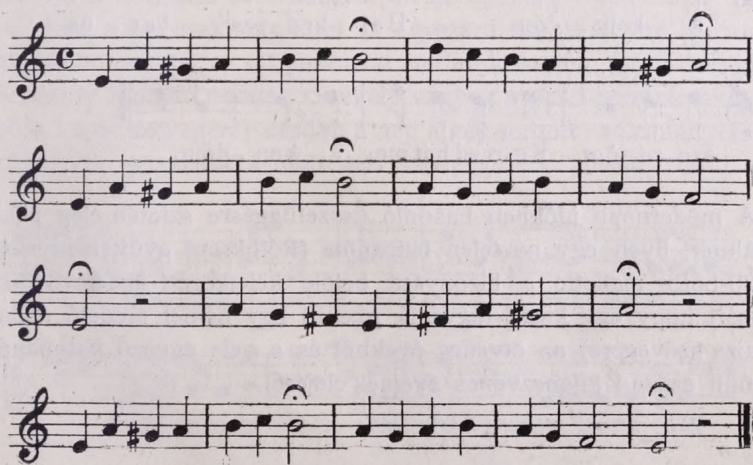

Egy korábbi helyen közöltük a : »Most jöttem Erdélyből, Erdély-országból« kezdetű nótát úgy, a hogy P. Horváth után Káldy is adja. Bartalus felhossa ugyane nótának egy másik száz évvel későbbi, kissé eloláhosodott versioját ; Mátraynak egy versioja megint más és mi egy negyediket, már cigányost is ismerünk szintén Erdélyből.

A »Mért sir a fehér hattyú?« (P. Horváth Ádámnál) egy református énekből származott. (Farkas Kálmán tiszteletes úr közlése.) Ennek szerzője 1572-ben Dávid Ferencz, az unitárius hitújító. A motívum feltetszik még egy múlt századbeli népdalból is : »A csengeri temetőn« (Arany János gyűjtése). 1847-ben Szerdahelyinél »A csikós« népszínműben lett belőle dur hangnemben a vidám, enyelgő nóta : »Nézz rózsám a szemembe«. Ha a közbenső fokozatokat fel nem leljük, soha rá nem jövünk az igazi leszármazásra.

Dávid Ferencz egyházi éneke 1572-ből.

Mért sir a fe-hér ha-tyú Mä-an-der vi
ze part-ján Mi-kor ke-ser-gi
sor-sát é-le-té-nek vég-ó-rá-ján
Igy zo-kog a búsger-li-cze Özvegysé-gé-ben a-szu-
fán. Sze-rel-mes tár-sa ha-lá-lán.

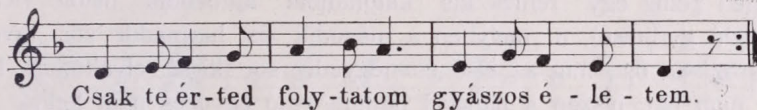
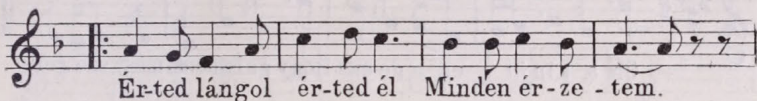
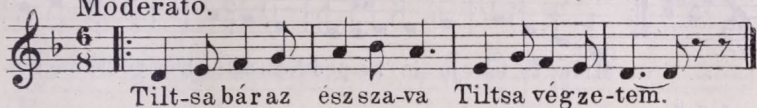
A csen-gé-ri te-me-tön. El-vesz-tet-tem
a ken-döm Hej ked-ves bar-na
sze-re-töm. Ke-resd hát meg a ken-döm.

A modernebb időkben hasonló összefüggésre szintén elég példát találunk. Ilyen egy névtelen táncznóta (Róthkrepf gyűjteményében) 1829-ből s mellette a bizonyára belőle keletkezett lassú 1843-ból »Azért hogy egy kicsit ragyás.« Ime itt egy német eredetű dallam (Bajza szövegére) az ötvenes évekből és a vele egyező katonanóta a mult század kilenczvenes éveinek elejéről.

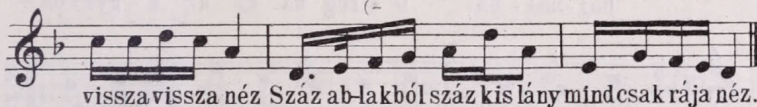
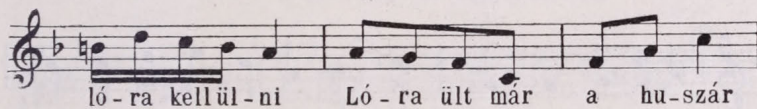
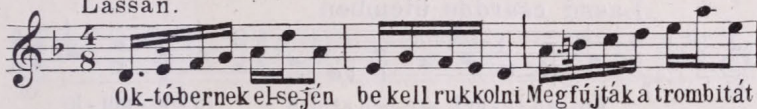

Katona-nóta Kún László gyűjtéséből.

Moderato.

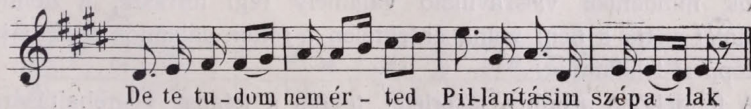
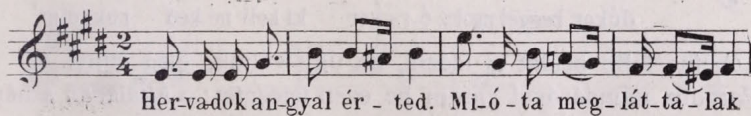

Lassan.

Az ötvenes évek végéről való, következő nótában benne van dalsírája a hetvenes évek közepéről való nótának »Ritka búza, ritka árpa, ritka zab«, csak hogy a mi itt egyszerű, az ott fel van aprózva, a mi itt choriambus, az ott pontozott verbunkos ütem (párbacsengő).

Simonffy Kálmán nótája : »Székely vagyok szabad bércek lakója« (Dobsa Lajos szövegére) később a nép ajkán forgott : »Czintányéron, czintányéron pogácsa« s több más szöveggel; a kilencvenes évek

Mi-ó-ta bá-jo-ló ké-ped Nem mo-so-lyog reménységet.
Oh a kin-öl en-ge-met Hogy galambom-mást sze-ret.

végén pedig egy remek kis katonanóta aprózódik belőle (Kún László gyűjtése), a melyben a második és harmadik sor híven tükrözi az őst, míg az első és negyedik sor kissé elváltozott. De ez nem baj, hiszen a hangról hangra való egyezés nem kell.

Lassú csárdás ütemben.

Ko-rán reggel szé-pen szól a fü-le-mü-le
haj-nal-ba. Ö-reg ba-ka az á-gyá-ba
hall-gat-ja. Kelj föl ba-ka ö-reg ba-ka
ba-kan-cso-dat puc-col-ni.
Jókor reggel nyolcz ó-ra-kor ki kell né-ked rukkolni.

Lehetne több példát is idézni, de úgy véljük, elég ennyi.

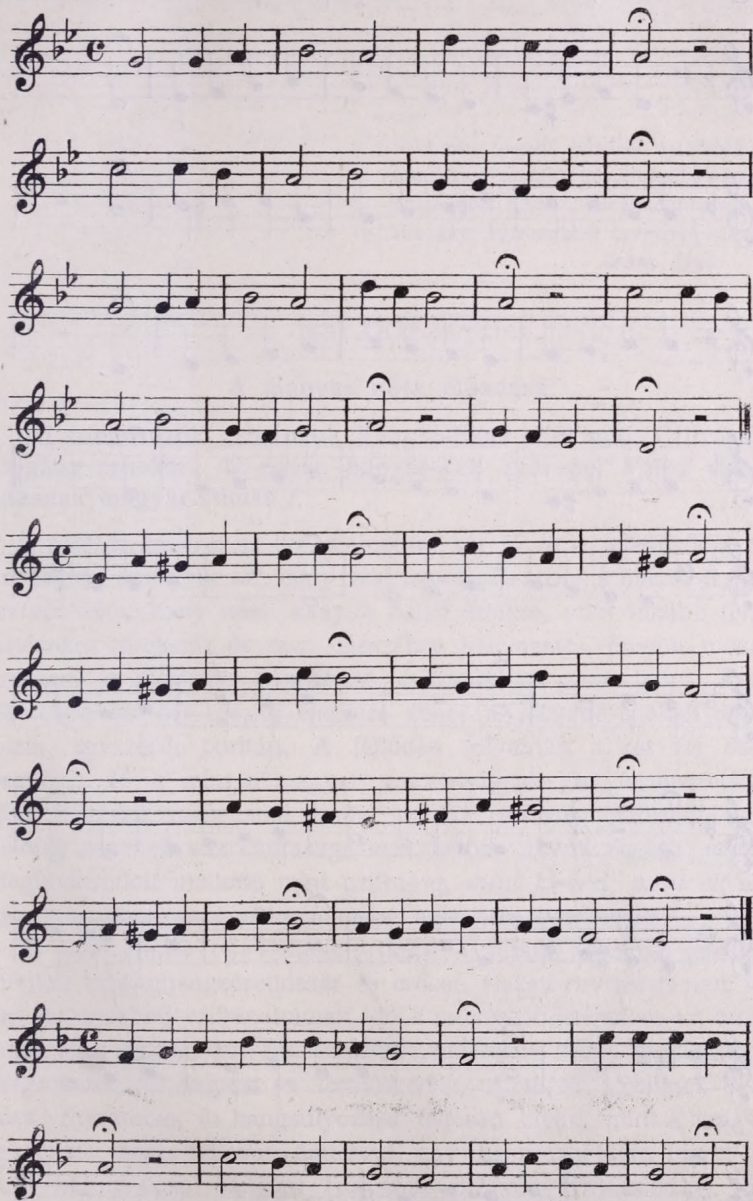
Bartalus mondásával zárom be ezen fejezetet: »Általában a népdalok mindenike visszavihető valamely régi forrásra, a honnét eredetét vette s nem volna érdektelen a rokon dallamok családfáját ekképpen felállítani«.

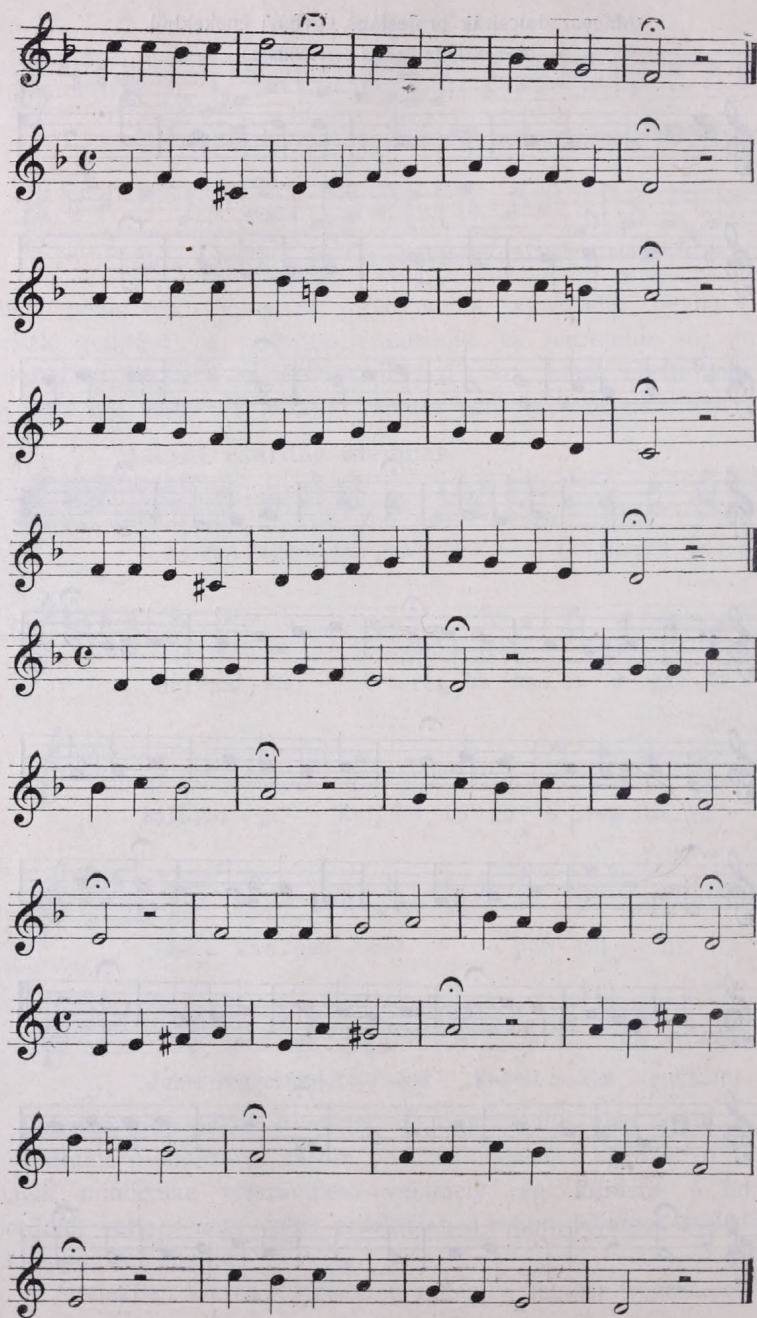
A fentiekben szerény kísérletet tettem a feladat végrehajtására.

Magyar dalsírák protestáns egyházi énekekből.

(Néh. Kálmán Farkas összeállítása.)

Add rívó hegedű bűgását dalomnak
Czinczogó zengésit húros czimbalomnak.
Klarinettek füttyét, dobok dobbanását,
Harsány trombitákkal összeroppanását.

Arany János.

XII. FEJEZET.

A magyar nóta előadása.

Úri zongorázók, czigányok. Rhapsodikus játékmód. Czfírázatok. Czigány zenekar. Az egyes hangszerek szerepe. Van-e az előadásnak magyar stílusa?

A palotás zenéről szólva, kiemeltük két fő és legjellemzőbb tulajdonságát; az egyik az, hogy *instrumentális zene*, a másik az, hogy *virtuóz zene*, mely nem annyira belső értékre, mint inkább fényes hatásokra törekszik és nem egészében jellemzetes, hanem mozaik-szerűen, a részletek kápráztató csillogásával akar hatni. Ennek ellenében az ősi igazán magyar zene, a magyar énekelt népdal, tiszta, egyszerű, puritán. A fejlődés folyamán a két faj összevegyült; de a mint a magyar parasztságnak ősi természetét, fő jellemvonásait maig sem tudta az úri czifraság eltörölni, úgy a palotás zenének sok czifrasága sem hatotta át az *énekelt népdalt*. Meghonosodott mellette mint czifraság, *mint kíséret, mint előadásmód*, azonban az énekbe magába bele nem hatolhatott.

Mi volt ennek oka? Lehet, hogy a turáni népeknél gazdagon kifejlett magánhangzórendszer és erősen élezett rhythmus nem kedvez az énekbeli czfírázatoknak, de a művészettörténelem azt tanítja, hogy egy századokon át követett helytelen irány legyőzheti és megronthatja a helyest és természetest. A török nyelvnek hangzása, rhythmusa és hangsúlyozása teljesen olyan, mint a magyaré és zenéje mégis teli van figurával, egy beszédsszótagra fogott két, vagy három zenei hanggal; ugyanez megvan (valószínűleg török

hatás folytán) a balkán-félszigeti és az erdélyi *igazi cigány* népdalokban.

De sőt egy másik turáni népnek, a finnek, a mely tudományos és művészi tevékenységében a legnagyobb öntudatossággal jár el, népdalai épp úgy tele vannak melismákkal, mint egyik legnagyobb finn zeneszerzőnek Sybeliusnak legszebb művei. Ez pedig az egyházi zene, de még inkább a svéd és a rococo műzene hatás alatt fejlődött így.

Nálunk még történeti okok is közreműködtek abban, hogy az énekelt népdal természetessége megmaradjon. A XVI. és XVII. században, midőn a magyarság a török és a német ellen küzdött, egyetlen vigasza a hit volt, vigaszának eszköze az egyházi ének és az attól teljesen áthatott népdal lett. Bár az irányzat már előbb is megvolt, Szenczi Molnár Albert volt az a *korszakalkotó költő és zenei átültető, a ki dogmává emelte a magyar éneklésben azt az elvet, hogy egy beszédszótagra csak egy zenei hang essék*. Nyomában haladtak a katolikus énekszerzők, különösen a szép Mária-énekekben. A rococo, meg a félmagyar palotás zene kísérletei a magyar éneklésben kárt nem okozhattak; olyan volt az csak, mint mikor valaki kézi vésővel megy neki az óriási gránit sziklának.

Veszedelmesebb volt a dolog, midőn Erkel Ferencz szintén ebbe az irányba tévedt. Említettük, hogy ő eleinte teljesen a palotás zene és különösen a korabeli olasz zenészek: Rossini, Donizetti, de főleg Bellini hatása alatt állott. Szilágyi Erzsébet magyar Norma. 1844-ben elkészült Hunyady Lászlója tele van szavakra énekelt coloraturával; 8 évvel később a betétül írt »La Grange« áriában megcsendül a népdalnak bűbajos choriambusa és mellette a coloratura tisztán, szöveg nélkül, mint vocalisálás. Bánk-bánban már ez a kettősség elég következetesen van megvalósítva; a coloratura, kivált ha terjedelmesebb, szöveg nélküli vocalisálássá lesz, vagy lemegy a zenekari kíséretbe. Saroltában újabb lépést tesz: a cifraságot és énekes czíradát, mint vig és komikai elemet használja fel a természetes, komoly éneklés mellett. Már most megérthetjük, hogy azon az akadályon, melyet áthágni Erkelnek csak félig sikerült, a többiek sorra buktak. A népdalban a coloratúrás ének a kor kedvező áramlata mellett sem honosodhatott meg; egyformán ellene volt a természetes érzés és a nemzeti hagyomány.

Másképp áll azonban a dolog az instrumentális zenében; itt az ornamentika, az idegen eredetű, de magyarrá vált diszító stílus teljesen meghonosodott; a virtuózoktól átment az úri zongorázók játékába, a cigányprimások hegedülésébe és czimbalmozásába. És itt előállt az az érdekes dolog, hogy *két ellenkező stílus* sajátosan *egybeforrott*. *Puritán egyszerűségű melódiát* keleties színpompájú, raffináltan szövevényes ornamentika borít el *a kíséretben, a mely azonban az énekhémán mit sem változtat*. És ez a sajátos diszító stílus annyira kifejlett, hogy alkalmazása a jártas zenélőnek semmi nehézséget sem okoz. A gyakorlattal együtt megjött a tudás is és míg a palotás zeneszerzők egyformán írták a témát és a diszitményt, addig mai napság — különösen Liszt Ferencz óta — az énekelt témát és accordkíséretet nagy hangjeggyel, a cifrázatokat kis hangjeggyel írják; úgy, hogy most már avatatlán is tudhatja, hogy mi a fődolog és mi az ornamentika.

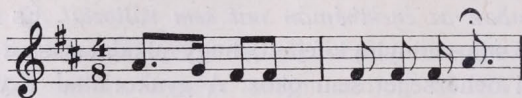
A diszító stílus tehát idegen eredetű, noha bámulatos gyorsasággal honosodott meg;¹ azonban a magyar játékmódban, melyet cigányos játéknak is hírnak, van olyan jellemvonás is, a mely *teljesen magyar eredetű*. Az énekelt népdalban ugyanis bőven megvan a *gyorsítás* és a *késleltetés*. Láttuk, hogy ennek alapsírája már feltalálható a legősibb magyar ütemben, a *choriambusban*, hol két hosszú hang közrefog két rövidet. Ez a *choriambusi hajlandóság* átmegy az egész sorra, a hol a *végző, vagy a magas hangokat* *hosszan kitartva, késleltetéssel* éneklék. Ezek a késleltetések a többi rövid, vagy hangsúlytalan szótagot még rövidebbé teszik, de csak bizonyos határok közt. Természetellenessé a leghosszabb fermáták mellett sem fajulhat az éneklés, mert a magyar fül *meg nem tűri, hogy egyes hangok, szótagok elnyelessenek*; minden hangot tisztán kell kiejteni, még a leggyorsabb éneklés közben is.

Az instrumentális játéknál ez a fék nem működik, úgy hogy ha a cigány, vagy a zongorázó kevés ízlésű, akkor szélsőséges játék-

¹ Arra, hogy az idegen befolyás ennyire meggyökeresedhetik, sok példát idézhetnénk. A magyar diszruha szűk nadrágjának eredete az olasz középkori trikó. (Az Árpád-kori magyar telepes ivadéka, a székely, még ma is harisnyának nevezi.) A kalvinista vallás »magyar« vallás. A magyar egykor vándor nép volt, a mely az Uraltól a Donig, a Dnjeperig, a Dunáig vándorolt és még III. Béla alatt sátrakban lakott; most pedig van-e nép a föld kerekiségén, a mely nehezebben mozdul, a mely jobban szereti otthonát, éhesebb a földre és jobban megveti a jött-mentet? Bizony sok idegen eredetű dolog vált már magyarrá minálunk.

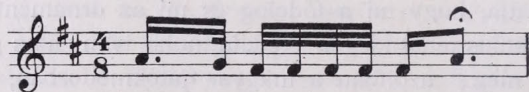
modorával teljesen kiforgathatja a nótát eredeti mivoltából. Mert a mennyire eredeti és szép a rhapsodikus játékmódor, ha ízléssel és mérséklettel használják, annyira kínos az, ha visszaélnék vele: ha a késleltetéseket végtelen fermátákká nyújtják s a többi énekelt hangokat annyira megrövidítik, hogy azok ékítményeknek és nem dallamnak hallatszanak.

Például ebben a sorban:

Kassa felett piros az ég,

az első és az utolsó hang szépen kitartott hosszú hang. Ha ezt az ízléstelen előadó így játsza:

Kassa felett piros az ég

és az utolsó szótagra több időt szán, mint előbb hét más hangra, akkor ez nemcsak ízléstelen játék, hanem természetellen és így magyartalan is. Mert az éneklésre való hangsor most csupán egy hang és hét hangból való ékítmény áll előtte. Azért azonban a rhapsodikus játékmódor, mivel a magyar éneklésben bírja mélyebb és régibb alapját, magában véve teljesen jogosult. Százados tényeket figyelembe kell venni.

E mű folyamán már több ízben említettük, hogy a XVIII. század végéig a magyar zene énekelt zene volt, még pedig egyházi ének és népdal; 1790-től 1848-ig (Rózsavölgyi halálának évéig) az uralkodó magyar zene instrumentális zene, melyet virtuóz zeneszerzők alapítottak és urak és cigányok fejlesztettek tovább. Ennek a hangszeres zenének valamennyi virtuóz, tehát hatásra számító cifrázata, ornamentikája átment a népdaloknak *hangszeres előadására* is. És ez a folyamat még inkább rhapsodikussá tette az arra úgy is nagyon hajló magyar zenét. Székelynek, id. Ábrányi Kornélnek, de főleg Liszt Ferencznek rhapsodiái legfényesebben tükröztetik ezt a szélsőségekben csapongó magyar kedélyvilágot, mely majd viharos, magas hullámokkal, majd csendes, mint az

éjszaka; majd áhitatosan egyszerű, mint a templomi karének, majd káprázatos színpompájú, mint egy keleti tündérrege; majd zúg, mint a féktelen ár, majd suttogó, elhaló, mint a szerelmes sóhajtás. Élesen kifejlett sajátágaiban, ismétléseiben is olyan változatos, mint maga a magyar élet, idegen előtt egyformának tetsző és nekünk mindig más.

A magyar zene fejlődésén meglátszik, hogy száztiz év óta leginkább virtuózok vezették. Szerencse, hogy a magyar népdal csak fejlődött, de el nem fajult. Virtuóz volt nálunk a palotás zeneszerző, a langeszű operairó, minden cigányprimás és cimbalmos, minden tehetséges zongorázó. Ezért van hajlama minden hangszernek arra, hogy magában, alla concertante remekeljen s az egyes hangszereknek magukban való remeklése valóságos magyaros módszerré vált. Némelykor az egyes hangszereknek ez a remeklése hazait és külföldit egyaránt elragad. Ime Erkel Ferencz Bánk-Bánjában is ott találjuk a második felvonásban a viola d'amore szóló, a Tiszaparti jelenet kezdetén a két fuvolának bűbajos kettősét. Hunyady Lászlóban, különösen a nyitányban a klarinettnek van fényes szerepe.

Azonban ez már nagy zene; nézzük csak a hétköznapi, a cigányzenekart, a melyet olyan sokan élveznek és a melyet senki sem tanulmányoz és így senki sem fejleszt. Az csak nő és teremtmagától, vegyesen bűzát és ocsút, virágot és gazt.

A cigány zenekarban a hegedű uralkodik, a minthogy az egész zenekar a maga egészében vonós zenekar. Mindig a hegedű vezet. Ez újjong, dévajkodik, eped és sír. A költő igazán mondja:

»Hallod, hallod a hegedűt
Oh, hogy sír, hogy kesereg,
Négy kis húrbán annyi bánat
Nem is tudom, hogy fér meg.«

A hegedű pedig nem akkor a legszebb, a mikor a szédítő futamokat, a nehéz kettős fogásokat, vagy a magasban tündöklő üveg-hangokat (flageolett) játszásk rajta, hanem akkor, a mikor tisztán, szélesen éneklí a szép dallamot, a népdalt. A mikor legmagyarabb, akkor legigazabb. Előfordul az is, hogy a hegedűk pengetve, gitárt utánzóan játszanak és ilyenkor vagy a klarinett, vagy a cimbalom

remekel gyors és változatos figurákkal; ez azonban ritkábban, úgyszólván kivételesen fordul elő.

A hegedűről szól leggyakrabban a magyar költő is. A »Húzd rá cigány«, a »Sírjon, ríjjon a hegedű búbanatos hangon« néhány szemelvény abból a számtalan költeményből, a mely a hegedű dicséretét zengi.

A primás mellett a többi hegedűnek a zenekarban igen alárendelt szerepe van. Ezek leginkább arra szorítkoznak, hogy a primhegedű dallamát erősítsék. Ha a cigánybanda czimbalom nélkül szűkülöködik, akkor a másodhegedűk a hallgató nótáknál terzben kísérek, a táncznótáknál pedig a rhythmust jelző kíséretet játszá.

A vonós hangszerek közül a gordonka a másodhegedűkkel versenyt kontrázik és néha solozik is, mikor a hegedűk pizzicato játéka, vagy a czimbalom futamai kísérik. Ezt a hatást alkalmazta Erkel is a Bánk-Bán második felvonásában. Akadnak mindig kitűnő gordonkázók, kik a magános gordonkán felségesen és bizonyos nemes egyszerűséggel játszá a hallgató magyar nótákat, mert a gordonka nem csábít úgy a cifrázatokra, mint a hegedű.

A cigányzenekar játékát és csengését az teszi olyan jólesően teltté, — még ha csak húros is a banda, — hogy a kísérő hegedűkön kívül még czimbalma van és nagybőgője. A nagybőgő szerepe nem nagyon változatos, de igen szükséges és igen hasznos, mert a fényes felső hangszerek és hangok alá ő adja a kiegészítő mély színezetet és ő tölti be hanghatásban a köztük levő registerbeli hézagokat. A nagybőgősnek azonkívül igen finom fülének kell lenni, mert nemcsak az alaphangokat kell tudnia, hanem sokszor rögtön kell átmennie a forteból a legnagyobb pianoba. A cigányzenekar zúgásában a czimbalommal együtt ennek a hangszernek van legtöbb része. (Fiatal zeneszerzőink felismerik ennek a hanghatásnak szépségét s magyar színét és már rajta vannak, hogy a nagy zenekarba is átvigyék az angol kürtnek és a hárfának összepárosításával. Kálmán Imre szóbeli közlése.)

¹ Megjegyzendő, hogy a hegedű ilyen uralma újabb keletű. Eleinte a lant, vagy koboz járta; a lengyel hegedű, a mainak őse, csak később jött divatba. A kuruczvilágban is inkább a török síp, meg a hasonnemű fuvóhangszerek játszottak szerepet, mint a hegedű. A Berchtold grófok tulajdonában levő egykorú képen a kuruczok sípszó mellett mulatnak; Apór is mint régi hangszert a török sípot emlegeti.

Fontos szerepe van az együttes játékban a befogadott fuvó hangszernek, a klarinettnek. Ez a hegedűk hangját nagyon erősíti és a zenekar hanghatását úgyszólván tömörre béleli. Maguk a primások azonban nem nagyon szeretik, mert a klarinétosnak megvan az a hajlandósága, hogy a többi hangszert túlharsogja, különösen, ha párosával van, mint a nagyobb zenekarokban. Tehát: »Nem kedves, de mégis kell, mert igen tölti a bandát«. Szokott egészen magában is játszani, mikor pl. az úgynevezett klarinett-csárdásban hihetetlen gyors triolákat játszik. Néha az újjal pengetett hegedűk kísérik, pl. annál a nótánál: »Tíz pár csókot egy végből«, vagy »Rózsa nyílik ezrivel«. A klarinettnek őse, a pásztortilinkó, vagy furulya a cigányzenekarban nem kapott helyet, mert a többi mellett aránylag gyenge hangjával nem tudott érvényesülni. Pedig poetikus hangszer. Csakugyan alig képzelhető poetikusabb valami, mint nyári este a furulyaszó.¹ Már Erkel felismerte a benne rejlő új hangárnyalatot, azért alkalmazta Bánkban tiszaparti jelenetében.

Meg kell említenem, hogy nemcsak a magyar, hanem az oláh pásztor is sokszor remekel a tilinkón és bámulatos a hangoknak az a síma gömbölydedsége, lágysága és könnyen perdülő sora, a melyet a primitív hangszerből kihoznak. (A tót tilinkó hangja mélyebb: oboaszzerű.) A nagyobb cigányzenekaroknál a klarinett és fuvola terczen és sextzen igen szép átfonásokkal (passage) vetélkedik, míg a banda csendesen zsongja a dallamot. Mostanában felújították a tárogatót is, mely különösen kurucz kesergőkre alkalmas. A hangszernek és műsorának divatossá tétele főleg Káldy érdeme. Farkas Ödön »Tetemrehívása«-ban az opera színpadára is felkerült.

A rézhangszert a magyarság nem szereti; a műveletlenebb és elmaradtabb falusi cigánybandáknál akad ugyan réztrombita, melyet lakodalmi meneteknél, kortes útakon irtalgatlanul működtetnek, de az ilyen zenekart csehbandának csúfolják; valószínű is, hogy használatát sváb parasztoktól, meg katonazenekaroktól sajátították el. Arany János is komikus ízzel mondja:

Rárántá Juhgéje a Rákóczi marsot,
Huszonnégyszáz trombita gyönyörűen harsog.

¹ »Hallgasd meg az ifjú pásztort,
Kit babája megcsala;
Messziről hogy szól esténként
A bűbajos furulya.«

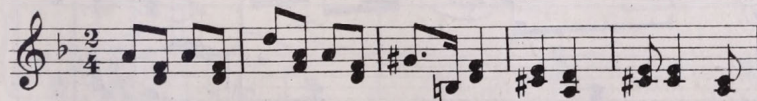
keretből a magyar zománcz, vagy a fényes drágakő. És azt lehet mondani, hogy a hegedű mellett a cimbalom az a hangszer, melynek sajátos magyar stílusa van, a mely simuló és önálló, kísérő és egyéni egyszerre.

Ezt azonban már példákkal kell megvilágosítani. Ha pl. a táncz lassú csárdás (a mely a verbunkosból származott), akkor a cimbalom azt verbunkos rhythmusokba rámozza be. Pl. »Vékony deszkakerítés«, vagy »Még azt mondják, nincs Szegeden boszorkány«.

A cimbalom úgy veri ki a rhythmust, mintha verbunkos, vagy körmagyar volna. Újabb bizonyosság a lassú csárdás táncznak verbunkos eredete mellett.

A cimbalom hallgató nótát kísérve, alkalmazza a régi palotás hallgatónak minden cifrázatát, de mindig hűségesen simúlva a dallam arányaihoz, menetéhez, lüktetéséhez. A tört accordoknak végén, a hol dallamban késleltetés, kitartott hang (fermata) van, ott egyszerű, vagy két hangon váltakozó tremolót használ, hogy a dallam rhythmusa még jobban kiemelődjék. Pl. a »Csak egy kis lány van a világon« nótának ilyen a cimbalomszólam:

Látnivaló, hogy bár sajátos stílusu, a dallam menetét nem változtatja, hanem uralja. Másik feladata az egyes hangok között

Nagy Zoltánnak egy cimbalomszerű átírata.

Hogyha szeretsz szeress szív - ből ró - zám;

É - le - te - det

mért nem kö - tőd hoz - zám

The musical score is written for a voice and a cimbalom (a type of Hungarian hammered dulcimer). The key signature has two flats (B-flat major or D-flat minor), and the time signature is 4/8. The score is divided into four systems. The first system contains the first line of the song. The second system contains the second line. The third system contains the third line. The fourth system contains the fourth line. The lyrics are in Hungarian. The score includes various musical notations such as notes, rests, accidentals, and dynamic markings (p, mf, f). The cimbalom part is written in a style that suggests a specific playing technique, with many beamed notes and slurs.

De ha szíved

*ritard.
ad lib.*

This system features a vocal line in G major with a key signature of one flat (F major) and a common time signature. The lyrics 'De ha szíved' are written below the vocal staff. The piano accompaniment consists of a complex, flowing melody in the right hand and a more rhythmic bass line in the left hand. A 'ritard. ad lib.' marking is present in the piano part.

a má - sé lett

sfz

This system continues the vocal line with the lyrics 'a má - sé lett'. The piano accompaniment features a 'sfz' (sforzando) marking in the left hand, indicating a strong accent. The right hand continues with a complex, flowing melody.

ten
Ne csalogass engem többet Hidd el rózsám

ten

This system concludes the vocal line with the lyrics 'Ne csalogass engem többet Hidd el rózsám'. The piano accompaniment features a 'ten' (tension) marking in the left hand, indicating a sustained, tense sound. The right hand continues with a complex, flowing melody.

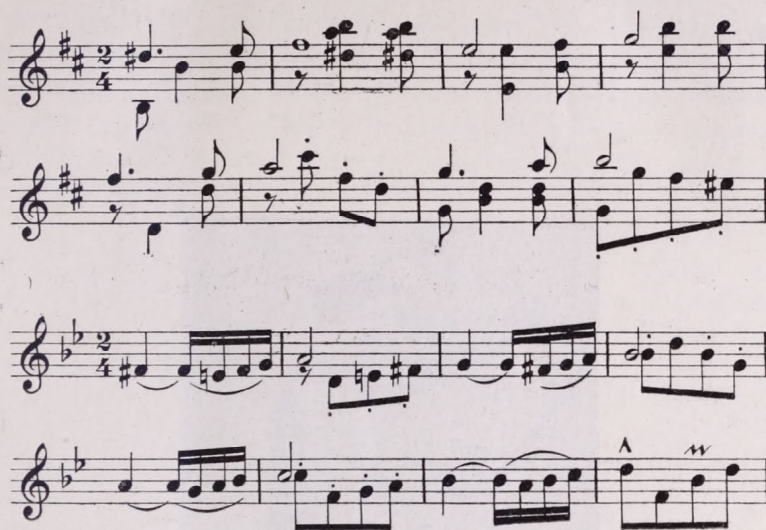
nem ér - demlem tő - - - led.

gyöngyöző, fel és lemenő, majd megszakított hangsorokkal az átmenetet közvetíteni, a mint az előbb közölt, zongorára, de czimbalom modorban írt nótán látható.

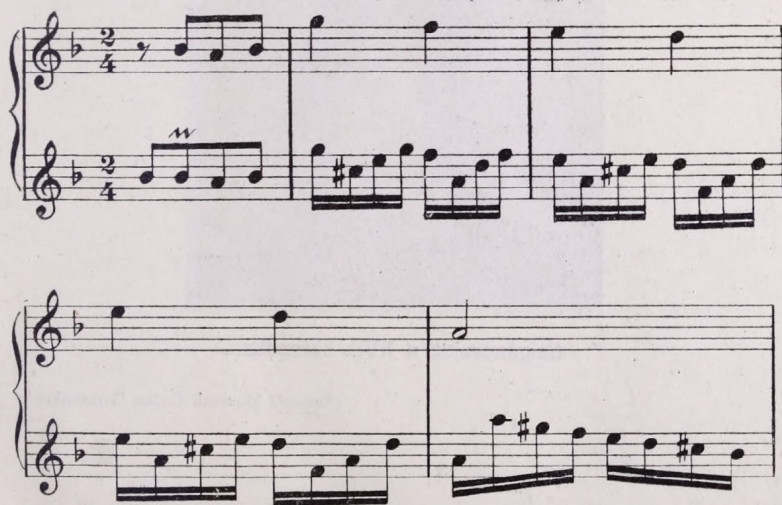
Megint más a szerepe, mikor gyors csárdást kísér; ilyenkor uralkodó formái a triolák, meg a quartolák, esetleg maguk a kettős összhangok.

Pl. csárdásnál a cifrázatok ilyenek lehetnek:

Quartolás kíséret.

Triolás (de már chromatizáló) kíséret.

Czigányvajda a XVII. században.

(Nemzeti Múzeum Codex Germanicus.)

Czigányvajdáné a XVII. században.

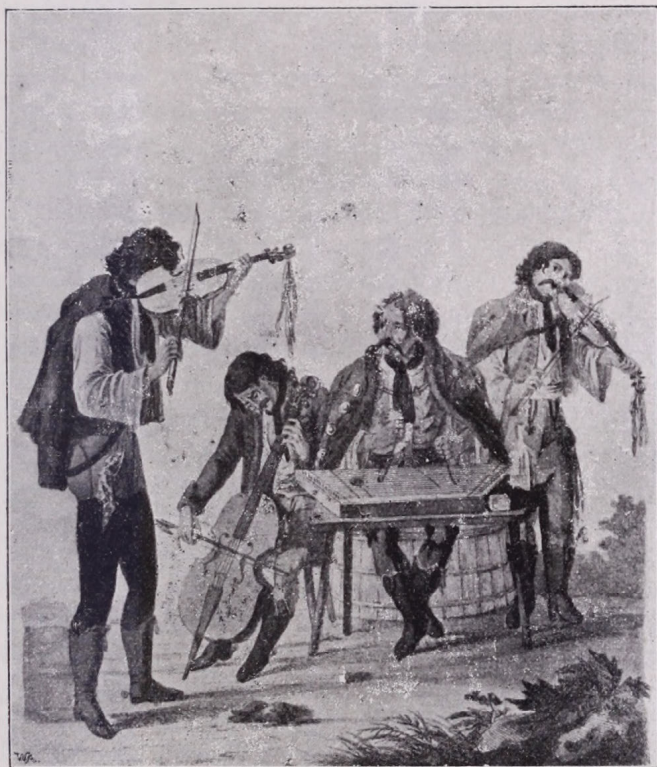
Hogy a verbunkos rhythmus mennyire czimbalomra való, mutatja Liszt Ferencz XIV. rhapsodiája, a hol a verbunkos rhythmusú részre ez a jelzés áll: quasi cembalo (czimbalomszerűen). Valóban magyar nótánál az idegen zenei jelzések is cserben hagynak bennünket. Azért van, hogy a külföldi, ha csak sok cigányzenét, vagy magyaros játékot nem hallott, a magyar nótát nem igen tudja játszani; a kótaletétel a legritkább esetben tükrözteti híven a rhythmust és még ha jó, sem jelezhet mindent, különösen nem a magyar késleltetéseket. A czimbalom a hangoknak erősebb, vagy gyengébb megütésével remekül árnyal is, pl. a hallgató nótánál az első két sort halkán, piano játsza s a harmadik nótasorban, a hol különben is a zenei fokozás culminál, nagy tört accordokat használ és zúgatja a húrokat. A czimbalom szegényes volna, ha nem dolgoznék az árnyalatoknak olyan bámulatos fokozataival és nem árasztana a hallgatóra olyan hullámzó hangulatot, mint valami bűbajos mese.

Némelykor, kivált a hegedűnek verbunkos rhythmusban való pizzicato játéka mellett, a czimbalmos fordított verővel játszik, mintegy sarkantyúpengetést utánozva.

Általában elmondhatjuk, hogy a magyar nóta előadásánál a század első felében hegedűtechnika uralkodott; a század második felében czimbalomtechnika, mert ezt vették át a magyaros zongorázók akár tudatosan, akár öntudatlanul. És itt érdekes megfigyeléseket tehetünk. A mi a múlt század első felében zongorára megjelent, a legtöbb esetben rosszul, magyartalanul, idegenszerűen volt letéve. Nem tanulmányozták az átírók sem a népdal lüktetését, sem a zongorának és a czimbalomnak technikai sajátságait. Csak az 50-es években kezdődött nagy és előnyös változás, midőn remekül zongorázó magyar művészek bejárták az országot, különösen a Tisza vidékét és lelkük megtermékenyült a magyar népdaltól, meg a cigányok játékától. És ekkor kezdett benyomulni a zongoratechnikába a czimbalomnak magyaros játékmódora, hogy többé onnét ki ne mozduljon. Különösen három művész hatott erősen és maradandólag: Szénffy (Kohlmann), Székely Imre, a magyar ábrándoknak nagynevű megteremtője és a halhatatlan érdemű id. Ábrányi Kornél, a ki mikor művészpályáját a tanárral fölcserélte, a magyar zene szeretetét csak annál jobban terjesztette. Ezeket aztán követte a tanítványoknak nagy csapata és idők folyamán kibontakozott a magyar zene előadásának legfőbb elve:

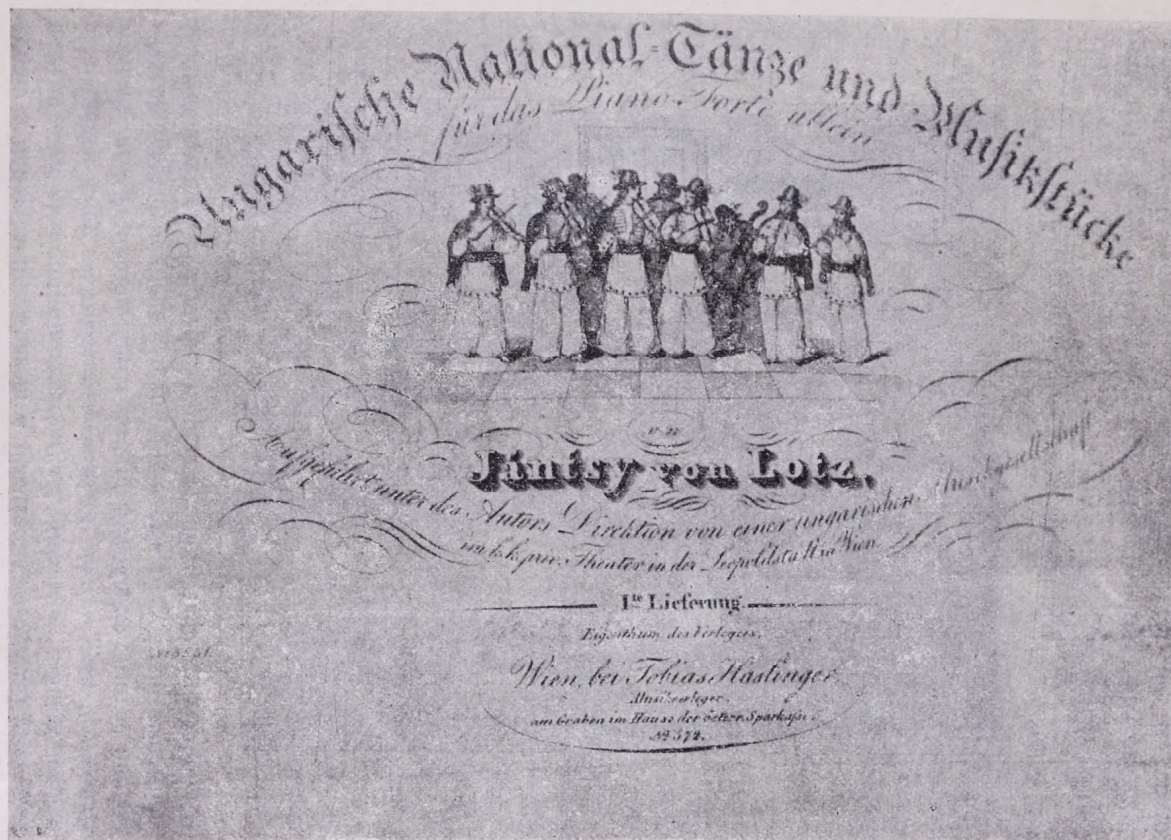
nem a nótának kell simulni a cifrázatokhoz, hanem megfordítva; mindig a dallam a fő, sohasem a diszítés. A diszítésnek nem szabad megzavarni a dallam rhythmusát, lüktetését. Sohase felejtse el a játékos, hogy csak annyi cifráságot alkalmazzon, a mennyit erőltetés nélkül alkalmazhat a dallam lüktetéséhez. Ámbár minden nótának megvan a maga játékmódja, mégis nagyjában zsinórmértékül lehet venni a következőket. A szomorú nótát úgy lehet ját-

Kisebb cigánybanda a múlt század elején.

(Bikessy gyűjtemény. Nemzeti Múzeum.)

szani, mint egy ábrándot, vagy régi hallgató nótát; lehet cifrázni a magyar palotás zenének mindenféle cifrázatával, de ha rubato is, a dallam mindig jól érvényesüljön. A lassú csárdást, mint valami verbunkost, vagy körmagyart, éles rhythmusban igen erősen

Nagyobb cigánybanda a múlt század elején.

(Kötacímlap a bécsi udvari könyvtárból.)

hangsúlyozott kísérettel, erős balkézfátékkal kell előadni; a gyors csárdást úgy, mintha a palotás zenének trioja, codája, vagy végzője volna, igen gyors rhythmusban, trillák, vagy triolák diszítésével. Mivel a két utóbbi csárdás táncznóta, a dallamnak nem lehet szabad előadása. Más játék kell ének mellé, vagy hallgatónak és más a talp alá.

A kiválóbb cigányzenekarok játékanak sok hiány mellett megvan az a jó tulajdonsága, hogy teljesen az előadott mű jellegéhez simul. *A cigány zenekar, ha feladatát meg tudja oldani, páratlanul finom érzékkel adja meg minden magyar nótának a maga módját.* Idegen zenének — nem tánczzzenének — előadásánál azonban ez az érzékük rendesen cserbe hagyja őket s a magyar előadásmódot olyas valamire alkalmazzák, a mire egyáltalán nem való. A cigánybanda játékát rendesen ábrándosan, hallgató modorban kezdi, a primhegedűt halkan kísérik; a sornak végső, vagy magasan fekvő kitartott hangjainál belezúg az egész banda, sokszor tovább tartva ki a hangot, mint az első hegedűs. (A bandának ez a kései belevágása és késleltető utánjátszása a külföldinek eleinte érdekes, később tűrhetetlen.) A harmadik nótasorban, a hol culminál a nóta, zúg az egész zenekar, futkos a cimbalom verője, mint egy tündéri orsó, hogy aztán a negyedik sorban elhaljon halkan, csendesesen, mint az esteli szellő.

A magyar zenei előadás lassú fejlődésének egyik oka, hogy nincsen nagy szabású zenekar, mely a magyar zenével foglalkoznék. A cigányzenekar tagjainak a száma 6 és 16 között váltakozik és ez kevés; az együttesben a zenekart tömörré tevő rézfuvók nincsenek képviselve és a fafuvóknak oly szükséges gárdája is csak igen kevéssé szerepel. Egy-egy hangszer is némelykor dynamikailag gyenge, így például már 12 tagú zenekarnál, ha az forte játszik, a cimbalom nem érvényesül. A hárfa hiányát különösen a magyar zene szempontjából érezzük, vele kiesik egy egész hangszin.

Hírlapokban és a társaságban nagyon becs mérlik a katonai zenekarok és az operai zenekar magyar játékát. Ez az elsővel szemben sok tekintetben jogosult, az utóbbi irányában azonban határozottan méltánytalanság. *Eötvös* támadása is (Káldy életrajzában) alaptalan. A mi operánknak zenekara bizony jól játsza a magyar zenét is. A ki valaha hallotta tőlük Hunyady László nyitányát, Bánk-Bán második felvonását, vagy Liszt rhapsodiáit, az

igazságosan nem állíthatja, hogy ez a zenekar nem tud magyar zenét játszani. Sőt a »Csárdás« ballettben megmutatják, hogy magyar nótákat is igen jól tudnak előadni. A baj egyéb: az, hogy van népdalunk, van virtuóz zenénk, van még operánk is; de nincs kamarazenénk, nincs nagy symphoniánk, szóval nincs klasszikus zenénk. Az opera zenekara átalakul philharmonikusok zenekarává, de mivel világra szóló nagy alkotásokat kell bemutatnia, kevés ideje jut a magyar zenére. Itt az is útjában áll, hogy a magyar föld nem termel eleget. Erkel Ferencz igazán »testvértelen ága nemének«; *Volkmann Róbert, a kit melléje állíthatnánk, igen visszavonult életet élt és csak igen kevésbé érezte a nemzeti életnek és népies zenének nemzeti alkotásra serkentő hullámcsapását.* Végzetes baj még most is, hogy *ritkán van együtt nagy tudás és erős nemzeti érzés.*¹ A kik magyarosságra törekzenek, azok még ma is tehetséges naturalisták, vagy dilettansok, a tudományosan képzeteknek legtöbbször nincs magyar érzékük. A művészetben pedig tudásnak ép úgy kell lenni, mint érzésnek; a tudás csak a kontárnak békó, a lángésznek szárnyakat ad. És itten egy igen elterjedt tévedéssel kell szembeszállnunk. A hirlapirodalomban és a közvéleményben az a nézet van elterjedve, hogy a zenetanítás, a zenei tudás kiöli a magyar lelket, szárnyát szegi a magyar muzsikusz teremő erejének. Ez nem igaz. A mi zenészeinknél nem annyira az a baj, hogy sokat tudnak, hanem az, hogy keveset tudnak. A legeslegutolsó időben látszik itt is javulás.

Bizonyos, hogy a cigányzenekar, mint ilyen, páratlan; de addig szó sem lehet nagy zenéről, a míg nincsenek nagy énekkaraink és nagy zenekaraink.

Nálunk a fejlődésnek szerencsétlensége is hozzájárult a bajhoz. Lavottától Erkelig a magyar műzene idegenből lett magyarrá, instrumentális zenéből operazenévé, holott a természetes fejlődés szerint a legrégibb szózenéből, az ősi magyar népdalból kellett volna kifejlődnie. Egészen más fajta, nemzetibb és egészségesebb lett volna a fejlődés, ha zenészeink éppen úgy odaállnak a népköltészet alapjára, mint Arany és Petőfi, Jókai és Tompa. Liszt Ferencz a 40-es és 50-es években Weimarban útját egyengette az új zene titánjainak, Berlioznak és Wagnernak, a kiket

¹ Csak a legfiatalabbaknál észlelünk öröndetes változását t. i. a modern tudásnak és magyar érzésnek kezdődő tudatos egyesülését.

még akkor a német közönség meg nem értett. Csak az ötvenes években fogta őt meg a magyar nóta bűbája és klasszikus magaslatra emelte és önálló műfajjá tette a magyar rhapsodiát. (Azóta Svendsen és a francia Lalo megalkották a norvég és a spanyol rhapsodiát.) Liszt rengeteg zenei tudásával és a világirodalom legnagyobb mesterein megtisztult kényes ízlésével ezen a téren eredetit alkotott, mert a népdal alapjára állott és a zongoratechnikába azt a csapongó, szélsőségekben mozgó és mégis naturalistikusan igaz stílust vitte be, a melyet különösen azóta neveznek külföldön is *magyar stílusnak*.

Az igaz, hogy Wagner zenéjének legelső hatása a világ összes nemzeteinél mint félénk utánpótlás és bizonyos megdöbbenés szülte terméketlenség jelentkezett. Gulliver mellett elnémultak a megijedt liliputiak; de lassankint belátták, hogy bár a technikának és zenei tudásnak minden vívmányát el kell sajátítaniok, önálló művészi alkotást mégis csak nemzeti alapon, a nemzeti lélekből merítve hozhatnak létre. Legelőször ébredtek öntudatra az olaszok, mert ő náluk volt meg a legrégebb, a legintenzívebb és a németek mellett legmagasabb zenei kultúra. Ők úgyszólván még meg sem tántorodtak és 1872-ben Verdi előlép Aidával. A csoda megtörtént, Wagneré a technika és a legszebb olasz muzsika a tartalom. Verdi nyomában jönnek a 90-es évek új olasz zenészei: Leoncavallo, Puccini, Mascagni. (Ez utóbbi rajong a magyar zenéért.) Mind modern és mind olasz.

Éppen úgy megtartották önállóságukat a skandinávok is, élükön a norvégekkel s a csehek közt pl. Smetana és Dvořák Antal. Az utóbbinak talán több a tudása és több a mondani valója, mint a legtöbb mostani magyar zeneszerzőnek összevéve. Symphonikus költeményei mind cseh témák. Az öt millió cseh között van olyan zenei élet, a milyennek árnyéka sincs tíz millió magyar között.

Igen tanulságos az orosz zene fejlődése. Erkel majdnem egy időben Glinka megalkotja az orosz operát, olaszosan orosz stílusban, úgy mint Erkel olasz-magyar ízlésben. Műveit a modern idegen épp olyan kevésbé tudja élvezni, mint az Erkelét, mert neki ósdi, elavult. De már Csajkowszkyért, a ki a 70-es és 80-as években működött, rajong az egész világ és méltán. Erős, eredeti nemzeti tehetség és Wagnertől tanulta, úr az anyagon.

A magyar zenészeknek, a mellett, hogy tudásuk többnyire nem

kielégítő, az a bajuk, hogy lelkük nem táplálkozik eléggé a nemzeti érzésből. Szegények vagyunk, a magunk zenéjét sem ismerjük és tanulni sem akarunk. Erkel húsz évig volt karmester, mielőtt megírta Hunyady Lászlót. Ekkor már nemcsak dallama volt, hanem kora színvonalán álló tudása is. Mi lehetett volna Dankó Pistából, ha 20 éves korában csak megközelítően annyi lett volna a tudása, mint annak idején Schubertnek.

Majd ha valaki úgy teli szedi magát a magyar népdalnak nemes egyszerűségével, a cigányzenekarnak rhapsodikus és színes játékmódorával, Erkel lágy dallamfűzésével, ha elsajátította az idegen világnak most már elsajátítható zenei tudását, ha úgy fog hozzá beszélni a magyar zene, mint beszéltek Petőfihez a népdalok, Aranyhoz a népballadák és ha a népies érzést a zenei tudás és kifejezés eszközeivel olyan tökéletességre fogja emelni, mint Petőfi, Arany, Jókai, akkor majd diadalmasan fog utat törni a még most töretlen úton botorkáló magyar zene.¹

¹ Ezeket a sorokat 1902-ben írtam. Örülök, hogy nagy részben ugyanilyen gondolatmenete van *Seprődi János* tanár azóta megjelent széles látókörű értekezésének »Feladatok a magyar zene körül« (Budapesti Szemle 1906. évf.). Legnagyobb szerencsétlenségünk, hogy azt, a mink van, sem ismerjük eléggé és a nélkül minden külföldi vívmány meghonosítása csak terméketlen utánzás és nem igazi fejlődés.

És mind magasbra zendül a szó,
Üvölt a diskant, búg a bassó.

(Arany.)

XIII. FEJEZET.

A népdal mint téma. Rhapsodia. Átiratok és feldolgozások.

A magyar zeneköltés újabb formái és műfajai legtöbbször távoli előzményekre mutatnak vissza. Ott is, a hol ilyen leszármazást nem tudunk világosan kimutatni, valószínű, hogy az előzményeket nem ismerjük eléggé, vagy talán csak a mi megfigyelésünk nem bírta észrevenni a rejtett kapcsolatot a régi és az újközött. Így vagyunk a magyar rhapsodiával is. Ez a műfaj nem nagyon régi, de előfutárjai már több mint 100 évesek s a palotás zenéig nyomozhatók. Ebben sok volt eleinte az idegen, az utánzás; kevés a hazai, a magyar. A minta a klasszikus sonata volt. Mint ez, úgy a magyar palotás is sokszor kezdődött »Grave«, vagy »Andante« részzel (pl. Bihary koronázási magyarja 1807-ből.); a középső »Allegro«, vagy »Menuetto« részt a magyar szerzeményeknél rendszeren tánczene, hősies, indulószerű verbunkos (Csermák) helyettesíti, a vége aztán »Trio«, némelykor Figura, némelykor Coda. Ebben az utolsó részben mind Lavotta és Csermák, mind Mátray (Rothkrepf) Gábor igazi népdalt, ugrós táncznótát vesz fel témául, azt szépen, vagy túlságosan kiczifrázva. Azóta minden magyar zenedarab, mely nagyobb igényekkel lép fel, megtartja ezt a hármas felosztást. A palotás zenének ez a műformája később, mikor Rózsavölgyi a körmagyart a francia négyes mintájára hat figurájúvá teszi, inkább csak látszólag bővül, mintsem valósággal. A részeknek egymáshoz való viszonya csak annyiban változik, hogy a tánczos (verbunkos vagy körmagyar) rész mellett a hallgató rész, mint bevezetés, igen kevésre zsugorodik össze.

Sajátságos, hogy az 1790-től 1848-ig virágzó palotás magyar zenében, a mely instrumentális zene volt, milyen kevésszer fordul elő

Részlet Csermáknak egy hallgatójából.

The musical score is written for piano in C major (one sharp) and 4/8 time. It consists of five systems of two staves each. The first system begins with a forte (*f*) dynamic. The second system includes a *rit.* (ritardando) marking followed by a *a tempo* marking. The third system includes a piano (*p*) dynamic. The score features various musical notations including triplets, sixteenth notes, and a final double bar line.

thémaként a tulajdonképpeni népdal. Ha néha mégis felhasználták, leginkább a harmadik, gyors részben tették, de itt is rengeteg figurákkal felcizfrázva. Így Csermák egyik művében a »Six variations nouveaux hongrois«, a hol a téma egy vidám népdal. Így Lavottánál, Biharynál is (á-dur nótájában). Verseghynek sok szerzeménye között egyetlen egy az igazi népdal (»Nincs meggyénkben szebb leányka Erzsikénél«); a többi néhány palotás-zene jellegű rész kivételével vadonat idegen. Mátraynak »Hunnia és Pannonia« című gyűjteményében mindössze a trió-részekben találunk három 1829-ből és 1830-ból származó népdalt, az 1824 táján megjelent »Veszprém vármegyei nóták« közt még annyi sincs. A hallgató után jön a verbunkos, utána a trió, vagy figura, némelykor »végző« néven. Ez volt akkor a zenei divat. A kornak sem művészi, de még irodalmi ízlése se volt népies. A palotás zenének művelői és ezeknek tanítói is nagy részben idegenek voltak, Lavottát egy bécsi zenetanár, Esztergomban egy német templomi karnagy, egy német püspöki és egy német katonai karmester tanította. Az 1790-ben szereplő budai színtársulatnak Lavotta előtt az olasz származású Chudy (előbb Chiudy) volt karmestere, ki korábban az Erdődy grófok pozsonyi színházánál működött. Ugyancsak ott volt mint sugó alkalmazva Szerелеmhegyi (Liebenberger) József, a ki ügyes zenész és énektanító lehetett. Egy énekes játékot (A lantosok) is írt és ajánlkozott a megyének, meg a helytartóságnak, hogy darabokat ír »nemzeti muzsikával«. 1807 táján a német Pacha volt a magyar társulat karmestere, a ki énekes játékokhoz írt zenét és megzenésítette Verseghynek Cantate-ját. Erről Déryné a legnagyobb dicséret hangján emlékszik meg.

Ugyanebben az időben működött a veszprémi székesegyházban Ruzsicska, a ki a cseh származású Csermák Antalra is igen nagy befolyással volt. Az utóbbi is, bár némelykor szép zenét írt, legtöbbször czikornyás és nem lévén tisztában a magyar népdallal, csak félmagyar zenét produkálhatott (Műve: Eine Galanterie solo-mässiger Verbund von Antoine von Csermák, Genie musiker). 1813 táján kezdett működni Mátray (Rothkrept) Gábor is, a kinek már atyja is Gyöngyösön sokat foglalkozott muzsikával. Mátray Gábor írta meg egész fiatal korában Balog István színész »Cserny Gyurka« című énekes játékának a zenéjét. Ehhez felhasznált szerb szövegű népdalokat, a melyeket Déryné a pesti színpadon a rácz polgárság

kitörő tetszésnyilatkozatai között énekelt. Így a pesti magyar színpadon 25 évvel előbb csendült meg a szerb népdal, mint a magyar.

Rendesen a »Béla futását« tekintik az első magyar operának, holott igazán véve csak a negyedik, vagy ötödik volt. A szöveget Kotzebue-nak hasonló című színműve után Udvardy Miklós színész dolgozta át. Ő írja, hogy Ruzsicska Józsefet, a debreczeni gyalogezred volt katonai karmesterét mindig be kellett zárni a szobájába, hogy józanságát megőrizve, a zenedarabokon dolgozhassék. Ez a Ruzsicska rokona lehetett a veszprémi regens chorinak. Német, vagy cseh volt, az bizonyos s a színészlegenda azt beszéli, hogy idegenszerű melodiáit a kolozsvári színészek addig dudolták és fűtyölték, míg azok magyarosokká váltak. Azonban ez a magyarosság sem volt igazában népies, hanem csak a verbunkos, palotás zenére valló. A népdal még mindig szunnyadozott.

Rózsavölgyi a 30-as években egyik zenedarabját népies magyarnak nevezi, de ez sem népies. Kedvező fordulat csak Gaál, Vachott és Szigligeti népszínműveivel és azokban Szerdahelyi Józsefnek részben gyűjtött, részben eredeti nótáival állott be. Ugyanebben az időben lett az úri körökben divatossá a csárdás-táncz és a népdal.

A szabadságharcz sok szép hazafias nóta mellett nagyszámú indulót is szült, a melyek közül egynek Egressy, a többinek a honvéd sereg egyik másik karmestere volt szerzője. E művek között van olyan is, a mely népdal-thémát dolgoz fel, de természetesen »tempo di marcia«-ban pl. azt a nótát: »Vetettem violát, várom kikelését« (Bartalus II. 135. lap.)

Az 50-es években¹ a népdal kizárólagos uralomra jutott, de a

¹ Ennek az időszaknak terméséről Hofecker Imre a következőket mondja: »Az 50-es években igen sok csárdás jelent meg nyomtatásban. A csárdások legtöbbszörre gyarló munkák. Hazánk ekkor az ilyennemű zenedarabokkal elárasztatott s a mindennapi, közönséges érzékiségnek hízogó tivornyás zeneizlés mindinkább leszorítá a nemesebb s a magasabb művészi ösztönöket.«

»A magyar költészet és zene siralomházi napjait élte akkor s egy költemény vagy zenemű hazafias címe elégséges volt valakit a börtönbe juttatni. A közönség e részben a legcsekélyebb nyilvánulást tömeges hozsannával fogadta és sokszor a féltehetségek csupán külsőleges dolgokkal egész tehetségek elismerésében részesültek tisztán hazafiságból. Mindennek kelete volt, a mi magyar, nem sokat törődtek a belértékkel.«

»A magyar népdaloknak éneke, zongorakisérettel való letétele ez időben már nem tarozott a ritkaságok közé. A kisérlet, háttér, a prosodiának szabatos betartása

minőség nem állott arányban a mennyiséggel és a leíróknak és átíróknak is sokszor kevés fogalmuk volt a magyar nyelv és népdal rhythmusáról. Ezért a palotás zenének czifraságait, meg sokszor a cosmopolita virtuóz diezítményeket rakosgatták a magyar nótára. Akkor a képzett és egyúttal magyar ízlésű zenész még kevesebb volt, mint ma és a legtehetségesebb népdalköltők (Simonffy Kálmán, Pecsényánszky, Egressy stb.) naturalisták voltak, kiknek műveit majd mindig mások tették kótára.

Habár ma sem vetettük le teljesen ennek a korszaknak hibáit, mégis már a 60-as években is szembetűnő a javulás. A kótára tevők és átírók belátják, *hogy a czifraság, a stilizált ornamentika maga nem önczél, hanem csak járulék, a melynek igazodnia kell*

s a harmoniának a dalok szelleme és jellegéhez való alkalmazása e kiadmányokban alig vétetett tekintetbe.

»Zenénk elkorcsosodását és ellaposodását nagy mértékben az ezen időben nálunk hangversenyző külföldi zenevirtuózok, mint pl. Dreyschok, Willmers, Thalberg, Jaell stb. is előmozdították. Egy ilyen művésznek, ha hozzánk jött, rendszeren első dolga volt, hogy *kedvelt népdalainkból hamar egyet kiválasztott s a nélkül, hogy azt valaha hallotta* vagy átérezte volna, azonnal versenyparipát faragott belőle, felczifrázva azt mindenféle virtuóz futamokkal és *jelleméhez nem illő* virtuóz nyaktörő, szemfényvesztő trillákkal, ugrásokkal, szóval mindenféle cosmopolitikus színezetű czafranggal. Sokszor megtörtént, hogy ily Harlekin ruhába öltöztetve legszebb népdalunkra alig lehetett ráismerni, annál kevésbé belőle az igazi zamatot kiérezni. Ilyen formán aztán minden vendég virtuóz igyekezett önállóság valamely magyar zenedarabot összetákolni. Maguk a virtuózok, sokszor pedig a műárúsok első teendője volt aztán ezen magyar zenészeti szemfényvesztő rakétákat kiadni és elárasztani velük a magyar közönséget. Hogy minő káros befolyással volt ez epocha s mánia úgy nemzeti zenénk fejlődésére, mint a közönség ízlésére, ezt még napjainkban is bőséges alkalom van tapasztalni. Az ily módon termett vizenyős, hamis magyar zeneirodalom — mondja Mosonyi — mindinkább szélesebb mévű elterjedtséget nyer, minden kezdő zongoratanuló alig várta, hogy neki szánhassa magát egy ilyen torz magyar darab kínos bemagolására; évekig elküzködtek némelyek a nélkül, hogy csak az első két sort is becsületesen eljátszhatták volna!«

»Minden ház — mondja tovább — zúgott a kitekert nyakú virtuóz magyar szalondarabok csépelésétől.«

»Ily körülmények közt nem volt aztán csoda, ha a fiatal nemzedék jóformán hamis ízlés és irány útjára tereltetett, ha egyedüli örömét az üres, léha passageok tökéletlen lemorzsolásában találta s azokat nemcsak magyar zenének tekintette, de még ábrándozott is utána.«

»Ezenkívül az előkelő úrfiak s kisasszonyok csak orrukat fintorgatták s szájalmas mosolygással szóltak mindazon magyar zenedarabok felől, melyeket nem Dreyschok, Willmers, Thalberg, Jaell stb. komponáltak.«

»Azt hitték, hogy a bon-ton ellen véténének, ha más szerzőtől is játszanának magyar darabokat.« (Hofecker: A m. zeneirodalom története.)

a fődologhoz, a dallamhoz, ha ez a dallam népdal, akkor természetesen a népdalhoz, annak lassú, vagy gyorsabb menetéhez és lüktetéséhez. És itt igen nagy tere nyílik a művészi ízlésnek.

A tematikus feldolgozás olyan nagy zenei tudást és kényes ízlést követel meg, a milyennel nálunk Magyarországon az 50-es években igen kevesen dicsekedhettek. Volkmann Róbert, vagy Erkel Ferencz akkor még inkább benne volt a klasszikus és palotás zene stílusában és hagyományaiban, semhogy a népdalthémákra kellő gondot fordíthattak volna. Azért azonban tudott dolog, hogy Erkel Ferencz az első tiszta choriambust a la Grange áriában használja, művészileg szöve és fonva. Csakis akkor állott be javulás, midőn az úri zongorázók, meg a cigány zenekarok megteltek a magyar népdal lelkével és hangulatával. Most id. Ábrányi Kornél, a kifogyhatatlan termékenyséű Székely Imre¹ és Zimay a magyar népdal finom és mégis magyar feldolgozása tekintetében páratlan tevékenységet fejtettek ki.

¹ Hofecker következőleg szól Székely Imréről: »Szerző az e műben (Honi emlékeim) foglalt népdalokat oly hű és tiszta érzéssel nyújtja a magyarnak, a mint azok képzeletében éltek, s a mint azokat mint valódi magyar átérzte. Fináléja mindvégig pezseg az élettől. Két különböző dalcsira van benne feldolgozva, melyek egymást váltogatják s később még egy harmadikat is felvesznek magukhoz. Ugyane szerző »Balatoni emlék« cz. művében a bevezetést követő első népdal (lágy é-ben) valóságos gyöngy a maga nemében. A második és harmadik dal igen szépen s bizonyos eleganciával van zongorára átírva. A Finale valóságos gyöngybányája a sok érdekes népdalnak, melyeket Székely mesteri kézzel, kidolgozással foglalt aranykeretbe. Zenészeti gyémántesőnek is mondhatnánk, mely ragyogással eltölti a szívet. »Te vagy, te vagy barna kis lány« című műben e dal mesteri kézzel s kidolgozással van úgyszólván aranykeretbe foglalva. Elegáns modora gyakorlott zongorázót s finom előadói képességet igényel.« »Naptól virít, naptól hervad a rózsa.« Szerző e művében Zimay dalából használja fel a dalcsirákat. Szerzőnek minden későbbi ábrándjában mindig több és több kidolgozási tökélyt találhatunk; a zongora kezelése mindinkább művészibb alakot nyer s mindinkább nemesebb ízlésben. Tökéletesebbek már: »Kilenczet ütött az óra«, továbbá »Elátkozom ezt a gonosz világot.« Ez utóbbi mű végén alkalmazott indulószzerű rész az egésznek bizonyos ünnepélyes színezetet kölcsönöz.

A »Falusi Vigalom« valóságos idylli kép hangok által festve. Kedélyderültség párosulva a belső öröm s boldog meglelégedéssel ömlik szét az egész művön. E műnek főjellemvonása az igénytelen természetes kifejezés.

A »Honi üdvözlét«-ben a lassu után következő »Allegro« tétel második részének 9., 10., 11. s 12. méretében igen sok melegség rejlik, mi is az utána következő négy méretben fellobogó lánggá női ki magát. A negyedik műben a cím szintén egészen megfelel a tartalomnak,

Igen sok szép szalondarabot és zongoraváltozatokat írtak az ismertebb népdalokra és lassanként megalkották az új magyar műfajt: a népdalthémán alapuló magyar ábrándot, a magyar rhapsodiát, mely *formájánál fogva a műzenébe, feldolgozott témáinál fogva a népdalhoz tartozik*. A ki figyelemmel kíséri a magyar zene fejlődését, a palotás zene letűnésétől a mai napig, észre fogja venni, mint telik meg a régi magyar hallgatóknak látszólag változatlan kerete új tartalommal. Éppen úgy, a mint 1790-től 1848-ig a sonátának, rondónak és menuettenek formáiba a lassanként kialakuló magyar palotás zene illeszkedett bele, úgy töltötte meg most a palotás zenének formáit, a hallgatót, a verbunkot és a frisset a tisztán népies és tisztán magyar dallam, a magyar népdal. A címek még a régiek: »Magyar hallgató«, »Eredeti magyar«,

Az eddig tárgyalt műformákon kívül zeneköltőink más formák keretében is iparkodtak magyar rhythmust, magyar zamatot és magyar eszmei kifejezéseket feltüntetni. Az úgynevezett klasszikus műformák közül a magyar kedély különféle hullámzatait a »Sonata« forma keretében iparkodtak sokan érvényesíteni. Legnagyobb sikerrel működtek e téren Ábrányi K., Bertha Sándor és Gobbi Henrik. Ábrányi »Magyar irányú sonátája« a magasabb irányú magyar zeneirodalomnak egyik legjelesebb terméke, mely becsületére válnék bármely irodalomnak. Több részből, nevezetesen: »Erélyesen«, »Lassan, ábrándos kifejezéssel«, »Allegro« és »Tempo bien mesuré« felíratú részekből áll. Legszebb benne a második rész *I tempo* felíratú része. Bertha Sándor »Palotás« című sonátája mesterileg van kidolgozva; telve van a legérdekesebb és legmerészebb kidolgozású tételekkel. Említjük még Gobbi H. »Grande Sonate, dans le style hongrois pour le Piano« cz. művét. Többen a »Rondo«, »Symphonia« s más formákat is felhasználtak, azonban kevesebb sikerrel. A kamarazenére eddigelé csak egy munka jelent meg Lovassy I.-től. E munka beosztása a következő: a) az első tétel »Moderato« négy-nyolczad üteny beosztással; e tétel a körmagyar forma »Andalgó«-jának felel meg, b) második tétel »Scheizo«, melyben könnyed dallamok, finom játszi kidolgozással vannak csoportosítva, c) harmadik tétel »Andante«, mely megfelel a régi hallgató nótáknak, d) befejező tétel a »Presto«, mely tüzes, sebes mozzamú. Az ilyenmű művekben éppen úgy, mint a magyar zene eredeti válfajainál a magyar zenének kiváló jellemvonását: a fokozatosságot, kell szem előtt tartanunk. A magyar népzeneben így a lassú időmértékű zene egymagában igen ritkán fordul elő, rendszeren átcsap az élénkebb mozzamú részekben, végre pedig a legsebesebb, legszilajabb vépezsgést tünteti fel. Éppen úgy a lassúból sem szokott egyszerre a nagyon frissbe átmenni, hanem mintegy áthidalással több vagy kevesebb fokozatos sebességű tételt vet közbe. A magyar műzenének — főleg a szélesebb keretű egészlet képező szerzeményekben — ha a magyar kedély követelte nemzeti szellemnek meg akar felelni, lehetőleg mindig a fokozatokra kell támaszkodnia. (Hofecker: A magyar zeneirodalom története.)

»Bokázó«, »Verbunkos magyar«, »Palotás«, »Toborzó csárdás«, »Ős apáink toborzója«, de a szín és jelleg új. A tömlő még a régi, de már a bor benne nem mesterségesen készült, hanem kint a hegyen termett, naptól érett és édesedett.

Mivel azonban mindig hajlandók vagyunk a magunkénak lebecslésére, talán az új irány meg nem erősödik egyhamar, ha közbe nem jön Lisztnek hazajövele és már sokkal előbb, magyar rhapsodiáival meginduló korszakolkotó jelentőségű működése.

Liszt bizonyos rendet hozott az eddigi chaoszba s a magyar népdal természetének, a magyar rhythmus lüktetésének behatóbb ismeretével, nagyobb ízléssel és találékonysággal fogott munkához. Azért ő sem ment a tévedésektől. A palotás zene traditioi folytán még mindig kísértett a cifraszágoknak halmozása s ebben a külföldi virtuózok sem csak a maguk hallása, hanem az itteni művészkörök informatioja és útmutatásai szerint jártak el. Liszt pl. egyik rhapsodiájában, mely egy régi bánatos nótával (»Magasan repül a daru, szépen szól«) kezdődik, a nótasorok három végső hangjára »szépen szól« előütéses kettős accordokat helyez, holott itten a nóta jelleméhez képest csak hosszan kitartott accordok, vagy ezeknek az alaprhythmust nem zavaró felbontott passageai állhatnak meg. A VI. rhapsodiában a »Cserebogár« nótánál a balkéznek szaggatott hullámozó rhythmusú kísérete megint nem megfelelő. Ugyanitt az »Esik eső a haraszton« kezdetű nótát meggyorsítva így rhythmizálja: — ○ ○ | — — | ○ ○ ○ Ezzel azonban a nótát meghamisította, mert lüktetését változtatta meg. De ezen kis vétségek ellenében mennyi a nagyság, mennyi a szépség! A II. rhapsodia Andante-jában a régi palotás zenethémákat olyan finom zeneízléssel, olyan igazi poesissel, annyi magyar tűzzel és temperamentummal dolgozza fel, hogy azokról csak az elragadtatás hangján lehet szólni. Ugyanott a hosszan kitartott hangokat megszaggatja gyorsan következőkkel, mintha czimbalom és pásztorcürt beszélgetne egymással. Azután következnek gyors, verbunkos ütemben a dallamok, az egyikben a hősies dallamú szólamot 16-od és 32-ed cifrázatok fonják körül, mintha madárccicsérgés vegyülne az ágyúdörgés közé.

Itt, a magyar népdal történetében nem térhetünk ki Liszt Ferencnek minden magyar vonatkozású művére. A mondottakból is kitűnik, hogy azt, a mit id. Ábrányi Kornél, Székely Imre, Siposs és sokan mások érdekesen és sikerrel megkezdték, azt Liszt Ferenc

teljes dicsőséggel folytatta és befejezte. Megteremtődött és világszerte csodált műremekké fejlődött a magyar rhapsodia. Ez százados fejlődésnek a befejezése, a melyre egy zenei lángész nyomtára egyéniségének bélyegét. 1865-től kezdve Liszt Ferencz gyakran haza-haza látogatott, azután már itthon is maradt az év egy részében. Művei ezóta magyarosság szempontjából mindig tökéletesebbek. Körülbelül 80-ra lehet tenni a műveiben felhasznált és kiváló ízléssel megválogatott magyar népdalthémák számát.

A rhapsodia, melynek megalakulásán végig tekintettünk, voltaképpen *dallamsorozat* (suite de melodies) és inkább már meglévő és népies, mintsem saját szerzésű dallamokat *köt össze szabad formában, de egységes egészszé, a melyben hangulati és rhythmikai fokozatosság van.* Szabadsága annyiban korlátlan, hogy nincs traditionalis műformához, thematikus vezetéshez kötve, de az alaphémául felvett népdallal szemben mégis kötelességei vannak. A legbrilliansabb átdolgozásnak is símulni kell az illető nóta jellegéhez, rhythmikájához, lüktetéséhez és pl. igen nagy hibát követ el az, a ki bánatos hallgató nótát verbunkszerűen, vagy lassú s esetleg gyors csárdás rhythmusában ír át. Ilyenkor a rhapsodiának hangulata nem igazi és természetes.

Azonban a rhapsodia mégis több, mint többé-kevésbé brillians átírás. *Művészi egyéniség* nyilvánulását is keressük benne. Ezt nemcsak a témák megválasztásánál, hanem főleg azoknak összekötésénél és egymásba való átmeneténél kell éreznünk. Azt mondhatnók, hogy a népdalok drágakövek, vagy képek, a melyek művészi keretekbe vannak foglalva és az *egésznek szerves összeillesztésében* s a kereteknek művészi kiképzésében meg kell látszani annak, hogy azokat szobrász faragta és nem mesterember. És ha a thematikus feldolgozás kevés helyet is foglal el magában a dallamban, annál szebben alkalmazható az átmeneteknél. Az ilyen helyeken Liszt Ferencz csodásan csillogtatja zenei tudását és finom ízlését. Mikor az egyik téma mír csak lassan morajlik, elhaló modulatiokban, ugyanakkor már az új téma fokozatosan erősödik és harsog, mint egy diadalmasan bevonuló hadsereg. A sequentiát, különösen annak magyar fajtáját remekül alkalmazza, a dallamok czifrázataiba a szédítő chromatikai meneteknek mindenféle fajtáját beleviszi, a nélkül, hogy — elszigetelt esetektől eltekintve — a dallam rhythmusán és természetén a legcsekélyebb

erőszakot tenné. Az előadási mód jelzéseként oda tette, hogy »quasi cymbalo« (czimbalomszerűen) és felismerve azt, hogy a magyar műdarabnál a dallam a fő, az ornamentális diszítéseket külön kis kótával írta, a mi azóta a magyar kótáírásnál általános szokássá lett.

A rhapsodiának még egy jellemző tulajdonsága a *fokozatosság*. Rendesen lassú rhythmusú témákkal és formákkal kezdődik és aztán megy át a gyors és igen gyors formákba. Nem szükséges, hogy minden rhapsodia, vagy ábránd teljesen ugyanazon sablon szerint kezdődjék és végződjék. Ez a változatosságnak megőője volna. Hanem azért nagyjában és egészében meg kell nyilvánulnia a fokozatosságnak. A kivételek csak megerősítik a szabályt. Lisztnek VI. rhapsodiája »Tempo giusto«-val kezdődik: »Jaj de hunczut a német«. Régebbi szövege »Attila, Lehel, Árpád« verbunkos rhythmusban. De ez csak rövid bevezetés, mely után a »Cserebogár«-nóta következik, kissé szabad, de végtelenül fényes és csillogó futamokkal átszőtt feldolgozásban, és csak ezután jön az octavos galoppú, gyors népdal, mint végző: »Nem baj az, hogy ha a kis lány szerelmes«. Nagyjában itt is meg van tehát a forma. Ez a fokozatosság hagyományos követelmény. Megvolt, bár nem mindig következetesen alkalmazva, Lavotta, Bihary, Csermák, Szvasztics, Kálozdy és Rózsavölgyi majd mindenik jobb művében s a 40-es, 50-es és 60-as évek magyar zeneszerzői, akár palotásoknak, akár hallgatóknak, akár magyar ábrándoknak hitták műveiket, a fokozatosságot mindig hűségesen megtartották. Erkel Ferencznek Hunyady László operához írt zenekari intermezzójában is, melyet »*Hattyudal*« néven ismernek, megvan a fokozatosság. Ezért mondják róla, hogy »a régi palotások modorában van megírva« (Káldy, Ábrányi, Molnár Géza). Mikor tehát Liszt nyomán a rhapsodia elnevezés és műforma elterjedt, a fokozatosság olyan elengedhetlen követelmény lett, a mely mögött már száz éves mult állott.

Ennek gyökere a magyar természetben és temperamentumban rejlik. Minden magyar énekes multság hallgató és búsongó nótákkal kezdődik; csak azután jönnek a lassú csárdások, míg végre rá kerül a sor az igen gyors, féktelen és szilaj rhythmusokra is.

A rhapsodiát illetőleg még megemlítjük, hogy ezt a műfajt sajátosságaival együtt az idegen zenészek is művelni kezdik, például Svendsen a norvégek közt, Chabrier, Vincent d'Indy és Lalo

a francziák közt (Symphonie espagnole), a német Humperdinck (Maurische Rhapsodie) és több orosz symphonista.

De a rhapsodikus műforma nem maradt a zongorára szorítva, hanem más hangszereken is kifejlett. Rózsavölgyi halálával ugyan a hegedű-virtuóizitás magyar földön — a cigányok és Reményi játékán kívül — kissé megcsappant. Az az ember, a ki kiváló tudását magyar temperamentum szolgálatába adva és Liszt módszerét és vívmányait a magyar hegedülés terén megvalósítva, nálunk újra megteremtette a nagystilusu hegedűjátékot, csak a 70-es években jött el. A neve: *Hubay Jenő*. Zenész-családból származott; fia volt Huber Károlynak, a 60-as és 70-es évek egyik legjelesebb zenészenek, a kinek főleg népdalai, kardalai és férfi-négyesei a magyar zene terén maradandó emléket biztosítanak. Fiatal kora egybe esik a magyar népszínműnek újjászületésével; ugyanakkor bájolta el az egész országot Blaháné. Nem csoda tehát, hogy a fiatal Hubay lelkét is megihlette a magyar népdal szépsége. Ekkor írta meg Aggházyval együtt Almásy Tihamér »Borzáné Marcsája« című népszínművének dalait.

Hanem Hubay Jenő nem maradt meg a tulajdonképpeni népdalnál, hanem magasabbra vágyott s megkezdte a fejlesztett dallamú (átcomponált), még pedig jellemzetesen fejlesztett dalt, a hol csak lehet, magyaros formában és dallammal. E tekintetben finom érzékét már a megzenésítendő költemények megválogatásában is elárulja. Mind olyan versek ihlették meg lelkét, a melyekben zene nélkül is erősen lobog a színmagyar érzés és lüktet a magyar rhythmus. Ő maga dalait mű- és népdaloknak nevezi, azonban ezek közt nincs szigorú határvonal. Népdalai inkább csak népies dalok, és viszont műdalainak legnagyobb részén is rajta van némi magyar jelleg. A magyar zenei közvélemény éppen most átmeneti korszakban van. Kezdünk kissé kinőni a népdal megszokott formáiból, de még nem tudjuk kellőleg megbecsülni az átcomponált magyar nótát. Az idegen műdalokkal szemben, melyek a külföldi zenekritika dicsőítő bélyegével kerülnek hozzánk s melyekhez idegen alapokon nyugvó zenei műveltségünk különben is hozzászoktatott, nem vagyunk ilyen tartózkodók és elfogultak. Ennek az átmeneti korszaknak kifejezője Hubay Jenő, a ki pályája kezdetén már megmutatta, hogy a régi keretben is a magasságok felé törekszik. A kritika bizonyára találhat Hubay dalaiban is kifogá-

solni valót. Dalaiban kissé több népies melegséget szeretnénk hal-
lani. Itt-ott nem egyezik a dallam rhythmusa a versnek rhythmusá-
val, vagy a dallamphrasis a vers sormetszeteivel. De van nótái
közt elég olyan, melyben a szabad és jellemző dallamfejlesztés
teljesen a magyar rhythmus törvényei közt mozog. Egy pár szép
nótájával: »Eldobtad a szívem magadtól« Szabolcska szövegére,
»Nefejejts-dal« stb. megnyerte a magyar királydíjat; de jellemze-
tesség tekintetében mégis legmagasabbra kell helyezni a két
»Tésai emléket« (op. 35. 1. és 2. sz. Bartók és Wohl Janka szöve-
gére), valamint a »Kedvesem« nótát (op. 75). Különösen a »Meg
szeretnék halni« szép és mély érzésű nóta. Ennek második része:
»Hogy lelkemből többé a halál se tudja eltörölni képed« stb., ere-
deti és merész modulálással emelkedik. Ez a három nóta minden
esetre három kis mestermű.

A dalszerzőről azonban térjünk át a népdalok feldolgozójára.
A »Scènes de la Csárda« füzetek csak olyan népszerűek az egész
világon, mint a Liszt Ferencz rhapsodiái. A »Plevna nóta«, vagy
a »Hejre Kati« a bécsi és párisi közönségnek valósággal kedvelt
darabja. És csakugyan ezek a hegedűre való darabok nemcsak
brilláns átiratok, hanem valóságos hegedű-rhapsodiák, annak a kifej-
lett műfajnak minden kellékeivel felruházva. Felesleges említeni,
hogy Hubay bámulatosan egyesíti ezekben a csárdajelenetekben a
hegedű-technikának és száz éven keresztül kifejlett magyar játék-
stílusnak minden káprázatos fényességét. A hosszan kitartott sordí-
nos hangoknak, késleltetéseknek, a kettős trilláknak, a gyöngysor-
szerű hangsoroknak és a szédítő futamoknak egymásutánját magyar
tűz hajtja, de kényes ízlés kormányozza. E mellett azonban még
a zenekari kíséretben is mindenképpen kiemelődik a nótának jellege.

Hubay Jenő azt a hegedű-technikát, a melyet a palotás zene-
szerzők és a nagy cigányprimások kiveszése már-már feledésbe
engedett menni, felújította és a modern tudásnak minden eszköze-
vel művészi magaslatra emelte. Erre a »tudás«-ra nála nagy súlyt
kell helyeznünk. Ha végig nézünk a magyar hegedűjáték művészi
fejlődésén, akkor látjuk, hogy a sok virtuóz és cigányprimás mellett
alig van hegedű-literatura, legalább alig van Hubay Jenő felléptéig.
Ennek oka ismét csak az, hogy a 19. század folyamán nálunk nagyon
sok volt a művészi tehetség, de mindig igen kevés volt a művészi
tanultság. Lavotta, Csermák, Bihari, Rózsavölgyi darabjaiban min-

denütt felcsillámlik a fényes talentum, de művészi kidolgozásról a szó igazi értelmében náluk szó sem lehet. A Rózsavölgyi halálát követő negyedszázadban sem tűnik fel olyan nagy tehetség, a ki a fejlődést új irányba terelné. Csak egy kivételt ismerünk, Joachim Józsefet, kit az 50-es évek végén megírt remek magyar hegedűversenyével Magyarországon lelkesen ünnepeltek, de a ki iskolát nem csinálhatott, mivel a nemzetnek nem volt elég intensív zenei műveltsége. A 60-as évek elején hazajött Reményi Ede és művészetéért mindenki rajongott. Játéka remek is volt, de nagy alkotó művésznek, a kinek egyénisége nemcsak játékán, hanem művein is meglátszik, őt nem mondhatjuk. A mit írt, virtuóz átírásnál nem egyéb. Egy külföldről beszármazott hegedűművész, Ridley-Khone, a kinek legismertebb műve, a Bánk-bán paraphrasis (Scène delirante de l'opéra Bánk-bán) sem tett nagyobb hatást. A fiatalon is nagy tehetséget eláruló Auer Lipót pedig korán külföldre, előbb Németországba, aztán Szentpétervárra került. Így a hegedülés terén nem volt semmi igazi fejlődés mindaddig, míg Hubay haza nem került és a magyar stilusnak mesteriskoláját meg nem alapította. A mit Liszt tett a magyar zeneéletben a zongorázás terén, azt cselekedte Hubay a hegedülésben: művészi formát adott a régóta folytonos nehézségekkel küzdő magyar stilusnak.

Azok között, a kik a két nagy művészegyéniség nyomaiba léptek, megemlítjük Gaál Ferenczet, Palotásy Gyulát, Bloch Józsefet és Zsadányi Ármándot.

Gaál Ferencznek, a szabadkai zeneiskola igazgatójának öt magyar rhapsodiája tiszta, világos, könnyed és kiváló mértékben magyaros munka. Kár, hogy óvakodik olyan nehézségektől, melyek a közepes zongorázó technikai tudását meghaladják és hogy műveiben túlságosan sok dallamot dolgoz fel, miáltal az egész szaggatottá, mozaikszerűvé lesz. A rhapsodiában legyen kevés (két-három) népdalthéma, hanem ezeket mindenképpen változtatatosan, gazdagon kell felhasználni. Magyar rhapsodiái közt a másodikat tartjuk leg-sikerültebbnek. Ebben Dankónak (Egy csillag sem ragyog már az égen) és Beleznaynak (Édes rózsám, ha te elmész messzire) egy-egy nótáját dolgozta fel szépen, magyarosan, finom ízléssel.

Ifj. Palotásy Gyula, ez a korán elhalt, kiváló tehetségű zenész az öreg Pecsényánszkynek, az 50-es évek híres nótaköltőjének volt a fia. Az ő élete is tragikus vergődés volt. Koplalva és dideregve

dolgozott. Első rhapsodiája, ez a kis remekmű (melyért 16 forintot kapott a kiadótól), meg-megszaggatott triolákkal kezdődik s ezek úgy hatnak, mint egy czimbalmos előjáték. A feldolgozásnak ez a módja uralkodik az első témában is (»Zavaros a Tisza, ha megárad«), azután jön egy synkopált rhythmusú erős átmenet után Bogár Imre balladája (»Megáradt a Tisza«), a hol a balkéz hangoztatja a melódiát. Egy staccatós kadencziaszerű átmenet után középtételként a »Jászsági lakodalmas« című lassú csárdás következik, a végző pedig az a nóta »Nem virág, de tündér vagy« sajátságos és ritkán előforduló lüktetésű, t. i. ugrató (creticus — —) ütemekkel, olyan szellemes feldolgozással, hogy az egész magyar capriccióként hat.

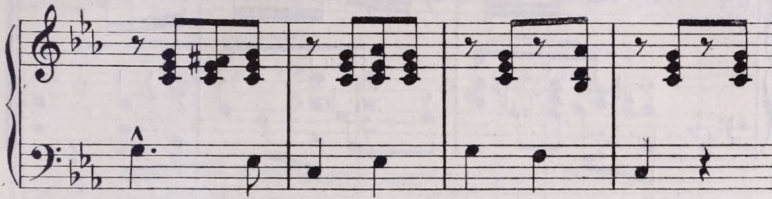
A hegedűrhapsodiákban és átiratokban Bloch József és Zsadányi Ármánd mutat fel szép sikereket. Az előbbi mind magyar hegedűdarabjaiban, mind zenekarra írott magyar rhapsodiáiban nagy tudású és finom érzésű zenész, a ki a népdalthémákat mesteri módon szövi és fonja. Mintegy a nagy zenekarra viszi át a magyar játszásnak és előadásmódnak azt a szépségét, a melyet eddig csak a cigány-zenekaroknál, vagy egyes virtuózoknál hallhattunk. Zsadányi Ármánd nem annyira a népdalokat, mint inkább a régi magyar palotás-zenének szebb darabjait dolgozza fel jó hegedűsök számára. Átiratai hálásak, szépek, de sokszor őt is a cigányoktól átvett cifrázási vágy vezeti. Főérdeme, hogy ennek a régi irodalomnak szépséges termékeit a hegedülőknél is újra közforgalomba hozza és ezáltal talán az újabb szerzőket is megtermékenyíti. Mert minden művészet akkor fejlődik legteljesebben, a mikor az újnak a régiekben van gyökere.

Az utolsó 20 esztendőnek fejlődését nézve meg kell állapítanunk, hogy a népdal, mint téma, még mindig nehezen tud utat törni a magasabb zene műformáiba. Csak legújabban látszik öröndetes változás. Ennek előidézői Mihalovics, a ki különben nem is fiatal és a két legnagyobb, *Dohnányi* és *Bartók Béla*, mellettük *König*, *Siklós*, *Demény*, *Butykay* és a magyar stílusú kamarazenében a győri *Kirchner*. De még ezen a téren is lassú a fejlődés, a kiegyenlítés a modern tudás és a helyes magyarosság között.

Székel, bár nem eléggé változatos, az utóbbi ellen már sokkal kevesebbet vét, mint Liszt. Brahms mindig csak olyat dolgozott fel, a mit a cigányoktól maga hallott és bár harmonizálása, ellenpon-

Lányi Ernő átírata kiegészítő közbevetett akkordokkal.

Brahms ellenpontos átírata az »Ungarische Tänze«-ből; téma a balkezes szólamban: Ej, huj! magyar ember összeüti bokáját.

tozása némelykor túlságosan tömör, a legújabbak mégis igen sokat tanultak tőle. Szendy Árpád, Chován Kálmán, Demény, Butykay, Siklós, Dohnányi mind hozzá szítanak, de a mellett gondjuk van arra, hogy a dallam mindig érezhető maradjon.

Kún László és Lányi Ernő itt is elől jár. Az első a régi magyar nótákat írja át (»Ezer magyar nóta« cz. gyűjteményben) mérséklettel és ízléssel; a másik »Magyar népdal-ábrándok« cz. művében (Miskolcz, 1905) szellemesebbnél szellemesebb termékekben mutatja meg, hogy hányféle — mindig neki megfelelő — feldolgozást elbir a magyar nóta.

Álljon még itt néhány szemelvényen bemutatva a magyar nóták többféle átírási módjának ismertetése.

Lányi Ernő verbunkosszerű átírata.

Triolás, chromatizáló feldolgozás ifj. Palotássytól. Felső sorban a téma.

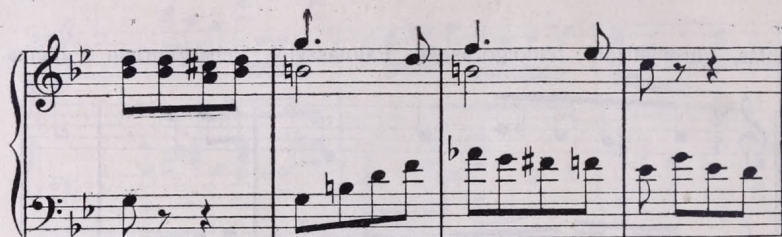

Legismertebb a búsongóknál az ú. n. cigányos (czimbalomszerű) átirat rengeteg sok tört accorddal, fel- és lemenő, meg chromatikus futammal. Magasabban áll a chorálszerű letét. A tánczoknál és negédes nótáknál van átfont triolás, quartolás dallamú, van olyan, melynél a balkezes dallamra a jobbkez az ötöd trilláját játsza, mint egy magas orgonapontot, vagy *kiegészítő* accordokat vet közbe (pl. Lányi Ernőnél ezen nóta átirata: »Jaj de kutya kedvem van«). A lassú csárdásoknál, a cigányos kettősöknél hasonlíthatatlanul szebb a verbunkos rhythmusú ellenpontozás (Lányi Ernőnél »Ezt a kerek erdőt járom én« nótának átirata).

Mindezeknél érdekesebb, midőn az ellenpontozás chromatikával társul. Az utóbbi már a magyar nóta átírásánál és művészi feldolgozásánál is sűrűen szerepel, nem mint cigányos, rárakott sujtás, hanem mint harmonikus aláfestés.

Mikor három évtizeddel ezelőtt Brahms tánczai közt megjelent itt lenyomtatott átirata: »Ej huj! magyar ember összeüti bokáját« (Ungarische Tänze), a gyönyörű chromatikát nemcsak nem követték, de még élvezni sem tudták. Ma Kún László »Jer le édes párom, régen várunk« nótáját szerte élvezik. A »Maros vize folyik csendesen« nótáját ma Lányi Ernő így kíséri:

Kún Lászlónak »Még azt mondja a torna« dal átiratában a dallamot a balkéz változatosabbnál-változatosabb kiegészítő hangokkal kíséri. A fül folyton új benyomásokat vár és nyer.

A chromatikus és ellenpontos kíséretnek szép példája még Lányi Ernőnél a »Császárkörte nem vadalma« és »Ha bemegyek« kezdetű nóta átirata.

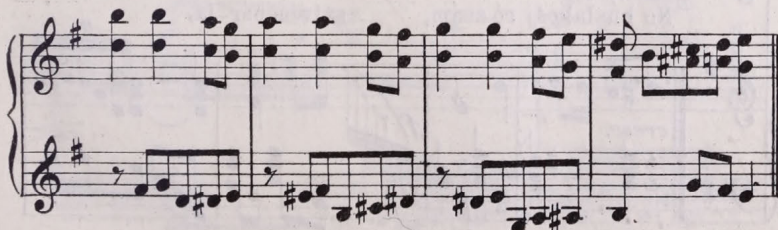
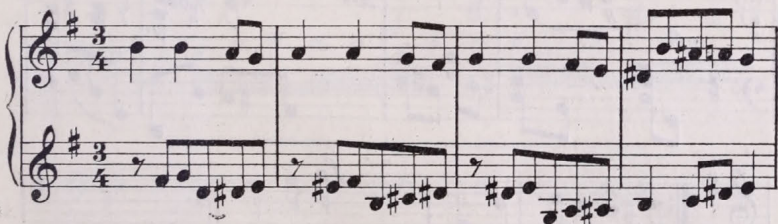
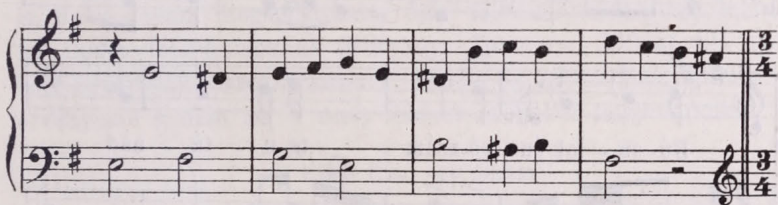
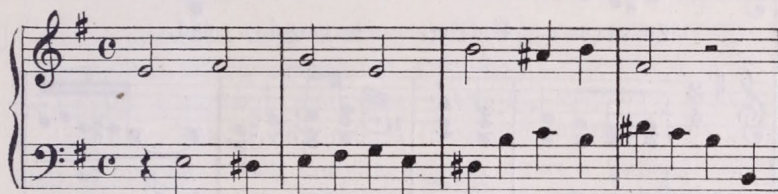
Lányi Ernő átirata váltakozó szólamokban. (Nóta : „Ha bemegyek a templomba.“)

Lányi Ernő átírata chromatizáló ellenpontos kísérettel.

Ha összehasonlítjuk Bartalusnak egy 40 év előtti, kezdők számára készült átíratát: »Hát a kosárt ki fonta?« (a »Gyermeklant«-ban) Lányinak ugyanarra a dallamra »Csizmadia feltámadt« szöveggel, ugyancsak kezdők számára írt dalával, akkor látjuk csak, hogy ezen a téren is milyen nagy a haladás.

Kún László egy átírata.

The musical score is written for voice and piano. It consists of three systems of music. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 2/4. The first system has a vocal line with a triplet of eighth notes and a piano accompaniment. The second system continues the vocal line with a triplet and a piano accompaniment. The third system features a repeat sign, a piano accompaniment with a crescendo marking, and a final vocal phrase. The lyrics are in Hungarian.

Za-varos a Bodrog, ha meg-á - rad,

Bú-su - lok én ró-zsám te u - tá - nad

Ne búslakodj ró-zsám, szívem pár-ja,

p

Tied leszek úgyis nemso - ká - ra ra

p

Annyi bizonyos, hogy a magyar fül még ma sem szívesen veszi a tematikus feldolgozásnak azt a fajtáját, a melyben a nótát szét-szaggatják s egy-egy motivuma majd itt, majd ott bukkan fel. A dallamban való gyönyörködés (Melodiefreudigkeit) erős hajlama, mely a magyar fülnek annyira sajátja, eltűri a túltengő ornamentális kíséretet, kimerzi a dallamot az ellenpontozott feldolgozásokból is, de a dallam megszakítását, újra felbukkanását nem kedveli s ha újabb feldolgozóknál (Butykay, Demény, Siklós) két dallam van egymással összeszerkesztve, mindig az eredeti formájában folyó érvényesül s nem az, a mely kíséret céljából felaprózódik.

Lányi Ernő egy átirata.

Egyébiránt a táncznóták, vagy szabad rhythmusú negédes nóták a feldolgozásnak sokkal nagyobb változatosságát engedik meg, mint a búsongók. Ezért pl. Lányi Ernőnek az előbbi oldalon közölt quartolás kísérete (Jaj de szennyes ez a maga kendője) nézetünk szerint teljesen helytelen, mert nyugtalanul hat és elront jellemzetes hangulatot. Ez a bajuk Poldini Ede, a fényes tehetségű zenész magyar átíratainak is (»Improvisations«). Kún László némely művében is a folytonosan közbevetett accordok agyonnyomják a könnyű strukturájú nótát. Tehát mindenütt a nóta jellegének megóvása legyen a főtörekvés. A »Nagy az én rózsám ereje« kezdetű nótát átírta Brahms is (Ungarische Tänze), Butykay is; harmoniailag a Brahmsé tömörebb, gazdagabb, mégis a Butykayé jobb, mert nyugodtabb, a nótának megfelelőbb.

Mai napság már nemcsak magyar zenei díszítő stílus van, hanem magyar feldolgozó stílus is. Idők kérdése, hogy mikor segít mindez a magyar fejlesztett dallamnak igazi megteremtéséhez.

•Ha zenénket erősen műveljük, az önként
nemzeti jellegű lesz.• Bartalus.

XIV. FEJEZET.

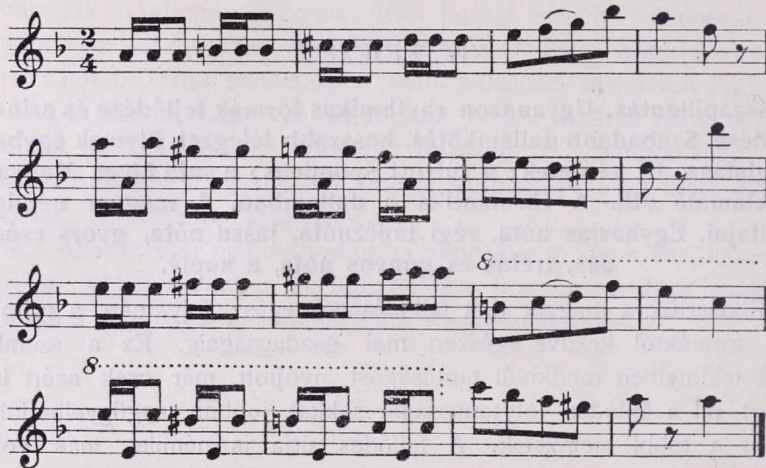
Visszapillantás. Ugyanazon rhythmikus formák fejlődése és szineződése. Szabadabb dallamkötés, hosszabb lélegzet, ütemek egybefoglalása. Új képletek; a túlzott spondeus; a suta ütem. Magyar declamáló stil. A chromatika a dallamban. A magyar népdal válfajai. Egyházas nóta, régi táncznóta, lassu nóta, gyors csárdás, tréfás és gúnyos nóta, a kuplé.

Elkisértük a magyar dalt fejlődésének egész folyamán, a primitív formáktól kezdve egészen mai gazdagságáig. Ez a szemle sok tekintetben rendkívül tanulságost nyújtott, már csak azért is, mert mi a fejlődés folytonosságát sokkal jobban megfigyelhetjük, mint a többi nemzetek. A fejlődés útja is némileg más volt nálunk. Nyugaton ugyanis a műzenének, igazabban az egyházi zenének befolyása századokkal korábban kezdődött, mint nálunk. És míg ez nálunk csak a dallamnak alapszövetét adta meg, addig nyugaton rhythmus tekintetében is döntő befolyású volt. A mi dalfejlődésünkben a rhythmus magyar maradt és az idegen származású dallamcsiráknak ehhez kellett alkalmazkodniok. Így a különben változatos fejlődés egységes jelleget nyert. A rhythmusnak a nyelv természetében gyökerező állandó törvényei vannak, míg a dallam ilyen szigorú törvények nélkül, az idők folyamán mindig változott, gazdagodott és bizonyos, hogy változni s gazdagodni fog ezután is. *Csak annyi bizonyos, hogy ha magyar akar maradni a nóta, ezentúl is alá kell hogy vesse magát a magyar nyelv és rhythmus törvényeinek.* Hogy ez a feltétel korántsem olyan szűk korlát, mely a népdalzene fejlődését megakasztaná, vagy akár csak akadályozná is, áttekintésünkéből eléggé kiviláglott.

Milyen gazdagsága jöhet létre a fejlődésnek a régi, állandó alapon, mutatják a következő példák. Ennek a kilenczes nótasornak — ○ ○ — | — — | ○ ○ ○ még csak száz év ezelőtt is

igen primitív a dallama (»Sárga csizmás Miska sárba jár«;) már sokkal szebb és változatosabb 1847-ből ebben: »Ezt a kerek erdőt járom én« és még fejlettebb (másfél octáv terjedelmű) az 1904-ben szerzett nóta (Kacsoh Pongrácz »János

Részlet Erkel „Bánk-bán“ balletzenéjéből.

Dúrra moll folytatás.

mf

Szé-les viz a Du-na Kes-keny pal-ló raj - ta

p

Ne menj rá ga-lam-bom Mert le-e - söl ró - la

f

Ne menj rá ga-lam-bom Mert le-e - söl ró - la

vitéz«-éből) »Fecske madár száll, száll elfele«, mely egyébként is már csupa szín és melegség. Épp így vagyunk az alexandrin nótasorokkal, melyekben Tinódi és társai egyhangúságának főokát keresték. (Hofecker.) Ezek és a rokon nótasorok ma már változatos dallammal teltek meg. Hasonlót látunk az imitálás-

nál is. A közeli (a harmad hangközében) történő imitálástól, melyben a motivumok szintén rövidek, milyen nagy a haladás a mai eljárásig, a mely nemcsak a tonica hangnemére felelteti a dominansét, hanem durból mollba viszi át és viszont. A magyar népdalnak ezt a szépségét Erkel Ferencz és Liszt Ferencz egyformán felismerték és igen szépen értékesítették.

Régen a népdal rhythmikailag tagolt recitativ, primitiv, szegényes keretek közt. A mai magyar népdalnak pedig *egyik legfeltűnőbb és legörvendetesebb sajátága, hogy kedveli a bő és széles formákat.*¹ Régen az ősi nyolczas uralkodott. Mai napság a népdalköltőknél egészen mindennaposak a 14-es, 15-ös, sőt 19-es szótagú sorok is (pl. Dóczy Józsefnek 1701-ben megjelent nótája »Mért búsul a fecskemadár, mért kesereg egymagában az ágon«) és ezeknek megzenésítése nem okoz nekik semmi nehézséget.² A népdal formája így annyira megnagyobbult, hogy innét csak egy

¹ A régi világban is többször történt kísérlet arra, hogy hosszabb sorokat vigyenek a magyar népdalba, azonban Tinódinak s a reformator énekszerzőknek ritkán volt dallamerük s ezért nem értek el sikert. Magasabb fokon állanak az Eszterházy tabulaturás-könyv nótái, melyekben az egyházas dallamhajlás mellett is elég bőven ömlő a melódia; pl. abban a nótában: »Hová készülsz szivem tőlem elbujdosni?« P. Horváth Árpád gyűjteményében a hosszabb dallamsoroknál sok az egyhangúság és ismétlés. Pl. ebben: »Fennyen tartod az orrodát kevély Pozsony vára«, a második sor majdnem végig ismétlése az elsőnek, a negyedik a harmadiknak, vagyis a terjedelemmel nem fejlődött egy arányban a dallam minősége, különböződése (differentialódás). A régi népdalba radikálisan új elemeket és a fejlődésnek új csiráit a palotás zene vitte bele, különösen akkor, mikor már lehanyatlott. Azért nincs igaza »A magyar zene elméleté«-nek abban, hogy a magyar zene nagyjában és egészében a Bach-Händel korszakban már készen volt. A népdal, az *énekzene* csak félig volt készen, az *instrumentális zene meg sehogyse*. Ebből az, a mi lett és magyar lett, azóta lett. A ki a hozzánk beszivárgó renaissance-kori zenét az újmagyar palotás zenével össze akarja kapcsolni: az két évszázadot ugrik át és e két évszázadon keresztül adatok híján a képzelet pókhálójából épít hidat.

² Érdekes dolog, hogy a zenei hosszabb lélegzettel párhuzamosan a magyar versköltészetben is megvan ez a tendencia; pl. Hermann Antal Vikár Béla Kalevala-fordításáról szólva kiemeli azt a szépséget, hogy szándékosan nem tartja meg (ősi nyolczas sorokban) a középsormetszetet, mi által a nyolczas sor nagyobb egységet és könnyebb folyamatosságot nyer. Szabolcska is gyakran alkalmaz hosszabb sorokat egymásután, melyeknek szótagszáma és caesurái nem egyformák és ez egész fesztelenül, folyékonyan hat, mint valami rhythmikus próza. (Szekeres Rózsika.)

ugrás van a jellemzetesen átcomponált, vagyis nem strophaszerűen ismétlődő, hanem szabadon fejlődő dalhoz.¹

Sajátságos tünet, hogy az újabb népdalköltők a nehézségeket jobban le tudják győzni, mint a magyar műdalköltők. Ennek oka az utóbbiak majdnem általános dallamszegénységén kívül az, hogy saját, idegen irányú, régebbi dalköltészetünk erősen befolyásolta a magyar érzésű és szándékú szerzőket is. Aztán a műköltők ma is a német dalköltészet szellemét szíjják magukba és ennek formái közt szeretnek mozogni s a magyar népdalt nem ismerve, az anyaföldtől elszakadnak. Azt jól teszik, hogy jellemzetességre törekszenek, mert ebben a tekintetben a legtöbb magyar népdal tagadhatlanul nagyon gyenge. De ne hanyagolják el a jellemzetesség mellett a *dallamosságot*.

Azt is elfelejtik, hogy *a magyar dal a legjellemzőbb zenei phrasisban is magyaros színt és jelleget keres*. Ezzel koránt sincs szegénységre kárhozható. A magyar dallamban például helyén van a dur skála, a rendes, a dallamos és a magyar moll, valamint az egyházi skála. Van hát elég szín a zeneköltő palettáján, csak bánni tudjon velük s találja meg a nekünk tetsző combinatiókat. A magyar dal ne legyen rajz szürkével, feketével, fehérrel, hanem színes kép. Régente, mint a pergamentek miniature-jei, kevés, de élénk szín volt rajta, ma legyen művészi ízlést tanúsító árnyalatokban gazdag. Ne utánozzuk ebben sem a külföldet. A mi nyarunk nem esőverte és borongós, mint Skóciában, skandináv földön és a Bretagneban, hanem színes és vakítón világos. Ilyen legyen dalköltészetünk is.

Az utolsó hatvan év alatt a magyar nótának a phrasirozása is szerfelett megváltozott; a rövidebb tagozódás helyett szeretjük a hosszabbat. Így pl. annál az 1847-ben keletkezett nótánál »Maga-san repül a darú szépen szól« a régebbi ütemezés ez: — — — — —
| — — — — | — — — —. Ezzel a sor három ütemre bomlik, a mi

¹ A magyar zenének egyik legalaposabb ismerője, Erdy Lajos dr., egy negyedszázad előtt Erkel Ferencz »Névtelen hősök« című operájának bírálatában (Budapesti Szemle 1880.) nem hiszi, hogy a népdal formáiban lehetne változtatásnak operát írni. Ide a népdalon kívül még más is kell, miután ennek formakincse szűkkörű. Azóta a magyar népdal formakincse igen bővült (példa rá a Kacsóh-féle »János vitéz«, a hol pedig a magyar zene formakincsének csak kis része van kiaknázva). De azért mi is szükségesnek tartjuk a magyar operában minden modern elemnek és technikai vívmánynak kellő módon való felhasználását.

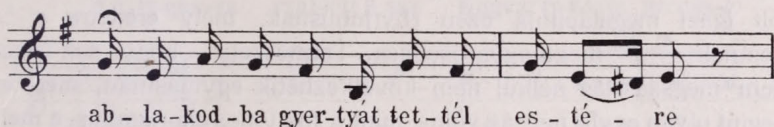
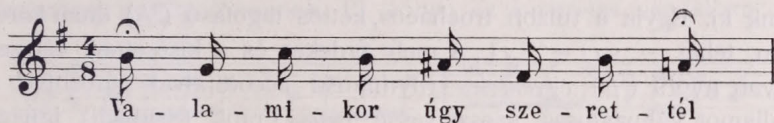
már azért is baj, mert szókat szaggat szét. Ma már ezt szélesebben és természetesebben éneklik, így:

— — — — — | — — — | .

Magasan repül a darú, szépen szól

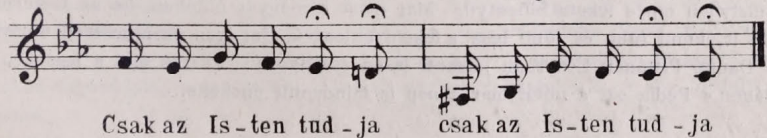
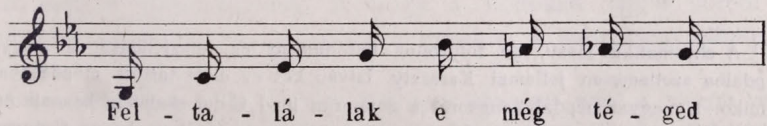
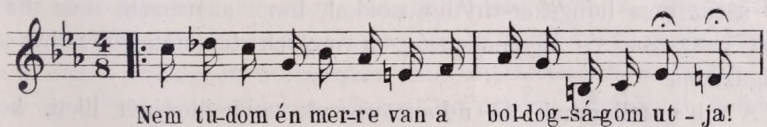
Ez szabadabb, természetesebb és magyarosabb énekítés. Ime fejlődőben van a magyar zenei declamatio.

Ki ne érezné meg pl. Lányi Ernő e dallamsoránál, hogy a legszébb magyar declamáló stílus?

Aztán ma már szépen és sokszor jellemzően megzenésíthetünk hosszú, kifejező sorokat is, úgy hogy a dallamfonásban nem érezhető semmi mesterkéeltség, semmi erőltettség.

Mindezt megkönnyíti az is, hogy a fejlettebb magyar népdalban ma már nem idegen a *chromatika* sem, bár a nép általában még nem is fogadja el. Ennek alkalmazására példa gyanánt már említettük a »Fecském, fecském, édes fecském« s ugyancsak a hetvenes évek végéről: »A faluban utczahosszat« nótát. Azonban Pete Lajosnál, Beleznaynál, Dóczyánál, Serly Lajosnál s főleg Lányi Ernőnél és Kún Lászlónál is találunk sok nótát, a mely idegenszerűség nélkül használ chromatikus hangmenetet. Például:

Azelőtt ilyesmi visszatetsző lett volna és mi már ma természetesen érezzük.¹ Csakhogy ebben is ajánlható bizonyos mérséklet és óvatosság. A műdalköltőkön meglátszik, hogy többet néztek a németekre, mint a magyar népdalra és azért az ő chromatikus dallamforrásuk felette idegenszerű, sőt nehézkes. Itt is az a fa fejlődik szebben, a mely mélyebben ereszti gyökerét a hazai talajba.

Az újabb idők rhythmikai gazdagodásából főleg két képletet emelünk ki. Egyik a túlzott trochaeus, kettős tagolású ($\frac{2}{4}$) ütem körében, tehát $-\cdot\cup|-\cdot\cup|$, a mely érdekes és a kíséretnek kétszer olyan gyors ($\frac{1}{8}$) *egyenletes* rhythmusú accordjaival párosulva, a dallamot változtatossá, szeszélyessé teszi. Frank (Szabadi) Ignác volt igazi megalapítója ezen rhythmusnak, mely eredetre a $\frac{3}{4}$ ütemnek $\begin{smallmatrix} \text{f} & \text{f} \end{smallmatrix}$ megmagyarosodása. Természetes, hogy sok ilyen ütem megszakítás nélkül nem következhetik egymásután, mert ez megint olyan egyhangúság volna, mint a folytonos choriambus, a mely Arany szerint »tűrhetetlen egyhangúsággal gyötrendi a fület.«

Rokon ezzel a képlettel a magyar ugrató $-\cup-$, csakhogy már két $\frac{2}{4}$ -es ütemet foglal le magának. Pl.: »Nem virág, de tündér vagy.«

Mindezeknek a képleteknek felette változatos vegyülései az utolsó félszáz, nagyrészből az utolsó 30 év alatt terjedtek el és bár legtöbbször eredetileg hangszerekre költötték vagy írták, éneklés folytán meg is szövegesedtek. A hangszer pergőbb, volubilisabb eszköz, mint az emberi nyelv, különösen, mint a súlyos, tiszta kiejtésű magyar nyelv és azért a megszövegesítés csak lassan következett be. Az ének nem tudott mindenütt versenyt tartani a gyors és szeszélyes hangszer-rhythmusokkal. Innét származik még ma is sok visszasság és egyenetlenség, a melyek tekintetében nehéz az eligazodás.

A mi a dallamnak és nótaszövegnek egybeillőségét illeti, két-

¹ A chromatika lassú, de folytonos betódulását és felszívódását a magyar népdalba szellemesen jellemzi Kereszty István két év előtt tartott előadásában, a mikor a magyar népdal hangsorát a zongorán levő C-dur skálához hasonlította, a melyben nincs fekete billentyű. Már most a magyar nótában, ha az C-durban szól is, mind több és több lesz a fekete billentyű. Ezt igen szerencsésen mutatta be Dankó Pistának C-durban játszott lassú csárdásán: »Páros élet a legszebb a világon.« Pedig ezt a nótát már a nép is mindenütt énekelte.

ségtelen, hogy a nóta harmoniája akkor a legtökéletesebb, a mikor a különféle hangsúlyok összeesnek s ha egy hosszú magánhangzóra hosszú énekhang, rövid magánhangzóra rövid énekhang esik. Ez azonban következetesen alig vihető keresztül és a népi éneklés sem mutat ebben valami nagy következetességet és szabályosságot. A magyar nyelv megtűri, hogy a szöveg hosszú szótagait zeneileg röviden énekeljük s azt is, hogy rövid szótagok éneklés alkalmával megnyújtassanak. Pl. ebben az ismeretes népdalban:

hosszú szótagokra rövid énekhangot énekel a nép; viszont a harmadik és negyedik sor végén a hosszú énekhangokat (az úgynevezett késleltetéseket) beszédben rövid szótagokra állítja. A beszédhang és énekhang között azonban mégis lehetőleg harmoniára kell törekedni.

Kivált a mondathangsúlynak és a sormetszetnek törvényei a dalra vonatkozólag is sokkal, de sokkal szigorúbbak. Így pl. általános szabály az, hogy a versütem és a dallamütem essék össze¹ és a hol a szövegben sormetszet van, ott általában a dallamban is meg legyen a sormetszet. Viszont az értelmi phrasisnak is feleljen meg a dallamphrasis. A hogy a költőnek egyik sorból a másikba, egyik fél alexandrinből a másikba a sormetszet elhanya-

¹ Azonban a $\frac{2}{4}$ -es ütemekben ez nem igen lehetséges, mert a magyar versben csupa kéttagú szó alig állhat. Azért nem helyes, hogy pár év előtt Kereszty István (Ethnographia 1903.) Dankó Pistát a caesura hiánya miatt megróttá. A régi nóta — még a táncznóta is — 4 : 4 vagy 4 : 2 és hasonló legkisebb ütembe tagozódott; a mai gyors csárdásban gyakori képlet a 2 : 2 alig fordult elő benne.

golásával nem szabad ugyanazt a szót átvinnie, sőt ilyen átviteltől bármely két szomszédos ütem tekintetében is óvakodnia kell: úgy a dallamphrasisnak is gondosan meg kell tartani a sormetszetet, a nyúgpontokat. Az a dallam, a mely a szövegnek sormetszeteit, ütemeit, sorkezdéseit, de különösen sorvégzéseit nem érzékelteti kellőleg, teljesen elhibázott nóta. Csak a fejlődés felső fokain előálló, hosszabb dallamphrasisoknál mutatkozik némi eltérés a szabálytól. Természetes, hogy itt minden egyes ütemet nem követhet nyúgpont a dallamban s ezért elég, ha *a fontosabb és nagyobb sormetszetek*, mint pl. a középsormetszet, valamint a sorvég érvényesülnek. Itt különösen a hallgató nótáknál hosszú hangoknak kell állani, gyors nótánál a sorvégző hangok lehetnek rövidek is.

Még zavarosabb a felütéses eredetű csonka ütem kérdése. »A magyar zene elmélete« azt hirdeti, hogy a felütés a magyar zenében jogos és megengedett és hogy jogtalan volt az a tilalom, vagy akár csak félős óvatosság, a melylyel a magyar zenekutatók és theoretikusok ehhez a kérdéshez nyúltak. E mű példákat idéz a renaissance-korbeli passamezzokból, a palotás zenéből és Brahmsnak egy népdal-átiratából. Pedig ez a kérdés éppen nem oldható meg ilyen egyszerűen. Mind a renaissancekori, mind az új magyar palotás zene idegenből beszármazó és lassan-lassan magyarossá színeződő zene, *a mely az énekzenének, a népdalnak törvényeket nem szabhat.*

Egy tény eltagadhatatlan: se a magyar szó, se a magyar mondat, tehát a vers sem kezdődhetik súlytalanul s így a magyar énekes zenénél, különösen a népdalnál a felütés, a súlytalanság, nincs helyén. Az instrumentális zenében meg lehet engedve, mert a hangszert nem kötik a nyelvnek, vagy az élő kiejtésnek törvényei. Az utolsó félszáz esztendőben a műzenének behatása alatt sok magyar zeneszerző próbálta meg a súlytalan felütést, igazabban csonka ütemet. És mi lett a vége? Az, hogy eme súlytalannak tervelt csonka ütem, mint kezdő ütem az éneklés alkalmával kivétel nélkül súlyos kezdéssé lett.

Pl. Lányi Ernőnek ebben a nótájában:

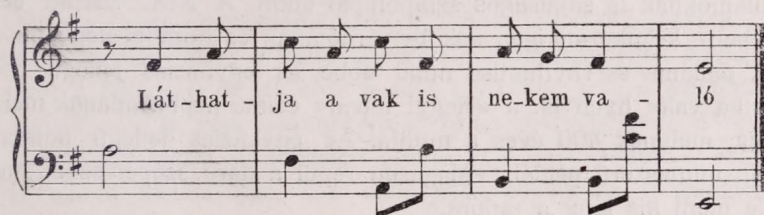
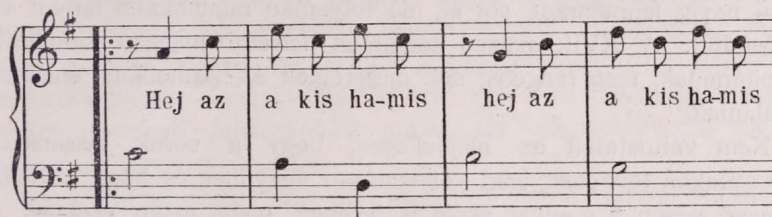
»Nem kell a szóke énnem«

a kezdő 3 szótag egy szünettel kezdődő csonka ütemre esik és az éneklésből három lassú, jócskán kitarzott hang alakult. Az újító zeneköltőnek ellenállott a nyelv, az élő gyakorlat. Ugyanígy

jártak mások is. A csonka ütemet a nép mindenütt *négy hangú ütemmé* egészíti ki. Szövege szerint így hangzik a dal: »Az én uram vén«, pedig hangszeren ekként adják elő: ♩ — — — | — —.

Dankó Pistának is abban a nótájában: »Hamis a rózsám«, a felütésszerű csonka ütem súlyos, lassú három hanggá lett. Ebben a tekintetben tanulságos Dankónak »Szalmakazal« című nótája.

Itt a »Hej! Az a kis hamis!« előtt a szerző szükségét érzi annak, hogy legalább a kíséretben az énekhang szünetére *egy igen erősen megülőt hangot* használjon s a dallamnak ezzel mintegy *erős támasztékot* adjon.

A magyar nyelv és éneklés tehát azt a formát, a mely az instrumentális zenében otthonos, alaposan átformálja. Nincs az a súlytalan kezdetű versmérték, a mely a magyar sor- vagy szókezdést súlytalanná tehesse. Ha Bánk-bán opera jambikus dallamait a magyar énekes a zene ellenére is sorkezdő hangsúlyozásokkal énekli, a magyar nyelv rhythmusát követi.

A magyar nótákat verstartalmuk szerint már többen osztályozták, de célszerűbb, ha zenei szempontból osztályozzuk. Tartalom tekintetében Imre Sándor (»A népdalról és népköltészetéről«) megkülönböztet gyermekdalokat, iskolás, vagy deáknótákat, szerelmi, nótákat, pásztori és mezei dalokat, katonanótákat, történelmi és hazafias nótákat, betyár nótákat, gúnyos dalokat és szerelmi dalokat. Az efféle osztályozás sohasem kimerítő. Sokkal mélyebben behatolhatunk a népdal világába, ha a zenei jelleget és tartalmat is vizsgáljuk.

Az első és legnagyobb csoport az egyházas eredetű és jellegű népdal. Typusa a *lassu menetű, búsongó nóta*, a mely már a katolikus és református énekszerzőknél és Tinódi Sebestyénnél, azután az Eszterházy-énekeskönyv virágénekeinél is megvan. A typus, mint a magyar nótának uralkodó, *úgyszólván alap-typusa*, sokszor egyhangú és kevésbé változatos melodiájával mai napig fennmaradt, sőt az idő folyamán mindinkább terjedt és erősödött. A XVII. század folyamán felvette magába Goudimel zsoltárainak, meg rengeteg sok dicséretnek és katolikus éneknek dallamait.

Nem változtatott az alapjellegen, hogy a sorok lassanként hosszúakká fejlődtek, igen változatosan vegyültek és hogy a XVII. század végén a magyar skála is fellépett, mely aztán ezeknek a dallamoknak is sajátos színpompát adott. A XIX. század első felében keletkezett igen sok betyárnótának és korábbi népballadának dallama és rhythmusa mind ebbe az egyházas jellegű csoportba való. Ilyen pl. a »Hegyi tolvaj« című népballadának melódiája, melynek 400 éves a múltja. Az egyházas jellegű nótának ilyen mintaszerű példái: »Magasan repül a daru, szépen szól«, meg »Ne menj kis lány a tarlóra.«

A magyar nótáknak másik főcsoportja a *régi táncznóta*, melyet *erdélyies typusnak* lehet nevezni, mivel az eddigi nyomok szerint Erdélyben keletkezett és fejtett ki főképpen. Eredetét tekintve nem egyéb, mint a régi egyházas jellegű nótáknak idők folyamán *táncznótává való gyorsulása és az ősrégi ünneplő, taglejtéses primitív táncznótával való vegyülése.*

Már a XVII. század közepén feltűnik, mint tánczrhythmus, a »Vásárhelyi daloskönyv«-nek nem egy versében. Pl. »Szép piros patkós saru, csörögjön, csattogjon«. A leggyakoribb fajta a 8-as, vagy 7-es sornak vegyülése 6-ossal (félalexandrin) persze meglehetősen gyors ütemű dallamokban. A mai fül oláhosnak érzi ezeket, de azért a nóták még sem oláh nóták, hanem csak tánczczá gyorsult magyar nóták. A táncznótának ez a typusa uralkodik másfélszáz éven keresztül egészen a verbunkos tánczene felléptéig, a Káldy népszerűsítette »Erdélyi hajdutáncz«-tól egész Arany János »Tudós macskájá«-ig. Horváth Ádám kézirati gyűjteményében sok van, Bartalus gyűjteményében már igen kevés, mert ez mindinkább fogyó, mondhatni kiveszni induló nótafaj.

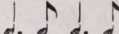

A XVI. században és a XVII. század első felében meglehetősen virágzott az úgynevezett lengyel rhythmusú táncznóta. A gyéren fennmaradt nyomok szerint ez a táncznótafaj Felső-Magyarországon terjedt el leginkább.¹ Sokszor azonban egy-egy páratlan, hézagos ütemű régi népdalnál nem tudjuk bizonyosan, hogy lengyel, vagy egyházi eredetű-e. Pl. annál a felemás ütemű régi kis nótánál: »Falu végén van egy kis házikó« Bartalus lengyel származásra gondol, én inkább egyházit sejtetek. Ámbár az is igaz, hogy még egyházi énekek is kerültek Lengyelországból, pl. Kájoninál előfordul Balassa fordításában: »Pravo voj vöri« (»Az igaz harc«). A hol a szöveg fohászkodást mutat, ott valószínűbbnek tekintetjük az egyházi eredetet.

Valamivel több, mint száz éve, hogy fellépett a verbunkos zene és lassan-lassan igen sok új elemet vitt bele a magyar nótába és tánczba. Most a magyar táncznótának két új typusa állott elő, a lassú és a gyors csárdás. Mind a kettő a verbunkos tánczzenének egyszerűsítéséből fejlődött, de az első a régi egyházas jelleű nótákra is, a másik meg a régi táncznótára is támaszkodott, mert a népdal mindig conservatív és sohasem veszíti el a kapcsolatot a régivel. Bár az új népdal igen sok tekintetben dallamilag is gazdagabb

¹ Mátray G., Bartalus, Bogisich Mihály és Kálmán Farkas már régebben kiemelték, hogy a magyar népdalban a páratlan ütem régebben még inkább megvolt. Nem áll tehát Molnár Géza dr.-nak az az állítása, (A magyar zene elmélete, Előszó.) hogy a magyar zenével és rhythmussal foglalkozók eddig a páratlan ütemet egyenesen és határozottan elvetették volna, sőt inkább a figyelmet ezen kivesző félben levő rhythmikai alakulatra felhívták.

Határozott tény azonban, hogy a $\frac{3}{4}$ -es ütemnem a magyar népdalban csak elszigetelten és hasonlíthatlanul gyérebben maradt fenn, mint a lengyelben, a kisoroszbán, az oláhban, vagy a tótban. Ennek mély oka van. Ez pedig nem más, mint a magyar nyelv igen erős kezdő nyújtása, valamint a törekvés az ütem végső tagjának meghúzására, késleltetésére. Ez a két tényező okozza, hogy a $\frac{3}{4}$ -es szeret átváltozni $\frac{4}{4}$ -es vagy ütemmé. Azért, ha Bogisich, vagy mások régi magyar dallamokat páratlan ütemből jobb hangzás kedvéért páros üteműekké írják át, csak azt cselekszik tudatosan, a mit a magyar nép öntudatlanul már századok óta cselekszik. A tót nép is így jár el, bár a tót népdalok között sokkal több a $\frac{3}{4}$ -es, vagy más páratlan ütem, mint a magyarban. Részből azért, mert a tót nyelv a hasonló hangsúly mellett is könnyebben pergő, volubilisabb, mint a magyar, annak nem minden szótagja olyan »sarokkal bokázó«, másrészt, mert régiesebb, elmaradtabb s ezek a régi formák inkább énekek és jobban hatnak benne.

mint a régi, a különbség mégis leginkább a *rhythmusnak gazdagodásában áll*. A lassú csárdás befogadta magába a párba-csengőt (verbunkos ütem). Erre az erős rhythmusú, de közepes sebességű táncnótára, mely a régi choriambust kiszorítja, szokták a zeneírók a »tempo di verbung« (Csermák Antal), »tempo giusto«, »quasi cembalo« (Liszt Ferencz); »toborzéki módra« (id. Ábrányi Kornél és Siposs) jelzést alkalmazni. A lassú csárdásoknak manapság óriási a száma, bár a termelés legnagyobb része közép-minőségű és gyenge. A jobb meg is szövegesedik, ha ugyan szöveg nélkül jött a világra. Sokszor az eredeti szöveget elfeledik és helyébe a nép csinál másikat. A legjobbak közé tartozik pl.: »Czintányéron, czintányéron pogácsa!« (Simonffy Kálmántól), »Hogyha én a dalos madárt hallgatom!« (Szentirmay Elemértől), »Szögedében szokása a leánynak!« (Dankó Pistától). *A lassú csárdásnak sokszor dallammenete egészen olyan, mint a régi egyházas jellegűeké, de a rhythmus és kíséret, táncnótáról lévén szó, mindig verbunkosszerű.*

A magyar nótának harmadik fajtája, a gyors csárdás, teljes szépségében az új idők alkotása. A palotás zene frisséből és a régi táncnótából olvadt össze. Csakhogy a régi táncnótában gyakori volt a pyrrhichius, meg tribrachis-szerű képlet és a spondeus. Az új gyors csárdásnál ellenben uralkodnak a kihúzott trochäusok (nem röviden megütött pattogó verslábak, mint a verbunkos ütemnél, hanem kinyújtott trochäusok), sokszor három-négy is egymásután és azután a sok körösdí, igazabban synkopált rhythmus. Ezt a sokféle rhythmust folytonos nyolczad időmértékű accordok kísérik, a mi dallam és kíséret között rendkívül érdekes ellentétet terem.

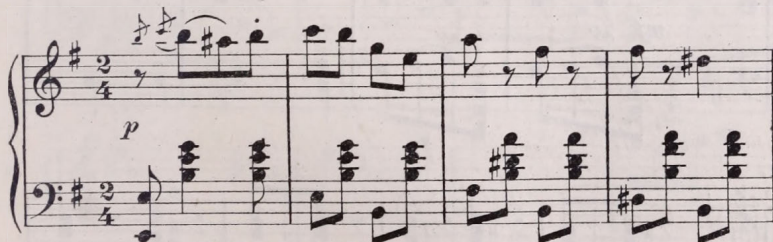
Hozzájárul még, hogy a gyors csárdások dallama legtöbbször moll-ban van, a mi aztán szintén emeli az ellentét élességét. Mindezek következtében a magyar csárdás gazdaggá és változatosabbá vált, sokkal változatosabbá, mint az orosz és román tánczene, melyben szintén megvan ugyan az igen gyors kíséret és a moll-skála, azonban a dallam rhythmusa a sok pyrrhichiusnál fogva, mely a dallamban és a kíséretben is uralkodik, nem elég változatos. A magyar gyors csárdásban is elég dudaszzerű és egyhangú az alapaccordon és septimaccordon felépülő kíséret, de az ehhez csatlakozó, hullámozó meleg dallam ötletes és változatos,

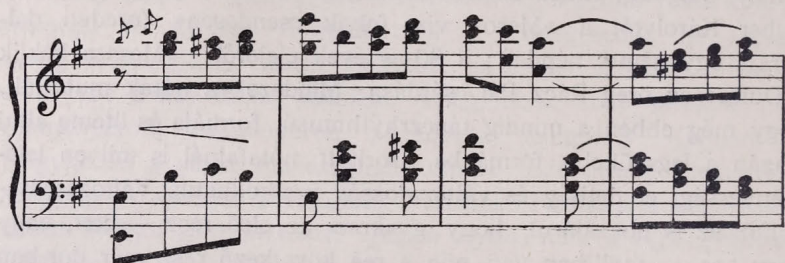
gazdag és sokszínű.¹ E tekintetben a magyar nóta olyan, mint a népies ornamentika: kevés számú elemmel dolgozik, hanem ezeket aztán bámulatosan variálja. Szép példák gyanánt szolgálnak a mondottakra az 50-es évekből: »Kinyilott a rozmaringszál« Simonffy Kálmántól, a mely a nép ajkán: »A tepsiben csira málé« kezdettel szövegesedett meg (eredetileg Arnold György egy palotásának végzője volt); a 60-as évek elejéről Pecsényánszkynek remek nótája, melyet Mosonyi Mihály Galgóczy-émlék címen feldolgozott; a 70-es évek elejéről Huber Károlytól a »Maros vize folyik csendesen« (eredeti dalczirája egy német népdal); a 80-as évek elejéről: »Messze kéklik a Duna« az öreg Rácz Pál csárdása. Mindezek a nóták mutatják, hogy még ebben a mindig tánczrhythmusú, formája és üteme által igazán a legszűkebb formákba szorított nótafajnál is milyen leleményesség, eredetiség és változatosság uralkodhatik. Változatosságához az is hozzájárul, hogy gyakran az első rész — két, vagy négy sor — moll-ban van, míg a reá következő rész már dur-ban halad. Előfordul ez megfordítva is.

Érdekes, hogy a gyors csárdások szebbjét hallgatónak is játszik (ez korántsem olyan helytelenség, mint a megfordítottja), sőt legújabbán sok gyors csárdás keletkezik, a mely már eredetileg arra készült, hogy hallgatni való nóta legyen, bár rhythmusa, structurája eredetileg nem a hallgató, búsongó nótáé, hanem a csárdásé. Pl. Horváth E.-nek igen szép »Bicikli-csárdás«-át, vagy Nagy Zoltánnak egyik-másik csárdását nehéz másként elgondolni, mint halkán, dallamot kiemelve, lágy zsongással játszva. Úgy látszik, hogy a dallamnak és ízlésnek fejlődésével a gyors csárdás formáiból egy

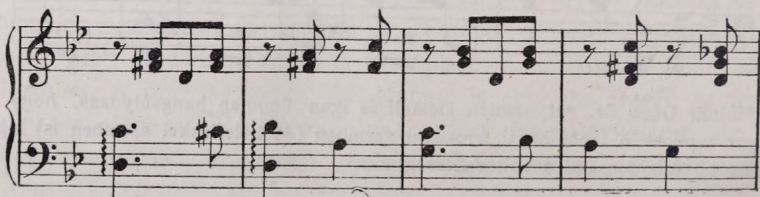
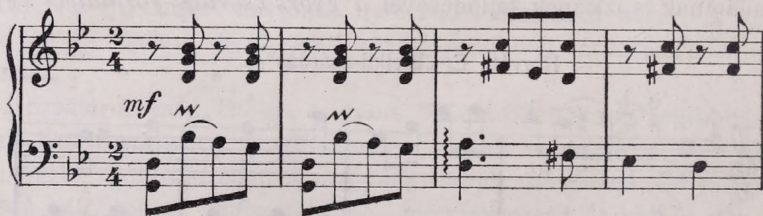
Horváth E. „Bicikli-csárdás“-a.

¹ Molnár Géza dr. ezt szintén kiemeli és igen finoman hangsúlyozza, hogy a magyar zenének a többi hazai fajokéval szemben (de keletiekkel szemben is) legjellemzőbb tulajdonsága a változatosság.

Hallgatónak való csárdás (Nagy Zoltán).

A musical score for the song 'The Rose Tree'. The score is written for a piano, with a treble and bass staff. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The melody is in the treble staff, and the accompaniment is in the bass staff. The melody consists of a series of eighth and sixteenth notes, with some rests. The accompaniment consists of a steady eighth-note pattern in the left hand, with some chords and single notes in the right hand. The score is divided into four measures, each containing a measure of the melody and a measure of the accompaniment.

A musical score for the song 'The Rose Tree'. The score is written for a piano, with a treble and bass staff. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 2/4. The melody is in the treble staff, and the accompaniment is in the bass staff. The score consists of four measures. The first measure has a treble staff with a whole note chord (F4, A4, C5) and a bass staff with a whole note chord (F2, A2, C3). The second measure has a treble staff with a whole note chord (F4, A4, C5) and a bass staff with a whole note chord (F2, A2, C3). The third measure has a treble staff with a whole note chord (F4, A4, C5) and a bass staff with a whole note chord (F2, A2, C3). The fourth measure has a treble staff with a whole note chord (F4, A4, C5) and a bass staff with a whole note chord (F2, A2, C3).

Hallgató csárdás id. Palotássy témájából.

A musical score for the song 'The Rose Tree'. It features a treble and bass staff in 2/4 time, with a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The melody is written in the treble staff, and the bass staff provides a simple accompaniment. The score includes a key signature change from two flats to one flat (B-flat only) in the third measure of the treble staff.

A musical score for the song 'The Rose Tree'. It features a treble and bass staff. The key signature has two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 4/4. The melody is in the treble staff, and the accompaniment is in the bass staff. The score consists of four measures. The first measure has a whole note in the treble and a half note in the bass. The second measure has a half note in the treble and a half note in the bass. The third measure has a half note in the treble and a half note in the bass. The fourth measure has a half note in the treble and a half note in the bass. The melody is: G4 (quarter), A4 (quarter), B4 (quarter), C5 (quarter). The accompaniment is: G3 (half), A3 (half), B3 (half), C4 (half).

A musical score for the song 'The Rose Tree'. The score is written for a piano accompaniment. The key signature is B-flat major (two flats). The time signature is 4/4. The melody is in the right hand, and the bass line is in the left hand. The melody starts with a quarter note G4, followed by a quarter rest, then a quarter note A4, and a quarter note B4. The bass line starts with a quarter note G3, followed by a quarter note F3, and a quarter note E3. The melody continues with a quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The bass line continues with a quarter note D3, a quarter note C3, and a quarter note B2. The melody ends with a quarter note G4, a quarter note A4, and a quarter note B4. The bass line ends with a quarter note D3, a quarter note C3, and a quarter note B2.

hallgatni való műfaj alakul ki, mely csak olyan jogosult, mint a nagy zenében Bachnál a táncznóták formáiból kialakult »Sara-bande«, »Courante«, »Gigue«, »Gavotte«; Mozartnál és Haydnnál a sok »Menuette«, Schubertnél a »Ländler«, Chopinnál és követőinél a »Valse«, mint hallgatók. Brahms is, midőn 30 évvel ezelőtt annyi gyors csárdást átírt, ezeket hallgatni való műdaraboknak írta és nem talp alá. A tánczformákat ma még a symphonikus zenébe is beleviszik. (Grieg »Symphonische Tänze«; nálunk Demény Dezső »Magyar tánczok«.) Egyik legmodernebb fiatal orosz zeneköltő, *Rachmaninoff* »Ungarischer Tanz« cím alatt ír ilyen műdarabokat. Liszt Ferencz művét, a »Csárdás obstinée«-t már említettem.

A magyar nótáknak ötödik csoportját a *negédes nóták* alkotják. Ezek is legnagyobbbrészt az újabb idők termékei. Nem táncznóták, de nem is bánatos hallgató nóták, hanem mind tartalom, mind rhythmus, mind dallam tekintetében a kettő között foglalnak helyet. Igaz ugyan, hogy a mikor divatban vannak, a cigányok vonóján könnyen gyors csárdásokká alakulnak át, de ez inkább csak lassan-ként kivesző ízléstelenség. Ezeket a középfajú, negédes nótákat Szentirmay Elemér termelte a formáknak páratlan változatosságával. Mindenki előtt ösmeretese pl. »Csongrádi kis barna«, »Nagy az én rózsám ereje«, »Akkor szép a kis lány, mikor kacsingat«, »Túl a Tiszán Devecserben«, »Fősvény az én uram szörnyen« és sok más. Maga a dalforma már Simonffy Kálmánnál is előfordul, csak hogy ott a szöveg a kor divatához képest mindig szentimen-

tális. Szentirmay követőinél, Lányi Ernőnél és Dankó Pistánál sok a kedves és változatos dallamú negédes nóta.

Ide sorozhatjuk a teljesen népies eredetű, vagy a nép tulajdonába átment *tréfás és gúnyos nótákat*. A népi eredetűeknél a dallam vagy egy egyházi melódia paródiája, vagy régi táncznótadallam. Úgy, hogy ezek a nóták a dallamok alapján nem is igen alkothatnának külön csoportot, ha a tartalom és hang nem különböztetné meg a többiektől. Nevezetes, hogy a refraineeknek minden fajtája a tréfás nóták közt a leggyakoribb. A katona-nótáktól, deák-nótáktól, bordaloktól eltekintve, a melyek inkább népies műveltségű literatus emberek szerzései, a legtöbb tréfás nóta a tulajdonképpen nép körében otthonos. Nincs az a szegény vidék, a hol a nép humora és költői ere ne hozna nagy változatosságban ilyeneket létre, az egyszerű gyermeknótáktól és tánczoktól egész a lakodalmi, meg kézfogói csúfolódó nótáig. Pl.: »Domonkosi, domonkosi menyecske« (Bartalus I. 45. l.), mely a részeges menyecskéket gúnyolja ki, régi egyházas eredetű dallamcsirából fejlett. A tempo a rövid nótában kétszer változik, elején és végén gyors, közepén mintegy várakozást keltőleg meglassúdik. Szintén igen régi, majdnem kivesző rhythmusú lakodalmi nóta a Bartalus által közlött »Érik a szőlő, hajlik a vessző, bodor a levele«. (I. kötet 54. lap). Előfordul Thaly-nál: »Mívesek lakodalma« czímen s még régebben a »Vásárhelyi daloskönyv«-ben. A rhythmus és dallam az úgynevezett lengyel 3/4-es ütemből lett dactylus; az idők folyamán a városi mesteremberek köréből lesüppedt a nép alkalmi nótájává.

E régi gúnyos nótának:

Ma van Jakab nap

alapja tulajdonképpen egy katolikus népének »In dulci jubilo«. (Úgyis előfordul, hogy »Zengjen víg énekszó«, úgynevezett vegyes ének (latin-magyar). Eredete a XIII. századba vihető.

A tréfás nótáknak, meg bordaloknak valóságos kincsesháza Horváth Ádám gyűjteménye.

A »Szüreti juss«-nak

»Jó bor ez gazda«.

dallamcsirája ugyanaz, mint Bartalus gyűjteményében az: »Érik a szőlő« nótának. Ugyancsak Horváth kézirati gyűjteményében találjuk »Vigdombi juss« czímmel a következő nótát:

»A kinek most kedve nincs,
 Annak egy csepp vére sincs;
 Igen lassan foly véri,
 Talán lopó se méri.
 Ha felkötnék a füstre,
 Vagy a pálinkás üstre,
 Megérdemlené.«

A dallam olyan ájtatos és lassú menetű, mintha nem is erre a pajkosan jókedvű szövegre írták volna. A dallamcsira ugyanaz, a melyből a: »Hol lakik kend hugomasszony Keresztúrbán« és a negyvenes években: »Meg ne mondja komámasszony az uramnak« kezdetű nóták eredtek. A nótacsira előfordul Bartalus gyűjteményében is. (Horváth Ádám két szövegét: »A kinek most kedve nincs« és »Hányat termett a mogyoró, hej liliom«, Szerdahelyi megzenésítette a Csikós első felvonásában, de már jellemzetesen gyors tempóban.)

Ugyancsak Horváthnál fordul elő latin szöveggel az a parodizáló nóta: »Clerice, clerice nunc est ter bibendum«. Ezt a dallamcsirát és nótát megtaláljuk Bartalus gyűjteményének darabjai között is (II. 104. lap) »Minden nap, minden nap le kell részegedni« (négy nyelvű) szöveggel.

Általában a tréfás nóták között igen sok az egyházi ének- és zsoltár-paródia is. Már Horváth Ádámnál előfordul:

»Uram, büntesd meg a hagymát,
 Miért keserű.«

A tréfás nótáknak rendes sajátossága, hogy a dallam csiráit más régibb nótákból veszik és azokat mintegy parodizálva átalakítják. E tekintetben egyformán bánnak el a régi népballadákkal, meg a régi szerelmi nótákkal. De a magyar népnek ilyen tréfájában is finom az ízlése, bölcs a mérséklete, tréfája sohasem durva és aljas, hanem mindig jó ízű. Horváthnál nagyon sok a katona-nóta is, melyeknek dallama régi táncznóta, pl. »Pajkos huszár«.

Ez a gyűjtemény azért is érdekes, mert belőle meggyőződhetünk, hogy az ő ideje óta ugyanazon dallamok és dallamcsirák mennyire elváltoztak és fejlődtek. A refrain című fejezetben sok ilyenről megemlékeztem.

A XVIII. század második és a XIX. század első felében gazdagon kifejlődtek a bordalok. A hosszú béke, a bűzában és

Két tréfás nóták P. Horváth A. gyűjtéséből.

Ad-jon Is-ten sok szerencsét Annak az a - nyá - nak

A ki fi - át fel-ne-vel-te lo-vas ka-to - ná - nak.

Szegény legény nem cso-da ha a bort sze - re - ti
Mert ő - tet sok bú-bá-nat sok-szor hány-ja ve - ti

De ha szerét te-he-ti Kancsót felve - he - ti

Búját, baját minden gondját Av-val el-te - me - ti.

borban való bőszség s a nemességnek meglehetősen víg élete megadta erre az alkalmat. Marczali megjegyzi, hogy József császár korában a köznemesség még nagy részben faházakban lakott ugyan, de azért örökös volt náluk a vendégeskedés. Kis János »Emlékezéseiben« elbeszéli, hogy a Balaton mellékén a nemesek boros kulacsokkal megrakodva mentek ki a Balatonhoz, ott boron halat cseréltek a halászoktól és úgy mulattak. Horváthnál temérdek a bordal. A kántorok, rektorok, deákok, tanítók sok tréfás és vidám dalt, főképp bordalt gyártottak. Némelykor a szövegben öröktették meg a szerző nevét, a keletkezés idejét és egyéb mellékkörülményeket. Pl. Azért jó a disznótör, Manczel János a kántor. Csuha ha (Bartalus II. 110.)

vagy pedig:

»Húzd rá cigány azt a nótát vidoran,
Hadd táncoljon egyet, a ki lelke van,
Tisztújítás lesz ma itt a vármegyén,
Három kupa bort, urak, megiszom én.«

Ennek dallama is igen csinos. De még kedvesebb a következő:

»Ember, ember, **ember** iszik most,
Ember, ember, ember **iszik** most,
Mondjuk hát nékie jó egészségére,
Mondjuk hát nékie jó egészségére,
Gére, gére, gére, gére,
Gére, gére, gére, gére.«

(Dallama közölve a »Refrain« cz. fejezetben.)

A gúnyos daloknak egyik fajtája, valamely poliikai, vagy társadalmi actualitást tárgyal. Több-kevesebb joggal idesorozható gúnydal, a mennyire írott emlékeink visszamennek, mindig termett Magyarországon. Már a XVI. század közepéről ott van Armbruster Jánosé, Mátrai gyűjteményében, valamint Tinódié az udvarbirákról és kulcsárokról. A »Vásárhelyi Daloskönyv« különösen az asszonyokkal bánik kegyetlenül. Később Szegedi Ferencz Lénárd Énekeskönyvében vannak:

»Borivó kényes hadnagyság,
Korcsmán ivó kapitányság,
Tisztiben tébolygó czigányság,
Kiben csak prédára vagyon kívánság.

Bár valamely papban legyen szép tanítás,
De ez rossz étettel csak farkasordítás.
Mert ha a szájában is az igaz vallás,
Rossz cselekedettel beljebb bujik Balázs.«

Kivált a kurucz időkben igen sok a politikai és társadalmi gúnydal. Szólnak Thökölyről, a ki »királyt üldöz, pogányt küldöz«; a németről: »Óh te csodálatos német« (Bartalus II. 65. lap), vagy »Verd meg uram, verd meg ebadta németjét!« (p. Horváth Ádám kézirati gyűjteménye, közölve Bartalus Magyar Orpheusában is.) Hasonló: »Fennyen tartod az orrodát, kevély Pozsony vára!« stb. A XVIII. század végéről való: »Bécsi német így varr himet a magyar nóta módjára«. Ezt a másikat: »Attila, Lehel, Árpád, meghalt dicső unokád«. Káldy előbből keltezi, de én későbbinek tartom.

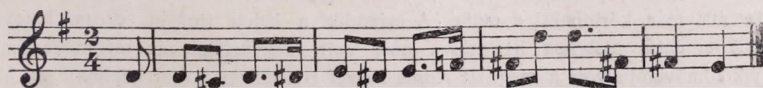
P. Horváth Ádámnak gyűjteménye is bőven ontja a politikai és társadalmi gúnydalokat. Maga írta Napoleon vereségére: »Mars! siess hazádba vissza vert seregem!«, mely actualitásánál fogva nagyon elterjedt. Igen keserű panasz hangzik ki abból a népdalból a napoleoni háborúk idejéből: »Már minálunk verbuválnak kötéllel«.

A 20-as és 30-as évek óta aztán a gúnyos ének, kivált mint politikai tartalmú kortesnóta, bőven terem minden képviselőválasztáson és megyei restauráción.

A népdal már 400 év óta csúfolja a divatot is; különösen az idegen plundrát, bugyogót, smizlit, czipellőt; az 50-es és 60-as években a krinolint; a 70-es évek elején a tunikát; a 80-as években a turnürt. A kasmir-kendőt nem gúnyolja ki, mert azt már befogadta, pedig az sincs több 80 évesnél.

Ezek az alapokon tovább fejlődve magától elő kell állania a magyar kuplénak, mely ne csak szövegben, hanem dallamban is magyar legyen. A kuplé sem egyéb, mint actualis gúnyoros nóta, csak jellegénél és újabb származásánál fogva különbözik az iménti gúnydaloktól. Könnyen érthető, hogy miért volt nálunk eddig idegen. A népdal a falu levegőjében nőtt s a népelet eseményeit énekli az egyszerű természetesség hangján. Formáit, színeit a fejlődés változatosokká tette, tárgykörét nagy nemzeti és hadi események, békés időben a betyár- és katona-élet kibővítették, de lényegében ma is megőrizte eredetére visszavezethető jellemét. A világ azonban nagyot változott, a városok megnöttek és erősen megmagyarosodtak. A városi lakosság folyton növekvő dal-szükségletét kielégíteni van hivatva a kuplé is. A falvak lakóját a mély és tartós benyomások hangolják dalra, a városoknak gyorsan élő és élvezetre vágyó, sokféle ízlésű népsokaságát a napi erősebb benyomások is nótára készítetik. Ime a fővárosban lassankint gyökeret ver a bohózat és ebben a kuplé, sőt az újabb népszínművekben is még egyelőre félénken felüti a fejét és a közönség nem botránkozik meg rajta, hanem elfogadja és élvezi. Így megvan Berczik Árpád műveiben, a »Veteránok«-ban és a »Paraszt-kisasszony«-ban, Vidor Pálnál az »Ingyenélők«-ben. Nagyképűsködés itt nem ér semmit, mert az élet nem tiszteli az önkényes szabályok korlátait. A kuplénak, mint városi és actualis napi nótá-

A korzón es - te ké - nyesen sé - tálsok ú - ri dá - ma

nak (Chanson de jour.), kétségtelen jogosultsága van. Fejlődése újabban kedvező irányt nyert. Még 1882-ben Almássy Tihamér népszínművében a »Milimári«-ban előfordul kuplénak Milimári

kuplójának (énekelte Blaháné, szerzője Hofbauer) zenéje teljesen bécsi német, dallamban és rhythmusban egyaránt. Azóta a magyar kuplét már olvasztja magába a magyar népdal. A magyar kuplé megzenésítése a magyar népdal formái közt megy végbe.¹

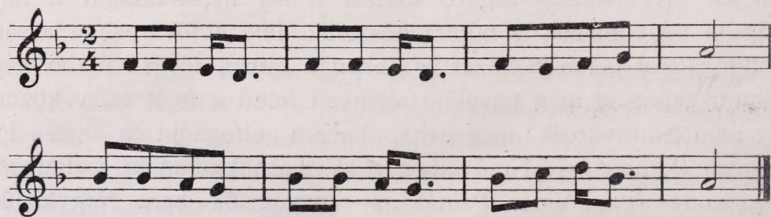
Különösen feltűnő ilyen kuplé volt a 90-es évek elején Gerő Károly »Próbaházasság«-ában :

»Egy katonát vasra vernek ezalatt,
Mert dalolta, mit dalolni nem szabad«

Refrain (a dúdolt Kossuth nóta).

A magyaros kuplé a színpadról lelépve, bevonul kávéházakba, mulatókba és onnan lassan kiszorítja az idegenest, ekként megadva a mulató városi közönségnek azt az igen könnyű nótatáplálékot, a melyet szeret és kíván, a mely azonban már magyar, sőt ide s tova még népies is. (Gárdonyi-Lányi Kátsa-nótája, Dankó Pistának igen sok tréfás nótája.) Természetes, hogy a refrain a tréfás nótáknak ezen új fellendülésével gazdagon fejlődik, minthogy a kuplénak pointeje dallamban is, szövegben is legszívesebben refrainnal párosul. Ez a tréfás nótának és kuplénak minden nemzetnél szokásos jellemvonása.

Lányi E. „Kátsa-nótá“-ja.

¹ A magyar kuplé fejlődésében három idegen irányzat vehető észre. Első volt a bécsi keringő rhythmusú, vagy súlytalan kezdőförlütéses. Ez az egykor virágzó fajta ma már körülbelül a múlté. A második a keleti (román, orosz, lengyel-szidó) eredetű, melynek hangsúlya nem volt magyartalan és melódiája lágy. Egyik főművelője volt a meghalt Konti József (Goldstein Számi kupléja). A harmadik az eleven, pattogós, angol-skót, melyet az angol tánczoperettek és néhány fiatal zenész (Zerkovitz, Hetényi stb.) honosítottak meg. De valamennyi fölött kell állania a népdal-kuplénak. Ennek elterjesztésében Dankó énekestársaságának (Várady, Kertész) s egy-két chantant-énekesnek (Baumann, Gyárfás) igen nagy érdeme van.

Ezzel a magyar nóta fejlődésének új tér nyílik, mely hetven éven keresztül, Horváth Ádámtól Szentirmay Elemérig parlagon feküdt. Majdnem kizárólag a szerelmi nóta uralkodott és csak a nép őrizte szívósan a maga tréfás és gúnyos nótáit.

Ezzel megóvta a kuplénak fejlődési alapjait, melyekből a közeljövőben gazdagon fog kihajtani az új műfaj, a magyar dalköltészet virágos mezejének legújabb színes, bájos termése.

I. RÉSZ.

A RÉGI NÉPDAL.

I. FEJEZET.

Alapfogalmak. Nyelv, rhythmus, mérték, rím. Ősi forma. Ütem. Idegen népek és rhythmusok; rokon népek és rhythmusok (finn, kalmuk, csuvas, baskir, kún, török, tatár). Nyújtás és aprózás. A magyar verssorok keletkezése; a magyar népdal alapformája és szerkezete	1
Rhythmus és hangsúly	3
Ősi nyolczas sor	5
Ősi nyolczas más népeknél	9
Az ősi nyolczas a legrégebb vers	11
Hatos és hetes sorok	13
Összetett sorok	15
Nyújtás, aprózás	17
Késleltetés, sorvégnyújtás	19
Kétszeres szakaszok	21
A magyar népdal alapformája	23

II. FEJEZET.

A népdal őskora. Rhythmikus recitativ. Gyereknóta. Koldusnóta. Regős ének. Tánczszó. Különféle kölcsönhatások. Primitív népdal	25
Gyereknóták	27
Regős énekek	29
Tót gyereknóták	31
Kezdetleges népdalok	33
Choriambus hiányzik	35
Sírató nóták	37

III. FEJEZET.

A magyar középkor népdala. Az egyház hatása. Egyházi (gregorianus) hangnemek. Hangok kitartása, sorok késleltetése. A sequentia. Miért honosodott meg annyira? Dalsírák. Maradványok. Szláv hatás. A tót népdal	39
Az egyház hatása	41
Régi hymnusfordítások	43
Régi nota Szent István királyról	45
A középkori népdal zenei formája	47

Szent Gellért tanuskodása	49
Sequentia	51
Szláv érintkezés	53
Krakoviák nóták	55
Ősi egyházi énekek	57
Régi magyar és tót nóták	59
Régi dalemlékek	61

IV. FEJEZET.

A reformáció ideje. Tinódi Sebestyén	65
Bibliai és gúnyoros énekek	67
Tinódi	69

V. FEJEZET.

Balassa Bálint és kora	73
Balassa virágénekei és istenes énekei	75
Dallammaradványok	77

VI. FEJEZET.

Szenczi Molnár Albert. Protestáns és katolikus népénekek	81
Zsoltárok	83
Katolikus és protestáns népénekek	85

VII. FEJEZET.

Eszterházy Pál nádor énekeskönyve	91
A mű kora	93
Eszterházy Pál nádor, mint zenész	95
A hangok jelzése	97
Az énekeskönyv nótái	99
Tót nóták, tánczok	109

VIII. FEJEZET.

A kurucz idők dalai. Keleti elemek és hatások a magyar népdalban	111
Keleti moll-skála	113
A magyar hangsor	115
Rhythmusbeli egyezés	117
Káldy gyűjteménye	119
Kurucz énekek	121
»Most jöttem Erdélyből« és származékai	123
Nóták és származékaik	125
Táncznóták	127
Kurucz tánczok	129
Rákóczi-nóták	131
A Rákóczi-nóta	133
A nóták jellemzése	137

E korbelt tót népdalok	139
Kurucz énekek	141
Kurucz virágdalok	143

IX. FEJEZET.

A tespedés és az idegen behatások kora. A népdal a XVIII. században. Pálóczi Horváth Ádám gyűjtése	145
P. Horváth Ádám	147
P. Horváth gyűjteménye	151
P. Horváth nyilatkozatai	157
P. Horváth utolsó évei	159

X. FEJEZET.

Balladák. Betyár- és pásztornóták. Katonanóták. A régi népdal vége	161
Tót népballadák	163
Magyar népballadák	165
Betyárnóták	169
Pásztornóták	171
Katonanóták	175
Tót katonadalok	179
Felemás ütem	181
Gyűjtemények	182

XI. FEJEZET.

Magyar tánczok	185
Hajdutáncz	187
Régi adatok	189
A táncz leírása	191
Táncznóták	193
Lengyel rhythmusú tánczok	195
A tabulaturás könyv magyar tánczai	197
A lőcsei tabulaturás könyv magyar tánczai	201
Régi megemlékezések	203
Régi adatok a hajdutánczról	205
Br. Apór Péter feljegyzései	207
A Kájoni gyűjtemény	209
Lengyel változó táncz	213
Tapsos táncz	215
Erdélyi tánczolás mai módja	217
A verbunk	219
Régi tudósítások és leírások	221
A 19. század eleje.	225
A körmagyar táncz	227
Arany János leírja a magyar tánczot	229
A hatvanas évek táncza	231
A pozsonyi névtelen tudósítás	233

XII. FEJEZET.

A refrain a magyar népdalban.

Accordutánzó refrain	237
Egyházas refrain	241
Versszakrefrain	247
Újabb versszakrefrain	257

II. RÉSZ.

Az új népdal.

I. FEJEZET.

Új elemek a magyar zenében. A palotás zene eredete, elemei, meghonosodása és megmagyarosodása. Dallamkincsek. Septimmet. Chromatika. Záradékok

A palotás zene	269
» » A verbunkos	265
» » » terjedése	267
» » Lavotta	269
» » Bihari	273
» » Lavották érdemei	275
» » A népiesség hiánya	277
» » Új népdalok	279
A palotás s a magyar népdal	281
Idegen mintákra szabott dallamok	283
Horváth Ádám verbunkosai	285
Népies dalok	287
A palotás zene hatása	289

II. FEJEZET.

A magyar népdal újjászületése. A népszínmű keletkezése. Gaal, Szigligeti, Vachott és megzenesítőik: Egressy, Szerdahelyi. A régi népdal és az új

A népszínmű keletkezése	297
Szerdahelyi	299
Szerdahelyi művei	301
Egressy Béni	303
Egressy Béni dalai	307

III. FEJEZET.

A népdal a szabadságharcban. Kossuth-nóták. A politikai népdal

A szabadságharc hősei a népdalban	314
Perczel Mór a népdalban	315
A Kossuth-nóta	317
Harci indulók	319

A szabadságharcz indulói	323
A hanyatlás és elnyomatás ideje	327
Későbbi dalok	329
A kiegyezés óta	331
Katona-dalok	331

IV. FEJEZET.

Simonffy Kálmán és kortársai	333
Simonffy élete	335
Első dalai	337
Nótái	339
Dalköltésének jelleme	351
Kortársai: Zimay	353

V. FEJEZET.

Az átmenetiek és idegenesek. A csárdásszerzők	357
Szénfy tervei	359
Szénfy mint dalköltő	363
Pecsenyánszky Palotássy János	365
Palotássy művei	367
Palotássy Gyula. Bognár Ignác	369
Kovács Endre. Travnyik János	371
A beálló magyar világ zenészei	373
Csárdás-szerzők	375
Csárdások	377
Nyízsnyay Gusztáv	381
Allaga Géza	383

VI. FEJEZET.

Szentirmay Elemér és kora. A népdal virágzása. Blaháné	385
Blaháné fellépte	387
Új formák	389
A dallamfonás új módjai	391
Chromatika	393
Szentirmay tréfás dalai	395
Szentirmay új dalai	397
» népdalai és táncznótái	399
Szentirmay Elemér csárdásaiból	403

VII. FEJEZET.

A régiesek. Arany János. Bogisich Mihály	404
Arany mint nótagyűjtő	405
Arany János nótái	407
Bogisich Mihály	409
Bogisich virágénekei	411

VIII. FEJEZET.

A népiesek. Rácz Pál. Dankó Pista. Pete Lajos. Dóczy József	414
Rácz Pál	415
Dankó első nótái	418
Dankó nótaköltésének jellemzése	425
A refrain Dankónál	427
A jellemzetesség Dankó nótáiban	431
Frater Lóránt	433
Konti József	435
Pete Lajos	437
Dóczy József	439

IX. FEJEZET.

Az újtók és fejlesztők. A jellemzetes népdal	442
Serly Lajos	443
Beleznay Antal	446
Lányi Ernő	449
A magyar és német műdal	459
Kún László	465
» » érdemei a magyar nótá átírásában	475

X. FEJEZET.

A magyar népdal történeti földrajza	480
A régi népdal	481
Magyar és tót népdal	483
A magyar skála fellépése	485
A palotás zene	487
Gúnyos nóták	489
A mai népdal	491

XI. FEJEZET.

Magyar dalcsírák (motívumok) s azoknak elágazásai	493
Régi dalcsírák	495
Décsi éneke és rokonai	497
Régi históriás énekek dallamai	499
»Perelj uram« és származékai	501
»Jöszte velem« és származékai	503
Dalcsírák gyermeknótákban	505
Dalcsírák fejlődése	509
Horváth Ádám gyűjteménye	511
Dalcsírák az egyházi énekekben	513
A palotás zene dalcsíráiból	515
Dalcsíra, dallambokor	517
Régi dalcsírák élete	519
»Mért sír a fehér hattyú«	521
Újabb dalok egyezése	523

XII. FEJEZET.

A magyar nóta előadása.

Uri zongorázók, cigányok. Rhapsodikus játékmód. Cifrázatok. Czigány zenekar. Az egyes hangszerek szerepe. Van-e az előadásnak magyar stílusa?

A diszitó stílus	529
A cigány zenekar	531
A cimbalom szerepe	535
Czimbalomyszerű átirat	537
A zongora-átiratok	543
A cigány zenekar előadása	545
Újabb fejlődés	547

XIII. FEJEZET.

A népdal mint téma. Rhapsodia. Átiratok és feldolgozások 549

A népdal mint téma	550
Népdal a palotás zenében	551
Újabb fejlemények	553
Magyar ábránd	555
A magyar rhapsodia	557
A hegedű-rhapsodia	559
A rhapsodia	561
Magyar nóták átiratai	563

XIV. FEJEZET.

Visszapillantás Ugyanazon rhythmikus formák fejlődése és színeződése. Szabadabb dallamkötés, hosszabb lélegzet, ütemek egybefoglalása. Új képletek; a túlzott spondeus; a suta ütem. Magyar declamáló stílus. A chromatika a dal-lamban. A magyar népdal válfajai. Egyházi nóta, régi táncznóta, lassú nóta, gyors csárdás, tréfás és gúnyos nóta, a kuplé.

Visszapillantás	572
A népdal rhythmikai gazdagodása	573
Magyar declamáló stílus	575
Rhythmikai gazdagodás	577
Csonka ütem	579
Erdélyies típusú táncznóta	581
Gyors csárdás	583
Hallgató csárdás	585
Tréfás és gúnyos nóta	587
A kuplé	591

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abonyi Lajos 418.
 Ábrányi Kornél 11, 49, 69, 114, 115,
     133, 171, 309.
 Ágai Adolf 351.
 Alapfogalmak 1—25.
 Alapforma 23, 24.
 Alexandrin 15, 66.
 Allaga Géza 382—384.
 Almássy-féle gyűjtemény 185.
 Anglus kontra-táncz 264, 265, 271.
 Amade gróf 159.
 Amade László, 156, 175.
 Apor Péter br. 145, 194, 203, 206,
     207.
 Apponyi gróf 225,
 Aprózás 17.
 Arany János **3—14**, 33, 60, 161, 163
     183, 184, 224, 228, 229, 245,
     325, 338, **404—409**, 487, 503,
     527, 533, 549.
 Arany László 183.
 Arnold György 346, 515.
 Asbóth Oszkár 52.
 Bachman Ferencz 39.
 Bach János Kristóf 264.
 Bach Sebestyén 264.
 Badios Ferencz 134.
 Bajnai Gáspár 66.
 Bajza József 285.
 Bakfort András 76.
 Baksay Sándor 36.
 Balassa Bálint **73—80**, 141, 136.
 Balassa-stropha 75.
 Bálint Gábor 7, 23, 228.
 Ballada 161—167.
 Balogh István 549.
 Bánffy György br. 435.
 Barna Mihály 133.
 Bartalus István 20, 29, 32, 40, 49,
     133, 157, 171, 192, 237, 251,
     265, 320, 442, 503, 513.
 Bartay Ede 272, 280.
 Bartók Béla 562.
 Baskir népdal 22, 238, 239.
 Batsányi 155, 156.
 Bayer József 303.
 Beleznay Antal 446—449.
 Benedek Elek 35, 466.
 Beöthy Zsolt 408.
 Bercesényi-nóta 135, 137.
 Bertha Sándor 555.
 Berzsenyi Dániel 219.
 Bethlen Miklós 199.
 Betyár-nóta 167—170.
 Bihari János 264, 269, 270, 271, 272,
     549.
 Blaháné 386—388.
 Bloch József 561, 562.
 Bocskor-féle énekeskönyv 126.
 Bogisich Mihály 40, 41, 62, 81, **85—88**
     98, 125, **409—413**.
 Bognár Ignác 369, 370.
 Bokázó-záradék 272.
 Bornemisza P. 44, 62, 74, 84, 90.
 Boruth Elemér 335, 337.
 Böszörményi Géza 183.
 Brahms 293, 375, 562.
 Bücher Károly 27.
 Butykay Ákos 562, 569.
 Büvölő¹kultusz 26, 27.

- Chorea 93.
 Choriambusi hajlandóság 20, 36, 51, 274, 529.
 Choriambus hiánya 35
 Chromatika 294, 575.
 Chudy 269, 551.
 Clarin 93.
 Courante 93.
 Csárdás 225, 357, **373–379, 581–586**
 Csató Pál 283.
 Csepreghy Ferencz 387.
 Cserei Mihály 203.
 Csermák Antal 225, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 569.
 Csiky János 60, 61.
 Csükei István 67.
 Csuvas népdal 12.
 Czedron Imre, 135
 Czifrázat 293–294.
 Czigány dallam 116.
 Czigányok 414, 415; — zenekara 531, 540, 541, 543, 544, 545.
 Czimbalom 534.
 Czinka Panna 121, 135, 265.
 Czirbus Géza 114.
 Czuczor Gergely 339.
 Damjanich-induló 321.
 Dankó Pista 171, 241, 246, 257, **416–431**.
 Dávid Ferencz 77.
 Declamáló stílus 575.
 Delibes Leó 231.
 Demény Dezső 562, 569.
 Déryné 219, 290.
 Dési András 68, 496.
 Dessais 109.
 Diabelli 276.
 Dóczy József 438–441.
 Dohnányi 562.
 Doppler Ferencz 231, 303, 323.
 Dor hangnem 49.
 Dózsa Endre 345.
 Döbrentei Gábor 158.
 Egressy Béni 297–313, 322.
 Egyenértékű sorok 10, 13.
 Egyháziasság 98, 241.
 Egyházi énekek 39, 48, 50, 56.
 Egyházi hangnemek 48, 55, 169.
 Eötvös Károly 47, 244, 518.
 Erdélyi János 35, 75, 81, 130, 163 164, 183.
 Erdélyi Pál 74.
 Erdélyi Zoltán 469.
 Erdősi Sylvester 65, 74.
 Erkel Ferencz 274, 309, 350, 368, 370, 528, 533.
 Ernst 293.
 Eszterházy Pál énekek könyve **91–110**.
 Eszterházy táncznótái 195–199, 412.
 Érdy Lajos 574.
 Faludy Ferencz 254, 256.
 Farkas Ödön 435, 533.
 Farkas tánczmester 226.
 Fáy István gróf 351, 357, 362, 374.
 Fay Lőrincz 446.
 Feifalik J. 517.
 Felemás ütem 181, 182, 486, 581.
 Ferenczy Zoltán 81, 99, 189.
 Finn népdal 9, 16, 20, 36.
 Forgách Simon 126, 136.
 Frank Ignác (Szabadi) 373, 374.
 Frater Lóránt 432, 433.
 Friedländer Miksa 517.
 Furulyás 171.
 Füredy László 461.
 Füredy Mihály 297, 369.
 Gaal Ferencz 561.
 Gaal József 290, 300.
 Gagliarda 97.
 Garda Samu 156.
 Gárdonyi Géza 269, 421.
 Gáthi István 185, 289.
 Gavotte 262.
 Geleji Katona István 62, 84, 90.
 Gerlach István 186.
 Gobbi Henrik 555.
 Gondolatpárhuzam 51.
 Goudimel zsolttárai 81, 82.
 Greguss Ágost 14, 238, 249.
 Gyereknóta 26,

- Hajdu László 131, 133, 227.
 Hajdutáncz 187—188, 203—205.
 Hajnal-nóta 77, 78.
 Hangelnyelés 17.
 Hangsúlyos verselés 5, 18.
 Hartyáni Balázs 74.
 Hatos sor 10.
 Harmonia coelestis 94.
 Háromműtemű sor.
 Haydn József 264.
 Hegedűsné Bodenburg Lina 353.
 Heidendorf önéletrajza 127, 203.
 Helm Theodor 276.
 Hermann Antal 573.
 Hetes sor 10.
 Hodászi Lukács 77, 101.
 Hoffmannsegg gróf 221.
 Hollósi Cornélia 336.
 Hofekker 69, 127, 309, 552.
 P. Horváth Ádám 12, 32, 33, 105,
     106, 126, 136, **141—160**, 168,
     189, 224, 250, 261, 283, 285,
     510—514, 520.
 Hubay Jenő 393, 559.
 Huber Károly 393.
 Hummel N. János 276.
 Hymnus-fordítások 42, 43.
 Hymnusok 43, 62, **63**.
 Igricz 53.
 Imre Sándor 26, 51, 176, 281, 315.
 Istvánffy 75.
 Jászberényi kör 445.
 Jeszenszky Károly 122.
 József nádor 160.
 Kájoni Cancionáléja 89, 207—212.
 Kákonyi Péter 66.
 Káldy Gyula 68, 115, **120—143**, 183,
     508.
 Kalevela 9.
 Kálmán Farkas 5, 40, 77, 183, 323,
     422, 508, 517, 525.
 Kálmán Imre Urániája 435, 532.
 Kalmuk népdal 7, 52, 238.
 Kármán Urániája 157.
 Kartigám 157.
 Katona-nóták 174—179.
 Kazinczy Ferencz 147—149, 153, 156,
     158, 159, 231, 277, 491.
 Kazinczy László 267.
 Kemény János 204.
 Kern Aurél 435.
 Kereszty István 576, 577.
 Késleltetés 19.
 Kétsoros szakasz 21, 143.
 Kilenczes sor 16.
 Kis Áron 29.
 Kis János 149, 158, 267, 491.
 Kisfaludy Sándor 266, 281.
 Kisdi Benedek 86.
 Kis-orosz dallamok 20, 114, 162, 163.
 Klapka-induló 312.
 Koboz, kobzár 53.
 Koháry István 202.
 Kollár 45.
 Kócsi 269.
 Konti József 435.
 Korbay 400.
 Kossovitz 278, 284.
 Kossuth-induló 321.
 Kossuth-nóták 315—326.
 Kovács Endre 369, 370:
 Kozák-táncz 157.
 Kölcey Ferencz 282.
 Körmagyar 226.
 Körmöczbányai töredék 61.
 Középkor 39.
 Kriza János 163, 164.
 Kuhač 29, 249.
 Kún László **465—479**.
 Kunos J. 111—240, 257.
 Kun vers 10, 15.
 Kuplé 349, 464, **591—94**.
 Kurucz dalok 111—140, 484.
 Lamperth Géza 421, 475.
 Lánczy Gyula 47.
 Lányi Ernő 171, 241, **449—465**, **563—**
 Lavotta János 268, 269, 279, 297, 549.
 Lengedező ütem 6.
 Lengyel rhythmus 14.
 Lengyel táncz 109.

- Lévy József 336.
 Lichárd Milán 483.
 Limbay 473.
 Lissenko 20.
 Lisznyai Kálmán 342.
 Liszt Ferencz 231, 531, 547, 555.
 Lobwasser A. 81, 82.
 Lőcsei tabulaturás könyv 91.
 Magyar Kurir 218.
 Magyar skála 114, 115, 116, 139, 140.
 Magyar Orpheus 126—136, 151, 154,
 221, 237, 286.
 Makai Emil 466.
 Marczali 47.
 Mária-hymnus 41.
 Mária Terézia 145, 150, 174, 175.
 Marot és Béza 81.
 Martinovits 280.
 Mátray-codex 91, 103, 107.
 Mátray Gábor 40, 49, 51, 66, **67—**
70, 179—183, 220, 276, 277,
 289, 290, 297, 480, 490.
 Mátyás király 52, 482.
 Merényi Lajos 94.
 Metamorphosis Transilvaniae 145, 194,
 206.
 Mikes Kelemen 135.
 Miklós Sámuel-féle töredék 147, 149,
 150.
 Minét 146, 219, 263.
 Molnár Géza 17, 113, 115, 153, 208,
 581, 583.
 Mosonyi Mihály 350, 552.
 Mozart 264, 265.
 Müller karmester 321.
 Nádor-codex 41, 42.
 Nagy József (Szotyori) 219, 263.
 Nagy Zoltán 391, 473, 536.
 Napoleon elleni nóták 159.
 Négyessy László 10.
 Népszínmű 298.
 Nestor krónikája 52.
 Nözel Fr. K. 263.
 Nyizsnyay Gusztáv 379—382.
 Nyújtás 17.
 Oláh táncz 109, 117, 130, 131, 197,
 198, 210, 214.
 Olasz hatás 76, 77.
 Palotássy Gyula 368.
 Palotassy János, lásd Pecsényánszky
 alatt.
 Palotás zene 262—296.
 Papp Dezső 449.
 Paspüct (passepiéd) 127.
 Passamezzo 77, 109, 206.
 Pásztor nóta 171—174.
 Pázmány Péter 84, 90.
 Pecsényánszky János 335, 348, 350.
363—368, 449.
 Perczel Móricz 316, 317.
 Pete Lajos 436—437.
 Petőfi Sándor 73, 80, 281, 310, 318,
 333, 354.
 Pósa Lajos 410—430.
 Pomileczky Fülöp 60.
 Pozsonyi névtelen 221, 232—234.
 Pray codex 38.
 Prikkel Marian 208.
 Primitiv népdal 25.
 Prónay László br. 157.
 Proportio 99, 199.
 Pröhle Vilmos 23, 257.
 Rachmaninoff 586.
 Rác Pál 415, 416.
 Rákóczi imádság 141.
 » induló 138.
 » kesergő 141.
 » nóta 131—136.
 Rambaud 20, 36, 39.
 Recitativ 25, 26.
 Reformáció 65, 69, 63, 74.
 Refrain **235—260**.
 Regős ének 28, 29.
 Regős 53.
 Régi táncznóta 117.
 Reményi Ede 563.
 Renaissance 74.
 Reuschl Károly 487, 488.
 Révész Kálmán 77, 202.
 Rhapsodia 557.

Richter János 356.
 Ridley Kohne 563.
 Rietsch H. 517.
 Rochlitz Frigyes 264.
 Rothkrepf Gábor, lásd Mátray alatt.
 Rózsavölgyi Márk 226, 275.
 Rubinstein Antal 315.
 Ruzsitska Ignác 278.
 Rybakoff 8.

Sándor István 221.
 Sarabande 94.
 Sarasate 271, 273, 389.
 Sárközy cigányprimás 337.
 Sas Ede 421.
 Schlägli szöszedet 53.
 Schneider 40.
 Schreiber Károly 286, 287.
 Schottisch 263, 264, 271.
 Schubert Ferencz 270, 276, 459.
 Sebestyén Gyula 6, 60, 62, 481.
 Seprődi 208, 487, 500, 548.
 Serly Lajos 443--445.
 Siegescu József 37.
 Simonffy Kálmán 11, 171, 230, **333—351**, 359, 360, 361, 515.

Sirató 36, 37.
 Sormetszet 577.
 Sorvégnyújtás 19.
 Spech János 286.
 Stajer táncz 146.
 Strassburger nóta 157.
 Strauss János 231, 293, 460.
 Suta ütem 579.
 Szabad sor 23.
 Szabadi, lásd Frank alatt.
 Szabolcska Mihály 421 475.
 Szádeczky Lajos 72.
 Szamota István 204.
 Szana Tamás 351.
 Szeberényi 45, 303.
 Szegedi Ferencz Lénárt 85.
 Szemere Pál 282.
 Szendrei János 188.
 Széchenyi István 288, 296.
 Székely Imre 344, 554.

Szelestey 340.
 Szencsey György 91, 94.
 Szenczi Molnár Albert **81—84**, 528.
 Szentirmay Elemér **386—403**.
 Szent Bernát éneke 86, 87.
 Szent Gellért 46, 47.
 Szent István 44, 45.
 Szent László 44.
 Szénffy Gusztáv 48, 115, **349—351**, **358—363**.
 Sequentia 48, 50, 58.
 Szerelemhegyi 296, 549.
 Szigligeti Ede 289.
 Szily Kálmán 110.
 Szirmay Antal 136, 145, 267.
 Szkárosi 315.
 Szláv nyelvek hangsúlya 52.
 Sztankó Béla 110, 189, 200—202.
 Tabulatura **93—110**, 189, **200—202**, **207—213**, 519.
 Tamássy 387.
 Tapsos táncz 205, 206, 215.
 Tatár népdal 9, 23.
 Tánczok 184—230, 580.
 Thaly Kálmán 97—107, 311.
 Thege Miklós (Konkoly) 373.
 Thern Károly 290, 300.
 P. Thewrewk Emil 1, 7, 133.
 Thury 226.
 Tinódi Sebestyén 15, 49, 64, 65—72, 235, 497.
 Tizenegyes sor 15.
 Tizes sor 16.
 Toborzó 210, 267.
 Toldy Ferencz 60.
 Tolnay Lajos 346.
 Tomala 225, 282.
 Tóth Ede 387.
 Tóth István gyűjteménye 265.
 Tóth Kálmán 334, 339, 342, 358.
 Tót gyereknóta 30, 31.
 Tót népdal 45, 46, 54, 55, 58, 59, 108, 109, 139, 163, 178, 179, 481.
 Tömörkény István 319.

- Török Imre verse 60.
 Török nóták 8, 15, 76, **111--114.**
 Travnyik János 371, 445.
 Tréfás nóta 587.
 Trio 64.
 Triola 271, 539.
 Tulzott trocheus 576.
 Türr 327.
 Ujfalvy Imre 99.
 Uránia 157.
 Vachott Sándor 300.
 Vadnay Károly 315.
 Vahot Imre 335.
 Varju Elemér 60.
 Vásárhelyi daloskönyv 73, 74, 75, 81,
 118, 119, 190, 191, 238, 484.
 Verbunk 218—225, 265—299.
 Verdi 547.
 Verseggy Ferencz 269, 275, 277, 284,
 293, 498.
 Veszprém vármegyei gyűjtemény 225.
 Veszter Imre 373—377.
 Vektorisz könyvtár 93.
 Vikár Béla 17, 144, 171, 183, 481, 488.
 Virág Benedek 277.
 Virágének 79.
 Volkmann Róbert 546.
 Vörösmarty Mihály 339.
 Wagner Richard 547.
 Wallaschek 113.
 Walther magister 47, 48.
 Wanhal 276.
 Zapf Antal 321.
 Zarádék 294, 295.
 Zimay László 352, 353, 354, 356.
 Zimmer karmester 321.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 3151 /19 57 N. SZ.